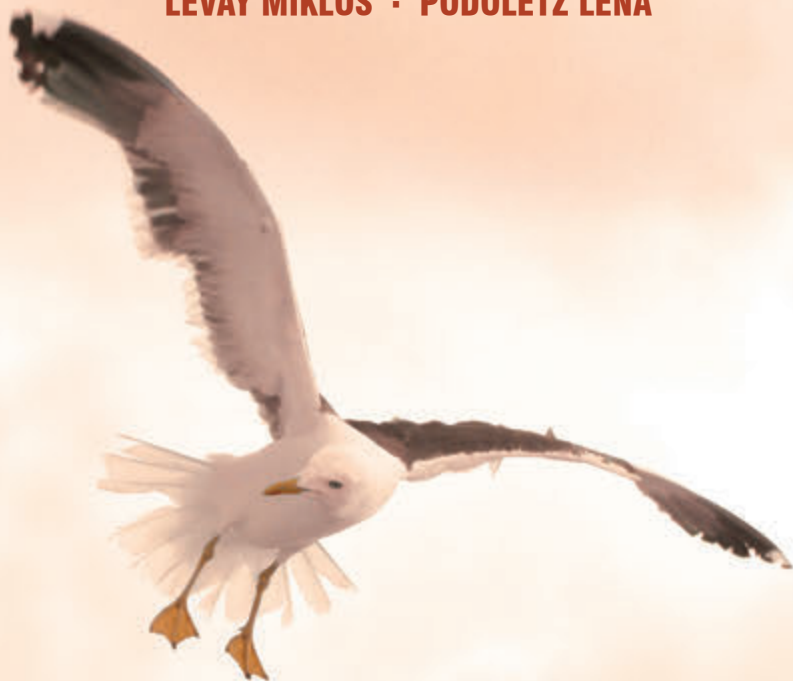

SZERKESZTETTE:

BORBÍRÓ ANDREA · INZELT ÉVA · KEREZSI KLÁRA
LÉVAY MIKLÓS · PODOLETZ LÉNA

A BÜNTETŐ HATALOM KORLÁTAINAK MEGTARTÁSA: A BÜNTETÉS MINT VÉGSŐ ESZKÖZ

TANULMÁNYOK
GÖNCZÖL KATALIN
TISZTELETÉRE

A büntető hatalom korlátainak megtartása:
a büntetés mint végső eszköz

Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére

A büntető hatalom korlátainak megtartása: a büntetés mint végső eszköz

Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére

Budapest, 2014

Szerkesztette: Borbíró Andrea, Inzelt Éva, Kerezsi Klára, Lévay Miklós, Podoletz Léna

Támogatók:

CongressLine Rendezvényszervező Kft.

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar

© Szerzők, 2014

© Szerkesztők, 2014

ISBN 978 963 284 511 1

www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának dékánja

Felelős szerkesztő: Pál Dániel Levente

Tördelőszerkesztő: Bornemissza Ádám

Borítóterv: Csele-Kmotrik Ildikó

Nyomdai munkák: Multiszolg Bt.

Tartalom

Köszöntő	7
<i>Bárándy Péter</i> : Jogállami garanciák a Btk.-ban	11
<i>Bárd Károly</i> : Az indokolt ítélethez való jog és az esküdtszéki rendszer	17
<i>Bárd Petra</i> : A gyűlölet-bűncselekmények hatékony üldözésének társadalmi feltételrendszere	29
<i>Bócz Endre</i> : Az Alaptörvény, az ügyészség és az Alkotmány	41
<i>Borbíró Andrea</i> : A bűnözéskontroll piaca	53
<i>Csepeli György – Murányi István</i> : A zsidókról alkotott kép és antiszemizmus a mai Magyarországon	69
<i>Csemáné Váradi Erika</i> : „Színlelni boldog éveket...”: Gondolatok a fiatalok bűnözésének társadalmi reprodukciójához	83
<i>Domokos Andrea</i> : Iskolai és campus-erőszak az Amerikai Egyesült Államokban a XXI. században	95
<i>Erdei Árpád</i> : Büntetőeljárás elgondolások és a jogalkotói megvalósításuk tanulságai	107
<i>Ferge Zsuzsa</i> : A büntető államtól a jóléti államon át a bosszúálló államig	117
<i>Finszter Géza</i> : A büntető hatalom	137
<i>Fleck Zoltán</i> : Civilizációs válság és büntető populizmus	149
<i>Gedeon Valéria</i> : Rendetlen színterek és rendetlenkedő fiatalok	163
<i>Görgényi Ilona</i> : Az áldozat fogalmának és jogainak újraszabályozása az Európai Unióban	173
<i>Győry Csaba</i> : Néhány gondolat a retributív és a helyreállító igazságszolgáltatás összeegyeztethetőségéről	185
<i>Inzelt Éva</i> : Edwin H. Sutherland és a fehérgalléros bűnözés 75 éve	197
<i>Irk Ferenc</i> : A makrokriminalitás megelőzésének rögzös útjáról	207
<i>Kabódi Csaba</i> : A szabadságvesztés határmezsgyéin...	217
<i>Kadlót Erzsébet</i> : A kiskorúakra vonatkozó „büntetőjog” alkotmányos alapjai a kriminológia tükrében	223
<i>Kerezsi Klára – Gosztonyi Márton</i> : Roma is? Szegény is? Bűnös is?	235
<i>Hans-Jürgen Kerner</i> : Applied Crime Prevention as a Continuous Challenge for State, Municipalities and Citizen’s Associations Alike – Reflections on the Case of Germany	275
<i>Korinek László</i> : A technika fejlődése és a bűnözés	289

<i>Krzysztof Krajewski: Rule of law vs. public security: controversy regarding dangerous offenders in Poland</i>	303
<i>Lévay Miklós: A „punitivitas” fogalma, koncepciója és a fogalom változatai a kriminológiai (pönológiai) szakirodalomban</i>	315
<i>Ligeti Miklós: Az ügyészség mint a büntetőpolitika szereplője</i>	327
<i>Lőrincz József: Száz év magány – a hazai börtönügy szakmatörténeti vázlata 1914–2014-ig</i>	339
<i>Mezey Barna: Tömlöcök őrzése – Adalékok a büntetés-végrehajtás személyzetének reformkori történetéhez</i>	349
<i>Nagy Ferenc: Új tendenciák a büntetőjogban</i>	361
<i>Nagy Marianna: A felsőoktatási autonómia folyton változó határai</i>	371
<i>Németh Zsolt: A rendőrségi bűnmegelőzés közösségi rendészet</i>	379
<i>Róth Erika: Az ügyész diszkrecionális döntéseinek számonkérhetősége</i>	391
<i>Alenka Šelih: Menschenrechte – Die Herausforderung des postmodernen Staates am Beispiel der Kriminalitätspolitik</i>	401
<i>Simon Dávid – Tausz Katalin: Konfliktusok és megoldási stratégiák Magyarországon</i>	409
<i>Somlai Péter: Durkheim után, avagy a normális válság közepette</i>	429
<i>Tóth Mihály: Az orvosi tevékenység néhány időszerű büntetőjogi aspektusa</i>	435
<i>Vavró István: Két évtized</i>	447
<i>Víg Dávid: Vigyázó szemetek keletre (is) vessétek! – Büntető populizmus és tömeges bebörtönzés Grúziában</i>	457
<i>Virág György: Húszezer karakter az erőszakról</i>	475
<i>Vókó György: Az utógondozás jelentősége</i>	483
A kötet szerzői	495

2013 őszén, közelgő kerek születésnapjával összefüggésben kifejezetten arra kért Gönczöl Katalin, hogy mellőzzük az ilyenkor szokásos ünnepi kötetet, mert úgysem fogadná el.

Kati kérését tolmácsoltam tanszéki munkatársaimnak, akik egyhangúan és egy szóval reagáltak: „képtelenség!” Képtelenségre pedig nem vállalkozik az ember, ezért nekifogtam az ünnepi kötet előkészítésének. Szerkesztőtársaimmal örömmel tapasztaltuk, hogy a kötetbeli szerzői közreműködésre szóló felkérésünkre mindenki igent mondott. Ennek következtében most a kötet öt szerkesztője, negyvenkét szerzője várja izgalommal, hogy a harminckilenc tanulmányt tartalmazó kiadványt elfogadja-e a Kati.

Mi, a szerkesztők és a szerzők úgy gondoljuk, hogy megérdemli ezt a kötetet.

Az előző állítást Gönczöl Katalin professzor asszony életútja, szakmai pályafutása legfontosabb eseményeinek, jellemzőinek felidézésével kívánom nyomatékosítani.

Gönczöl Katalin 1944. április 17-én Nagykőrösön született, 1968-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerezte diplomáját, és ettől kezdve intézményünk oktatója. A közel öt évtizedes oktatói tevékenység összefonódik a kriminológiával mint tantárggyal, 2011 óta pedig immár a kriminológia mesterszakkal. A tudományterület iránti vonzalma és elköteleződése hamar kialakult, hiszen már egyetemi hallgatóként tagja, majd elnöke volt a Kriminológiai Tudományos Diákkörnek. Oktatóként pedig 1985-ig szervezte és vezette a Diákkört, ennek során évente 20-80 diák börtönbeli utógondozói munkáját irányította. Gönczöl tanárnő 1979-ig az Állam- és Jogtudományi Kar Büntető-eljárásjogi Tanszéke Kriminológiai Csoportjának oktatója volt, 1979 óta pedig az abban az évben önállóvá vált Kriminológiai Tanszék tanára. 1984-től 1995-ig kriminálszociológiát tanított az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke gondozta szociálmunkás-képzésben. 1985-től 1988-ig az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának oktatási dékánhelyettese volt. 1990-ben nevezték ki egyetemi tanárnak.

Gönczöl Katalin az 1995–2001 közötti állampolgári jogok országgyűlési biztosa tisztsége betöltése idején is oktatott a Kriminológiai Tanszéken, csakúgy, mint 2002–2009 közötti minisztériumi munkája mellett.

2009–2011 között egyik szerzője a Kriminológia mesterszak szakalapítási anyagának. A mesterszakon 2011-ben megindult képzés hat tárgya programjának kidolgozója, ezeknek a tárgyaknak jegyzője. Gönczöl tanárnő a kezdetektől részt vesz a doktori képzésben. Témavezetői irányításával eddig három hallgatója (Borbíró Andrea, Domokos Andrea és Németh Zsolt) szerzett PhD-fokozatot. 1999–2003 között tagja volt az ELTE Habilitációs Bizottságának. 2013 októberétől az ELTE ÁJK Doktori Tanácsának elnöke. Az ELTE Szenátusa 2014. február 24-i ülésén Professor Emeritus („Emerita”) címet adományozott részére.

Gönczöl Katalin 1978-ban védte meg a visszaeső bűnelkövetők tipológiájáról szóló kandidátusi disszertációját, 1989-ben pedig a „bűnös szegényekről” írt akadémiai értekezését. Kandidátusi disszertációja óta öt monográfiája és százhatvannégy tanulmánya jelent meg, ezek közül negyvenhárom idegen nyelven.

Kiemelkedő Gönczöl Katalin tudományszervezői tevékenysége. 1983-ban egyik alapítója a Magyar Kriminológiai Társaságnak, amelynek 1983–1991 között titkára, 1991–2004 között főtítkára volt, 2004-től pedig az elnöke.

1985 óta tagja a Nemzetközi Kriminológiai Társaság (ISC) Igazgató Tanácsának. A Társaság 1993. évi budapesti kongresszusa szervező bizottságának elnöke. Alapító tagja a 2000-ben létrejött Európai Kriminológiai Társaságnak (ESC). A Társaság 2013. évi ELTE ÁJK-n rendezett konferenciája szervező bizottságának társelnöke volt.

Ugyancsak jelentős szakmapolitikai munkássága. A rendszerváltozást megelőzően több éven keresztül részt vett a Szociálpolitikai reformok című kiemelt tárcaközi kutatásban. 1979–80-ban közreműködött a büntetés-végrehajtás nevelési koncepcióját kidolgozó bizottság munkájában. 1988–89-ben tagja volt a Szociális és Egészségügyi Minisztérium Szociálpolitikai távlati fejlesztési bizottságának.

A 2002–2006 között az Igazságügyi Minisztériumban a büntetőpolitika elvi kérdéseiért felelős miniszteri biztosi tisztségéhez kötődik a pártfogó felügyelet reformja, a Társadalmi Bünmegelőzés Nemzeti Stratégiája (TBNS) kidolgozásának irányítása, vezetésével valósult meg továbbá a Büncselekmények áldozatainak segítéséről és kárenyhítéséről szóló, valamint a Közvetítői eljárás a büntető eljárásban című törvények koncepciójának kialakítása.

Az Igazságügyi és Rendészeti Minisztériumban 2006-tól betöltött miniszteri főtanácsadói, majd 2007 és 2009 közötti büntetőpolitikáért felelős szakállamtitkári megbízatásához kapcsolódik többek között a Büntető törvénykönyv 2009. évi módosítási koncepciója kidolgozásának irányítása.

2003-tól 2009-ig pedig az Országos Bünmegelőzési Bizottság vezetőjeként koordinálta a TBNS megvalósítását.

Gönczöl Katalin eddigi, eredményekben és tevékenységekben egyaránt gazdag pályafutásának markáns jellemzője a tudományos következetesség. Következetes a kriminológia művelésével kapcsolatos eszményében, a tudományterületről vallott felfogásában, a nevéhez fűződő tárgykör, illetve jelenség elemzésében és mindezek alapjában, a szociális igazságosságban. Röviden ez a következőket jelenti.

Pályafutása kezdetétől Gönczöl Katalin a bűnözést komplex társadalmi jelenségnek tartja, amelynek elemzésére álláspontja szerint csak a társadalomtudományként művelt, a társadalomtudományok eredményeire fogékony és a több szempontú elemzésre kész kriminológia képes. Saját megfogalmazásban: „A kriminológia a bűnözést történetileg változó, komplex társadalmi-jogi jelenségnek tekinti. Olyannak, amelyen belül egyaránt vizsgálni kell a meghatározott területen és időszakban végrehajtott büncselekményeket, valamint azok elkövetőit és sértettjeit. A kriminológiai kutatások felszínre hozzák a bűnözés más társa-

dalmi jelenségekkel való kapcsolatát, a bűnözést keletkeztető, tápláló folyamatokat, továbbá azokat a tényezőket, amelyek meghatározzák a bűnözés szerkezetét, dinamikáját és tendenciáját.”¹

Az 1980-as évek elejétől állandó kutatási témája a „bűnös szegények”, a marginális csoportok kriminalizálásának problémája. Ebben az állandóságban – következetessége okán – a jelenség változását nyomon követve jutott el a szegénység és bűnözés kapcsolatának vizsgálatától a kirekesztettség és a kriminalitás összefüggésének kutatásáig és ennek során a bűnözés társadalmi reprodukciója folyamatának a feltárásáig. 1982-ben *A hátrányos helyzet és a bűnözés összefüggései* című tanulmányában még „csak” arra hívja fel a figyelmet: „Lehet ugyanis, hogy az adott személyek ugyanazon okok miatt segéd munkások, amiért bűnözővé váltak.”² A *Mire jó a büntetőpolitikák nemzetközi összehasonlítása?* című, 2011. szeptember 30-án az *Élet és Irodalomban* megjelent írásában viszont már a következőket olvashatjuk: „A kirekesztődés – amint azt a hazai szakirodalomban már többen kifejtették – maga is a globalizáció terméke. A globális fejlődés igazi vesztesei a korábbi „jóléti függőség csapdájába” került szegények, azok leszármazottai és a társadalmi kettészakadás új, kirekesztett társadalmi csoportjai, amelyek egyre veszélyesebb osztályt képeznek... A társadalmi kirekesztettség ma már – a korábbi szegénységgel, az underclass-szal, a hátrányos társadalmi helyzettel szemben – a teljes értékű társadalmi tagság hiányát jelenti.”

A tárgyköréhez tartozó új folyamatokra a kriminálpolitika területén is érzékenyen reagál. Egy 2001-es tanulmányában mutat rá arra, ami ma már nagyon sok országban ismerős jelenség: „Az Egyesült Államokban tehát megtörtént a paradigmaváltás. Korábban a büntetőpolitikát a szociálpolitikai megfontolások dominálták, napjainkban azonban a szociálpolitika a büntetőpolitika keretei közé szorult be.”³ Ő maga azonban hosszú ideje következetesen hirdeti, hogy a bűnözés komplex jelenségére értelmes válasz a „társadalmpolitika részeként megvalósuló kriminálpolitika” révén adható.

Gönczöl Katalin eddigi szakmai életútjának állandó területe az oktatás. Csak akik a közelében vagyunk, tudjuk, hogy milyen hatalmas energiával vett részt a kriminológia mesterszak létesítésében és vesz részt a kriminológushallgatók oktatásában, a szak kiteljesítésében.

Még egy területen kell kiemelni következetességét: az újabb és újabb oktatói-kutatói korosztályok segítségével. Ma érett elméleti és gyakorlati szakemberek sokasága mondhatja, hogy Gönczöl Katalinnak köszönhet olyan kutatási ösztöndíjat, külföldi tanulmányutat, konferencia-részvételt, vagy akár csak egy – olykor nyitott ablak melletti cigarettázással megszakított – alapos szakmai beszélgetést az ELTE ÁJK III. emelet 314/B. számú szobájában, amely meghatározta később pályafutását.

Egyetlen mondat *magánéleti* következetességéről: 1967 óta házasságban Valki Lászlóval.

¹ GÖNCZÖL K. – KEREZSI K. – KORINEK L. – LÉVAY M. (szerk.): *Kriminológia – Szakkriminológia*, 2006. 299.

² *Valóság*, 1982. 61.

³ A nagypolitika rangjára emelkedett büntetőpolitika, *Kritika*, 2001.12.18.

Egy 2013. október 30-i interjúban arra a kérdésre, hogy „mi a fontos önnek?”, Gönczöl Katalin a következőképpen válaszolt:

„Az, hogy a munkámban és a magánéletemben meglegyen a harmónia. Ezért minden áldozatra hajlandó vagyok. Olyan világot szeretnék, ahol nagyobb az esélyegyenlőség, ahol kiszámíthatóbbak a társadalmi, gazdasági folyamatok, és a jogállam feltételeinek megfelelően a fékek, illetve ellensúlyok rendszere kiegyensúlyozott.”⁴

Kedves Kati!

A kötet szerzői és szerkesztői boldog születésnapot, jó egészséget kívánnak Neked, és azt, hogy ami számodra fontos, jelen legyen az életedben. Azt szeretnénk, ha ezt a könyvet is fontosnak tartanád. Ugye, elfogadod?

Budapest, 2014. április 17.

Lévay Miklós

⁴ Matyovszki Márta interjúja Gönczöl Katalinnal, *Zalai Hírlap*, 2013. 10. 30.

◀ Jogállami garanciák a Btk.-ban¹

Az új Büntető Törvénykönyv Tóth Mihály professzor elhíresült mondata szerint akár lehetne rosszabb is. Kevés benne az új, és az újdonságok zöme a feledhető kategóriába utalható.

Miért ez a szkepszis, mi a forrása, az eredete:

Egy jogszabály, mindenekelőtt egy kódex és azon belül kiemelten egy büntető anyagi jogi kódex megfelelése, korszerűsége megítélésekor abból indulunk ki, hogy az szolgálja-e és jobban szolgálja-e elődjénél a jogállamot. A jogállam az állam olyan felépítése és működése, amely biztosítja a jog uralmát. A joguralom feltételezi a jogbiztonságot és a jog működésében az igazságosságra törekvést. A jogbiztonság tartalmát – megfelelően többek között a 9/1992. (I. 30.) AB-határozatban írtaknak – részben a kiszámíthatóság és az előreláthatóság, másrésztben – a 26/1992. (IV. 30.) AB-határozatnak is megfelelően – a normavilágosság, az értelmes, világos és egyértelmű fogalomalkotás szolgálja. Az igazságosság tekintetében természetesen rendelkezésre állhatott volna Magyarországon is a Radbruch-formula, azonban a magyar Alkotmánybíróság minden bizonnyal helyesen nem erre az útra lépett, érzékelve a szabály relativizálásának veszélyét, hanem – alkotmányos alapon – a nemzetközi jogra hivatkozással oldotta meg a feladatot. Ezen az úton haladva is azonban el kell jutnunk annak megállapításáig, hogy az igazságtartalom nélküli jogi szabályozás a jogbiztonságot is megszünteti, hiszen a társadalom bizalmát vonja el, e bizalom nélkül pedig a szabályozás működéséptelenné válik.

A fent írtakat elfogadva a jelenlegi Btk. mind formai, mind tartalmi tekintetben alkalmas kételyek ébresztésére, noha az utóbbi évek jogalkotási termékeivel összevetve kiegyensúlyozottnak és minőségében is elfogadhatónak ítélnélhető.

Az Alkotmány büntetőjogi bázisát is adó 8. § (1) és (2) bekezdése elismerte az ember alapvető jogait, és az állam elsődendő kötelességeként írta elő azok védelmét. Úgy rendelkezett, hogy ezen alapvető jogok és köteleességek szabályozása csak törvényben megengedett, és az ilyen jogok lényeges tartalmát még a törvény sem korlátozhatja. Az Alkotmány helyébe lépett Alaptörvény ugyan tartalmaz ilyen tárgyú megfogalmazást, azonban az említett korlátozási tilalmat relativizálja, amikor az I. cikk (3) bekezdése úgy rendelkezik, hogy az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható. Az eltérő megfogalmazás nyilvánvalóan nem csupán szépészeti kérdés, hanem a jogalkotó lényegi felfogásbeli gondolatait tükrözi.

¹ Az előadás elhangzott a Magyar Jogászegylet által 2013. november 21-én szervezett konferencián.

Mindazonáltal az Alkotmánybíróság határozataiban kialakított értelmezés – minden ellenkező politikai akaratnyilvánítás ellenére is – az Alaptörvényre vonatkoztatva is érvényesnek és alkalmazhatónak látszik. *„A sajátos történelmi helyzet nem vezethet az alkotmányosság követelményeinek felfüggesztésére. Jogállamot nem lehet a jogállam ellenében megvalósítani.”*

Az Alkotmánybíróság álláspontja – határozataiból kitűnően – egyértelmű abban, hogy nem vizsgálható alkotmányossági – jogállami – szempontból a büntetőpolitika, azonban megállapítható a büntetőpolitika alkotmányos határa. Az AB kialakította az alkotmányos büntetőjog fogalmát, és azt 1992 óta töretlenül fejlesztette tovább. E követelményrendszer gerince az a teszt, amely a büntetőjogi korlátozást csak akkor engedi, ha az elkerülhetetlen, szükséges, és arányosan történik. Ez a teszt egyszersmind eredményezi azt az értelmezést is, hogy a büntetőjogi tilalom a „végső eszköz” a jogkövetkezmények között.

Az Alkotmánybíróság a „nullum crimen sine lege” elvének tartalmát határozataiban akként értelmezi, hogy túl azon, hogy a bűncselekményt törvényben kell meghatározni, jelenti azt is, hogy a büntetőjogi felelősségre vonásnak, az elítélésnek, a megbüntetésnek törvényesnek (alkotmányosnak) kell lennie.

A büntethetőség alkotmányos határainak vizsgálata ehhez képest több dologra kell, hogy kiterjedjen. Elsődlegesen arra, hogy az adott általános vagy különös részi tényállás alkotmányos-e. Másodlagosan arra, hogy a védett – védendő jogtárgy büntetőjogi védelmének alkotmányos feltételei megvannak-e. Végül pedig arra, hogy a tényállás alkalmazásának határai jogállamiak-e.

Az alapjogok visszaszorításának módja és mértéke kell, hogy megfeleljen e fenti követelményeknek. Végső soron e vizsgálat alapján juthatunk el oda, hogy az adott büntető rendelkezés szolgálja-e a jogállamiság eszméjét, a társadalomvédelmi és alapjogvédelmi érdekeket úgy egyeztetve-e, hogy az az emberi méltóságot, a jogegyenlőséget, a humanitást szolgálja. Megfelel-e a vállalt és Országunkra külön vállalás nélkül is kötelező nemzetközi szabályozásnak.

Alkotmányellenes a jog tartalmának korlátozása, ha az kényszerítő ok nélkül, önkényesen történik, vagy ha súlya aránytalan az elérni kívánt célhoz képest. A büntetőjogi rendelkezést e teszt szerint nem a büntető dogmatika szabályaihoz kell mérni, hanem e jogágon kívüli mércéhez.

A jelenlegi Büntető Törvénykönyvünk nagyjában, egészében megfelel a leírt követelményeknek. Az általános rész egynéhány rendelkezése, köztük egy-kettő, amelyet a Btk. átvett a legutóbbi évek módosításából, azonban alkotmányossági szempontból erősen aggályosnak tűnik.

A 16. § A gyermekkor.

A büntethetőség eddigi generális meghatározását feladva úgy rendelkezik, hogy a felelősségre vonhatóság a 14. életév betöltését követően következik be, kivéve 5 – egyébként eléggé önkényesen kiemelt – bűncselekmény elkövetése esetén, amikor a követelmény a 12. életév betöltése és a kellő belátási képesség megléte.

E szabályozás vizsgálatánál el kell fogadnunk, hogy jelentős számú kultúrállamban büntethetők a 14 éven aluliak. Ezekben az országokban azonban ezt a történelmi hagyomány hozza, ellentétben a mi jogalkotónk elhatározásával. Véleményem szerint ma megengedhetetlen és ellentétes az 1989-es New York-i, valamint a pekingi gyermekjogi egyezmények szellemiségével egy ilyen új tendencia kialakítása.

Más kérdés – és ezt többen fölvetették már –, hogy egyelőre nem látható, a belátási képesség hiánya milyen jogcímen eredményezi majd a felelősségre vonhatóság hiányát a büntetőeljárásokban. A Btk. 105. §-a ugyanis úgy rendelkezik, hogy fiatalok az, aki a bűncselekmény elkövetésekor 12. életévét betöltötte, de a 18-at nem. A 16. § elsődleges rendelkezése viszont a büntethetőséget a 14. életév betöltéséhez köti. A szabályozásban föllelhető normavilágossági hiány nyilvánvalóan eljárásjogi problémát okoz majd a belátási képesség hiánya miatti felelősségre vonhatatlanság esetén.

A 21. § A jogos védelem.

A szabályozás alkotmányosságának alapvető kételyeit a 22. § (2) bekezdése – az ún. szituációs jogos védelem – veti föl. Már a megdönthetetlen vélelem megfogalmazása is idegen a Btk. fogalmi rendszerétől. „Úgy kell tekinteni, mintha...” Amennyiben a jogtalan támadás személy ellen vagy lakásba jogtalan behatolás útján éjjel, fegyveresen, felfegyverkezve vagy csoportosan történik, vagy a lakáshoz tartozó bekerített helyre fegyveresen történő behatolás útján, azt élet elleni támadásként kell tekinteni.

A jogtalan támadó ilyen körülmények közötti bárminő személy elleni támadása vagy jogtalan behatolása a szándékának vizsgálata nélkül feljogosítja a védekezőt a támadó életének kioltására. E rendelkezést, összevetve a 23/1990. (X. 31.) AB-határozatban kifejtettekkel, alkotmányosnak aligha vélhetjük. E szerint ugyanis a jog az emberi életet csak védheti, ha nem ezt teszi, a rendelkezés önkényes. Az élet elvételének indoka e határozat szerint csupán a másik konkrét élet védelme lehet.

A 4/2013. Büntető jogegységi határozat a szöveg értelmezésében megfelelő iránymutatást ad, azonban az alkotmányossági aggályokat nem oszlatja el.

A 42–44. § Feltételes szabadságra bocsátás az életfogytig tartó szabadságvesztésből.

Az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása esetén a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét nem kötelező és kötelező módon is kizárttá – kizárhatóvá – teszi bizonyos esetekben a törvény. A kizárás kötelező az erőszakos többszörös visszaeső, illetőleg a felsorolt bűncselekményeket bünszervezetben elkövető terhelt esetén.

Az Alaptörvény IV. cikk (2) bekezdése ugyan kimondja – egy meglehetősen álságos megfogalmazásban –, hogy a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabható, és ezzel azt törekszik „alkotmányossá” tenni. Az azonban, hogy a jogalkotó ezt a büntetést az Alaptörvénybe iktatta, nem változtat azon, hogy az embertelen bánásmód tilalmába ütközik, a kötelező kiszabásának esetei pedig az arányosság és az egyéniesítés lehetőségét teszik kizártnak. Végül mindezzel ehelyütt is sérti a bírói hatalmi ág önállóságát, hiszen elvonja a bírói mérlegelés jogát az ítélkezőtől.

A fent említett kételyt persze az egyéb olyan „kötelező” rendelkezések is fölvetik, mint pl. az 55. § (2) a járművezetéstől kötelező eltiltás rendelkezésével, de általában is a 90. § szerinti és az erőszakos többszörös visszaesőkre vonatkozó szabályozásával.

A 91. § A bűnszervezetben történő elkövetésre vonatkozó rendelkezések.

Az e szakaszhoz kapcsolódó szabályozás, amely a minden kedvezménytől történő megfosztást eredményezi, ugyancsak sérti az arányosság és egyéniesítés lehetőségét. Ezzel megátalja a bírót a hatalommegosztás elvéből is származó döntési jogának érvényesítésében, áttételesen sértve ezzel a hatalommegosztás elvét is.

A 78. § A kényszergyógykezelés.

Ezen intézkedés ismételt határidő nélkülivé tételével olyan szabadságelvonási lehetőséget hoz létre, amely az emberi méltóságot és az arányosság kötelező érvényre juttatását (amely nemcsak a büntetések, hanem más szankciók esetén is érvényre kell, hogy jusson) lehetetleníti el.

A 46. § Az elzárás és 111. § A fiatalkorúval szemben kiszabható elzárás.

Vizsgálódásom tárgyát tekintve nem térek ki az ilyen extra, rövid tartamú szabadságelvonás kriminológiai megítélésű lehetetlenségére. Azt meg kell azonban jegyezni, hogy ennek a büntetésnek törvénybe iktatása is jelzi a büntetőjog „szabálysértésedésének” fenntarthatatlan tendenciáját. E tendencia további elemei bizonyos különös részi tényállások, amelyeknek semmi keresnivalójuk egy magára valamit is adó büntető törvénykönyvben. Például a 348. § Gépjármű kilométer-számláló műszer által jelzett érték meghamisítása.

Árulkodó a jogalkotói szemléletről a 46. és a 111. §-hoz eredetileg fűzött indokolás, amely a rövid tartamú szabadságelvonást elsődlegesen az első büntényesek és a fiatalkorúak esetén ítélte volna hatékonynak. A kicsivel később megszületett jelenlegi indokolás sem sokkal jobb. E szerint azokkal szemben alkalmazandó elsődlegesen, akik szociális, gazdasági vagy családi helyzetük miatt más (nyilvánvalóan anyagi jellegű) büntetéssel nem sújthatóak.

Ez az indokolás minden kétséget kizáróan afelé kívánja elmozdítani az igazságszolgáltatást, hogy az ugyanolyan súlyú cselekmények miatt a tehetősebbekkel szemben anyagi jellegű, míg a szegényekkel szemben szabadságelvonó szankciót alkalmazzon. A jogegyenlőség ilyen megsértése a jogalkotó részéről megengedhetetlen.

Természetesen a 111. § A fiataalkorúak elzárása sérti a reánk is kötelező pekingi és New York-i Gyermekjogi Egyezményeket, valamint az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R(92) 17. sz. ajánlását.

Törekedtem fölmutatni néhány olyan, az új Btk.-ban föllelhető általános részi rendelkezést, amely nyilvánvalóan fölveti az alkotmányosság, a jogállamiság sérelmét. Tartok azonban attól, hogy belföldön ezek orvoslása megoldhatatlan az átalakítások során kialakított és egyre alkalmatlanabb jogi infrastruktúra jellege miatt. A jogállam sérelmét pedig elsődlegesen ez a hiányos jogi infrastruktúra, és nem a Btk. egynéhány olyan vonatkozása jelzi, amelyeket megemlítettem.

◀ Az indokolt ítélethez való jog és az esküdszéki rendszer

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) 2009-ben a *Taxquet*-ügyben hozott kamarai ítéletében az esküdszéki rendszer egyik alapvető sajátosságát – a zsüri indokolást nem tartalmazó verdiktjét – kérdőjelezte meg.¹ A korábbi strasbourgi esetjog szerint az indokolást nem tartalmazó verdikt összeegyeztethető a 6. cikkel (ld. például a Bizottság döntését a *Zarouali*-ügyben²), és a Bíróság a *Taxquet*-ítéletben sem mondta ki egyértelműen, hogy a tisztességes eljárás kizárólag a verdikt indokolásával garantálható. Az elmarasztalás oka az volt, hogy az ügyben a bíró kevés és tágan fogalmazott kérdést intézett az esküdtekhez, és a vádlott ezek alapján nem tudhatta meg, milyen bizonyítékot tekintett az esküdszék döntőnek, amikor bűnösségét megállapította. Ám az ítéletben az EJEB leszögezte, hogy a strasbourgi joggyakorlat szerint a bíróságoknak megfelelően meg kell jelölniük, hogy döntéseiket mire alapozzák.³ Ugyanakkor utalt arra is, hogy a *Zarouali*- és a *Papon*-ügyben⁴ azért nem állapították meg az Egyezmény megsértését, mert „bár a zsüri csak igen vagy nem választ adhatott, a bíróság elnöke által feltett kérdések képezték azt a keretet, amelyen az esküdtek döntése alapult, és a kérdések precíz megfogalmazása ellensúlyozta azt a tényt, hogy az esküdtek döntésüket nem indokolták.”⁵

A Bíróság tehát azt mondta ki, hogy az ítéletek átláthatóságának és ezzel az eljárás tisztességességének nem az ítéletek indokolása az egyedüli biztosítéka. Az ítélet említett passzusát olvasva az angliai vagy az ír esküdszéki rendszer változatlan formában történő fenntartásának hívei fellélegezhetnek. Írországból például a hivatásos bíró részletes útmutatást ad az esküdteknek a büntetőjog alkalmazandó elveiről, a vádban szereplő bűncselekmény elemeiről, összefoglalja a bizonyítási eljárás eredményét, és figyelmezteti az esküdteket, ha úgy véli: valamely bizonyíték értékelése veszélyeztetheti a döntés helyességét.⁶ Angliában és Walesben a *Crown Court* bírái ugyancsak részletesen összefoglalják az esküdtek számára a tényeket és a tényekre alkalmazandó jogot.⁷

¹ *Taxquet v. Belgium* 926/05 (13/01/2009).

² *Zarouali v. Belgium* 20664/92 (29/07/1994), D.R. no. 78-B.

³ *Taxquet*-ítélet, 40. bek.

⁴ *Papon v. France* 54210/00 (25/07/2002), Reports of Judgments and Decisions 2002-VII.

⁵ *Taxquet*-ítélet, 42. bek.

⁶ Erre hivatkozott is az ír kormány a *Taxquet*-ügyben beavatkozóként a Nagykamarához intézett észrevételeiben. Idézi DALY, T: An Endangered Species?: The Future of the Irish Criminal Jury System in Light of *Taxquet v. Belgium*. *New Journal of European Criminal Law*, 2010, 164.

⁷ ROBERTS, P: Does Article 6 of the European Convention on Human Rights Require Reasoned Verdicts in Criminal Trials? *Human Rights Law Review*, 2011, 225.

A kamarai *Taxquet*-ítélet 43. bekezdése azonban mégiscsak azt sugallja, hogy az ítéletek indokolásának nincs alternatívája, és hogy az ír vagy az angol eljárásjog említett szabályai nem elégséges garanciái a tisztességes eljárásnak. A Bíróság ugyanis megállapítja, hogy a *Zarouali*-döntés óta érezhetően változott a strasbourgi esetjog, és számos szerződő államban módosították a vonatkozó joganyagot. Az esetjogban bekövetkezett változást a Bíróság a következőkben foglalta össze: „(...) a Bíróság gyakorta úgy foglalt állást, hogy a bírói döntések indokolása szorosan kapcsolódik a tisztességes eljárás követelményéhez, amennyiben ily módon biztosítható a védekezéshez való jog. Az indokolás lényegesen hozzájárul az igazságszolgáltatás minőségéhez, és biztosíték az önkényes döntéssel szemben.”⁸ A tagállamokban hozott törvényhozási intézkedések között a Bíróság Franciaország példáját említi: itt bevezették az esküdtek ítéletével szembeni fellebbezést, és előírták a döntés indokainak közzétételét.

A *Taxquet*-ítélet ellentmondásosságát igazolja, hogy abból a bíróságok Európában eltérő következtetést vontak le. Belgiumban az arloni esküdtszék a *Taxquet*-ítéletből arra jutott, hogy az Egyezmény-konformitás csak akkor biztosítható, ha a zsüri indokolja a döntését,⁹ és erre az álláspontra helyezkedett az ír központi büntetőbíróóság az egyik nagy sajtónyilvánosságot kapott ügyben.¹⁰ A norvég legfelső bíróság ezzel szemben a *Taxquet*-ítélet azon megállapítását vélte döntőnek, hogy az elnök által a zsürihez intézett kérdések hiányosak voltak, és arra jutott, hogy az ítéletből nem vonható le az az általános következtetés, hogy az esküdtszéknek indokolnia kellene a verdiktjét.¹¹ Az irodalomban is eltérően értelmezték a *Taxquet*-ítéletet. *Decaigny* szerint az ítéletből egyértelműen az következik, hogy az esküdtszék köteles a döntését indokolni.¹² *Daly* értelmezése ezzel szemben az, hogy ilyen kötelezettség nem feltétlenül következik az ítéletből.¹³

Belgiumban a *Taxquet*-ítéletet követően az Egyezmény-konformitást biztosítandó, módosították a büntetőeljárás törvényt – erről később szólok.¹⁴ Ugyanakkor a belga kor-

⁸ *Taxquet*-ítélet, 43. bek.

⁹ DALY: i. m. 161.

¹⁰ DALY: i. m. 161–162.

¹¹ DALY: i. m. 161–162; *Decaigny* szerint több belga esküdszéki bíróság úgy értelmezte a *Taxquet*-ítéletet, hogy a zsüri köteles verdiktjét indokolni és igyekezett e követelménynek megfelelni. DECAIGNY, T: Can Juries Convict in Accordance with the European Convention on Human Rights? *New Journal of European Criminal Law*, 2010, 12.

¹² DECAIGNY: i. m. 10.

¹³ DALY: i. m. 163.

¹⁴ Már a *Taxquet*-ítéletet megelőzően, 2008-ban törvényjavaslat készült, amely – egyebek között – tartalmazta azt a rendelkezést, hogy az esküdtszék köteles a bűnösséget kimondó döntését indokolni, és hogy a bíróság elnöke részt vehet az esküdtek tanácskozásán, hogy segítse őket az indokolás megfogalmazásában. A törvény, amely szerint az esküdtek kötelesek a verdikt főbb indokait ismertetni, 2010. január 11-én lépett hatályba. Ld. *Taxquet v. Belgium* [GC] 926/05 (16/11/2010), Reports of Judgments and Decisions 2010, 35–36. bek. [továbbiakban: *Taxquet*-ítélet (Nagykamara)].

mány az ügyet a Nagykamara elé utaltatta, és mind az Egyesült Királyság, mind pedig Írország kormánya beavatkozóként lépett fel.¹⁵ *Roberts* okkal jegyezte meg, hogy a beavatkozóként fellépő államok érdeke abban, hogy milyen ítéletet hoz a Nagykamara, nagyobb volt, mint a közvetlenül érintett Belgiumé.¹⁶ Írországban az Alkotmány deklarálja minden vádlott jogát arra, hogy ügyében esküdszék hozzon ítéletet.¹⁷ Az esküdszéki rendszer alkotmányos elemei „egyszerű” törvénnyel nem módosíthatók, és a tanácskozás titkossága és az arról való tájékoztatás tilalma a tárgyalást követően az alkotmányos elemek közé tartozik. Az esküdtek tanácskozásának titkossága Angliában is szent és sérthetetlen, és egy olyan szabályozás, amely a verdikt indokolását írná elő, az elv feladását jelentené.

A Nagykamara azonos eredményre jutott, mint a Kamara: egyhangúlag megállapította a 6. cikk sérelmét.¹⁸ De az ítélet indokolása megnyugtathatta a *common law* zsűri jövőjéért aggódókat.¹⁹ A Bíróság felidézte korábbi döntéseit, amelyekben megállapította: a zsűri indokolást nem tartalmazó verdiktje önmagában nincs ellentétben a tisztességes eljárás követelményével, és ítéletében egyértelművé tette, hogy tartja magát korábbi esetjogához.²⁰

A Bíróság abból indult ki, hogy hatásköre elvben nem terjed ki annak vizsgálatára, hogy a tagállamok miképp alakítják igazságszolgáltatási rendszereiket. Megállapította, hogy az Európa Tanács számos tagállamában – az adott ország történelmének, hagyományainak és jogi kultúrájának megfelelően – a zsűrrendszer különféle formái léteznek.²¹ Leszögezte, hogy az esküdszék intézménye nem kérdőjelezhető meg, a Szerződő Államoknak azt kell biztosítaniuk, hogy az eljárás – egészében vizsgálva – megfeleljen a 6. cikk követelményének.²² A Bíróság rögzítette, hogy tartja magát korábbi esetjogához: eszerint az Egyezmény nem kívánja meg, hogy az esküdtek indokolják döntésüket, és a 6. cikk nem zárja ki az esküdszéki eljárást, még ha a zsűri tagjai nem is adnak számot arról, hogy mire alapozták verdiktjüket.²³

¹⁵ A *common law* rendszert követő két állam mellett Franciaország is beavatkozóként lépett fel.

¹⁶ ROBERTS: i. m. 217.

¹⁷ Kivételek ismertek: így kisebb ügyekben egyesbíró jár el, a katonai bíróságok esküdtek nélkül ítéleznek, és lehetőség van ugyancsak esküdtek nélkül eljáró különbíróságok felállítására. DALY: i. m. 154. Megjegyzem, Belgium 1831. évi Alkotmánya szerint is esküdszék dönt a súlyos büntettek, továbbá a politikai és sajtóbüntettek miatt emelt vádról. Hasonló rendelkezést tartalmaz az Alkotmány 1974 óta hatályos szövege, azzal az eltéréssel, hogy a rasszista vagy xenofób indíttatású sajtó-bűncselekmények miatt nem esküdszékek járnak el. Ld. a *Taxquet*-ítélet (Nagykamara) 23. bek. 1978-ban Spanyolországban is alkotmányos intézmény rangjára emelték az esküdszéket (ld. az Alkotmány 125. cikkét).

¹⁸ *Taxquet*-ítélet (Nagykamara)

¹⁹ Egyesek szerint azonban a Nagykamara döntése tartalmaz olyan megállapításokat és javaslatokat, amelyek értelmezhetők akként is, hogy a zsűrrendszer hosszú távon nem tartható fenn jelenlegi formájában. A *Taxquet*-ítélet ezért arra ösztönöz, hogy az indokolást nem tartalmazó esküdszéki verdikt intézményének ésszerűségét és legitimitását kritikus vizsgálatnak vessük alá. Ld. ROBERTS: i. m. 214.

²⁰ *Taxquet*-ítélet (Nagykamara), 90. bek.

²¹ *Ibid*, 83. bek.

²² *Ibid*, 84. bek.

²³ *Ibid*, 90. bek.

Az ítélethez fűzött párhuzamos véleményében *Jebens* bíró utalt arra, hogy az egyes nemzeti megoldások, amelyek révén megkísérelték az esküdtszéki rendszert összhangba hozni az ítélet indokolásának kötelezettségével, érdemben nem, csak formálisan biztosítják a terhelt jogát arra, hogy tájékoztatást kapjon elítélésének okairól. *Jebens* bíró említi a belga törvénymódosítást, amelyet 2010 januárjában, a *Taxquet*-ügyben született kamarai döntés után fogadtak el. Eszerint a bíró és az esküdtek együttesen fogalmazzák meg az ítélet indokait.²⁴ Norvégiában a Legfelső Bíróság kivételesen előírhatja, hogy a bíróság jelölje meg azokat a bizonyítékokat, amelyek döntő szerepet játszottak a vádlott bűnösségének megállapításában, és ezt a hivatásos bírúk az esküdtek nélkül teszik meg.²⁵ Mivel a hivatásos bírúk az esküdtek tanácskozásán nem vesznek részt, igencsak kétséges, hogy az indokolás valóban az esküdtek véleményét tükrözi.

Megjegyzem, hasonló megoldást választottak a genfi törvényhozók 1996-ban: az esküdtektől megkívták, hogy indokolják meg a bíró által feltett kérdésekre adott választukat, de lehetővé tették számukra, hogy a jegyző (*greffier*) segítségét vegyék igénybe. Az esküdtek indokolt válaszai alapján fogalmazták meg aztán a hivatásos bírúk az ítélet indokolását.²⁶ Összefoglalva tehát: kérdéses, hogy az esküdtszéki rendszer átalakítható-e úgy, hogy garantálja a vádlott jogát az indokolt ítélethez. E jog ugyanis csak akkor biztosított, ha a vádlott tudomást szerez arról, hogy melyek voltak a döntés *tényleges* motívumai. *Jebens* bíró ezért az általa ismertetett törvényhozási kísérletek alapján arra jut, hogy az esküdtszéki eljárás sajátosságaira figyelemmel a *fairness* követelménye más – az indokolás hiányát – kompenzáló megoldásokkal biztosítható csak.

Az, hogy az elítélt és a közösség nem értesülhet arról, hogy melyek a verdikt *tényleges* indokai, azért is aggályos, mert az ítélethozatalt követően tilos bármifajta vizsgálatot tartani annak megállapítására, hogy mi is történt az esküdtek tanácskozásán. E szabály természetesen igazolható: biztosítja az esküdtek nyílt vitáját, a zsűri tagjait megóvja a bírálatoktól, esetleges retorzióktól, ha pl. egy nagy felháborodást kiváltó súlyos bűncselekménnyel vádolt személyt felmentenek. De az esküdtek tanácskozásának titkossága miatt sohasem derül fény arra, hogy a bűnösség kérdését netán pénzfeldobással, tetemre hívással vagy mágiával döntötték el. És nem tudhatjuk meg, hogy az esküdteket nem motiválták-e például rasszista előítéletek a verdikt meghozatalakor. Így pedig nincs mód annak megállapítására,

²⁴ A belga megoldást bírálva *Decaigny* joggal veti fel a kérdést: vajon hajlandó-e bíró az ítélet *tényleges* indokait rögzíteni, ha például azt állapítja meg: az esküdtek nem az elénk tart bizonyítékok alapján találták bűnösnek a vádlottat, hanem például faji előítélet miatt. Aggályja nem alaptalan: a hivatásos bíró a döntés valóságos indokainak rögzítése helyett igyekszik majd „korrekt” indokolást adni. *Decaigny* kifogásolja azt is, hogy felmentés esetén nincs indokolási kötelezettség; így az áldozatok és a közösség nem szerez tudomást arról, hogy mire alapozta a zsűri a felementést. DECAIGNY: i. m. 13.

²⁵ Ld. *Jebens* bíró párhuzamos indokolását. *Taxquet*-ítélet (Nagykamará)

²⁶ THAMAN, S. C.: Should Criminal Juries Give Reasons for their Verdicts?: The Spanish Experience and the Implications of the European Court of Human Rights Decision in *Taxquet v. Belgium*. *Chicago-Kent Law Review*, 2011, 627.

pítésára, hogy a döntéshozó testület megfelelt-e a 6. cikkben írt pártatlanság követelményének.²⁷

Magyarázatot igényel, hogy zsűrirendszert ismerő tagállamok miért annak érdekében tettek intézkedéseket, hogy az esküdtek adjanak számot döntésük indokáról, holott láttuk: ez a zsűri sajátos természetére figyelemmel nehezen biztosítható, és az EJEB esetjoga sem követelte meg ezt tőlük. A Bíróság, illetve az akkor még létezett Bizottság már az 1990-es években hozott döntéseiben úgy foglalt állást, hogy a 6. cikk nem követeli meg, hogy az esküdszék indokolja döntését, és ezt erősítette meg a *Taxquet*-ítélet.²⁸

A Bíróság a *Taxquet*-ítéletben egyébként „ötleteket” is adott, hogy miképp garantálható a döntéshozatal átláthatósága, és hogyan kerülhető el az önkényesség kockázata – egyebek között ezt szolgálja az indokolási kötelezettség a hivatásos bíró előtt folytatott eljárásban – az esküdszéki rendszerben. Azt, hogy a vádlott megtudja elítélésének indokait, és az önkény kizárását biztosíthatja az EJEB szerint, ha a hivatásos bíró az esküdteknek világos tájékoztatást ad, és pontosan megfogalmazott kérdéseket intéz hozzájuk.²⁹ Az egyezménykonform nemzeti szabályozás kialakításáért felelős jogalkotók talán azért döntöttek úgy, hogy az esküdszéket kötelezik döntésének indokolására, mert ellentmondást láttak abban, hogy az EJEB az indokolt döntéshez való jogot a tisztességes eljárás implicit jogosítványai közé emelte,³⁰ majd kimondta, hogy e jogot nem kell garantálni az esküdszéki eljárásban. A tisztességes eljárás nevesített (pl. a védelemhez vagy a tanúk kikérdezéséhez való jog) és implicit (a fegyverek egyenlősége, a hallgatáshoz való jog és az indokolt ítélethez való jog) részjogosítványai egyaránt korlátozhatók más jog vagy érdek nevében. A tanúkkal való konfrontáció vagy a hallgatás joga mindaddig korlátozható, amíg az eljárás összességében megőrzi tisztességes jellegét. Ahogy azt egy korábbi munkámban kifejtettem, a Bíróság inkább az implicit részjogosítványok korlátozhatóságát kész elismerni. Ez az implicit jogosítványok természetéből adódik, hiszen ezek terjedelmét maga az EJEB jelöli ki, meghatározva egyúttal e jogok korlátait is.³¹

Ám abban nincs különbség a nevesített és az implicit jogok között, hogy ezek mind – akárcsak maga a tisztességes eljáráshoz való jog – abszolút érvényű jogok. Ez azt jelenti, hogy – szemben az Egyezményben eleve korlátozható jogokként megfogalmazott jogokkal (a véleménynyilvánítás joga, egyesülési vagy gyülekezési szabadság stb.) – nincs olyan helyzet, amelyben a tisztességes eljáráshoz való jogtól vagy annak valamely részjogosítványától való *totális* megfosztás igazolható lenne. Az eleve korlátozható jogok esetében más a helyzet.

²⁷ A kérdés beható elemzésére ld. QUINN, K.: Jury Bias and the European Convention on Human Rights: a Well-Kept Secret? *Criminal Law Review*, 2004. december, 998–1014.

²⁸ Az esetjog ismertetésére ld. *Taxquet*-ítélet (Nagykamara), 85–91. bek.

²⁹ *Ibid*, 92. bek.

³⁰ Ld. pl. *Van de Hurk v. Netherlands* 16034/90 (19/04/1994), A288.

³¹ BÁRD Károly: Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában. A tisztességes eljárás büntetőügyekben – emberijog-dogmatikai értekezés. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2007. 58–61.

Akit gyűlöletre uszító kijelentései miatt megbüntettek, azt az adott szituációban teljességgel megfosztották a véleménynyilvánítás szabadságától, anélkül, hogy emberi jogsérelemlről beszélénk.

Ugyanakkor az eljárás nem őrizheti meg tisztességes jellegét, ha annak valamely rész-jogosítványától a vádlottat valamilyen *más jog vagy érdek* nevében totálisan megfosztották. Márpedig – úgy tűnik – a Bíróság ennek ellenkezőjét mondta ki, amikor kijelentette: a tisztességes eljáráshoz való jogot nem sérti, ha az esküdtszék nem adja indokát döntésének. Az EJEB azonban nem valamilyen más jogra vagy érdekre hivatkozva találta elfogadhatónak, hogy az esküdtszéki eljárásban a vádlott részére nem biztosított az indokolt ítélethez való jog.

A magyarázat talán az indokolt ítélethez való jog *instrumentális* jellegében keresendő. Ahogy a Bíróság leszögezte, az ítélet indokolása az önkényesség kizárását szolgálja, ez utóbbi pedig előfeltétele annak, hogy a közösség bizalommal legyen az igazságszolgáltatás iránt.³² Az ítélet indokolása továbbá feltétele annak, hogy a vádlott hatékonyan gyakorolhassa a jogorvoslathoz való jogát.³³ Az indokolásban a bíróság beszámol arról a gondolati folyamatról, amelynek eredményeképpen a rendelkező részben foglaltak szerint határozott. Az indokolás ismerete teremti meg a lehetőséget arra, hogy a védelem e folyamat gyengéire felhívja a fellebbviteli bíróság figyelmét. És az indokolás fedheti fel a jogorvoslati fórum előtt – a védelem kezdeményezése nélkül is – azokat a hibákat, amelyeket az elsőfokú bíróság a ténymegállapítás vagy a jogi minősítés során elkövetett.

Végül, az ítéletek indokolása a bírói pártatlanság előfeltétele. „A pártatlanság nem biztosítható, ha a bíróság nem indokolja döntését” – állítja *Theodor Meron*. „A döntés világos indokolása, a bírói érvelés folyamatának ismertetése alapvető garancia a bírói méltánytalansággal szemben.”³⁴

Ha elfogadjuk, hogy az indokolt ítélethez való jog instrumentális, akkor talán érthető lesz, hogy az EJEB miért hajlandó elfogadni, hogy egy konkrét ügyben a tisztességes eljárás implicit részjogosítványaként megfogalmazott indokolt ítélethez való jogától totálisan megfosszák a vádlottat. Ha ugyanis kimutatható, hogy az ügyben voltak egyéb „instrumentumok”, amelyek révén megvalósultak azok a célok, amelyeket az ítélet indokolása szolgál, akkor kimondhatjuk: ez utóbbira nem volt szükség.

Ami az igazságszolgáltatás iránti bizalom megeremtését és megőrzését illeti, a hivatásos bírák előtt folytatott eljárásban az ítélet indokolásának nincs alternatívája. Ám az esküdtszéket éppen a hivatásosokkal szembeni bizalmatlanság – vagy a másik oldalról fogalmazva: a társakba, a velünk egyenrangú laikusokba vetett bizalom – hívta létre és tartotta/tartja

³² Taxquet-ítélet, 92. bek.

³³ HARRIS, D. – O’BOYLE, M. – BATES, E. P. – BUCKLEY, C. M.: *Law of the European Convention on Human Rights*. 2nd ed. Oxford, Oxford University Press, 2009, 268. Büntetőügyekben a jogorvoslathoz való jogot az EJEE 7. Kiegészítő jegyzőkönyvének 2. cikke biztosítja.

³⁴ MERON, T.: *Judicial Independence and Impartiality in International Criminal Tribunals*. *American Journal of International Law*, 2005, 360.

életben. Az esküdtszék nem racionális eljárás módja, hanem összetétele, valamint az legitimálja, hogy a közösségben elismert normákat alkalmazza. Az esküdtszék maga a bizalom alapja.

Láttuk, az ítélet indokolása a jogorvoslati jog hatékony gyakorlását is szolgálja. A *common law* rendszerében – egyebek között az indokolási kötelezettség hiányára figyelemmel az esküdtszéki eljárásban – a fellebbviteli bíróságnak ugyanakkor csak korlátozott a lehetősége arra, hogy megítélje: a döntés az érdemét tekintve helyes vagy netán helytelen. Ugyanakkor a *common law* megközelítés szerint a processzuális szabályok megtartásával garantálható a döntés érdemi helyessége. Az eljárás szabályszerűsége könnyen ellenőrizhető, figyelemmel arra, hogy a perben történeteket részletesen dokumentálják a jegyzőkönyvben, akár szó szerint rögzítve azt, ami a tárgyaláson elhangzott.

Az ítélet indokolása a bírői pártatlanságnak is garanciája. Maga a tudat, hogy döntését részletesen meg kell indokolnia, a bírót elfogulatlan eljárás módra ösztönzi. Az esküdtszéki rendszerben nem az ítélet indokolásának kényszere, hanem az esküdtek kiválasztását megelőző eljárás a pártatlanság biztosítója. A vád és a védelem a szóba jöhető esküdtek közül egyeseket automatikusan kizárhat, másokat beállítottságuk megismerése érdekében kifagathatnak, és ennek eredményeképpen indítványozhatják azoknak a kizárását, akiktől álláspontjuk szerint az ügy elfogulatlan elbírálása nem várható.³⁵

Úgy tűnik, az esküdtszéki rendszerben megvannak azok az intézmények, „instrumentumok”, amelyek teljesíthetik azokat a funkciókat, amelyeket az indokolt ítélethez való jog szolgál. Kérdéseink, persze, maradnak. Már a kiinduló tézis – az, hogy az indokolt ítélethez való jog instrumentális jellegű – helyállósága is megkérdőjelezhető.

Roberts szerint az indokolás „a racionális döntéshozatal alapelve, amelyben instrumentális és önálló, érdemi erények testesülnek meg.”³⁶ Az indokolási kényszer instrumentális annyiban, hogy jobb minőségű döntést garantál. De belső értéke is van, amennyiben biztosítja az emberi méltóság tiszteletét. Akinek elmagyarázzák, hogy miért született az ügyében ilyen vagy olyan döntés, azt szubjektumként, autonóm egyénként kezelik, nem pedig „puszta tárgyként, akit kénye-kedvére manipulálhat a hatóság”.³⁷

Kétségtelen, az esküdtszék mellett is gyakran hozzák fel érvként, hogy az intézménynek önálló értéke van: a zsűrirendszer a demokrácia megjelenítése az igazságszolgáltatásban. *Devlin* szerint minden zsűri egy kis parlament, az esküdtszék a részvételi demokrácia

³⁵ A pártatlanság biztosításának egy másik eszköze, hogy a különösen szenzitív ügyekben nem az illetékességgel rendelkező, hanem egy másik esküdtszék előtt folytatják le az eljárást. Ld. JACKSON, J. D.: *Making Juries Accountable. American Journal of Comparative Law*, 2002, 481.

³⁶ ROBERTS: i. m. 215. Ugyanakkor az indokolt ítélethez való jog ebben a vonatkozásban is felfogható instrumentális jellegűnek, amely más intézményekkel „kiváltható”. Maga a kontradiktórius eljárás, amelyben a vádlott kifejtheti érveit, megkérdőjelezheti a vele szemben felhozott bizonyítékok hitelt érdemlőségét, vagy a bíró összefoglalója és a zsűrihez intézett instrukciói a döntéshozatal mikéntjéről garantálja, hogy a vádlottat szubjektumként kezeljék.

³⁷ *Ibid.*

szimbóluma.³⁸ Ám ebből a deklarációból rendszerint olyan következtetést vonnak le a kérdéssel foglalkozó szerzők, amely azt látszik igazolni, hogy az esküdtszék inkább instrumentális: a laikusok részvétele az ítékezésben az emberekben – kivált magukban az esküdtekben – azt a benyomást kelti, hogy az igazságszolgáltatás tisztességesen működik. Az esküdtek, mivel rendszerint elégedettek saját teljesítményükkel, azzal az érzéssel térnek haza, hogy az igazságszolgáltatás jó színvonalú az országban.³⁹ Eszerint a zsűrirendszer instrumentális annyiban, hogy a jogrendszerbe vetett bizalmat erősíti. Ám ha el is fogadjuk, hogy a zsűrirendszernek önálló értéke van, ez nem változtat azon, hogy az ítélet indokolása is rendelkezik önálló, belső értékkel. Azzal, hogy a döntéshozót arra kötelezi: adjon számot ítélete indokairól, a jogrend a vádlottat szubjektumként ismeri el.

Kérdéses, hogy ma, amikor a bírói függetlenség mellett egyre inkább hangsúlyozzák a számonkérhetőséget is,⁴⁰ önmagában az a tény, hogy a vádlott felett a vele egyenrangúak ítéleznek, elégséges alapja-e a bizalomnak. Mondhatjuk: a kádi igazságszolgáltatás a múlté, már nem elégszünk meg azzal, ha a verdikt kihirdetését pusztán az „így döntöttem, mert így kellett döntenem” formula követi. Ezzel szemben felhozható, hogy míg a kádi egymaga hozta meg és közölte a döntését, addig a verdikt kollektív tanácskozás eredménye. Amennyiben pedig a viszonylag nagy létszámú zsűri csak egyhangú döntéssel hozhatja meg ítéletét, jogos a feltételezés, hogy a döntés háttérében ésszerű indokok állnak, és ez alapja lehet a bizalomnak. Ám Angliában és Írországban a múlt század utolsó harmadában bevezették azt a szabályt, hogy az érvényes verdikthez elégséges, ha a tizenkét esküdtből tízen azonos álláspontra jutnak.⁴¹ Kutatások azt igazolják, hogy amennyiben a többség egyetértése is elégséges a döntés érvényességéhez, az esküdtek arra törekcsenek, hogy minél hamarabb meghozzák a verdiktet, és ehhez utóbb „gyártanak egy történetet, amely döntésüket igazolja”.⁴² Ezzel szemben, amennyiben egyhangú döntésre kell jutniuk, az esküdtek a bizonyítási anyagot alapos elemzésnek vetik alá, azt részletesen megvitatják, hogy bizonytalankodó társaikat meggyőzzék, és így biztosítsák az egyhangúságot.⁴³ Az esküdtszékbe, illetve a döntése helyességébe vetett bizalmat gyengíti az is, hogy a társadalom összetételét reprezentáló zsűri felállítása csaknem reménytelen. A véletlen kiválasztás önmagában nem garantálja a zsűri reprezentativitását. Elvileg elképzelhető, hogy

³⁸ DEVLIN, P.: *Trial by Jury*. 1956, 164. Idézi: DARBYSHIRE, P.: *The Lamp that Shows that Freedom Lives – Is it Worth the Candle? Criminal Law Review*, 1991, 745.

³⁹ DARBYSHIRE: i. m. 745–746. *Darbyshire* ugyanakkor megjegyzi, hogy sokan igyekeznek az esküdti szolgálat alól kibújni, és azok, akik ezt nem teszik, gyakran arról számolnak be, hogy amit tapasztaltak, kiábrándította őket. *Ibid*, 746.

⁴⁰ A kérdés részletes elemzésére ld. HACK Péter: *A büntetőhatalom függetlensége és számonkérhetősége*. Budapest, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, 2008. 82–99.

⁴¹ Ld. O'HANLON, R. J.: *The Sacred Cow of Trial by Jury*. In: BROOKS, T. (ed), *The Right to a Fair Trial*. Farnham, Surrey, Ashgate 2009. 7.

⁴² BROOKS, T.: *The Right to Trial by Jury*. In: BROOKS, T. (ed), *The Right to a Fair Trial*. Farnham, Surrey, Ashgate 2009. 87.

⁴³ *Ibid*.

a véletlen kiválasztás eredményeképpen olyan zsűri áll fel, amelynek „minden tagja konzervatív, fehér férfi”.⁴⁴

Az esküdtszéket a hivatásosokkal szembeni bizalmatlanság hívta életre, és a generális verdikt, amely nem tartalmaz indokolást, védelmet nyújtott számukra a hivatásos bíró vagy a közvélemény nyomásával szemben – azaz függetlenségük biztosítója volt. Ezenkívül a közösségi normákat alkalmazó esküdtszék indokolást nem tartalmazó verdiktjével korrigálhatta az igazságtalan, drákói törvényeket. Mára talán csökkent a hivatásos bírói karral szembeni bizalmatlanság, az esküdtek – egyébként kizárólag a *common law* rendszerben elismert – jogát arra, hogy a törvényeket félretegyék, és azt lelkiismeretükkel helyettesítsék (*jury nullification*) pedig egyre többen megkérdőjelezzik. A törvények módosítása a választott parlament és főbírák dolga – írja *Darbyshire*.⁴⁵ *O’Hanlon* szerint a zsűri joga arra, hogy ignorálja a törvényeket, „elfogadható elnyomó és autokrata rendszerekben, de védhetetlen egy demokráciában, amelyben az alapvető jogok és szabadságok védelmét az alkotmány garantálja”.⁴⁶ *O’Hanlon* rámutat arra is, hogy az „zsűri tagjai arra tesznek esküt, hogy az eléjük tárt bizonyítékok alapján igaz döntést fognak hozni, és azzal, hogy a jogot félreteszik, az esküjüket szegik meg.”⁴⁷ „Az emberek a parlamentet bízták meg azzal, hogy akaratauknak megfelelő törvényeket alkosson, és a parlament e jogát usurpálja az esküdtszék.”⁴⁸ A *jury nullification* igazolására felhozott érv, hogy a közösségi normák érvényre juttatása érdekében a jog félretehető, ma már kevésbé meggyőző: megkérdőjelezhetjük ugyanis, hogy az egyre kevésbé homogén társadalmakban vannak-e egyáltalán a közösség által általánosan elismert normák.⁴⁹

Említésre méltó, hogy *Lord Justice Auld* az angliai büntető igazságszolgáltatási rendszerről készített jelentésében⁵⁰ is felhívja a figyelmet arra az ellentmondásra, hogy a zsűri tagjai a törvény alkalmazására tesznek esküt, ám ha joguk nincs is, lehetőségük van arra, hogy olyan döntést hozzanak, ami szemben áll a törvénnyel.⁵¹ A *Lord Justice* azt a javaslatot

⁴⁴ DARBYSHIRE: i. m. 745. Ez ugyan korrigálható azzal, hogy a felek az esküdtek közül egyeseket kizárhatnak, illetve kizárásukat kezdeményezhetik. De ezzel nem arra törekszenek, hogy reprezentatív zsűri álljon fel, hanem olyan, amely a feltételezhetően számukra kedvező döntést fog hozni. Korábban a zsűri még kevésbé volt reprezentatív, mint manapság. 1956-ban *Lord Devlin* azt írta, hogy az esküdtek zöme középkorú, középosztálybeli férfi, és mivel hasonlóképpen gondolkodnak, az egyhangúság viszonylag könnyen biztosítható. Idézi: O’ HANLON: i. m. 6.

⁴⁵ DARBYSHIRE: i. m. 750.

⁴⁶ O’HANLON: i. m. 14.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ JACKSON: i. m. 479.

⁵⁰ *Review of the Criminal Courts of England and Wales 2001*. A jelentés a Lord Kancellár (Lord Chancellor), a belügyminiszter (Home Secretary) és a főügyész (Attorney General) felkérésére készült. <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.criminal-courts-review.org.uk/ccr-00.htm> (A továbbiakban: Auld, Review.); letöltés dátuma: 2014. március 19.

⁵¹ Auld, Review: Chapter 5 – Juries, 105. bek.

teszi, hogy törvényben mondják ki: a zsűrinek nincs joga a vádlottat felmenteni a törvény ellenében vagy a bizonyítási anyag figyelmen kívül hagyásával.⁵² Ha ezt túl radikálisnak tartanák, alternatívaként *Lord Auld* azt ajánlja: ismerjék el nyíltan a zsűri jogát arra, hogy a konkrét esetben dönthetnek lelkiismeretük szerint. A bíró ennek megfelelően felhívna az esküdtek figyelmét arra, hogy nem kötelesek bűnösséget megállapító verdiktet hozni, ha a törvénnyel nem értenek egyet, vagy ha méltánytalannak tartják, hogy a vádlottat perbe fogták. *Lord Auld* szerint ez a megoldás őszintébb, és feloldható lenne az az ellentmondás, hogy az esküdtek a törvény alkalmazására tesznek fogadalmat, de módjuk van annak ignorálására. A *Lord Justice* példának Indiana és Maryland alkotmányait hívja fel, amelyek kimondják: az esküdtek nem pusztán a tényeket állapítják meg, hanem ők döntenek el azt is, hogy mi a jog.⁵³ Ugyanakkor az Egyesült Államokban is egyre inkább megkérdőjelezzik az esküdtek jogát arra, hogy a törvényt „felülírják”. Egyes bírák kizárják az esküdtek közül azokat, akik rokonszenveznek a „*jury nullification*” intézményével, és vizsgálatot tartanak, ha tudomást szereznek arról, hogy az esküdtek a jog ellenében kívánnak dönteni.⁵⁴

A bírói függetlenséget és pártatlanságot is érvként szokás felhozni amellet, hogy az esküdtek nem adnak számot döntésük indokairól. A függetlenség és a pártatlanság nevében zárnak el mindenkit attól, hogy a verdikt kihirdetését követően kutakodjon afelől, hogy mi motiválta az esküdteket.⁵⁵ Ez teszi lehetővé, hogy az esküdtek felszabadultan, őszintén kifejtessék álláspontjukat.⁵⁶ Ám a függetlenség és a számonkérhetőség viszonyát ma már másképp látjuk, mint egykor: a számonkérhetőség nem a függetlenség csorbításának eszköze, a függetlenség és a számonkérhetőség, amelynek garanciája az ítélet indokokolása, kiegészítik egymást. „A függetlenség azt jelenti, hogy a bírák csak a törvényeknek vannak alávetve, számadásra pedig azért kötelezzük őket, hogy meggyőződjünk arról, tényleg alávetették-e magukat a törvényeknek, azoktól nem szakadtak-e el.”⁵⁷ Igaz, a *common law* zsűri – ahogy láttuk – megteheti, hogy nem veti magát alá a törvénynek. De láttuk azt is, hogy a *jury nullification* létjogosultságát egyre inkább kétségbe vonják, és a számonkérhetőség nevében *Lord Auld* is azt a javaslatot teszi, hogy a bíró, illetve a fellebbviteli bíróság folytathasson

⁵² *Ibid*, 107. bek.

⁵³ *Ibid*, 108. bek.

⁵⁴ JACKSON: i. m. 481.

⁵⁵ Angliában az 1981. évi *Contempt of Court Act* 8. cikke szerint tilos a zsűri tanácskozása során tett kijelentést, véleményt vagy a szavazásra vonatkozó információt megszerezni, feltárni, illetve erre felbujtani. A *House of Lords* álláspontja, hogy a verdikt meghozatalát követően fellebbviteli bíróság még akkor sem vizsgálhatja, hogy nem volt-e elfogult a zsűri, ha ezt állítják, és felmerül annak a lehetősége, hogy a vádlottat tévesen ítélték el. *Mirza (Shabbir Ali)* [2004] UKHL 2;1 A.C. 1118. Idézi: THORNTON, P.: Trial by Jury: 50 Years of Change. *Criminal Law Review*, 50th Anniversary Edition, 2004. szeptember, 689.

⁵⁶ BROOKS: i. m. 91.

⁵⁷ BÁRD Károly: Bírói függetlenség az Európai Unió társult országaiban. Hol állunk mi, magyarok? *Fundamentum*, 2012, 12.

vizsgálatot annak megállapítására, hogy mi történt az esküdtek tanácskozásán, amennyiben valamilyen szabálytalanság gyanúja felmerül.⁵⁸

A pártatlanság követelményénél maradva, kérdéses, hogy az esküdtek kiválasztását megelőző eljárás erre megfelelő biztosíték-e. Angliában 1988-ban szűkítették a felek lehetőségét, hogy befolyásolják a zsüri összetételét, azzal, hogy az esküdtek indok nélküli kizáratását (*peremptory challenge*) megtiltották. Azokban az országokban, ahol a *peremptory challenge* intézménye még létezik,⁵⁹ nagy a valószínűsége annak, hogy olyan esküdtszék áll fel, amely nem reprezentatív, és ez megkérdőjelezheti a pártatlanságát, de legalábbis a „pártosság” *látszatát* keltheti. Az Egyesült Államokban az ügyészek és az ügyvédek a potenciális esküdtek kikérdezésének kifinomult módszereit alkalmazzák. Céljuk ezzel nemcsak az, hogy kizárják a velük (illetve a vádlottal vagy a sértettel) szemben feltehetően elfogult személyeket, hanem az is, hogy ily módon olyan zsüri álljon össze, amelyről azt feltételezik: az ő javukra fog dönteni.⁶⁰ Emellett ismert a *peremptory challenge* intézménye, ezért némi túlzással állítható: az ügy kimenetele ma már nem azon múlik, hogy melyik fél képes meggyőzőbben bizonyítani állításainak helytállóságát, hanem azon, hogy kinek sikerül a számára kedvező összetételű (értsd: az irányába *elfogult*, tehát *nem pártatlan*) zsüri kiválasztása.⁶¹

Végül kétségre vonhatjuk azt is, hogy amennyiben az ítélet indokolásának hiányában csak eljárási fogyatékosagra hivatkozással kényszeríthető ki a fellebbezési eljárás, ténylegesen érvényesül-e az Egyezmény 7. Kiegészítő jegyzőkönyvében garantált fellebbezési jog. A szöveget olvasva igenis lehetnek kétségeink. A jegyzőkönyv 2. cikke szerint: „Annak, akit bíróság bűncselekmény miatt elítélt, joga van arra, hogy a bűnössége megállapítását, illetőleg a büntetés kiszabását tartalmazó ítéletet felsőbb bírósággal felülbíráltassa.” Talán az angol törvényhozásnak is lehettek kétségei, tény ugyanis, hogy az Egyesült Királyság nem-hogy nem ratifikálta, de nem is írta alá a 7. Kiegészítő jegyzőkönyvet.⁶²

⁵⁸ Auld, Review, 98. bek. Ez természetesen az 1981. évi *Contempt of Court Act* 8. cikkének módosítását kíváná.

⁵⁹ Így pl. Írországból vagy az Egyesült Államokból.

⁶⁰ Ezt *Devlin* már 1956-ban megjelent munkájában (*Trial by Jury*) megállapította. Idézi: O'HANLON: i. m. 13.

⁶¹ Az esküdtek kiszűrésére, kiválasztására irányuló eljárás olvasmányos leírására az amerikai büntető perben ld. FLETCHER, G. P.: *A Crime of Self-Defense: Bernhard Goetz and the Law on Trial*. Chicago, The University of Chicago Press, 1990. 84–99.

⁶² A jegyzőkönyvet nem ratifikálta Németország, Hollandia és Törökország, de az Egyesült Királyság az egyetlen ország, amely nem is írta alá azt, amivel egyben jelezte, hogy vonakodik a jegyzőkönyv kötelező hatályának elismerésétől. A teljes képhez tartozik, hogy Angliában a fellebbviteli bíróság *elvben* nemcsak eljárási hiba esetén semmisítheti meg a zsüri ítéletét, hanem akkor is, ha más okból támadnak kételyei afelől, hogy az esküdtek bűnösséget megállapító verdiktje megalapozott volt. Ugyanakkor erre ritkán kerül sor azokban az esetekben, ahol a védelem a fellebbezésben eljárási hibára nem tud hivatkozni. (Ld. ROBERTS: i. m. 224.) Írországból is fellebbezhet a védelem anyagi és eljárási jogsértésre hivatkozva. Ugyanakkor *Daly* megállapítja, hogy a fellebbezési jog érvényesülését nagyban korlátozza az indokolás hiánya, valamint az a körülmény, hogy a fellebbviteli bíróság vonakodik vizsgálni, hogy mi is zajlott a zsüri tanácskozásán, még akkor is, ha gyanú merül fel arra, hogy súlyos szabálytalanság történt. Ld. DALY: i. m. 164.

Összefoglalva: arra kerestem a magyarázatot, hogy zsűrirendszert ismerő tagállamok miért annak érdekében tettek intézkedéseket, hogy az esküdtek adjanak számot döntésük indokáról, holott ez a zsűri sajátos természetére figyelemmel nehezen biztosítható, és – ahogy láttuk – ezt az EJEB esetjoga sem követelte meg tőlük. Hipotézisem az volt, hogy az indokolt ítélethez való jog mint a tisztességes eljárás implicit részjogosítványa instrumentális jellegű: az indokolás az önkényesség kizárását szolgálja, ez utóbbi pedig előfeltétele annak, hogy a közösség bizalommal legyen az igazságszolgáltatás iránt. Az ítélet indokolása emellett a jogorvoslati jog hatékony gyakorlásának feltétele, és végül az ítéletek indokolása a bírói pártatlanság garanciája.

Állításom a következő volt: amennyiben kimutatható, hogy az esküdtzéki rendszerben vannak olyan egyéb „instrumentumok”, amelyek révén az ítélet indokolása által ellátott funkciók teljesíthetők, akkor kimondhatjuk: ez utóbbira a zsűrirendszerben valóban nincs szükség. A vizsgálat első lépcsőjében arra jutottam, hogy látszólag megvannak az esküdtzéki rendszerben azok az intézmények, „instrumentumok”, amelyek révén az indokolt ítélethez való jog által teljesítendő célok megvalósíthatók. Ám az alaposabb elemzés azt látszik igazolni, hogy a megváltozott körülményekre – a bírói függetlenség mellett a döntéshozók számadási kötelezettsége iránti igény megjelenésére, a homogén értékrendű közösségek eltűnésére stb. – figyelemmel ezek az alternatív „instrumentumok” mára veszítettek legitimitásukból. Így továbbra is jogos a kérdés: vajon a tradicionális zsűrirendszer, amelynek egyik sajátossága, hogy az esküdtek nem adják indokát döntésüknek, fennmaradhat-e az Európai Emberi Bíróságnak a *Taxquet*-ügyben hozott ítéletének tükrében?

◀ A gyűlölet-bűncselekmények hatékony üldözésének társadalmi feltételrendszere

Szeretettel Katinak, aki nem hagyja.

I. Kodifikációs technikák és védett csoportok

A gyűlölet-bűncselekmények sui generis tényállásként kezelése alapvetően szimbolikus, több szempontból is. Egyes elkövetési motívumok jogszabályi nevesítése önmagában jelképes. A jogalkotó határozottabban fejez ki egy negatív értékítéletet akkor, ha nem kizárólag a jogalkalmazóra bízta a motívum értékelését a szankció kiszabásakor súlyosító vagy általános minősítő körülményként,¹ hanem konkrétan nevesít egyes bűnelkövetési indokokat, módokat,² amit jellemzően minősítő körülményként tesz meg. Ehhez képest is fokozottabb jelképes állami elutasítást jelez, ha a motívum sui generis tényállásban nyer helyet.³

Kimeneti oldalon, azaz a szankció megállapításánál lényegtelen, hogy a jogalkalmazó milyen kodifikációs logika szerinti törvényhelyet hív fel. Érdemi különbség hiányában

¹ Ilyen például az aljas indok mint minősítő körülmény a magyar joganyagban, amely magában foglalja például a rasszista gyűlöletből elkövetett cselekményeket. Lásd az emberölés, a testi sértés, a személyi szabadság megsértése, a rágalmozás, a jogellenes fogva tartás, továbbá a katonai bűncselekmények sorában az alárendelt megsértése bűncselekményeket.

² Így például Andorrában és az Egyesült Királyság joga szerint a bíróság *bármely* bűncselekmény esetén minősítő körülményként értékelhet rasszista motívumot, illetve Andorrában ezen felül idegenellenes motívumot, továbbá ha valaki nézetei, vallása, nemzetisége, faji származása, szexuális orientációja, betegsége, testi vagy mentális fogyatékossága miatt válik áldozattá. Andorra büntető törvénykönyve, 30. szakasz (6) bekezdés; Egyesült Királyság, Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000, 153. szakasz.

A 2007. május 10-én elfogadott belga antidiszkriminációs törvény úgy módosította a büntető törvénykönyvet, hogy *bizonyos* bűncselekményeknél bizonyos védett tulajdonságú személyek csoportja elleni gyűlölet minősítő körülmény, és a szankció megduplázzható. Lásd Loi tendant à lutter contre certaines formes de discrimination, 33–42. szakasz.

³ Ez viszonylag ritka, példaként lásd a cseh büntető törvénykönyv 196. § (2) bekezdését, vagy az Egyesült Királyság Crime and Disorder Act 1998, 29–32. szakaszát.

A különböző modellekről lásd UTASI Judit: A gyűlöletbűnözés háttere. in: VIRÁG György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok* 48., Budapest, OKRI, 2011. 115–126; NOVOSZÁDEK Nóra – RÁCZ Dominika: Gyűlöletvezérelt bűncselekmények európai szabályozási mintái. *Föld-rész*, 2009/3–4., 63–80.

a külön tényállás bevezetésének egyedüli indoka a megvetés szimbolikus kifejezése, amelynek lehet egyrészt társadalomnevelő, -felvilágosító funkciója valamennyi állampolgár, de különösen a potenciális elkövetők vonatkozásában, másrészt állami szolidaritást fejez ki a sértettek irányában. Harmadrészt szimbolikus elismeri az állam, hogy társadalmi feszültségeket nem volt képes feloldani, és ennek bárki – akár a többségi csoporthoz tartozó személy is – áldozatává válhat, pusztán egy nem megválasztható tulajdonsága miatti csoport-hovatartozása következtében. A hármasként, de különösen az áldozatok melletti szolidaritás érvényesülésének feltétele, hogy a jogalkotó következetesen átgondolja, mely csoport érdemes a sui generis törvényi tényállás védelmére. A kiválasztás alapvetően jogon kívüli szempontok szerint történik, a történelmi tanulságokat vagy a kodifikáció időpontjában bizonyos csoportok által elszenvedett hátrányokat figyelembe véve.

A törvényhozó több forrásra támaszkodhat a történelmi múltra tekintettel védendő csoportok meghatározásánál. Először is segítségül hívhatja a nemzetközi jogot, ahol bizonyos közösségek fokozott védelmet élveznek az általuk korábban elszenvedett atrocitásokra tekintettel. Hagyományosan ilyen a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási alapú csoport. Népiértékek mint a legsúlyosabb gyűlölet-bűncselekmény elkövetéséért csak e csoportok vonatkozásában állapítható meg büntetőjogi felelősség.⁴ A jelen társadalmi feszültségeit figyelembe véve a védelmi kör kiterjeszhető. Ennek érdekében második lépésben a jogalkotó egyéb jogági szabályokból, az alkotmányból, egyenlőségi, antidiszkriminációs joganyagból is meríthet.⁵ A harmadik, a demokratikus és jogállami értékek szempontjából ideális, ám politikailag kockázatos megoldás, hogy a törvényhozó szembenéz az adott állam múltjával, valamint a jelenleg is létező, feloldatlan társadalmi feszültségekkel, és ennek érdekében nyíltan felvállalja a történelem során a kodifikáció időpontjáig bezárólag saját állampolgáraival szemben elkövetett bűnöket, a velük szemben bevezetett, alkalmazott, szentesített hátrányokat, erről társadalmi vitát generál, majd a kiemelt csoportok kiválasztásáért politikai felelősséget vállal. A büntetőkódexben kiemelt csoportok száma ekkor valószínűleg valahol az első és a második megoldás alapján védelemben részesülő csoportok száma között lesz.

⁴ ENSZ Egyezmény a népiértékek büntetettének megelőzéséről és megbüntetéséről, 1948. december 9. Ugyanígy a történelmi tapasztalatok alapján kíván védeni egyes csoportokat az EU. Lásd a Tanács 2008/913/IB kerethatározatát (2008. november 28.) a rasszizmus és az idegengyűlölet egyes formái és megnyilvánulásai elleni, büntetőjogi eszközökkel történő küzdelemről.

⁵ A jogrendszer belső koherenciája érdekében is javasolt a védett csoportok már meglévő felsorolásaira támaszkodni. Magyarországon – amennyiben ismét felmerül az újraszabályozás lehetősége – célravezető lesz az Alaptörvény helyett az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény 8. §-a szerinti felsorolásból kiindulni, mivel az Alaptörvény nem nevesíti a szexuális irányultságot és a nemi identitást mint védett tulajdonságot; azok csak a XV. cikk szerinti „egyéb helyzet” fordulat alapján lehetnek védendők.

II. Sui generis gyűlölet-bűncselekmény tényállások egy arra éretlen társadalomban

II.1. A JOGALKOTÓ FELELŐSSÉGE: A TÉNYÁLLÁS KIÜRESÍTÉSE

Hagytam, hogy kapásból hülyére vegyék, hagytam,
hogy tetteleg is helyére tegyék [...]

Magyarországon az erőszakos gyűlölet-bűncselekmények többségét a „közösség tagja elleni erőszak” tényállása fedi le. A gyűlölet-bűncselekmények szellemiségével és a magyar jogi hagyományokkal összhangban a tényállás eredetileg csak nevesített privilegizált csoportokat védett. A hatályos szabályozás közvetlen elődje, az 1978. évi IV. törvény 174/B. §-a⁶ büntetni rendelte azt, „aki mást valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoporthoz tartozása vagy vélt tartozása miatt bántalmaz, illetőleg erőszakkal vagy fenyegetéssel arra kényszeríti, hogy valamit tegyen vagy ne tegyen, illetve eltűrjön”. 2008-ban a magyar törvényhozó a védelmi kört kiterjesztette.⁷ A módosítás háttérében az ugyanabban az évben szervezett meglegfelvonuláson részt vevők bántalmazása állt. A törvényhozás ekkor szembesült azzal, hogy noha az ellentüntetők egyértelműen egy kisebbségi csoport iránti gyűlölettől motiváltak követtek el bűncselekményeket, az eredeti tényállásba nem fért bele a homofób indíttatású erőszak. A jogalkotó azonban nem a szexuális orientációval terjesztette ki a védelmi kört – ami kézenfekvőnek tűnt –, hanem egy generális megfogalmazást vezetett be, mondván: bárki lehet gyűlölet tárgya és így gyűlölet-bűncselekmény sértettje, akit bántalmaznak vagy kényszerítenek „a lakosság egyes csoportjaihoz tartozása vagy vélt tartozása” miatt.⁸ A 2012-es új Btk. kisebb eltérésekkel, de lényegében átvette a közösség elleni erőszak ezen definícióját.⁹ Igaz ugyan, hogy neves magyar jogvédő szervezetek lobbitevékenységének hatására¹⁰ a jogalkotó hajlandó volt felülbírálni azon álláspontját, hogy a „lakosság egyéb

⁶ 1996. évi XVII. törvény 3. §. Hatályos: 1996. június 15-től.

⁷ 2008. évi LXXIX. törvény 2. § (1). Hatályos: 2009. február 1-jétől.

⁸ Azóta több módosítás is történt, ezek közül a legfontosabb a Lex Gyöngyöspata. 2011-ben került az akkor hatályos Btk.-ba azon kihívóan közösségellenes magatartás szankcionálása, amely alkalmas arra, hogy riadalmat keltsen. 1978. évi IV. törvény, 1978. évi IV. törvény, 174/B. § (1a) bekezdés, beiktatta a 2011. évi XL. törvény, hatályos: 2011. május 7-től. A hatályos jog szerint lásd 2012. évi C. törvény, 216. § (1) bekezdés.

⁹ 2012. évi C. törvény, 216. §

¹⁰ Lásd az Amnesty International, Háttér Társaság a Melegekért, Magyar Helsinki Bizottság, Nemzeti és Etnikai Jogvédő Iroda, Társaság a Szabadságjogokért anyagait: *Javaslatok az új Büntető Törvénykönyv gyűlölet-bűncselekményekre vonatkozó szabályozására*, 2012. március 6. http://gyuloletelten.hu/sites/default/files/btkvelemeney_2012-03-06.pdf (letöltve: 2014. január 15.), továbbá *Javaslatok az új Büntető Törvénykönyv gyűlölet-bűncselekményekre vonatkozó*

csoportjai a lehetséges sokféleségük miatt még példálódzó jelleggel sem sorolhatók fel”,¹¹ és nevesítette a fogyatékossgot, a nemi identitást és a szexuális orientációt mint védett tulajdonságot, ám a 2008-as nyitott listás megoldást fenntartotta.

Véleményem szerint ez szükségtelen volt, hiszen a hatályos jogban nevesített védett tulajdonságok lefedik a ma Magyarországon valóban gyűlölet-bűncselekményt elszenvedők körét.¹² Természetesen a jogalkotó nem láthat előre minden, a jövőben gyűlölettel sújtott csoportot, és ezzel indokolható volna a védendő csoportok tág meghatározása. Mégis, jogvédő szervezetek, így az EBESZ Emberi Jogok és Demokratikus Szervezetek Intézménye és vezető magyar emberi jogi szervezetek a nyílt listás megoldásból származó problémákat elkerülendő a védett tulajdonságok kimerítő felsorolását javasolják, megengedve, hogy annak kiterjesztéséért minden alkalommal a jogalkotó vállaljon felelősséget.¹³

A 2009-ig hatályos joganyag zárt listás felsorolásával vélhetően két ok miatt szakított a magyar jogalkotó. Egyrészt mivel a szexuális kisebbségek tagjaival szemben súlyos előítéleteket táplál a társadalom nagy része, a többségi elven működő törvényhozás nem volt képes a jogalkotói szándéknak megfelelő megoldással a népszerűtlen kisebbségekre is kiterjeszteni a tényállás védelmi körét.¹⁴ Másrészt a jogalkotó a közösség tagja elleni gyűlöletet a gyűlöletre uszítással összhangban kívánta szabályozni.¹⁵ Mivel azonban az uszítás büntetőjogi til-tása végső soron szóláskorlátozás, és erre tekintettel az Alkotmánybíróság több kodifikációs kísérletet alkotmányellenesnek nyilvánított, azonban a „lakosság egyes csoportjai” fordulat

szabályozására az Országgyűléshez benyújtott T-6958 sz. törvényjavaslat vonatkozásában, 2012. május 3. http://gyuloletel.hu/sites/default/files/btkvelemenyparl_2012-05-03.pdf (letöltve: 2014. január 15.),

¹¹ Indokolás a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi ... törvényhez, 155.

¹² Lásd például az Athéna Intézet adatait. <http://athenainstitute.eu/en/hatecrimerecord> (letöltve: 2014. január 15.)

¹³ Lásd OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR): *Hate Crime Laws. A Practical Guide*, Warsaw: OSCE/ODIHR, 2009, 34.; Amnesty International Magyarország, a Háttér Társaság a Melegekért, a Magyar Helsinki Bizottság, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda, valamint a Társaság a Szabadságjogokért: *Javaslatok az új Büntető Törvénykönyv gyűlölet-bűncselekményekre vonatkozó szabályozására*, 2012. március 6., http://helsinki.hu/wp-content/uploads/civil_szervezetek_gyuloletbcs_javaslat.pdf, 3–5. (letöltve: 2014. január 15.)

¹⁴ Igaz, a korábbi tényállás is védett népszerűtlen csoportokat, ám ott könnyebb helyzetben volt a jogalkotó, hiszen a korábban felsorolt tulajdonságok fokozott védelmének volt jogtörténeti előzménye (a Csemegi-kódex is ismerte, és izgatásként büntetni rendelte, ha valaki egy osztály, nemzetiség vagy hitfelekezet elleni gyűlöletre izgatott), másrészt a korábban nevesített tulajdonságok miatti erőszak elleni fellépésre nemzetközi instrumentumok kötelezték és kötelezik ma is Magyarországot. Lásd az 4. jegyzetet.

¹⁵ A közös szabályozás már a régi Btk. 174/B. §-át bevezető 1996. évi XVII. törvényre nyúlik vissza, ahol a jogalkotó egyben a Btk. 269. §-a szerinti közösség elleni izgatást újraszabályozta, pontosabban a sértettek körét, valamint az e címen büntethető magatartásokat bővítette.

mindig átment az alkotmányossági szűrőn,¹⁶ ezért a jogalkotó ezt a nyelvezetet fogadta el a közösség tagja elleni erőszak vonatkozásban is.

Úgy vélem, alapvető hiba volt az uszítás és a közösség tagja elleni erőszak azonos definíció szerinti szabályozása. Noha a közösség elleni uszítás valóban a közösség tagja elleni erőszak előszobája, jogdogmatikailag semmi nem indokolja az egységes szabályozást. Míg az uszítás alapcselekménye, a szólás egy jogilag megengedett, sőt alkotmányos védelem alatt álló emberi magatartás, addig a közösség tagja elleni erőszak alapcselekménye mindenkor bűncselekmény, egy, a büntetőjog által eleve – legfeljebb csekélyebb mértékben – szankcionálni rendelt magatartás. Ezért véleményem szerint felesleges volt az alkotmánybíróági kontrolltól tartania a jogalkotónak, hiszen az erőszakos gyűlölet-bűncselekmény esetében nem merülnek fel a gyűlöletbeszéd szankcionálásánál megjelenő alkotmányossági problémák, mint például a tartalomalapú szóláskorlátozás kérdése, vagy a pontosan nem azonosítható személyek csoportjának büntetőjogi védelme.¹⁷

Összefoglalva tehát, a gyűlölet-bűncselekmények definíciós elemeinek jogalkotó általi meghatározása vélhetőleg vagy a demokrácia többségi elvének,¹⁸ vagy egy hibás kodifikációs technikának, esetleg a kettő ötvözetének esett áldozatul.

A nyílt lista 2008-as bevezetése két irányban szélesítette ki a védett kört: egyrészt bármely közös ismérv lehet olyan csoportalkotó tulajdonság, amely miatt a csoport tagjai védelmet élveznek, másrészt a többséget (számszerű vagy hatalmi pozícióban lévő csoportot) is egyértelműen védeni rendeli a tényállás. Az utóbbi értelmezést az eredeti megoldás is megengedte, ám ezt bírói jogértelmezéssel visszaszoríthatta a jogalkalmazó. A megszorító értelmezés azonban védhetetlenné válik, amennyiben bármely tetszőleges csoport védett lesz. A többség védelme azonban kevésbé aggályos, a probléma sokkal inkább a csoportok tetszőleges definiálásával van.

A bármely tetszőleges csoport védelmével először is az értelmetlenségig hígítja a jogalkotó a gyűlölet-bűncselekmények védelmi körét. Értelmét veszti a szimbolikus jogalkotás, ha a fokozott védelmet tetszőleges közös ismérvvel rendelkező, így gyakorlatilag végtelen számú csoportnak megadja a jogalkotó. A tényállás megmentése érdekében lehetne úgy érvelni, hogy a gyűlölet-bűncselekmény (bármely csoporttal szemben) súlyosabb más bűncselekményeknél, és a gyűlölet mint motiváció alantasabb minősítő körülmény, mint bármi más. Ekkor már nem néhány kiválasztott csoporttal (a kisebbségekkel), és nem is bizonyos társadalmi konfliktusok következtében fellépő erőszak áldozataival (kisebbséggel és többséggel egyaránt) vállalna szolidaritást a jogalkotó, hanem egy motívumot emelne ki, az áldozati csoporttól függetlenül azt, mondván, hogy az olyannyira káros társadalmilag, ami sui

¹⁶ 30/1992. (V. 26.) AB-határozat; 12/1999. (V. 21.) AB-határozat, amely a fenti 1996-es megoldást mondta ki részben alkotmányellenesnek; 18/2004 (V. 25.) AB-határozat.

¹⁷ SAJÓ András: Rasszista nézetek büntetésének alkotmányosságáról. In: GELLÉR Balázs (szerk.): *Györgyi Kálmán ünnepi kötet*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2004. 479–509.

¹⁸ A többségi elv legitimitást teremtő hatásáról lásd JOHN LOCKE: *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Budapest, Gondolat, 1986.

generis tényállást indokol. Ha ez munkált is a kodifikátorban, érdemes lett volna végiggondolnia a büntetőjog belső koherenciája érdekében, hogy valóban elítélendőbb-e egy amúgy társadalmilag erős, múltbeli hátrányt soha el nem szenvedő közösség tagját a csoport iránti gyűlöletből bántalmazni (pl. ügyvédet ügyvéd-gyűlöletből megverni), mint például egy gyermek kiszolgáltatott helyzetét kihasználva erőszakot elkövetni. Továbbá nemcsak értelmetlen, vagy legalábbis rendkívül nehezen indokolható a védelem kiterjesztése, hanem textuális interpretációval olyan következtetést is megenged, amely abszurd, morálisan pedig kifejezetten romboló. A törvényhely ugyanis felhívható az eredetileg védeni kívánt csoport ellen, amennyiben ők a gyűlölködőkkel – mint egy közös ismérvvvel rendelkező csoporttal, pl. rasszistákkal – szemben követnek el bűncselekményeket. Az erkölcstelen és logikátlan eredmény, hogy az állam voltaképpen olyan csoportokkal fejezi ki együttérzését, akik ellen az adott tényálláson keresztül küzdeni kívánt volna.

II.2. A JOGALKALMAZÓ FELELŐSSÉGE: A JOG VISSZAÉLÉSSZERŰ ALKALMAZÁSA

[...] hagytam, hogy kibukjon, hagytam, hogy elázzon, hagytam, hogy retardált náciaktól parázzon [...]

Megfelelő történeti, kontextuális és teleologikus értelmezéssel a jogalkalmazó orvosolni tudná a jogalkotó konfliktus-kerüléséből és felesleges alkotmányos aggodalmából származó gyenge kodifikáció visszasságait. A „lakosság egyes csoportjai” fordulatot értelmezhetné a bíróság a hatalmi pozícióval nem rendelkező, érdekérvényesítésre csekély fokban vagy egyáltalán nem képes, a történetileg diszkriminált és/vagy a jelenleg kiszolgáltatott kisebbségekre, továbbá a megváltoztathatatlan csoportképző ismérvvvel rendelkező közösségekre vonatkozóan. A jogértelmezés során a bíróság továbbá szűkíthetné a gyűlöletet előítéletből fakadó vagy ún. társadalmi gyűlöletre.¹⁹ Támadhatatlan szűkítő értelmezés azon alkotmányos minimumkövetelmény figyelembevételével, amely szerint semmilyen kodifikációs megoldás mellett nem adhat az állam olyan csoportoknak fokozott és szimbolikus védelmet, amelyek elsődleges csoportalakító jellemzője más közösségek elleni gyűlölet, különösen, ha a gyűlölt csoport közös ismérve valamely megváltoztathatatlan tulajdonság. Másként fogalmazva: nem részesülhetnek fokozott és szimbolikus védelemben azok, akik a jogállam alapértékeit, így az egyenlőséget és az egyenlő méltóság elvét tagadják, illetve a másik oldalról nem kaphatnak fokozott és szimbolikus tartalommal bíró büntetést azok, akik olyanokkal szemben táplálnak erőszakba torkolló gyűlöletet, akik ellen (vagy akiknek a csoportképző eszméi ellen) az állam maga is küzd.²⁰

¹⁹ FLECK Zoltán – KRÉMER Ferenc – NAVRATIL Szonja – USZKIEWICZ Erik: *Technika vagy érték a jogállam?* Budapest, L'Harmattan, 2012.

²⁰ Ez közel áll a Helsinki Bizottság véleményéhez, amennyiben szerintük „A jog nem ad különleges

Ezzel szemben a magyar jogalkalmazó az eredetileg kisebbségvédelmi céllal létrehozott eszközöket nemcsak hogy a többség kisebbséggel szembeni védelmére használta fel, hanem még egy ennél is kifordítottabb logikával a rasszistákat, azaz az eredetileg védeni kívánt kisebbséget támadó csoportot állította be sérülékenynek. Álljon itt a sajobábonyi jogeset példaként.²¹

Sajóbábonyban egy, a cigány lakosságban félelmet keltő jobbikos-gárdista rendezvény kapcsán szervezkedtek védelemre a helyi cigány férfiak, akik körében egyrészt a jobbikosok és gárdisták (azaz a cigány kisebbség rendszeres megfélemlítése miatt már jogerősen feloszlatott Magyar Gárda egyenruháját viselők) rendezvénye, másrészt ezzel kapcsolatban a rendőrség passzivitása okozott felzúdulást. A szélsőjobbos támadástól tartó roma védelmi csapatok alakulásának hírére az esemény másnapján rasszista csoportok indultak Sajóbábony felé, amelyeknek jó részét a rendőrség feltartóztatta, néhány autó azonban sikeresen bejutott a városba. Ebben a polgárháborús légkörben romák egy csoportja karókkal és botokkal ütlelni kezdte az egyik, a cigánysor mellett elhaladó autót, amelynek két utasa könnyebben megsérült.

Az elkövetés során elhangzottak különböző fenyegetések, amelyek közül a „mocskos magyarok!” bekiabálás releváns jelen vizsgálat szempontjából. 2013 májusában a Miskolci Törvényszék, majd 2013 októberében a másodfokon eljáró Debreceni Ítéltábla jogerős ítéletében is közösség tagja elleni erőszak miatt tette felelőssé az elkövetőket, azzal, hogy a másodfok súlyosbította az első fokon kiszabott büntetéseket.

Véleményem szerint a helyes ítélet meghozatalához a bíróságnak legalább két kérdésben kellett (volna) állást foglalnia. Közösség elleni gyűlöletből követték-e el a roma terheltek a cselekményeket, és ha igen, mely csoport ellen követtek el bűncselekményeket, azaz mit értettek az elkövetők „magyarok” alatt.

Az első kérdés vonatkozásában a bíróság adottnak vette, hogy mivel egy csoportot gyűlölködő mondatok kíséretében bántalmaztak az elkövetők, felhívható a tényállás. Azt azonban már nem vizsgálta, hogy a kétségkívül brutális fenyegetések érzelmi töltete honnan származik. Ahogy a TASZ képviselője fogalmazott: „A közösség tagja elleni erőszak mint gyűlölet-bűncselekmény lényege ugyanis az, hogy az elkövető előítéletes egy csoporttal szemben, alacsonyabb rendűnek tartja a csoport tagjait, és ettől az érzülettől vezérelve követi el cselekményét”.²² Márpedig a cigányok nem vélelmezett felsőbbrendűségük miatt, hanem félelemből kerültek olyan érzelmileg felfokozott állapotba, ami a bűncselekmények elkövetéséhez vezetett. A romák cselekménye nem gyűlölet-bűncselekmény volt, hanem

védelmet azoknak, akiket emberi méltóságot sértő, alkotmányellenes eszméik formálnak csoporttá.” <http://helsinkifigyelo.hvg.hu/2012/03/28/pofon/> (letöltve: 2014. január 15.)

²¹ Egy hasonló ügyben a Miskolci Városi Bíróság 2010 októberében hozott elsőfokú ítéletében magyarellenes közösség tagja elleni erőszak elkövetésében találta bűnösnek a roma tetteseket. Később ugyanez a bíróság egy megismételt eljárásban ismét erre a következtetésre jutott. 2013 októberében a Miskolci Törvényszék felmentette az elítélteket. A sajobábonyi esetben azonban a jogerős ítélet is gyűlölet-bűncselekményért találta felelősnek a támadó romákat.

²² Társaság a Szabadságjogokért: *Másodfokon is rasszisták a gárdistákra támadó sajobábonyi romák*. 2013. október 1., <http://tasz.hu/node/3773>

„félelem-bűncselekmény”, és ezért úgy vélem, csak az alapcselekményért lettek volna felelősségre vonhatók. A jogi analízisnek ennél a pontnál meg kellett volna állnia. Kizárólag azért vizsgálom a második kérdést, hogy a bírói ítélet egyéb visszásságaira is rámutassak.

A második kérdés az, hogy mit értettek az elkövetők „magyarok” alatt. A kifejezés elvileg három csoportot takarhat.

a. Magyarok = magyarok. A textuális értelmezés, azaz a kontextus figyelembevétele nélküli interpretáció, hogy ti. „magyarok” alatt valóban „magyarokat” értettek az elkövetők, a valóságtól teljesen elrugaszkodott következtetésre vezet: hogy ti. a cigányok, azaz a magyarok egy kisebbségi csoportja az őket is felölelő nagyobb csoportot szidja. Az értelmezés abszurditása még szemetűnőbb a „megdöglötök, bűdös szemét magyarok” fenyegetés vonatkozásában,²³ amivel nyilván nem az életnek azt a szükségszerűségét kívánták kifejezni a bűnelkövetők, hogy valamennyi magyar állampolgár, roma és nem roma egyaránt, egyszer elhalálozik.

b. Magyarok = nem romák. A Debreceni Ítéletábra szerint „magyarok” alatt a „nem roma többséget”, a „fehéreket” értették az elkövetők. A Debreceni Ítéletábra magyar-roma ellentétpáron alapuló érvelése megerősíti azt a hibás és rasszista alapú gondolatot, hogy a cigányság nem a magyar társadalom része, hogy valaki vagy cigány, vagy magyar. A rendkívül szerencsétlen „magyar-cigány” fogalompár mint „többségi-kisebbségi” csoport közötti különbségtétel elterjedtsége nem menti a bíróságot, amelynek nem lett volna szabad rasszista retorika mentén ítéletet hoznia. Az ítélet szempontjából azonban még nagyobb tévedés, hogy a bíróság megítélésével ellentétben a kérdéses esetben valójában nem a cigány és többségi lakosság, hanem a cigányok és a szélsőségesek szembenállásáról volt szó.

c. Magyarok = rasszisták. A harmadik – és szerintem helyes – interpretáció, hogy az elkövetők „magyarok” alatt a gárdistákat, vagyis szélsőséges, cigányellenes személyek csoportját értették, akik messze nem azonosíthatók sem a „magyarok”, sem a „nem roma magyarok” csoportjával. A roma támadók tehát nem „magyarellenességtől” vagy „fehérellelenségtől” vezérelve, hanem „gárdista-ellenesség”, vagy még inkább „gárdista-rettegés” miatt támadtak.

Eggyel továbblépve, a nonszensz értelmezést kizárva, egyértelművé válik, hogy a *b.* és *c.* pont alatt két eltérő kontextuális értelmezésről van szó. Elvben mindkét interpretáció lehetséges, értelmes megfejtése annak, amit egy kisebbségi elkövető az őt alsóbbrendűnek tartó áldozatnak üzenhet. A konkrét ügyben azonban csak az egyik értelmezés lehet helyes – legalábbis addig a remélhetőleg örökre hipotetikus pontig, ameddig a rasszisták csoportja

²³ Hír TV, 2013. szeptember 17-i híradás.

nem fedi le a „fehér” többség egészét.²⁴ A konkrét ügyben Sajóbáonyban azonban nem alakult ki ilyen polgárháborús helyzet.

A jogalkalmazó nyilván érezte, hogy in fraudem legis értelmezne jogot, ha a rasszistákra is kiterjesztené a gyűlölet-bűncselekmény védelmi körét, ezért alkotott hibás csoportdefiníciót. Ennek azonban súlyos következményei vannak. A fehérek rasszistákkal történő azonosításával egyrészt ráerősített arra a rasszista felfogásra, hogy aki roma, az nem lehet magyar, másrészt hogy aki nem roma, az mindenképpen rasszista. Harmadrészt tovább erősítette a neonáci retorikát, amely szerint ők a teljes nem roma magyarság nevében lépnek fel. Negyedrészt azt a szélsőséges álláspontot is, hogy a társadalmi konfliktus alapja a roma bűnözés, ahol a romák mindenkor bűnözők, a nem romák pedig az áldozati csoport. Ötödször, a bíróság belesétált abba a csapdába, hogy a rasszistán nem feltétlenül látszik, hogy rasszista – annak ellenére, hogy ennek meghatározására léteznek nemzetközi sztenderdek.²⁵

²⁴ Érdeemes itt visszaemlékezni a roma sorozatgyilkosság elkövetőinek vallomására, amely szerint az elkövetők romák és nem romák közötti polgárháborút kívántak kirobbantani. Krajnák Péter előadása „*Etnikum és kriminalitás. A romagyilkosságok nyomozása*” címmel, OKRI, 2010. május 19. A sajtóban is említésre került ez a szál. Lásd: Kiss Ádám: *Polgárháborút akartak kirobbantani Magyarországon*. 2011. március 25. http://hirszerzo.hu/hirek/2011/3/25/20110324_romagyilkosok_birosag_elott

Felmerülhet ezért az elkövetéskor hatályos büntető törvénykönyv, azaz az 1978. évi IV. törvény 139. § (1) bekezdése szerinti állam elleni bűncselekmény elkövetésének gyanúja, amennyiben cselekményük közvetlenül arra irányult, hogy az ország alkotmányos rendjét erőszakkal megváltoztassák, illetve a 261. § (1) bekezdés *b*) pontja szerinti terrorcselekmény gyanúja. Ez utóbbi álláspontot képviselte Vágvölgyi B. András 2013. december 5-én a CEU által szervezett, „*Hate Crimes and Roma: Recent Lessons from Hungary*” c., roma jogokról szóló workshopon. Lásd még VÁGVÖLGYI B. András: Balítélet, megkopó büszkeség, *Élet és irodalom*, 2013/6. február 8., 6.

²⁵ A rasszisták természetesen jellemzően nem vallják magukat a bíróság előtt rasszistának. Ennek következtében, ha sértettek, akkor azzal érvelnek, hogy nem kirekesztő nézeteik, hanem a többségi társadalomhoz tartozásuk miatt érte őket erőszak. Ugyanakkor ha terhelti oldalon állnak, azzal érvelnek, hogy nem a rasszista motívum vezérelte őket, illetve nem is rasszisták, hanem egy egyéni, konkrét személyek közötti konfliktus torkolt bántalmazásba, és így mentesülnek a szigorúbb felelősségre vonás alól. Erről lásd DANKA Anita: Rossz helyen lenni rossz időben, avagy mit üzennek a gyűlölet-bűncselekmények? *Föld-rész*, 2009/3–4., 92–96.

II.3. KÖVETKEZTETÉS: VÉDENI KÍVÁNT CSOPORTOK TOVÁBB VIKTIMIZÁLÓDNAK

[...] hagytam, hogy horrorrá legyen a valóság, hagytam, hogy ne legyen számára tanulság, hagytam, hogy diadalt üljön az enyészet, hagytam, hogy hagyja a francba az egészet, hagytam, hogy ne tudja, ne lássa, ne értse, hagytam, hogy ne fogja fel még a felét se, hagytam, hogy ő legyen most is a lúzer [...]

A bíróság elvileg képes volna a jogalkotó kényszerűen kompromisszumos – és ezért tökéletlen – jogalkotási termékének hibáit korrigálni, ehelyett azonban csak tovább súlyosbította a problémát. A tendencia máshol is tetten érhető. Fordított esetben, ha a kirekesztő ideológiát valló közösségek tagjai ellen indul eljárás, a bíróság büntetőjogi felelősségük megállapításakor sokszor enyhébb büntetést szab ki, mint a roma elítéltek esetében.²⁶ Szintén a jogalkalmazó gyűlölet-bűncselekmény tényállásokkal szembeni ellenállására utal, hogy a hagyományosan védett kisebbségek érdekében alig hívja fel a jogalkalmazó a közösség tagja elleni erőszak tényállását.²⁷ 2009 és 2012 között 12–36 volt az ismertté vált bűncselekmények száma, holott az Athéna Intézet ennél sokkal több ügyről szerzett tudomást,²⁸ jogvédő szervezetek szerint pedig az esetek több mint 99%-a látenciában marad.²⁹ A gyűlölet-bűncselekmények és a vádemelések, illetve marasztaló ítéletek száma közötti óriási, több nagyságrendnyi különbség nemzetközi összehasonlításban is szembetűnő.³⁰ A látencia sok faktossal magyarázható, így a szexualitás intim voltával, a fogyatékkal élők gyenge érdekérvényesítő képességével, illetve a védeni szándékolt kisebbségekkel szembeni intézményi diszkriminációval.³¹

²⁶ IVÁNY Borbála: *Minősíthetetlen szigorúság*. 2012. július 26. <http://www.szuveren.hu/jog/minosit-hetetlen-szigorusag>

²⁷ A jogalkalmazás elégtelenségeire válaszul született a Btk. 174/B. §-a szerinti tényállás. Erről lásd HALMAI Gábor: *Violent radicalization in Hungary*, *Fundamentum*, 2005/1., 88.

²⁸ Lásd az Athéna Intézet listáját a <http://athenainstitute.eu/en/hatecrimerecord> oldalon. (letöltve: 2014. január 15.)

²⁹ Amnesty International, Háttér Társaság a Melegekért, Magyar Helsinki Bizottság, Nemzeti és Etnikai Jogvédő Iroda, Társaság a Szabadságjogokért: *Az új Büntető Törvénykönyv gyűlölet-bűncselekményekre vonatkozó rendelkezéseinek kialakítása során figyelembe veendő szempontok*. 2012. február 22., http://gyuloletellen.hu/sites/default/files/hatteranyag_2012-02-22.pdf, 4. Módszertani problémák miatt túlzónak tartom a magyar jogvédők következtetését, amely szerint a gyűlölet-bűncselekmények 99,7%-a latenciában maradt, ám az egészen bizonyos, hogy a bűncselekmények túlnyomó többsége regisztrálatlan.

³⁰ OSCE ODIHR: *Hate Crimes in the OSCE Region – Incidents And Responses – Annual Report for 2008*, Varsó, 2009. november 13., <http://www.osce.org/odihr/40203?download=true>

³¹ SZIKINGER István: *A rendőri diszkrimináció megelőzése és kezelése Magyarországon – Tananyag az „Eszélyegyenlőségi szakemberek képzése, munkába állítása” c. EQUAL-projekt számára*. <http://www.egyenlobanasmod.hu/tanulmanyok/hu/Rendorsegidiszkriminacio.pdf> (letöltve: 2014. január 15.); SIK Endre – SIMONOVICS Bori: *A diszkrimináció mérése kérdőíves és tesztmódszerekkel*.

Amennyiben az állam sem megelőzni, sem pedig megtorolni nem tud egy közösség emberi mivoltának megkérdőjelezésén alapuló erőszakos bűncselekményeket, e kisebbség szükségszerűen radikalizálódni fog, tagjainak egy része ki akar iratkozni a társadalomból, és saját kezébe próbálja venni az önvédelmet, reprivatizálva az állam erőszak-monopóliumát.³² Az önbíráskodás, a sorozatos bűnelkövetés tovább erősíti a romák elleni ellenérzést, végső soron az állam teszi az erőszakspirált ördögi körré.

Konklúzió

Egy átmeneti demokráciában, de még inkább egy radikalizálódó társadalomban, amely rasszizmussal, xenofóbiával, antiszemitizmussal, szexizmussal és homofóbiával mérgezett, visszájára fordul egy sui generis gyűlölet-bűncselekmény tényállás. A magyar Btk. szerinti közösség tagja elleni erőszak ennek példázata.

A jogalkotó eredeti szándéka méltányolható, és egyben hasonlatos a pokolba vezető úthoz. Kétségtelenül olcsóbb, egyszerűbb és gyorsabb megoldás a Btk.-t módosítani, mint társadalmi feszültségek szociológiai, gazdasági, történelmi okait feltérképezni, és érdemi lépéseket tenni feloldásukra. Ahogy azonban a vizsgált jogesetek bizonyítják, egy arra éretlen társadalomban a jogalkotó nincs abban a helyzetben, hogy egy kisebbségvédő népszerepűtlen tényállást értelmesen szabályozzon. A törvény gyengeségeit elvileg helyrehozhatja a bíróság, de amennyiben a tényállásnak minimális társadalmi elfogadottsága sincs, és a jogalkalmazó is kirekesztő gondolatokkal fertőzött, a bírói ítéleten keresztül az állam végső soron legitimálja a visszataszító nézeteket.

„A tettes-büntetőjogra alapozott büntetőpolitikai gyakorlat nemcsak az állami »túlvállalás« hibájába esik, hanem hatalmi erejével visszaélve kényszerrel törekszik olyan emberi, társadalmi problémák megoldására, amelyek éppen a kényszerrel megoldhatatlanok” – írja Gönczöl Katalin 1991-ben.³³ Itt ennél is súlyosabb az állami felelősség: a büntetőjog egy társadalmi problémát, amelyet hatalmi kényszerrel (is) kezelni kellett volna, nem orvosol, ugyanakkor a hiba következtében radikalizálódó áldozati csoporttal szemben szokatlan szigorral lép fel, épp az áldozatokat védeni hivatott tényállást alkalmazva. A jogalkotó – bírói

IN: FAZEKAS Károly – LOVÁSZ Anna – TELEGDY Ákos: *Munkaerőpiaci Tükör*. Budapest: MTA KTI–OFA, 2009, 118–132, <http://econ.core.hu/file/download/mt09/hu/kozelkep.pdf> (letöltve: 2014. január 15.); BALOGH Lídia – DINÓK Henriett – PAP András László: A jog által láthatatlan? A gyűlölet-bűncselekmények szabályozási kérdései és gyakorlati problémái. *Fundamentum*, 2012/4. 93.

Sokatmondó a cigányok elleni sorozatgyilkosság első tatárszentgyörgyi stációja, ahol a rendőrök abból indultak ki, hogy az áldozatok testén a sörétnyomok nem származhatnak fegyvertől. Közlebbi vizsgálódás nélkül valószínűsítették, hogy szakszerűtlenül volt bekötve az elektromos vezeték, ami mögött nyilván az a vélelem állt, hogy aki cigány, az szükségszerűen tolvaj, és lopja az áramot. VÁGVÖLGYI B. András: Csorba Csaba halálára. *Vasárnapi hírek*, 2013. február 24.

³² BECCARIA, Cesare: *A bűnokről és a büntetésekről*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967 (1764).

³³ GÖNCZÖL Katalin: *Bűnös szegények*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1991. 181.

közvetítéssel – végül is azokkal fejezi ki szolidaritását, akik magának az államnak az alapelveit, így az emberi méltóságot, egyenlőséget, jogállamiságot tagadják. Ez legjobb indulattal is joggal való visszaélés, rosszabb olvasatban pedig a jogállam sérülékenységét mutatja, amennyiben formálisan jogszerű megoldásokkal, látszólag értéksemleges, sőt kisebbségvédelmi céllal alkotott tényállásokon keresztül tovább szít társadalmi feszültségeket, hozzájárul a bűnbakképzéshez, végső soron pedig kiszolgáltatott embercsoportok elnyomásának cinkosává válik.

[...] láhattam, láttam is mindent és mégis: hagytam, hogy hagyjátok, hadd hagyjam én is, én vétkem, én vétkem, én igen nagy –, hagytam, hogy így legyen, de te ne hagyd.
Erdős Virág: *Én vétkem*, 2012

◀ Az Alaptörvény, az ügyészség és az Alkotmány¹

I.

Hazánk állami létének első 949 évében nem rendelkezett írott alkotmánnyal. Igaz ugyan, hogy akkoriban ez általános volt, de mégis...

A Magyar Dolgozók Pártjának egy év kellett ahhoz, hogy elkészítse azt az első írott Alkotmányt, amely pedig nem is volt eredeti, sőt... tulajdonképpen egy adaptáció volt. Ám alig telt el negyven év, és már el is kezdődött a következő alkotmány előkészítése. Az végül jó kétévi munkával törvény is lett. Szépséghibája, persze, ennek is akadt: tartalmát tekintve ugyan eredeti volt, de törvénytári jelzetét tekintve mégsem látszott annak. Ezt sokan és gyakran felhánytorgatták az alatt a huszontét esztendő alatt, amíg hatályban volt.

...Aztán a 2010-es választásokon győztes hatalmi erők nem „totojártak” annyit, mint a kommunisták: az Alaptörvény elkészítésének elhatározásától a hatályba helyezéséig egy esztendő sem telt el.

Sokan mégis már újabb alkotmányozásra készülnek, holott miniszterelnökünk szenvedélyesen ugyan, de mégis türelmesen és részletesen magyarázta el Strasbourgban az Európai Parlament képviselőinek, hogy mi a politikai hagyományoknak, eszméknek, szabadságnak és a jog uralmának az a közös öröksége, amelyet 1953-ban az Emberi jogok és alapvető szabadságok európai egyezségokmányában a szerződő kormányok oly erőteljesen hangsúlyoztak, a magukénak vallottak, és amely mellett hitet tettek a szerződés bevezetőjében. Erőfeszítései azonban – a jelek szerint – kárba veszttek. A nyugat-európai politikusok közül sokan makacsul ragaszkodnak ahhoz a vélekedéshez, hogy ők ezt nála jobban tudják. Nem hittek neki, sőt, nagy többséggel azt foglalták határozatba, hogy azokat a demokratikus értékeket – melyeket szerintük ők (és nem a miniszterelnök úr) értelmeznek helyesen – a mi formálódó új jogrendünk veszélyezteti.

Ha nem tartjuk kizártnak, hogy más országokban is vannak képzett szakemberek – köztük jogászok –, akkor nem tekinthetjük eleve abszurdumnak azt sem, hogy helyesen ismerik saját történelmüket. Annál is inkább hihetjük ezt, mert 1950 novemberében, amikor az ő elődeik szövegezték az egyezségokmányt, *minket, magyarokat* senki nem képviselt Rómában, így tehát nincsenek is első kézből származó értesüléseink arról, hogy az »alapító atyák« milyen nézeteknek adtak ott hangot. Így nem értelmetlen alkotmányozáson gondolkozni...

¹ Mintegy két hónapja került nyilvánosságra a Szalay László-körnek az Alaptörvény módosítására és az »új« Alkotmányra vonatkozó, vitaindítónak ajánlott szövegtervezete. Ez ihlette az itt következő gondolatokat.

A Szalay László kör alkotmánytervezetének különösen az ügyészségre vonatkozó 80. §-át tanulmányoztam, hiszen ennek az intézménynek a múltjával fonódott annyira össze a sorsom, hogy a jövője is érdekeljen.

II.

1) A javaslat kialakítói az Alaptörvény szövegén csak annyi módosítási igényt vezettek át, amennyit a »demokratikus jogállam«-nak az Európai Parlament határozatában kirajzolódó fogalma megkövetel. Ez azt a reményt tükrözi, hogy a 2014. tavaszi országgyűlési választásokon a formálódó ellenzéki tömörülés többséget szerez, továbbá, hogy a jelenlegi kormányerő – vagy legalább annak egy része – egy ilyen választási eredmény esetén civilizált viselkedésre is képes lesz.

Ennek folytán az Alaptörvény terjedelmes részei szinte változatlanul élnének tovább; a szerkesztésnél a kétségbeejtő bürokratikus bikkfanyelv förtelmeit (pl. »*törvényben meghatározottak szerint...*« – hogy csak egy jellegzetes, és rengeteg helyen olvasható nyelvi torzszülöttet idézzek szemléltetésül) meg sem kísérelték kigyomlálni. Jól érzékelhető az a törekvés, hogy mindaz maradjon hatályban (»*mementóként*«?) az Alaptörvényből, ami nem elviselhetetlen. Önmagában ez – szerintem – nem kifogásolható.

Van azonban ennek olyan bökkenője is, amibe már a 2. § (1). bekezdésénél beleütközünk, s amit nem lehet szó nélkül hagyni.

A magyar szaknyelvben a „*jogállam*” kifejezés használatos a németül a „*Rechtsstaat*” és angolul a „*Rule of Law*” kifejezéssel egyaránt jelzett eszme fordításaként.

Maga a *jogállamiság* gondolata a XIX. századi német filozófia és jogbölcselet terméke, amely az abszolút monarchia kontinentális változatában keletkezett, ahol a jogot (a pozitívista jogfelfogásban a csupa nagybetűvel írt tételes jogot, a „*TÖRVÉNYT*”) az uralkodó adja – „szentesíti” – és ezzel egyben *ígéri*, hogy maga is igazodik majd hozzá, és ez az ígéret nem is marad üres szó.

E fogalomnak általánosan elfogadott definíciója nem volt. Igen leegyszerűsítve: olyan államot értettek rajta, amelynek jogrendszerét a lakosság ismeri, sőt, jó esetben célszerűnek és igazságosnak is tekinti azokat a magatartási követelményeket, amelyeket az támaszt, s a jogrendszer azokat a szabályokat is rögzíti, amelyek szerint szükség esetén az állam erre rendelt szerveinek a közreműködésével e követelményeket a gyakorlatban érvényesíteni lehet, s amelyeknek mind az „országglakók,” mind az állam aláveti magát, így *jogbiztonság* érvényesül.

Ez a „jogállam” – mint a korabeli német államok általában – nem is volt »*per definitio-nem*« „*demokratikus*”, és fogalma az idők folyamán további követelményszerű elemekkel (hatalmi ágak megosztása, független bíróságok, fékek és ellensúlyok, alkotmánybíráskodás stb.) is bővült.

A II. világháború óta az angolszász befolyás jelentős növekedésének köszönhetően a jogi szaknyelv is módosult, és a különböző nemzetközi integrációs szervezetek – pl. az ENSZ, az Európa Tanács vagy az Európai Unió – dokumentumainak többségében a „*Rule of Law*” kifejezéssel találkozhatunk.

Az angolszász világban azonban a „*TÖRVÉNY*” a *common law*, vagyis a – többnyire laikusok részvételével eljáró – bíróságok ítélkezésében „élő jog,” amelyet az uralkodó is elismer, s ezzel egyben *elfogad*, a „demokratikus” jelző pedig azt is sugallja, hogy annak *végső* forrása a „*nép akarata*,” és előtérbe került az a természetjogi felfogás is, amely elismeri bizonyos alapvető jogok velünk született voltát. Eszerint pedig a törvényhozói hatalomnak – s ezzel a népakarat érvényesítésének – korlátai is vannak.

A magyar „jogállam” szó így két igen eltérő tartalmú tudományos fogalom *valamelyikét* jelenti. A kifejezés használata szaktudományos vagy publicisztikai munkákban ezért feltételezi, hogy a szerző pontosan jelölje meg, melyik értelemben alkalmazza, vagy, hogy mit ért rajta. Jogszabályszövegben – különösen egy alkotmány-szövegben – mindez még inkább szükséges, hiszen közismert, hogy a német III. Birodalom a pozitivista jogfelfogás sok követője szerint „*Rechtsstaat*” volt, de azt biztosan nem mondaná senki, hogy érvényesült benne a „*Rule of Law*” követelményrendszere.

Az Alkotmánynak az az 1989-ben elfogadott szövege, amelyet aztán átvett az Alaptörvény, abból pedig a tervezet 2. § (1) bekezdése is – »**Magyarország független, demokratikus jogállam[.]**« – minden bizonnyal a szokványos fordítást követve, a nemzetközi integrációs szervezetek dokumentumaiban már akkor is használatos „*Rule of Law*” kifejezés – szabatosan a „joguralom” szóval visszaadható – jelentését volt hivatva hordozni.

Az Alaptörvény – különösen az ominózus „átmeneti rendelkezések” nyomán – maga is tartalmaz olyan szabályokat, amelyek összeegyeztethetetlenek a „*Rule of Law*” alkotmányjogi eszméjével, és a kormánytöbbségnek is több prominens politikusa tett hitet arról a véleményéről, hogy a törvényhozói hatalom korlátlan. Mindez azt szemlélteti, hogy az Alaptörvényben a »*Rechtsstaat*« pozitivista jelentését hordozza; nem azt jelenti tehát, amit az 1989. évi Alkotmány azonos szövegű szabálya jelentett. Ezért, szerintem, ha a szöveg marad, az indokolásban kifejezésre kell juttatni, hogy bár a szóhangzat változatlan, az Alaptörvény szerinti gondolati tartalom nem él tovább.

2) A tervezet 80. § (1) bekezdése szerint »A legfőbb ügyész és az ügyészség az igazságszolgáltatás közreműködőjeként az állam büntetőigényét érvényesíti.«

Széles körben magától értetődőnek tekintik, hogy közvédas büntetőügyekben az államnak van büntetőigénye, ám ha már alkotmányszövegről van szó, érdemes lenne végiggondolni, hogy helyes-e az idézett mondat.

A büntetőigény mibenlétét a büntetőeljárás jog tudománya nem feszegeti; az egyetemi tananyagban szó sem esik róla.

A társadalomban már ősidők óta kialakultak és léteznek olyan szabályrendszerek, amelyek rendeltetése az egyének békés és zökkenőmentes együttélésének lehetővé tétele, és

e szabályok egy része fedezetet kap a jogban, egyebek mellett a büntető jogszabályok hagyományosan kimondatlan diszpozícióinak, a *büntetőjogi tilalmak*nak a formájában is. A büntetőjogi tilalom alapját képező együttélési szabályok a társadalmi tapasztalatból eredő közismert és általánosan elismert szükségleteket fogalmazzák meg, a büntetőjog szabályaiban pedig a jogalkotó az állam nevében azt ígéri, hogy az állam(hatalom) a közvetlenül ki sem mondott tilalom (pl. »*lopni tilos*«) megszegőjét megbünteti.

A bűncselekmény elkövetése révén az elkövető a tett hatókörébe eső embereknek és más jogalanyoknak (közösségeknek, és esetleg az államnak mint jogalanyoknak is) rendszerint valamilyen tényleges (materiális) sérelmet, az államnak pedig a tilalom megszegésének ténye révén feltétlenül mindig tekintély-csorbulásban megnyilvánuló elvont, morális sérelmet okoz.

A büntetés joga – a »*ius puniendi*« – állami felségjog, ami a civilizálódás során több mozzanatra – a büntetés terhével való tilalom meghirdetésére, a tilalom megszegése esetén a büntetés alkalmazására irányuló kívánság verbális vagy tevőleges kinyilvánítására és a büntetés tényleges alkalmazására – bomlott.

Büntetőjogi tilalmak meghirdetése, és a büntetés tényleges alkalmazása állami monopólium.

Az elkövető megbüntetésének óhajta vagy kívánása önmagában felfogható az elszedett sérelem miatti primer bosszúvágy civilizált változatának, és akár természetes érzésnek is tekinthető. Ha állami elismerést kap, és jogintézménnyé válik, akkor büntetőigénynek is nevezhetjük. Mellőzve a jogtörténeti részleteket, elegendő itt annyi, hogy az európai földrészen a XIII–XVIII. századokban alkalmazott egyházi és állami inkvizítorius büntetőeljárás jogrendszerek tapasztalatai azt igazolták, hogy ha a büntetés joga osztatlan, vagyis egy kézben van a konkrét bűnelkövető megbüntetése iránti igény és a büntetés alkalmazásának joga, akkor tág tere nyílik a bírói önkénynek. E felismerés eredménye az, hogy korunkban csaknem mindenütt érvényesül valamilyen formában és mértékben a *vádeltv*, azaz a megbüntetés iránti óhaj kifejezése és a büntetés tényleges alkalmazására való jogosultság intézményesen elkülönül.

Az állam a tilalom megszegése okán jelentkező elvont, morális sérelme fejében keletkező büntetőigényét csak abban a körben érvényesítheti – és büntethet hivatalból, vád nélkül –, ahol a vádeltv nem korlátozza [pl. a szabálysértések (*»mala quia prohibita«*) körében]. Ahol viszont büntetőjogi büntetés a tét, a büntetőeljárás *vádeltv*; a bíróság csak azt a személyt *ítélheti el, aki ellen vádat emeltek, és csak olyan tettért, amellyel vádolták*. A vád a büntetőigény hivatalos – a bíróság számára mértékadó – megjelenési formája, és napjainkban már szinte a világ minden államában működik olyan állami szervezet, amelynek az a feladata, hogy a büntetőigényt szakszerűen érvényesítse: a vádemelést előkészítse, a vádat megfogalmazza, előterjessze, és bírósági elfogadását szorgalmazza. Ezek a közvádloi hatóságok; munkatársaik rendszerint bizonyos közhatalmi jogosítványokkal is felruházott állami alkalmazottak, akárcsak a (hivatásos) bírák.

Ahol – mint pl. az angolszász jogterületeken – elvileg a *népvád* volt érvényes, vagyis „*bárki a népből*” (*»quis ex populo«*) vádat emelhetett az állam bírósága előtt, világos volt

a helyzet. A kontinensen viszont, ahol állami közvádloi hatóságok működtek, a jogtudomány² már régebben felvetette azt a kérdést is, hogy ha mind a bíró, mind a közvádlo az állam fizetett alkalmazottja, akkor a bűnperben valójában melyikük kit képvisel? A kontinentális büntetőeljárás hagyomány erre azt feleli: a bíró – aki az állam büntetéshez való jogát érvényesíti – az államot, az ügyész pedig a »népet«, a lakosságot.

Lehet, hogy ez nálunk szokatlanul hangzik. Vegyük azonban fontolóra a következőket:

A büntetőigényt a tényleges sérelem (a tett materiális társadalmi hatása) keletkezteti, így tehát az (általában) nem az államé, hanem mindenekelőtt a bűncselekmény áldozatáé, továbbá – másodlagosan – a társadalomnak azon tagjaié, akik közvetett (pl. biztonságérzetük megrendüléséből fakadó félelem képében jelentkező) érdeksérelmet szenvedtek a tett következtében. Csak ezután következik az állam a maga elméleti morális sérelmével, mint az igény jogosultja.

A büntetőigénynek az állam mindig elsőrendű *kötelezettje*, hiszen a büntetőjogszabály kihirdetésével vállalta a büntetett leleplezését és megbüntetését. Ezt kéri rajta számon a feljelentő és a közönség. Az ügyészség tehát nem az állam, hanem a társadalom (a lakosság) büntetőigényének érvényesítését készíti elő akkor, amikor a büntetett kilétének megállapítását és kézre kerítését szorgalmazza, majd az államnak mint a *ius puniendi* letéteményesének e jog tényleges alkalmazására feljogosított szervétől – a bíróságtól – az elítélését (bűnösségének kimondását és vele szemben büntetés alkalmazását) kéri.

E megfontolások jegyében nem látok szívesen az alkotmány szövegében utalást egy olyan fogalomra (*»állami büntetőigény«*), amelynek mibenléte legalább is vitatható. Ha a büntetőigény hordozóját egyáltalán meg kell jelölni, szabatosabb lenne »a közönség«, »a közönség« vagy »a társadalom büntetőigényéről« beszélni, hiszen a lakosság vitathatatlanul igényli a bűnelkövető megbüntetését.

III.

A 80. § (1). bekezdése szerint *»A legfőbb ügyész és az ügyészség az igazságszolgáltatás közreműködőjeként az állam büntetőigényét érvényesíti. Az ügyészség üldözi a bűncselekményeket, fellép más jogsértő cselekményekkel és mulasztásokkal szemben, valamint elősegíti a jogellenes cselekmények megelőzését.«*

A legfontosabb változás a „független” jelző hiánya, ami magyarázatot a (4). és (5). bekezdésben kap:

»A legfőbb ügyészt a miniszterelnök javaslatára köztársasági elnök nevezi ki hat évre, és menti fel. A legfőbb ügyész egy alkalommal újra kinevezhető.« *»A legfőbb ügyészt a Kormány*

² Pl. Franciaországban, Spanyolországban, Hollandiában – ahol a nálunk is honos kontinentális (»vegyes«) büntetőeljárás rendszer érvényesül – ld. HANKOCK, BARTY – JACKSON, JOHN: *Standards for Prosecutors – An Analysis of the United Kingdom National Prosecuting Agencies*. International Association of Prosecutors & Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2006. 17.

irányítja, a feladat- és hatáskörrel rendelkező miniszter útján. A legfőbb ügyésznek nem adható olyan utasítás, amely ügyészi intézkedéstől való tartózkodásra, az eljárás folytatását akadályozó ügyészi intézkedés megtételére, a vád elejtésére vagy az eljárás alá vont személy számára kedvező módosítására irányul, továbbá, amely érinti az eljáró ügyész személyét. Törvényben meghatározott ügyekben ügyész számára utasítás nem adható.»

Ez azt sugallja, hogy az ügyészség alkotmányjogi helyzetéről szóló vitának – amely 1872 körül, a Királyi Ügyészség megszervezésével kapcsolatban bontakozott ki – egy újabb fordulója van soron.

Akkoriban a közbírói teendőket – más feladatokkal együtt – a kontinentális államokban többnyire napóleoni mintájú, az igazságügyi minisztérium részét képező kormányzserviként működő szervezet látta el. A magyar törvény is ezt az utat járta. Mellette általában azzal szoktak érvelni, hogy az ügyészség nyilvánvalóan nem tartozik sem a törvényhozáshoz, sem a bírói hatalmi ágba, következésként a végrehajtó hatalmi ághoz kell sorolni – a többi pedig részletkérdés. Ez ellen – és a kormánytól független ügyészség érdekében – az volt a szokásos ellenvetés, hogy az ügyészségben hatékony eszközt nyer a kormányzat a hatalmi visszaélések eltusolására, és később az is kiderült – nem is csak nálunk –, hogy a szervezet belpolitikai küzdelmekben *quasi* »támadófégyvernek« sem utolsó.

Hazánkban 1953 óta a francia abszolút monarchia idejéből származó és Nagy Péter cár által az Orosz Birodalomba importált „*procurator de roi*” modelljének egy késői változata került bevezetésre. A legfőbb ügyész által vezetett eredeti ügyészség (1722–1864 között „*Rosszijszkaja prokuratura*”) a kormánytól független volt, s eredetileg az államfőnek (a cárnak) tartozott felelősséggel, és magán viselte Nagy Katalin cárnő keze nyomát is (közigazgatási tevékenység). A Szovjetunióban ezt rekonstruálták Lenin kezdeményezésére 1922-ben, s ez lett a „szocialista ügyészségek” prototípusa.

Ez az ügyészségi modell az egykori szovjet érdekszféra területén nem egy államban a mai napig megőrződött, bár feladatai természetesen módosultak. A közbírói érvényesítésének e két változata mellett az angolszász jogrendszer érvényesülési területén – beleértve a volt brit birtokokat is – a népvád sajátos szurrogátumai léteztek.

A II. világháborút követő időben a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék létrehozása, majd az állandó nemzetközi büntetőtörvényszék létesítésre irányuló előmunkálatok egyre inkább előtérbe helyezték a vádhatóságra vonatkozó problematikát. Az ENSZ bűnmegelőzéssel és a büntetettek kezelésével foglalkozó, ötévenkénti kongresszusai is napirenden tartották a kérdést, és az 1985. évi VII. (milánói) kongresszus határozata előírta a közbírói problematikájának alapos felmérését. Évekig foglalkozott ezzel széles nemzetközi perspektívában egy tudományos intézet.³ Az eredményekre épültek már 1990-ben, a VIII. (havannai) Bűnmegelőzési ENSZ-kongresszuson a vádló tevékenységére vonatkozóan elfogadott irányelvek.⁴

³ Az ENSZ és a Finn Köztársaság által közösen fenntartott *Helsinki Institute of Crime Prevention and Control*, illetőleg jogelődje, a finn *National Research Institute of Legal Policy*.

⁴ *Guidelines on the Role of Prosecutors*, U.N. Doc. A/CONF. 144/28/Rev. 1. at 189 (1990).

1990-től az Európa Tanács napirendjén is szerepelt a közvád intézménye, a volt szocialista országok szovjet mintájú „független” ügyészségei ugyanis rejtélyes szervezeteknek látszottak. 1997–2000 között egy szakértői bizottság időt és fáradságot nem kímélve 15 ország vádhatóságainak vizsgálata nyomán elkészítette egy megfelelő ajánlás tervezetét, amit azután a Miniszteri Bizottság ki is adott.⁵

Közben 1995-ben megalakult az Ügyészek Nemzetközi Egyesülete is, amelynek ma már szinte minden számottevő közvádloi szervezet tagja, s ez is elfogadott egy dokumentumot a vádló szakmai felelősségének standardjáról, valamint alapvető jogairól és kötelességeiről.⁶ Mindezen túl, 2002-től az Open Society Institute végzett egységes szempontok szerint kilenc⁷ közvádloi hatóságot érintő összehasonlító vizsgálatot, s e mellett az Ügyészek Nemzetközi Egyesülete is kiadta hat közvádloi hatóság⁸ ugyanezen szempontok szerinti leírását.

A közvádloi szervezetek – köztük a szovjet mintára létrejött „független ügyészségek” kilenc évtizedes – működéséről rendelkezésre álló tekintélyes ismerethalmaz, és a nemzetközi integrációs szervezetekben 1990 óta folytatott viták lezárhatóvá tettek számos kontroverziát.

Ma már általánosan elfogadott tétel az, hogy nincsen a közvádloi szervezeteknek egy ideális modellje. Senki nem gondolja, hogy az ügyészség kizárólag csak közvádloi hatóság lehet, de azt sem, hogy a közvádloi hatóságnak feltétlenül el kell más feladatokat is látnia. Nem gondolja komolyan egy hozzáértő sem azt, hogy létezik a közvádloi hatóságnak olyan alkotmányos elhelyezése, amelyik „helyes”, és minden „másmilyen” megoldás – értelem-szerűen – helytelen.

Mire az Európa Tanács *Ajánlása* elkészült, már létezett Anglia és Wales Királyi Vádhatósági Szolgálat, és formálódtak a hasonló szervezetek a Brit Nemzetközösség további államaiban is. A dokumentum ezek megoldásait is számításba véve vázolta fel azokat a vezérlő elveket, amelyeknek egy XXI. századi közvádloi hatóság működését – típusától függetlenül – meg kell határoznia.

Általánosan elfogadottnak tekinthető elv, hogy az ügyészség *szakhatóság* abban az értelemben, hogy a rábízott – lényegében jogértelmezést és jogalkalmazást jelentő – *szakfeladatokat* külső befolyástól mentesen – és *ilyen értelemben* függetlenül, de beszámolási kötelességben is testet öltő felelősséggel – kell ellátnia.

⁵ Recommendation REC (2000) 19 of the Committee of Ministers to member states on the role of public prosecution in the Criminal justice system.

⁶ *IAP Standards of professional responsibility and statement of the essential duties and rights of prosecutors* – Adopted by the International Association of Prosecutors on 23-rd April, 1999.

⁷ Bulgária, Chile, Anglia és Wales, Franciaország, Német Szövetségi Köztársaság, Magyarország, Olaszország, Dél-Afrikai Köztársaság, USA. Ld. *Promoting prosecutorial accountability, independence and effectiveness – comparative research*, Open Society Institute of Sofia, 2008.

⁸ Ld. HANKOCK – JACKSON: i. m. A 2006-ban megjelent kötet a skót, az angliai és walesi és az észak-írországi, a 2009-ben kiadott hasonló című kötet az Ír Köztársaság, Hollandia és Dánia közvádloi szervezetét tárgyalja.

A függetlenség iránya, terjedelme, mértéke, valamint az elszámoltathatóság iránya, formái és mértéke tekintetében nincsen általános egyetértés. Ez annyiban érthető, hogy a különböző köztársasági szervezetek eltérő hagyományokkal rendelkező államokban, más és más történelmi körülmények között jöttek létre, más-más helyzetből indultak akkor, amikor tudatosult bennük a függetlenség iránti igényt, s maga ez az igény is más-más formában jelentkezett. Az azonban bizonyos, hogy *valamilyen mértékben* ma már szinte minden köztársasági szervezet független.

Feltétlen nemzetközi követelmény, hogy a szervezet legyen képes a vádemelés felől a valóságos ügyekben a büntető törvényt és a büntetőpolitikát semlegesen (pártatlanul), (párt)politikától és önkényeskedéstől mentesen alkalmazva dönteni. Feltétlen követelmény az is, hogy a köztársaság a hivatali kötelességeit félelem, kedvezés és előítéletek nélkül teljesítse, feladatait elfogulatlanul lássa el, ne legyen tekintettel se individuális vagy partikuláris érdekekre, se a közönség vagy a tömeg-hírközlés felől érzékelhető nyomásra; csak a közérdeket kell szolgálnia, és tárgyilagosságnak kell lennie.

Ma már nyilvánvaló az is, hogy a teljesen független ügyészség – ábránd. A köztársasági szervezet az állami szervek rendszerébe beilleszkedve, más állami szervekkel kölcsönös kapcsolatban működik. Mégis mellőzhetetlen követelmény az, hogy alapvető funkciójának gyakorlása – a vádemelés felőli döntés előkészítése és meghozatala – során ne befolyásolják a törvényhozás vagy a végrehajtó hatalom kívánásai. Ezt szolgálják azok a jogi előírások, amelyek a köztársasági hatóság irányában esetleg fennálló utasítási jogra vonatkoznak.

Hozzáteszem: Észak-Írországból szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekménynek minősül, és az Ír Köztársaságban is jogellenes cselekménynek számít, ha – a törvény által eljárásjogi állásuk miatt erre kifejezetten feljogosított személyeket nem számítva – valaki a köztársasági hatóság vezetőjét vagy annak munkatársát a vádemelés felőli döntésben befolyásolni próbálja.

A köztársasági szervezet a kinevezési/felmentési jog, a költségvetési eljárás, a jogi környezet alakítása és a beszámoltatási jogosultság révén valamilyen mértékig mindenképpen ki van szolgáltatva a törvényhozásnak, s ha a kormány irányítja, az utasítási jog és velejárói folytán a végrehajtó hatalom direkt befolyásának is. De a végrehajtó hatalomnak e mellett – mint a kutatások feltárták – rengeteg egyéb lehetősége is nyílt a köztársasági szervezet indirekt befolyásolására.

A Szalay-kör által javasolt módosítás lényege annyi, hogy az új rendszerben a köztársasági elnök nem *javasolná*, hanem *kinevezné* a legfőbb ügyészt, és pedig a miniszterelnök javaslatára. Magyarul: eddig a miniszterelnöknek nem volt intézményes, formális beleszólása a legfőbb ügyész kiválasztásába, mostantól viszont csak olyan személy tölthetné be ezt a posztot, akit ő kívánatosnak tart rá. Arra eddig sem volt kötelező jogi előírás, hogy a köztársasági elnök honnan merítsen a jelöléshez ötleteket; semmi nem tiltotta, hogy a miniszterelnököt is megkérdezze.

Közszemből megy az, hogy a kölcsönviszonyok ama bonyolult összességében, amely révén a köztársasági hatóság beilleszkedik az állami szervek strukturális és funkcionális

rendszerébe, egy-egy elemnek a megváltoztatása aligha jár kiszámítható és lényeges eredménnyel. Változtatni célirányosan csak úgy lehet, ha a kölcsönhatások összességével számolunk. Bármelyik elem önmagában, elszigetelten – vagy pl. egy reform keretében bevezetve – a kívánttól nagyon eltérő hatásokat eredményezhet, ha a releváns, közreható elemek összessége nem illeszkedik megfelelően – írta Timothy Waters az Open Society említett, kilenc országot érintő kutatásának összefoglaló tanulmányában.

Bár nem titok, hogy manapság ebben az országban sokak vélekedése szerint az ügyészség a kormány – vagy személy szerint a miniszterelnök – fütyje szerint táncol, nézetem szerint mégis sokkal ígéretesebb lenne most az alkotmányjogi rendszer alapvető megváltoztatása nélkül visszatérni a korábbi szabályozáshoz. A javasolt módosítás ugyanis nem jelent orvoslást az ügyészség szervezetével és működésével kapcsolatban hangoztatott leglényegesebb kifogásokra.

IV.

Vegyük ezeket sorra.

1) A Velencei Bizottság a legfőbb ügyész kiválasztásának rendjében főként azt kifogásolta, hogy a folyamatban túl nagy a politikai, és gyakorlatilag nulla a szakmai befolyás tere.

Nézetem szerint a jelölési folyamatban a szakmai és civil befolyás erősítése attól függetlenül is fontos lenne, hogy választás vagy kinevezés útján nyeri-e el a tisztséget a legfőbb ügyész, s hogy az utóbbi esetben ki a kinevező.

A nemzetközi gyakorlatban több példa is van testületi jelölésre. Ez tartozhat valamely egyébként funkcionáló állandó testület hatáskörébe – Bulgáriában pl. ez a Legfelsőbb Bírói Tanács feladata, Chilében pedig a Legfelsőbb Bíróságé – vagy lehet egy olyan bizottság dolga, amely évégett alakul.

Az Ír Köztársaságban pl. a bizottság a Legfelsőbb Bíróság elnökéből, a Bar⁹ Tanácsának elnökéből, a Law Society¹⁰ elnökéből, a Kormány főtítkárából és az Attorney General hivatalának vezetőjéből áll.

Van, ahol csak egy személyt kell jelölni, de van olyan megoldás is, hogy meghatározott számú jelöltet kell javaslatba hozni. Vonzó megoldásnak látnám, ha pl. a Legfelsőbb Bíróság, az Országos Ügyvédi Kamara, az Országos Bírói Egyesület, az Ügyészek Országos Egyesülete képviselői, továbbá a jogtudomány egy-két képviselője és a kormány megbízza az alkotná azt a bizottságot, azzal a feladattal, hogy állítsák össze a jelöltek 3-5 nevet tartalmazó jegyzékét.¹¹

⁹ Az ügyvéd-szervezet.

¹⁰ A rendkívül nagy tekintélynek örvendő jogászegyesület, amely a jogász hivatás számos területén meghatározó szerepet tölt be.

¹¹ Az Ír Köztársaságban efféle jelölés érvényesül, a kinevezés pedig a miniszterelnök joga – ő azonban nyilvánosan elkötelezte magát előre, hogy a jelölési sorrendet alkalmassági rangsornak tekinti majd.

2) Egy másik neuralgikus pont az ügyészség működésének ellenőrzése. Az e körben hangoztatott észrevételeknek van bizonyos alapjuk, bár a parlamenti interpelláció nyilvánvaló alkotmányjogi képtelenség volt.

A legfőbb ügyész 1993-tól kezdve minden évben nagy gonddal összeállította a szervezet éves beszámolóját, de a főügyési karban és az alatt csak az 1997. évről szóló, 1998 májusában benyújtott jelentés további sorsáról értesültünk. Ez volt ugyanis a rendszerváltozás után az egyetlen, amelyet az (akkor öt párt képviselőiből álló) Országgyűlés 1999. március 5-én és 23-án plenáris ülésen is megtárgyalt. Így azt megtudhattuk, hogy 297 szavazattal 1 ellenében, 10 tartózkodással elfogadta.

A rendszerváltozás utáni tíz ügyészségi vezetői beosztásban, s további 13 évben újságolvasóként szerzett tapasztalataim azt a benyomást keltették bennem, hogy hiányzik az Országgyűlésből az érdeklődés – és talán a készség, sőt, a képesség is – arra, hogy az ügyészség működését kellő alapossággal megvizsgálja és megítélje. Nem hiszem, hogy az ügyész tehet többet, mint hogy mindazt, amit érdeklődésre számot tartónak vél, jelentésbe foglalja, előterjeszti és egyúttal (az ügyészség honlapján) nyilvánossá teszi – ez pedig évek óta megtörténik.

Arról nem hallottam, hogy az ügyészség – bár kérdezték – nem válaszolt. Kinek a dolga a beszámoltatás, a számonkérés megszervezése, és az eredményének – az ügyészség működéséről alkotott értékítéletnek – a közzététele? Erre megoldást kellene találni.

3) A legfőbb ügyészi megbízás megszűnésének eseteit a *legfőbb ügyész, az ügyészek és más ügyészségi alkalmazottak jogállásáról és az ügyészi életpályáról szóló 2011. évi CLXIV. számú törvény* 22. § (1). bekezdése sorolja fel. Ezek közül említést érdemel a g) és a h) pont.

A g) pont értelmében a legfőbb ügyész megbízatása megszűnik, ha – a § (7). bekezdése szerint – akár azért, mert neki felróható okból nem tesz eleget megbízatásából eredő feladatainak, akár, mert jogerős ítéletben megállapított büntett elkövetésével vagy más módon tisztségére méltatlanná válik, a köztársasági elnök javaslatára az Országgyűlés határozattal kimondja a hivatalvesztését. A h) pont szerint a tisztségre szóló megbízás külön parlamenti intézkedés nélkül megszűnik, ha a legfőbb ügyésszel szemben jogerőre emelkedik egy bűnösségét kimondó és büntetésként szabadságvesztést vagy közérdekű munkát kiszabó, illetőleg bűncselekmény miatt kényszer-gyógykezelés alkalmazását elrendelő ítélet.

A legfőbb ügyészt mentelmi jog illeti meg, amelynek felfüggesztését – a büntetőeljárásról szóló törvény értelmében – ő jogosult az Országgyűlésnél kezdeményezni; míg a mentelmi joga fennáll, az ügyészség – vagyis az általa vezetett köztársasági szervezet – nem emelhet ellene vádat, vád híján pedig a bíróság nem ítélheti el.

A h) pont szemszögéből szóba jöhet a magánvádra folyó büntetőeljárás; ott ugyanis a bíróság fordul a mentelmi jog felfüggesztése érdekében az Országgyűléshez. Magánvádra viszont csak vétségek üldözhetőek; ezek büntetési tételeit figyelembe véve szabadságvesztés vagy közérdekű munka kiszabása teljesen valószínűtlen.

Büntett miatti elítélés [g) pont] csak úgy fordulhat elő, hogy a sértett pótmagánvádlóként viszi sikerre a büntetőigényét, miután az ügyészi szervezet (hiszen a legfőbb ügyész ellen

szóló feljelentés nyomán az eljárás a Központi Nyomozó Főügyészség hatáskörébe tartozik) negatív döntést hozott, és az ez elleni panaszt a Legfőbb Ügyészség elutasította. Ennek matematikai esélyét érdekes feladat lenne számszerűsíteni.

Érdekes kérdés az is, hogy milyen eljárás keretében és hogyan juthat a köztársasági elnök abba a helyzetbe, hogy a méltatlanság megállapítására számításba jövő tetteket vagy mulasztásokat megállapítsa.

Úgy gondolom, a g) pont I. és III. fordulatának érvényesítési lehetősége megkövetelné egy megfelelő eljárás megteremtését, hiszen az utóbbi magában foglalja azt is, hogy a legfőbb ügyész olyan tettet követett el, amely valószínűleg büntetőjogi tilalomba ütközik, de ennek bírósági eldöntését a mentelmi joga gátolja. Célszerű lenne erre – a jelölő bizottsághoz hasonlóan – valamilyen sajátos kontroll-szervet létesíteni, s azt kellő jogosultságokkal felruházni, hiszen – a lényegyet tekintve – bűnügyi nyomozással vetekedő vizsgálatot kellene folytatnia. Az Ír Köztársaságban pl. a főkövzdvlő méltatlanságának kimondására irányuló javaslatot a Legfelsőbb Bíróság elnökéből és a High Court egy – a legfelsőbb bírósági elnök és az Attorney General egyetértésével kiválasztott – bírójából álló bizottságnak kell tennie. Szerintem a magyar legfőbb ügyész is megérdemelné ennyi szaktudás igénybevételét.

* * * * *

Úgy gondolom, a legfőbb ügyész személyének jelölésére vonatkozó szabályok akár az Alaptörvény keretei közé is beilleszthetők úgy, hogy a jelölőbizottság által ajánlott személyek közül kell a köztársasági elnöknek valakit az Országgyűlés számára megválasztásra javasolnia. Az Alaptörvény módosítási javaslatában szereplő megoldás egyébként hatásosan lenne úgy értelmezhető, hogy *»azt állították, hogy megszálltuk az ügyészséget; ők most a megszállást bekebelezésre módosították«*.

Hasonlóképpen nem alkotmányozási kérdés sem az ügyészség beszámolójának kezelésére vonatkozó szabályozás, sem az ügyészségről szóló törvény megfelelő módosításával a jelenlegi szabályozásban található elképesztő hiátusok és belső ellentmondások kiküszöbölése sem.

Ha sikerül a jelölési folyamatban megfelelő szakmai és civil befolyást érvényesíteni, és sikerül a beszámoló érdemi vizsgálatát – ami egy törvényesen előírt, de nem élő jogintézmény – hitelesen megszervezni, az ügyészi (legfőbb ügyészi) felelősségbe életet lehet alkotmánymódosítás nélkül is lehelni. Ez esetben a legfőbb ügyészi posztot hitelesen tudná betölteni minden, a politikai elfogultság gyanújától mentes, szakmai garanciákkal megerősített szakember, s ez a közjogi állás visszanyerhetné az olyannyira kívánatos közbizalmat.

◀ A bűnözéskontroll piaca

Későmodern kriminálpolitika és a bűnözéskontroll privatizációja

Clifford Shearing és munkatársai már az 1980-as évek legelején egy olyan „csendes forradalomra”¹ hívták fel a figyelmet, amely – a szerzők várakozása szerint – alapjaiban fogja átírni a közbiztonságról alkotott nézeteinket. „Észak-Amerikában, Európában és máshol is a magánbiztonság drámai növekedése az elmúlt évtizedekben átalakította a modern rendészet szerkezetét és funkcióit.”² A változás „csendes”, mert alakítói nem érdekeltek abban, hogy artikulálják a folyamatokat: az állam szuverenitásának gyengülését, a piaci szereplők pedig üzleti érdekelttségük növekedését. Ugyanakkor a változás „forradalmi”, mert radikális átrendeződést eredményez a bűnözéskontroll rendszerében.³

A szerzők jóslata mindkét vonatkozásban helytállónak bizonyult. A biztonság magánosodása és piacosodása a későmodern kriminálpolitika más sajátosságaihoz képest viszonylag kevésbé tudatosított és kevésbé kutatott terület maradt. Ami pedig a privatizációs folyamat „forradalmi” jellegét illeti, a magánbiztonsági szektor méretének és jelentőségének növekedése kétségtávol eléri azt a szintet, amely már strukturális hatással van a bűnözéskontroll teljes rendszerére. A biztonság az ezredfordulóra jövedelmező és kiterjedt üzletté vált az Atlanti-óceán mindkét oldalán. Ráadásul, noha Shearing és munkatársainak kutatásai eredetileg kifejezetten a rendészet magánosodási tendenciáival foglalkoztak, a kommodifikáció sokkal tágabban érinti a bűnözéskontroll rendszerét, és az üzleti szektor által lefedett terület mára csaknem áttekinthetetlenül sokszínű lett. Nem egy homogén csoportról van szó tehát, hanem kisebb és nagyobb „vállalkozások sokaságáról, amelyek valamennyien a biztonsági szolgáltatásokhoz, nyomozáshoz, bűnmegelőzéshez, rendfenntartáshoz, rendszertervezéshez, technikai tanácsadáshoz és biztonsági tervezéshez kapcsolódnak”.⁴ A piaci alapon működtetett bűnözéskontrollnak még egységes elnevezése sincs: míg a „magánbiztonság” kifejezés alapvetően a bűnmegelőzési és rendészeti funkciók piaci működtetésére utal,

¹ SHEARING, Clifford D. – Margaret B. FARNELL – Phillip C. STENNING: *Contract Security in Ontario*. Toronto, 1980. 1.

² SHEARING, Clifford D. – Phillip C. STENNING: *Modern private security: Its growth and implications*. *Crime and Justice*, 1981. 193.

³ BAYLEY, David H. – Clifford D. SHEARING: *The future of policing*. *Law and Society Review*, 2000/3. 588.

⁴ VAN STEDEN, Ronald – Rick SARRE: *The growth of private security: Trends in the European Union*. *Security Journal*, 2007. 223.

az üzleti szektor tényleges jelenléte ennél valójában lényegesen tágabb, és egyre nagyobb mértékben terjed ki a kriminálpolitika egyéb területeire is.

A biztonság piacosodásának formái elsősorban a bűnözéskontroll két végpontján, a bűnmegelőzés és rendfenntartás, illetve az elkövetők kontrollja területén sűrűsödnek. Ami a „bemeneti” oldalt illeti, a rendészet, a közterületfelügyelet, a megelőzés, a kockázatfeltárás és -menedzselés kommodifikációja teremti meg a szűk értelemben vett magánbiztonság rendszerét. A magánbiztonsági szektor térhódítása az Egyesült Államokban kezdődött el, de az elmúlt évtizedekben Európában is felgyorsult a folyamat. Az Európa Tanács 2006-os jelentése szerint a magánbiztonsági cégek bevétele világszerte elérte a 200 milliárd dollárt. 2004-ben minden 500 európai állampolgárra jutott egy biztonsági alkalmazott,⁵ 2012-ben 1,6 millióra becsülték az uniós országok magánbiztonsági szektoraiban dolgozók számát.⁶ A legnagyobb európai magánbiztonsági lobbiszervezet, a Confederation of European Security Services (CoESS) 2012-es adatai szerint a magánbiztonsági szektorban dolgozók száma hét uniós országban haladta meg a rendőri állomány létszámát. A legkiterjedtebb magánbiztonsági piac Magyarországon van jelen, ahol 10 ezer lakosra 40 rendőr mellett 105 biztonsági alkalmazott jut. A lista élmezőnyét döntően volt szocialista országok töltik meg: európai összehasonlításban nagy magánbiztonsági szektor jellemzi Romániát, Lengyelországot, Bulgáriát, Csehországot és Szlovéniát. Abszolút számokban – Magyarország kivételével – a területnagyság mutat összefüggést a magánbiztonságban dolgozók számával, Németország, Lengyelország, Franciaország és Nagy-Britannia biztonsági cégei foglalkoztatják a legtöbb alkalmazottat.⁷

A bűnözéskontroll „kimeneti” oldalán a büntetés-végrehajtás egyes elemeinek kiszélesítése vagy spontán piacosodása eredményezte a legjelentősebb strukturális átalakulást. Ez egyrészt a szabadságvesztés végrehajtásának magánosításával, azaz a börtönprivatizációval, másrészt egyes felügyeleti formák, mint az intenzív pártfogás, az elkövetők nyilvántartása, vagy a boot camp-szerű intenzív programok piacosításával valósul meg. A börtönprivatizáció során az állam már meglévő büntetés-végrehajtási intézmények működtetésére vagy új intézmények létesítésére köt szerződést magánvállalkozásokkal. A manifeszt cél mindezekelőtt a költségkímélés: a várakozások szerint a konstrukció jelentős megtakarítást eredményezhet az állam büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos költségein, elsősorban annak köszönhetően, hogy a börtönök magánüzemeltetői piaci alapon tudják megszervezni a foglalkoztatást és a biztonságtechnikát, azaz összességében olcsóbbá tudják tenni a működtetést. A privatizáció támogatói ugyancsak gyakran hivatkoznak a szabadságvesztés végrehajtásának jobb minőségére és körülményeire. A trend az Egyesült Államokban kezdődött az

⁵ Council of Europe: *Regulating Private Security Companies in Europe: Status and Prospects*. Draft Report of the European Committee on Crime Problems. Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2006.

⁶ CoESS: *The socio-economic added value of private security services in Europe. Fourth White Paper*. Confederation of European Security Services, Madrid, 2012.

⁷ CoESS: i. m. 2012. 23. Az európai trendekről ld. még VAN STEDEN, Ronald – SARRE, Rick: i. m. 2007.

1980-as években, amikor a Correction Corporation of America (CCA) elsőként kötött szerződést büntetés-végrehajtási intézet működtetésére. A CCA-t három, a büntetés-végrehajtáshoz és a politikához egyaránt közel álló üzletember alapította 1983-ban, és a cég néhány hónappal később meg is kapta első szövetségi szerződését a bevándorlási hivatal houstoni intézetének üzemeltetésére. A cég büszkén hirdeti, hogy nem csupán egy vállalatot alapítottak, de egy új iparágat is, és kétségtelen, hogy ebben sok igazság van. A houstoni intézet privatizációja után rohamosan növekedni kezdett a magánkézbe adott végrehajtási intézetek száma, először az Egyesült Államokban, majd világszerte is. Az USA-ban jelenleg a büntetés-végrehajtási intézetek mintegy tizede van magánkézben, 1990 és 2010 között a magánbörtönökben fogvatartottak száma 1600%-kal emelkedett.⁸ Ausztráliában 1998 óta megduplázódott a magánbörtönben szabadságvesztést töltők száma – jelenleg itt a legmagasabb a magánintézményben fogvatartottak aránya, csaknem 20% –, az illegális bevándorlókat fogva tartó intézetek pedig mára teljes egészében magánkézbe kerültek. Európában a szabadságvesztés magánosítása 1992-ben, az angliai Wolds Prison privatizációjával kezdődött el. Azóta az országban 14 kiszereződött börtön kezdte meg működését, három nagy piaci szereplő – a G4S, a Serco és a Sodexo – részvételével.⁹ Angliában és Walesben a fogvatartotti populáció 14, Skóciában 17%-a, illetve országszerte a fogvatartott illegális bevándorlók 73%-a van magánintézményben.¹⁰

Noha piaci elemek természetesen mindig is voltak a bűnözéskontroll rendszerében, a jelenlegi átfogó kommodifikáció a későmodern kriminálpolitikai folyamatok sajátos jellemzője, amely szervesen kapcsolódik az 1980-as évek neokonzervatív politikai és neoliberais gazdasági fordulatához. A folyamat spirális: a későmodern kriminálpolitikai struktúrák kialakulásában a bűnözéskontroll piacosodása egyszerre van jelen okként és következményként.¹¹ A hazai szakirodalomban Gönczöl Katalin részletes és többszemponú elemzést nyújt a kriminálpolitika későmodern szerkezetváltásáról.¹² Gönczöl a kortárs „büntetőpolitikai

⁸ ACLU: *Banking on Bondage. Private Prisons and Mass Incarceration*. American Civil Liberties Union, New York, 2011. 5.

⁹ HM Prison Service, Contracted Out Prisons: <http://www.justice.gov.uk/about/hmps/contracted-out>; letöltés dátuma: 2013. december 19.

¹⁰ MASON, Cody: *International Growth Trends in Prison Privatization. The Sentencing Project*, 2013.

¹¹ A kriminálpolitika és a biztonsági piac kapcsolatáról ld. még KEREZSI Klára: *Kontroll vagy támogatás: Az alternatív szankciók dilemmája*. Budapest, 2006.

¹² Ld. különösen GÖNCZÖL Katalin: A nagypolitika rangjára emelkedett büntetőpolitika. *Jogtudományi Közlöny*, 2002/5. 197.; GÖNCZÖL Katalin: Veszélyeztetők és veszélyeztetettek a jelenkori kapitalizmusban. In NÉMETH Zsolt (szerk.): *Írások Tauber István emlékére (1949–2003)*. Budapest, 2009. 20.; GÖNCZÖL Katalin: Társadalmi kirekesztődés, bűnözés és kriminálpolitika. In BORBÍRÓ Andrea – KEREZSI Klára (szerk.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I*. Budapest, 2009. 12.; GÖNCZÖL Katalin: Pessimista jelentés a posztmodern kriminálpolitika klimatikus viszonyairól. *Mozgó Világ*, 2010/4. 12.; GÖNCZÖL Katalin: Mire jó a büntetőpolitikák nemzetközi összehasonlítása? *Élet és Irodalom*, 2011/39. 10.; GÖNCZÖL Katalin: Kriminálpolitika a posztmodern szorításában. *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum*

klímát” egy, a globalizáció folyamatában kialakult, kulturálisan és strukturálisan is stabilizálódott, jól definiálható jegyekkel leírható környezetnek tekinti, amely ugyanakkor nem mentes ellentmondásos folyamatoktól. Értékelésének középpontjában a társadalmi élet csaknem valamennyi szegmensében állandósuló biztonságihiány áll, amely gyújtópontja lett a társadalmi stratifikáció és a kirekesztődés folyamatainak, a bűnözés reprodukciós viszonyainak, illetve a büntető állam intézményesülésének egyaránt. Gönczöl kriminálpolitikai javaslatai nagymértékben támaszkodnak a bűnözéskontroll társadalmiasításának, azaz az államon túli szereplők bevonásának a lehetőségeire, mint a kriminálpolitika racionalitásának, hatékonyságának és igazságosságának egyik zálogára. Tisztában van azonban azzal is, hogy az államon kívüli, és különösen a piaci szereplők tömeges megjelenése diszfunkcionális folyamatokat indíthat el a kriminálpolitikában. „A közbiztonság fogalmának jelentős pszichológiai és politikai mobilizáló ereje van, amely hatalomképzés politikai folyamataiban korántsem elhanyagolható. A motiváló tényezők között igen jelentős szerepe van annak, hogy az elmúlt évtizedben a vagyonbiztonságra komoly üzleti vállalkozások épültek. Ezek számára keresletfelhajtó tényező a közbiztonsági aggodalom ébrentartása.”¹³

Ennek a kettősségnek nagy jelentősége van. A bűnözéskontroll piacosodását ugyanis meg kell különböztetni egy tágabb folyamattól, a bűnözéskontroll privatizációjától. Ennek során az állam a közbiztonsággal kapcsolatos feladatainak (és eszközeinek) jelentős részét államon kívüli szereplők – közösségek, civil szervezetek, egyházak, az üzleti szektor és végső soron az egyének – veszik át. David Garland ezt felelősségtelepítésnek nevezi, utalva arra, hogy a 20. század utolsó évtizedeiben az állam feladja a közbiztonság megteremtéséért vállalt, az 1950-es, 1960-as években még kizárólagosnak tekintett felelősségét.¹⁴ A biztonság privatizációja tehát kettős folyamat: a piacosodás mellett magában foglalja azokat a mechanizmusokat is, amelyek a bűnözéskontroll nem profitérdekelt közösségiesítésére irányulnak. A közbiztonsági fenyegetésekkel szembeni egyéni és közösségi védekezés formái – a lakossági járőrözés, az építészeti bűnmegelőzés, a civil közbiztonsági kezdeményezések – már az államtól függetlenül, de az állami kriminálpolitikát kiegészítve formálják a bűnözéskontroll rendszerét. A privatizáció egyszerre fejezi ki a „jó kormányzás” igényét – a közösségi részvételt, a közbiztonság kérdésének közösségiesítését –, és a későmodern neoliberais gazdasági fordulat törvényeit. Éppen ezért rendkívül nehéz egyszerűen pozitív vagy negatív folyamatként értékelni a privatizációs trendeket – nem véletlen, hogy a bűnözéskontroll „államtalanításának” a jobboldali kriminológiában éppúgy vannak támogatói, mint a komunitáriánus vagy akár az abolicionista irányzatokban.

Az államon kívüli szereplők bevonásának kedvező hozadékai jól ismertek. Az állam és a közösségek partnersége az elmúlt évtizedekben a bűnmegelőzés új, hatékony formáit hozta

Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae 47. Budapest, 2011. 119. GÖNCZÖL Katalin: A „büntető populizmus”. *Élet és Irodalom*, 2013/36.

¹³ GÖNCZÖL: i. m. 2002. 204.

¹⁴ GARLAND, David: *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Chicago, 2001.

létre világszerte, amelyek eredményeiket javarészt annak köszönhetik, hogy a lokális igények és lehetőségek alapján, részvételi alapon dolgoznak ki válaszokat a helyi közbiztonság problémáira.¹⁵ Világszerte meggyőzőek a konfliktusfeloldás közösségi formáinak jó tapasztalatai is. A magánszektor – ideértve a lakosságot és az üzleti szférát is – erőforrásainak bevonódása a bűnözéssel szembeni védekezés rendszerébe kétségkívül jelentősen megnövelte a bűnözéskontroll potenciálját, ráadásul tipikusan éppen egy kulcsfontosságú területen: a közvetlen védekezésben. Egyértelmű a piaci szereplők hozzáadott értéke is: a magánbiztonsági piac által kínált situációs megelőzési formák, a vagyon- és személyvédelem technikai hatványozottan növelik a lakosság védekező képességét ott, ahová az állami prevenció nem ér el. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a közbiztonságért való felelősség megosztása és az államon kívüli szereplők mozgósítása valóban jó irány a biztonságosabb társadalmak felé. Sőt, egyesek szerint az egyetlen lehetséges irány: a közgazdász Benson például a bűnözéskontroll teljes privatizációja mellett érvel. Nézete szerint a magánszektor lényegesen magasabb színvonalon képes a közbiztonsági funkciók ellátására, mint a költséghatékonysági szempontból irracionálisan működő állam, a privatizált formák működésében most még meglévő diszfunkciók pedig éppen arra vezethetők vissza, hogy a privatizáció részleges maradt. Benson értékelésében a bűnözéskontrollt két szempontnak kell vezérelnie: a költséghatékonyságnak egyrészt és az áldozat számára nyújtott igazságtételnek másrészt, és mindkét szempont a bűnmegelőzés és büntető igazságszolgáltatás legnagyobb fokú privatizációjával érvényesíthető. Benson számára így kapcsolódik össze a bűnözéskontroll ideális rendszerében a situációs megelőzés dinamikus kiterjesztése és a mediáció ösztönzése, a büntetés-végrehajtás teljes magánosítása és a büntető igazságszolgáltatás polgári joghoz közelítése, mint olyan megoldások, amelyek hatékony választ adhatnak az állami kriminálpolitika kudarcaira.¹⁶

A privatizáció elméleti és gyakorlati támogatásában tehát nincs hiány. Mégis, egyre gyakoribbak azok az értékelések, amelyek kritikával és aggodalommal tekintenek a bűnözéskontroll felgyorsult magánosodására. Ami a privatizáció nem profitorientált, közösségiesítő

¹⁵ Ez a forrása a közösségi vagy társadalmi bűnmegelőzés megközelítésnek is, amely éppen a későmodern büntetőfordulat kriminálpolitikai és társadalmi hatásaival szemben jelent némi védelmet. Magyarországon ennek a szemléletnek a meghonosítása és intézményesítése nagymértékben köszönhető Gönczöl Katalin munkáinak. Ld. többek között GÖNCZÖL Katalin: *Kontrollált devianciák és a bűnmegelőzési stratégia*. In ERDEI Árpád (szerk.): *Tények és kilátások: Tanulmányok Király Tibor tiszteletére*. Budapest, 1995. 191.; GÖNCZÖL Katalin: *Partnerség a közbiztonság javításáért. Nemzeti stratégia és cselekvési program a hatékonyabb közösségi bűnmegelőzésért*. *Belügyi Szemle*, 2004/10. 5. GÖNCZÖL Katalin: *A szolgáltatott igazság*. In JACSO Judit (szerk.): *Bizalom, társadalom, bűnözés*. Szeged, 2005. 34.; GÖNCZÖL Katalin: *Rendhagyó gondolatok a magyar büntetőpolitika új fejezetéről*. *Börtönügyi Szemle*, 2006/2. 7. GÖNCZÖL Katalin: *Helyreállító igazságszolgáltatás – Helyreállítható bizalom*. *Élet és Irodalom*, 2007/39. 8.; GÖNCZÖL Katalin: *A helyreállító igazságszolgáltatás filozófiája*. *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2007/2. 3.; GÖNCZÖL Katalin: *Út a megbékéléshez*. *Magyar Tudomány*, 2010/3. 380.

¹⁶ BENSON, Bruce L.: *To Serve and Protect – Privatization and Community in Criminal Justice*. New York, 1998.

formáit illeti, ezekkel kapcsolatban elsősorban a társadalmi befogadás-kirekesztés szociálpszichológiai, illetve a jogbiztonság és a jogegyenlőség jogi kategóriái adják a kritikai elemzés kereteit. Ehelyütt azonban elsősorban azok a felvetések fontosak, amelyek specifikusan a piacosodási-kommodifikációs folyamattal összefüggésben fogalmazhatóak meg. Ezek arra utalnak, hogy a biztonság piaci értékévé válása komoly veszélyeket hordoz mind a társadalmi integritás és igazságosság, mind pedig – ahogy arra Gönczöl Katalin az imént idézett gondolatában utalt – a kriminálpolitika és a büntető igazságszolgáltatás működése szempontjából. Az itt felmerülő kérdések a bűnözéskontroll és a büntetőhatalom lényegi minőségeit érintik. Vajon valóban kisebb lett-e az állam és büntetőhatalma, ahogy azt a várakozások feltételezték? Hatékonyabb lett-e a bűnözéskontroll? Eredményezett-e a piacosodás tényleges költség-racionalizálást az állam oldalán? Milyen társadalmi és kriminológiai következményekkel jár a magánbiztonság felértékelődése? E kérdések rendszeres megválaszolása messze meghaladja e tanulmány kereteit, ezért csupán néhány különösen problematikus trend felvázolására vállalkozom. Előtte azonban érdemes áttekinteni azokat a folyamatokat, amelyek utat nyitottak a bűnözéskontroll dinamikus piacosodása előtt.

Menedzserizmus, bizalmi válság és magánbiztonság

A privatizációs folyamat – és ezen belül a piac szerepének erősödése – két, egymással párhuzamosan zajló átrendeződés metszetében válik magyarázhatóvá. Az egyik a költségracionalizálás igénye, amely az állam oldaláról nyitotta meg a privatizáció útját. A másik a közvélemény kriminálpolitikával kapcsolatos várakozásainak az átalakulása, ami pedig a lakosság oldalán teremtette meg a bűnözéskontroll magánosítására való igényt. A felülről és az alulról induló érdekek találkozása önmagában is ideális környezetet teremtett a biztonsági piac felvirágzásához, és ahogy a későbbiekben még lesz szó róla, a piaci szereplők gyorsan megtanulták, hogyan tegyék magukat véglegesen is nélkülözhetetlenné.

A kriminálpolitika költséghatékonysági kérdései a jóléti állam pénzügyi válságával merültek fel. A gondoskodó állam koncepciójának a II. világháborút követő évtizedekben többé-kevésbé kiegyensúlyozott gazdasági helyzet biztosított keretet, fenntartva a szociális ellátásra jogosultak, illetve a munkavállalók befizetéséből finanszírozott újraelosztási rendszer kényes egyensúlyát. Az 1960-as, de különösen az 1970-es évektől azonban a lassuló gazdasági növekedés, a jóléti szolgáltatásokra szorulóknak számának emelkedése, illetve a demográfiai változások hatására a mérleg megborult, az 1973-ban kezdődő gazdasági válság pedig végérvényesen egyértelművé tette a jóléti paradigma aktuális gyakorlatának további gazdasági fenntarthatatlanságát és a reform szükségességét. A jóléti állam általános pénzügyi válsága mélyen érintette a kriminálpolitikát is, amelyet ugyancsak roppant költségigénye miatt értek kritikák. Ezek egyrészt megkérdőjelezték, hogy a szociálpolitika védelmi rendszere valóban hatékony lenne a bűnözést gerjesztő folyamatok mérséklésében, azaz

hogy a bűnmegelőzési szempontok igazolnák a kiterjedt jóléti gondoskodás fenntartását.¹⁷ Másrészt közvetlen támadások érték az uralkodó rehabilitációs modell: a speciális prevencióra szakosodott büntető igazságszolgáltatás óriási szakember- és infrastruktúra-igénye mind a tetтарыnyos „megérdemelt büntetés” hívei, mind az elrettentést támogató neokonzervatívok szemében igazolhatatlan állami költségterhet jelentett.

A jóléti állam költségigényeire vonatkozó kritikák erőteljes változásokat indítottak el a gazdasági racionalizálás érdekében, ami mindenekelőtt az állami feladatvállalásra volt nagy hatással. Az 1980-as években, az újonnan diadalmaskodó „minimális állam” és a neoliberais gazdaság programjára reflektálva váltak népszerűvé azok a törekvések, amelyek a közszféra piaci alapon történő racionalizálását tűzték célul. Az egyik legmeghatározóbb válasznak a nyolcvanas években kibontakozó közigazgatás-szervezési filozófia, az ún. új közmenedzsment (NPM) bizonyult. Az NPM a közigazgatás egyszerűsítését és hatékonyabbá tételét a közszféra piaci alapokra helyezésével, azaz a magánszektor működési logikájának adaptálásával kívánta megvalósítani. Ezek a törekvések alapjaiban kezdték ki a jóléti állam tartalmát és formáját: a racionalizálási igények egyrészt a jóléti szolgáltatások kimeneti oldalának, azaz a szolgáltatások mértékének és a jogosultak körének radikális csökkentését sürgették, másrészt az NPM jelentős racionalizálást javasolt a jóléti állam lelkét jelentő állami bürokráciában is.

A menedzseri szemlélet közvetlenül a bűnözéskontroll rendszerén is érezte hatását: a társadalompolitika egyéb területeihez hasonlóan a kriminálpolitikában is lezajlott a célok és eszközök újradefiniálásának kettős folyamata. Ami a célokat illeti, a jóléti gondoskodás rendszerének fenntarthatóságával kapcsolatos nehézségek, majd ennek megfelelően az állami szociális beavatkozás visszavonulása a szoros fogalmi összefonódás miatt egyben a bűnözéskontroll büntető igazságszolgáltatáson kívüli területeinek jóléti értelmezéséről való részleges lemondást is jelentette. A reprodukciós folyamatok hosszú távon ható, költséges és kiterjedt szakapparátust igénylő alakításának igénye helyett rövid távú és jól számszerűsíthető célok – így mindenekelőtt a bűnözés mint jelenség kontrollja – jelentek meg. Terjedni kezdtek azok a kriminálpolitikai stratégiák, amelyek nem általában a bűnözéssel, hanem annak egyes jól menedzselhető részterületeivel (például az utcai közbiztonsággal vagy a vagyon elleni bűncselekményekkel) kapcsolatban fogalmaztak meg elvárásokat. Az új tematika ugyanakkor olyan új eszközöket is igényelt, amelyek a menedzseri szemléletnek megfelelően képesek a költség szempontok érvényesítésére. „Korábban a bűnmegelőzés egyfajta rejtett jelenség volt, amelynek működését a chicagói iskola típusú társadalmi mérnökös-kösködésen, illetve a büntetések elrettentő hatásán keresztül várták el. Az 1990-es évek közepére azonban a bűnmegelőzésben nemcsak hogy központi szerepet kap, de minden szelét átjárja a pénzügyi kérdésekre koncentráló neoliberais kockázati szemlélet, ami a bűnmegelőzést a költség-haszon elemzések logikájához köti. A társadalmi beavatkozás tágabb

¹⁷ DOWNES, David – HANSEN, Kristine: Welfare and punishment in comparative perspective. In AMSTRONG, Sarah – MCARA, Lesley (szerk.) *Perspectives on Punishment: The Contours of Control*. Oxford, 2005. 133.

formái mindig tisztában voltak azzal, hogy a társadalmi mérnökösködés csak hosszabb távon csökkenti a bűnözést. Az új környezetben azonban – a kockázatmenedzselési-biztosítás logikának megfelelően – a bűnmegelőzés hozadékait rövid távon, és pénzügyi kontextusban kell igazolni.”¹⁸ A bűnözéskontroll társadalompolitikai eszközei helyébe így a közösségi és szituációs megelőzés formái lépnek, amelyek jellegüknél fogva bátorítólag hatnak a privatizálódásra. Az állami közbiztonsági stratégiák hangsúlya immár nem a bűnözés reprodukciós folyamataira adott szakpolitikai válaszokon van, hanem sokkal inkább a lakosság védekezésre való felkészítésén: a viktimizációs kockázatok tudatosításán, a biztonsági technológia terjesztésén, egyes közhatalmi jogosítványok delegálásán.

A piaci jelenlét ugyanakkor az állami törekvések nélkül is dinamikusan terjedni kezdett. Miközben ugyanis az állam oldalán a költségcsökkentésre vonatkozó elvárások bátorították a piaci szereplők mozgósítását, az üzleti szektor saját maga is felismerte érdekeltiségét és lehetőségeit a hirtelen kiszélesedő piaci rés betöltésére. A piaci szolgáltatások iránti széles körű keresletet a hatvanas és hetvenes években növekvő bűnözés és bűnözési félelem, és ezzel összefüggésben a bűnözéskontroll állami rendszerével kapcsolatos erősödő kiábrándultság és bizalmatlanság teremtette meg. Ez a mélységes bizalomvesztés alappal tekinthető a későmodern kriminálpolitika egyik legfontosabb eredőjének, amely számos területen éreztette hatását. Ezek közül az egyik, hogy megindította azt a „büntető fordulatnak” nevezett átrendeződést, amelynek eredményeként az állam – kényszeresen bizonyítani akarván kompetenciáját a lakosság közbiztonsági igényeinek kielégítésében – korábban ismeretlen mértékben nyúl a büntetőjog eszközeihez a társadalmi problémák kezelése során. Egy másik következmény pedig az, hogy az általánossá váló lakossági benyomás, miszerint az állami szervek nem képesek garantálni a biztonságot, a társadalom széles rétegei számára alapozta meg az igényt új, az államinál hatékonyabb védelmi eszközökre. Ez elsőként és legerőteljesebben a vagyonbiztonság területén vált láthatóvá, ahol az állam védelmi kapacitása, a bűnmegelőzés és a büntetőjog hagyományosan nagyon gyenge.¹⁹ Mára azonban az állami közbiztonságot kiegészítő biztonsági szolgáltatások megvásárlása sok szinten zajlik:²⁰ helyi önkormányzatok magáncégeket bíznak meg a kerületi járőrözéssel, rendfenntartással és térfigyelő kamerák működtetésével, a kettős funkciójú területeket működtető kereskedelmi szolgáltatók biztonsági őrköt szerződtetnek a terület ellenőrzésére, a zártságra törekvő lakónegyedek cégeket alkalmaznak az illetéktelen járókelők kizárására, az üzleti vállalkozások maguk szervezik és vásárolják meg pénzügyi érdekeik biztonsági védelmét. Sőt, vásárlóvá válik maga az állam is: a közintézmények és állami objektumok védelmében, vagy akár a bírósági tárgyalások rendjének fenntartásában egyre nagyobb a magánszolgáltatók

¹⁸ O'MALLEY, Pat – Steven HUTCHINSON: Reinventing crime prevention – Why did ‘crime prevention’ develop so late? *The British Journal of Criminology*, 2007/3. 374.

¹⁹ ZEDNER, Lucia: Liquid security: Managing the market for crime control. *Criminology & Criminal Justice*, 2006/3. 269.

²⁰ BUTTON, Mark: Assessing the regulation of private security across Europe. *European Journal of Criminology*, 2007/1. 110.

részvétele, és piaci szereplőkhöz fordul az állam akkor is, amikor egyre inkább képtelenné válik a saját kriminálpolitikája által generált elkövetői populáció menedzselésére.

A folyamat végeredményeképp egy meglehetősen paradox helyzet alakult ki a 20. század végére. Miközben a későmodernitás tipikus kormányzati retorikája mindent megtesz annak érdekében, hogy kialakítsa a lakosságban az erős, keménykezű és a bűnözés kontrolljára kétség nélkül képes állam képét – és így visszaszerezze és politikai tőkére váltsa a lakosság bizalmát az állam közbiztonsági kapacitásait illetően –, ténylegesen nagyon is támaszkodik a bűnözéskontroll tőle függetlenedett, privatizált mechanizmusaira, hiszen a bűnözés jóléti értelmezésének feladása után ezek nélkül képtelen lenne a közbiztonság elfogadható szintjének garantálására. A magánbiztonsági piac terjeszkedésének dinamikáját tehát egymást bátorító gazdasági és politikai folyamatok összekapcsolódása alapozza meg – kérdés azonban, hogy e két érdekkör találkozása mennyiben alakítja át a büntetőhatalom természetét és a kriminálpolitika belső logikáját.

A büntetőhatalom alakváltozása

A bűnözéskontroll neoliberális értelmezése a privatizációs és kommodifikációs folyamatoktól végső soron az állami büntetőhatalom hatókörének és anyagi terheinek csökkenését várja. A probléma ezzel az érveléssel az, hogy a magánbiztonsági szektor nem csupán az állami bűnözéskontrollt kiegészítő rendszerként állandósult, hanem – egyre fokozódó mértékben – át is vette annak egyes funkcióit és eszközeit: megkapta az erőszakmonopólium egy részét, kényszerűen alkalmazhat, védett információkhoz férhet hozzá. Az állami közbiztonsági feladatok és a magán részvétel összekapcsolódásával létrejövő hibrid közbiztonsági struktúrák elszaporodása átírja a közfunkciók és a közhatalom gyakorlásának hagyományos kereteit. A speciális jogosítványokkal megtámogatott speciális funkció tehát alapjaiban elkülöníti a biztonsági szektort a piac normális működésétől, ami azt is jelenti, hogy a bűnözéskontroll privatizációja végső soron nem az állam visszahúzódását eredményezi, hanem ellenkezőleg, a büntetőhatalom egyre nehezebben nyomom követhető kiterjeszkedését. „Az elmúlt évtizedekben – írja Gönczöl Katalin – az erős büntető hatalom számos országban önállóvá vált, és az állam fejére nőtt: a társadalomtudósok ezt nevezik »veszélyes állammak«. A bűnözéskontroll intézményei jelentős mértékben átkerültek a privát szférába, oda, ahol a demokratikus állam hagyományos ellenőrzési mechanizmusaival már nem érvényesíthetők a jogállami garanciák. Lassan eljutunk oda, hogy üzleti titokká minősülhet, ami a börtönökben történik. [...] Ennek az »iparágagnak« markáns érdeke fűződik a veszélyérzet fenntartásához. [...] A konkrét veszélyt naponta felülírja a potenciális, a várható veszély. Az állandó fenyegetettség állapotában átértékelődnek az emberi és állampolgári jogok.”²¹

²¹ GÖNCZÖL: i. m. 2010. <http://mozgovilag.com/?p=1190> (letöltés dátuma: 2014. január 6.)

Gönczöl felvetése implicit módon tartalmaz két olyan állítást, amelyre jól felfűzhető a bűnözéskontroll piacosodásával kapcsolatos dilemmák jelentős része. Az egyik értelmében a piaci szereplők magánérdekei nem egyeznek a kriminálpolitika közérdekeivel. A másik állítás szerint ezek a magánérdekek lényeges hatással lehetnek nemcsak a kriminálpolitika irányaira, de magának a büntetőhatalomnak a szerkezetére is.

A globalizált piaci és gazdasági érdekek befolyása a kriminálpolitikában áttételes és közvetlen formákban is jelen lehet. Ami a közvetett kapcsolatot illeti, a neoliberális gazdasági paradigmaváltás és a későmodern „büntető fordulat” összefüggéseinek számottevő szakirodalma van. A társadalmpolitika büntetőjogiasításához fűződő gazdasági érdekek feltárása plauzibilis vizsgálati keretet nyújtott a szegénység kriminalizációjának, a társadalmi kirekesztődés felgyorsult folyamatainak és a kriminálpolitika globális–lokális kontextusainak elemzéséhez.²² Ehelyütt azonban lényegesebb az a közvetlen nyomás, amelyet a bűnözéskontroll letéteményeseiként feltűnő piaci szereplők gyakorolnak a kriminálpolitikára.

A bűnözés, úgy tűnik, mára óriási üzletté vált azok számára, akik az ellene való küzdelembe fektetnek be. A már említett CAA 1986-ban immár több intézmény, köztük a fiatalok első magánbörtönének szerződött üzemeltetőjeként tőzsdére lépett. A cég jelenleg a legnagyobb magánbörtön-üzemeltető, több mint 60 közepes és maximumbiztonságú intézménnyel és 85 ezer férőhellyel, ami az USA-beli magán férőhelyek csaknem felét teszi ki. A cég aktuális tőzsdei értéke 3,8 milliárd dollár körül van.²³ Példáját több vállalat követte, és az 1990-es években számottevően megugrott a biztonsági piacot képviselő cégek tőzsdei értéke. Mára néhány multinacionális vállalat uralja a biztonsági piac nagy részét, amelyek szolgáltatásai között a vagyonvédelem éppúgy megtalálható, mint a rabszállítás vagy a börtöntekológia biztosítása. A piacvezetőnek tartott G4S Group 2012-ben 7,3 milliárd font forgalmat bonyolított, ennek 23%-a kormányzati megrendelésekből származott. A cég saját becslései szerint 2021-ig a biztonsági piac világszerte – különösen a fejlődő piacok régióban – évi 7%-kal fog növekedni, továbbra is megéri tehát a biztonsági szektorba fektetni.²⁴ Nagy-Britanniában a magánbiztonsági szektor – a magánbörtön-rendszer nélkül számított – éves forgalmát 2006-ban 3-4,8 milliárd fontra becsülték.²⁵

Adja magát a kérdés, hogy vajon mennyiben érdekeltek ezek a vállalatok a bűnözés csökkentésében. És adja magát a válasz is: semennyire. Erre a veszélyre a „börtöntársadalom”

²² Ld. többek között WACQUANT, Loïc: How penal common sense comes to Europeans: Notes on the transatlantic diffusion of the neoliberal doxa. *European Societies*, 1999/1. 319.; REINER, Robert: *Law and Order: An Honest Citizen's Guide to Crime and Control*. Cambridge, 2007; WACQUANT, Loïc: *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham, NC, 2009; GÖNCZÖL: i. m. 2009.

²³ Corrections Corporation of America Stock Quote and Summary Data, NASDAQ, <http://www.nasdaq.com/symbol/cxw#ixzz2tkjnVNxB> <http://www.nasdaq.com/symbol/cxw>; letöltés dátuma: 2014. február 5.

²⁴ *G4S Annual Report and Accounts 2012*. http://www.g4s.com/~/_media/Files/Annual%20Reports/g4s_annual_report_2012.ashx; letöltés dátuma: 2014. január 6.

²⁵ ZEDNER: i. m. 2006. 271.

kiépülésével foglalkozó kritikai társadalomtudományok évtizedek óta figyelmeztetnek. Az új börtönipari komplexum rendszerében a piaci logikát követő büntetés-végrehajtás a maximális kereslet fenntartásában válik érdekeltté, ami azzal jár, hogy a kriminálpolitikát alakító döntések a piaci szereplők lobbijának kereszttüzebe kerülnek.²⁶ Ez a tendencia kétségkívül az Egyesült Államokban a legszembeűnőbb. Az amerikai magánbörtönök jelenleg mintegy 3 milliárd dollár bevételt termelnek egy évben. Ennek egy része a fogvatartotti munkaerő kikölcsönzéséből származik, másik fő részét pedig az elítéltek utáni kvóták termelik, amelyek függetlenek attól, hogy a vállalat egyébként mennyiből tudja biztosítani a fogvatartott őrzését és ellátását.²⁷ Mindkét forrás a férőhely-kihasználás maximalizálásban teszi érdekeltté az üzemeltetőket. A lényeges kérdés persze az, hogy ez az üzleti érdek mennyiben van tényleges befolyással a kriminálpolitikára. Az *In the Public Interest* 2012-es, börtönprivatizációs szerződéseket elemző jelentése szerint a hatás drámai. A megvizsgált szerződések 65%-a tartalmazott a férőhely-kihasználásra vonatkozó állami garanciavállalást, azaz olyan záradékot, amelynek értelmében az állam garantálja a 85-100%-os kihasználtságot. Ha ez nem sikerülne, például mert a bűnözés csökken – ahogy az éppen történik az Egyesült Államokban –, vagy kevesebb elkövetőt ítélnék szabadságvesztésre, az állam pénzügyi kompenzációt fizet az üzemeltetőnek. Ennek fedezésére több államban ún. alacsonybűnözés-adókat (low crime tax) vezettek be. Az államnak tehát, ha csak nem akar pénzügyileg ráfizetni, vagy egy jelentős népszerűségvesztéssel járó új adót kivetni, nem is marad más választása, mint fenntartani a magánbörtönök ellátáshoz szükséges fogvatartotti rátát. Ez különösen annak fényében jelent drámai hatást, hogy a magánbörtönök jellemzően nem a súlyos bűncselekményekért elítélt, erőszakos, nehezen kezelhető elkövetőket fogadják, hanem a kisebb súlyú cselekményért elítélt, jó magaviseletű, problémamentes fogvatartottakat. Míg tehát az állami börtönökbe koncentrálnak – egyre romló fogvatartási körülmények között – a veszélyes elkövetők, a magánbörtönök éppen arra az elítélti körre tartanak folyamatosan fennálló igényt, amelyre nézve a szabadságvesztések számának csökkentése elkezdhető lenne. A nagy amerikai biztonsági cégek ráadásul más menekülőútvonalat is találnak arra az esetre, ha a bűnözés csökkenése tartós maradna az Egyesült Államokban:

²⁶ DAVIS, Angela Y.: *Are Prisons Obsolete?* Seven Stories Press, 2001. 84.

²⁷ Tavaly az *American Civil Liberties Union (ACLU)* arról számolt be, hogy a CCA elveszítette négy börtön működtetésének jogát. A négy intézet közül három kirívóan erőszakos események – börtönlázadások, erőszakos halálok, illetve egy, az orvosi segítség megtagadása miatt bekövetkező újszülötthalál – helyszíne volt. Kiderült az is, hogy a vállalat több hónapon keresztül hamisan számlázott ki olyan státuszokat, amelyeket valójában betöltetlenül hagyott. *Corrections Corporation of America loses four prison contracts this month. American Civil Liberties Union*, 2013. június 20. <https://www.aclu.org/blog/prisoners-rights/corrections-corporation-america-loses-four-prison-contracts-month> (letöltés dátuma: 2014. január 6.) A szervezet 2011-es jelentése emellett több, a magánbörtönökben tapasztalható jogsértéssel foglalkozik, és következtetése szerint a piaci alapon szervezett üzemeltetés – a személyzet alacsony létszáma és magas fluktuációja, a szakértelem hiánya, a külső kontroll gyengesége – veszélyeztetik mind a fogvatartottak biztonságát és jólétét, mind pedig a rehabilitációs célokat. *ACLU*: i. m. 2011.

az elmúlt években megkezdték az nemzetközi terjeszkedést, a GEO csoport 2012-es bevételeinek már 14%-a származott nem amerikai börtön üzemeltetéséből.²⁸

Az amerikai The Sentencing Project elemzése szerint a magánbiztonsági cégek a politikával összefonódva egyébként is igen erős lobbitevékenységet tudnak kifejteni a kriminálpolitika, és ezen keresztül a büntetésiskizabási gyakorlat alakítására. Az elemzés szerint például az American Legislative Exchange Council (ALEC) tagjai és támogatói között nagy arányban szerepelnek egyrészt a magánbörtönöket fenntartó cégek képviselői, másrészt a jogalkotásban érintett – jellemzően konzervatív – politikusok. A szervezet politikai nyomásgyakorló képessége igen nagy, orientációja pedig egyértelmű. A szervezet lobbija több államban is döntő szerepet játszott például a „truth-in-sentencing”, illetve a „three strikes” intézményeinek bevezetésében,²⁹ olyan kriminálpolitikai döntésekben tehát, amelyek jelentősen hozzájárultak az amerikai börtönnépeség példa nélküli nagyságának kialakításához és fenntartásához. Az ALEC lobbitevékenységének tulajdonítják emellett a Prison Industry Act bevezetését is, amely utat nyitott a fogvatartotti munkaerő csaknem korlátlan piacának.³⁰ Ennek eredményeként az Egyesült Államokon belül létrejött egy olyan munkaerőtömeg, amelynek a kínai és a mexikói munkaerőhöz hasonlítható olcsóságával és kihasználhatóságával az amerikai munkaerőpiac nem versenyezhet, és amely így rendkívül vonzó a helyi és a multinacionális vállalatoknak egyaránt.

A közvetlen lobbitevékenységen túl azonban a bűnözéskontrollban érdekelt piaci szereplők egy jóval összetettebb, ám hatásaiban talán még problematikusabb mechanizmuson keresztül is alakítják a kriminálpolitikát. Míg az elkövetők menedzselésére szakosodott piaci szereplők közvetlenül az elítéltek magas számában – azaz a bűnözés emelkedésében – érdekeltek, addig a bűnmegelőzés területén működő vállalatok sokkal inkább a bűnözési félelem magas szintjétől várhatják forgalmuk növekedését. A kommodifikáció ellenállhatatlan erővel tolja a bűnözéskontrollt a kockázati szemlélet felé, ahol a potenciális veszélyforrások feltárása és semlegesítése mindent felülíró értékke válik. Az Egyesült Államokban és Ausztráliában máris nagy üzlet például a nyilvántartások és a kapcsolódó szolgáltatások piaci működtetése. Ausztráliában egy cég a lakosság döntő hányadának személyes adatait tette online megvásárolhatóvá úgy, hogy összekapcsolta a legnagyobb lakossági nyilvántartásokat a születési nyilvántartásoktól kezdve a hadsereg regiszterén át a rendőrségi és elkövetői nyilvántartásokig. Az Egyesült Államokban több olyan szolgáltató működik, amelyektől elkövetők, és különösen szexuális elkövetők szabadulási, személyes és lakhelyadatai vásárolhatóak

²⁸ MASON: i. m. 2013. 1. A GEO kanadai terjeszkedésről ld.: Private prison companies look to Canada as industry faces lawsuits in US. *The Guardian*, 2012. június 19. <http://www.theguardian.com/world/2012/jun/19/private-prison-companies-canada-lawsuits> (letöltés dátuma: 2014. január 8.)

²⁹ CHEUNG, Amy: *Prison Privatization and the Use of Incarceration*. The Sentencing Project, 2004. www.sentencingproject.org/doc/publications/inc_prisonprivatization.pdf (letöltés dátuma: 2014. január 8.)

³⁰ The hidden history of ALEC and prison labor. *The Nation*, 2011. augusztus 1. <http://www.thenation.com/article/162478/hidden-history-alec-and-prison-labor> (letöltés dátuma: 2014. január 8.)

meg, extra szolgáltatásként pedig SMS és email-értesítés is kérhető a csomagba. Ugyancsak az Egyesült Államokban fiatalok tízezrei vannak ebben a pillanatban is magánvállalkozások által üzemeltetett intenzív átnevelő táborokban azért, mert a bíróság vagy szüleik problémásnak és potenciálisan veszélyesnek minősítették magatartásukat. A kockázati források azonosítására berendezkedett társadalomban összekapcsolódnak az ellenőrzés állami és piaci struktúrái, soha nem ismert méretű kontrollrendszer alá vonva az egyént. Ez pedig már közvetlenül érinti a büntetőhatalom szerkezetét is. A piacosodás „átalakítja a kontroll gyakorlásának természetét, azaz a kontroll horizontális terjedését eredményezi. A klasszikus bürokrácia által gyakorolt kontroll jellegzetesen felülről lefelé megvalósuló megfigyelésben és ellenőrzésben realizálódott, s így elsősorban állam és egyén viszonyát érintette. Az üzleti szféra belépésével és a megfigyelési csomag kiépülésével azonban a kontroll hálózatosodik és decentralizálódik. [...] A későmodern megfigyelő társadalomban az állam és az üzleti szféra egymás szövetségeseivé válnak a kontrollhálózat megteremtésében és fenntartásában.”³¹ Shearing és Stenning éppen ezt a roppant méretűvé váló, kockázatorientált kontrollrendszert tartják a magánbiztonsági formák végső közös nevezőjének: „A magánbiztonsági piac szereplőinek változatos tevékenységét az a sajátosságuk egyesíti bűnmegelőzésként, hogy mindegyik a felügyeletre irányul. A magánbiztonsági szektor növekedése nem jelent mást, mint a biztonsági célú megfigyelés óriási mértékű kiterjeszkedését. [...] A magánbiztonság megelőzés-központúsága a megfigyelést nem annyira a jogsértésre, mint a jogsértés lehetőségeire irányítja. Ennek az a következménye, hogy a magánbiztonsági megfigyelés tárgyai nemcsak a potenciális bajcsinálók, hanem mindenki, aki hozzájárulhat a jogsértés lehetőségének megteremtéséhez. A célcsoport tehát jelentősen megnövekedett.”³² A trend általános: a megfigyelés és kockázatmenedzselés ipari méretű kiterjeszkedésével az állampolgárok feletti ellenőrzés oly mértékűre növekedhet, amire az állam önmaga legfeljebb csak totális rendszerekben képes.

Ezek a tendenciák egy új rend irányába hatnak: a biztonság piaci szereplők által definiált fogalma felé. A lakosság számára a részeg magamutogató „regisztrált szexuális elkövetőként” a többszörös erőszaktevővel válik azonos kategóriájúvá. Az elkövetővé válás prediktív indikátorait nem a kriminológia vagy pszichológia határozza meg, hanem a szülők számára készült, „a problémás kamasz” ismérveit hosszan soroló színes brosúrák, amelyek egyben a gyógyírt, az intenzív magatartás-korrekciós táborokat is feljajánlják – természetesen jó pénzért. A rend és a biztonság fogalmainak újradefiniálása különösen látványosan jelenik meg a tér kontrolljának vonatkozásában. A 20. század végére a városi terek olyan mértékben privatizálódtak, hogy a lakosság nagy része már rendszeresen tölti idejét nyilvánosan elérhető,

³¹ BÁRD Petra – BORBÍRÓ Andrea: Kontrollálatlan kontrolltársadalom. In VIRÁG György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 47*. Budapest, 2010. 102.

³² SHEARING, Clifford D. and Philip C. STENNING: Snowflakes or good pinches? Private security's contribution to modern policing. In Rita DONELAN (szerk.): *The Maintenance of Order in Society*. Ottawa, 1982. 98.

de magánszereplők által ellenőrzött területen.³³ A térhasználat megváltozása kétirányú, egyrészt létrejönnek azok a közhasználatú magánterek, amelyek óriási forgalmat bonyolítanak le (repülőtéri terminálok, bevásárlóközpontok, stadionok), másrészt a közterület bizonyos helyei magánjellegűvé válnak, mint a vendéglátóhelyek teraszai vagy a lakóházak környékei. A köz és a magán elhatárolása egyre nehezebbé válik; Trevor Jones és Tim Newburn például a terület feletti kontroll és a rendészeti funkciók piacodosási folyamatának elemzése során arra a következtetésre jutottak, hogy a határvonalak meghúzásához a jog terminológiája már távolról sem elegendő. Szerintük a köz és a magán területei csak funkcionális alapon, szociológiai eszközökkel különíthetők el, olyan tényezők alapján, mint az ott nyújtott szolgáltatás jellege, a finanszírozás forrása, a szolgáltatók és a felhasználók közötti kapcsolat, illetve a szolgáltatást végzők foglalkoztatási státusza.³⁴ A tér ellenőrzésére szerződött piaci szereplők – biztonsági őrök, személyi őrző-védő cégek, a tömegrendezvényeket biztosító, parkolókat őrző szolgáltatók – a hagyományos vagyon- és személybiztonsági funkciók mellett egyre nagyobb mértékben vesznek át az állami rendészet feladatkörébe tartozó tevékenységeket is: rendfenntartást, a lakosok ellenőrzését, a mozgásszabadság korlátozásának lehetőségét. A közterületeken magánvállalkozások alkalmazottai döntenek el azt, hogy ki – milyen bőrszínű, nemű, életkorú, ruházatú, modorú járókelő vagy vendég – és milyen mértékben jelent potenciális fenyegetést a biztonságra, és válik ezáltal kizárhatóvá a térhasználatból. Alison Wakefield biztonsági személyzet körében végzett empirikus kutatása szerint a rend fogalmát immár a magánbiztonság aktorainak fő tevékenysége, a kockázati profilalkotás tölti meg tartalommal: a viselkedésük vagy testbeszédük alapján gyanúsnak minősített személyek felügyelete, a potenciálisan antiszociálisan viselkedő egyének azonosítása, illetve az adott helyen vagy időben „oda nem illők” ellenőrzése³⁵ a biztonsági személyzet szubjektív percepciójából a rend objektív keretévé válik.

Lucia Zedner értékelése szerint „a magánbiztonság erősödése természetesen nem váltja fel az állami struktúrákat, de a büntető igazságszolgáltatás domináns szereplőből mindinkább a bűnözéskontroll csupán egyik szereplőjévé válik, sok másik mellett.”³⁶ A bűnözéskontroll teljes privatizációja még valóban messze van, az azonban biztos, hogy olyan átrendeződések indultak el, amelyek nemcsak a kriminálpolitikát, hanem a büntetőhatalom természetét is közvetlenül érintik. Hogy ennek mi lesz a végeredménye, még nem jósolható meg. Mint ahogy nem lehet akár megközelítőleg pontos választ adni arra a kérdésre sem, hogy végső soron közgazdasági szempontból jól járt-e az állam a bűnözéskontroll átfogó privatizációjával és piacodosásával. Mikroléptékű értékelések akadnak, így az elmúlt évtizedben az Egyesült Államokban készült néhány olyan elemzés, amely a börtönprivatizáció költséghatékonyságával foglalkozott. Ezek szerint a szabadságvesztés magánosítása nem eredményezett számottevő

³³ WAKEFIELD, ALISON: The public surveillance functions of private security. *Surveillance and Society*, 2005/4. 529.

³⁴ JONES, TREVOR – TIM NEWBURN: *Private Security and Public Policing*. New York, 1998. 30.

³⁵ WAKEFIELD, ALISON: *Selling Security: The Private Policing of Public Space*. Cullompton, 2003. 172.

³⁶ ZEDNER: i. m. 2006. 268.

megtakarítást egy teljesen állami börtönrendszerhez képest.³⁷ A fragmentált eredmények azonban nem adnak választ arra a sokkal lényegesebb kérdésre, hogy a későmodern kriminálpolitika rendszerszinten mennyiben vált költségéracionálissá. A kérdés megválaszolásához csupán szempontok vethetőek fel, amelyek közül a legfontosabb talán az az összefüggés, miszerint a piacosodás maga is keresletgeneráló hatású. A bűnözési pánik fenntartása és a kriminálpolitikai menedzserizmus együttesen a kockázatkezelési kényszer eszközlődését eredményezte. Ez, kiegészülve a későmodern kriminálpolitikának a bűnözés strukturális kezelésével szembeni általános közönyével, egyrészt a büntetőpolitika további szigorítása, másrészt a veszélyorientált kockázatmenedzselési eszközök felértékelődése felé hat. Mindkét irány súlyos költségekkel jár: az egyik a büntetőrendszer, a másik a kockázati forráskeresés és -menedzselés kiterjedt apparátusa költségeinek drámai növekedését eredményezi. Könnyen lehet tehát, hogy amit a későmodern menedzserizmus nyert a réven, azt elvesztette vámon: a jóléti bűnözéskontroll intézményein elért megtakarítás akár többszörösen visszaköszönhet a kockázati társadalom kontrollintézményeinek árában. Ezt támasztja alá az az összefüggés, amely a kortárs nyugati társadalmakban a kriminálpolitikára és a szociális kiadásokra fordított kormányzati kiadások között fennáll: a szociális ellátórendszer költségeinek csökkentése a büntetőpolitikai kiadásainak megnövekedésével jár együtt. A biztonság kommodifikációja ugyanis – ahogy a piaci folyamatok általában – strukturális hatást is gyakorol a társadalom egészére. A kockázatmenedzselés, az új típusú „biztonság” eszközeihez való hozzáférés mentén kialakuló új társadalmi törésvonalak³⁸ a fizikai és társadalmi kirekesztődés felgyorsulásának kedveznek. A globalizáció és a globális válság által életre keltett „veszélyeztetők és veszélyeztetettek” társadalmában „a kirekesztettség okozta gondok növekedtek, a vele összefüggő biztonsági kockázatok is szaporodtak. Most tehát nagyon sürgető társadalmpolitikai kérdéssé vált, hogy a kirekesztettség okozta krízis megoldására a fejlett demokratikus társadalmak [...] kétharmada képes- és hajlandó-e adóforintjait áldozni a hosszú távú, a kirekesztettek komplex integrációját segítő programokra. Kérdés továbbá az is, hogy elfogadják-e azt, hogy ez nem jótékonyosság, hanem a demokratikus értékek védelmében történő, sok türelmet és időt igénylő beruházás. Nem dőlnek-e be annak a rövid távú [...] ígéretnek, hogy a kontroll, a kényszerítő eszközök (a még több korlátozás, a még több rendőr, a még több börtön, a még több rács, a még több térfigyelő kamera és a még súlyosabb szankciók) hozzájárulnak számára a biztonságot? Nem várják-e kissé naiv módon bizakodva a jelentős beruházással és önkéntesen létrehozott, maguk teremtette »rácsok« mögött a beígért nagyobb biztonságot?”³⁹ Gönczöl Katalin kérdései a bűnözéskontroll rohamos piacosodási tendenciáinak fényében égetőek, és csak reménykedhetünk abban, hogy e kérdések egyszer a kritikai társadalomtudományokon kívül is súlyuknak megfelelő figyelmet kapnak.

³⁷ Ld. pl. AUSTIN, James – GARRY COVENTRY: *Emerging Issues on Privatized Prisons*. U.S. Bureau of Justice Assistance, National Council on Crime and Delinquency, 2001; NELSON, Julianne: *Competition in Corrections: Comparing Public and Private Sector Operations*. The CAN Corporation, 2005.

³⁸ BECK, Ulrich: *A kockázat-társadalom – Út egy másik modernitásba*. Budapest, 2003.

³⁹ GÖNCZÖL: i. m. 2009. 29.

◀ A zsidókról alkotott kép és antiszemitizmus a mai Magyarországon

Az emberi faj nem egy lenne a sok állatfaj között, ha lenne helye a világban. Az ember azonban, mint Nietzsche helyesen látta, örült állat, akinek a Semmiben kell megteremteni a maga helyét.¹ Ez a hely sosem lehet végleges és fix, mint az állat helye, hiszen az embernek nincs objektív oka arra, hogy „X”-nek vagy „Y”-nak higgye magát, szemben egy macskával és egy egérrel. A Tom és Jerry-történetekben Tom és Jerry ontológiai státusza nem kérdéses.

Az ember, miközben önazonosságát építi, szükségképpen a másságot is létrehozza, melynek meghatározottsága éppen annyira kérdéses, mint az önazonosságé. A kettő egy és ugyanazon rendszer része, melyben a tagadás (a másság) fontosabb, mint az állítás (az önazonosság).

A Semmiből származó, a Semmi által szüntelenül fenyegetett emberi identitás-szerkezet egyszerre gyarapít és pusztít. Szereti mindazt, ami a magáé, s gyűlöli mindazt, ami a másé, melyet vagy elpusztítani vagy bekebelezni akar, de semmiképpen sem hagyhat statikusan. Az identitás harc, melyben a „Mi” harcol az „Ők”-kel, és viszont.

A harcoló felek szempontjából nézve a harc oka mindig a szeretet. A saját identitás szeretete, melynek legelső, az emberré válás egyik alapfeltételeként megnyilvánuló változata az *etnocentrikus szeretet*. Ez a szeretet partikuláris volt. Nem tört másra, mint a másik elpusztítására, amire elégséges volt a saját élet feltétele és gyarapításának vágya.

Hosszú időnek kellett eltelnie, míg az egymással hol háborúzó, hol békében élő emberi csoportok mátrixára ráépült egy új kategorizációs rendszer, mely az identitás-játszmát kiszabadította a partikularitás börtönéből, s egyetemes perspektívába helyezte. Erre csak az egyetemes, minden ember számára érvényesnek tartott üzenetet hirdető világvallások voltak képesek, melyek közül a nyugati civilizációban a kereszténység töltötte be a főszerepet. A színpadon ott voltak a muzulmánok is, de ők egészen a XXI. századig mellékszerepeket játszottak.

Az univerzalizáló mozzanat megjelenése az abszolút Jó és az abszolút Rossz hatálya alá helyezte az önazonosság és másság harcát, miáltal a destrukció metafizikai dimenzióba emelkedett. A Másik elpusztítása kötelesség lett, mely annak is érdekében állt, akit a Jó nevé-

¹ HEIDEGGER, M.: *...költőien lakozik az ember*. Válogatott írások. Budapest-Szeged. T-Twins-Pompei, 1994.

ben máglyára küldték, kardélre hányták, kínzókamrában testét apró darabokra törték. A *keresztényi szeretet* a Másságot a zsidóban és a nőben vette észre, s üldözte, de csak azért, hogy a zsidó megtérjen, s a nő felhagyjon a paráznsággal.

A felvilágosodás a Jó és Rossz harcát evilági kontextusba helyezte. A harc az egymással szemben álló politikai pártok között folyt, melyek mindegyike magát tartotta az Erény, s a másikat a Bűn képviselőjének. A harc váltakozó szerencsével folyik azóta is. A *politikai szeretet* jegyében hol az egyik, hol a másik párt irtja, pusztítja a másik párt híveit.

Mindhárom szeretet a Jó nevében irt és pusztít, de mindegyik más és más logika alapján működik. Az antiszemita szeretet sajátossága, hogy egyesíti magában az etnocentrikus, a keresztényi és a politikai szeretetet, ami páratlanul szilárd szociális, érzelmi és kognitív következményekhez vezet azokban, akik e szeretet jegyében nőttek fel, s tevékenykednek a társadalomban, ahol csak a magukhoz hasonlókat és „a zsidók”-at látnak.

A három szeretet-komponens külön-külön is erős motiváció a másik kiiktatására a szimbolikus és a reális társadalom-térből, de ha együtt vannak jelen egy emberben, a hatás semmihez nem hasonlíthatóan intenzív és elementáris. Az antiszemita fanatikus megszállott lesz, aki végre is hajtja, amit a program számára diktál.

Az antiszemita szeretet jegyében megnyilvánuló jóakarát nem tűri el a kételkedést, nem fér bele lelkiismeret-furdalás vagy büntudat. A jóakarát etnocentrikus, a keresztényi és a politikai változataihoz képest az antiszemita jóakarát totális.

Az antiszemita szeretet a Jó akarása, mely nem ismer alternatívát. Eklatáns példa a szent életű székesfehérvári püspök, Prohászka Ottokár, aki szerint nem a zsidót kell gyűlölni, hanem a magyar géniuszt kell védeni, s „ezt az erős, csattanós, igeneket mondó szeretetet valljuk mi”.² Prohászka talán nem vetett számot azzal, hogy a Jó csak akkor válik valósággá, ha eltűnik a rossz, melynek hordozója, terjesztője, megtestesítője a zsidó. Mindenkit, aki zsidó, meg kell jelölni, egy helyre kell koncentrálni, s ott megsemmisíteni.

A vizsgálat tárgya és hipotézise

Vizsgálatunk³ során arra törekedtünk, hogy megismerkedve a mai magyar társadalomban közvélemény-kutatói eszközökkel feltárható antiszemitizmussal, ellenőrizzük az „antiszemita szeretet” hipotézisét, megnézve, hogy a zsidóellenesség miként függ össze a magyarok iránt érzett szeretettel.

² PROHÁSZKA Ottokár: A keresztény kurzus kisiklása. *Új nemzedék*, Február, 1920.

³ Az „ELTE TÁMOP-4.1.2.A/1-11/1-2011-0056” Társadalominformatikai pályázat keretében végzett társadalmi konfliktus-kutatás részeként 2013-ban országos reprezentatív mintán (N= 1008 fő) végeztünk kérdőíves adatfelvételt, melynek célja többek között a zsidókkal, a zsidósággal kapcsolatos egykori és mai képzetek, attitűdök vizsgálata, valamint az antiszemitizmus rejtett tartalékainak feltárása volt.

A kérdőívben öt téma volt alkalmas arra, hogy a zsidókkal kapcsolatosan kifejezésre jutó rokon-és ellenszenveteket, illetve attitűdöket vizsgálhassunk.

Az első kérdéscsoportban a megkérdezettek és az általuk „zsidónak” nevezett csoport tagjai között érzett társadalmi közelség és távolság érzését vizsgáltuk. A társadalmi távolság érzésének mérésére szokásosan alkalmazott Bogardus-skálából három fokozat segítségével mértük a megkérdezett és az általa zsidónak gondolt csoport tagjai közötti távolságérzetet. A közeli interperszonális kapcsolat (házastársi, partnerségi viszony), a szomszédság és a munkatársként való elfogadás dimenzióiban kérdeztük meg, hogy volna-e kifogása a megkérdezettnek „zsidó” személy ellen az adott típusú kapcsolatban.

A második kérdéscsoport két kérdésből állt. Az egyik kérdésben azt kérdeztük meg, hogy a megkérdezett személynek lenne-e kifogása az ellen, hogy Magyarországnak zsidó miniszterelnöke legyen. A másik kérdés ugyanezt a lehetőséget feszegette, ezúttal azonban azt kérdeztük, hogy a megkérdezett mit gondol, a magyar lakosság többsége pártolná vagy ellenezné-e ezt a lehetőséget.

A harmadik kérdésblokkban arra voltunk kíváncsiak, hogy a megkérdezett mekkora számosságban képzei el a magyarországi társadalmon belül a zsidókat. Úgy gondoltuk, hogy a becsült létszámadatok alapján következtethetünk a zsidókkal kapcsolatos félelmekre és szorongásokra, illetve azok hiányára.

A negyedik kérdéscsoport a magyarországi Holocausttal kapcsolatos attitűdöket kutatta, mindenekelőtt arra kérdezve, hogy a megkérdezett hova helyezi el a magyarországi Holocaustot a nemzeti tragédiák sorában, és milyen tényezőket tesz felelősség azért, hogy ez a tragédia bekövetkezett.

Az ötödik kérdés témáját a hajdani Magyar Nyilaskeresztes Párt programja adta, melynek egyik pontja „Zsidómentes Magyarországot” követelt. Azt néztük, hogy ez a pont 2013-ban milyen mérvű egyetértést vagy elutasítást vált ki a közvéleményből.

Eredmények

A társadalmi távolságérzetre vonatkozó kérdésre kapott válaszok alapján azt mondhatjuk, hogy a megkérdezettek körében mérsékeltnek mondható a zsidókkal szemben mutatott távolságtartás, s mindenképpen kisebb, mint a cigányoktól való távolságérzet (1. táblázat).

1. táblázat

Társadalmi távolságérzet (az elfogadók aránya százalékban)

	Partner	Szomszéd	Munkatárs
Zsidó	41	66	80
Cigány	25	59	73

A zsidók politikai szerepvállalása a modernkori magyar társadalom egyik neuralgikus témája. Az első világháború magyarokra nézve tragikus következményeit a magyar társadalom nem tudta lélektanilag feldolgozni. A vesztes háborúval együtt járó területveszteségek, népességveszteségek által okozott kognitív disszonanciát már a kortárs magyar közvélemény is antiszemita értelmezési keret segítségével oldotta fel, amit azután az életbe később lépő nemzedékek változtatás nélkül átvettek. Az antiszemita értelmezés lényege, hogy az első világháborút a magyarok számára előnytelenül lezáró trianoni békeszerződésért a háború végén kirobbant forradalmak zsidónak minősített vezetői a felelősek, ide értve az 1918 novemberében hatalomra jutott Károlyi-kormány egyes minisztereit és az 1919 márciusában 100 napig uralomra jutott Tanácsköztársaság népbiztosait.

A zsidónak minősített politikusokkal kapcsolatos antiszemita érzületeket elmélyítette az ugyancsak elveszített második világháború után szovjet támogatással uralomra jutott magyar kommunista vezetés személyi összetétele, melyet Sztálin gondosan úgy válogatott össze, hogy alig legyen köztük valaki, akít a magyar közvélemény ne észlelhetne másnak, mint „zsidónak”.

Ebben a kontextusban érdemes megismerni a válaszokkal, melyeket a következő kérdésre kaptunk: *„El tudná-e képzelni, hogy még ebben az évtizedben Magyarország miniszterelnöke zsidó legyen?”* A kérdésre a megkérdezettek 44 százaléka igenlő választ adott. A 2. táblázatban mutatjuk be a többi kategória kapcsán kapott válaszok alakulását.

2. táblázat

„El tudná-e képzelni, hogy még ebben az évtizedben Magyarország miniszterelnöke zsidó legyen?”
(igen válaszok aránya százalékban)

nő	65
35 évesnél fiatalabb	49
erdélyi magyar	44
zsidó	43
cigány	30
férfi homoszexuális	20
nő homoszexuális	19

A „zsidó” miniszterelnök lehetősége a megkérdezettek személyes elképzelése szerint a középmezőnyben van. Érdeemes egy pillantást vetni a következő táblázatra, melyben azt mutatjuk be, hogy mit gondolnak az egyes megkérdezettek a többségi véleményekről.

3. táblázat

„Ön szerint mit gondol a többség arról, hogy Magyarország miniszterelnöke...”
(igen válaszok aránya százalékban)

nő	42
35 évesnél fiatalabb	34
erdélyi magyar	30
zsidó	27
cigány	17
nő homoszexuális	10
férfi homoszexuális	10

A megkérdezettek szerint a többség minden esetben kevésbé toleráns, mint ők maguk. A csökkenés minden kategóriában szemmel látható. Zsidó miniszterelnököt a többség 27 százaléka fogadna el, ez 16 százalékos csökkenés a személyes véleményhez képest. Ennél nagyobb a csökkenés (23 százalék) a női miniszterelnök esetében, míg a többi kategóriában kisebb mérvű a csökkenés.

Megkérdeztük, hogy a megkérdezett becslése szerint hány zsidó él Magyarországon 2013-ban. A kérdésre 19 százalék nem tudott vagy nem akart válaszolni. A válaszadók által adott létszámokat átlagolva 13 százalékos arányt kapunk, ami meglehetősen magas a tényleges arányhoz képest.

4. táblázat

„Becslése szerint Magyarország lakosságának hány százaléka zsidó?” (százalékban)

alulbecslők (100 000 fő alatt)	1
pontos becslők (100 000–200 000 fő között)	3
felülbecsülők (200 000–500 000 fő között)	22
extrém felülbecslők (500 000 fő felett)	55
Válaszhiány	19

Az 5. táblázat az 1944-es zsidóüldözéssel, deportálással kapcsolatos véleményeket mutatja. Az említési arányok alapján a Holocaust nincs benne a többség által nyilvántartott nemzeti tragédiák sorában, szemben – a leginkább nemzeti traumának tartott – trianoni békeszerződéssel vagy az 1956-os forradalom leverésével.

5. táblázat

A három legnagyobb magyar tragédia (az említők aránya százalékban)

A trianoni békeszerződés	68
Az 1956-os forradalom leverése	48
A 2. magyar hadsereg pusztulása a Donnál	37
Zsidóüldözés, deportálás, Holokauszt	37
A nyilasok hatalomátvétele 1944 őszén	23
Világosi fegyverletétel, megtorlások	25
Mohácsi csata	26
A szovjet megszállás, malenkij robot	14
Tanácsköztársaság	9

Bár a felnőtt lakosság csak 37 százaléka sorolta be a Holokausztot a három legnagyobb magyar történelmi tragédia közé, mindenkitől megkérdeztük, hogy a mit gondolnak arról, hogy kit/kiket terhel a felelősség a magyar zsidók gettókba zárásáért és Auschwitzba deportálásáért. A válaszok jellegzetesen alakultak.

6. táblázat

A magyarországi Holokausztért viselt felelősség megítélése
(a „felelősség terheli” választ adók százalékos aránya)

Hitler és az akkori német kormány	92
Az SS és a Gestapo	85
Az akkori magyar kormány	54
A csendőrség és a magyar hivatalnokok	49
Horthy Miklós kormányzó	48
Sztálin és a szovjet vezetés	31
A gazdag, vagyonos zsidók	24
A keresztény egyházak	27
A német lakosság	27
Churchill és a brit vezetés	23
Roosevelt és az USA vezetés	22
Az akkori zsidó vezetők	21
A pápa	18
A zsidó lakosság	9
A magyar lakosság	9

A válaszadók szinte egyetemlegesen a német politikai és katonai tényezőket (Hitler, kormány, SS, Gestapo) tartják felelősnek a magyarországi Holokausztért. Magyar felelősöket (kormány, kormányzó, csendőrség, hivatalnokok) a válaszadók mintegy fele jelölt. A magyar

társadalom egy kisebbsége nem riad vissza attól, hogy felvesse a zsidóknak és a szövetséges hatalmak vezetőinek tulajdonított felelősséget.

7. táblázat

A magyarországi Holocaustért viselt felelősség és a Holocaust megítélése közötti kapcsolat
(a Holocaustot magyar tragédiaként említők, illetve nem említők milyen arányban tartják felelősnek,
illetve nem felelősnek a megnevezett ágenseket)
(százalékban)

	A Holocaustot magyar tragédiaként			
	említi		nem említi	
	felelős	nem felelős	felelős	nem felelős
Hitler és az akkori német kormány	96	2	90	5
Az SS és a Gestapo	92	6	85	9
A zsidó lakosság	84	11	85	8
Az akkori zsidó vezetők	66	24	69	20
A gazdag, vagyonos zsidók	65	25	65	24
Az akkori magyar kormány	58	35	53	39
A csendőrség és a magyar hivatalnokok	54	38	48	44
Horthy Miklós kormányzó	53	36	46	44
Sztálin és a szovjet vezetés	32	55	32	57
A német lakosság	32	63	25	67
Churchill és a brit vezetés	26	61	22	65
A keresztény egyházak	24	64	20	66
Roosevelt és az USA vezetés	23	64	23	64
A pápa	20	68	17	69
A magyar lakosság	10	85	8	85

A 7. táblázat adatai azt igazolják, hogy az egyes ágensek attribúciója eltér annak függvényében, hogy a válaszadó a Holocaustot a magyar tragédiák közé sorolja vagy nem. Akik a Holocaustot magyar tragédiának tartják, azok körében erőteljesebben él a német, és különösen a magyar tényezők felelőssége a történelemért.

Végül érdemes megnézni, hogy miként alakul az 1939-től kisebb megszakítással 1945 tavaszáig működött Nyilaskeresztes Párt egykori programjával való egyetértés 2013-ban. A 6. táblázat azt mutatja, hogy a többségi egyetértés egyik pontra sem jellemző. A szocialista típusú pontok közül a havi fizetések maximalizálása a legnépszerűbb. Az államosításra és az osztálymentes munkaállam megteremtésére vonatkozó pontok népszerűsége a válaszadók egyötödére korlátozódik. A „zsidómentes Magyarország” programja, mely 1944-ben szinte

teljes egészében megvalósult, majd 70 évvel a holokauszt után a válaszadók 15 százaléka számára elfogadható. Eredményeink szerint 2013-ban gyakorlatilag érdektelenségbe fulladnak a Nyilaskeresztes Párt működésének idején meglehetősen népszerű „fajnemesítő”, raszszista politikai javaslatok.

8. táblázat

A Nyilaskeresztes Párt 1944-es programpontjaival való egyetértés (egyetértők aránya százalékban)

Havi fizetések maximalizálása	47
A magántulajdonban élő iparvállalatok államosítása	21
Osztálymentes magyar munkaállam	19
Zsidómentes Magyarország	15
Tervutasításos rendszer	11
Homoszexuálisok kötelező ivartalanítása	7
Egyedülálló férfiak és nők állami otthonban lakhatnak	3
A rossz családfők leváltása, állam által kijelölt családfő	3
A házasság betiltása meddő személyek számára	3
A gyermektelen házasságok állami felbontása	2
Havi fizetések maximalizálása	47
A magántulajdonban élő iparvállalatok államosítása	21
Osztálymentes magyar munkaállam	19

Antiszemita típusok

A „zsidó” névvel kapcsolatos kérdésekre adott válaszaik alapján – többváltozós módszer (klaszteranalízis) alkalmazásával – a válaszadókat a következő három csoporttal jellemezhetjük:

9. táblázat

Befogadók, látens antiszemiták és nyílt antiszemiták jellemzői (a bevont változók átlagai)

	Befogadó	Látens antiszemita	Nyílt antiszemita
A zsidóktól érzett távolság (főkomponens)	0,39	0,05	-0,20
A zsidók politikai szerepvállalása (0-3 skála)	1,34	0,59	0,68
A Holocaust megítélése (főkomponens)	0,19	-0,01	-0,07
A zsidók létszámának becslése (skála, %)	33,3	4,12	13,7
Zsidómentes Magyarország támogatása (dummy)	0,15	0,11	0,20

A 9. táblázat alapján leírhatjuk az egyes csoportokat. A *Befogadók* csoportjába tartozók (a minta 20 százaléka) nem érznek nagy távolságot önmaguk és a „zsidó” kategóriába tartozó emberek között, nincsenek aggályaik egy zsidó miniszterelnök eshetősége miatt, a Holocaustot magyar tragédiának tartják, a zsidók létszámát nem becsülik túl, s nem értenek egyet a hajdani nyilas követeléssel a „zsidómentes Magyarországot” illetően.

A *Látens antiszemita*k csoportja (a minta 34 százaléka) a zsidókat, ha nem is extrém módon, de távol érzik maguktól, zsidó miniszterelnököt nem tartanak valószínűnek, a Holocaustot nem tartják nyilván a magyar tragédiák sorában, a zsidók létszámát alaposan túlbecsülik, de a „zsidómentes Magyarország” követeléssel nem értenek egyet.

A *Nyílt antiszemita*k csoportja (a minta 46 százaléka) esetében azt látjuk, hogy a létszámbecslés mutatója kivételével minden mutató a zsidókra nézve negatív értéket mutat. A viszonylag reális létszámbecslés arra utal, hogy a nyílt antiszemita szemében a zsidók egy lokalizált kisebbség képében jelennek meg, akiket nagyon távol érznek maguktól, politikai szerepvállalásukat nem akarják, 1944-es deportálásukat nem sorolják meg a magyar tragédiák közé, s viszonylag sokan vannak közülük, akik egyetértenek a zsidómentes Magyarország követelésével.

A felnőtt népeiséget reprezentáló mintát jellemző három csoport aránya alapján azt mondhatjuk, hogy a magyar társadalomban a zsidókat befogadók kisebbségben vannak, míg a nyílt antiszemita relatív többséget alkotnak.

A *nyíltan antiszemita*k kutatásunkban mért magas arányát az eltérő operacionalizálás miatt nem hasonlíthatjuk más vizsgálatok eredményeihez. Az antiszemita előítéletesség egyik ismert mérési módszere az elfogadott antiszemita állítások arányának megfelelően sorolta három csoportba a felnőtt lakosságot (a szélsőséges antiszemita 9–12 állítást, az antiszemita: 5–8 állítást fogadnak el, míg a nem antiszemita egyet sem). A 2002-ben végzett kutatás eredményei szerint a magyar lakosság közel egyharmada (30 százalék) nem antiszemita, 18 százaléka antiszemita, míg 5 százaléka szélsőséges antiszemita.⁴ Ezzel szemben az ADL (Anti-Defamation League) 2012-ben, tíz európai országban végzett – szintén országos és reprezentatív – vizsgálata szerint a magyar felnőtt lakosság közel kétharmada (63 százalék) négy antiszemita sztereotípiából legalább hármat valószínűnek tartott, míg 2009-ben 47 százalékot mértek.⁵ A rendszerváltozást követően Magyarországon bizonyára növekedett, és napjainkban magasnak tekinthető az antiszemita aránya. Azonban mindez csak feltételezés a módszertani szempontból megfelelő (minta elemszám, elméletileg is megalapozott operacionalizálás, összehasonlíthatósági kritériumok) és rendszeres kutatások híján.

⁴ Kovács András: *A kéznél lévő idegen. Antiszemita előítéletek a mai Magyarországon*. POLGART Könyvkiadó Kft., 2005.

⁵ ADL, 2012. Attitudes Toward Jews In Ten European Countries. March 2012. Prepared by: First International Resources, LLC, 605 Third Avenue, New York, NY 10158 <http://www.adl.org/press-center/press-releases/anti-semitism-international/adl-survey-in-ten-europeancountries-find-anti-semitism.html#UuhR33nZS8V> (Letöltés ideje: 2014. január 20.)

Ha azt vizsgáljuk, hogy szociológiai jellemzők⁶ alapján van-e eltérés az antiszemitizmus alapján elkülönült csoportok között, akkor a vizsgált hat jellemző közül csupán három esetben tapasztaltunk szignifikáns különbséget.

Az egzisztenciális helyzet⁷ szempontjából a két antiszemita csoport között nincs szignifikáns eltérés, viszont mindkettőnél alacsonyabb vagyoni helyzettel jellemezhető a toleráns *Befogadók* csoportja.

10. táblázat

Az antiszemitizmus alapján elkülönült csoportok egzisztenciális jellemzői (átlagok)

Befogadók	4,96
Látens antiszemiták	6,07
Nyílt antiszemiták	5,93

ONE WAY VARIANCE: csoportok közötti F-próba: 7,429, $p \leq 0,001$

A válaszadók antiszemitizmusa és lakóhelye alapján képzett csoportok együttes megoszlása statisztikai szempontból is releváns (szignifikáns). A közvetlen lakóhely igazgatási besorolása alapján leginkább vidéki városokban, legkevésbé a fővárosban élők antiszemiták. Eltérő antiszemita arányok jellemzik a tágabb (ún. tervezési-statisztikai régiók) lakóhelyi környezetet is: a közép-magyarországi és a nyugati országrész lakói körében kisebb arányban vannak antiszemiták, mint a keleti országrészben. Ez elsősorban a főváros és a közép-magyarországi régió antiszemita arányainak köszönhető, mivel a régiók alapján már nem érvényesül következetesen a „kelet-nyugati tendencia”: a nyugati országrész két dunántúli régiójában (Dél-Dunántúl és különösen a fejlett Nyugat-Dunántúl) is nagyobb az országos átlagnál a nyílt antiszemiták aránya.

⁶ A vizsgált szocio-kulturális jellemzők: nem, életkor, iskolai végzettség, egzisztenciális helyzet, lakóhely /településtípus, lakóhely/ régió.

⁷ Az egzisztenciális index (értéke 0–15) képzéséhez felhasznált kérdés: „Van-e Önnek, illetve az Önök családjának háztartásában...” (250 ezer forintnál jelentősebb pénzügyi megtakarítás; 5 évesnél újabb gyártású személygépkocsi; 5 évesnél régebbi gyártású személygépkocsi; automata mosógép; digitális fényképezőgép; másik lakóingatlan, nyaraló; mosogatógép; saját használatú mobiltelefon; saját vállalkozás, tulajdonrész vállalkozásban; szélessávú internetcsatlakozás [adsl, kábel]; személyi számítógép; vezetékes telefon; hordozható számítógép).

11. táblázat

Az antiszemitizmus alapján elkülönült csoportok és a lakóhely kapcsolata (oszlop-százalék)

	Budapest	megyei jogú városok	városok	községek
Befogadók	27	18	18	19
Látens antiszemiták	32	34	31	40
Nyílt antiszemiták	42	49	51	41

Khí-négyzet próba értéke: 13,152, df: 6, $p \leq 0,05$

12. táblázat

Az antiszemitizmus alapján elkülönült csoportok és a lakóhely kapcsolata (sor-százalék)

	Befogadók	Látens antiszemiták	Nyílt antiszemiták
Közép-Magyarország (Budapest nélkül)	37	18	45
Budapest	27	31	42
Közép-Dunántúl	20	39	41
Észak-Magyarország	20	46	34
Dél-Dunántúl	19	31	50
Észak-Alföld	12	36	52
Dél-Alföld	12	39	49
Nyugat-Dunántúl	9	34	57

Khí-négyzet próba értéke: 64,86, df: 14, $p \leq 0,001$

Az antiszemita szeretet

A bevezetőben megfogalmaztuk a hipotézist, miszerint az antiszemita szeretet a nemzet szeretete, melynek eszköze az antiszemitizmus. Vizsgálatunk alkalmat ad ennek a hipotézisnek az ellenőrzésére.

Egy kérdéssorban, melyet a Dekker–Malova modellben kidolgozott kijelentések alapján állítottunk elő, felmértük a magyar nemzeti identitás tudáskészletének dimenzióit.⁸

⁸ DEKKER, H., MALOVA, D.: The concept of nationalism. In Cross, M (ed.) *Nationalism, ethnic conflict and conceptions of citizenship and democracy in Western and Eastern Europe*. Volume I. Theories and concepts. Utrecht: ERCOMER, 1995. 15–56; CSEPELI György: *Nemzet által homályosan*. Századvég, Budapest, 1992.; DEKKER, H., MALOVA, D. HAGENDOORN, L.: Nationalism and its Explanations. *Political Psychology*, vol. 24. no.2. 2003. 345–376; CSEPELI György: In the captivity of narratives: the political socialization of populist writers in Hungary. In HELD, J. (ed.)

13. táblázat

A magyar nemzeti identitás tudáskészletének dimenziói

(öt fokozatú skála – 1: egyáltalán nem ért egyet, 5: teljes mértékben egyetért – átlagok és szórások)

<i>Nemzeti érzés</i>		
Magyarnak érzem magam.	4,72	0,633
Azt érzem, hogy Magyarország a hazám.	4,56	0,723
<i>A nemzet szeretete</i>		
Szeretem a magyar nyelvet.	4,61	0,663
Szeretem Magyarországot.	4,43	0,806
Jó érzés magyarnak lenni.	4,28	0,901
Általában kedvelem a magyar népet.	4,34	0,791
<i>Nemzeti büszkeség</i>		
Büszke vagyok Magyarországra.	4,03	1,011
Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok.	4,37	0,866
Büszke vagyok arra, amit a magyarok véghezvittek.	3,90	0,988
<i>Nemzeti preferencia</i>		
Általában inkább szeretek magyarokkal érintkezni, mint külföldiekkel.	3,62	1,263
Életem nagy részét inkább Magyarországon szeretném leélni, mint bármely más országban.	4,32	0,936
<i>Nemzeti felsőbbrendűség</i>		
Általában jobban szeretem a magyarokat, mint a más országokból jövő embereket.	4,04	1,146
Általánosságban a magyarok különbek a nem magyaroktól.	2,88	1,394
Magyarország a legjobb ország, ahol élni lehet.	3,21	1,298
<i>Nacionalizmus</i>		
Úgy érzem, közös gyökerek, közös származás köt össze a magyarokkal.	4,25	0,988
Azt érzem, a magyarok egy nagy családot alkotnak, amelyhez én is tartozom.	3,97	1,054
Szerintem minden magyarnak Magyarországon kellene élnie.	3,24	1,417
A magyaroknak nem szabadna keveredniük más nemzetekkel.	2,88	1,452
Jobb lenne, ha a nem magyar emberek elköltöznének az országból.	2,75	1,480

A 14. táblázatban látható hat nemzetiattitűd-dimenzió közül négy esetében az átlag szignifikánsan eltér az antiszemitizmus mértéke szerint kialakult három csoport között.⁹ A spontán nemzeti pozitív érzés a befogadó csoportban a legerősebb, míg a nemzeti preferencia a látens antiszemita körében a legintenzívebb. A nemzeti felsőbbrendűség és a nacionalizmus a nyílt antiszemitákra jellemző leginkább.

14. táblázat

A nemzeti identitás tudáskészletének dimenziói és az antiszemitizmus (átlag)

	Befogadó csoport	Látens antiszemita csoport	Nyílt antiszemita csoport
Nemzeti érzés *	4,69	4,57	4,67
A nemzet szeretete	4,45	4,37	4,43
Nemzeti büszkeség	4,09	4,08	4,12
Nemzeti preferencia *	3,82	4,03	3,99
Nemzeti felsőbbrendűség *	3,19	3,41	3,45
Nacionalizmus **	3,17	3,37	3,54

*: $p \leq 0,05$, **: $p \leq 0,001$

A tudáskészlet dimenzióit összevonva egy „nemzeti attitűd” indexet képeztünk. A 15. táblázat mutatja, hogy miként változik az antiszemitizmus függvényében a semleges nemzeti érzéstől az extrém nacionalizmusig terjedő magyar nemzet iránti attitűd.

15. táblázat

A nemzeti attitűd és az antiszemitizmus (átlag)

Befogadó csoport	3,91
Látens antiszemita csoport	3,98
Nyílt antiszemita csoport	4,05

ONE-WAY ANOVA: Csoportok közötti F-próba: 3,252, $p \leq 0,05$

⁹ ONE-WAY ANOVA, csoportok közötti F-próba (Nemzeti érzés: $F: 3,531$, $p \leq 0,05$; Nemzeti preferencia: $F: 3,567$, $p \leq 0,05$; Nemzeti felsőbbrendűség: $F: 4,186$, $p \leq 0,05$; Nacionalizmus: $F: 11,974$, $p \leq 0,001$)

A táblázatban közölt nemzetiattitűd-index átlagok egymáshoz viszonyított eltérése alapján¹⁰ három következtetést vonhatunk le:

1. a *Látens* és a *Nyílt antiszemita* csoportok között nem szignifikáns az átlagok eltérése.
2. A *Befogadó* és a *Látens* csoportok között nem szignifikáns az átlagok eltérése.
3. A *Befogadó* és a *Nyílt* csoportokra jellemző átlag szignifikánsan különbözik egymástól.

A magyar nemzet iránti attitűd a nyílt antiszemiták körében a legerősebb.

Az eredmények alátámasztják a hipotézist, miszerint a zsidókkal kapcsolatos negatív érzéssel együtt jár a saját nemzeti csoport iránti szeretet. Az antiszemita szeretet a saját nemzet szeretete, mely nem konkrét személyekre irányul, hanem az elképzelt, ideologikusan megjelenített nemzeti csoport szeretetében nyilvánul meg.

¹⁰ Az ONE-WAY ANOVA Post Hoc Test (Tukey's b) eredményei.

◀ „Színlelni boldog éveket...”

Gondolatok a fiatalok bűnözésének társadalmi reprodukciójához

„Amikor magamba vágok, akkor egyrészt érzem, hogy élek, másrészt tudom, hogy így sosem leszek egyedül.”¹

1986-ban, évekkel a nagy politikai, gazdasági és társadalmi fordulat előtt megjelent cikkében írta a következőket Gönczöl Katalin az anyagi javak újratermeléséből kimaradt társadalmi csoportok, leszakadó kisközösségek a felgyorsult külső változásokhoz, követelményekhez való alkalmazkodó képességével, illetve „konzerváló hajlamával” kapcsolatban: „Az igényelt alkalmazkodási készség fejlődése a családban meglévő – mindenekelőtt kulturális – adottságoktól függ. Ezt korrigálhatják, korlátozott mértékben befolyásolhatják egyéb társadalmi intézmények. Napjainkban azonban a családban szerzett tulajdonságok a meghatározóak. A magyar társadalom struktúrájának legújabb vizsgálatai során ismételten bebizonyosodott, hogy a mindenkori társadalmi státuszra a szülők által közvetített kulturális örökség lényegesen nagyobb hatással van, mint bármely más intézmény szolgáltatja tudás, vagy a később betöltött munkamegosztási pozíció. Sőt, bizonyos kutatási eredmények szerint az iskola, amely az egyéni boldogulás egyik legfontosabb eszköze, inkább felerősíti, mint gyengíti az otthonról hozott különbségeket.”²

Csaknem 30 év telt el e gondolatok megjelenése óta, s felvetődhet a kérdés: ez alatt az idő alatt mennyiben változott a hazai helyzet? A több mint egy emberöltő vajon elegendő idő volt-e annak eléréséhez, hogy az akkor született, mára felnőttkorban lévő generáció eredményesebben legyen képes alkalmazkodni gyorsan változó világunkhoz? Jól sáfárkodtunk-e a lehetőségekkel, s boldogabb gyermekkort tudunk-e biztosítani a mai fiataloknak?

A rosszabb anyagi körülmények, a szociális hiátusok nem önmagukban generálják a fejlődéstől való elmaradást. A változásokkal szembeni ellenállás, a bezárkózás, a meglévő viszonyok, a megszokott életvitel megőrzésére való szándék kialakulásához az is szükséges, hogy ne legyenek olyan intézmények és eszközök a kisközösségek körül, melyek támogatást nyújthatnak az új feltételeknek való megfeleléshez – amelyre egyébként e személyi kör, adottságai miatt önmagában többnyire nem, vagy nehezen képes. Ezt a konzerváló attitűdöt

¹ NAGY Szilvia – SZABÓ Anna Eszter: *Tudom, mit csinál a gyereked szombat éjjel!* bookline, Budapest, 2013. 79.

² GÖNCZÖL Katalin: A bűnelkövetés társadalmi reprodukciójának tényezői a családban. In: *Magyar Jog* (33.) 1986/6. 502.

fokozzák, a kívülről érkező támogatás elfogadását pedig tovább nehezíthetik azok a speciális hatások,³ a közösség visszahúzó, sajátos „hitvilága”, amelyek a zárt, anyagi nehézségekkel küzdő, betegségekkel és deviáns magatartásokkal sújtott szubkultúrákban lehetnek jelen. Mindez az ott felnövő fiatalok jobb élethez való esélyeit is jelentősen befolyásolja.

A „rendszerelváltás”, a magyar társadalmat mind politikai, mind gazdasági és szociális téren alapjaiban megrengető folyamat⁴ komoly változásokat hozott a fiatal korosztályt tekintve is. Ahogyan a társadalom egésze, úgy ezen társadalmi csoport sem tekinthető egységesnek – bár életkori kereteiket, társadalmi státuszukat tekintve homogénnek tűnő személyi körről van szó. Szociális helyzetük, élethezvalók, a bűnözéshez való kapcsolódásuk, értékviláguk – noha különböző mértékben – de eltér egymástól, melyek akár egymást kiegészítő hatással erősíthetik a rossz élethelyzetek konzerválódását. Így például a megélhetési nehézségekkel küzdő háztartásokban élők számára a családalapítás jelenti a felnőtté válás kézzel fogható „bizonyítékát”.⁵ De nagyobb arányban vallják magukénak ezt a véleményt azok is, akik alacsonyabban képztettek, vagy akiknek szülei kevésbé iskolázottak.⁶ A rossz szociális helyzet, az alacsony iskolázottság továbbadásának esélyét ez a felfogásbeli különbség tovább növeli.

A magyar fiatalok helyzete leképezi a társadalom egészét. A hazai szociológiai kutatók, a követéses vizsgálatok pedig megerősítik, hogy a mai magyar társadalom főbb csoportjai, rétegei életkörülményeiket, gazdasági helyzetüket tekintve is különböző adottságokkal rendelkeznek. Részben ezzel összefüggésben életérzéseik, a mindennapokhoz és a jövőhöz való viszonyuk, elégedettségük, pszichés jóllétük is eltérő képet mutat.⁷

Az elmúlt évtizedekben számos változás zajlott le, melyek közvetetten vagy közvetlenül érintették a fiatalok helyzetét. Az 1989/90-es fordulatot követően hasonlóan kiemelkedő jelentőséggel bírt hazánk szempontjából az Európai Unióhoz való csatlakozásunk is. Míg az előbbi történelmi esemény azonban a társadalom szélesebb rétegei számára járt megpróbáltatásokkal, generált rövid távon gazdasági szempontból mindenképpen negatívnak megélt, sőt, a társadalom egyes rétegei számára máig ki nem hevert hatásokat, addig utóbbi alapvetően pozitívnak tekinthető. A figyelem részben a tagsággal járó kötelezettségekből adódóan

³ Lásd erről részletesebben Kenneth B. CLARK a fekete gettóknak szerzett ezirányú tapasztalatait hivatkozva, s a hazai kutatás eredményeit ismerteti: SOLT Ágnes – VIRÁG György: Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők a szegregált telepeken élők mindennapjaiban. *Kriminológiai Tanulmányok* (47. [ünnepi] kötet). OKRI, Budapest, 2010. 216.

⁴ A Szonda-Ipsos vizsgálata szerint – ismerteti Gönczöl Katalin – 1991-ben a lakosság nyolcvan százaléka érezte úgy, hogy anyagi helyzete romlott, és csak öt százalék számolt be javulásról. In: GÖNCZÖL Katalin: A bűnözés társadalmi összefüggései. *Társadalmi Szemle* (48.) 1993/3. 41.

⁵ MURINKÓ Livia: Mitől lesz valaki felnőtt? A családi szerepátmenetek és az önállósá válás szerepe a felnőtté válás megítélésében. *Demográfia* 2010/1. 30.

⁶ MURINKÓ L.: i. m. (2010) 27.

⁷ SPÉDER Zsolt (szerk.): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet*. Gyorsjelentés az „Életünk fordulópontjai” című demográfiai követéses vizsgálat első hullámának adatfelvétele alapján. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2002. 120.

is számos társadalmi csoport – például különösen veszélyeztetettek, áldozatok – felé fordult, s az Unió szinten meghatározott programok, stratégiák és aktivitások a magyar lakosságot is érintették.

Ezek a folyamatok jelentős hatással voltak és vannak a fiatalok helyzetére. S noha a rendszerváltás rossz gazdasági, szociális hatásait családjain keresztül e korosztály is megérezte, a megtörtént politikai fordulat számos előremutató lépést, s a fiatalokra irányuló figyelem fokozódását, helyzetük pozitív irányú elmozdulását eredményezte. Jó példa erre az e korosztályt érintő, védő nemzetközi dokumentumok elfogadása, illetve a szakmai köztudatba történő beemelése. Külön súllyal említendő a Gyermekek Jogairól szóló New York-i Egyezmény ratifikálása, majd 1991-es kihirdetése. Stratégiák, programok sokasága célozta a 18. életév alatti generációt az elmúlt időszakban, mint például a 2009-ben elfogadott Nemzeti Ifjúsági Stratégia, amely három pillérével többek között a fiatalok sikeres társadalmi integrációját, illetve az ahhoz szükséges környezet kialakítását, valamint e korosztály és közösségeik érvényesülését kívánja elősegíteni.⁸

A számtalan program, a vitathatatlan sikerek mellett sem sikerült azonban minden réteget és csoportot elérni vagy helyzetén érdemben alakítani. Gönczöl Katalin 1991-ben a témakörben meghatározó, összefoglaló könyvében a következő megállapítást teszi: „Az iskolázatlan családi környezet, a nehéz anyagi körülmények, a kedvezőtlen érzelmi neveltetés a ma már szülőként élők integrációs készségét nem fejlesztette arra a szintre, amely az időközben felgyorsult társadalmi fejlődés követelményeihez való alkalmazkodást elősegíthette volna.”⁹ Úgy tűnik, hogy a 2000-es évek elejére sem változott e tényezők jelenléte, illetve hatásának jelentősége. „Az alacsony iskolai végzettség, a munkaerőpiacon kívüli státuszok – főképpen a munkanélküli lét, a kvalifikálatlan fizikai foglalkozás, a községi lakóhely mindkét közelítés szerint hátrányos helyzetet valószínűsít. ... A demográfiai jegyeket tekintve a magas (3 és annál több) gyermekszámot, a roma etnicitást és a válás negatív hatását kell kiemelni.”¹⁰

A hátrányos jellemzők a bűnelkövetők, s így a fiatal jogsértők körében való gyakoribb megjelenése már régóta igazolt tény. Ez annak ellenére igaz, hogy a fiatalkorú elkövetők szociológiai jellemzői az elmúlt évtizedekben több téren is – például iskolai végzettség – jelentős pozitív változást mutatnak.¹¹ A bűncselekményi oldalt¹² és a bűnözés főbb karakterisztikájaként tekintve meghatározó vonások megmaradtak – bár az egyes bűncselekmény-kategóriákon belül jelentős arányeltolódások következtek be –, egyértelműen nőtt azonban a korosztály bűnözési aktivitása.¹³

⁸ *Magyar Ifjúság 2020*. EMMI, Budapest, 2013. 8.

⁹ GÖNCZÖL Katalin: *Bűnös szegények*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991. 85.

¹⁰ SPÉDER Zsolt (szerk.): i. m. (2002) 102.

¹¹ Tájékoztató a gyermekkorúak és a fiatalkorúak bűnözésével összefüggő egyes kérdésekről. Legfőbb Ügyészség Informatikai Főosztály, Budapest – vonatkozó időszak

¹² Figyelemmel az adatszolgáltatás időtartamára, a bűncselekmények, illetve fejezetek elnevezései kapcsán az akkor hatályos 1978. évi IV. törvény terminológiája kerül használatra.

¹³ Lásd erről részletesebben: VAVRÓ István: A korspecifikus kriminalitás gyakoriságának változása 1989–2008 között. *Demográfia*, 2010. (53. évf.) 1. 91–100.

A gyermekkorú elkövetők döntő többsége napjainkban is vagyoni elleni bűncselekményt valósít meg, a lopások mellett azonban a személy elleni erőszakos, vagy a közrendet sértő támadások is jelen vannak. Az okok között a birtoklási vágy vagy ösztönös cselekvés ugyanúgy megtalálható, mint a szülői háttér már ismert negatív jellemzői, a rendezetlen családi helyzettől kezdve a munkanélküliségen át az alkohol jelenlétéig.

A fiatalkorúak esetében is hasonló a kép: a vagyoni elleni, az erőszakos, garázda jellegű bűnözés mellett a sorozat-bűncselekmények, illetve a csoportos megvalósítás van jelen. Gyakori kísérőjelenség az italozás, az agresszív viselkedés, mely mögött számtalanszor a többieknek való megfelelési vágy, illetve az indulat, a konfliktusok nem megfelelő kezelési módja, a jogosnak tartott vagy vélt sérelem megtorlása áll.

Ugyanakkor napjainkra olyan új elkövetési módok, cselekményformák, illetve rizikótényezők is megjelentek, melyek korábban nem voltak fellelhetőek. Így például a társasági élettérre előlépett „plázázás”, mely korántsem csak a vásárlóerővel bíró fiatalok életében fontos időtöltési forma. Az együttlét, az idő elütésének ezen módja az iskola helyett éppúgy vonzó, mint azon kívüli programként – noha a prekriminális cselekmények lehetőségén túl is számos veszélyt rejt (pl.: játéktermek).

Az internet és az informatika elterjedésével léptek előtérbe azok a bűncselekmények¹⁴ – a cyberbullying különböző típusaitól a happy slappingen át a snuff videókig – melyeknek tipikus sértettjei is az ebbe a korosztályba tartozók. Emellett a számítógépes játékok időkorlátok, illetve válogatás nélküli használata áttételesen válhat komoly veszélyeztető tényezővé.

Az otthonról való elszökés is jelentősen megnöveli az elkövetésbe sodródás, illetve az áldozattá válás esélyét. Ez napjaink egyre individualizáltabb, a fiatalokra kevésbé figyelő környezetében könnyebben kivitelezhető, mint korábban. Az okok közt az agresszív, italozó család, illetve a számonkérésről való félelem mellett jelentős a kalandkeresés, a szabadságvágy, a média által kínált csábító lehetőségek vagy életpályák elérése, illetve a szülők által tiltott, esetleg nem is ismert (pl.: közösségi oldalakon születő) kapcsolatok beteljesítése.

A drogfogyasztási szokások is jelentősen átalakultak az elmúlt csaknem 30 évben – akár a fogyasztók társadalmi státuszát, életkorát, a szerhasználat körülményeit, illetve annak típusát tekintjük. Noha a magas látencia miatt az ismertté vált bűnözés adatairól tudósító kriminálstatisztikában csekélyebb arányban szerepel, a valóságban azonban súlya sokkal jelentősebb, melyet a mai könnyebb beszerezhetőség mellett a csoport elvárásának, a szóraozási szokásoknak való megfelelés is generál.

Tény: a korosztály tekintetében ismert tétel, a fiatalkori bűnözés epizódszerűsége és a bagatell-bűncselekmények dominanciája – azaz ubikvitásának alaptétele¹⁵ – a 80-as évek

¹⁴ Lásd erről részletesebben például CSEMÁNE VÁRADI Erika: A gyermek- és fiatalkori bűnözés alapkérdései, különös tekintettel a serdülőkor pszichés sajátosságaira. In: FARKAS Ákos (szerk.): *Tanulmányok a büntügyi tudományok köréből*. Doktori tanulmányok 3. Miskolc, 2013. 5–42.

¹⁵ Az ezzel kapcsolatos gondolatokat többen is összefoglalták, köztük Günther Kaiser. In: DÜNKEL F. – KALMTHOUT, A. v. – SCHÜLER-SPRINGORUM, H. (Hrsg.): *Entwicklungstendenzen und Reformstrategien im Jugendstrafrecht im europäischen Vergleich*. Vorum-Verlag, Bonn, 1997. (kézirat) S. 10.

közepe óta sem változott. Jelentősen átalakult azonban a környezet, melyben a fiatalok élnek, s azok a hatások, melyek érik őket.

A fiatalok elkövetők egy részének családi háttere jól leírható az alkoholproblémával küzdő szülőkkel, a családon belüli erőszak-cselekmények, a közvetlen bántalmazás, elhanyagolás megélésével, a mélyszegénységgel, a gyerekekről gondoskodó felnőtt elvesztésével vagy a bűnözői karrier családban való jelenlétével, melynek hatásait fokozza az állandó költözés és a szűkebb környezet deviáns magatartásokkal való fertőzöttsége. A négy életútmodell¹⁶ – „a törődés hiánya”, „verés és agresszió a családban”, „szigorból engedékeny közegbe kerülve”, „engedékenyből szigorú közegbe kerülve” – jól leírja azokat a tipikus élet-történeteket, amelyeket bejárva ezek a – nem feltétlenül leszakadó családokban élő vagy rossz gazdasági helyzetben nevelkedő – fiatalok eljutnak a bűnelkövetésig. Az út végén a jogsértő magatartás mellett többnyire ott az agresszió, a külvilággal szembeni harag és düh érzése is.

Az élettörténetek megismétlődni látszanak. Olyan rizikófaktorokat jeleznek, melyek részben már a 80-as évek Magyarországon is megfigyelhetők voltak. A korábbi teljes foglalkoztatottság rendszerváltás utáni megszűnése, az alacsonyan képzettek munkaerő-piacra történő visszavezetésének kudarca, illetve csekély eredménye az akkori lemaradás immár többgenerációssá terebélyesedéséhez vezetett, melynek negatív hatásait a jövedelmi olló a szabad gazdaság miatt immár nem korlátozható jelentős szétnyílása tovább erősítette.

A XXI. században fiatalnak lenni korántsem könnyű feladat. Amennyi segítséget jelent a határok lehullása vagy a technika fejlődése, annyi veszélyt is hordoz magában, rak terhet a fiatal generáció vállára, és fosztja meg egy sor lehetőségtől. Ezen az a tény sem változtat, hogy a mai életkörülmények számos mutató alapján sokkal jobb jövőbeli esélyeket feltételeznek e korosztály számára, mint eddig bármikor.¹⁷

Könnyen veszélyforrássá léphet elő a globalizálttá vált gazdaság – különösen, ha a fő szocializációs tér a gyermekek számára a televízió uralta elektronikus média, s így az ott bemutatott élet elérése válik meghatározó céllá. Az így kialakuló, médiától való erősebb függésük hatására a reklámok befolyásoló ereje még jelentősebb, melyet a piac ki is használ. Születésüktől kezdve a könnyebb, jobb, sikeresebb, boldogabb világ ígérését hordozó ajánlatok veszik célba őket – függetlenül attól, hogy egy faluszéli telepi házba, vagy egy fővárosi otthonba érkezik az üzenet. A gazdaság e szegmensében jelenlévők többsége kezdetben szüleik vásárlási szokásait befolyásolni képes, később önálló döntési potenciállal rendelkező szereplőkként tekint rájuk.

Mindez komplex, egymást generáló folyamatokat indíthat el. Ha a gyermek ebben a térben szocializálódik, ha a fő érték mérőt a javak birtoklása jelenti a számára, ha a kortárs csoport mellett nincs más kapaszkodó, a reklámok egy rejtett, ki nem mondott másodlagos

¹⁶ SOLT Ágnes: Támogató és gyengítő faktorok a kriminális érintettség kialakulásában. In BORBÍRÓ Andrea – KEREZSI Klára (szerk.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I.* IRM, Budapest, 2009. 322–325.

¹⁷ Lásd erről a 2011-es hazai népszámlálás adatait.

üzenete is célba ér: aki nem rendelkezik e tárgyakkal, aki nem élheti az általuk szimbolizált életstílust, az vesztes, sikertelen ember. Ez pedig senki által sem kívánt állapot. Ebből adódik, hogy a fiatalok – különösen azok, akiknek anyagi lehetőségei korlátozottak – a boldogságot és a sikert ebben az objektivizált világban a tárgyak – akár bűncselekményekkel történő – megszerzésében látják. Egy jó mobiltelefon tulajdonosának lenni több mint e kommunikációs eszköz adta funkciók használatával rendelkezni. A márka ugyanis fontos – legyen az edzőcipő vagy táska. A fiataloknál megjelenő márkahűség csak kisebb részben szól a minőség iránti igénynek. Sokkal inkább a márkanev hatásának, státuszszimbólum jellegének, annak az üzenetnek, amit a reklámokban hirdetett, a médiaszereplők által hordott tárgy birtoklása üzen: az adott csoportba tartozás, a megvétel anyagi bázisának, lehetőségének ténye.

Ezek a hatások a gazdag kínálattal bíró televízió-műsorokon,¹⁸ filmekben, a sokszor túlfűtött erotikájú, erőszakos metakommunikációs elemekkel dolgozó videoklipeken keresztül a fő szórakozásként idejének igen jelentős részét a képernyő előtt töltő fiatal társadalom valamennyi tagjához eljutnak, s készíthetők a tárgyak megszerzésére, a minták követésére.

Az elmúlt évtizedek fejlődésének egy másik területe, a digitális világ azonban már nem, vagy nem mindenki számára könnyen elérhető élettér.¹⁹ Így itt jelentősebb a különbség a szegregált helyzetben élő, számos hátránnyal sújtott fiatalok és a digitális nemzedék képviselői között.

Az ún. „Z-generáció”²⁰-ba sorolható korosztály hazánk első globális generációját jelenti. Ők azok, akik az évek óta fogyatkozó gyermekszám²¹ miatt a legkisebb családba születtek, s az egyéb demográfiai változásoknak köszönhetően a legidősebb anyák mellett nevelkednek. A korábbi tizenévesekhez viszonyítva a legiskolázottabbak²² és a leghosszabb várható élettartammal rendelkeznek. Az internet és a média jelenti a világ meghatározó részét számukra. Állandó kapcsolatban állnak vele, az online-üzemmód egyfajta virtuális köldökszínorként funkcionál.

¹⁸ Ezzel párhuzamosan mind az elérhető csatornák száma, mind a halmozott adásidő sokszorosára nőtt – szemben az 1989 előtti helyzettel, amikor még csak a Magyar Televízió két csatornájának földi adótornyok által sugárzott műsora volt elérhető. In: *MAGYARORSZÁG 1989–2009. A változások tükrében*. KSH Budapest, 2010. 44.

¹⁹ Az állítás annak ellenére igaz, hogy 2009-re már a háztartások több mint felében volt számítógép Magyarországon. In: *MAGYARORSZÁG 1989–2009. A változások tükrében*. KSH Budapest, 2010. 44.

²⁰ McCrindle, M. – Wolfinger, E.: *The ABC of XYZ. Understanding the Global Generations*. University of New South Wales Press Ltd, Sydney, 2011. 12–22.

²¹ 2011-ben a gyermekes családok több mint felében egy, egyharmadában kettő gyermeket neveltek, a három gyermeket nevelők részesedése 9 százalék. In: 2011. évi népszámlálás 3. Országos adatok. KSH, Budapest, 2013. 8.

²² A népszámlálás adatai szerint mára 5% alá csökkent az általános iskolát befejezni nem tudók aránya.

A kommunikációs formák is ehhez igazodnak, a „social media” nyelvezet a gyors információcserére épül. Ez azonban együtt járhat a közvetlen érintkezés, a verbális gondolatcsere, az „élő” családi, baráti kapcsolatok háttérbe szorításával. Különösen jelentős ez a veszély akkor, ha a szülők maguk is erőteljesen bevonzódnak ebbe a virtuális világba, s a gyermekükkel való érintkezésnek ez lesz a terepe.²³ Digitális eszközök közt, virtuális közösségekben élnek, s minthogy kapcsolataikat a közösségi oldalakon tartják fenn, szabadidejük nagy részét a világhálón töltik. „Barátaik” jelentős részét személyesen még sosem látták, ennek ellenére meghatározónak tartják a véleményüket.

A digitális tér a tanulás fő terepe is. Az internet sajátossága, az érkező információk komoly mennyisége miatt kialakult bennük a képesség arra, hogy párhuzamosan több tevékenységben és interakcióban is jelen legyenek, figyelmük azonban rövid ideig áll fenn, s többnyire felületes. Ez gyakran jellemzi emberi kapcsolataikat is.

Az internetes függést az állandó jelenlét követelménye is okozza. Meg kell jelenni a térben, tudni kell arról, mi történik a „világban”, azonnal meg kell osztani az élményeket a többiekkel. Sokan e fiatalok közül több virtuális élettel²⁴ is rendelkeznek, különösen, ha a közösségi oldalakon túl online számítógépes játékokban is részt vesznek. Itteni avatarjuk életben tartásához is elengedhetetlen a folyamatos jelenlét.

A fiatalok ezen csoportjának azonban csak látszólag könnyebbek és vidámabbak a mindennapjaik. Nekik is vannak problémáik és félelmeik. Folyamatosan szoronganak attól, hogy lemaradnak valamiről, hogyha nem tudnak egy társasági történésről, ami presztízszvesztéssel jár. De ugyanúgy szoronganak attól is, hogyan vélekedik róluk az internetes közösség.

A digitális világ áttételese is számos veszélyt rejt²⁵. A közvetlen kommunikáció hiánya, az ún. multitasking-üzemmód felszínességet hoz magával. Ugyanakkor az interneten való állandó megjelenés narcisztikus attitűdöt feltételez. Nem mindenki tud azonban e feltételeknek könnyen megfelelni, s nem mindenki tud abban sem dönteni: a jelenlétnek, önmaga megmutatásának, az intim tér kitérésének hol kell legyen a határa. Mindez – a virtuális közösség általuk vélt vagy valós elvárásainak való megfelelési kényszerük miatt – különösen védtelessé teszi ezeket a gyermekeket.

A társadalom egyes csoportjaiba tartozó fiataloknak – éljenek bár igen eltérő körülmények között – számos problémával kell szembesülniük. Ez komoly terhet ró rájuk, függetlenül attól, hogy gondjaik eltérő jellegűek, s korántsem azonos szintűek. A társadalom – médián keresztül felállított – „siker fiatal”-képének, vagy épp a digitális közösség elvárásainak való megfelelés komoly belső feszültségeket generálhat.

²³ Erről több fiatal is beszámolt a beszélgetések során Nagy Szilvia és Szabó Anna Eszter könyvében (*Tudom, mit csinál a gyereked szombat éjjel!* bookline, Budapest, 2013.).

²⁴ The Ten Commandments of Generation Z. Online: <http://www.au.timeout.com/sydney/kids/features/1565/the-ten-commandments-of-generation-z> (letöltés ideje: 2013.01.03.)

²⁵ SÁGVÁRI, Bence: Hungary. In: HADDON, Leslie – LIVINGSTONE, Sonia (edt.): *EU Kids Online: national perspectives*. Report. The London School of Economics and Political Science, London, 2012. 29–30.

Pedig a felnőtté válás folyamata ezen terhektől függetlenül, önmagában sem problémamentes folyamat, melyet a XXI. századra lezajlott társadalmi változások tovább nehezítenek. Olyannyira, hogy az ezzel együtt járó, a neurozishoz általában enyhébb tüneteket produkáló átmeneti időszakokat egyfajta krízishelyzetnek, ún. „ifjúkori válságnak”²⁶ tekinthetjük. A szervezetben lejátszódó komoly biológiai, biokémiai folyamatok nehézségein, esetleges elakadásain túl fontos utalni arra, hogy olyan viselkedési és pszichoszomatikus tünetek is megjelenhetnek, melyek egyébként tipikusan a bűnözői attitűddel összefüggésben lelhetőek fel. Így a férfi nemi hormon, a tesztoszteron szintjének emelkedése elsősorban az agresszivitást, illetve a vakmerőséget, míg a mellékvese hormonjainak erőteljesebb termelődése áttételesen a(z) (ön)bizonyításra való hajlandóságot fokozza.

A serdülőkori szorongásos állapotok, a nehezen uralható érzelmek, a hangulatingadozások már önmagukban is alkalmasak pszichoszomatikus tünetek²⁷ kiváltására. Ilyen lehet például az álmatlanság, a lidércálmok, a fejfájás, a sírógörcs vagy az asztma csakúgy, mint a pszichogén hasfájás, a bulimia vagy az anorexia. Mindegyik hátterében a környezetből érkező számtalan negatív pszichés hatás feldolgozatlansága, a feszültség áll.

A fiatalok különböző technikákat vesznek igénybe a stressz kezelésére. Ezek közé ugyanúgy beletartozhat a körömrágás, a bőr csipkedése, tépkedése, mint az önsérülés okozása, a kábítószer-, alkohol- vagy gyógyszerfogyasztás. Szélsőséges esetekben akár öngyilkossági kísérletekre is sor kerülhet. Ezek pontos száma nem ismert, de ebben az életkorban elsősorban a figyelemfelkeltés, a segélykiáltás szerepét töltik be, szemben a befejezett öngyilkosságokkal.²⁸

Az internet és az ottani aktivitások esetleges pusztító hatása, az a kiszolgáltatottság, amit a nem kellően átgondolt vagy óvatlan közösségimédia-jelenlét okoz, a fiatalok jelentős része számára nehezen felfogható, megérthető tény. Pedig az internetes zaklatás, az anonim módon történő, durva véleménynyilvánítások, a másik kigúnyolása komoly pszichés törést jelent az érintett számára – különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a használók többsége abban a virtuális világban él, lelkiekben is oda kötődik, az ottani pozitív visszajelzésekből, dicséretekből táplálkozik. Napjainkra több olyan eset vált ismertté, amikor a fiatal az általa megélt és kezelni nem tudott zaklatással, vagy a folyamatos sértő támadásokkal szembeni védekezés egyetlen lehetőségét az öngyilkosságban látta. Különösen megdöbbentő Amanda Todd esete. A 15 éves

²⁶ Lásd erről részletesebben: VIKÁR György: *Az ifjúkor válságai*. Animula Kiadó, Budapest, 2007. (új kiadás) vagy VEKERDY Tamás: *Kamaszkor körül*. Holnap, Budapest, 2000.

²⁷ Lásd ezekről részletesebben például SZILÁGYI István: Kisiskolás- és prepubertáskorban megjelenő pszichés zavarok. *Magiszter.Pedagógusok szakmai-módszertani folyóirata*. 2007 (V. évf.) 3–4. sz. 41–53.

²⁸ A befejezett öngyilkosságok száma országos szinten 1983-ban volt a legmagasabb, 2011-re a felelére csökkent. Hasonló tendencia volt megfigyelhető a fiatalok körében is. Ugyanakkor tény, hogy például a 20–24 éves korosztály 2009-ben olyan kiugró eredményt mutatott, aminek következtében az öngyilkosság volt a vezető halálozási ok; a korosztályt érintő összes haláleset negyede erre volt visszavezethető, az emögött jóval lemaradó balesetek előtt.

kanadai lány egy hónappal végzetes döntése előtt egy youtube-üzenetben²⁹ „mondta” el történetét, depressziója okát, reménytelenségét, antidepresszáns-túladagolását, önsértő cselekedeteit, és kért segítséget („Nincs senkim ... Szükségem van valakire”). A segítség elmaradt, mint ahogy a 12 éves Lara Burns esetében is, akinél hasonló módon vezettek a zaklató üzenetek a halálos végkifejlethez.³⁰ (Bár más okok miatt, de az is komoly veszélyt jelent, ha a fiatalok belenyugszanak a cyberbullying létébe, a durva, becsmérlő hangnem eltérésébe, mondván: az adott közösségi oldalon³¹ ez a megszokott, a természetes, hiszen ott mindenki úgy viselkedik.)

Az öngyilkosság problémamegoldó alternatívaként történő tényleges elfogadása mögött általában komoly pszichés problémák, főként a depresszió áll. Nemcsak az ilyen betegséggel küzdők száma emelkedett, de a betegség jellemző tünetei is megváltoztak az elmúlt időszakban. Egy 2008-as nemzetközi kutatás³² hazai adatai azt igazolták, hogy a 14 és 20 év közötti korosztály 11,5%-a tekinthető depressziósnak. Más vizsgálatok a 7–14 éves korosztályban a depressziót a gyermekek 34,4%-ánál rögzítették. Étkezési zavarral a 10–18 évesek 2%-a küzdött. Negatív irányú változás az is, hogy napjainkra a fiatalkorúak depressziója is a felnőttekre jellemző vonásokat hordozza. A rossz közérzet, az elkeseredés mögött számtalan kiváltó ok áll.

Az öngyilkossági kísérletek mellett a gyakoribbá váló önsértő magatartások³³ hátterében is a fiatalok pszichés problémái, azok súlyosbodása, fel nem ismerése és ellátatlansága áll. A család funkcióvesztéséről, működési zavaráról számos tanulmány szól. Ennek egyik következménye, hogy az elfoglalt, vagy gyermekükkel foglalkozni nem akaró, illetve saját tapasztalatok hiányában nem tudó szülők „pótlására” marad a televízió vagy a számítógép. Sőt, a szülők munkahelyük elvesztésével, anyagi helyzetük megőrzésével kapcsolatos szorongásai is észrevétlenül áttevődnek a gyermekekre.³⁴ Egy 2000-es felmérés szerint³⁵ a 11–20 éves

²⁹ *My story: Struggling, bullying, suicide, self harm.* Online: <https://www.youtube.com/watch?v=vOHXGNx-E7E> (megtekintés: 2013.01.06.)

³⁰ KELLY, Antoinette: *Family of bullied 12-year-old Irish girl who committed suicide left devastated.* Online: (letöltés ideje: 2012.12.02.) <http://www.irishcentral.com/news/family-of-bullied-12-year-old-irish-girl-who-committed-suicide-left-devastated-180979661-237757001.html>

³¹ Ilyen fórumként nevesítették Írorszáiban például az Ask.fm oldalt is.

³² BRADDICK, F. – CARRAL, V. – JENKINS, R. – JANÉ-LLOPIS, E. (ed.): *Child and Adolescent Mental Health in Europe: Infrastructures. Policy and Programmes.* European Communities, Luxembourg, 2009. 98.

³³ Lásd erről részletesebben: CSORBA János: *Öngyilkos és önsértő magatartás serdülőkorban.* Animula Kiadó, Budapest, 2011.

³⁴ A nemkívánatos pszichoszociális tényezők (gyermekkori abúzus, izoláció, munkanélküliség) jelentős szerepet játszanak a szuicid magatartás kialakulásában. In: RIHMER Annamária: *Az öngyilkossági kísérletek klinikai és pszichoszociális vonatkozásai, különös tekintettel az affektív temperamentumra, a gyermekkori abúzusokra és a nemi különbségekre.* PhD értekezés. SOTE, Szeged, 2009. 49. Online: http://phd.sote.hu/mwp/phd_live/vedes/export/rihmerannamaria.d.pdf (letöltés ideje: 2013.11.11.)

³⁵ BRADDICK, F. – CARRAL, V. – JENKINS, R. – JANÉ-LLOPIS, E. (ed.): i. m. (2009) 98.

korosztály 1,5%-a kísérelt már meg öngyilkosságot. A vizsgált fiatalok 5,6%-át szexuálisan, míg 30,2%-át fizikailag abuzálták. 2007-ben a hivatalos statisztika alapján 100 000 kiskorúra 15,6 sikeres öngyilkosság jutott. A 14. és 21. életév közötti gimnazisták körében végzett kutatás azt is alátámasztotta, hogy az önértékelés fontos előrejelzője a fiatalok pszichoszociális egészségének, melyet például a szülői munkanélküliség negatívan befolyásol. Mindez azért is jelent problémát, mert a kutatások³⁶ azt igazolták: a mentális egészség zavarai (például az elmebetegség) összefüggést mutatnak az erőszakosabb viselkedési formák gyakoribb előfordulásával.

A kutatások fontos – de nem újkeletű – megállapítása³⁷, hogy a mentális egészség problémái nagyobb arányban jelennek meg a többnyire egyéb hiátusokkal és rossz szociális adottságokkal küzdő fiatalok esetében. Így például egy, a felnőtt elkövetők körében végzett kutatás szerint a büntetés-végrehajtási intézetekben elítéltek körülbelül 40%-a szenved valamilyen mentális betegségben, és hétszer nagyobb az öngyilkosság esélye körükben, mint a társadalom jól szocializálódott tagjainál. Fiatalok esetében még rosszabb adatokkal találkozhatunk. 95%-uknál legalább egy, 80%-uknál több mint egy mentális betegség áll fenn,³⁸ s az öngyilkosság valószínűsége is tízennyolcszorosa a nem bűnelkövető populációénak.

A komplex, sokrétű történések bármelyik elemét vizsgáljuk is, igaz: a serdülőkori válság hátterében a felnőtté válás folyamatában történő elakadás áll, mely elsősorban a családi környezet valamilyen hiátusára vezethető vissza. Ilyen lehet például a szülői modellképzés hiánya. Ha ilyen nincs a családon belül, megtalálják egy kortárs vagy más idegen képében. Olyanban, akit maguknál többnek tartanak – mert nagyobb hatalommal, jobb tudással, több pénzzel stb. rendelkezik, vagy mert függenek tőle.³⁹ Ez különösen igaz a mai fiatalokra, hiszen a szülői hatások egyébként is visszaszorolni látszanak.⁴⁰

Gönczöl Katalin a rendszerváltást követően néhány évvel fogalmazta meg azt a kérdést, amely 30 év távlatából visszatekintésre és számvetésre buzdít: „Ebben az átalakuló értékrendben megfogalmazódik a kérdés, hogy az anarchia vagy anómia most kialakult állapotában a társadalom mennyire képes társadalomként működni mint normateremtő és embermegőrző közösség.”⁴¹

³⁶ *Understanding mental illness and violence*. Online: <http://www.mifellowship.org/sites/default/files/styles/Fact%20Sheets/Understanding%20MI%20and%20violence.pdf> 2012.12.11.

STUART, H.: Violence and mental illness: an overview. *World Psychiatry* 2003/2. 121–124.

³⁷ Münnich Iván és Vágh András több, a 80-as években publikált kutatása is igazolta ezt.

³⁸ A statisztikai adatok forrása: LADER, D. – SINGLETON, N. – MELTZER, H.: *Psychiatric morbidity amongst young offenders in England and Wales*. Office for National Statistics, London, 2000.

³⁹ Lásd erről részletesebben: VAJDA Zsuzsa – KÓSA Éva: *Neveléslektan*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

⁴⁰ Lásd erről részletesebben a kutatás eredményeiről készült beszámolót: KEREZSI Klára – PARTI Katalin (szerk): *Látens fiatalkori devianciák. Fiatalok devianciák egy önbevalláson alapuló felmérés tükrében*. – ISRD-2. ELTE AJK–OKRI, Budapest, 2008.

⁴¹ GÖNCZÖL Katalin: A bűnözés társadalmi összefüggései. *Társadalmi Szemle* (48.) 1993/3. 48.

Hogy az elmúlt évtizedekben sikerült-e a társadalom ezen közösségi funkcióját megtartani, illetve megteremteni, komplex választ igényel. A fiatalok lehetőségei széles körűek, életkörülményeik összességében jobbak, a nekik felkínált gazdag szolgáltatások pedig kitarják a jövő alakításának szabadabb lehetőségét. Ez a „gazdagság” azonban nem minden társadalmi rétegben élő fiatal számára egyformán elérhető illetve kihasználható.

A „szép új világ” számos árnyoldallal is bír. A fogyasztói társadalom szellemisége az emberi kapcsolatokra is kihat. A megszerezhető javak birtoklásával elérhető sikeresség hajszolása nem eredményez szükségszerűen örömteli hétköznapokat; annak látszata pedig, hogy ezzel egyfajta boldogság is megkapható, csak délibáb, mely csalódásokhoz, újabb javak elérésének akarásához, a boldogságkeresés másfajta, például drogfogyasztással „megtámogatott” útjai feltérképezéséhez vezet.

A kortárs csoport véleménye azonban meghatározó, s a közösségi médián való jelenlét szükségessé teszi a sikeres virtuális én megteremtését. A feltett képek, a leolvasható történetek alapvetően vidám, kiegyensúlyozott, sikeres fiatalok mindennapjait mutatják, akiknek nincsenek jelentős nehézségeik, problémáik.

„Szinlelni boldog gyermekkort...” A képek mögött nem látszik a valóság; a megfeleléstől, a többiek véleményétől, a valamiből való kimaradástól vagy a „sikeres” emberré válás követelményének való megfeleléstől szorongó, lelki problémáival egyedül megbirkózni nem vagy kevésbé képes, a világban helyét kereső fiatal.

Fiatal, aki a körülötte lévő valódi vagy virtuális világban is alapvetően magányos. Bár magányossága különböző okokra⁴² vezethető vissza, mégis úgy tűnik, ez általában is igaz a magyar társadalomra. A család mint a társadalom kis közössége mára sok gyermek esetében veszítette el valódi funkcióját. A 2011-es népszámlálás adatai szerint egy átlag magyar állampolgár a számára rendelkezésre álló szabadidős időkeretből (összesen 275 perc) kifejezetten családi tevékenységre 4 percet fordít naponta!⁴³ (A TV előtt töltött közös étkezés nem tudja pótolni az egymásra figyelés – és a gyermek oldaláról nézve a „rám” figyelés – élményét.) Ennek is köszönhető, hogy ma a gyerekek 70%-a érzi úgy, hogy a családjában rá senki sem kíváncsi.⁴⁴

Ha számvetést készítünk, és visszaidézzük Gönczöl Katalin a jövőért aggódó, arra figyelmeztető gondolatait, úgy tűnik, egy nagyon fontos dologgal adósa maradtunk a mai fiataloknak: ez pedig a jól funkcionáló család, a valódi, tartalommal és érzellemmel teli kapcsolatok színtere. Amit a következő évtizedekben meg kell teremtenünk, nem kevés. A színlelt boldogság helyett annak a megélése, melyet Sütő András a következőképpen fogalmazott

⁴² A bűnelkövetővé vagy áldozattá váló hátrányos helyzetű fiatalok ötöde nem talál senkit, akivel meg tudná beszélni a problémáit. A legalacsonyabb iskolai végzettségű lányok közt igen alacsony (6,7%) azok aránya, akik jó viszonyban vannak az apjukkal; s többnyire (46,7%) a testvér és nem az (édes) anya az, akivel megvitathatják gondjaikat, aki válaszol kérdéseikre.

⁴³ Magyarország 2012. KSH, Budapest, 2013. 17.

⁴⁴ Lásd erről részletesebben: TÖTH I.: *Az érzelmi nevelés láttelepe a 8–15 éves korosztály köréből*. KE PK, Kaposvár, 2011.

meg, s amelyet a következő generáció számára biztosítani kötelességünk: „...a család az, ahol zúzmarás időben titkon ünnepelhető a titok: az együvé tartozás tudata.”⁴⁵

⁴⁵ Földes Anna riportja Sütő Andrással. In: A megtartó család dicsérete. *Digitális Irodalmi Akadémia* 1978. Online: (2010. március 6.) <http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/SUTO/suto00118a/suto00122/suto00122.html>

◀ Iskolai és campus-erőszak az Amerikai Egyesült Államokban a XXI. században

Az Amerikai Egyesült Államokban nagy figyelmet fordítanak az iskolában megvalósult bűncselekmények kutatására. Ennek egyik oka a világszerte nagy visszhangot keltő iskolai lövöldözés-hullám. Mind az iskolai, mind a campus-erőszak az észak-amerikai társadalom valamennyi tagját érinti.

A 2011-es adatok szerint közel 50 millió általános és középiskolás gyermek, és további 15 millió főiskolás és egyetemista tanul az Egyesült Államokban.¹ Ha bárhol iskolai erőszak valósul meg, az befolyással bír az adott iskola egész diákságára, a tanári karra, a szülőkre, a mikrokörnyezetre. Az utóbbi évek célkitűzése az Amerikai Egyesült Államokban az iskolai és a campus-bűnözés leszorítása, a biztonságos iskola megteremtése. A szülők, a tanárok, a hivatalok szeretnék az iskolára úgy tekinteni, mint arra a helyre, ami a legbiztonságosabb a gyermekeknek, fiataloknak, amelyek mennyei körülményeket képesek biztosítani a tanuláshoz.²

Az iskolai és a campus-erőszak a fiatalkorúak erőszakos bűnözésének megjelenési formája.

Iskolai erőszak alatt nemcsak az iskola területén megvalósított erőszakos cselekményeket értjük, hanem ezen túl az iskolába vagy iskolából menet az úton történt eseményeket, valamint az iskola által szervezett programok helyszínén, vagy az oda- és visszaúton történt erőszakos cselekményeket is. A campus-erőszak kifejezés a felsőoktatás helyszínein bekövetkezett bűncselekményeket fogja át, a campus-bűnözés egyik fajtája.³

Az iskolai erőszak fogalmába tartozik: a zaklatás, terrorizálás, fenyegetés, a testi sértés, a szexuális bűncselekmények, a graffiti, a vandalizmus, a bandákba verődés, a lőfegyverrel visszaélés egyaránt.

¹ Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Injury Prevention and Control. National Youth Risk Behaviour Survey Overview. http://www.cdc.gov/healthyouth/yrbs/pdf/us_overview_yrbs.pdf

2013. Understanding School Violence Fact Sheet. [violenceprevention/pdf/school_violence_fact_sheet-a.pdf](http://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/school_violence_fact_sheet-a.pdf); letöltve: 2013. november 20.

² Centers for Disease Control and Prevention, About school violence. 2011. <http://www.cdc.gov/violenceprevention/youthviolence/schoolviolence>

³ SLOAN, J. J.: Campus Crime. In: MILLER, J. M. (ed.) *21st Century Criminology. A Reference Handbook*. SAGE Publications, 2009. 448–456.

2009–2011-ből származnak a Centers for Disease Control and Prevention (CDC) adatai az Egyesült Államokbeli iskolai erőszakról.⁴ A 2009/2010-es tanévben 17, halállal végződő eset történt az 5 és 18 éves korosztályban az iskolai erőszak során. Az összes, fiatalok által elkövetett emberölések mindössze 2 %-a történt az iskolában. 2010-ben a 12 és 18 év közötti korosztályból 828 ezren számoltak be arról, hogy iskolai erőszak áldozatai lettek. A tanárok 7%-a jelentette, hogy diák részéről kényszer vagy fenyegetés érte az iskolájában. 2009-ben a 12 és 18 év közötti korosztályból 20% jelezte, hogy iskolájukban jelen vannak a fiatalok bandái.

A CDC közzétett egy 9–12 év közötti gyermekekre vonatkozó 2011-es vizsgálatot is, mely szerint a felmérés előtti 12 hónapban 12%-uk vett részt verekezésben az iskolában. 5,9% azért nem ment a felmérés előtti 30 napon belül iskolába, mert nem érezte magát biztonságban vagy ott, vagy az iskolába, illetve a hazafelé vezető úton. 5,4%-a a diákoknak vitt be az iskolába lőfegyvert, kést vagy botot. A felmérés előtti 12 hónapon belül a diákok 7,4%-át fenyegették vagy bántalmazták fegyverrel az iskolában. A diákok 20%-át zaklatták, terrorizálták ezen időszakon belül. 16% panaszkodott arra, hogy elektronikusan zaklatták.⁵

Az amerikai Oktatási Minisztérium által közzétett anyag szerint a 2009/2010-es tanévben az iskolák 85%-a jelezte a rendőrség felé, hogy lopás, erőszakos cselekmények és más bűncselekmények történtek az iskolában.⁶

2011-ben a 12–18 év közötti diákok 4%-a mondta, hogy az iskolában való támadástól, sérüléstől fél, 2% nyilatkozott úgy, hogy az iskolából hazafelé menet fél a támadástól. 2011-ben a diákok 26%-a jelezte, hogy hozzáfértek droghoz az iskolájukban, 2009-ben ez az arány még 23% volt.

Számos tényező hajlamosít iskolai erőszak elkövetésére. Az egyénben rejlő rizikófaktorok között szerepel, ha korábban a fiatal is erőszak elszenvédője volt. A hiperaktivitás, a figyelemzavar, a tanulási nehézségek is befolyásoló tényezők, ahogy a rossz tanulmányi eredmények, illetve az iskolai kudarcok is.

A kora gyermekkori erőszakos magatartás előzménye lehet egy esetleges iskolai erőszaknak. Alkohol- és drogfogyasztás, alacsony intelligencia, az alacsony viselkedéskontroll mind-mind hozzájárulhatnak erőszakos cselekmény elkövetéséhez az iskolában. A társadalomellenes beállítódás, az érzelmi problémák is hozzásegíthetnek ahhoz, hogy a fiatal iskolai erőszak elkövetője legyen.

⁴ Centers for Disease Control and Prevention, School Violence Data and Statistics. 2013. Understanding School Violence. Fact Sheet (violenceprevention/pdf/school violence fact sheet-a. pdf)

⁵ Centers for Disease Control and Prevention, School Violence Data and Statistics. 2013. Understanding School Violence. Fact Sheet (violenceprevention/pdf/school violence fact sheet-a. pdf); letöltve: 2013. november 20.

⁶ U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics (2013). *Indicators of School Crime and Safety: 2012* (NCES 2013-036).

Az elkövető családjában a szigorú, rideg, tekintélyelvű nevelés, a következetlenség, a rossz szülő–gyermek kapcsolat, az elhanyagolás, a deviáns vagy akár kriminális attitűd viheti a fiataalt az iskolai erőszak irányába.

A korosztálybeli kockázati tényezők között szerepel a bandához tartozás, bűnöző barátok megléte, a szokásos társadalmi tevékenységek elutasítása.

A szegény környezet, az igénytelen szomszédság, a kirekesztődés további rizikófaktorok.⁷

Míg a campusok korábban igyekeztek kapun belül tartani minden információt a főiskola és az egyetem területén elkövetett bűncselekményekről, addig Jeanne Clery 1986-os megerőszakolása, megkínzása és megölése óta már nem engedte meg számukra a társadalom, és 1990 óta már a törvény sem, hogy a bűncselekmények titokban maradjanak.⁸ A campusoknak azóta közzé kell tenniük a bűnözési adataikat a társadalom, a leendő hallgatók és szüleik számára. Ezek az adatok jelentősen nem térnek el a fiatalkori bűnözés más arányaitól. A hagyományos bűnözés, mint a lopás, a szexuális erőszak is jelen van a campusokon, azonban a technológia vívmányai által újonnan megjelenő bűnözés is fellelhető. Az elektronikus zaklatás, a hackelés is része a campus-bűnözésnek.⁹ A legújabb kihívás a campusok biztonsági szolgálata számára a legmodernebb információs technika segítségével megvalósított bűncselekmények felderítése, azok megelőzése. Egészen más jellegű nyomozást és bűnüldözői ismereteket igényel a technológia segítségével megvalósított bűnözés. A campuson a hallgatók rendelkezésére álló számítógépes rendszert és eszközöket sokszor nem az eredeti rendeltetésüknek megfelelően használják, hanem sok más informatikai bűncselekménnyel együtt például az online zaklatás egyik elkövetési helye. Ötből egy hallgató jelezte, hogy online zaklatásnak volt kitéve.¹⁰

Zaklatás (bullying), az iskolai erőszak egyik változata

A zaklatás az iskolai erőszak látszólag kevésbé súlyos változata, azonban ha nem tesznek ellene, átfordul durvább erőszakba is. *Whitted és Dupper* arra hívják fel a figyelmet, hogy abban az esetben, ha az iskolai erőszak ellen akarunk fellépni, először a zaklatást kell feltérképezni. Be kell azonosítani a zaklatót, az áldozatot, és értékelni kell, hogy miként reagál az iskolai közösség a zaklatásra.¹¹

⁷ RESNIK, M. – IRELAND, M. – BOROWSKY, I.: Youth violence perpetration: what protects? What predicts? Findings from National Longitudinal Study of Adolescent Health. *Journal of Adolescent Health*. 2004; 35: 424.

Department of Health and Human Services (DHHS): Youth violence: a report of the Surgeon General; 2001. www.surgeongeneral.gov/library/youthviolence/toc.html

⁸ CLERY, Jeanne: Disclosure of Campus Security Policy and Campus Crime Statistics Act (20 USC § 1092 (f)) 1990.

⁹ SLOAN, J. J.: i. m. 454.

¹⁰ McQUADE, S.C.: *Understanding and managing cybercrime*. Allyn and Bacon, Boston, 2006.

¹¹ WHITTED, K. S. – DUPPER, D.R.: *Best Practices for Preventing or Reducing Bullying in Schools*. Oxford Journals Social Sciences Children & Schools. Volume 27, Issue 3. 2005. 167–175.

Farrington az elkövető és az áldozat közötti egyenlőtlen erőviszonyokat emeli ki, szerinte a zaklatás során egy erősebb diák kiszemel magának egy gyengébb áldozatot, akit fizikai vagy lelki módon, ismétlődően terrorizál.¹²

Smith szintén hangsúlyozza, hogy erre az agressziótípusra jellemző az ismétlődés és a felek közötti egyenlőtlen viszonyok.¹³ A londoni egyetem professzora a zaklatás (bullying) különböző fajtáit nevezi meg: a közvetlen fizikai támadás, a közvetett (tárgyra irányuló) erőszak, a közvetlen szóbeli vagy írásos zaklatás, közvetett szóbeli vagy írásos (pletykálkodás) zaklatás, a kirekesztés. *Smith* a zaklatásban résztvevők száma szerint is különbséget tesz. Létezik olyan eset, amikor egy elkövető zaklat egy áldozatot. Máskor egy kisebb csoport vagy banda zaklat vagy egy személyt, vagy egy másik csoportot. Előfordul az is, hogy egy egész osztály vagy az iskola zaklat egy vagy több személyt. A fiúk gyakrabban követnek el fizikai zaklatást, a lányok esetében a verbális zaklatás a gyakoribb. A fizikai jellegű zaklatás hamarabb marad abba, mint a verbális.

A cyberbullying már a virtuális világban zajlik, amikor is online zaklatják áldozataikat a diákok, akik többnyire osztály- vagy iskolatársaik. Fenygető üzeneteket küldenek az áldozatnak, olyan üzeneteket küldenek róla, amelyek megsértik a jó hírnevét, az áldozat nevében leveleznek, tönkretéve ezzel személyes kapcsolatait, megszerzik személyes adatait és közzéteszik a neten.¹⁴ Egy 2010 szeptemberétől 2011 decemberéig tartó vizsgálat során azt állapították meg, hogy az Amerikai Egyesült Államokban a felmérést megelőző 12 hónapon belül a diákok 20,1%-át zaklatták.¹⁵ A lányokat valamivel nagyobb arányban zaklatták (22%), mint a fiúkat (18,2%). Kigúnyolták őket, gúnynevekkel illették őket. Pletykáltak róluk, fenyegették őket. Hamisan megvádolták őket olyannal, amit nem tettek. Kirekesztették a közös tevékenységekből, dolgaikat szándékosan tönkretették. Lökdösték, taszigálták őket.

A cyber-zaklatás aránya ugyanebben az időszakban 16,2 volt, a lányok 22,1%-át, a fiúk 10,8%-át zaklatták. Sértő megjegyzéseket tettek fel róluk az internetre, vagy maguk kapták a terrorizáló hangnemű leveleket. Másokról olyan információt osztottak meg, amelyet bizalmasan adtak meg korábban, nem a nagyközönségnek szánva.

Az iskolában terrorizált diákok nagyobb százaléka fordul felnőtthöz segítségért, mint a cyber-bullying elszenvedői. Míg az iskolában történt zaklatásról nagyjából egyformán számolnak be a felnőtteknek a fiúk és a lányok, addig a cyber-bullying áldozatai közül több lány jelzett, mint fiú.

¹² FARRINGTON, D.: Understanding and preventing bullying. In TONRY, M. (ed.): *Crime and Justice: A review of research*, vol. 17. University of Chicago Press, Chicago, 1993. 381–458.

¹³ SMITH, P. K.: School bullying. *Sociologia, Problemas e Práticas* n. 71, 2013, 81–98.

¹⁴ SLONJE, R., et al.: The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior* 2012, <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2012.05.024>

¹⁵ Youth Risk Behavior Surveillance. U.S. 2011. *Morbidity and Mortality Weekly Report. Surveillance Summaries*. June 8, 2012. Vol. 61. No. 4.

Fegyverviselés, iskolai lövöldözések

A fent már hivatkozott 2010–2011-es USA-beli vizsgálat azt is rögzítette, hogy a felmérést megelőző 30 napon belül legalább egy alkalommal a diákok 16,6%-a vitt fegyvert (lőfegyvert, kést, botot) az iskolába.¹⁶

Goleman szerint az érzelmi analfabetizmus ára az erőszak. Az általa ismertetett esetben a brooklyni Thomas Jefferson Középiskola három tanulója összeveszett valamin. Ezt követően ketten elkezdtek heccelni, fenyegetni harmadik társukat. A harmadik fiú attól félt, hogy összeverik, ezért egyik reggel egy pisztolyt vitt magával az iskolába, és a biztonsági őrtől 5 méterre állva agyonlőtte két társát.¹⁷

Aronson az amerikai Columbine középiskolában történt tragédia után szociálpszichológiai vizsgálatnak vetette alá az amerikai iskolák társas légkörét. A könyv megírásának alapjául szolgáló eset világszerte ismert. Littleton, Colorado állam, 1999. április 20. Két őrjögő diák lőfegyverekkel és robbanóeszközökkel felszerelve ámokfutásba kezdett. Harris és Klebold 12 diákot, 1 tanárt megölt, 23 személyt súlyosan megsebesítettek. Végül magukkal is végeztek. Az eredeti terv jóval nagyobb mézárulás volt. 95 robbanószerkezetet készítettek. Teljes siker esetén 250 diák halálára számítottak.¹⁸

Aronson szerint a tragédia az amerikai iskolákban uralkodó légkörre vezethető vissza. A sportolók, a jó tanulók a nagymenők, a tanárok velük kivételeznek. Különböző alárendelt rétegek vannak. A hierarchia legalján a lúzerek, kirekesztettek vannak, akiket a ranglétra felsőbb fokán állóknak szinte kötelező gúnyolni, megalázni, tönkretenni.

Harrist az iskolatársai bosszantóan kívülállónak, különködőnek tartották. Egy másik városból költöztek át, és az ottani iskolában szerették az osztálytársai. Az új iskolában azonban nem fogadták be. Általában megállapítja *Aronson*, hogy azoknak a kamaszoknak, akik új lakhelyre költöznek, nagyon nehéz a dolguk, ugyanis az amerikai iskolákban nem befogadó a légkör.

A két lövöldöző tanulmányi teljesítménye átlagon felüli volt. De a menő csoportok ennek ellenére se fogadták be őket. Darkoknak, gótoknak hívták őket, mert fekete ruhában jártak, télen-nyáron hosszú viharkabátot viseltek. Melegnek is hitték őket, emiatt is gúnyolódtak rajtuk.

A fiúk előtörténetében benne volt az erőszak kirobbanásának lehetősége, szerették az erőszakos videojátékokat, a törvénnyel is meggyűlt a bajuk, feltörték egy gépkocsit, és elektronikus eszközöket loptak. Az előzmények dacára senki nem vett észre semmit, se a szülők, se a tanárok. Sőt, Harris pszichiáterhez járt a depressziója miatt, és a szakember se gondolta volna, hogy mi következik.

¹⁶ Youth Risk Behavior Surveillance... 2012.

¹⁷ GOLEMAN, D.: *Érzelmi intelligencia*. Háttér Kiadó, Budapest, 1997. 343.

¹⁸ ARONSON, E.: *Columbine után. Az iskolai erőszak szociálpszichológiája*. AB OVO, Budapest, 2009. 49–55.

A lopás után a pártfogó felügyeletükkel megbízott nevelőtiszt teljesen bizakodóan ítélte meg őket a rehabilitációs program során.

Mindkét fiú teljes családban élt, középosztálybeli szülőkkel, viszonylagos jólétben. Mindketten szerették a szüleiket, a videón azt üzenték nekik, hogy ne magukat hibáztassák, ők jó szülők voltak. És amiatt se hibáztassák magukat, hogy nem vették észre a jeleket, mert nem lehetett észrevenni. Harris a videón Shakespeare *Viharj*-ből is idézett: „szült már jó öl rossz magzatot.”

Az interneten írtak terveikről, a rendőrség tudott erről, de kamaszok ártalmatlan hőzöngésének tekintették.

Aronson legfontosabb megállapításai a konkrét esettel és általában az amerikai iskolai lövöldözésekkel kapcsolatosan az alábbiak voltak.

Az elkövetők fiúk, kamaszok, rendelkeznek lőfegyverrel, erőszakos filmeket néznek – jóval többet, mint az átlag –, és erőszakos videojátékokkal játszanak.

A férfi nemi hormon, a tesztoszteron nemcsak a szexualitásra van hatással, hanem az agresszivitásra is. A büntetés-végrehajtási intézetekben végzett vizsgálatok is visszaigazolták, hogy az erőszakos bűncselekmények miatt fogvatartottak tesztoszteronszintje magasabb, mint azoké, akik nem erőszakos bűncselekmény miatt kerültek be.

A kirekesztés mindig fájdalmas, de serdülőkorban elviselhetetlenül fájdalmas.

Az amerikai serdülő fiúk helyzetét nehezíti, hogy példaképeik John Wayne, Arnold Schwarzenegger és Clint Eastwood, akik a filmekben állandóan lövöldöznek.

Gyerekek milliói néznek erőszakos filmeket, játszanak erőszakos videojátékokkal, és nem lövöldöznek. A frusztrált, indulatos, agresszív társaik azonban az erőszakos média befolyása alá kerülnek. És rájuk a médiában megjelenített erőszak igenis erős hatással van.¹⁹

Aronson a két lövöldöző tudatállapotát patológiásnak értékelte, a férfiasan elfojtott keserűség robbanásig feszültté tette őket, tudatbeszűkült állapotba kerültek. Az iskolai kasztrációs rendszer legalján a lúzerek csoportjába tartoztak. Aronson ezért nevezi őket „patológiás lúzereknek”. Azok a lúzerek, azaz kirekesztett, kigúnyolt, megalázott fiatalok követnek el halállal végződő iskolai erőszakot, akik patológiás állapotba kerülnek.

A columbine-i lövöldözők egyike Marilyn Manson rajongója volt. A Marilyn Manson együttes megalakulásakor minden tag nevet változtatott oly módon, hogy egy női szex-szimbólum és egy sorozatgyilkos nevét vették fel. Azóta is folyamatosan bizonyítják szélsőséges világnézetüket, azt, hogy egy gonosz, bizarr világot kínálnak fel fiatal rajongóik számára. Mindent megaláznak, támadnak, megsemmisítenek, ami a középosztálybeli amerikai polgár számára érték lehet. Azok számára nyújtanak alternatívát, akik nem képesek a középosztálybeli értékek szerint élni. A magukat elveszettnek, kiteszítottnak érző fiatalokat gyűjtik maguk köré, egy torz világot kínálva nekik.

A racionálisabb fiatal tisztában van azzal, hogy mindez csak divat, image, de a nagyon elkeseredettek, a valóban betegek és torzságra hajlamosak kapaszkodót látnak benne.

¹⁹ ARONSON, E.: i. m. 74–91.

A columbine-i vérengzők élettörténetét utóbb pszichiáterek vizsgálták naplójegyzetek, videofelvételek, tanúvallomások alapján. Két, teljesen eltérő mentalitású fiatalról van szó, akiket úgy neveztek el, hogy a pszichopata és a depressziós. A pszichopata erős gyűlöletet érzett a társadalom iránt, felsőbbrendűségi érzései voltak, mindenkit megvetett, lenézett. Ő jóval nagyobb akciót szervezett egy általa lenézett „iskolai lövöldözésnél”, de a házilagosan összeeskábált bombák nem érték el az általa kívánt hatást. Ő volt az, aki Marilyn Mansont és a zenéjét szerette. A másik lövöldöző depressziós volt, és csak kiszolgálta erősebb személyiségű társát.²⁰

2007. november 8-án egy 18 éves finn fiú nyolc embert ölt meg egy középiskolában. A fiú internetes chatpartnere elárulta, hogy a finn fiú példaképének tartotta a columbine-i vérengzés két elkövetőjét. Az interneten nagy tudásra tehetünk szert, sok fiatal azonban olyan tudáshoz is hozzájuthat, amelyet értelmi, érzelmi képességei, szocializációja alacsonyabb foka miatt nem képes megfelelően feldolgozni. A szülőket fel kell készíteni a médiaforgasztásra, kritikával kell fogadni a média által kínált káros árut. Ha ezt a szülő megtanulja, át tudja adni gyermeke számára is. A médiapedagógusok a filmkészítés technikai oldalával is megismertethetik a tanulókat, és máris jobban elválnak a fikció és a valóság a hallgatók képzeletében, tudatában.

2000-ben „öncélú erőszaknak” neveztem el azt a fajta agressziót, amely manapság nem egy konfliktusfeloldó, vagy szükségletkielégítő bűncselekményhez társul. Új típusú elkövetők jelentek meg, akik abban lelik örömüket, ha látják mások testi és lelki szenvedését, akikben nincs a szánalomnak egy szikrája sem. Olyan fiatalok nőnek fel, akik nem ismerik a lelkiismeret-furdalást, a büntudatot. Olyanok, akiknek nem annyira érzelmeik, mint inkább indulataik vannak. Szubkultúrájukban státuszt vívnak ki ezzel a fajta viselkedéssel.

Az adott cselekmény megvalósításához „feltétlenül szükséges” erőszakon túl, jóval kegyetlenebb, brutálisabb módon hajtják végre a cselekedeteiket az elkövetők.

Egyes társadalmi csoportok a konfliktusaikat nem ott és azzal szemben oldják fel, ahol és akivel kapcsolatban felmerült, hanem más területen. Ha társadalmi helyzetük, adottságaik folytán nem tudják, vagy nem merik a konfliktus valódi vagy vélt okozójával szemben az érdekeiket érvényesíteni, másutt keresnek „áldozatot”. Maga az erőszak vált szükségletté a számukra.

2000-ben tett megállapításom mára sajnos semmit nem veszített érvényességéből: „Manapság nem egy esetben kizárólag az áldozat szenvedésének látványa miatt követnek el erőszakos bűncselekményeket a városi unatkozó fiatalok. Megjelenik az »unalomból ölés« jelensége. Több bűnesetet megismerve, kialakult bennem az a vélekedés, hogy ma a fiatalok egy bizonyos csoportja számára az erőszak az »önmegvalósítás« eszköze és a szabadidő eltöltésének »divatos« módja. Céltalanul járva-kelve az utcán, ma már nem elégszenek meg az »egyszerű« garázdasággal, kötekedéssel. Többre vágyanak, látni akarják, amint a nekik kiszolgáltatott egyén szenved, megalázkodni kényszerül.”²¹

²⁰ ARONSON, E.: i. m.

²¹ DOMOKOS Andrea: *Az erőszakos bűnözés*. Hinnova, Budapest, 2000. 74–76.

Megelőzés, biztonságos iskolák, campusok

Goleman az iskolai erőszak és általában a fiatalkori erőszak lecsökkentésére az „érzelmeik iskoláját” javasolja.²² Meglátása szerint ugyanis az érzelmi intelligencia hiányossága, fogyatékosai vezetnek el oda, hogy egyesek erőszaktevők, mások pedig áldozatok lesznek. Olyan tantárgyak bevezetését javasolja az iskolában, mint az önismeret tantárgy, illetve olyan házi feladatokat ajánl, mint például a lecke az együttműködésről. Már működő oktatási modelleket is ismertet.²³ Az önismeret tananyagának fő pontjai az érzelmeik kezelése, stresszkezelés, empátia, kommunikáció, feltárulkozás, személyes felelősségérzet, csoportdinamika, konfliktusmegoldás

A Kreatív Konfliktusmegoldás Program az alábbi eredményekről számolt be a New York-i iskolákban: kevesebb erőszak, kevesebb veszekedés történt az osztályban, javultak a kommunikációs képességek, és gondoskodóbb légkör alakult ki.²⁴

Bostonban a „Fegyver Project” keretében a bűnüldöző hatóságok és társadalmi szervezetek összefogtak a fiatalkorúak által elkövetett emberölések csökkentése érdekében. A „Fegyverszünet Művelet” során a fiatalkorú bandák tagjaival közölte a rendőrség, hogy az erőszakos cselekményekkel, a fegyveres elkövetéssel szemben zéró toleranciát alkalmaznak. Amíg a nem erőszakos bűncselekmények esetében a szokásos büntetőeljárás zajlik, addig a fegyverrel megvalósított bűncselekményeket kiemelt figyelemmel kísérik. A bandatagoknak felajánlották, hogy hagyják el lakhelyüket, cserébe munkalehetőséget kínáltak számukra, illetve különböző szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférést is.²⁵

Philadelphiában a „Bölcsőtől a sírig” elnevezésű megelőzési programban a fiatalokat kórházakba viszik, ahol megmutatják nekik az erőszakos bűncselekmények testi, lelki következményeit. A fiatalokat traumaközpontokba hívják, és itt képeket vetítenek nekik a fegyveres bűncselekmények áldozatairól, megmutatják nekik, hogy a sürgősségi osztályokon miként látják el a sebesült áldozatokat.²⁶

Az iskolai erőszak megelőzéséhez hozzátartozik a család és az iskola közötti szoros kapcsolat kiépítése, ahol bármelyik fél azonnal jelez, ha a diák életében változás következik be, vagy szükség van az odafigyelésre, esetlegesen támogatásra. Korán kell kiszűrni a veszélyeztetett diákokat.

²² GOLEMAN, D.: i. m. (1997) 390.

²³ STONE, K. F. – DILLEHUNT, H. Q.: *Self Science: The Subject is Me* (Santa Monica, Goodyear Publishing Co., 1978). In: GOLEMAN, D.: *Érzelmi intelligencia*. Háttér Kiadó, Budapest, 1997. 444–445.

²⁴ Metis Associates Inc., *The Resolving Conflict Creatively Program: 1988–1989. Summary of Significant Findings of RCCP New York Site* (New York, Metis Associates, 1990 május) In: GOLEMAN, D.: *Érzelmi intelligencia*. Háttér Kiadó, Budapest, 1997. 450.

²⁵ Mark A BELLIS et. al: *Preventing and Reducing Armed Violence What Works?* Liverpool John Moores University, Centre for Public Health, the World Health Organization, Department of Violence and Injury Prevention and Disability, and the UNDP Bureau for Crisis Prevention and Recovery, 2010. 19.

²⁶ BELLIS et al.: i. m. 22–23.

A Victory Over Violence négy szinten küzdene az iskolai erőszak ellen.

Az első szint magát a diákot célozza meg, és igyekszik az erőszakmentes megoldásokra tanítani a fiatalokat. Azoknál a diákoknál, akik már megvalósítottak iskolai erőszakot, a viselkedés megváltoztatását tűzik ki célul, olyan programokban kell részt venniük, amelyekben megismerik a konfliktusrendezés békés alternatíváit.

A második szint a kapcsolatok területére terjed ki. Itt azokat a diákokat is megszólítanak, akik eddig kívülállóként nézték végig az agresszív cselekményeket, mások terrorizálását. Őket arra biztatják, hogy aktívan kapcsolódjanak be, ne hagyják mások terrorizálását, lépjenek fel a bántalmazókkal és az erőszakkal szemben. A családokat is bevonnák az iskolai erőszak elleni harcba, közös programokon tanítanak meg szülőknek és gyermekeiknek egyaránt, hogy a problémák békés rendezése a társadalmilag elvárt viselkedésforma. Bizonyos esetekben mentorokat találnának a diákok mellé, akik példaképpül szolgálhatnak a fiatal nemzedék számára. A tanároknak is fontos feladata van ebben a szisztémában, többé nem tehetnek úgy, mintha nem vennék észre azt, hogy egyes gyermekeket megaláznak, bántalmaznak, kiközösítenek. Kötelességük odafigyelni és hathatósan fellépni az iskolai erőszakkal szemben.

A harmadik szint a közösség területén jelentkezik, amelynek feladata az együttműködés formáinak kialakítása, a környezet biztonságos átalakítása és a felügyelet bevezetése. Olyan tereket kell biztosítani, ahol nem lehet elbújni és a gyengét, kiszolgáltatottat büntetlenül bántalmazni.

A negyedik szint maga a társadalom, ahol olyan kulturális, társadalmi és gazdasági értékeket kell célul kitűzni, amelyek az agresszió ellen és az együttműködés mellett kötelezik el az egyéneket.²⁷

Aronson a megoldást a mozaikmódszerben látja. A jól ismert Sherif-kísérletet hozza példaként, ahol a nyári tábor két fiúcsapata, a Sasok és a Csörgökigyók egymás esküdt ellenségei voltak. A kísérletvezetők azonban közös célt tűztek ki számukra, és a közös munka során az ellentétek csökkentek. „Mindkét csoportot olyan helyzetbe hozták, amelyben kénytelenek voltak egymással összhangban, közösen dolgozni – amelyben együtt kell működniük annak érdekében, hogy a mindenki számára kívánatos cél teljesüljön.”²⁸

Az iskolában a mozaikmódszer hasonló elveken alapszik, a diákoknak együtt kell működniük az órán. „Minden egyes mozaikdarabka – minden egyes tanuló – nélkülözhetetlen ahhoz, hogy összeálljon és tökéletesen érthetővé váljon a végeredmény. Ha minden tanuló feladatrése fontos, akkor minden tanuló maga is fontos.”²⁹ A mozaikmódszer hatásos, mert minden egyes tanuló hozzáad a közös értékhez, pluszt ad a többieknek. „Emberek között szoros együttműködés akkor valósítható meg, ha megtanulunk a többiekre odafigyelni, végighallgatni őket, és ha megtaláljuk a módját, hogyan tudunk a leghatékonyabban kommunikálni

²⁷ 2014 Victory Over Violence <http://www.vov.com/issues/interpersonal-violence-in-the-community> posted in *Interpersonal Violence in the Community*; letöltve: 2013. november 20.

²⁸ ARONSON, E.: i. m. 125.

²⁹ ARONSON, E.: i. m. 136–137.

a csoport minden egyes tagjával. A másikra való odafigyelés közben megtanuljuk, hogyan lássuk a világot a másik személy perspektívájából – úgy, ahogyan ő. Ez pedig az empátia, az együttérzés és a kölcsönös megértés forrása.”³⁰ Fromm is hangsúlyozza, hogy az agresszió oka a valódi közös kötelek és érdekek hiánya.³¹ Amennyiben a felnőttek képesek közös célokat kijelölni a diákoknak, az együttműködés során a pozitív kapcsolatok erősödnek meg, és eltűnik az ellenségeskedés.

A bűnözést is csökkenti az egymásra figyelés. A személyes kapcsolatok kevesebb bűn- esethez, kevesebb drogfogyasztáshoz vezetnek.³² Felnőttek esetében is a személyes kapcsola- tok jelentik az egészséges élet alapját, a fiataloknál azonban minden ezen múlik. A tanulmá- nyi eredmények jobbak, ha a diákoknak van kihez kötődniük az iskolában, akár tanárhoz, akár kortárshoz. „Ezek a fiatalok könnyebben vészeli át a kamaszévek modernkori viszon- tagságait is: az érzelmileg kötődő diákok kevesebb erőszakos cselekmény, verekedés és van- dalizmus részesei; kevésbé szoronganak, ritkábban deprimáltak, elkerülik a kábítószer és öngyilkosság veszélyeit; nem csavarognak, nem maradnak ki az iskolából.”³³

Az igazi megelőzés természetesen a fiatalok rossz közérzetének megszüntetése lenne. Az elkövetők szoronganak, társas problémákkal, elmagányosodással, kirekesztődéssel küz- denek, figyelemzavarosak, a hangulati életük is zavart. Ezért szükséges érzelmi, hangulati életük egyensúlyban tartása, társas kompetenciáik kiépítése.

Hazánkat sem kíméli az iskolai erőszak, azon belül a zaklatás jelensége.

Figula hangsúlyozza, hogy a bullying, azaz a zaklatás nem azonos az iskolai erőszak jelenségével.³⁴ Valóban nem azonos, azonban annak egyik alfaja.

Magyarországon megjelent egy elmélet, mely szerint a középiskolai oktatás általánossá válásával iskolai keretek közé került a korábban a falakon kívül létező agressziókultúra.³⁵ Az oktatási biztos vizsgálata a 2008/2009-es tanévre vonatkozott, és a tanulók beszámolója alapján gyűjtötték össze azokat az agressziófajtákat, amelyeket a tanulók egymással szem- ben alkalmaztak. A leggyakoribb az egymással való kiabálás volt, a diákok 59,9%-a ismerte be, hogy ilyesmit tett. A második leggyakoribb módja a zaklatásnak a megségyenítés volt (47,5%). A harmadik leggyakoribb agresszióforma a kiközösítés, így ír erről az oktatási biz- tos hivatalának beszámolója: „A dolog természetéből fakadóan többen, a diákok negyede

³⁰ ARONSON, E.: i. m. 153.

³¹ FROMM, E.: *A rombolás anatómiája*. Háttér Kiadó, Budapest, 2001. 163.

³² GOLEMAN, D.: *Társas intelligencia. Az emberi kapcsolatok új tudománya*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007. 384.

³³ GOLEMAN, D.: i. m. (2007) 372.

³⁴ FIGULA, E.: Bántalmazók és bántalmazottak az iskolában. *Új Pedagógiai Szemle*. 2004/7., 223–228.

³⁵ *Iskolai veszélyek. Az oktatási jogok biztosának vizsgálata*. In: HAJDÚ Gábor – SÁSKA Géza (szerk.): *Oktatási Jogok Biztosának Hivatala* www.oktbiztos.hu Budapest, 2009. 21.; letöltve: 2013. december 1.

vett benne részt, az áldozatok érthetően kevesebben vannak (12,7%).³⁶ 26,6% rángatásban, lökdösődésben, 18,5% ütésben, rúgásban vett részt. A diákok 12,8%-a ismerte el, hogy meg rongált valamit az iskolában. A vizsgálat számomra rendkívül fontos megállapítása az volt, hogy az agresszió mértéke az anómia növekedésével, az iskolába vetett bizalom megrendülésével, a jövővel kapcsolatos bizonytalanságérzés erősödésével nő.

Az egyik legátfogóbb munka e témakörben az *Aáry-Tamás és Joshua Aronson* által szerkesztett munka.³⁷ Ennek része a fentebb hivatkozott 2009-es oktatási biztosi vizsgálat is. *Aáry-Tamás* hangsúlyozza, hogy a civil szervezetek és a hatóságok együttműködése nélkül az iskolai erőszak visszaszorítása nem kivitelezhető. A minél hathatósabb eredmény eléréséhez pedig szükség van európai uniós források megpályázására, a nemzetközi tapasztalatok megismerésére és hasznosítására.³⁸

Álláspontom szerint két eset mutatja be leginkább, hogy Magyarországon is elérkezett az iskolai erőszak a legvégső szintig, a halálos eredmény bekövetkezéséig. 2009-ben Pécsen egy hallgató lőfegyverrel és két tár lőszerral ment az egyetemre. Az órán egy egyetemista társát megölte, három másik embert súlyosan megsebesített. Az elkövetéskor 23 éves egyetemistát a Pécsi Ítéltáblán előre kitervelten, több emberen elkövetett emberölés kísérlete miatt életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték, amelyből legkorábban 30 év múlva helyezhető feltételelesen szabadlábra.

A történeti tényállás felderítésekor kiderült, hogy az elkövető kirekesztettnek érezte magát egyetemi csoporttársai körében, erről korábban a családjának többször panaszkodott. Tanúvallomások bizonyították, hogy egyes társai gúnyolták, cukkolták. Nagy valószínűséggel az aronsoni jelző, a „patológias lúzer” rá is illik.

2013–2014 fordulóján Székesfehérvárott egy szakközépiskolában fajult el olyan szinten a zaklatás, hogy két terrorizált tanuló is az autoagressziót választotta. Egyikőjük 2013 végén sikeres öngyilkosságot követett el. A másik tanuló az iskola harmadik emeletéről ugrott le a gúnyolódások, kegyetlenkedések, köpködések elől. Egy felkészített tanári gárda valószínűleg megelőzhette volna az öngyilkosságokat, letörve a zaklató banda terrorizáló tevékenységét. Magyarországon a pedagógusok egy része felkészületlenül áll a bullying jelensége előtt, nem tudják, hogyan kell, és nekik kell-e egyáltalán beavatkozniuk. Ezzel a kérdéssel akkor szembesülnek, amikor esetleges büntetőjogi felelősségük, a kötelességgel szembe nem-tevés okán bekövetkezett tragédiák miatti felelősségre vonás réme fenyegeti őket. A súlyos társadalmi probléma ilyen jellegű megközelítése eleve kudarcra van ítélve. A magyar általános- és középiskolák, főiskolák és egyetemek fel kell, hogy készüljenek a társadalmi erózió újabb tünetére, kötelesek megfelelő intézkedésekkel, programokkal elejét venni annak, hogy egyik diák a másikat, egy csoport egy diákot vagy csoportok egymást alázzák, tönkretégyék és autoagresszióba vagy kifelé irányuló agresszióba kergessék őket.

³⁶ AÁRY-TAMÁS, L és ARONSON, J: *Iskolai veszélyek*. Complex Kiadó, Budapest, 2010. 28.

³⁷ AÁRY-TAMÁS, L és ARONSON, J: i. m.

³⁸ AÁRY-TAMÁS, L és ARONSON, J: i. m. Előszó.

Összegzés

Az iskolai erőszak kialakulásának oka, hogy egyes diákok kedvezőtlen gazdasági, kulturális és érzelmi viszonyok között kénytelenek felnőni. A szegénység, a műveletlenség, a saját magukról, illetve a környezetükről való tudás hiánya, a gyermekkorban elszenvedett testi-lelki bántalmazások hatására egyesek nem képesek a frusztrációjukat, sérelmeiket, haragjukat megfékezni, és kontrollálatlan módon vezetnek le negatív érzelmeiket azokon a kortársaikon, akikkel egy közösségbe vannak zárva.

A gyermek- és fiatalkorúak devianciája, bűnözése a társadalom mentális, erkölcsi állapotának kivetítődése. A felnőtt társadalom értetlenül nézi a gyermek- és fiatalkorú elkövetők elhajlásait, bűncselekményeit, ahelyett, hogy magunkba néznénk, hiszen gyermekeink nevelésének eredményessége a társadalmi környezet, a felnőttek értékrendszerének függvénye.

A megelőzéshez szükséges a biztonsági rendszerek kiépítése, fegyveres őrés, fémdektoros belépők alkalmazása. Az igazán hatásos biztonsági korlátot azonban nem az iskola vagy campus épületei köré kell felhúzni, hanem a fejekben kell felépíteni. A végső cél a gyermekek számára átadni a kommunikációs, konfliktuskezelési, erőszakmentes problémamegoldási ismereteket. Ezt megelőzően azonban a szülőket, tanárokat, a gyermekekkel rendszeresen foglalkozó felnőtteket kell ugyanezekkel az ismeretekkel felvértezni.

◀ Büntetőeljárás elgondolások és a jogalkotói megvalósításuk tanulságai

Gönczöl Katalin tudományos tevékenysége a büntügyi tudományoknak főként olyan területeire esett, amelyekre én soha nem merészkedtem. Ezért nem tudok még ebben a kötetben sem közzétenni olyan dolgozatot, amely közvetlenül köthető a munkásságához. Mégis azt remélem, hogy az ünnepekt méltányolni fogja, hogy olyan témát választottam, amely legalább közvetve kapcsolódik a működése egyik szegmenséhez. Abban is bizakodom, hogy eljárásjogi szemléletmódot elnézi.

I.

A büntető eljárásjog történetében nem ritka jelenség, hogy a kódex egyik vagy másik módosítása új szemléleten alapul. Mivel a törvénykönyveket rendes körülmények között hosszabb időre szánják (és szerencsésebb országokban hosszú életűek is), a hatályosságuk idején a felfogásváltozások természetszerűnek mondhatók. Az, hogy ezeknek a törvény rendelkezéseiben tükröződniük kell, egy idő után ugyancsak magától értetődővé válik. Ha nem így állna a dolog, a törvény elkerülhetetlenül elavulna, és képtelenné válnék a feladata ellátására. A társadalmi folyamatok, a tudomány előrehaladása és egyéb tényezők egyaránt azt kívánják, hogy a törvény kövesse a változásokat.

Más (talán kevésbé szerencsés) országokban a büntetőeljárás törvények nem mutatkoznak tartósnak. A jogpolitika módosulásai viszonylag gyorsan eredményeznek törvénymódosítást, amire egyébként is könnyen, s ezért gyakrabban kerül sor. Amikor az új elképzelések megvalósítása, az eltérő szemléleten alapuló megoldások összehangolása elmarad, a törvény belső egyensúlya pedig zavart okozó mértékben megbomlik. Ez természetesen új kodifikáció sürgetésére indítja mind az elméleti, mind a gyakorlati jogászokat. Ha azután az új kódex elkészültére szánt idő is rövid, biztosra vehető, hogy az új törvény (még újabb, és esetleg még rövidebb előkészítés után megalkotott törvénykönyvvel történő) felváltására hamarosan sor kerül.

Ez utóbb felvázolt folyamatot jól illusztrálja a magyar büntető eljárásjog történetének legutóbbi 50-60 éve. A történet bemutatása felesleges lenne, elegendő, ha az 1998. évi XIX. törvény (a III. Be.) históriájára utalok, ami rövidege ellenére éppen úgy bővelkedett jogpolitikai eredetű, mint az ilyen megfontolást teljességgel nélkülöző módosításokban. A törvény felváltására irányuló kodifikációs munkálatok indulóban vannak, ebből pedig előbb-utóbb új kódex születik.

Az egymást felváltó magyar eljárási törvények között mindig kimutatható valamilyen kontinuitás. Egyik sem szakadt el teljes mértékben az elődeitől, nyilván azért, mert

a lehetséges eljárési megoldások száma nem végtelen, s ami bevált, az a későbbi törvényben is helyet kaphat (mint ahogy kapott is). A jogpolitikai szemlélet újdonsága sem zárja ki egy korábbi jogpolitika hatására kialakított intézmény további alkalmazását, ha annak helyesége az újabb elgondolások fényében sem válik kétségbe vonhatóvá.

A III. Be. eredeti és utóbb beiktatott rendelkezései, valamint intézményei között egyaránt vannak olyanok, amelyeket az indulóban lévő kodifikációnak érdemes lenne megőriznie. Más kérdés, hogy a szabályozás pontatlanságai vagy bizonytalanságai esetleg korrekciót igényelnek. Az is valószínű, hogy újabb társadalmi és jogalkotási tények miatt a korábban született szabályozás már teljes mértékben meghaladottnak bizonyul.

Most azonban nem az új kodifikáció igényeivel kívánok foglalkozni. A célom az, hogy két jogalkotási elhatározásból és a megvalósulásuk összevetéséből adódó következtetéseimet bemutassam.

II.

Vizsgálódásaimra az a tapasztalat indított, hogy valamely jogpolitikai vagy eljárásjogi elgondolás megítélése – az önmagában vett helyességétől vagy helytelenségétől elszakadva – nagyon gyakran a megvalósítás módjától függően válik pozitívvá vagy negatívvá. A büntető eljárásjog gyakorlati alkalmazója – bár talán igen határozott véleményt alkot magáról az elképzelésről – elsősorban inkább a megvalósítására hivatott szabályozást tartja szem előtt, amikor új intézményt vagy megoldást vizsgál. Ha pedig a szabályozás hiányosságai jogalkalmazásban bizonytalanságokra, netán zavarokra vezetnek, az erre vonatkozó negatív értékítéletét könnyen kiterjeszti mindarra, amire a szabályozás vonatkozik, függetlenül a háttérben álló elképzelés helyeslendő voltától. A gyakorlati szempontból történő megítélésnél tehát a jogpolitikai megfontolás számításán kívül is maradhat, noha nem volna szabad így lennie.

Sajnos a kétaspektusú elmélyült vizsgálódásra ez alkalommal nekem sincs módom. A jogszabály pontossága és ellentmondás-mentessége iránti igény fontosságának hangsúlyozása ellenére a terjedelmi korlátokra tekintettel ebben a dolgozatban – ha elkerülhetem – nem bocsátkozom a Be. által adott szabályozás kritikai elemzésére. A szakirodalom egyébként is megteszi: nagy terjedelemben foglalkozik az általam tárgyalandó intézményekre vonatkozó rendelkezések ismertetésével és bírálatával.¹

Ténylegesen két intézményt veszek szemügyre, mégpedig a távortartást és a közvetítői eljárást, melyek egyike sem szerepelt a III. Be. eredeti változatában. Törvénybe iktatásuk azt igazolja, hogy új jogpolitikai elképzelések valóra váltása törvénymódosítás nélkül lehetetlen, a stabilitás iránti vágy pedig nem akadályozhatja a hasznosnak vélt újdonságok beírását a törvénybe.

¹ A többszámú hosszabb-rövidebb dolgozat felsorolása, vagy közülük néhánynak a kiemelése szükségtelen. Az érdeklődő könnyen megtalálja őket, és kedve szerint válogathat belőlük.

A távortartást és a közvetítői eljárást állítva a középpontba, mindkettő avval jellemezhető, hogy joggal tartottak igényt a jogpolitika formálóinak a figyelmére.

Az előbbi hosszú idő óta ismert, de gyakorlatilag kezeletlenül hagyott problémára kívánt megoldást nyújtani. Ez lényegileg abban állt, hogy az együtt élő személyek konfliktusait a magánszféra körébe tartozónak minősítő felfogás miatt az esetek szenvedő alanyai nem várhattak hatékony beavatkozást és segítséget a hivatalos szervektől, mindenekelőtt a rendőrségtől.

Az, hogy az együtt élők közöttiekéhez hasonló konfliktusok, a verbális és pszichikai bántalmazások s a gyengébbek elleni egyéb visszaélések a megfelelő jogi eszközök híján akár az együttélés közvetlen színterén kívüli környezetben is hatósági kezelés nélkül maradtak, ismert volt. Csak a fokozódó társadalmi nyomás váltotta ki a politika, majd a jogpolitika oldalán a szándékot a megoldás keresésére. Amíg a szándék helyeslendő, a büntetőeljárásba iktatott távortartás intézményében megtalálni vélt megoldás helyessége részben megkérdőjelezhető.

Az előbbiekhöz hasonlóan a közvetítői eljárás ugyancsak újdonságként került az eljárási törvénybe, s e tény a polgári jogi közvetítői eljárás előírásának igen mérsékelt sikere után meglepetésnek volt mondható. Úgy látszik azonban, hogy a jogpolitikai elhatározás mögött meghúzódó, a restoratív igazságszolgáltatás eszméjét szolgálni kívánó gondolat életképes megoldás kialakítását hozta magával. Ami született, a jogpolitikai célkitűzés elérésére alkalmasnak látszik, és a büntetőeljárásba beilleszthető volta nehezen vitatható.

A két intézmény megítélése tehát abban azonos, hogy mindkettő a jogpolitika figyelmére érdemes probléma kezelésére hivatott. Abban is van hasonlatosság közöttük, hogy az eljárásjogi szabályozás egyik esetben sem sikerült különösebben jól. A hiányosságok azonban eltérő természetűek.

A büntetőeljárás törvény szellemének megfelelő szabályozás a távortartás esetében eleve kizárja a törvénybe iktatását követelők igényeinek a teljesítését, és erre még ráakódott néhány kifejezetten büntető eljárásjogi logikátlanság.

Ami a közvetítői eljárást illeti, kizárólag a szabályozási hiányosságok okoznak gondot. A szűkszavú rendelkezés (Be. 221/A. §) nemigen biztosítja az ezen eljárás mód sikerességéhez kapcsolódó büntetőjogi következmények alkalmazásának logikus kezelését.

E sommás értékelés nyilvánvalóan részletesebb indokolást igényel, mert a nélkül csak egyszerű szitkozódásnak minősíthető. A további részekben tehát ismertetem a következtetésem elméleti alapjait.

III.

A büntetőeljárás a *jellegének megfelelő* szabályozást igényel. Amikor tehát a jogalkotó valamely társadalmi jelenség kezelésére a büntetőeljárásba kívánja a megfelelőnek látszó jogintézményt beilleszteni, fontolóra kell vennie, hogy az eljárásjoggal szemben támasztott követelmények nem válnak-e kárára az intézmény hatékonyságának. Másképpen fogalmazva:

a hatékonyság érdekében nem kell-e félretenni valamilyen garanciát. Az eljárási elvek és garanciák fellazítása a hatékonyság érdekében a mai korban nehezen járható út. A XX. század második felében ezek felértékelődtek, és a bennük megtestesülő értékek sérelmét a világ számon kéri. Olykor hasznosabb, ha valamely jelenség kezelésére a legszigorúbb felelősségre vonási eljárásnál enyhébbet (ebből következően a büntetőeljárásnál „rugalmasabbat”) választ a jogalkotó, ahol a garanciák standardja alacsonyabb lehet.

Mivel a büntetőeljárás az általa érintett személyek alapvető jogait a legközvetlenebbül és a legnagyobb súllyal korlátozó „invazív” beavatkozásokkal jár, az eljárási alapelvek maradtalan érvényesülését szolgáló garanciák fokozott jelentőséget kapnak a szabályozásában.

Azok az intézmények, amelyek a büntetőeljárási garanciák érvényesülése mellett nem válthatják be az elérni kívánt célokat, látszólagos beilleszthetőségük ellenére sem valók az eljárási törvénybe. Amennyiben a jogalkotó mégis a szabályozásnak ezt a módját választja, szembe kell néznie egyrészt az eljárási jog alkalmazóinak ellenállásával, másrészt az adott jelenség ellen fellépni kívánók elégedetlenségével. A végeredmény akár az is lehet, hogy látszatmegoldás megteremtésével vádolják.

Ebből a szempontból lehet a távoltartás szabályozása tanulságos példa.

A jogalkotó a közkeletűen családon belüli erőszakként említett jelenség elleni határozottabb fellépést sürgetők nyomására vette fel a távoltartást új kényszerintézkedésként a III. Be. rendelkezései közé. Ennek megfelelően a terhelt szabad mozgáshoz és a tartózkodási hely szabad megválasztásához való jogát korlátozó intézkedés elrendelését *bírói* hatáskörbe utalta. Ami azonban megfelelt a büntetőeljárási szabályozás követelményeinek, megfosztotta az intézményt a támogatói által kívánatosnak vélt „sokkterápiás” hatástól. Ők ugyanis olyan jogi eszközt szerettek volna, amely az erőszakoskodó vagy zaklató személyt azonnal és minden különösebb formalitás nélkül kizárja abból a környezetből, ahol az intézkedésre okot adó magatartást tanúsította vagy tanúsíthatta. Az alapvető probléma abból adódik, hogy a szándékozott rendeltetésének betöltésére alkalmas „távoltartás” nem illeszkedik a garanciákkal teletűzdelt büntetőeljárásba. Úgy látom, hogy a távoltartás intézményét nem a büntetőeljárási törvényben kellett volna szabályozni, bármennyire is kézenfekvőnek látszott akkor ez a megoldás. A büntető eljárásjogi szabályozás a társadalmi nyomást nem enyhítette. Csupán megjegyzem, hogy a hozzátartozók közötti erőszak miatt alkalmazható távoltartásról szóló későbbi (2009. évi LXXII.) törvény sorsa sem igazi sikertörténet.

A közvetítői eljárás bevezetése ugyancsak szolgál tanulságokkal. Vele a punitív (megtorló) igazságszolgáltatás hosszú idő óta töretlen uralmát a jogalkotás a *helyreállító* (restoratív) igazságszolgáltatás eszméjének jegyében fellazította. Nem teljesen alaptalanok azok a vélemények, hogy a közvetítői eljárásban az elterelés gondolata is jelen van: az eredményessége az esetek egy részében a hagyományos bírósági utat szükségtelenné teszi. (Az elterelés kérdéséhez még visszatérek.) Az alapgondolat azonban félreérthetetlenül a restoratív eszme, és ez vezetett a magyar büntetőeljárásban eddig ismeretlen megoldáshoz.

Abban a kérdésben nem kívánok állást foglalni, hogy a restoratív igazságszolgáltatás jegyében létrejött közvetítői eljárás büntetőeljárási bevezetésére éppen akkor érkezett-e el az

idő, amikor az történt. Tény, hogy a restoratív igazságszolgáltatás gondolata régebből eredeztethető, s a mellette szóló érvek sem jelentéktelenek. Nagyon is elképzelhetőnek tartom, hogy a punitív felfogásnak korunkban hátrébb kell szorulnia. Az említett állásfoglalás nélkül is kijelenthető, hogy a büntetőpolitika az ilyen eszmei váltást kitűzheti célul, és megteremtheti a megvalósítására szolgáló eszközöket.

A büntetőeljárás egén üstökösként feltűnt közvetítői eljárás az elvontabb eljárásjog-dogmatikai vizsgálódást ugyancsak megérdemli.

Ennek része az a megállapítás, hogy a megegyezésre kész sértett és terhelt a közvetítő (pártfogó) segítségével létrejött megállapodása és annak teljesülése köti az eljárás elrendelőjét (legyen az ügyész, avagy bíró): a terhelt büntethetőségét megszünteti (három évet meg nem haladó szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény esetében), vagy korlátlan enyhítést enged (ha a büntetési tétel felső határa öt év). (E szabályozás azt juttatja kifejezésre, hogy a sértettnek nyújtott jóvátételhez a törvényben megjelölt bűncselekmények esetében jelentősebb érdek fűződik, mint a terhelt szigorú megbüntetéséhez. A jogpolitikai döntést tudomásul veszem.)

Az is tényként állapítható meg, hogy az újonnan bevezetett intézmény szabályozása nem a legjobban sikerült. Hiányzik például az összhang az eredményes közvetítői eljárás következményeinek büntetőjogi értékelése, illetőleg ennek az eljárásjog eszközeivel történő kifejezési lehetőségei között.

Mint ezt már korábban jeleztem, a közvetítői eljárás sikeressége a terhelt büntethetőségét az egyik esetben megszünteti, aminek az eljárási következményeit az ügyész és a bíróság is megállapíthatja. Amikor azonban a közvetítői eljárás eredménye csupán a terhelt büntetésének korlátlan enyhítését engedi, ha az ügyész állapítja is meg e feltétel teljesülését, a bíróságnak kell a korlátlan enyhítést elvégeznie. Mindössze azt nem tartalmazza a törvény, hogy ez miképpen történhet. Mint tudjuk, a korlátlan enyhítés mértéke bírói mérlegelés kérdése, s mint ugyancsak tudjuk, a bírói függetlenség nem engedi, hogy az efféle mérlegelésbe bárki beleszóljon.

IV.

A továbbiakban szigorúan a büntető eljárásjog szempontjából, azon belül is az opportunitás elvnek² összefüggéseiben tárgyalom a kérdést.

A közvetítői eljárás a büntetőpolitikai elképzelés szempontjából beláthatóan célszerű, ám éppen emiatt nehéz opportunitási intézményként felfogni. A punitív jogpolitikát követő

² A klasszikus felfogásnak megfelelően minden bűncselekményt felelősségre vonásnak kell követnie, és az elkövetőt meg kell büntetni (legalitás elve). Az opportunitás elve (vagyis hogy a legalitás elvétől célszerűségi okból el lehet térni) elfogadhatatlan. Ez a felfogás mára enyhült: az eljárásjog több, az opportunitás elvét követő intézményt szabályoz. Igaz, az opportunitás elve alkalmazásának elbújtatása fontos jogalkotói szempont.

büntetőjogi szabályozásnak megfelelően értelmezett legalitási elv alól kétségtelenül kivételként jelentkezik, ám a restoratív gondolattal összhangban álló legalitási elv az előbbitől eltér.

Amikor a *dogma* (vagyis a jog) változik, a *dogmatika* kénytelen követni. Így tehát amikor a büntetőjog az eredményes közvetítői eljárást büntethetőséget megszüntető okként elismeri, és a szükséges eljárési szabályozást megteremti, az eredeti legalitásfelfogásnak valamelyest módosulnia kell.³

Ebben a szemléletmódban állapítom meg, hogy az ügyész a legalitás elvén belül marad, amikor a törvényi rendelkezéseket követve közvetítői eljárásra utal valamely ügyet. Ezt nem befolyásolja, hogy a döntését a (közvetítői eljárás feltételeinek mérlegeléssel megállapított teljesülésére vonatkozó) belátása alapozza meg. A törvényalkotó számos más helyzethez hasonlóan ruházza rá az ilyen döntés jogát. A végső, mégpedig a tevékeny megbánás büntethetőséget megszüntető okának beálltát megállapító és az eljárást lezáró határozatot viszont önmagában semmi nem különbözteti meg az egyéb okra alapítottaktól.

Az előbbi okfejtés nem ad eligazítást a közvetítői eljárás azon esetére, amelyet nem az eljárás megszüntetése, hanem szükségképpen a bűnösség megállapítása és büntetés kiszabása követ, vagyis amikor a tevékeny megbánás csupán a büntetés korlátlan enyhítésére ad okot. A jogpolitikai elképzelés szintjén célszerűnek minősülhet, hogy a terhelt általi jóvátettelt a büntetés jelentős leszállításának kilátásba helyezésével serkenti. A jogalkalmazás valósága azonban az eszmét a szabályozás nem éppen logikus volta miatt kedvezőtlen színbe helyezi. Ennek a jelentőségére korábban már utaltam.

Amikor a büntetési tétel felső határa öt év, az ügyész által a törvényi rendelkezéseknek megfelelően elindított közvetítői eljárás sikerességének megállapítása után is a vádemelés következik. Ilyenkor az ügyész által megállapított korlátlan enyhítésre okot adó körülményt a bíróságnak kell hasznosítania, törvényi útmutatás híján azonban bizonytalan, hogy ezt miként teszi. A jogpolitika célszerűségi elképzelése hajótörést szenvedhet a *célszerűtlen* szabályozás zátonyán.

³ A *dogma* ma azt diktálja, hogy a legalitás értelmezésének el kell távolodnia a klasszikus felfogástól. Király Tibor szerint az officialitás és a legalitás elvei soha nem voltak kivételt nem tűrő szabályok. Rámutat, hogy az olyan büntetőjogi szankciók megjelenése, amelyek „az elkövetőt a fenyegetettség állapotába helyezték, és megengedték, hogy ténylegesen büntetés nélkül maradhasson”, nem viseli el, hogy a legalitás elve a bűnös feltétlen megbüntetésének követelményét is magában foglalja. Az elv bár egyfelől „fontos és nélkülözhetetlen biztosítéka a jogbiztonságnak, ...nem lehet másfelől akadálya annak, hogy a polgárok jogbiztonságát a büntetőjogiaknál kevésbé drasztikus és szükség esetén humánusabb eszközökkel szavatolja.” Míg azonban a legalitás árnyalt értelmezését kívánatosnak véli, a sértett és a terhelt közötti megegyezést mint „az elkövetett bűncselekmény meg nem büntetését” engedő intézményt a legalitás következetes érvényesítésének akadályaként említi (KIRÁLY Tibor: *Büntetőeljárás jog.* Osiris Kiadó, Budapest, 2003., 117.). A fogalom újragondolását tehát nem tartja szükségesnek. Én magam úgy vélem, hogy a legalitás elvének új megfogalmazása előbb-utóbb elkerülhetetlen lesz. Amíg erre sor nem kerül, az árnyaltabb értelmezésre buzdító tanácsot célszerű követni. Megjegyzem azonban, hogy ennek az opportunitás elvére ugyancsak ki kell terjednie. A közvetítői eljárás vizsgálata az állítasomat alátámasztja.

Ehelyütt nem térek ki minden, a gyakorlatot zavarba ejtő és az elméletet nyugtalanító jogalkalmazási és dogmatikai problémára. Kizárólag a legalitás és az opportunitás elvontabb kérdéseiből kiindulva is találok némi elmélkednivalót. Mint már említettem, a sikertelen közvetítői eljárás a dolgok rendes menetén nem változtat, csupán némi idővesztést okoz. Problematikus viszont a sikeres próbálkozás.

Amikor a büntethetőséget megszüntető tevékeny megbánással van dolgunk, a helyzet viszonylag egyszerű. Igaz, a tevékeny megbánás ügyészi megállapítása tartalmilag a terhelt bűnösségét implikálja, de kifejezett szankció ehhez nem fűződik. A megszüntető határozat megfelel a Be. azon rendelkezésének, amely szerint büntethetőséget megszüntető ok esetén eljárás nem indítható, a megindított eljárást pedig meg kell szüntetni. Kétlem, hogy a legalitás elvén ezzel csorba esnék, minthogy a *büntetőjog* alkalmazása valósul meg. Az eddig elmondottakból az következik, hogy felfogásomban ilyenkor az opportunitás elvének alkalmazásáról nincs, és nem lehet szó.

A közvetítői eljárás másik változatában sem lehet szó a legalitás elvének korlátozottságáról, sem pedig az opportunitásról. Két elméleti jelentőségű kérdés mégis tűnődésre ad okot. Az első az, hogy tehet-e az ügyész a vádban a bíróságra kötelező erővel olyan megállapítást, amely a vádlott bűnösségét jelenti. A második, hogy kötelezheti-e – akár a törvény felhatalmazása alapján is – a bíróságot „korlátlan enyhítésre”. Attól tartok, a válasz mindkét kérdésre kizárólag nemleges lehet. Ennek ellenére a vád ilyenkor mindkét „kötelezést” tartalmazza.

A tevékeny megbánás tanúsításának vádbeli közlése azt mutatja, hogy az ügyész nyilván bűnösnek vélte a gyanúsítottat, ha a közvetítői eljárást elindította. Minthogy ehhez az ő beleegyezésére is szükség van, a gyanúsított erre – minden más bizonyítéktól függetlenül – maga szolgáltatott okot. Az első kérdésre a bíróság természetesen felelhet „nem”-mel, mert ha erre okot lát, a vádlottat felmentheti.⁴ Ilyen ok hiányában viszont aligha kerülhető el, hogy az ügyész iránti engedelmisség árnyéka vetüljön rá, függetlenül attól, hogy az igazság megállapítására a tárgyaláson kísérletet tett-e. Gondolom, az ilyen *látszat* veszélye nincs olyan jelentőségű, hogy a spekulatív *elméletieskedőkön* kívül bárki figyelmét felkelthesse.

Ami viszont a korlátlan enyhítési helyzet beálltának ügyészi megállapítását illeti, ennek hatása alól a bíróság úgy vonhatja magát ki, hogy például az adott esetre az általában „szokásos” büntetést szabja ki. Ezzel természetesen a törvényi rendelkezést lépi át, nem beszélve a vádlottnak az arra épített várakozásáról. Ha azonban ténylegesen alkalmazza a korlátlan enyhítést, elgondolkodhat, érintetlen maradt-e a bírói függetlensége, vagy sikerült-e azt láttatnia. Kétségtelen, hogy ilyenkor is módja van a tárgyaláson tett megállapításaira alapoznia az enyhítés mértékét, a joggal védelmezett bírói függetlenség *sérelmének látszata* azonban kitörölhetetlen. Természetesen ez is pusztán elméleti spekuláció.

Mindezek alapján arra a következtetésre kényszerülök, hogy a közvetítői eljárás semmilyen formában sem lehet opportunítási intézmény. A végső konklúzió azonban még hiányzik: az opportunitás fogalmának körülhatárolása még hátravan, noha eddig abba az irányba haladtam.

⁴ Kár, hogy a III. Be. ezt a kérdést nem rendezi. Így senki nem tudhatja meg *belőle*, mi történik a felmentést követően a közvetítői eljárás alapján teljesített jóvátétellel.

A legalitás elvének a minden bűncselekmény miatt minden elkövető elleni eljárás követelményét kifejező tartalma csak azon az áron lehet feltétlenül irányadó, hogy a büntetőeljárás egyfajta rugalmatlan felfogását és a hatóságokra háruló munkateher növekedését a jogalkotó elfogadja. Úgy látszik, az ár túlságosan magas, mert a következetes legalitás, sőt az officialitás lazításának tendenciái a vegyes rendszer elterjedésével egyidejűleg megjelentek.

Az opportunitás a legalitás elve alóli kivétel, mert azt engedi meg, hogy bizonyos esetekben a *bűncselekményt* ne kövesse büntetőeljárás, mivel az célszerűtlen. A célszerűség vagy a hiánya azonban szigorúan *eljárás*i természetű, és elkülönítendő a büntetőjog szabályait alakító célszerűségtől. Az utóbbit a jogalkotó a büntetőjog normáinak megfogalmazásakor maga veszi számításba. A büntetőjogi rendelkezés ez által a legalitás elvének uralma alá kerül, minthogy az eljárásban a büntetőjogot kell érvényesíteni, mégpedig úgy, ahogyan azt a törvény tartalmazza.⁵

Az *eljárás*i célszerűségről szóló döntést a jogalkotó a jogalkalmazóra hagyja, mégpedig akár úgy, hogy megállapítja, milyen körülmények között és mire vonatkozóan lehetséges az eljárás i célszerűtlenség (a célszerűség hiányának a) megállapítása, vagy pedig úgy, hogy általános felhatalmazást ad neki e kérdés eldöntésére. Ehhez a szükséges diszkrécionális jogkört ugyancsak biztosítani kell. Opportunitásról tehát csak akkor lehet szó, amikor az ügyész a *konkrét* közbiztonsági feladatainak a teljesítésétől azért tekint el, mert a törvényhozótól erre kapott jogkörében az állam büntetőigényének érvényesítését célszerűtlennek minősíti, s a legalitás elvét az adott ügyben nem alkalmazza.

Az opportunitásról szóló fejtegetéseim nagy valószínűséggel túllépnek e dolgozat keretein, minthogy nem tartoznak szorosan sem a távolfartás, sem pedig a közvetítői eljárás értékeléséhez. Egyszerűen nem tudtam ellenállni annak a csábításnak, hogy az értékelés során szinte véletlenül megnyíló ösvényen végigmenjek. Ez ugyanis avval kecsegtetett, hogy az opportunitás mibenlétéhez közelebb jutok. Persze, az elméleti jogász reménye is lehet csalfa.

⁵ Egyszerű példával illusztrálva: amikor a jogalkotó meghatározza a lopás fogalmát és az emiatt járó jogkövetkezményt, a legalitás elvéből következően az ügyésznek gondoskodnia kell minden lopás feltárásáról, és az elkövető bírósági felelősségre vonásáról. Amikor azonban a büntetőjog szerint meghatározott tárgyakra vagy meghatározott összegnél kisebb értékű tárgyakra a lopás törvényi tényállása nem terjed ki (mert a jogalkotó szerint az ilyen ügyekkel nem célszerű a büntetőeljárást terhelni), a legalitás elve nem kívánja, sőt kizárja az érintett tárgyak „ellopása” miatti eljárást, mert nincs bűncselekmény (tehát nincs eljárási ok).

V.

Mint azt korábban ígértem, visszatérek a közvetítői eljárás *elterelési* intézményként történő értelmezéséhez. Az ilyen nézeteket fenntartásokkal fogadom. Nem állítom, hogy ellenvetéseim nagy jelentőségűek, mert csupán az elmélet számára oly kedves fogalmi gondolkodás barátai tarthatják őket lényegesnek, a jog gyakorlatát nemigen érintik. Talán mégis érdemes némi figyelmet szentelni nekik: a fogalmi tisztaságra törekvés sohasem ártalmas.

Az elterelés lényegileg a hagyományos büntetőeljárás véghezvitele helyett a bűncselekmény elkövetőjével szemben valamely más elintézési mód alkalmazását jelenti. A közvetítői eljárás újszerűsége kétségtelen, mégis kétlem, hogy az alkalmazása ténylegesen elterelésnek minősülne.

A három év szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő cselekmény esetében az ügyész vagy a bíróság ugyan a közvetítő elé utalja az ügyet, s ha ez az eljárás sikeres, büntetési jog megszüntető ok miatt az eljárást meg kell szüntetni. Függetlenül attól, hogy a megszüntető ok az ügyész, vagy a bíróság aktusa folytán keletkezik, még akár lehet is elterelésről szó. Ezt az sem érinti, hogy az eljárás megszüntetése ugyancsak az ügyész vagy a bíróság aktusával történik. Amikor a büntetési tétel felső határa öt év, a hagyományos eljárás a közbeiktatott kitérő (a közvetítés és a jóvátétel teljesítése) után szabályszerűen folytatódik, és a bíróság ítéletével fejeződik be. Itt már aligha lehet elterelésről beszélni – feltéve, hogy e kifejezés tartalmáról korábban írtak helytállóak.

VI.

Akárhogy legyen is a dolog, a közvetítői eljárás a mai magyar büntetőeljárásban létező, és a bevezetését igazoló intézmény. Igazolja továbbá azt a tételt is, hogy amikor valamely újítás beilleszthető a büntetőeljárásba, a szabályozásban esetleg mutatkozó problémák legfeljebb nehezítik, de nem zárják ki a „működését”.

A távoltartás más megállapítást enged: valamely társadalmi probléma kezelésére nem szerencsés a büntetőeljárást igénybe venni, ha ennek a szabályozási módja nem felel meg az elérendő célnak.

Mindkét megállapítás megfontoltságra serkent.

◀ A büntető államtól a jóléti államon át a bosszúálló államig¹

Gönczöl Katalinnak, azt hiszem, nincs olyan munkája, amelyben ne világítana rá, hogy a bűnözés és a büntetőpolitika társadalmi jelenségek. Ha jól tudom, 1982-ben írta első ilyen tanulmányát *A hátrányos helyzet és a bűnözés* címmel. Ezt követte 1991-ben máig érvényes könyve, a *Bűnös szegények*. A kriminálpolitika és a társadalompolitika közti elszakíthatatlan kapcsolat épp úgy szemléletének részévé vált, mint a bűnözés kérdéseinek társadalmi struktúrába ágyazása. Ezért tudott már 1990-ben arra figyelmeztetni, hogy „Az új körülményekhez a büntetőpolitikának is alkalmazkodnia kell. A tudatos társadalomirányítás eszközeként úgy kell működnie, hogy ne válhasson a félelem, a pánikszerű önvédelem államilag szentesített eszközévé”.² A figyelmeztetést az illetékesek nem hallották meg. Ugyanezért tud Gönczöl manapság is olyan kellemetlen kérdéseket feltenni, mint pl. „Miért van az, hogy a kormányzatok a marginális helyzetben lévő népességgel szemben előszeretettel fordulnak a büntető intézkedésekhez, ahelyett, hogy megkísérelnének a szociális és gazdasági okokra hatni?”³ A tanulmányban adott sokrétű választ szeretném más oldalról kiegészíteni.

Van-e büntető állam?

Gönczöl Katalin kérdésének szilárd alapja van: igen, a kormányzatok előszeretettel büntetik a szegényeket. *Geremek* szerint ez (az általa vizsgált korszakban) még csak nem is függött szorosan a szegények számától. A kora újkorban sokkal inkább a születő kapitalizmus munkaerővel kapcsolatos érdekei voltak meghatározók. Azt hiszem, hogy a közelebbi múltban azért a szegények növekvő számának is nagy a szerepe. Az utóbbi két évtizedben sokakat foglalkoztat az, hogy a növekvő szegénységre adott állami válaszok milyen változást jelentenek az állam „jellegében”. Mind gyakrabban fordul elő, hogy az államot büntető államként

¹ Előjáró mentegetőzés: a tanulmányban átfogott időtávot és diszciplína-tömeget egy egyszerűsített tanulmány nem tudja kezelni. Az egész írás egy hipotéziseket halmozó előtanulmányként értelmezendő. Úgy vélem azonban, hogy a hosszabb táv és a szélesebb horizont segíthetnek jobban megérteni mai folyamatokat. Ezért kezdtem el ezt a kísérletet.

² GÖNCZÖL Katalin: Válság – munkanélküliség – büntetőpolitika. In: *Munkanélküliség, megoldások és terápia*. MTA Szociológiai Intézet, Budapest, 1990. 158–179.

³ GÖNCZÖL Katalin: Pessimista jelentés a posztmodern büntetőpolitika klimatikus viszonyairól. *Mozgó Világ*, 2010/április. <http://mozgovilag.com/?p=1190> (Letöltve: 2014.01.20)

(penal state, olykor punitive state, état pénal, strafender Staat) írják le. A „mintát” az USA jelenti, melynek börtönnépessége 1980 és 2008 közt megnégyesződött, 2 millió fölé, a népesség 1%-ára emelkedett.⁴ Ez a minta Európa országainak egy részébe is átszivárgott.⁵

Anélkül, hogy meghatározást tudnék adni arról, hogy mi is ma a büntető állam, az erről szóló tanulmányok különböző vonásokat emelnek ki. Jellemzői között mindenekelőtt a kriminalitással összefüggő jelenségeket találjuk. Ezek között van a zéró tolerancia; kis súlyú társadalmi vétségek kriminalizálása; a korábbinál gyorsabb, gyakran kötelező (mérlegelést mellőző) pénzbüntetés vagy elzárás; magas büntetési tételek; nagy rendfenntartó erők; az állami erőszakmonopólium megszűnése; új megfigyelő rendszerek, térfelügyelő kamerák, szigorú, kapcsolódó nyilvántartások; a szociális rendszerek állami forrásainak csökkentése, a büntetőpolitika állami költségeinek növekedése; több erőszak a büntető rendszeren belül és kívül. Társadalmi jellemzőként említik a szegények bűnbakká tételét, a szegénység etnicizálását és ezzel a társadalmi okok faji magyarázatokkal való elrejtését; sokféle szegregáció erősítését, és már felmerült a decivilizáció veszélye is.⁶

A büntetőpolitika erősödésének okai között vannak, akik a neoliberalis gondolkodás térnyerésére, de változó hangsúlyaira teszik a hangsúlyt. A neoliberalizmus először kisebb államot akart. Ennek érdekében először az állam korlátozó gazdasági funkciója ellen lépett fel, szinte teljes sikerrel. Majd ugyancsak a kisebb állam érdekében a piaccal szemben védelmet nyújtó szociális állam ellen fordult, nem kevés eredménnyel. Mai követelése a szociális zűrzavarok miatt (melyekhez maga is hozzájárult) megfordította a követelés irányát: szigorúbb büntető fellépést, azaz nagyobb államot követel.

Más magyarázatok a büntetőpolitika erősödését a népesség követelésére, a büntető populizmusra adott válaszként értelmezik. Ennél szélesebb közelítésben a „büntető populizmus” maga a politika által manipulált jelenség. A bűnözés mindenütt sokkal kisebb mértékben nő, mint a „bűnös szegényekkel” szembeni gyűlölet. Az állam sikeresen konvertálja a globálisan növekvő létbizonytalanságtól való szorongást a bűnözőkkel, ezen belül egy-egy etnikummal szembeni szorongássá, illetve gyűlöletté. Ezzel a létbizonytalanság, a szegénység és a növekvő egyenlőtlenségek elleni küzdelem helyébe a büntetőpolitikát teszi. A fentiek szerint működő büntető állam következményei az egyenlőtlenségek, a szegénység és a kirekesztés további növekedése, a civilizációs folyamat megfordítása, vagyis a decivilizáció, illetve a társadalom szétesése.⁷

⁴ GÖNCZÖL Katalin: Mire jó a büntetőpolitikák nemzetközi összehasonlítása? *ÉS*, 2011. szeptember 30.

⁵ WACQUANT, Loïc: How penal common sense comes to Europeans. *European Societies*, 1999/3. 319–352.

⁶ A büntető állam egyes jelenségeiről vagy egészéről szóló irodalom már olyan bőséges, hogy a hivatkozások a szöveggel azonos terjedelmet igényeltek volna. A hivatkozások hiányát egy tervezett hosszabb tanulmányban igyekszem pótolni.

⁷ FERGE Zsuzsa: A civilizációs folyamat fenyegetettsége. *Magyar Tudomány*, 1999/10. 1153–1170.

Valamennyi fent említett jelenség nem végállapotokra, hanem folyamatokra utal. Épp ezért azt talán meg lehet állapítani, ha egy állam sikeresen ellenáll a büntetőpolitika kísérésének, és megvédi jóléti és civilizációs vívmányait. Ám elég nehéz egy-egy államot elhelyezni a büntető állam felé vivő lejtőn.

Tanulmányom azt igyekszik megmutatni, hogy Európában az állam szegénypolitikája hullámzott. A középkori-kora újkori Nyugat-Európában a csavargók, munkátlanok tömeges megjelenésére az államok gyakran a szegénység kriminalizálásával válaszoltak. Az első „büntető államok” virágkorukat a 16–18. században élték. Az ugyancsak a középkorban induló „civilizációs folyamat” lassan átalakította a társadalmak viszonyrendszerét és mentalitását. A folyamatot segítette, hogy a 19. századtól (részben a kapitalizmussal bővülő források segítségével) az állam is aktív szereplővé vált, több-kevesebb társadalmi nyomásra bővítette civilizáló és a szociális funkcióit. Így jöhettek létre a jóléti, vagy szociális államok. Ezek 1950–1980 táján teljesedtek ki. Igyekeztek az egyenlőtlenségeket csökkenteni, nem (vagy kevésbé) kriminalizálni a szegénységet, a korábnál komolyabban venni a szociális jogokat és a társadalmi integrációt. A 20. század végén azonban a (neoliberálisnak vagy neokonzervatívnek nevezett) hatalmi és gazdasági erők mind globális, mind nemzeti szinten megelégtéltek, hogy a szociális állam korlátozza érdekeik szabad érvényesítését. Ekkor jött el a (második) büntető államok ideje, igaz, nem mindenhol. Az európai országok szétváltak a kialakult európai szociális modellt védelmezőkre és az azt elvetőkre. A középkor felidézésével azt kívánom érzékeltetni, hogy noha a kriminalizálás elért foka akkor sem volt „szükségszerű”, az államok mozgástere – már csak a források szűkössége miatt is – a mainál sokkal kisebb volt. Ma sokkal inkább van választási lehetőségük a tekintetben, hogy mennyire követik a középkor hagyatékát. Ez akkor is igaz, ha ma a globalizálódás szab bizonyos korlátokat a nemzetállamok számára.

Tanulmányom utolsó részében Magyarország helyét keresem a büntető állammá válás folyamatában. A tények bemutatásából úgy tűnik, hogy az ország eléggé előre jutott a lejtőn, sőt, a másutt terjedő szegényeket büntető elemeket – nem is csak a szegények esetében – valamiféle ressentiment-tal, megtorló-bosszúálló igyekezettel egészíti ki. Ezért nevezem büntető-bosszúálló államnak.

A középkor és kora újkor „szegénypolitikája”

A szegényeket mindig másként látta a társadalom. A *kora középkortól*, ha a segítség egyáltalán napirenden volt, az a kisközösségek (család, helyi közösség, földesúr) ügye maradt, vagy az egyház jótékonykodott. A katolikus egyház jelentett – valamikor a 4. századtól kezdve – időszakonként komolyabb szervező erőt. A szegénysegélyezés helyi egyházi szervezése azonban az első évezred vége felé mind nehezebbé vált. A helyi közösségek gyengültek-bomlottak, nőtt a munka és lakhely nélküli vándorok (vagránsok) tömege, akik a városokban koncentráálódtak. A szegénység mind félelmetesebbé vált. Ekkor, azaz nagy-

jából a 15. századtól volt kénytelen az állam szembenézni a problémával. Minthogy az állami szegénypolitika történetét sokan megírták,⁸ lényege röviden összefoglalható.

A segítség és gondoskodás két alaptípusa a „nyílt”, azaz a szegény otthonába vitt segély és a „zárt” ellátás. A kettő közti arány országok és kor szerint változik, és nagyban függ az urbanizálódás fokától. A legkorábbi időktől működik az „érdemes-érdemtelen” kategorizálás, amely irgalmas lehetett idős, beteg, önellátásra képtelen emberekkel, de szinte mindenhol irgalmatlan a „munkakerülőkkel”. A szegény gyerekeket sok helyütt és sokáig a munkaképes felnőttekhez hasonlóan kezelték: kicsi koruktól dolgoztatták, vagy a szülőkkel együtt elzárhatták őket (bár néhány országban már a 16. században létrejöttek árvaházak).

Az állami szociálpolitika első megjelenését nyugaton (14–15. század) számos tényező mellett a pestisjárvány tette szükségessé a megritkult munkaerő miatt. Ekkor összemosódik a „munkaerő-politika” és a büntetőpolitika, a szociálpolitikai elem (segítés) akár el is maradhat. Erre példa III. Edvárd sokat emlegetett 1349. évi törvénye, amelyben megtalálható a munkaerő mobilitásának tiltása, a munkakényszer, a bérek (sőt, árak) felülről kikényszerítése, a felajánlott munka kötelező elfogadása, a koldulás vagy koldusnak segítség tiltása és büntetése, és minden fenti szabály megsértéséért szigorú büntetéssorozat, mely végül mindig elzáráshoz vezet. Ugyanezen években hasonló örvények születtek Spanyolországban, Portugáliában, Hollandiában, és az angol törvénykezés is folytatódott.

A szegények segélyezése csak mintegy 200 évvel később került be a jogszabályokba, kizárólag csak munkaképtelenek (idős, beteg, rokkant, szellemi fogyatékos) esetében. Az első(nek tűnő) angol törvény az *1531-es koldus- és csavargótörvény*,⁹ mely prototípus. A munkaképesek 20 éven felül kötelesek dolgozni. A koldulást kiszabott helyen írásbeli engedélyhez kötik. A szabálytalan koldulás büntetése – esetleg több napig tartó – korbácsolás, többnapos kalodába zárás, elzárás, egyes csoportoknál először egyik, a visszaesőnél a másik fül levágása, többé-kevésbé kegyetlen kitoloncolás, végső esetben halálbüntetés. A későbbi törvények logikája a munkaképeseknél hasonló, de a testi büntetések (legalábbis a jogszabályokban) ritkulnak.

A jogszabályok között legjelentősebbnek tekintett *1601. évi szegénytörvény* a már kialakult gyakorlatokat gyűjtötte egybe, egyértelműbb központi szabályozással, a szegényügy egyház–község–állam közti munkamegosztásának pontosításával. Az előzőekhez képest nyomatékosabban emeli ki, hogy az első felelősség a családé – az együtt élő generációk kötelesek egymást segíteni. Család híján az érdemes szegények, főleg az aggok a korábbinál szervezettebb segítségre számíthatnak. Folytatódik a gyerekek „érdemtelenítése”, akiket tanoncnak vagy szolgálatba kell adni, illetve a szülőkkel együtt elzárni. Alsó korhatár az

⁸ A két legjelentősebb munka: GEREMEK, Bronislaw: *La potence et la pitié. L'Europe et les pauvres du moyen âge à nos jours*. Gallimard, Paris, 1987., ill. CASTEL, Robert: *A szociális kérdés alakváltozásai*. Budapest: Max Weber Alapítvány, Wesley Zsuzsanna Alapítvány és Kávé Kiadó, 1998. (Francia kiadás éve: 1995)

⁹ *Ordinance of Laborers*, 1349. <http://www.fordham.edu/halsall/seth/ordinance-labourers.asp> (Letöltve: 2012.03.01)

1601. évi törvényben nincs megjelölve, ez a korábbi törvényekben először 20, aztán 5, végül 1 év volt.¹⁰ (A valóságban valószínűleg „csak” 4-5 éves gyerekektől kezdődött a munka- vagy tanonckényszer.) A gyermekség felső korhatára 1601-ben fiúknál 24, lányoknál 21 év. A munkaképeseknél újdonság a munkateremtést és a nevelést szolgáló intézmények előírása. Ezek (ipari tér, javítóház) a dologházak előzményei. Minthogy kevés új intézmény jött létre, megmaradtak a szokásos büntetések (toloncolás, elzárás, alkalmasint halál).

Az elzárás büntetésnél a jogszabályokban gyakran emlegetett fogda, tömlöc, börtön abban a korban mai formájában alig létezett, és ami volt, abból sem volt elég. A 18. századtól gyorsabb ütemben kezdtek a kényszermunkára szakosodó intézményeket létrehozni, amelyeket már nem egyéneknek, hanem családoknak szántak. Angliában egy 18. század eleji törvény kötelezővé tette a dologházak építését, a század végéig meg is épült közel 2000. A dologház még Hollandiában terjedt el, de szórványosan másutt (Magyarországon is) voltak. Franciaországban elnevezésük koldus-tárház volt. Angliában az 1834. évi második szegénytörvény minden nyílt segélyezést megtiltott, így további 500 dologházat építettek, 1850 után már kicsit jobb minőségben. A szegényeket elkülönítő intézmények többségét a zsúfoltság, éhezés, kemény munka, a magánszféra és a higiénia hiánya jellemezték. E bánásmód elvi alapja az volt, hogy a dologház legyen a munkakerülők „legkevésbé választható” lehetősége, hogy minden más megoldás jobb legyen, mint a dologház. A dologház hiányában használt tömlöcökben is hasonlóan embertelenek voltak a viszonyok. A börtönreformok kidolgozása a 19. század elején, a modern börtönök építése a 19. század közepén kezdődött.

A vagrások és koldusok büntetései sok változatosságot mutatnak. Érdemes megkülönböztetni a *szimbolikus erőszak* és a *tényleges erőszak* működését. A szimbolikus erőszak külön is megjelenhetett a megszégyenítő, stigmatizáló külső, ruhára varrt jelekben, amelyeknek jól láthatónak kellett lenniük (P: *poor*, V: *vagrant*). Összekapcsolja a két erőszakot a testbe – homlokra, arcra, vállra, nyelvbe – tüzes vassal égetett betű (S: szökött rabszolga, GAL: gályarab, stb.).

Ám valójában szinte minden büntetés egyben szimbolikus megszégyenítés is, kivált, ha nyilvánosan történik. Márpedig a 19. századig, és van, ahol sokkal tovább, a büntetések egy része – kaloda, szégyenfa, ütlegelések, korbácsolás, csonkítás, akasztás, máglyahalál – nyilvános volt. Az elítélt stigmatizálása mellett a nyilvánosságnak legalább két további funkciója volt. Egyrészt az elrettentés, másrészt a szórakoztatás. A látványos szenvedés örömet és kielégülést nyújtott a kínzónak is, a nézőknek is. A nagyközönség egészen a 19. századig talált bevallható élvezetet e látványosságokban. Később ez a nyilvános élvezet emberek kínzása esetében kevésbé volt legitím.

A fizikai *erőszak* a 19. század elejéig tartó korszak fontos, normatívan elfogadott jellemzője családon belül és kívül – többnyire a jogszabályoktól függetlenül. A családon belül a nők és gyermekek verése, bántalmazása „természetes” volt (volt?). A nem nyilvános helyeken (műhely, kórház, iskola, börtön) is folyamatosan, változó kegyetlenséggel és módszerekkel

¹⁰ *An Act for the Relief of the Poor*. <http://www.workhouses.org.uk/poorlaws/1601act.shtml> (Letöltve: 2012.03.01)

kínózták a gyengébbeket vagy szegényebbeket. A kényszermunkákat gyakran fizikai büntetéssel párosították, például ha vasba verve, vagy egy másik szerencsétlenhez láncolva kellett a munkát végezni. A kaloda és pellengér mindenütt gyakori, és mindenütt kiegészül további kínzásokkal.

A területi kirekesztésnek sok formája volt. A településhez tartozó „szegénygettők” léteztek, de kevés róluk az információ. Ennél gyakoribbak a szegénysorok, szegénynegyedek, eleve szegényeknek épült, vagy nyomorba züllött telepek – de ezek jó része nem jogi akarattal, hanem „spontánul”, vagyis kvázi-tudatosan jött létre. A leggyakoribb eljárás a kitoloncolás volt. A többi lehetőségről – gályarabság, deportálás a gyarmatokra, rabszolgának eladás – Castel részletesen ír, de gyarmat és tenger hiányában ezek Magyarországon nem működtek.

A halálbüntetés a fizikai büntetés és a kirekesztés végső formája. A csavargók és koldusok kivégzése többé vagy kevésbé lehetett kegyetlen, valószínűleg a nyilvános akasztás volt esetükben a leggyakoribb. A statisztikák roppant bizonytalanok. A Castel által idézett adat szerint Angliában VIII. Henrik idejében 12 000 csavargót akasztottak fel, I. Erzsébet alatt pedig évente 400-at. Más források szerint a VIII. Henrik alatt kivégzett dologtalanok száma 70 000 vagy 72 000.¹¹ Később a kivégzések száma jelentősen csökkent, a gyakori korai halál inkább a kínzások és az elviselhetetlen körülmények „kvázi-tudatos” következménye volt.

Kelet-Európa ilyen messze visszanyúló szegényügyéről eddig nem találtam átfogó információkat, de a jogi szabályozás és a szereplők nem lehettek a magyartól nagyon eltérők.¹²

A magyar szegénypolitika dióhéjban

Magyarországon a szegényügynek a családokon és a helyi kisközösségeken kívül a 14. századtól „az egyház, a céhek, majd a városi polgárság voltak a meghatározó szereplői”, de a városi hatóságok is ekkor kapcsolódtak be a rendszerbe.¹³ A közel 200 évig tartó török hódoltság idején nyilván nem lehetett e téren előrelépés. Az állam csak ezt követően jelent meg a színen. A 18. század során született néhány rendelet csak a közrendet zavaró koldulás és csavargás tiltására és büntetésére szorítkozott. A két főbüntetés a kitoloncolás és elzárás volt, ezekről a már említett magyar tanulmányok jó képet adnak. Vagyis a jogszabályokban – amelyek már a felvilágosul abszolutizmus korában születtek – nem sok utalás van fizikai

¹¹ PÁLOS Károly: *Szegénység, szegénygondozás*. Szombathely, 1934., ill. <http://www3.uakron.edu/lawrev/quigley1.html> (Letöltve: 2014.01.20)

¹² Magyarországon a legfontosabb forrásművek valószínűleg a következők: PÁLOS i. m.; CSIZMADIA Andor: *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*. Budapest, 1977; LÉDERER Pál – TENCZER Tamás – ULICSKA László (szerk.): *‘A tettetésnek minden mesterségiben jártasok...’ Koldusok, csavargók, veszélyeztetett gyerekek a modernkori Magyarországon*. Budapest, 1998.; KOCSIS Attila: *A koldulás kezelése Magyarországon a dualizmus korában (1867–1914)*. PhD Disszertáció, 2009. http://doktori.tatk.elte.hu/2010_Kocsis_A.pdf (Letöltve: 2014.01.15.)

¹³ KOCSIS Attila: A koldulás helyi szintű kezelése Magyarországon a dualizmus korában. *Aetas*, 2010/1. 5–23. <http://www.aetas.hu/2010-01.pdf> (Letöltve: 2014.01.20)

erőszakra. *Bónis György* azonban a 18. sz. eleji bírósági gyakorlatokról részletesen leírja az eljárások és büntetések változatos kegyetlenkedéseit, a kínvallatást, kalodát, pellengért, botozást, kegyetlen vesszőzést, az embertelen áristom-viszonyokat.¹⁴ Bónis explicite nem említi a bírósághoz kerülő koldusokat vagy csavargókat, noha az eljárásokban sok „szegény” szerepel (cesléd, tolvaj). Valószínűleg még sincs okunk feltételezni, hogy az erőszak az akkor szaporodó csavargóknál nagyon másként működött volna. Nem csak azért, mert az eljárások szereplői és az intézmények közel azonosak. Azért sem, mert a bíróság elé kerülés a Bónis által felidézett személyek egy részénél azt sejteti, hogy a gyanú vagy előfeltevés elég volt, hogy egy csavargót, akinek fogalma akkorra már kriminalizálódott, prevencióként előállítsanak.¹⁵ Néprajzi leírások szerint a kaloda vagy pellengér többnyire a bíró háza előtt állt, és a bűnöst a lakosok köpdöshették, megdobálhatták. Olykor az elítélt a kalodában maradt étlen-szomjan, alkalmasint ebbe bele is pusztult. A derest is többször említik, amelyre gyakran a valamilyen adósságát fizetni nem tudót húzták. A deresen lévő verésében a nézők részt vehettek. Vagyis a nyugattal kapcsolatban mindig hangsúlyozott fizikai erőszak a 18. századi magyar szegénypolitikától sem lehetett idegen.

A szegények segélyezéséről törvényi szinten Magyarországon először az *1871. évi községi törvényben* került szó. Ekkortól kezdve az egész dualista korszakban a jozefinista kezdetek maradtak meghatározóak. A segélyezés a helyi közösségek felelőssége volt, végszükség esetén állami támogatással. Minimális szintű segélyt csak a magatehetetlenek kaphattak. A munkaképes szegények esetében a büntető jelleg maradt a domináns a 20. századig. A fő eszközök a gyakran kegyetlen kitoloncolás vagy az elzárás voltak.

A két világháború között alakult ki a modern szociálpolitikai-társadalompolitikai gondolkodás, amelynek több, máig érvényes szemléletű képviselője van, mint *Hilscher Rezső* vagy *Heller Farkas*. A politika azonban továbbra sem fogadta el a szegénység strukturális okait, például nem ismerte el a munkanélküliség legitimitását. Ezért a segélyezés gyakorlata, néhány korszerűbb kísérlet ellenére, hiányos és rossz színvonalú maradt, vagyis a segítő és büntető szándékból mindig az utóbbi maradt az erősebb.

Európa nyugati és keleti felének a 19. század második feléig tartó szegénytörténete sok hasonlóságot mutat, még ha keleten minden későbbre tolódott is. A kora-középkortól kezdve gyakran előállt az a strukturális helyzet, hogy (részben, mert az emberek száma időnként jobban nőtt, mint a gazdaság munkaerőigénye, részben háborúk, járványok és hasonló események miatt) emberek tömegei nincstelenné és hajléktalanná váltak. A csavargók, a városi nyomorgók és koldusok növekvő veszélyt jelentettek a társadalom egészére. Ezt csak szervezett módon lehetett kezelni, ezért vált szükségessé a központi hatalom szerepvállalása. Az államnak volt jogalkotási felhatalmazása, voltak intézményei és eszközei szimbolikus és valóságos erőszak alkalmazásához, és rendelkezett valamennyi (kezdetben nagyon csekély) e célra elosztható forrással. Mégis, ha némi országokénti eltéréssel is, sajátosan szemelgetett

¹⁴ BÓNIS György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után, 1686–1708*. Budapest, 1962.

¹⁵ GYÁNI Gábor: *Könyörületesség, fegyelmezés, avagy a szociális gondoskodás genealógiája. Történelmi Szemle, 1999/1–2. 57–84.*

a mindig meglévő rendfenntartó funkciókból. A segítő, megfigyelő, feszültségkezelő, felügyelő, fegyelmező, testet és lelket átnevelő, fizikailag büntető, a társadalomból kirekesztő funkciók közül akkor különösen hármát vállalt magára: *a fegyelmezést, a fizikai büntetést és a társadalomból kirekesztés változatos formáit*. A jótékony segítést és egyes feszültségek legalább szimbolikus eszközökkel enyhítését jórészt az egyházakra és a magánszereplőkre hagyta. *Mindezért erre a korszakra, illetve az államok nem kis részére illik az állam „büntető államként” jellemzése.*

A civilizációs folyamat¹⁶

A középkor folyamán a gazdasági-társadalmi struktúra a feudalizmusból a kapitalizmusba fordult át – több-kevesebb erőszakkal. A világ népessége 1000 és 1800 között négyszeresére nőtt. Ezt a világ nagy részén éppen fedezte a GDP-növekedés – vagyis az életfeltételek 800 év alatt alig változtak. A Nyugat (Nyugat-Európa, USA, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland) kivétel volt. Itt már a kapitalizmus megjelenése előtt (1000 és 1500 között) is elindult valami-féle növekedés. Az első ezredfordulón a világon mindenütt szinte egyformán alacsony volt a gazdaság teljesítménye. Nyugaton azonban az egy főre számított GDP 1500-ban közel másfélszer, 1820-ban több mint kétszer magasabb gazdasági szintet ért el a világ többi részénél – hogy azután ez a távolság tovább nőjön (1. tábla). A bővülő források egyre inkább lehetőséggé tettek egy lassan növekvő, alkalmasint a szegényekig is eljutó központi újraelosztást.

1. tábla

Egy főre jutó GDP, 1000–2030 (1990 nemzetközi Geary-Khamis dollár)

	1000	1500	1820	2006	2030
Nyugat	426	754	1,202	25,399	39,065
Világ többi része	457	537	581	4,910	8,845
Világ egésze	453	567	667	7,285	11,814

Forrás: Maddison 2008¹⁷, részlet a táblázatból

¹⁶ ELIAS, Norbert: *A civilizáció folyamata. Szociogenetikai és pszichogenetikai vizsgálódások*. Budapest, 1987; SWAAN, Abram de: *In Care of the State: Health Care, Education and Welfare in Europe and the USA in the Modern Era*. Oxford, New York, 1988; FERGE Zsuzsa: *És mi lesz, ha nem lesz? Az állam és a civilizációs folyamat*. In: GOMBÁR Csaba – HANKISS Elemér – LENGYEL László (szerk.): *És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a század végén*. Budapest, 1997.

¹⁷ MADDISON, Angus: *The West and the Rest in the World Economy: 1000–2030*. Maddisonian and Malthusian interpretations. *World Economics*, 2008/4. http://www.relooney.fatcow.com/00_New_2733.pdf, 76. (Letöltve: 2012.02.02.)

A társadalmi problémák, egyebek közt a szegénység enyhítését szorgalmazták a spirituális-kulturális mozgások, a klasszikus humanizmus, a felvilágosodás egész gondolatrendszere. Ebbe az irányba ösztönzött a (többé-kevésbé nemzeti) nemzetállamok, illetve az e keretben társadalmat átfogó intézmények kialakulása, megszilárdulása. A cselekvés sürgető volt. A nagy mobilitás, a városiasodás és ezzel a népsűrűség növekedése, a kialakuló és teljesen zabolázatlan tőkés piac többféle feszültséget keltettek. Előbb az egyház, utóbb az állam jelentős erőfeszítéseket tettek új együttélési szabályok kidolgozására és besulykolására. Ezt szolgálták többek között az iskolák, a 19. században megszervezett katonaság és rendőrség, az utak, a közlekedés javulása, a víz- és csatornaellátás javulása, az újonnan feltalált oltások fokozatos kötelezővé tétele, az egész jogrendszer és büntetőrendszer, többek között a börtönügy átalakítása.

A folyamat társadalom-, illetve mentalitásformáló elemét – *Eliast* és *Swaant* követve – *civilizációnak* nevezem – tudván, hogy a kifejezésnek számos más értelmezése is van. Kutatásaik nyomán úgy tűnik, hogy létezik egy, az egész Nyugatra érvényes és jellemző, a kora középkortól induló civilizációs trend. Ennek során megváltoztak a mindennapi szokások a testi higiénétől a társas együttlét formáig, és változott az érzelmi háztartás, a mentális funkciók működése. Itt a 20. század utolsó negyedéig tartó változások lényegét írrom le, mert a további fejlemények (a korai szegénypolitika átalakulását is ideértve) így válnak érthetőbbé.

A civilizációs folyamat során számos, generációkon át tanult magatartás vagy beállítódás beépül a személyiségbe, külső kényszerből belső kényszerré, automatizmussá válik. Az érzelmi háztartás változása nyomán a testi kínzásokban megjelenő agresszivitás gyengül, a közérzékenység kevésbé viseli el, vagy legalábbis kevésbé élvezi a nyilvános kegyetlenség vagy a nyomor látványát. A privát szféra és az ehhez tartozó intézmények (összefüggésben az individuum erősödésével) átalakulnak. A nukleáris család mind szorosabb és érzelmibb közösséggé válik, és erősödik a privát tér iránti igény.¹⁸ Az érzelmibb közösség és a magyarra nehezen fordítható *privacy* együtt olyan otthont tesznek normává, amelyben van közös tér is, de mindenkinek megvan a saját, az egyéni visszavonulási lehetőséget adó tere. A promiskuitáshoz vezető zsúfoltság pedig a normákban elfogadhatatlanná válik. Az egyének közötti viszonyokban a civilizáció új tartozékának látszik a társadalmi távolságok csökkenése nemek, generációk, főnökök és beosztottak között, aminek jele például a tegezés terjedése. Mintha csökkenne (de mindenképp titkolandó) a hozzátartozókkal szembeni erőszak, a másik (fogyatékkal élő, más színű) lenézése, diszkriminálása, illetve erősödne a másság (pl. homoszexualitás) tolerálása. A 20. század a „gyermek évszázada” lett, legalább 1980-ig.¹⁹ Az individuumok közötti horizontálisan egyenlőbb viszonyok mintha lehetővé tennék, hogy adott esetekben a parancsot a tárgyalásos megegyezés váltsa fel. Mindezzel erősödik az emberi méltóság iránti igény, a jogtudat, és erősödnek a modern demokrácia társadalmi-emberi alapjai.

¹⁸ ARIES, Philippe – DUBY, Georges (szerk.): *Histoire de la vie privée*. Paris, 1985.

¹⁹ VAJDA Zsuzsanna: *A gyermekek évszázada után. Gyermekkor és iskola a huszonegyedik században*. http://www.osztalyfonok.hu/files/Vajda_Zsuzsa_gyermekek.pdf; (Letöltve : 2013.11.11.)

Ezt az idilli civilizációs képet a valóság gyakran cáfolja. Mindenekelőtt: a már civilizáltak tekintett (vagy önmagát civilizáltak tekintő) modern Európa sok folyamata – fasizmus, náciizmus, bolsevizmus tömeges terjedése, II. világháború, Holokauszt – radikálisan tagadja a civilizáció létét. Mintha az évszázadokon át ránk kényszerített, vagy épp önként felvett civilizációs páncél nagyon is törékeny lenne. Inkább Gandhinak adnánk igazat, aki arra a kérdésre, hogy mit gondol az európai civilizációról, azt válaszolta: „Jó ötlet lenne...”

A másik kérdőjel a civilizáció normáinak az egész társadalmat átfogó lecsurgására vonatkozik, ami az elméletben nyílt vagy hallgatólagos feltételezés. Mintha még a nyugati civilizáció őshazáiban is folyamatosan léteztek volna azok a szegény és kirekesztett rétegek, csoportok, amelyekig nem értek el a civilizációs normák. Az automatizmusok kevesek a folyamat kiteljesítéséhez. Többnyire szükség van úgynevezett civilizációs ágensekre, amelyek a fizikai és szimbolikus erőszak valamilyen elegyével rákényszerítik a többségre azt, amit a hatalom az általa óhajtott együttéléshez elengedhetetlennek tart. A fizikai erőszak kevés a mély változások eléréséhez. A gazdasági erőszak kétélű. A leghatékonyabb a kifinomult és rafinált szimbolikus erőszak lehet – innen az iskola kiemelt szerepe.

Ahová mégsem, vagy csak nagyon kevésbé értek el az új együttélési feltételek és normák, ott továbbra is szokásban volt a fizikai erőszak családon belül és kívül, gyakran sivár maradt a család érzelemléte, nem épülhetett ki a méltóság igénye, és egyszerűen nem lehetett mód a „civilizációs normáknak megfelelő” életvitelre. Emellett hézagos és az országokon belüli egyenlőtlenségekkel átítatott a civilizációs normák Európán belüli terjedése. Úgy tűnik, hogy Közép-Kelet-Európa számos országában a felső rétegekhez és az értelmiséghez viszonylag zavartalanul eljutottak a nyugati normák, a lent lévőkhöz sokkal kevésbé. Ez a feudalizmus maradványaival szokatlanul erősen terhelt Magyarországra különösen igaz.

A rengeteg zavaró kérdőjel ellenére az úgynevezett civilizációs folyamat már a 19. század közepéig-végéig eljutott oda, hogy a nyugati, alkalmanként a kelet-európai társadalmakban is oldódtak a tradicionális merevségek, nyitottabbak lettek a változtatásokra, új gondolatok és intézmények befogadására, valamivel érzékenyebbek a társadalmi nyomorra és szenvedésre, „szelídültek az erkölcsök”. Ezzel vált lehetővé a „jóléti állam” lassú kiépülése.

A jóléti állam kialakulása és megszilárdulása – 1850–1980

Ennek a történetnek is van már gazdag magyar irodalma.²⁰ Amiről kicsit részletesebben mégis szólok, az a folyamat olvasata egy némileg új megközelítésben. A történet arról szól, hogy hogyan, milyen harcok, viták, kiegyezések után fogadta el vagy vállalta föl a hatalom számos, régóta meghirdetett gazdasági, kulturális és szociális jog érvényesítését egy igazságosabb társadalom érdekében.

²⁰ FERGE ZSUSZA – LÉVAI Katalin (szerk.): *A jóléti állam*. Budapest, 1991. TOMKA Béla: *A jóléti állam Európában és Magyarországon*. Budapest, 2008; TOMKA Béla: *Trendek, típusok, teljesítmények: jóléti államok a 20. században*. Budapest, 2009.

A teljes átalakulás alább felsorolt fő építőkövei közül három a modern kor, a 19. század terméke, még ha voltak is valamelyes előzmények. Az utolsóként említett elem, a segélyezés maradt ránk a közép- és kora újkorból.

- *A társadalombiztosítás.* Bismarck intézményesítési kezdeményezései nyomán 1870 után szinte minden európai országban létrejött a társadalombiztosítás. Egyre több társadalmi csoportot és egyre több kockázatot fedett le. Magyarország saját iparának és munkásosztályának csekély súlya ellenére a betegbiztosítás viszonylag korán megvalósult.²¹ A többi ág késett, lassan fejlődött, végül 1950 és 1980 között épült ki, de pl. a munkanélküliségi biztosítás 1990-ig nem jött létre.²²
- *A munkajog a jóléti állam* (fontosságához képest ritkán említett) egyik építőanyaga.²³ A munkajog a munkaadó korlátlan hatalmát kívánta korlátozni, csökkentve a munkavállalók kiszolgáltatottságát, sebezhetőségét, létbizonytalanságát. A korai gyári vagy ipari törvények (az elsőt Angliában, 1802-ben hozták) főleg a nők és gyerekek védelmét szolgálták, félve a munkaerő elkorcsosulásától. A munkaidő szabályozása – heti 80-90 órától heti 48 órára – volt a következő nagy követelés. Megvalósításához hosszú, gyakran véres küzdelmek kellettek. Magyarországon csak 1937-ben iktatták törvénybe a heti 48 órás munkaidőt. A követelések harmadik nagy hulláma a munkajogokról – kollektív szerződések, munkásképviselet, sztrájkjog stb. – szólt. Noha Magyarország 1922-től kezdve tagja volt a tripartit Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek (ILO), annak nemzetközi munkaügyi egyezményei közül nagyon keveset, a jogerősítő egyezményekből 1945 előtt egyet sem fogadott el. Az államszocializmus idején az ILO számos ajánlását elfogadták. 1967-ben a második Munka Törvénykönyve – a jogokat nehezen tűrő diktatúra ellenére – már viszonylag jelentős védelmet jelentett a munkavállalóknak.
- *Univerzális* rendszereket a társadalmi integrációt fontosnak tekintő kormányok kezdték bevezetni. Ezek a korábbi feltételektől, azaz munkavégzéstől, járulékfizetéstől és rászorultságtól megszabadított állampolgári ellátások és szolgáltatások. A 20. század első évtizedeiben néhány országban bevezettek univerzális időskorú alapnyugdíjat, egyes helyeken univerzális egészségügyi ellátást. A II. világháború után az univerzalitás főleg az egészségügyi ellátásnál és a családi pótléknál vált általánossá. Magyarországon 1989-ig csak az egészségügyi ellátás lett univerzális (1975-ben), a családi pótlék (igaz, akkor viszonylag teljesíthető) feltétele egészen 1990-ig havi 3 hét munkaviszony volt, a GYES-é a szülést megelőző munkaviszony.

²¹ SZIKRA Dorottya: Az 1891. évi betegbiztosítási törvény végrehajtása. *Aetas*, 2004/1. 31–48.

²² PETRÁK Katalin: *A szervezett munkásság küzdelme a korszerű társadalombiztosításért.* Budapest, 1978; SZIKRA Dorottya: The thorny path to implementation: Bismarckian social insurance in Hungary in the late 19th century. *European Journal of Social Security*, 2004/3. 255–273.

²³ LE GOFF, Jacques: *Du silence à la parole. Une histoire du droit du travail.* Rennes, 2004; SUPLOT, Alain: *Le droit du travail.* Paris, 2006; *A (magyar) munkajog története.* <http://www.hrsentinel.hu/main/munkajogtortenete.html> (Letöltve: 2013.10.01.)

- A *segélyezés*, mint a szegénység maga, többnyire nehezen szabadult a középkori árnyaktól. A jog által szentesített fizikai kínzások lassan elmaradtak. Az érdeemes-érdemtelen kategorizálás, és ezzel a kirekesztő jelleg máig alapvető jelentőségű. A fejlett országok egy részében, elsősorban a skandináv országokban, a segély egy ideje csak a biztosítási, illetve az univerzális rendszerek kiegészítője. Magyarországon – a többi rendszer fejletlensége miatt – a segélyezés nagyjából a II. világháborúig központi fontosságú lett volna. Szerepét azonban nem töltötte be: büntető jellegéből sok maradt, keveseket fogott át, színvonala elfogadhatatlanul alacsony volt.²⁴ 1945 után viszont, noha szükség lett volna rá, a segélyezés a szegénység fogalmának tabusításával évtizedekre megszűnt. A hetvenes évek közepén kezdett visszaszivárogni, először a jövedelem nélküli idősök esetében.

A jóléti rendszerek a II. világháború után kapcsolódtak össze. A politikai igények, politikai akarat és a bővülő források együttes hatására 1980-ig Nyugat-Európa országainak többségében létrejöttek a fejlett „jóléti államok”. Az eddigiek mellett számos más intézménnyel és szolgáltatással, átalakuló iskolával, büntetési rendszerekkel stb. együtt a világnak ezen a részén a nemzetállamokat addig nem ismert létbiztonság, viszonylag alacsony egyenlőtlenség és szegénység, a társadalom szinte egészét elérő jólét jellemezte. E rendszereket mindig érték jogos és jogtalan bírálatok – de mára az egykori ellenzők többsége is elismeri számos érdemüket.

Közép-Kelet-, illetve Kelet-Európa útja 1945-től elvált Nyugat-Európától. Hazai és külföldi társadalomkutatók sokat vitatkoztak azon, hogy ezek az országok, amelyekben a modern jóléti építőelemek szinte teljes körűen kiépültek, a „középkori segélyezés” pedig teljesen hiányzott, a jóléti államok melyik típusába sorolandók. Mára be kell látnunk, hogy a vita meddő volt. Tudomásul kell vennünk, hogy diktatúrákban nem jöhet létre valóságos jóléti állam. Ahhoz az kell, hogy a polgárok szükségleteit megfogalmazó egyének és szervezetek tárgyaljanak, ha kell, konfrontálódjanak a hatalommal, artikulálják és megvitassák a közös ügyeket, és több-kevesebb kompromisszummal létrehozzanak közösen akart rendszereket. Diktatórikus rendszerben, főként, ha ideológiáját baloldalinak vallja, létrejöhet minden jóléti rendszer-elem. Csak éppen mindezt a pártállam felülről hozza létre, alkalmasint látszat-együttműködésben a pseudo-szakszervezetekkel. A szabad szervezkedés, a szabad képviselvtválasztás, a szabad munkavállalás, a közmegegyezés hiányoznak.

Ennek ellenére elismerendő, hogy Magyarországon a fokozatosan minden munkásra, alkalmazottra, utóbb a szövetkezeti tagokra is kiterjedő nyugdíj, a családi- és gyermekellátások, a munkahelyi biztonság, és számos ehhez kapcsolódó juttatás (üzemi gyerekintézmény, fizetett szabadság, étkezés, üdülés) sokak életében jelentős változást hozott, még civilizatorikus értelemben is. Valójában egész ezeréves történelmében nem volt olyan húsz év, amikor az ország életszínvonala a túlnyomó többség számára annyira elviselhető, akár jónak

²⁴ FERGE ZSUSZA: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Budapest, 1986; POMOGYI LÁSZLÓ: *Szegényügy és községi illetőség a polgári Magyarországon*. Budapest, 2001.

is nevezhető lett volna, mint 1965 és 1985 között. Csak a jóléti rendszerek 1990 utáni gyors tönkretételének hangtalan elfogadása jelzi, hogy ezeket a rendszereket nem a sajátunknak, hanem csak ajándéknak, kegynek tekintettük. A kegyek pedig bármikor visszavonhatók.

Mi történt 1980 óta a jóléti államokkal? Visszatérnek a büntető államok?

A jóléti állam elleni támadások 1980 után a korábbinál hevesebbé és összehangoltabbá váltak. A jóléti rendszerek zsugorításáról szóló irodalom igen gazdag.²⁵ A folyamatot Thatcher és Reagan kormányzásától számítják, amikor a globalizációs folyamatban a neoliberalizmus és neokonzervativizmus mindent domináló ideológiává váltak. A jóléti rendszer civilizációs funkcióiból és az emberi kapcsolatokból keveset értő közgazdászok, a nemzetközi nagytőke egyre inkább szupranacionális szervezetei, valamint az általuk „meggyőzött” nemzeti kormányok egy része megkezdték a jóléti rendszerek visszametszését. Az Európai Unió élen járt a megszorító politikák (maastrichti kritériumok szerinti) kikényszerítésében. Közkeletű mondássá vált, hogy a „jóléti állam meghalt”.

A helyzet azonban ennél bonyolultabb. Egyfelől az európai országok túlnyomó részében gyakorta igazolhatók a hírek a jólét és biztonság gyengüléséről. Bizonyítható a prekariátus megjelenése,²⁶ az egyenlőtlenségek jelentős növekedése, a szegénység növekedése és mélyülése, a rasszizmus erősödése, a mindennapi erőszak megjelenése. A válság 2007 után mindezt súlyosbította. A létbizonytalanság és joggyengítés globális jelenséggé váltak a decivilizáció számos jelével együtt. Az államok egy jelentős részében a válasz a munkajogok és szegényjogok gyengítése, a segélyek egyre több feltételhez, mindenekelőtt munkához kötése, a szegénység bűnbakká tétele, etnicizálása, kriminalizálása, a büntetések – a bűnözés változásától szinte független – szaporodása és szigorodása. Mindezek alapján a kilencvenes évek közepe óta mind többen látják úgy, hogy az európai jóléti államok egy része (ismét) büntető állammá vált, vagy afelé halad.²⁷ A sorban első az USA volt, és a fogvatartottak számát tekintve az is maradt.

Másfelől vannak jó hírek is. A jóléti kiadások a GDP százalékában (az ezt tagadó, adatokat mellőző szövegek ellenére) szinte folyamatosan nőttek, és 1990 óta is vagy szűk határok között mozognak, vagy egyértelműen emelkednek.²⁸ Az eredeti EU15 csoportban 1995 és 2011

²⁵ BUJALOS István – NYILAS Mihály: *Az új jobboldal és a jóléti állam*. Budapest, 1996; FERGE ZSUSZA: A szociálpolitika paradigmaváltása – A társadalmi individualizálása. In: *Évkönyv '98. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből*. Budapest, 1997. 31–63.

²⁶ STANDING, Guy: *The Precariat: The New Dangerous Class*. Bloomsbury, 2011; CASTEL, Robert: A társadalmi biztonság elvesztése. *Esély*, 2005/4–6.

²⁷ WACQUANT: *i. m.*

²⁸ Eurostat adatok 2011-ig: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00098&plugin=1> (Letöltve: 2013.10.10.) ill. FERGE ZSUSZA: Hátteradatok – meghalt-e a jóléti állam? In: FERGE ZSUSZA: *Vágányok és vakvágányok a társadalompolitikában*. Budapest, 2012.

között 27,6-ról 30%-ra nőtt a szociális kiadások GDP-hez viszonyított aránya. Az EU27 csoportban (a bővülés után) csak 2005-től van adat, az arány itt is emelkedett, 2005 és 2011 között 27,1-ről 29%-ra. Az országok többsége a válság kezdete (2007) után a szociális kiadások növelésével is igyekezett ellensúlyozni a romlást. Az EU dokumentumai folyamatosan hangsúlyozzák az emberi jogok, a gyermeki jogok, a szegénység csökkentésének fontosságát, ez utóbbit a garantált szociális minimum ajánlásával egybekötve. A javaslatok olykor hatnak, egyes országokban létezik pl. a szociális minimum, és további törekvésekről tudunk. A megvalósítás kudarcai ellenére a dokumentumok legalább arra jók, hogy emlékeztetik a kormányokat elemi kötelezettségeikre, és hivatkozási alapot adnak civil követeléseknek.

Vagyis az utak kettéváltak. Egyes országok, kivált, ahol erős demokratikus gyökerei vannak a jóléti államnak, egyelőre hatékonyan állnak ellen a globalizációs nyomásnak és annak, hogy a civilizáció alapjait lerombolják. Másutt többé-kevésbé erősen tör előre a büntető állam.

Merre tart a magyar állam?

Fentebb felsoroltuk az eddigi tanulmányok alapján a büntető állam jellemzőit. Ezek közül e tanulmány a jóléti rendszerek alakulásával, a szegénység kezelésével, valamint a kriminálpolitikával összefüggő néhány, a rendszerváltás óta bekövetkezett változást vizsgál.

A JÓLÉTI RENDSZEREK VÁLTOZÁSA

1. *Társadalombiztosítás.* Az *egészségügyi* univerzális ellátás még 1990-ben megszűnt, az OEP visszakerült a társadalombiztosításba. Ennek a foglalkoztatás tartós csökkenésével lett rossz következménye: akinek nincs munkája, az vagy maga fizet, vagy családotul kiesik a rendszerből. A *nyugdíj* társadalombiztosítás önállóságát és demokratikus jellegét az önkormányzatiság révén 1991-ben törvény adta vissza. 1997-ben az MSZP–SZDSZ kormány a magánnyugdíj részleges bevezetésével gyengítette a nyugdíjszolidaritást.

Az első Fidesz-kormány 1998-ban megszüntette a TB-önkormányzatot. A második Fidesz-kormány a magánnyugdíjakat államosította. Több törvény²⁹ segítségével eltörölte a kötelező magánnyugdíjpénztár-tagságot, lehetővé tette a visszalépést az állami nyugdíjrendszerbe, több mint egy évre letiltotta a magánnyugdíj-pénztári tagdíjat, végül mindenkit automatikusan visszatért az állami nyugdíjrendszerbe (hacsak nem tett időrabló személyes nyilatkozatot a maradásról). A tagok vagyonát (összesen 3000 milliárd forintot) „átvette”

²⁹ 2010. évi C. törvény a nyugdíjpénztár-választás szabadságáról, 2010. évi CI. törvény a magánnyugdíj-pénztári befizetésekhez kapcsolódó törvénymódosításokról, 2010. évi CLIV törvény a Nyugdíjreform és Adósságcsökkentő Alapról, és a szabad nyugdíjpénztár-választás lebonyolításával összefüggő egyes törvénymódosításokról.

a Nyugdíjreform és Adósságcsökkentő Alap. A magánpénztárak létesítését magam elleneztem. Korrekt visszavezetésük a társadalombiztosításba helyeselhető lett volna. Ám elfogadhatatlan az a mód, ahogy a tagok közös vagyonát kisajátították, és még inkább az, hogy a volt tagok a megszüntetés során kisebb-nagyobb megtorló jellegű anyagi károkat szenvedtek. A megszüntetés annál problematikusabb, mert hamarosan az a TB is megszűnt, ahová a magánpénztárak, melyek mégis szolidáris közösséget alkottak, visszatérhettek volna.

Két további törvény ugyanis a TB-nyugdíjrendszerről szólt. Ezek először adóvá alakították a TB-járulékot, anélkül, hogy a törvény ezt a változást említette volna. Az 1997. évi társadalombiztosítási törvény 2. §-ának egy 2011-ben beiktatott (6a) bekezdésében csak ennyi jelent meg: „A társadalmi szolidaritás elvének megfelelően – a szociális biztonsághoz (...) való jog érvényesítése, valamint az egységes állami nyugdíjrendszer fenntartása érdekében – a törvény (...) olyan fizetési kötelezettséget is megállapíthat, amelynek megfizetése társadalombiztosítási ellátásra való jogot nem keletkeztet.” A 2011. évi adótörvény³⁰ megmondja, mi lehet ez a fizetési kötelezettség. A törvény IX. fejezete – a TB-járulékra utalás nélkül – bevezeti a járulékkal azonos módon számított „szociális hozzájárulási adót”, amely – az előző fogalmazással egyezően – „jogot nem keletkeztet”. Végül a 2011-es Alaptörvény kihagyta a szövegből a társadalombiztosításhoz való alkotmányos jogot. Ezzel végképp megszűnt a társadalombiztosítási rendszer, anélkül, hogy ezt bármelyik törvény kimondta volna, vagy a „magyar emberek” észrevették volna.

A megváltozott munkaképességű emberek számára további kedvezőtlen módosítás (több különböző törvénnyel³¹) 2012. január 1-től a rokkantsági nyugdíj, illetve a korhatár előtti nyugdíj megszüntetése. Ez utóbbinál kivételek a 40 év munkaviszonnal rendelkező gyermekes nők. A megváltozott munkaképességű és nyugdíjkorhatár alatti mintegy 200 ezer nyugdíjasnak (sokadik, de a korábbiaknál szigorúbb feltételeket szabó) felülvizsgálaton kell részt venniük. Ezt követően két típusú ellátást kaphatnak: rehabilitációs ellátást vagy rokkantellátást. A rehabilitációs ellátás esetén a rehabilitációs szolgáltatás mellett a minimálbér minimum 30 és maximum 50%-át kaphatják. A rokkantellátás minimális összege, ha a rokkant munkavégző képessége „csak” 40-50%-ban károsult, 2013-ban és 2014-ben 27 900 Ft. Maximális összege a teljesen (akár 99 %-ban) rokkantaknál, akik folyamatos segítségre szorulnak, sem lehet több, mint 139 500 Ft. Ám még ez az ellátás is számos további feltételhez van kötve. A törvény a rokkantakat (eltekintve korábbi munkavégzésüktől vagy a rokkantság okától) kiveszi mind a nyugdíj-, mind a munkaügyi ellátórendszerből, és csak a segélyezési rendszerben hagy nekik helyet. A felülvizsgálatok anomáliáiról és az ellátás súlyos csökkentését követő katasztrofális élethelyzetekről (ideértve több öngyilkosságot) jelentős irodalom van.

³⁰ 2011. évi CLVI. törvény egyes adótörvények és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról.

³¹ A kereteket a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXCI. törvény határozta meg.

2. *Munkajog.* A rendszerváltás előtt (1988) megalakult a tripartit Országos Érdekegyeztető Tanács, amely 1990-ben kezdett ténylegesen funkcionálni. Nemcsak tájékozási és véleményezési joga volt, hanem számos fontos kérdésben (pl. bérmegállapodások) egyetértési joga is. Az OÉT 2011-ben megszűnt. A széles körű társadalmi egyeztetés fóruma (több szervezet egyesítésével) a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács lett. Szerepe konzultatív, egyetértési joga vagy ezzel egyenrangú felhatalmazása nincs. A rohamosan növekvő munkanélkülségre volt válasz a foglalkoztatási törvény.³² A biztosítás jellegű munkanélküli járadék folyósítási ideje 1991-ben egy év volt, felső határa a minimális bér háromszorosa. Az eredeti mértékeket fokozatosan csökkentették, legradikálisabban 2010 után. Jelenleg (álláskeresői járadék elnevezéssel) az ellátás nem klasszikus biztosítás: nem kapcsolódik járulékfizetéshez, és noha keresethez kötött, plafonja a minimális bér. Tartama (Európában egyedülállóan) maximum 3 hónap.

A korábbi munka-kódexeket 1992-ben váltotta fel egy, a munkajogokat és kollektív védelmeket az új feltételekhez igazító korszerűbb A Munka Törvénykönyve. 2012-ben ennek teljes körű átírására került sor.³³ Az új törvény, amely egyeztetés nélkül került betervezésre és elfogadásra, radikálisan átalakítja az alkalmazási erőviszonyokat a munkáltató előnyére. A törvény meggyengíti vagy megszünteti az ágazati vagy üzemben belüli érdekegyeztetés lehetőségét, elerőtleníti a kollektív védelmeket, bővíti az egyéni megállapodások terét, növeli a munkavállalók kártérítési kötelezettségét a bér 50%-áról annak négyszeresére, még közalkalmazottak esetében is könnyebbé teszi a felmondást. A munkavállalói jogokat és jogvédelmet gyengítő, a munkáltatók jogait szokatlan mértékben erősítő törvény a munkajogászok erős kritikájába ütközött.³⁴

3. *Univerzális rendszerek.* Az univerzális ellátások kevéssé illenek a magyar kormányzat középosztály-erősítő politikájába. 2010 óta az anyasági segély,³⁵ illetve a GYES-GYET maradt univerzális, feltétel nélküli ellátás (összesen 170 ezer ellátott). Az univerzális egészségügyi ellátás 1990-ben szűnt meg. A családi pótlék mindkét Orbán-kormány idején kettévált (nevelési, ill. iskoláztatási támogatás), és 2010 óta különböző szabálysértések esetén (pl. gyerek hiányzása, szülő közfoglalkoztatási szabálysértése) megvonható.

4. *Segélyek.* A magyar segélyezés háború előtti és államszocializmusbeli marginális jelentőségéről és elavult módszereiről már szoltunk. Az 1990 utáni segélyezés ismert történetéből néhány mozzanatot emelek csak ki. Az 1990 utáni első években a társadalmi rokonszenv az utcákon először megjelenő áldozatok felé fordult, majd fokozatosan csökkent ez

³² 1991. évi IV. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról.

³³ 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről.

³⁴ LEHOCZKYNÉ KOLLONAY Csilla: Génmanipulált újszülött. Új munkatörvény – az autoriter és neoliberális munkajogi rendszerek határán. In KUN Attila (szerk.): *Az új Munka Törvénykönyve dilemmái c. tudományos konferencia utókiadványa*. Budapest, 2013. 24–56.

³⁵ Ennek feltétele mindig csak a terhesség alatti 4 orvosi vizsgálat volt.

a szolidaritás. A jogszabályok rendelkezései hullámoztak. A munkanélküliek ellátását a már említett 1991. évi foglalkoztatási törvény rendezte, a többi „rászorulóét” pedig 1993-ban az első magyar szociális törvény.³⁶ Ennek számtalan újdonsága volt, mindenekelőtt az, hogy a segítő és büntető jelleg közül a segítő szándék dominált, és hogy először tette joggá (ha feltételekhez kötötten is) a rászorulókat ellátásait. Számtalan új elemet vezetett be vagy szabályozott újra. A legfontosabb pénzbeli újdonságok között volt a munkanélküliek jövedelem-pótló támogatása, amely – Magyarországon először – a család helyzetéhez igazodott, és nem „járt le”, valamint a lakásfenntartási támogatás. A jogszabály rendezte és számos helyzetben az önkormányzatok számára kötelezővé tette a személyes szolgáltatások működtetését. Megkülönböztette az alapellátást és szakellátást, akkor vagy később számos új intézményt is definiált.

A továbbiakban hol bővültek, hol romlottak a segélyezés törvényi előírásai. Az alaptrend a segélyrendszer szinte folyamatos romlása a szociális törvény óta. A hozzáférés feltételei nehezednek. Az összegek mindig mélyen a megélhetési küszöb alatt voltak, indexelésük 2008-tól kezdve nem volt. A 2008-ban bevezetett „Út a munkához” program bevezette a „segélyt csak munka ellenében” elvét. 2010 még ezek után is éles fordulatot jelentett: a segélyeket meredeken csökkentették, a feltételeket az önkormányzatok bármikor szigoríthatják. A közmunkás-fegyelem kisebb-nagyobb megsértései miatt folyamatosan nő a közmunkából és segélyből kizártak, vagyis a teljesen ellátatlanok száma. (Becslések szerint 2014 elején 3-500 ezren lehetnek.) Érzékelhetően több lett a koldus és hajléktalan. A kormányzat szószólói már világossá tették, hogy a kormányzat lemondott a reménytelenül leszakadó 2-3 milliós tömegről.³⁷ Ugyanakkor létük rendkívül kellemetlen. A kormányt zavarja, hogy sikertörténetének látható cáfolatai. Ezzel is magyarázhatók az olyan, középkori eredetű megtorló intézkedések, mint a koldusok, hajléktalanok elzárása, illetve egyes kicsinyesnek tűnő lépések, például a szociális temetéssel kapcsolatban. Jelentéktelen, de mellbevágó apróság: a szociális temetési törvény³⁸ pontosan szabályozza, hogy mit fizet az állam, és mit kell a családnak teljesítenie. Ezek között szerepel (24/A. §) „a halott mosdatása, felöltöztetése, a sír kihantolása és visszahantolása, ... a koporsó, urna gépjármű nélküli szállítása a temetőn belül”. Ha azonban, ugyane paragrafus szerint, „az eltemetető a szociális temetésre vonatkozó jogszabályi előírásoktól eltér, köteles a temetéshez kapcsolódó előkészítés, öltöztetés, szállítás, hűtés, esetleges hamvasztás költségét, a sírhely megváltási díját, a felhasznált koporsó vagy urna és sírjel árát a költségviselő szervezet részére megtéríteni”. Vagyis ha egy ismerős a koporsót ingyen elviszi a temető kapujától a sírig, akkor minden kedvezmény elvész. Azt hiszem, nem túlzás ezt bosszúálló gondolkodásnak tekinteni.

³⁶ 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról.

³⁷ Lásd pl. *Berendezkedésváltás: az „út szélén” hagyni 3 millió embert?* Sonline, <http://www.sonline.hu/somogy/kozelet/berendezkedesvaltas-az-ut-szelen-hagyni-3-millio-embert-489819>; (Letöltve: 2013.03.27)

³⁸ 2013. évi CXXXVIII. törvény a temetőkről és a temetkezésről szóló 1999. évi XLIII. törvény módosításáról.

5. *Iskolarendszer*. A számtalan jóléti és civilizációs intézmény között mindig kiemelt fontossága volt az iskolarendszernek. 1980 óta számos – különbözőképpen értékelhető – igazi vagy „ál” reform lépés volt, pozitív és negatív hozadékokkal. Ezek elemzése itt lehetetlen. Legfőbb annyi érdemes leszögezni, hogy történtek sikeres lépések az iskola elérhetőségének növelésére és arra, hogy a gyerekeket felkészítsék a modernitás-posztmodernitás kihívásaira. Ám eközben a kulcsszereplők, a pedagógusok képzése, erkölcsi és anyagi „megbecsülése” messze elmaradt attól, ami e rendkívül felelős munkához szükséges lett volna. A köznevelés 2010 óta tartó reformja azonban a mi megítélésünk szerint súlyos ütések mér nem csak az iskolai célok teljesíthetőségére, hanem a civilizáció egészére. A már látható számszerű és adminisztratív következményeket elemző tanulmányok mára kisebb könyvtárat töltenek meg. Két összefoglaló művet emelek csak ki. A mért iskolai eredmények romlását, a képességfejlesztő munka megtörését, a szegregáció erősödését, a középiskolai beiskolázás már látható csökkenését nagy apparátussal elemzi *Radó Péter*.³⁹ Az iskolák államosításának közvetlen káoszt okozó rövid távú hatását, valamint az iskola és a szűkebb-tágabb környezet közötti viszonyok tartós széttűzését *Szűdi János* teszi áttekinthetővé.⁴⁰ Itt csak annyi emelendő ki, hogy a tankötelezettségi korhatár leszállítása, a szakképzés lebutítása és a gimnázium elérhetőségének korlátozása közvetlenül rontja a gyerekek tanulási (életre felkészülési) esélyeit. A fegyelem mint külső – például iskolarendőrrel is kikényszerített – követelmény a legfontosabb civilizációs feltételt gátolja. Azt ugyanis, hogy a külső szabályok belsővé, automatizmussá váljanak, hogy kialakuljon, ahogy *Elias* írja, „egy komplexebb és a korábbiánál biztonságosabban működő felettes én”, amely többek között jobb önkontrollt, átgondoltabb előrelátást jelent, és mindezzel elősegíti a „mindennapi élet pacifikálását”, a korábbi korszakban jellemző mindennapi erőszak gyengülését. Mindez a civilizációs páncélt gyengíti, sok esetben már megroppantotta.

A BÜNTETŐPOLITIKA VÁLTOZÁSA

A kriminológusok jóvoltából a történetnek ez a szála jól dokumentált, itt is rájuk támaszkodom. Mélyreható változások 1990-ban indultak. Nagyjából 2010-ig az egymást váltó kormányzatok majdnem folyamatosan fejlesztették a modern, „kétvágányú” igazságszolgáltatást, amely egyszerre veszi figyelembe a tetтарыos büntetés szükségességét és az elkövető körülményeit, egyedi helyzetét, és ezzel utat nyit alternatív büntetésformákhoz, valamint a megsértett közösségnek nyújtott jóvátételhez. Ez a folyamatosság 2010-ben a „második vágánnyal” együtt eltűnt. A kormányzat a fennálló feszültség megoldására az okok kezelése helyett a büntetőpolitika technikáit és eszközeit javasolta. Ezt a törekvését azzal a fordított

³⁹ RADÓ Péter: A Nemzeti Együttműködés Közoktatási Rendszere és a PISA mérések. *Beszélő*, 2014/február.

⁴⁰ SZÜDI János: Az oktatás az állam szolgálatában. Megjelenik: *Civil jelentés a gyerekesélyekről*, 2012. Megjelenés előtt, 2014.

logikával támasztotta alá, amelyről már szót ejtettünk. A hatalom úgy tesz, mintha a populista többségi követeléseknek demokratikus módon alárendelné magát, miközben ő maga szítja a megtorlást és rendet követelő „népi” populizmust.

A főbb eszközöket *Gönczöl* nyomán sorolom fel. „12 évre szállították le a büntető felelősségre vonás korhatárát. Gyakorlatilag megszüntették a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának nagy hagyományokkal rendelkező, önálló rendszerét. A bűnelkövetők széles körére kiterjesztették a »három csapás« és a tényleges élethosszig tartó szabadságvesztés intézményét. Nagymértékben bővítették a tényleges szabadságelvonással fenyegetett kriminális szabálysértések körét, aminek eredményeként még a szomszédos országokhoz képest is jelentősen növekedett a börtönnépesség, túlzásúfoltakká váltak a börtönök. Fokozatosan rendőri kontrollal váltották fel a társadalmi bűnmegelőzés 2003-ban bevezetett komplex rendszerét, idén szeptembertől pedig már rendőrök biztosítják az iskolai »békét«. Szankcionálni kezdték a társadalom kirekesztetteinek nemkívánatos szokásait is. Egyes településeken máris megvonható a közmunkára vagy a rendszeres szociális segélyre való jogosultság, ha nincs megfelelő rendben az érintett háza tája. Büntethetővé vált a hajléktalanság komplex társadalmi, szociális jelensége is.”⁴¹ A leltárhoz hozzá lehet tenni többek között az állami rendvédelmi és bűnüldöző szervek számának és létszámának sokasodását, a helyszíni szabálysértési bírság kirovásával felhatalmazott nem rendőri (és a tárgyban nem szakképzett) körök bővülését (pl. mezőőr, halászati őr stb.),⁴² a mindent lassan átható térfigyelést, amely egyszerre sorvasztja a civil társadalom önvédelmi reflexeit és okoz „a nagy testvér figyel” hatására kialakuló szorongást.⁴³ Ezt a szorongató létet írja le Setét Jenő úgy, hogy „minden út a börtönbe vezet”.⁴⁴ Idézem néhány kétségbeesett, szegényeknek és cigányoknak adott tanácsát:

- „Ha hajléktalan vagy, tilos az utcán aludnod. Ha mégis ott alszol, mert nincs más lehetőség, szabálysértési bírsággal sújtanak. Ha azt nem tudod/bírod kifizetni, átválthatják »leülésre«, azaz börtönre.
- Ha lomtalanításra mész, és az újrahasznosítható anyagok összegyűjtésével akarsz pénzhez jutni, lopást követsz el, amelyért szintén megbírságnak. Ha a bírságot nem tudod/bírod kifizetni, azt szintén átválthatják börtönre.
- Ha az erdőből el/lehullott gallyat és rőzsét gyűjtesz, hogy ne fagyjatok meg télen önként, ismét megbírságnak, és már biztos tudod, mi következik, ha nem bírod kifizetni: bebörtönöznek!

⁴¹ GÖNCZÖL Katalin: A „büntető populizmus” – Populizmus a kriminálpolitikában. *ÉS*, 2013. szeptember 6.

⁴² BELCSÁK Róbert Ferenc: *Lassú evezőcsapásokkal a kihágási büntetőjog felé, avagy gondolatok az új szabálysértési törvényhez*. Iustum Aequum Salutare, 2013/1. 163–179.

⁴³ FÖLDES Ádám: Árgus szemek. Kamerás térfigyelés Magyarországon. *Fundamentum*, 2004/2. 38.

⁴⁴ Minden út a börtönbe vezet! Index, http://index.hu/belfold/2013/10/01/nem_ez_nem_a_monopoly/ (Letöltve: 2013.11.02.)

- Ha a bicikliddel közlekedsz, megbírságnak azért, amiért rajtad kívül senki mást, vagy csak olyanokat, mint te. Ha nincs lámpád, azért. Ha nincs macskaszem, azért. Ha mindez van, akkor azért, mert a biciklin nincs névtábla. Ha ez is van, akkor is megbírságnak. Akár naponta is. A bírságaid összege már rég sokszorosa a közmunkás bérednek, a 47 000-nek. Ha az így összegyűjtött bírságokat nem bírod kifizetni, megint csak bebörtönöznek.”

A tanulmányban elmondottak azt látszanak alátámasztani, hogy nagyon is előre jutottunk, ha nem az európai államok élén járunk a büntető-bosszúálló állam felé vivő lejtőn. Quod erat demonstrandum. De nem örülök a bizonyítás sikerének. Jobb lenne a lejtőn megállnunk és visszafordulnunk.

◀ A büntető hatalom

A büntető hatalom az egyik legnagyobb felelősséggel járó teher, amit sem a büntetőjog gyakorlati, sem annak elméleti művelői nem kerülhetnek el, de ez a morális súly teszi hivatásukat kivételes küldetéssé. Egyetemi hallgatóként kevéssé éreztem ezt a felelősséget. Volt azonban egy évfolyamtársam, Gönczöl Katalin, aki közülünk talán a legkorábban ismerte fel a büntetőjogász hivatásának etikai értékeit. Azóta is ezeket ápolja tudósként, tanárként, az állampolgári jogok biztosi hivatalának megteremtőjeként és közéleti szereplőként egyaránt. Illik tehát, hogy olyan tanulmánnyal köszöntsem születésnapján, amelynek megírására az ő példája is inspirált.

A büntető hatalom az egyik leghatásosabb a társadalom kontroll-mechanizmusainak sorában, amely annál hatékonyabb, minél inkább a közösség értékrendjét képviseli és védelmét szolgálja.

Idézzünk *Gönczöl Katalin* tanulmányából: „A longitudinális analízisen alapuló kutatásokból markáns érvanyagot merített az 1950-es évektől kezdődően kialakuló kontrollelmélet, amely a társadalmi esélyek helyett a közösségek megtartó képességét vizsgálta. Nem az integrációs adottságokkal foglalkozott, hanem a kontrollmechanizmusokkal. Azt minősíti, hogy a kontroll az adott körülmények között mennyire képes normakövetésre ösztönözni. A kontrollelmélet szerint a személyiség nem kiszolgáltatott rabja az őt körülvevő tényezőknek, hanem racionális, döntésképes lény, aki mérlegeli, hogy az éppen felmerült szükségletének kielégítésében vagy konfliktusának feloldásában mit kockáztat akkor, ha a deviáns megoldást választja.”¹

A büntetőjogi tilalom abban a reményben fogalmazódik meg, hogy ez által elmarad a jogsértés, így azután szankcióra sem lesz szükség. És tényleg, a jogkövetők elsöprő többségben vannak a szabályokat megszegőkkel szemben. A jogalkotó ugyanakkor azt is tudja, a norma parancsára mégis szükség van, mert számolni kell egyesek „rosszra hajló” természetével. És tényleg, a bűnözés a fenyegetések ellenére kiirthatatlan.

A szankció maga nem kényszer, hanem a normasértés következménye. A kényszer és a szankció közötti különbség érzékeltetésére a kényszer meghatározását érdemes egybevetni a büntetőjogi szankció fogalmával. *Angyal Pál* meghatározása szerint: „*Büntetés az a törvény által büntetendő cselekmény elkövetőjére, a cselekmény elkövetése előtt megállapított joghátrány, amely a bírói hatalommal törvényesen felruházott hatóság törvényesen eljárva kimond.*”²

¹ GÖNCZÖL Katalin: A bűnözés társadalmi reprodukciója, deviancia-kontroll, bűnözéskontroll. In: BORBÍRÓ Andrea – KEREZSI Klára (szerk.) *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I. kötet*, Budapest, 2009, 27.

² GYÖRGYI Kálmán: *Büntetések és intézkedések*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984.

A szankció végrehajtásához azonban már igénybe vehető kényszer. *Földvári József* definíciója szerint: „A büntetés olyan hátrány, amelyet az állam arra feljogosított szervei a bűncselekmény elkövetőjével szemben a társadalom védelme, az újabb bűnelkövetések megelőzése végett a törvényben meghatározott módon szabnak ki és kényszerrel is végrehajtanak...”³

A hatósági kényszer veszélyelhárítás, ezzel szemben a szankció éppen annak konstataciója, hogy a veszély minden tilalom ellenére mégis létrejött. Maga a szankció nem alkalmas veszélyek elhárítására, a bekövetkezett sérelmek orvoslására. *Szabó András* szavaival: „Szerepe és rendeltetése a jogi és erkölcsi normák épségének fenntartása, amikor más jogági szankciók már nem segítenek... A büntetés célja önmagában van: a jogépség deklarálásában, a célra nem tekintő megtorlásban...”⁴ Ebben a felfogásban az is benne foglaltatik, hogy a büntetés napjainkra is megmaradt „szenvedélyes reakciónak”, ez a jellege a posztmodern korban sem változott.⁵ Ami változott, az a megtorlás humanizálódása.

A hatósági kényszer a jelenben ható vagy a jövőre szóló fenyegetés, szemben a szankcióval, amely mindig válasz a múltban lejátszódott jogsértésre. A hatósági kényszer alkalmazásához rendészeti hatalomra van szükség, a szankció alkalmazása büntető hatalmat feltételez. A büntető hatalom gyakorlása alkotmányos rendszerekben a büntető igazságszolgáltatás monopóliuma. Az igazságszolgáltatás a bíróság feladata.

A jogsértéseknek egy meghatározott köre nem büntető-, hanem közigazgatási szankcióval fenyegetett. Ilyen esetben a kilátásba helyezett joghátrány nem büntető, hanem közigazgatási szankció, ezért érvényesítése is közigazgatási hatósági eljárásban történik. A hatályos szabálysértési jog az elzárással sújtható szabálysértések elbírálását bírósági hatáskörbe utalja, ez azonban a szabálysértési eljárás közigazgatási jellegén nem változtat. Ennek megfelelően azzal szemben, akinek a felelősségét a bíróság szabálysértési eljárásban hozott határozattal állapította meg, azonos tényállás mellett büntetőeljárás – a szabálysértésekről szóló törvényben meghatározott perújítása eljárás lefolytatása előtt – nem indítható [Be. 6. § (5) bekezdés]. A közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálata sem tekinthető a büntetőhatalom megjelenésének, hanem a közigazgatás bírósági kontrolljának. A jelenleg hatályos szabálysértési törvény a szabálysértési hatóság marasztaló határozata ellen emelt kifogást a helyi bíróság hatáskörébe utalja, az elzárással sújtható szabálysértések elbírálása pedig kizárólag a bíróság hatáskörébe tartozik. (Lásd a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény 9. § (1) bekezdését, miszerint szabálysértési elzárást csak bíróság szabhat ki.)

³ BÉKÉS – FÖLDVÁRI – GÁSPÁR – TOKAJI: *Magyar büntetőjog. Általános rész.* BM Könyvkiadó, Budapest, 1980, 332.

⁴ SZABÓ András alkotmánybíró párhuzamos véleménye a 23/1990 (X. 31.) AB-határozathoz.

⁵ DURKHEIM, É.: *A társadalmi munkamegosztásról.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 99.

A szabálysértési jog korábbi szabályozásával összefüggésben figyelmeztetett Szabó András arra, hogy a bírói igazságszolgáltatás kizárólagosságának elve és a közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata nem keverhető össze. „*Igazgatási hatóság büntetés kiszabási joga nem sértheti és csorbíthatja a bírói igazságszolgáltatás elvét, és az igazgatási hatóság eljárása nem zárhatja ki az elkövető jogát arra, hogy bíróság hozzon ügyében ítéletet.*”⁶

Előfordulhat azonban olyan eset, amikor közigazgatási hatóság igazságszolgáltatási funkciót lát el. A strasbourgi bíróság több olyan ügyben is állást foglalt ezekről a feltételekről, amikor a panaszos és az országa közötti jogvita tárgya szerint közigazgatási szerv igazságszolgáltatási funkciót teljesített.

Ezek szerint közigazgatási szerv akkor léphet a bíróság szerepébe:

- ha a hatóság eljáró tagja az adott ügyben nem utasítható, tehát független döntést hozhat,
- a döntés az előterjesztett bizonyítékok mérlegelésére alapított,
- a bizonyítékok előterjesztésére kontradiktórius eljárásban, az ügyfelek közötti jogvita formájába kerül sor, akként, hogy érvényesül az „fegyveregyenlőség” elve,
- az eljáró köztisztviselő igazságszolgáltatási hatáskörében nincs hierarchikus alárendeltségben, reá nem a köztisztviselő jogállása érvényes, megbízatásából nem hívható vissza, döntéséért felelősségre nem vonható.

Az Európai Emberi Jogi Bíróság azokban a jogesetekben, amelyekben az előbbieken összefoglalt kritériumokat kifejtette, arra is rámutatott, hogy az igazságszolgáltatás függetlenségének biztosításánál a „látszatnak” is jelentősége van. Nem gyakorolhat igazságszolgáltatási funkciót az olyan közigazgatási hatóság, amely működése során ezt a látszatot képtelen fenntartani. (Belilos kontra Svájc és a Sramek kontra Ausztria ügyek.)⁷

A büntető hatalomnak lehetséges egy szélesebb meghatározása, amely szerint „...*az állam büntető hatalma az országgyűlés, a kormány, az ügyészi szervezet és a bírói szervezet között oszlik meg.*” Ehhez képest a büntető igazságszolgáltatás rendszere is több alrendszerre bontható, nevezetesen: „...*a rendőrség, az ügyészség, a bíróság, a büntetés-végrehajtási szervezet, a hivatásos pártfogók, a javítóintézetek.*”⁸

Az Alkotmánybíróság elvi éllel állapította meg, hogy „a bírói hatalom, amelyhez a bírói függetlenség kapcsolódik, döntően az ítékezésben ölt testet. A bírói függetlenség az ítékezésre vonatkozik, a további státusbeli és szervezeti garanciák is a független ítékezéshez szükségesek. A bírónak mindenkitől – más bírótól is – függetlennek kell lennie, függetlenségét garanciáknak kell biztosítani minden befolyásolás ellen, származzék akár a külső hatalmi

⁶ SZABÓ András: Jogharmonizáció és alkotmányos igazságszolgáltatás. *Kriminológiai Közlemények, Különkiadás*. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1998, 17.

⁷ BERGER, Vincent: *Az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 1999, 173., 188.

⁸ PALÁNKAI Tiborné: A magyar büntető igazságszolgáltatás rendszere. In: GÖNCZÖL K. – KORINEK L. – LÉVAI M. (szerk.): *Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll*. Corvina, Budapest, 1996. 312–333.

jogkör gyakorlásától, akár a bírósági szervezeten belülről. Az Alkotmánybíróság állandó és következetes álláspontja, hogy az alkotmány 50. §-ának (3) bekezdése alapján a minden külső befolyásolástól mentes független bírói ítékezés feltétel nélküli követelmény, és lényegében abszolút alkotmányos védelem alatt áll.⁹

A szűkebb értelemben felfogott, a bírói hatalommal azonos büntető hatalomnak három forrása van:

- először forrása a közjog, amelyben az alkotmány jelöli ki helyét a hatalmi ágak sorában, és biztosítja számára a végrehajtó hatalomtól való függetlenségét, a büntető anyagi és eljárási jog határozza meg a büntető igény keletkezésének materiális feltételeit és érvényesítésének formáját, a bírósági szervezeti törvények pedig az intézmény felépítését és a bírói hivatal megszerzésének rendjét;
- másodsor forrása a bíró szaktudása, mindaz a jogi ismeret, élettapasztalat, jártasság és erkölcsiség, amely az igazság megállapításához, a jog érvényesítéséhez, a belső meggyőződésre alapuló döntés megszületéséhez szükséges;
- harmadsor forrása a társadalom jogépség iránti igénye, amely igény a büntető jogalkotáson keresztül fogalmazódik meg, de hat közvetlenül is, az igazságszolgáltatásba vetett bizalomként, a büntető ügyek elbírásában történő laikus részvétel által és végül azzal, hogy az ítékezés a nyilvánosság előtt történik, a bíróság a társadalomnak indokolási kötelezettséggel tartozik.

A jog negatív kontroll szerepét két úton képes hatékonyan gyakorolni, önmagában a tilalmak jogi normába öntésével, az eseteknek egy lényegesen szűkebb körében pedig azzal, hogy a tilalom megszegőit szankcióval sújtja. A jog ezen utóbbi funkciójának azzal felel meg, hogy létrehozza és legitimálja a büntető hatalmat.

Ami a bíró szaktudását illeti, arra a jogtudomány igen kevés figyelmet fordít, minthogy a normatív szemlélet ezt a kérdést jogon kívüli problémának tekinti. Ebben lehet igazság, de az is tény, hogy amennyiben továbbra is feltáratlan terület marad, az egyenesen a szakma fejlődését gátolhatja, de ami még nagyobb baj, megakadályozza a szükséges eljárási reformok sikerét. (Meggyőződésünk szerint a rendszerváltás nyomán újtára indított büntető-eljárási reform kudarcának egyik döntő oka az érintett jogász hivatások ellenállása volt.) A szaktudás, mint a büntető hatalom forrása, döntő jelentőségű a bírói függetlenség szempontjából is. Az ítélezési gyakorlatban mutatkozó egyenetlenségek rendszerint nem a függetlenség elleni intervenciókra, hanem a szakmai felkészültség adott szintjére vezethetők vissza.¹⁰

A büntető hatalom társadalmi támogatottsága annál nagyobb, minél inkább képes az igazságszolgáltatás megfelelni a közösségek jogtisztelből fakadó követelményeinek. Ez a tiszt

⁹ 19/1999. (V. 25.) AB-határozat

¹⁰ Bócz Endre: Hozzászólás a bírói függetlenségről szóló tanácskozáson. *Fundamentum*, 2002/1., 70–72.

telet az erkölcs közvetítésével alakul ki, így amit a jogász jogépségnek mond, azt a laikus az erkölcs győzelmének érzékeli. Tehát nemcsak a büntető normának kell az erkölcs aranyfedezete, de az igazságszolgáltatás tekintélye sem nélkülözheti azt. A következő erény az ítélet pártatlansága, amely igazságának egyetlen kitapintható biztosítója. Ha az igazságszolgáltatás elveszíti függetlenségét, mindenét elveszti. Szerencsés esetben ezek a morális és garanciális feltételek hibátlanul állnak a bíraskodás rendelkezésére, de még akkor is számolni kell egy csakugyan leküzdhetetlen nehézséggel. Arról van szó, hogy a közvélemény régtől fogva olyasmit is számon kér az igazságszolgáltatástól, amelyre az nem képes. Ez pedig a közbiztonság védelme, a megrendült biztonság helyreállítása, amelyre az ítélezési funkció nem alkalmas, nem is arra jött létre.

A büntető igazságszolgáltatásnak ezen korlátozott lehetőségeit felismerve kezdődtek kísérletek egy ún. „resztoratív” igazságszolgáltatási modell kialakítására, amelynek éppen az a lényege, hogy olyan szükségleteket elégítsen ki, amelyekre a hagyományos igazságszolgáltatás nem képes, olyan módszerekkel, amelyekkel a büntető hatalom nem rendelkezhet. A különböző közvetítői irányzatok, „a tettes és a sértett közötti kiegyezés” a klasszikus elvek feladását jelenti, de tovább erősíti a büntetőjogot humanizáló törekvéseket.¹¹ Az új iskola képviselői nagyon jól látják azt a veszélyt is, miszerint a represszív kriminálpolitika hívei könnyedén átvehetik a „helyreállító” mozgalom érveit, amikor a növekvő szigorznak a közbiztonságra gyakorolt jótékony hatásait a bűnügyi statisztika interpretációjával kívánják igazolni. Arra hivatkoznak, hogy a szigorodó ítélezés képes jobb közbiztonságot előállítani.¹² Ezek a törekvések viszont már szakítást jelentenek az emberiesség eszméjével, bontakozóban „az ellenség büntetőjog”, aminek már semmi köze az igazságszolgáltatáshoz, mert sokkal inkább jelent háborút. (Amihez jól illik a rendőrképzés olyan átalakítása, ahol katonai fegyelem adja a mintát.)

Pedig a büntető hatalom nem korlátlan. Annak határait a következők jelölik ki:

Az első korlát maga a közjog, amelyik meghatározza, hogy mely jogsértések tartoznak a büntetőbírói útra, milyen szankciók alkalmazhatóak, és mi legyen a büntető igazságszolgáltatás formája. A közjognak lehetősége van arra, hogy ügyeket elvonjon a bírói útról, például azzal, hogy a jogsértések egy meghatározott csoportját közigazgatás-ellenesnek nyilvánítsa, és közigazgatási szankcióval fenyegetse, ez utóbbiak elbírálását pedig közigazgatási hatóság hatáskörébe utalja.

A bírói függetlenség nem jelent „felelőtlenséget”. Az Európa Tanács által 1998. július 8–10. között megszervezett többoldalú találkozóon elfogadott I. Európai Charta a bírák jogállásáról kiemeli, hogy a bíró köteles az ügyekben a törvények helyes alkalmazásán túl „rendelkezésre állásáról” is tanúbizonyságot tenni, vagyis az ügyek elbírálásához szükséges időn

¹¹ KORINEK László: *Tendenciák korunk bűnözésében, bűnüldözésében*. Akadémiai székfoglaló, MTA, 2013. 14.

¹² FEHÉR Lenke: *Az áldozatok jogai és az áldozat-segítő szervezetek. Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok*. Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet, Budapest, 1999. 143.

belül döntést hozni, amelyet széles körűen és alaposan, világosan meg kell indokolnia, köteles a szakmai hozzáértés magas színvonalon tartására, önmaga képzésére. A dokumentum leszögezi, hogy a bírák a bírói függetlenség elvének megőrzése mellett, a jogaik és kötelezettségeik tiszteletben tartását biztosító ellenőrzési rendszernek vethetők alá. Ebből következik, hogy a bírák igazgatási kérdésekben (pl. tárgyalási kötelezettség teljesítése, befejezések számának alakulása, adminisztratív intézkedések megtétele) beszámoltathatók, s vétkességük fegyelmi felelősséget is megalapozhat.¹³

Korlát a büntetőpolitika, amely meghatározza, hogy a végrehajtó hatalom mely büntető és bírósági szervezeti törvények megalkotására tesz javaslatot, és azokat a parlament milyen tartalommal fogadja el.

Az eljárási feladatok megosztásának elve külön választja a vád-, a védelem- és az ítélezési funkciót, az igazságszolgáltatás fellépését törvényes vádhoz köti, és kötelezi a bíróságot a védelem jogának biztosítására.

A törvény a felderítés és a nyomozás feladatait előkészítő eljárásra bízta, és eldönti azt, hogy ezek milyen terjedelmű feladatokat kapjanak a bizonyításban.

A büntető hatalom korlátját jelentik az igazság megismerésének az útjában tornyosuló akadályok, amelyek a bíróságot arra szoríthatják, hogy az igazságnak a bizonyosság erejű ismerete nélkül ne állapítsa meg a bűnösséget.

A büntető hatalom működését megakadályozhatja az is, ha büntető igény azért nem érvényesíthető, mert az elkövetett bűncselekmény nem jutott a hatóság tudomására, illetve a bizonyítás az előkészületi szakaszban nem járt azzal az eredménnyel, ami a törvényes vádat megalapozhatta volna.

Relatív korlát a fellebbezés is, amellyel a nem jogerős ítélet megtámadható, de kivételesen ugyanez a hatása a jogerős határozattal szembeni rendkívüli perorvoslatnak is.

A büntető igazságszolgáltatás számára kötelező azoknak a nemzetközi szerződéseknek betartása, amelyek a büntető felelősség megállapításának rendjére vonatkozó előírásokat tartalmaznak. *Farkas Ákos* az Európai Unió luxemburgi bíróságának ítélezési gyakorlatából több olyan határozatot elemez, amelyekben a bíróság a nemzeti büntető igazságszolgáltatás egyes döntéseit az uniós joggal ellentétesnek minősítette.¹⁴

A csatlakozott államok büntetőbíróságai számára iránymutatóak az Európai Emberi Jogi Bíróság határozatai.

Feltételezzük azt is, hogy a büntető-jogtudományok is képesek alakítóan hatni az ítélezési gyakorlatra.

Közvetett korlátot jelent az ítékezés alapjául szolgáló joganyag alkotmányossági kontrollja, ami ugyanakkor a bíróságok számára lehetőség is, hogy kételyük esetén az alapul fekvő norma alkotmányossági vizsgálatát kérjék. Az elmúlt időszakban az is felmerült, hogy

¹³ Lásd: Az Alkotmánybíróság 54/2001. sz. határozata.

¹⁴ FARKAS ÁKOS: A büntető igazságszolgáltatási rendszer hatékonyságának alapkérdései. In GÖNCZÖL K. – KORINEK L. – LÉVAI M. (szerk.): *Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll*. Corvina, Budapest, 1996. 11–12.

a rendes bíróságok egyedi döntéseit alkotmányossági kontrollnak nem lehet alávetni, miként vita keletkezett annak felvetéséből, hogy a jogegységi döntések alkotmányos kontroll alá vonhatóak-e.¹⁵ Időközben mindkét kérdés eldőlt. Ami az egyedi ügyeket illeti, az Alkotmánybíróságról szóló törvény annak alkotmányos felülvizsgálatát az alkotmányjogi panasz keretében teszi lehetővé (az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény 26–30. §). A korábbi Legfelsőbb Bíróság jogegységi határozatainak alkotmányos kontrollja több esetben megtörtént.¹⁶

A büntető hatalom monopóliumának az előbbieken felsorolt határai jó esetben nem gyengítik, ellenkezőleg, erősítik az igazságszolgáltatást, mert ezek a biztosítékok az igazság megállapításának és a büntető jogszabályok érvényre juttatásának, a büntető igazságszolgáltatás törvényességének.¹⁷

Nem kétséges, hogy a közjogi források, különösen pedig a büntető törvények döntő és meghatározó hatást gyakorolnak az igazságszolgáltatásra, annak legkeményebb korlátját, egyben pedig a legbiztosabb alapját jelentik. Itt kell említést tenni a második világháború után Európában mindenhol meggyökeresedett alkotmánybíráskodásról, amely a büntető normák alkotmányos kontrollját is elvégzi.

A büntető politika kialakításában a kormány szerepe a meghatározó, ami részben magyarázható a közbiztonság védelmezésében viselt alkotmányos felelősségével, részben pedig azzal, hogy rendkívül hatékony eszközök állnak a rendelkezésére. Nem csupán a törvénykezdeményezésre gondolunk, hanem a felderítő és bűnüldöző apparátus közvetlen irányításában birtokolt jogosítványokra is. A dologban nincs semmi meglepő, a jelenséget már *Durkheim* is észrevette. „*Biztos, hogy mihelyt egy kormányhatalom létrejött, önmagától is elég ereje van ahhoz, hogy egyes magatartási szabályokhoz spontán módon büntető szankciót rendeljen. Saját maga is meg tud határozni bizonyos bűnöket, mások bűnértékét pedig súlyosítani tudja.*”¹⁸

A büntető politikában játszott kormányzati primátusnak előnyei is vannak. A jogalkotás gyorsan tud reagálni valóságos társadalmi szükségletekre, a normák végrehajtására a végrehajtó hatalom képes mozgósítani a hatóságokat, koncentrálhatja a rendelkezésére álló erőket, nagyfokú társadalmi támogatottságot érhet el, büntető politikáját a legszélesebb konszenzusra alapíthatja. Ugyanezekben a jellemzőkben mutatkoznak meg a kormányzati túlsúly veszélyei is. A jogalkotás gyorsasága sértheti a jobbiztonságot, fellazíthatja a jogági koherenciát, csökkentheti a büntető normák társadalmi elfogadottságát, megismerési és alkalmazási nehézségeket támaszthat. A jogalkotás által hivatkozott társadalmi szükséglet mögött hatalmi törekvések húzódnak meg, a közvélemény egyetértése elérhető a bűnözési félelem manipulálásával, a büntetőpolitika a legszélesebb konszenzus helyett áldozatul eshet a politikai propagandának.

¹⁵ BÁRD Károly: Bírói függetlenség az Európai Unió társult országaiban. *Fundamentum*, 2002/1.

¹⁶ Lásd a 42/2005. (XI. 14.) AB-határozatot.

¹⁷ HACK Péter: *A büntetőhatalom függetlensége és számonkérhetősége*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008.

¹⁸ DURKHEIM, É.: i. m. 97.

Hosszabb távon azonban a büntetőpolitika korrigálható. Az első tényező a közbiztonságért vállalt kormányzati felelősség megosztása a helyi autonómiákkal és a közbiztonsági rendszer más szereplőivel. Erre minden demokratikus kormányzat rákényszerül, mert a hatalmi koncentráció ellenében ígért nagyobb biztonságot nem képes szolgáltatni, ezt pedig a demokratikus intézmények számon kérik. (Feltéve, hogy a jogállam épsége nem csorbul.) A második tényező a bűnmegelőzés szükséglete, amely a végrehajtó hatalmat kooperációra és az ún. pozitív kontrollok működtetéséért nagyobb felelősségvállalásra készíti. (Az kevés, ha a rendőrség jó kommunikációval sikerágazattá válik, de közben válságba kerül az egészségügy, az oktatás, a szociális ellátó rendszerek pedig elégtelenül működnek.) A harmadik tényező a regionális kriminálpolitika hatása, ami az előbbi lépések megtételére ösztönöz. (Az Európa Tanács R(96) 8. számú ajánlása, amelynek címe: A kriminálpolitika és a büntetőjog az átalakuló Európában.) Végül merjük remélni, hogy a büntetőjogászai szakma és a tudományos kutatások is kaphatnak kiegyensúlyozó szerepet.

Az előkészítő eljárásnak (amit a továbbiakban a rendészeti hatalomként jelölünk) és a büntetőjogi megismerés nehézségeinek a büntető hatalomra gyakorolt hatásait ehelyütt azért nem elemezzük, mert a jelzett problémákat egy szélesebb kontextusba, a felderítés és a nyomozás elemzése során kívánjuk kifejteni.

Összefoglalásként érdemes áttekinteni a rendészeti hatalom és a büntető hatalom közötti különbségeket:

a rendészeti hatalom jellemzői	a büntető hatalom jellemzői
kockázatelemzés és veszélyelhárítás, a közrend helyreállítása	ténymegállapítás, szankció alkalmazása, a jogépség helyreállítása
spontán, autonóm, amorf	formakényszer
eredményesség	igazságosság
intézkedési kényszer	döntési szabadság
utasításra cselekvés	belső meggyőződés
gyorsaság	megalapozottság
a közbiztonság szintetikus értékelése	individualizáció
kooperáció a környezettel	társadalmi támogatottság
a veszéllyel egy időben	a veszély után, mindig utólag
fizikai beavatkozás	szimbolikus üzenet, jogi szertartás, szankció

A különbségek számottevőek. Ennek ellenére a büntetőeljárások működő rendszerei különböző technikákkal azt a feladatot kívánják megoldani, hogy a rendészeti hatalom legyen képes az igazságszolgáltatás előkészítésére, az igazságszolgáltatás támaszkodhasson a rendészet teljesítményére, anélkül, hogy annak megállapításait kritika nélkül lenne kénytelen elfogadni.

A felderítés és a nyomozás

A büntetőeljáráson kívüli bűnüldözés, a *felderítés* során az egyedüli megismerési forrás a hatóság saját észlelése. (Ebben a szakaszban ugyanis a feljelentésnek és a bejelentésnek nincs joghatása, ha pedig mégis fűződnek hozzájuk ilyen következmények, akkor már nem felderítésről, hanem nyomozásról van szó.) Ami a hatóság észlelését illeti, ebben az esetben elképzelhető egy totális kontroll, miszerint addig szükséges növelni a felderítő hatóságok kapacitását és felhatalmazását, ameddig ez a kívánatos állapot be nem következik. Noha volt rá kísérlet, ez a törekvés képtelenség, hiszen ezen az úton eljuthatnánk oda, hogy egy társadalom csupán a negatív kontrollokat gyarapítaná, és felszámolná a szabadság minden formáját. (Egynémely diktatúrák ezt meg is kísérelték.) Mire azonban az értékek abszolút oltalmának „idilli” állapotához eljutnánk, már nem is maradna semmi, amit érdemes lenne megvédelmezni.

A felderítés során megszerzett ismeretek a nem tudástól a teljes bizonyosságig terjedhetnek, anélkül, hogy ezek a szintek jogi értékelést kapnának. Lehetséges tehát adatgyűjtésbe kezdeni mindenféle gyanúk nélkül, de mód van attól eltekinteni még alapos gyanú meglétében is, végül pedig a felderítés abban az esetben is megszüntethető, amikor az teljes bizonyossággal igazolta a bűncselekmény elkövetését. A büntetőeljáráson kívüli hatósági észlelés a legalitás elvének egyik leghatékonyabb eszköze, mert akár totális rendőri aktivitást is képes biztosítani, ugyanakkor a legsúlyosabb gátat is jelentheti, mert a feltárt bűncselekményt elzárhatja az igazságszolgáltatás elől, ezáltal pedig a korlátlan és ellenőrizhetetlen opportunitásnak ad teret.

Ez utóbbi veszélyt csak fokozza, hogy kevés kivételtől eltekintve (ide sorolhatóak a titkos információgyűjtés külső engedélyezésének esetei) a megszerzett dokumentumok valószínűségi értéke mérlegelésének és azok jogi minősítésének a hatásköre kizárólag a felderítő szolgálatokat illeti meg. Ráadásul ezt a hatáskört semmiféle jogorvoslati lehetőség vagy más külső kontroll nem korlátozza. A felderítő szolgálatok a leginkább centralizált államigazgatási apparátus azon ágazatai, amelyeket a végrehajtó hatalom közvetlenül és kizárólagos hatáskörrel irányít, vezet és felügyel. Ebből pedig az a helyzet adódik, hogy *minél súlyosabb és minél konspiráltabb bűncselekményeket kell felderítési (bűnügyi hírszerzési) módszerekkel leleplezni, annál feltétlenebb az ezek feletti kormányzati rendelkezési jog*. Ez a helyzet az alkotmányos jogállami értékek sérelme nélkül nem tartható fenn. Főleg pedig a hatalmi ágak megosztásának elve kerülhet zárójelbe, mert az ismertett rendszer alkalmas arra is, hogy a végrehajtó hatalom elvonjon ügyeket az igazságszolgáltatás elől, de arra is, hogy éppen az igazságszolgáltatást használja eszközként hatalmi céljaira.

A büntetőeljárás előkészítő szakaszában, a *nyomozásban* a megismerésnek már három forrása lehetséges. A hatósági észlelés mellett a feljelentésnek és a bejelentésnek is kötelező jogkövetkezményei vannak. Utóbbiak esetében a legalitás elve csak nagyon korlátozott eszközökkel élhet, nevezetesen esetenként a feljelentési kötelezettség elmulasztását büntetéssel

fenyegetheti. (Lehetséges a feljelentési kötelezettség kiszélesítése vagy akár annak teljessé tétele, amint azt a spanyol büntető törvény a XIX. századi megalkotásakor tette. Más oldalról viszont a magánindítványra üldözhető cselekmények körének a szélesítése korlátot állít az elv érvényesítése elé.) Ugyanakkor az eljárás megindításához legalább a gyanú valamilyen szintje szükséges, ami a hatósági fellépés mérhető határa. Viszont a megszerzett ismeret kötelező jogi értékelést kap, és annak helyességét számos külső kontroll ellenőrizheti. A nyomozás megtagadása ellen panasznak van helye, az ügyész rendelkezési joga kiterjed arra is, hogy vizsgálja a nyomozás elrendelésének feltételeit, de arra is, hogy a büntetőeljárás megindítására utasítást adjon.

A nyomozásban a legalitás érvényesítésének legerőteljesebb eszközei az ügyész kezében vannak. Azt is mondhatjuk, hogy a tények eljárási értékelésének hatásköre megoszlik a nyomozó hatóság és az ügyész között, de utóbbi rendelkezési joga a meghatározó. A nyomozó hatóság oldalán a legalitást rontó tényezők lehetnek a bűnüldözés gyenge anyagi és szellemi kapacitása, a szervezeti ellenérdekeltség és a hibás teljesítményértékelés. A legalitást erősíti viszont a hatósági jelenlét, az első beavatkozásból adódó kriminalisztikai előnyök, továbbá az erős bűnüldözési kapacitás, a szervezeti érdekeltség és a helyesen alkalmazott teljesítményértékelés. Az ügyésznek a nyomozás feletti uralma növeli a legalitás esélyeit, de minél később kerülhet kompetenciájába a bűnügy, annál kisebb hatáskörrel élhet rendelkezési jogával. Csökken a legalitásra vonatkozó parancs érvényesülése akkor is, ha a jogi eszközök mellett nem állnak az ügyész rendelkezésére szervezetirányítási jogosítványok, ha nem rendelkezik a bűnüldözés anyagi és szellemi kapacitása felett, hiányosak a kriminalisztikai ismeretei és tapasztalatai, végül, ha a teljesítmény mérése az ügyési értékeléstől független.

A *vádemelés* szakaszában a büntetőjogi megismerés forrása maga a nyomozás, amely lehetővé teszi a bizonyítékok széles körének összefüggő, a védelem kontrollját is kiálló, belső meggyőződésen alapuló ténybeli és jogi értékelését. A legalitás elve akkor érvényesül, ha az ügyész a vád megalapozottsága esetén kötelezett a vádemelésre, továbbá számára nem adható olyan utasítás, miszerint ne emeljen vádat. A legalitás ismeretelméleti korlátja az, ha esetenként a vád a feltárt bizonyítékok birtokában sem alapozható meg, és ezen a helyzeten a pótnyomozás sem képes változtatni. A legalitás jogi korlátai pedig mindazok az esetek, amikor az ügyész a törvény felhatalmazása alapján elvonhatja az ügyet az igazságszolgáltatás elől. (Vádelejtés, vádemelés elhalasztása, továbbá a mediáció és az elterelés számos egyéb előfordulása.)

Király Tibor a szelekció korlátok között tartására a büntetőjogot, a büntetőeljárási jogot és a jogpolitikát együttesen ítéli alkalmasnak.¹⁹ Az ügyész meghatározó szerepét jelzi, hogy ezekben az esetekben kizárólagos döntési hatáskör illeti meg, de határozatai ellen panasznak van helye, és sok helyen él a pótmagánvád intézménye is.

¹⁹ KIRÁLY Tibor: *Büntetőítélet a jog határán*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 209.

Az, hogy az ügyész a legalitás letéteményese, a legvilágosabban a *bírósági szakasz* megindításánál ismerhető fel, a büntető igazságszolgáltatás csak törvényes vádra indulhat, csak azok ellen és csak olyan cselekmények miatt, amelyeket a vád tartalmaz, és csak addig tarthat, amíg a vádat az ügyész fenntartja. Vádelejtés esetén a bíróság köteles az eljárást megszüntetni.

Az eljárási funkciók következetes szétválasztása mellett foglalt állást az Alkotmánybíróság, amikor alkotmányellenesnek minősítette és megsemmisítette azt az eljárásjogi rendelkezést, amely szerint a bíróság felhívja az ügyész figyelmét arra, hogy a vád kiterjesztésének van helye. A határozat kiemelte: „A bíróság számára széles körben előírt figyelemfelhívási kötelezettség és jog azonban azt is jelenti, hogy a bíróság olyan jelentős befolyást szerezhet a vád felett, amely lehetővé teszi, hogy a vád kereteit előzetesen saját »elképzelésének« megfelelően tágítsa. Az ügyész közzvándló funkcióinak részbeni átvétele a pártatlan bíró helyett a vádló-bírót helyezi előtérbe, míg a vádnak a bíróság igényeivel való előzetes megfeleltetése a közzvándló oldalán semmiféle kockázati tényezőt nem jelent.”²⁰

Ha azonban a bíróság az ügyet jogerősen elbírálta, az ítélet anyagi jogereje mindenkit kötelez, az elbírált cselekmények tekintetében további büntetőjogi igény érvényesítésének már nincs helye. A legalitás követelménye maradéktalanul csak abban az esetben teljesül, ha a bírósági tárgyaláson felvett bizonyítás eredményeként megszületik az a belső bírói meggyőződésen alapuló verdikt, miszerint a vádlott bűncselekményt követett el, vagy ellenkezőleg, az állapítható meg, hogy a vád tárgyává tett cselekmény nem bűncselekmény. Az első esetben az állam sikerrel érvényesítette büntető igényét, a második esetben pedig az került megállapításra, hogy a büntető igény nem volt megalapozott.

Az opportunitás legszélesebb értelemben magában foglalja azt az ismeretelméleti adottságot, miszerint a büntető igény feltétlen érvényesülésének legfőbb akadálya a múlt feltárásának és bizonyíthatóságának korlátozott lehetősége. Szűkebb értelemben viszont az opportunitás azoknak az anyagi és eljárásjogi intézményeknek, valamint büntetőpolitikai elveknek a foglalata, amelyek lehetővé teszik a büntető igazságszolgáltatási útról történő elterelést, a büntetőjogi büntetések felváltását más alternatív intézkedésekkel, a bíróságon kívüli megegyezést, és végül az eljárások egyszerűsítését.

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának a büntetőeljárás egyszerűsítéséről szóló R/87/18. számú Ajánlása részletesen kimunkálta azokat a feltételeket, amelyek segítségével a célszerűség összeegyeztethető az alkotmányos jogállami követelményekkel. (Az elterelést törvényben kell szabályozni, a döntést igazságszolgáltatási szerv jogosult meghozni, annak bizonyított tényálláson kell alapulnia, továbbá az járjon együtt a gyanúsított figyelmeztetésével, esetleg a sértettnek nyújtott kártalanítással, a sértetti érdekek figyelembevételével, végül pedig a gyanúsítottnak azzal a jogával, hogy kérhesse ügyében a tárgyalás megtartását.)

A legalitás-opportunitás vita nem lezárható ugyan, de az látszik, hogy a megoldás a legalitás elvi tétellé nemesítésében és az opportunitás jogi alapjainak minél részletesebb meghatározásában, valamint abban keresendő, hogy az állam büntetőjogi igényéről való lemondás jogosítványa kizárólagosan az ügyész hatásköre legyen.

²⁰ Az Alkotmánybíróság 14/2002 (III. 20.) AB-határozata.

A büntetőeljárás reformok újrafogalmazták a vezérelveket. Az inkvizitórius és akkuzatórikus dichotómia szerepét egy közvetítő elv vette át, amelyet az újabb szakirodalom kontradiktórius szisztémának jelöl. „A nyomozási és a védelem hívei között zajló ősi és teológiai vitából a kontradiktórius modell profitált, ami a jövő európai eljárási jogának meghatározó rendező eszméjévé válhat.”²¹

²¹ DELMAS-MARTY, Mireille: *Procédure pénale d'Europe*. PUF, Paris, 1995. 38.

◀ Civilizációs válság és büntető populizmus

A magyar társadalom jogtudatának kutatása közben kikerülhetetlenül beleütköztünk néhány olyan jelenségbe, amelynek értelmezése a kriminológusok számára is jelentős kihívást jelent. Az intézményi és társadalmi bizalom hiánya, a populizmus, a félelem a bűnözéstől és a büntetési hajlam nem számítanak új jelenségeknek, a modern kriminológia divatos témái. Széles értelmezési tartomány, változatos fogalmi keretek, erős közéleti irányultság, tudományos publikációk tömege: veszélyes terep. Mégis, éppen a regionális sajátosságok, a posztkommunista társadalmak strukturális és kulturális specifikumai miatt itt is fel kell venni ezt a kissé összegubancolódott fonalat. Minél több szempontból vizsgáljuk a jelenséget, annál jobb. Akkor járunk el helyesen egy ilyen helyzetben, ha nem próbálunk meg általánosan érvényes válaszokat keresni, ha nem egytényezős modellekben gondolkodunk, hanem a lazán egymáshoz kapcsolódó folyamatok komplexitásához alkalmazkodó fogalmi, értelmezési kísérleteket végzünk.

A jelenség összetettsége

A büntető populizmus fogalma alá rendelt jelenségek, a büntetőjogi szigorítások, a kirekesztő politikai és közéleti indoklások, az intoleráns reakciók a normasértésekre valamilyen romlás képzetét hordozzák magukban. Mintha a társadalmi racionalitáson és az együttélés természetes rendjén esett volna valamely, magyarázatokra váró törés. A magyarázatok többnyire a modernitás utáni társadalom bizonytalanságaival, normazavarokkal, értékszerkezeti változásokkal és a média piaci logikája által uralt közbeszéddel, valamint a nyers politikai szavazatszerzési stratégiákkal hozzák kapcsolatba a jelenséget.¹ Mivel e téma a kriminológia tudományának fősodrában helyezkedik el, és számos tudományos feldolgozás áll rendelkezésre, izgalmasabb lehetőségnek látszik a regionális specifikumok keresése, olyan fogalmi keretek felvázolása, amelyek közelebb vihetnek a jelenség lokális változatának magyarázataihoz. Bár a jelenség hasonló a különböző kultúrával, történettel és jogrendszerrel bíró társadalmakban, számos fontos különbség lehet azokban a társadalmi mechanizmusokban, amelyek létrehozzák.

¹ GÖNCZÖL Katalin: A büntető populizmus. Populizmus a kriminálpolitikában. *Élet és Irodalom*, 2013. szeptember 6.

A társadalomtudományi komplexitás leginkább nagyszámú tényező együtthatásaként, a monokauzális magyarázatok elégtelenségeként, a különböző rendszerszintek kölcsönösen egymásra ható és nagyszámú kapcsolatban tetet öltő megjelenéseként értelmezhető.² Ez arra a következtetésre vezet, hogy az összetettség felbonthatatlan, az egészből nem lehet a részekre következtetni. Ugyanakkor nem zárható ki, hogy a jelenség leírása maga hozza létre az összetettséget azzal, hogy eltérő jelentésszinteket hoz létre, és értelmezi a köztük lévő kapcsolatokat. *David Byrne* Barney Warf fogalmát használva a helyi komplexitásra (*local complexity*) hívja fel a figyelmet.³ A büntető populizmus olyan jelenség, amely figyelemre méltó különbségekkel ugyan, de számos modern demokráciában megjelent, értelmezése vonzza az általános, gyakran egytényezős magyarázatokat, amelyek a modernitás válságához, de legalábbis megváltozott természetéhez kapcsolódnak. *Warf* arra az ismert összefüggésre utal, hogy a metanarratívák nem képesek megragadni a társadalmi formák közötti és egy-egy társadalmi jelenségen belüli nagyfokú változatosságot, hamisan hoznak létre olyan értelmezéseket, amelyek szerint egy partikuláris jelenség egy szélesebb érvényű folyamat következménye. Sokkal messzebbre vezetne, ha a társadalomtudományokban is komolyabban vennék az idő és a tér különbségeit, és beemelnék a vizsgálódások, értelmezések körébe a kontextualitást: hogy valami mikor és hol történik, központi jelentőségű annak megértésében, hogy miként történt. Fel kell tenni azt a kérdést, hogy létezik-e valamilyen helyi sajátosság a máshonnan ismerős jelenségekben: ugyanolyan-e a posztkommunista büntető populizmus, mint a nyugat-európai vagy amerikai. Ebben a kérdésben érdemes kiindulni abból, hogy a nyugati jelenség sem egynemű, fontos különbségek rejlenek a felszín alatt. Ráadásul a társadalmi jelenségek kontingenciája is nagy, mindig lehet, lehetne másként, a kimenetek erősen az egyéni szándékoktól, döntésektől függenek. A társadalmi folyamatok megismerése annak ismeretét is feltételezi, ami nem valósult meg. A kauzális determinációk enyhébb változatait is kételyekkel kell fogadni. Mindez érinti a tudományos értelmezések hatásait is, minden magyarázat egyben valamilyen érdek legitimálása is, különösen így van ez a hatalommal, politikával kapcsolatos kutatási tárgyak esetében. A büntető populizmus értelmezésében a posztmodernitás globális jelenségére vagy a média félelmet gerjesztő hatásaira, vagy a demokrácia általános válságára építő értelmezések gyengítik a politikai döntéshozókkal szemben megfogalmazható kritikákat azzal, hogy makro-jellegű, nehezen befolyásolható folyamatokat helyeznek kauzális értelmezési rendbe. Nem elégedhetünk tehát meg azzal sem, hogy a magyar társadalom értékrendszerének némely vonása összhangban van a populisták megoldásokkal, hogy ezt támogatják hagyományaink, ez következik a megkérdettségéből.

Mindezt előrebocsátva közelítsünk az általános értelmezési keretek és a helyi kontextus felé. A büntető populizmus jelensége a modernitás megváltozott keretei között, a társadalmi rend képzésének és a demokrácia válságának problémájával együtt került a kriminológia és

² ERIKSEN, Thomas Hylland: Complexity in social and cultural integration: Some analytical dimensions. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 30. No. 6. (2007) 1055–1069.

³ BYRNE, David: *Complexity Theory and the Social Sciences. An Introduction*. Routledge, 1998.

más társadalomtudományok érdeklődésének középpontjába. Legtöbbször a kontextust Zygmunt Bauman likviditás-kategóriájával közelítik, a bizonytalanra vált, kiszámíthatatlan keretek, identitások és folyamatosan újratárgyalásra kényszerülő normák társadalmi környezetével.⁴ Vagy ahogy legutóbb Hans Boutellier fogalmazott: a határok nélküli világgal, amelyben a társadalmi rend új problematikaként jelenik meg, és így új fogalmakat is igényelne.⁵

Büntetés és civilizáció

Mivel a büntető populizmus a modern demokrácia, a racionális döntéshozás, a toleráns társadalom eszméivel, az erőszak mérséklődésével is szembenállónak tűnik, civilizációs regreszióként is értelmezhető. Erős az a szakirodalmi álláspont, amely a büntetési rendszer humanizálódását, a társadalmi rend nem punitív előállítását tekinti a civilizációs folyamat egyik lényegi ismérvének. A Norbert Elias civilizációtörténeti elemzéseit komolyan vevő értelmezés azonban arra figyelmeztet, hogy a civilizáció nem állapot, hanem folyamat, amelyben a kontroll mechanizmusai belsővé válnak.⁶ A folyamat nem feltétlenül egyenes vonalú, és nem mindig jár együtt „civilizált” következményekkel. Ismertek a modernitás sötét oldalai, a technikai civilizáció potenciális veszélyei, illetve a másiktól való elfordulás, félelem és normazavar. Ami azonban a büntetési rendszereket illeti, a civilizálódás világos tartalmú: egyre humánusabb intézmények, javító szándék, a közfigyelem tereiből kivont büntető intézmények. Ez a tendencia látszott megfordulni az 1960-as, 1970-es évektől a félelem, a növekvő erőszak és az intoleráns reakciók irányába. A büntető hatalom megváltozott természete mögött nyilvánvalóan a háttérben mély társadalmi változások zajlottak, a stabilitás és biztonság évtizedei után az aggodás, bizonytalanság. A tolerancia helyét átvette a biztonságot veszélyeztető ellenség képzelet. Az állam tényleges ereje, társadalmi integrációt fenntartó képessége, a társadalmi rendezettséggel kapcsolatos potenciáljai elgyengültek, vagy végzetesen gyengének, hatástalannak látszottak. Ugyanakkor a modernitással megnövekedett bürokratikus racionalitás technikai értelemben továbbra is az állami eszköztár része, a jelentkező büntetési igény rendelkezésére áll. A politikai állam ahhoz elég erős, hogy megakadályozza az önbíraskodást, az erőszakmonopólium elvesztését, ahhoz viszont már nem, hogy ellenálljon a csábításnak, hogy a társadalmi rend képzetét népszerűsége hozó módon igyekezzen előállítani, pontosabban hogy az intoleráns társadalmi igényeket kielégítse. Különösen, hogy az integráció és kirekesztettség egyértelműen azonosítható rétegzettség, egyenlőtlenségeket rejt. A társadalmi megvetés és a büntető tartalmú állami kirekesztés azokat a társadalmi

⁴ BAUMAN, Zygmunt: *Liquid Modernity*. Polity, 2000.

⁵ BOUTELLIER, Hans: *The Improvising Society. Social Order in a Boundless World*. Eleven International Publishing, 2013.

⁶ PRATT, John: *Punishment and Civilization. Penal Tolerance and Intolerance in Modern Society*. Sage, 2002.

csoportokat célozza, amelyek az elismerés kényes és a belül levők szemében fenyegető határain foglalnak helyet, és akik nem rendelkeznek a védekezés megfelelő eszközeivel. Ahogy Elias kirekesztéssel foglalkozó, kevesebbet idézett művében leírja, a hatalmi esélyeket monopolizáló csoport kirekeszti és stigmatizálja a közösség másik, hozzá nagyon hasonló csoportját.⁷ A kollektív mi és ők létrehozásának folyamata nem a bűnözéshez való viszony, hanem a társadalmi közösség képzésének problémája. Az Elias által megfigyelt közösségben a régi lakosok és a betelepülők, az újak közötti viszony teremtett keretet a kirekesztésnek. Tartalmilag a hatalommal rendelkező régiek felsőbbrendű tulajdonságokat tulajdonítottak maguknak, ami erős identitásképző eszköznek bizonyult számukra. Így ebben a viszonyban a kívülállók nemcsak normaszegők, veszélyesek, hanem a közösség beszennyezői, azonosságuk kihívói is. Ez a félelem, felsőbbrendűség és státuszfeltéttség Elias szerint az *established-outsider* figuráció általános szerkezete. A büntető populizmus jelensége tehát a kirekesztés és a hatalmi egyenlőtlenség dimenzióinak bevonása nélkül értelmezhetetlen. De ennek a folyamatnak szerves része a közösség identitásának vagy az egyes csoportok státuszfeltéttségének összefüggésrendszere is.

A büntető populizmus tipikusan a társadalmi tudásformák státuszának megváltozását is jelzi. A büntetésekkel, büntetőpolitikával kapcsolatos véleményeket egyre kevésbé a szakemberek határozzák meg, a közvélemény előállítói közvetlenül hatnak a politikai döntési folyamatokra. A politikai döntési folyamatokban eltolódik a figyelem fókusza a differenciálatlan, könnyen kezelhető források felé. Ez a tényező sem áll önmagában, egyedül ezzel nem jutunk közelebb a jelenség értelmezéséhez. A strukturális folyamatok, kulturális változások, a habitusok és tudásformák megváltozása összefüggő trendek, amelyek szétcsúszhatnak, nagyfokú változatosságot termelhetnek egymáshoz közel eső területek és történetek között is. A fejlett demokráciákban a 20. század második felében a racionális döntéshozás, a demokratikus eljárási rendek, az emberi méltóság és emberi jogok és a szaktudás elismerése párhuzamos jelenségek voltak. A populizmus megtorpanás ebben a trendben. De vannak kivételek, Európában hagyományosan a skandináv államok, ahol nem vált jellemzővé, nem zilálta szét a társadalmi integrációt és civilizált büntetőrendszert a populizmus. Csakhogy minden bizonnyal ennek értelmezéséhez sem lenne elegendő az egytényezős magyarázat. Ezekben az államokban megmaradt a szakemberek meghatározó jellege a társadalmi rend állami kezelésében. Ehhez nem pusztán a konszenzuális demokrácia intézményi garanciái, hanem az egyenlőség társadalomszervező erejének hagyományosan erős szerepe, a társadalmi csoportokra alkalmazott veszélyesség-stigma ismeretlensége, az oktatás integrációs ereje, a bizalom magas szintje, a jóléti kultúra történelmi gyökerei, a kifinomult szakember-laikus együttműködés különböző intézményi szinteken, ezzel összefüggésben a részvétel állandósága. Mindezek pedig határozott premodern gyökerekkel is rendelkeztek, tehát nem egyszerűen a modernitás eltérő formáiról van szó, hanem a premodernbe nyúló komplex társadalmi folyamatok immunizáló erejéről.

⁷ ELIAS, Norbert – SCOTSON, John L.: *The Established and the Outsiders. A Sociological Enquiry into Community Problems*. Sage, 1994.

Tehát igaz ugyan, hogy a büntető populizmus együtt jár azzal, hogy a büntetésekkel kapcsolatos véleményeket inkább a közvélemény, és nem a szakemberek határozzák meg, ennek megfelelően óriási szerepe van a médiának, de mielőtt egyszerű decivilizációs momentumként értékelnénk ezt, tudatosítani kell az ezzel párhuzamos folyamatokat. Elsősorban a csökkenő bizalmat, a normák gyengülését, a bizonytalanságot, az erőszak visszatértét, a tudások elbizonytalanodását, a félelem eluralkodását a mindennapi élet tereiben és különösen a médiában, az érzelmek emancipálódását az érintkezési formákban.⁸ Mi ez a folyamat, és lehet-e egységesként értelmezni? A civilizációs trend határozott vagy csak átmeneti visszafordulása, decivilizáció? Vagy még mindig az átmeneti állapot kulturális zavarai, ahogy Mannheim mondta: a társadalmi technikák, viselkedést összehangoló módszerek zavarai az átépítés korában?⁹ Mindenesetre a civilizációs folyamatot akkor lehet a büntető populizmus értelmezésére igénybe venni, ha, hüen Eliashoz, nem normatív értelemben használjuk.

Steven Pinker nagyívű monográfiájában az erőszak folyamatos és egyértelmű mérséklődését mutatja be.¹⁰ Szerinte a megfelelő időtávból szemlélt társadalmi folyamatokban az erőszak jelenléte radikálisan mérséklődött, békésebbek lettek az államok, és ilyen irányba változott meg a mindennapi élet is. Ez annak ellenére így van, hogy az alsóbb társadalmi szférákban és válságterületeken az erőszak hullámokban néha visszatér, vagy akár tartósan megmarad. Ezek a helyek tipikusan az alacsony státuszúak által elfoglalt terek, akik „állam nélküliek”, kölcsönösen szemben állnak a hivatalos, többségi világgal, hatalommal, jogrendszerrel: a kitaszítottak. Tehát a civilizációs folyamat nem számolta fel az erőszakot, de a társadalmi perifériára szorította. Ebben az értelemben a perifériához való viszony természetét mutatja a többségi társadalom és intézményeinek büntető populizmusa. Van ugyan az erőszak mennyiségének egy politikai értelmezése is, amennyiben a megállapodott autokráciák és a stabil demokráciák kevesebb erőszakot termelnek, tehát a demokráciák fejlettségi szintjére utalhat az erőszak mennyisége, de ezen az úton nem jutunk sokkal közelebb a büntető populizmus megértéséhez. Azt a bűnözési hullámot 1960 és 1980 között, amely az Egyesült Államokban a zéró tolerancia ideológiájához és erőszakos állami válaszokhoz vezetett, Pinker a szintén Eliastól származó kategóriával az informalizálódási folyamattal hozza összefüggésbe. Az elit elveszíti mértékadó jellegét, megerősödnek a rendszerrel szemben álló, a modern kapitalizmus *establishmentjét* elutasító képzetek és érvek, és mindez a mindennapi élet részévé, életformává válik. Ennek vége szakad az 1990-es években, az állam újra megerősödik, az ellenkultúra korszaka véget ér, egy új, erősödő konformitás és formalizálás visszaszorítja az erőszakot.

⁸ PRATT, John: Norbert Elias, the civilizing process and penal development in modern society. *The Sociological Review*, Vol. 59. 2011. June, 220–240.

⁹ MANNHEIM Károly: Szabadság, hatalom és demokratikus tervezés. In: FELKAI Gábor (szerk.): *Mannheim Károly. Új Mandátum*, 1999.

¹⁰ PINKER, Steven: *The Better Angels of Our Nature. The Decline of Violence in History and its Causes*. Allen Lane, 2011.

Azonban az erőszak és az intoleráns reakciók megértéséhez az informalizálódás eredeti fogalma ennél összetettebb értelmezést igényel. A német nemzeti habitus elemzésével Elias a katasztrofális civilizációvesztés okait kereste. Civilizációelméleti magyarázata szerint a torz társadalomfejlődés és a nemzeti önértékelési zavarok a nemzeti habitus alakváltozásában jelentek meg: az udvari civilizáció nem hatolt be a német habitusba, a városi viselkedési kánon helyett a katonáskodó nemes mintái szilárdultak meg. Így az erőszakos megoldások kiszorították a kompromisszumos kormányzás érték hagyományát. Autoriter körülmények között a személyiségre ható belső kényszerek gyengébbek maradtak: „a korábban valamiféle egyszemélyi vezetésű rezsimben élt embereknek már az ítéletalkotással és az önkontrollal járó szerény igénybevétel is hatalmas nehézséget jelent, és alaposan megterheli személyiségstruktúrájukat [...]”.¹¹ Ebben a tanulmányában emeli ki Elias az informalizálódás folyamatát, amely elsősorban a nemek és generációk közötti viszonyban, érintkezési formákban jelenik meg. A kiegyenlítődé, az emancipáció társadalmi folyamatai során a bevett formák elvesznek, nyomás jelenik meg az önszabályozás irányába. Az individualizálódás tehát nem civilizációvesztést, hanem informalizálódást, habitusváltást jelent. Nem azonos a belső kontrollal, az ember második természetének gyengeségével. Az eliasi megközelítés lényege, hogy az államfejlődés makroviszonyai és az individuális psziché és habitusfejlődés mikroviszonyai összefüggnek.¹² Az állami erőszakmonopólium kialakulásával párhuzamosan a hétköznapi életben is háttérbe szorult, „eltűnt” az erőszak, vagy a színpalak mögé rejtették, a nyílt erőszak használata elvesztette legitimitását. A decivilizációs tendenciák értelmezését is ebből lehet levezetni, az nem a modernitás általános sajátossága. A decivilizálódást a német fejlődés partikularitásai, sajátosságai magyarázzák, a töredezett polgárosodás, az udvar hatásának gyengesége, az a tény, hogy a humanizmus a tudományban és a filozófiában, nem a mindennapi kormányzásban jelent meg. Charles Taylor fogalmát használva, a demokratikus társadalmi imaginációk¹³ késleltetetten terjedtek szét az eszmei produktumokból. Erőssé vált a múlt romantikus, nacionalista idealizálása, a becsületkódex, a gyenge állam tapasztalata, a Weimar-jelenséggel a demokrácia mint gyengeség képzete rögzült.

Az informalizálódás tehát a viselkedési szabályok gyengülését, a megengedő szabályok, a társadalmilag megengedett viselkedések radikális bővülését, a csoportok közötti hatalmi különbségek csökkenését, emancipációt, az érzelmek nyílt elismerését jelenti. Cas Wouters, a kérdés Elias utáni kutatója a nyugati társadalmak esetében ezt az 1960-as, 70-es évekre tartja jellemzőnek. Ekkor jelentős módosulások álltak be az ember „második természetében”,

¹¹ ELIAS, Norbert: *A németekről*. Helikon, 2002.

¹² DUNNING, Eric – MENNELL, Stephen: Elias on Germany, Nazism and the Holocaust: on the balance between civilizing and decivilizing trends in the social development of Western Europe. *British Journal of Sociology*, Vol. 49, No. 3., 1998.

¹³ TAYLOR, Charles: Modern társadalmi imaginációk In: NIEDERMÜLLER Péter – HORVÁTH Kata – OBLATH Márton – ZOMBORY Máté (szerk.): *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. Budapest, Nyitott Könyv–L'Harmattan, 2008. 34–70.

a belsőleg vezérelt, civilizált ember belső és külső korlátai lazultak, enyhültek.¹⁴ És ezzel együtt nőtt a bűnözés. A két tendencia mögött a normák jelentős átalakulása rejlik, a külső és belső korlátok helyét átvette az önreflexió, a normák nyitottá váltak az újratárgyalásra. Ezt az elbizonytalanodást, a kontrollok elmozdulását és a különböző természetű normarendszerek egymás közötti viszonyainak megváltozását a lelkiismeret szerkezetének átalakulásaként értelmezhetjük. Nagyobb teher hárul az egyénre, mert a társadalmi elvárások veszítettek merevségükből, személyes módokon jobban alakíthatóak. Mindez egy hosszú formalizálódási és civilizálódási szakasz után következett, amelyben a rituális önkontrollok, a felettes én, az ember második természete megerősödött, mindez viszonylag rövid idő alatt fordult visszajára. A 20. század az informalizálódásnak, a normák relativizálódásának és az ebből következő elbizonytalanodásnak és az egyéni szabadságnak a korszaka, az emancipáció és az integráció, a rugalmas önkontroll, a társadalmi határok feloldódása, a kevesebb hierarchikus kapcsolat, a nagyobb nyitottság és az impulzivitás ideje.¹⁵

Cas Wouters szerint ez az ember harmadik természete: az én által létrehozott, definiált, ártértelemzett normák, imaginációk korszaka. Mint minden jelentős átmenet, ez is nehézségekkel jár, a társadalmi integrációs folyamatok zavaraiival. Konfliktusok alakulnak ki a társadalmi és lelki integrációs folyamatokban, különösen a fiatalabb generációk életében problémássá válik a morál és a lelkiismeret automatikus, természetes, magától értetődő követése. A normák, ahogy Bauman megfogalmazta, folyékonyá váltak. Azokat meg lehet tárgyalni, szóvá lehet tenni, meg lehet kérdőjelezni, újra lehet értelmezni, a normákat kikezdő viselkedést el lehet fogadtatni. A második világháború utáni három évtizedben egyre mélyülő szakadék alakult ki az önkontroll társadalmilag bevett korábbi mintái és a mindennapokban tapasztalt magatartási rendszerek között. Míg a század első felében az erkölcsi kérdés az alacsonyabb osztályokra célzott, a státuszféltség és egy erősen hierarchikus társadalomfelfogás jegyében, az informalizálódás következtében ez alapvetően megváltozott. A hierarchiák relativizálódásával más társadalomkép, a befogadás, az integráció, az emancipáció, az elismerés képzete alakult ki, a társadalmi távolságok csökkentek, a mobilitás nőtt, az érintkezések gyakoribbá váltak, normává vált az egyenlőség és a különbségek elismerése. Ez az új rend az érzelmek helyett a hierarchiákat tabusítja. A lelkiismeret zsarnoksága helyét átvette az öntudat. Ez a szociogenezis (egyének és csoportok közötti viszonyok alakulása) és pszichogenezis (az énhez való viszony formálódása) jelentős nemzeti különbségekkel valósult meg, a nemzeti habitusoknak és kódoknak differenciáló hatásai vannak az informalizálódási és reformalizálódási tendenciák tényleges megvalósulásában és a folyamatok feldolgozásában. Minden viselkedési szabályrendszer önkontrollokat megkövetelő társadalmi kontrollrendszer, és mint ilyen, a csoportképzés és kizárás eszköze: a neveletlenek, durvák, rendetlenek kirekesztésére szolgál. A formalizálódás és informalizálódás hullámmozgás.

¹⁴ WOUTERS, Cas: *Informalization. Manners & Emotions since 1890*. Sage, 2007.

¹⁵ WOUTERS, Cas: *Changing Patterns of Social Controls and Self-Controls. On the Rise of Crime since the 1950s and the Sociogenesis of a 'third Nature'*. *British Journal of Criminology*, Vol. 39. No. 3., 1999.

tendenciái mellett, azoktól nem függetlenül zajlanak a befogadás és kizárás folyamatai. Hogy milyen modellek dominánsak egy adott társadalomban, milyen a „jó társadalom” képzete, komplex társadalomfejlődési folyamatok függvénye. A civilizálódás történeti trendje tehát csak az egyik, jelentős nemzeti különbségekkel megvalósuló folyamat, önmagában nem tárja fel azt a társadalmi kontextust, amely a büntető populizmus megértéséhez szükséges. Bár valamit elárul az erőszak mérséklődéséhez vezető civilizációs folyamat állásáról, ha vezető politikus rendszeresen tűnik fel véres kötényben, disznóvágás vagy kolbásztöltés közben.¹⁶

Ezek után térhetünk rá arra a problémára, hogy a társadalmi határok élességének, rigiditásának, a megkülönböztetések technikai finomodásának, az emancipációnak és az ezekkel járó bizonytalanságoknak mik a következményei, tehát a civilizálódás és informalizálódás folyamatai az átmenet korszakaiban milyen feszültségeket okozhatnak, és milyen társadalmi tanulási folyamatokat feltételeznek. Az informalizálódással foglalkozó, Elias fogalmait aktivizáló megközelítések a modern társadalmak átmeneti válságát próbálták értelmezni, amelynek tipikus tünete a bűnözés emelkedése, a félelem és az intoleráns reakciómódok. Ezek a történeti trendek nem egyenes vonalúak, elhúzódnak, visszafordulnak, nagy regionális és nemzeti eltérésekkel jelennek meg, következményeik kitolódnak más korokra. Jellemzően nem egyidejű jelenségek együtt érhetők tetten, számos másodlagos tényező hatásának következtében. Ehhez képest még bonyolultabb a posztkommunista társadalmak válságának értelmezése. A civilizációs folyamatok megrekedése és az informalizálódás berobbanása itt különös alapjait állította elő az olyan integrációs válságjelenségeknek, mint a büntető populizmus.

Posztkommunista állapot

„Mintha a berlini fal örökkön állt volna.”¹⁷ A totális rendszer természetessé vált, rutinizálódott, ezért az új rendszerhez a társadalomnak, demokratikus hagyományok hiányában, ellentmondásos a viszonya. Az idő, a közösség, a fogyasztás, a munka, a hatalom és a normák megváltozott természete átalakította-e karaktert is? Milyen habituális változások zajlottak, sikeres volt-e a politikai, demokratikus karakterformálás? Az intézményes átalakulások mögött zajló kulturális változások értelmezéséről, az ütemkülönbségekről számos tanulmány szól. A társadalom értékrendszerének keleties vonásait ismerjük, a bizalomhiány, a normazavar, a paternalizmus nehéz terep a demokratikus intézmények számára, amelyek ebből fakadó,

¹⁶ A közterekről eltűnő erőszakkal kapcsolatban Wouters nemcsak a börtönök és a hivatali erőszak képeit említi, hanem a privát erőszak legitimitásának megvonását: „In a related trend, the slaughtering of animals and carving of their meat were removed from the public scene into slaughterhouses. The carving of large cuts of meat was also increasingly removed from the dinner table to the kitchen.” WOUTERS: *Informalization...* 2007, 23.

¹⁷ BORNEMAN, John: *After the Wall. East meets West in the New Berlin*. Basic Books, 1991.

akadozó működésükkel maguk is folyamatosan újratermelik, táplálják ezeket a vonásokat. De rövidre zárhatjuk-e ilyen egyszerűen a korábban a büntető populizmussal kapcsolatban megfogalmazott kérdést?

Az ezzel kapcsolatos legújabb kutatások szerint a politikai szereplők sokkal inkább felelősek a büntető populizmus terjesztéséért, mint a média; nem a sajtó gerjeszti a félelmet, hanem a politikusok alakították ki azt az értelmezési keretrendszert, amely a „három csapás” intézményének elfogadását lehetővé tette.¹⁸ E tartalomelemzés szerint a diszkurzív pozíciók meghatározásában a tipikus szereplők a radikális jobboldali és a radikalizálódó közéjobb politikusok. Az általuk használt domináns interpretációs keretek szerint a büntető intézmények gyengék, a társadalmi, etikai értékek meggyengültek, a média erőszakot terjeszt, a társadalmi válság, a munkanélküliség, a frusztráció, az általános erőszak világában mindenki áldozat lehet. Minden értékvizsgálat szerint Magyarországon erős az intolerancia és a populizmus.¹⁹ De e tanulmány szerint a kormányzó párt és a kormányzati politikusok maguk a büntető populizmus érveinek előállítói. Ezzel hozzájárulnak az intézmények iránt megnyilvánuló egyébként is magas bizalmatlansághoz. Ezzel pusztán választási előnyöket remélnek, és öngerjesztő folyamatokat indítanak el. Sajátos túlpolitizáltság jellemző a magyar társadalom reakciómódjaira, a politikai szimpátiák, hovatarozás határozza meg a társadalmi tárgyakhoz való viszonyulásokat – ez derült ki a TÁRKI legújabb vizsgálatából is (ld. fent). Elégséges tehát az a válasz, hogy posztkommunista körülmények között a politikai rendszer önmozgása a domináns faktor a büntető populizmus megerősödésében? Vessünk be két, kulturális változásokkal foglalkozó megközelítést, amelyek az informalizálódási tézis mellett hozzájárulhatnak témánk megértéséhez.

Civilizációs inkompetencia

A gyors változások társadalmi következményeinek értelmezése a szociológia klasszikus feladata. A változások gyakran traumatikus hatásúak.²⁰ A modernizáció sötét oldala nem önmagában a változás sebességével, hanem az átfogó, mindenre kiterjedő, a mentális struktúrákat és reprezentációkat is kikezdő voltában rejlik. A kulturális állapot meghatározza a változás kontextusát, a cselekvési készleteket, ugyanakkor a cselekvésben megjelenő változások átalakítják a kultúrát, *Giddens* kifejezésével: „*shaping and shaped*”.²¹ A traumatikus hatású, mély változások dinamikus természetűek, és gyakran a központi szerepet játszó

¹⁸ BODA–SZABÓ–MEDVE–VIDRA: *Politically driven: Mapping political and media discourses of penal populism in Hungary*. Kézirat

¹⁹ Például: <http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/> (letöltve: 2014. január)

²⁰ SZTOMPKA, Piotr: Cultural Trauma. The Other Face of Social Change. *European Journal of Social Theory*, 3, 2000, 449–466.

²¹ GIDDENS, Anthony: *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge, Polity, 1984.

értékekkel, rutinokkal összeegyeztethetetlen helyzeteket, kulturális dezorientációt hoznak létre. A múlt bűneivel való szembenézés, alternatív múltak megjelenése, a régi rutinok használhatatlansága, a régi képességek elértéktelenedése és más kulturális ütközések, az új környezethez való rossz alkalmazkodás során a hagyományos viszonyok elvesztik magától értetődő voltukat. A különböző életterületek, intézmények eltérő ütemben alakulnak át, fokozódik a nem egyidejűségek aszinkronitása. Traumatizáló külső körülmények is nehezítik az adaptációt: gazdasági, szociális válság, munkanélküliség, növekvő bűnözés, nagyobb volumenű emigráció, korrupció. Ezek között némelyek univerzálisak, az egész közösséget érintik, mások csak a társadalom bizonyos részeit. Ezzel megerősödnek és újraértelmeződnek a kirekesztés mintázatai és tárgyai. Ebben a folyamatban és a nagy változások értelmezéseiben a kereteket a közösség rendelkezésére álló és a múltból származó minták határozzák meg. A traumatizáló események is kulturálisan előállítottak, egy részük elképzelt (bevándorlók, globalizáció, erőszakos bűnözés), más, potenciálisan traumatizáló események ténylegesen hatás nélküliek (etnikai motiváltságú erőszak, gyilkosságok.) Ebben a szimbolikus térben az értékek, szavak jelentése átalakul, közben gyakoriak a szimbolikus zavarok, a sikertelen identitáskeresések. A válság szociológiai értelmezésének szokásos elemeit foglalja össze a kulturális trauma fogalma: anómia, társadalmi törés, bizalmatlanság, kollektív bűnösség, szegény, identitásválság, legitimációs válság, kulturális lemaradás. A traumatikus összefüggésekre való érzékenység, érintettség társadalmilag differenciált, a társadalom különböző helyein, a kulturális és kapcsolati tőke egyenlőtlenségeinek megfelelően, több vagy kevesebb erőforrás áll rendelkezésre a feldolgozáshoz. A jobb társadalmi beágyazottsággal, több erőforrással, tudáskészletekkel, nagyobb innovációs hajlammal rendelkezők könnyebben dolgozzák fel a változásokat. A rendszerváltoztatás kétségkívül a társadalmi lét minden aspektusára hatással volt, az optimizmust gyors csalódás követte, az átalakulást a társadalom nagy része kudarcként értelmezi. E kudarc oka azonban elsősorban a cselekvőben rejlik, azokban a kulturális tényezőkben, amelyeket a nagy intézményi átalakítók figyelmen kívül hagytak. A puha, civilizatórikus, kulturális elemek elhanyagolására utalás nem pusztán a szocialista mentalitás maradványait ostorozó ideológiai kritika, és nem is csak pszichologizáló kísérlet. A gondolkodási minták, cselekvési sémák, a habitus megváltozását csak a hosszabb távú folyamatok számbavételével, történeti összefüggéseiben, kidolgozott társadalomtudományi fogalmi készlettel lehet közelíteni. *Piotr Sztompka* e célra alkotta meg a civilizációs inkompetencia fogalmát.²² Az inkompetencia megfosztottság, rossz adaptációs mechanizmusok, a szabályok, értékek, viselkedési minták, viszonyulások összefüggő rendszere, amely a gazdasági kultúrában mint innovációhiány, a verseny elutasítása, a civil szférában mint a részvétel és a jogállami elvek, kisebbségi pozíciók elismerésének hiánya, a nyilvánosságban a tolerancia, a kritika és a pluralizmus elfogadására való képtelenség, a hétköznapi kultúrában a pontosság, az udvariasság, a technikai eszközök kezelésének hiánya formáiban jelenik meg. E kulturális lemaradást nem a kommunista rendszer okozta,

²² SZTOMPKA, Piotr: Civilizational Incompetence: The Trap of Post-Communist Societies. *Zeitschrift für Sociologie*, Jg. 22, Heft 2, April 1993, S. 85–95.

de számos eszközzel akadályozta e civilizációs kompetenciák kifejlődését. A berobbanó kapitalizmus és a hagyományok, mentális minták nélküli demokratikus intézményrendszer ezt a civilizációs hiátust nem kezelhette, sőt új válságjelenségeket rakott rá. Így összezsúsztak a válságot termelő történeti korszakok hatásai. Sztompka a válságból kivezető utak felvázolásakor olyan tényezőket említ (oktatás, demokratikus politikai és technikai kultúra, generációváltás), amelyek kulturális természetűek, csak hosszabb távon éreztetik hatásukat. A civilizációs inkompetenciaként jelzett jelenségegyüttes is arra utal, hogy a posztkommunista büntető populizmusnak komplex társadalmi, kulturális háttere van. Az intolerancia, a kirekesztés, az autoriter megoldások iránti vágy, amely ebben megjelenik, nem lehet független e kulturális sajátosságoktól. Még akkor is így van ez, ha a jelenség eredetileg a fejlett országok egy részéből származik. Semmi garancia arra, hogy egy rossz intézmény átvétele hasonló társadalmi okokra vezethető vissza, mint az eredeti helyén. Ahogy semmi nem utal arra, hogy hosszú távú hatásai hasonlóak. A büntető populizmus mindenhol megtölti a börtönöket, de nem azonos a mindennapi viselkedési mintákra gyakorolt hatása a formalizálódás eltérő szintjein, a civilizációs kompetencia különböző mértékével rendelkező társadalmakban. Ezeknek a különbségeknek a számbavétele még várat magára, de nem véletlenül. Komplex társadalmi folyamatok, különböző időtávok, eltérő szférák, kulturális rendszerek elemzését igényelné.

Megállapodott és nem megállapodott élethelyzetek

Az egyszerű, kauzális magyarázatok kudarcra vannak ítélve a kultúra és cselekvés viszonyában és a társadalmi jelenségek magyarázatában általában. Az értékek legfeljebb a cselekvők végső céljait, aspirációit határozzák meg, érték-orientációk csak ebben a weberi formában kauzális elemek. Ahogy a „szegénység kultúrája” paradigma is inkább a kulturálisan formált képességekről, szokásokról, stílusokról szól, hasonlóan a „protestáns etika” téziséhez. Az ezzel ellentétes felfogások vezetnek veszélyes morális reformokhoz, az egyéni cselekvéseket közvetlenül átalakítani szándékozó autoriter nevelési programokhoz.

A társadalmi cselekvés magyarázatában az értékek és az érdekek egyaránt elégtelenek. A kultúra hatása azonban nehezen értelmezhető. A cselekvésnek mint cselekvési láncolatoknak, stratégiáknak komplex kapcsolódásait a kultúra formálja. Az a készlet, eszközrendszer, amelyet a cselekvési stratégiák konstruálásakor mozgósítunk, kulturálisan meghatározott. Így lehet magyarázatot adni arra, hogy miért mutat nagyfokú kontinuitást a viselkedés nagy strukturális átalakulások után is. Hogyan maradnak meg a hagyományos szokások a radikálisan új körülmények között, vagy miért viselkednek különböző társadalmi csoportok különböző módon ugyanolyan strukturális feltételek között? Szokásosan a kultúrának hosszútávú, tartós hatása, nehezen változó természete van. Mégis a kultúrának jelentős szerepe lehet a gyors társadalmi változásokban, így nem azonosítható a folyamatosság, a régi fenntartásával. A kulturális magyarázat nem a maradványok értelmezése.

Ann Swidler sokak által idézett, de a konkrét szociológiai elemzésekben ritkán használt tanulmányában a kultúra hatásának két különböző modelljét, két különböző kulturális helyzetet nevesít.²³ Megállapodott élethelyzetekben („*settled lives*”), nyugalmi állapotban, a folyamatosság, stabilitás körülményei között erősek a cselekvésbe integrált kulturális elemek. Itt az értékek szervező, leborgonyzó hatású mintákat képeznek a cselekvés számára. Tehát a kultúra és a struktúra elválaszthatatlanok, egymást erősítik. A kultúra meghatározza a tapasztalás modelljeit, erősíti szimbólumokkal és világképpel a cselekvések morális alapjait. Ez nem jelenti azt, hogy ne lenne aktív a kulturális jellegű kapacitások fenntartására, finomítására irányuló munka. A demokratikus hagyományú államokban nagy figyelmet szentelnek a következő generációk demokráciára nevelésére, a tolerancia, a pluralizmus elismerése állandó tanulási folyamatot igényel. A normák tanulása azonban szervesen illeszkedik a kulturális rendszerbe.

Ezzel szemben a nem megállapodott élethelyzetekben („*unsettled lives*”), a nagy átalakulások időszakában az explicit elvárások, ideológiák erősebb szerepet játszanak a társadalmi élet megszervezésében, új stratégiák, viselkedési stílusok meghatározásában. Azokban a periódusokban, amikor az emberek új viselkedési mintákat tanulnak, vesznek át, ismeretlen szokásokat alakítanak ki, a doktrínák, szimbólumok, rituálék, ideológiák, az intézményes közvetítés közvetlenebbül alakítják a cselekvést. Ideológiák alakítanak tradíciókat, és hoznak létre evidenciákat. Az ideológia a leginkább artikulált, egységes mintát kínáló szabályrendszer a kulturális jelentések ki- vagy átalakításának folyamatában. Az átmenet periódusai az ideológiai aktivizmus korszakai, a rituális változások, a magától értetődések újjászervezésének pillanatai, amikor a kapcsolatok, az autoritáshoz való viszony átértelmeződnek. Az új minták iránti elköteleződés, a tanulás tudatosabb, mint a már beépült kultúra megállapodott állapotaiban. Ilyenkor ez az explicit kultúra rendszerszerű, monolit, koherens képződmény, amely mintát szolgáltat, dominanciára törekszik a világképek, szokások között. Hiszen át akarja formálni a társadalmi kultúrát. Ekkor erősebb a kultúra viselkedés-meghatározó jellege, független kauzális hatása, mert közvetlenül vezethetőek le belőle cselekvési rendszerek, minták. Az átmenet időszakában az értékek nem jó előrejelzői a viselkedésnek, gyakran nincs koherencia a társadalom értékei és cselekvése között, mert az ideológia által közvetített minták erősebben hatnak. Ezek azonban esetlegesek, időlegesek, efemer jellegűek lehetnek, bizonytalan státuszúak, még nem természetesek. Hosszú távú hatásuk a környezet strukturális tényezőitől függ. E szemlélet segítségével könnyebben érthetőek a magyar értékvizsgálatok azon eredményei, amelyek szerint például a korrupció erősen negatív megítélése mellett a társadalom jelentős hányada a saját korrupciós gyakorlatok fenntartását problémátlanak látja. Talán más értelmet kap a populizmus is, talán érthetőbbé válik, hogy miért van a politikai szereplőknek meghatározó jellege a büntető populizmus megerősödésében. Az átmenet bizonytalanságokkal teli időszakában, a viselkedési minták zavarainak korszakában az intézmények, ideológiák hatásán inkább múlik, hogy kikerülünk-e a civilizációs inkompetenciák ördögi köreiből.

²³ SWIDLER, Ann: Culture in Action: Symbols and Strategies. *American Sociological Review*, 1986, Vol. 51. April, 273–286.

Számos további kérdés merül fel, akár a büntető populizmus kapcsán is e fogalmak használatával. Meggyőződésem, hogy az informalizálódás, a civilizációs inkompetencia és a kultúra viselkedésbefolyásoló szerepének értelmezése mélyítheti e jelenség, és ezen keresztül komplex társadalmi folyamatok megértését.

◀ Rendetlen színterek és rendetlenkedő fiatalok

Szubjektív gondolatok a nemzeti bűnmegelőzési stratégia kapcsán

Az elmúlt évtől új Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiája van Magyarországnak. A dokumentum szemlélete jól illeszkedik a közbiztonság javítása érdekében szükséges egyes törvénymódosításokról szóló 2011. évi LXXXVI. számú törvény, valamint az új Büntető Törvénykönyv és az új szabálysértési törvény által kijelölt kriminálpolitikai csapásirányba, amely a kábítószer-fogyasztás és a 18 éven aluliak alkoholfogyasztásának visszaszorítását meghatározó részben a szórakozóhelyek fokozott ellenőrzésétől, a kockázatalapú korai beavatkozástól és a fokozódó kontrolltól várja.

Problémafelvetés

Mind a Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiájáról szóló 115/2003. (X. 28.) országgyűlési határozat, mind a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról szóló 1744/2013. (X. 17.) kormányhatározat (a továbbiakban: Stratégia) *átfogó célkitűzései* között határozza meg a gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzését (a településbiztonság, az áldozatvédelem és a bűnismétlés megelőzése mellett), azaz azt a jogalkotó továbbra is kiemelt beavatkozási területnek tekinti. A prioritások hangsúlyát érzékelteti a *specifikus célkitűzések* megfogalmazása, és a 2013–2015 között megvalósítást megkezdni tervezett intézkedések láncolata. A *rövid távú intézkedési tervben* a gyermek- és fiatalkorú bűnözés megelőzéséhez kapcsolódóan „gyermek- és ifjúságvédelem” címszó alatt kerültek meghatározásra az egyedi területek és célok. Ez azt jelzi, hogy a jogalkotó a tizennyolc éven aluliak bűnözésének megelőzését a rövid távú tervben gyermek- és ifjúságvédelmi eszközökkel és programokkal kívánja elérni. A dokumentum a speciális beavatkozás célcsoportját már a 0–24 éves korosztályra vonatkozó határozza meg, tehát a fiatal felnőttekre is kiterjeszti a meghatározott célokat, érvelve azzal, hogy ez utóbbi korcsoport (mind áldozati, mind elkövetői oldalról) kiemelten veszélyeztetett.

A 2013–2015-re vonatkozó intézkedési terv szerint a „*gyermek- és ifjúságvédelem területén elsődlegesen fontos szerepet játszanak az úgynevezett nevelési és kulturális színterek, amelyeknek elengedhetetlen szerepe van a fiatalok védelmében, a védelmi mechanizmusaik kialakításában, az erkölcsi normák közvetítésében, az emberré válásban, a jogkövető magatartás kialakításában. Ezek a család, a nevelési-oktatási intézmények és a hasznos szabadidő-eltöltés*

színterei”.¹ Azaz a gyermek- és ifjúságvédelem területei közül kiemeli az elődleges (családi) és másodlagos (iskolai) szocializációs színtereket, valamint a jellemzően kortárscsoporthoz (harmadlagos szocializáció) köthető *szabadidős* formákat.

Egyet lehet érteni azzal, hogy a Stratégia a gyermekek és a fiatalkorúak sikeres szocializációjához való hozzájárulást, e korcsoport társadalomba való integrálását, valamint a bűnelkövetés, bűnisméltés megelőzését határozza meg célként. E célok megvalósulása érdekében különböző beavatkozási területeket különít el, melyek (1) a megelőző vagyonvédelem, (2) a hasznos szabadidő-eltöltés, (3) a konfliktusok és az erőszak megelőzése, kezelése, (4) a szenvedélybetegségek megelőzése, alkohol- és drogreprevenció, valamint (5) a média és az internet veszélyeivel kapcsolatos teendők.

A „hasznos szabadidő-eltöltés megteremtése” tehát mint kiemelt beavatkozási terület került meghatározásra, mivel a Stratégia indoklása szerint „*a csellengő, céltalan gyermekek gyakran unalmukban követnek el akár súlyos bűncselekményeket*”.² Így a hasznos szabadidő-eltöltés „megteremtése” a jogalkotó szerint a fiatalok bűnmegelőzése szempontjából nem megkerülhető. A szabadidő-eltöltés a bűnmegelőzés egyik területeként való rögzítésének (további) indokait a jogalkotó abban látja, hogy állítása szerint a jelzett korcsoportban „*a legtöbb áldozattá válás és elkövetővé válás ezen a színtéren valósul meg*”.³ Mint írja, a hasznos szabadidő-eltöltési színterek nevelő funkciója alkalmas az elkövetővé és a bűnisméltővé válás megelőzésére is.

Annak ellenére, hogy egzakt definíciót nem találunk a Stratégiában arra vonatkozóan, hogy mit tekintünk hasznos szabadidő-eltöltésnek, a jogalkotó igyekezett néhány példával jelezni az elfogadható formákat. Így például megengedhetők a kreatív és művészeti foglalkozások, a játékos vetélkedők, kirándulások és táborok, vagy például sporttevékenységek végzése. Ehhez a Stratégia megfogalmazói különböző intézkedéseket is rendeltek, többek között a testnevelő tanárok és edzők bűnmegelőzési képzésének és továbbképzésének bevezetését, a bűnmegelőzés beemelését az állami, egyházi és önkormányzati gyermektáborok programjaiba vagy az időskorúak bevonását a gyermekekkel és fiatalokkal kapcsolatos hasznos szabadidő-eltöltési programokba.

A megfogalmazott program megvalósulásától a Stratégia – a társadalmi hatások egyikeként – a „korán megjelenő antiszociális viselkedés” időben való kezelését reméli, ezzel gyakorlatilag a gyermek- és fiatalkorúak antiszociális magatartására való mielőbbi reakció szükségességét fogalmazza meg. Az álláspont – egyszerűsége ellenére – számos kérdést vet fel. Mi a válasz arra, hogy mit tekintünk antiszociális viselkedésnek? Milyen időpontot és időtartamot jelöl ezen magatartások „időben való kezelése”, és milyen módszerekkel valósítható meg? Tudunk-e valamit ezen módszerek hatékonyságáról? S vajon nem kontraproduktív-e az, ha a fiatalok szabadidős szükségleteinek kielégítését szolgáló egyes színtereket haszontalannak, antiszociálisnak, deviánsnak bélyegezve korlátozzuk, netalán megtiltjuk az azokban való részvételt?

¹ *Magyar Közlöny*, 2013. évi 172. szám 74050.

² Uo.

³ Uo.

Deviáns szórakozás

Howard S. Becker nyomán⁴ *szubjektív értelemben* azokat a tevékenységeket tekinthetjük deviánsnak, amelyeket *adott* térbeli és időbeli kontextusban a társadalom – egy interakciós folyamat eredményeként – annak *minősít*. Azaz, hogy egy adott magatartást deviánsnak tekintünk vagy sem, az mindig *relatív*.⁵ Az is az adott hely és idő, a társadalom és kultúra függvénye, hogy mi minősül antiszociális magatartásnak: „[u]gyanaz a magatartás lehet antiszociális (vagy bűncselekmény), tolerált, vagy akár ünnepezt is” – írja Millie.⁶ Ennek megfelelően az egyes antiszociális/deviáns magatartások meghatározása függ a társadalom szociális érzékenységétől, s a jogalkotói szándéktól.

Objektív értelemben antiszociális magatartáson – Millie⁷ nyomán – a továbbiakban azokat a magatartásokat értjük, melyek másokat olyan mértékben felzaklatnak, megijesztenek vagy másokban olyan mértékű szorongást keltenek, hogy hatósági beavatkozásra van szükség, de a magatartás egyéni jellemzői miatt a büntetőeljárás nem megfelelő, például azért, mert a cselekmény nem bűncselekmény vagy, mert kisebb súlyú kriminalitás jellemzi.

Az általunk használt definíció igen közel áll a kriminológiai értelemben vett deviáns magatartás meghatározásához, amely – mint ahogy azt Gönczöl Katalin meghatározta⁸ – olyan ön- és/vagy közveszélyes magatartás, mely a társadalom intézményes reakcióját váltja ki. A két objektív definícióból következik, hogy az *antiszociális magatartások szélesebb spektrumot ölelnek fel, mint a kriminológiai értelemben vett deviáns magatartások*.

Fenti okfejtés alapján a kiskorúak alkohollal való kiszolgálása (és így közvetve a kiskorúak alkoholfogyasztása) objektív és szubjektív értelemben egyszerre minősül antiszociális és deviáns magatartásnak is. Hiszen jogszabály tiltó rendelkezést tartalmaz erre nézve, azaz egyrészt deviánsnak címkézi, másfelől intézményes reakciókat kapcsol hozzá. Így közvetlenül a tiltással antiszociális/deviáns magatartást hoz létre, mely címkézés jellemzően összhangban áll a társadalom értékítéletével is. A Stratégia külön nevesíti a „*Szenvedélybetegségek megelőzése, alkohol- és drogreprevenció*” című fejezetében a szórakozóhelyek, vendéglátó-ipari egységek és a szórakozóhelyek környéke ellenőrzésének fokozását, mint

⁴ BECKER, Howard S.: A kívülállók. Tanulmányok a deviancia szociológiai problémaköréből. In: ANDORKA Rudolf – BUDA Béla – CSEH-SZOMBATHY László (szerk., 1974): *A deviáns viselkedés szociológiája*. Budapest: Gondolat. 87.

⁵ Lásd: ADLER, Freda – MUELLER, Gerhard O. W. – LAUFER, William S. (2002): *Kriminológia*. Budapest: Osiris. 33–34.

⁶ MILLIE, Andrew (2008): Anti-Social Behaviour, Behavioural Expectations and an Urban Aesthetic. In: *British Journal of Criminology*, 2008, 48, 379.

⁷ MILLIE: i. m. 381.

⁸ GÖNCZÖL Katalin (2009): „A bűnözés társadalmi reprodukciója, deviancia-kontroll, bűnözés-kontroll.” In: BORBÍRÓ Andrea – KEREZSI Klára (szerk.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve* – 2009. I. 22. (http://bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/tamop_tk_1_alt+gyfk.pdf, letöltés ideje: 2014.01.17.)

a kiskorúak alkoholfogyasztásának visszaszorítását célzó eszközök egyikét.⁹ Azt megítélni ugyanakkor, hogy a fiatalok szórakozóhelyen való tartózkodása (szórakozás) *önmagában* belesik-e bármelyik kategóriába – azaz annak eldöntése, hogy az *szubjektíve* vagy *objektíve* antiszociális vagy deviáns magatartás – már sokkal problematikusabb.

A szórakozás – például a pihenés vagy a testedzés mellett – a szabadidő eltöltésének egyik formája, így annak megítéléséhez, hogy a szórakozás (és szórakozóhelyen való tartózkodás) a Stratégia alapján tekinthető-e deviáns cselekvésnek, a dokumentum által hasznosnak minősített, és így támogatott szabadidő-eltöltési formákból szükséges kiindulni.

Az már a Stratégia példalozó felsorolásából és a szórakozóhelyekkel kapcsolatos részletezésből is kiderül, hogy a jogalkotó alapvetően nem támogatja kiskorúak szórakozóhelyen való tartózkodását. Erre utal a Stratégia mellett többek között a zenés, táncos rendezvények biztonságosabbá tételéről szóló 23/2011. (III. 8.) kormányrendelet 11. §-a, mely lehetővé teszi kiskorúak ilyen helyszínekre történő belépésének korlátozását.¹⁰ Ebből következően elég nagy biztonsággal állítható, hogy a jogalkotó nemkívánatosnak minősíti kiskorúak szórakozóhelyen való tartózkodását.

A szórakozással kapcsolatos korlátozásoknak ugyanakkor tudományos alapjuk is van. Jánosi¹¹ a szórakozásnak *hasznos* és *torz* formáit különbözteti meg. A hasznos formák közé azokat sorolja, melyek a regenerációt, a rekreációt szolgálják. Ide sorolhatók azok az aktív és passzív tevékenységek, amelyek a „mindennapi élet folytatását készítik elő”, mint például a pihenés. Míg a „*torz szórakozási formák egy olyan illuzórikus világ kialakítására törekkeznek, amely gyökeresen szemben áll a mindennapi élet valóságával, s amely a szellemi és fizikai képességek rombolásával a tevékenység szubjektumának társadalmi izolációját segíti elő*”.¹² Talán e definíció segít bennünket abban, hogy közelebb kerüljünk annak eldöntéséhez, hogy a szórakozóhelyek a szabadidő eltöltésének objektíve hasznos vagy torz formáit képviselhetik-e. E helyek – a jogalkotó intenciójából kikövetkeztethetően – a kiskorúak esetében mindenképpen a szabadidő-eltöltésnek torz és így *nem hasznos* besorolású szinterei.

A jelenséget közelebbről szemlélve azonban komplexebb képet kapunk. A szórakozóhelyek ugyanis nemcsak az alkoholfogyasztásnak és egyéb antiszociális/deviáns tevékenységnek, hanem kifejezetten szociális funkcióknak, például társasági kapcsolatok kialakításának

⁹ *Magyar Közlöny*, 2013. évi 172. szám 74052.

¹⁰ 11. § A rendezvény szervezője

a) amennyiben ezt előre meghirdette, korlátozhatja a fiatalok zenés, táncos rendezvény helyszínére való belépését olyan módon, hogy a zenés, táncos rendezvény helyszínére történő belépést az életkort igazoló okmány előzetes felmutatásához,

b) a beléptetést a fiatalok alkohollal történő kiszolgálásának megelőzése, esetleges alkoholfogyasztásuk ellenőrizhetősége érdekében a fiatalok számára megkülönböztető jelzéssel ellátott belépőjegyhez (kártyához, karszalaghoz) kötheti.

¹¹ JÁNOSI György (1986): *A szórakozás történelmi funkcióváltozásai*. Budapest: Magvető Kiadó. 76.

¹² JÁNOSI: i. m. 76.

és fenntartásának a szinterei is. Mint Winlow és Hall írja, e szinterek az általuk megkérdezett tizenévesek körében a „barátságok létrehozásának és fenntartásának elsődleges terepei lettek”.¹³

Nem véletlen azonban, hogy a hasznos szabadidős tevékenységek meghatározása problematikus. Furlong és Cartmel szerint: „*hatalmas szakadék van a fiatalok és a felnőttek között azon a téren, hogy mit tekintenek »egészséges« szabadidőnek és [így] a szabadidő eltöltése generációs csatátérré válhat*”.¹⁴ Emellett bizonyos szabadidős formák – mint például a szórakozás – *par excellence a rend és a rendetlenség határán lévő magatartásnak tekinthetők*, melyek így elkerülhetetlenül magukban hordoznak – a hasznos funkciók mellett – antiszociális és/vagy deviáns elemeket.¹⁵

Korlátozott szórakozás

Kérdés, hogy a szórakozás e funkcióit ismerve szükséges és javallott-e korlátozásokat, tilalmakat bevezetni e téren, például a fiatal valamilyenfajta védelme vagy a szórakozóhely szomszédságában lakók nyugalma érdekében, esetleg köztisztasági okokból, vagy a szórakozás hasznos funkciói felülírják e szükségleteket.

Kissé messzebből kell indítanunk okfejtésünket ahhoz, hogy sikeresen válaszolhassuk meg a fenti kérdést. E dilemma kibogozásához jól használható alpanyagot nyújt Howard S. Becker deviancia-tipológiája. Becker a deviáns magatartás négy változatát különböztette meg.¹⁶ Elméletében *tisztán deviáns* az, aki szabályszegő viselkedést tanúsít, s akit egyúttal deviánsnak is minősíti a társadalom. Ennek teljes ellentéte a *konform magatartás*, amit szabálykövetés mellett nem jellemez a deviánsnak minősítés. Ezzel ellentétben a *hamisan vádolt* olyan személy, aki bár jogkövető, mégis deviánsnak bélyegzik. Vizsgálatunk szempontjából azonban a legérdekesebb a *titkos deviáns*, az olyan személy vagy magatartás, ami bár szabályszegő, a társadalom mégsem minősíti deviánsnak – jellemzően azért, mert nem tud róla. Így a titkos deviáns bár *de facto* deviáns, intézményes reakciót, szankciót nem von maga után magatartása.

A következőkben megvizsgáljuk, hogy ezen elmélet hogyan illeszkedik a kiskorúak szórakozási szokásainak tanulmányozásához.

2013 tavaszán és nyarán empirikus kutatást folytattunk azzal a céllal, hogy feltérképezzük a budapesti éjszakai élet egyes szegmenseit, ezek között is kiemelten fiatalok szabadidő-eltöltési

¹³ WINLOW, Simon – HALL, Steve (2006): *Violent Night. Urban Leisure and Contemporary Culture*. Oxford – New York: Berg. 91.

¹⁴ FURLONG, Andy – CARTMEL, Fred (2007): *Young People and Social Change: New Perspectives (Sociology & Social Change)*. New York: Open University Press. 75.

¹⁵ PRESDEE, Mike (2000): *Cultural Criminology and the Carnival of Crime*. London–New York: Routledge. 32.

¹⁶ BECKER: i. m. 96.

mintázatait. A mélyinterjúk kutatási szakaszban elsősorban azokat a szabályszegő és deviáns, a normakövetés és a normaszegés határán lévő magatartásokat – szabadidős tevékenységeket és szokásokat – vizsgáltunk, melyek magukon viselhetik az antiszociális jelzőt. A 16–17 éves, budapesti középiskolába járó válaszadók (N = 18) a szabadidős tevékenységek széles skáláját említették, gyakorlatilag az összes lehetséges alternatívát lefedve. Az alábbi táblázat valamennyi, a válaszadók által említett *nem otthoni* szabadidő-eltöltési tevékenységeket tartalmazza.

Szervezett szabadidős tevékenységek	Alkalmi szabadidős tevékenységek; többek között „lógás”:	Kommerciális szabadidős tevékenységek			
iskolához köthető	parkban	Parti			Egyéb
művészeti	Duna-parton	szórakozóhely	kocsma	házibuli	mozi
sport	játszótereken	koncertek		fesztiválok	vásárlás
vallási	bevásárló-központokban	Nem otthoni szabadidős tevékenységek			

Az osztályozáshoz felhasználtuk Hendry, Shucksmith, Love és Glendinning klasszifikációját, melyben a kutatók a nem otthoni szabadidős tevékenységek közül a 13–18 évesek körében korosztályonként kategorizálva határozták meg a legjellemzőbb formát. 16–17 éves kutatási alanyaink e szerint ahhoz a csoporthoz tartoznak, akiknek a legjellegzetesebb szabadidős formája a kommerciális szabadidő-eltöltés, míg 16 éves korig az alkalmi, a 13–14 éves korosztályban pedig a szervezett szabadidős tevékenységek a dominánsak.¹⁷ Ebből következően az alkalmi és a kommerciális szabadidős tevékenységek és helyszínek vizsgálata állt a kutatás középpontjában. A *kommerciális szabadidős mintázat* visszaköszön a megkérdezettek válaszaiban is, mint az egyik leghangsúlyosabb forma. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a szabadidős tevékenységek mindhárom alfaja (szervezett/alkalmi/kommerciális) megjelent az elbeszélésekben, esetenként a Hendry és társai által jelzetthez képest eltérő hangsúllyal. (Ebből az is következik, hogy az egyes szabadidős formákkal összefüggésben meghatározott korosztályi határok elmosódhatnak.)

Jelenlegi vizsgálatunk szempontjából különösen a táblázatban is kiemelt különböző közterületeken való „lógás”, valamint egyes „parti”-jellegű színterek (elsősorban a házibulik és a kocsma) érdemelnek kiemelt figyelmet. A kiválasztást jórészt a Stratégia megközelítése miatt alkalmaztuk, ugyanis a dokumentum hallgatólagosan nem hasznos szabadidős formának tekinti ezeket a cselekvéseket, és így vizsgálatuk közelebb vihet a kriminálpolitikai

¹⁷ HENDRY, Leo B. – SHUCKSMITH, Janet – LOVE, John G. – GLENDINNING, Anthony (1993): Young People’s Leisure and Lifestyles. London-New York: Routledge. In: FURLONG és CARTMEL: i. m. 75–76.

paradigmaváltás szabadidő-eltöltési formákra gyakorolt hatásának megismeréséhez. Az elemzés fókuszába kerültek ezek a színterek azért is, mert az interjúalanyok visszatérően említették mint *jellegzetes* alkalmi/kommerciális szabadidő-eltöltési alfajt:

„...általában inkább mi még úgy jobban szeretünk így a koktélbárokba meg ilyen helyekre járni, vagy házibuli, az mindig a legjobb... ott akkor minden [történik]...és reggelig bármédig eltarthat...” (férfi, 17)

„...inkább iszogatni szoktunk valahol. Beülünk valahova és akkor úgy.” (nő, 17)

„Nekünk az ilyen törzshelyünk a Deák [tér]... ez így nagyon központi... Deákon az a jó, hogy ott, tudod, ott csak egyszerűen kiülsz [a parkba], elöveszed a vízpipát, minden és akkor ott minden elérhető közelségben...” (nő, 16)

E szabadidő-eltöltési formák kriminológiai vizsgálatának indokát adja továbbá az interjúalanyok elmondásaiból kikristályosodó jellegzetességük, miszerint *e szabadidős színterek és tevékenységek szorosan kapcsolódhatnak az alkoholfogyasztáshoz* (akár a közterületi alkoholfogyasztáshoz), esetlegesen más, kisebb rendzavaró vagy szabálysértő magatartásokhoz, és így egyes aspektusuk deviánsnak tekinthető. Az egyik tizenhat éves interjúalanyunk arra mutat rá, hogy hogyan lehet kijátszani a több fővárosi kerületben bevezetett alkoholvásárlási korlátozást, melynek eredményeképpen este tíz után az üzleteknek nem áll módjukban alkoholt árusítani:

„Van egy éjjel-nappali a [hely neve]... és akkor oda elmegyünk, veszünk, ugye, itókát, és akkor... hát mert 8-9 fele, előbb lusták vagyunk elmenni a [szupermarket neve], de, hogy ott van egy olyan megoldás, hogy így fogod a táskát, és akkor... bemonod, hogy két [sörmárka neve], beteszed a táskádba, odamész és kifizeted.” (férfi, 16)

Tizenhét éves interjúalanyunk pedig egy károkozással is járó házibuliról számolt be:

„Már voltam olyan buliban, ahol ötvenen voltak egy háziban... mondjuk az már nagyon hering [tömeg] volt... de hát ott, így károk is történtek... hát a falról festményt összetörték, akkor, hát, olyan volt, hogy a nappaliból le lehetett látni a medencére...és egy ilyen üvegtéglasor volt, és azt így megrepesztettük, ahogy így táncoltunk rajta... a végé is jó állapotokban volt...” (férfi, 17)

Tagadhatatlan, hogy a kötelezettségektől (többnyire) mentes szabadidő, a munka, a tanulás világából való kikapcsolódás – különösen az éjszakai szabadidő-eltöltés – magában hordozza a társadalmi határok, normák feszegetésének és nem egyszer megszegésének lehetőségét.¹⁸ Az eldugottabb parkokban, felügyelet nélküli házibulikban pedig a kontroll megszűnése tovább erősítheti e folyamatokat:

¹⁸ PRESDEE: i. m. 32.

„...patakpartot vagy játszótér... és akkor ott senki nem zavar minket, és ott lehet így el lenni úgymond...” (férfi, 16)

„...viccesek az ilyen házibulik...azt semmi más nem adja vissza...amikor csak a te társaságod van ott, ahol el tudod engedni magad, nem kell figyelned, hogy most mit csinálsz...” (férfi, 17)

Jövőkép

Az előzetes eredmények arra engedtetnek tehát következtetni, hogy az éjszakai életet jellemző fokozódó kontroll, a szórakozóhelyek gyakoribb ellenőrzése, a beléptetési életkor-ellenőrzések gyakoribbá válása a kiskorúak ilyen típusú helyekről való kiszorulásának folyamatát indíthatja el. Ennek következményeként e fiatalok kikerülnek az ellenőrzött(ebb), de mindenképpen szabályozottabb körülmények között működő szabadidős színterekről, ami már önmagában is előrevetítheti egyes antiszociális, rendezavaró folyamatok (például a közterületi alkoholfogyasztás, eszkalálódó házibulik, közparkokban elkövetett csendháborító magatartások) elterjedését, felerősödését. Továbbá az e korosztály részére elérhető szórakozóhelyek csökkenő száma a hozzáférhetőek zsúfoltabbá és így veszélyesebbé válását is eredményezheti, mint arra az alábbi interjúalany is rámutatott:

„Egyre kevesebbet járok ilyen helyekre, hogy diszkó... mert nem vonz engem, tömegnyomor... hering-parti...” (nő, 16)

Felillantva tehát a mélyinterjú kutatás alkalmi és kommerciális szabadidős formákra vonatkozó egyes, jellegzetes állításait, felsejlik a jogalkotó álláspontja szerint nem hasznos szabadidős tevékenységet folytató, de a társadalom s elsősorban a hatalom szeme elől rejtve maradó, és a fokozódó kontroll és korlátozás eredményeként láthatatlanná váló titkos deviáns beckeri típusa. A titkos deviáns, aki bár deviáns, megbüntetése-megbélyegzése elmarad, mivel a címkezés lehetőségével, jogával felruházottak nem tudnak vagy nem akarnak tudni róla.

Mintha ebbe az irányba indult volna a Stratégia is, amely a szabadidős tevékenységekkel kapcsolatos intézkedései között elsődlegesen a szervezettebb keretek között megvalósuló iskolai, egyházi és családi szabadidő-eltöltési, valamint a szórakozóhelyekhez köthető szabadidős színtereket emeli fókuszába, és csak érintőlegesen vagy egyáltalán nem foglalkozik a már ismertetett alkalmi és kommerciális színterekkel. A szervezettebb szabadidős színtereken megvalósuló központi szabályozás, a szórakozóhelyi ellenőrzések (razziák) formájában is megvalósuló erősödő kontroll azonban a „hasznos szabadidő megteremtése” helyett a rendtelenség színtereit hozhatja létre.

Plasztikusan foglalja össze a mindennapi élethelyzetekkel kapcsolatos indokolatlan szigorítások következményét Jock Young: „a kontroll folyamatos növekedése »a mindennapi élet csúszómászó kriminalizációja« [...] normaszegést [transzgressziót] és nem konformitást

eredményez".¹⁹ A fiatalok ellenőrzött szórakozási színterekről való kiszorítása-kiszorulása tehát kontraproduktív lehet: a probléma immáron eltűnik a hatalom szeme elől, s a továbbra is létező antiszociálisnak vagy deviánsnak bélyegzett magatartások a parkok kerítései és a házak falai mögé bújva rejtett devianciaként működnek tovább a társadalomban.

Vajon ettől már nem léteznek tekinthetők?

¹⁹ YOUNG, Jock (2003): Merton with energy, Katz with structure: The sociology of vindictiveness and the criminology of transgression. *Theoretical Criminology*, 7(3): 391; belső idézet: PRESDEE: i. m. 159.

◄ Az áldozat fogalmának és jogainak újraszabályozása az Európai Unióban

Dr. Gönczöl Katalin professzortól mint országgyűlési biztostól 1997-ben megtisztelő felkérést kaptam a bűncselekmények áldozatainak állami kárenyhítéséről szóló törvényjavaslat elveinek a kidolgozására. Hét évvel később szakmai kihívást jelentett számomra, hogy az áldozatok védelméről szóló és az uniós elvárásokkal harmonizáló törvény¹ kodifikációja során együtt dolgozhattam az akkor miniszteri biztos asszonnyal.

A hazai jogalkotás által is követett egyensúlyteremtési folyamatot jól tükrözi, hogy az Európai Unió általános emberi jogi politikája keretében a *Stockholmi Program* (2010–2014)² az elkövetők jogait erősíti, és a magyar EU-elnökség időtartama alatt kidolgozásra, majd 2011-ben elfogadásra került az áldozatok jogainak erősítése érdekében a *Budapesti Ütemterv*.³ Ez utóbbi hívta fel a figyelmet az áldozatok büntetőeljárásbeli jogállásáról szóló 2001/220/IB kerethatározat felülvizsgálatára és kiegészítésére, illetve az új jogi szabályozás szükségességére az áldozati jogok védelmének biztosítása érdekében. Erre alapozva került kibocsátásra az Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelve, amelyet 2012. október 4-én fogadtak el.

1. A bűncselekmény áldozatának fogalma a 2012/29/EU irányelv tükrében

Az új irányelv a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról (a továbbiakban: irányelv) az *áldozat fogalmát* a következőképpen definiálja a 2 cikk a.) pontjában:

- olyan természetes személy, aki közvetlenül bűncselekmény következtében sérelmet szenvedett, ideértve a testi, szellemi (mentális) vagy érzelmi sérülést, avagy gazdasági veszteséget;

¹ 2005. évi CXXXV. törvény a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítéséről.

² European Council – The Stockholm Programme – An open and secure Europe serving and protecting citizens (2010/C 115/01)

³ Budapest Roadmap – Resolution of the Council on a roadmap for strengthening the rights and protection of victims, in particular in criminal proceedings, Luxembourg, 9–10 June, 2011.

- a közvetlenül bűncselekmény következtében életét veszített személy családtagjai, akik e személy elhalálása folytán sérelmet szenvedtek.

A fenti meghatározás első részét az áldozatok büntetőeljárásbeli jogállásáról szóló 2001/220/IB kerethatározat (a továbbiakban: kerethatározat) 1. cikkében szereplő áldozat-fogalommal összevetve megállapítható, hogy azzal – egy fogalmi elemet leszámítva – megegyezik: áldozat az a természetes személy, aki valamely tagállam büntetőjogába ütköző tevékenység vagy mulasztás közvetlen következményeként sérelmet, így különösen testi vagy mentális sérülést, érzelmi szenvedést, avagy gazdasági veszteséget szenvedett.

Az áldozati minőség tagállami büntetőjoghoz kötöttségét mellőzve az irányelv olyan megközelítést tartalmaz, amelynek lényege, hogy egyrészt e definíció alkalmazandó *mind a nemzeti, mind a nemzetközi bűncselekmények áldozataira*. Másrészt nem tartozik az áldozat-definíció hatálya alá például – a bűncselekményként nem értékelhető – katasztrófa áldozata. Az irányelv preambuluma nyomatékosítja, hogy „A bűncselekmény a társadalom ellen elkövetett rossz, valamint az áldozatok egyéni jogainak megsértése is egyben” (9. pont). A hivatkozott kerethatározathoz hasonlóan a bűncselekmények és a hatalommal való visszaélés áldozatainak nyújtandó igazságszolgáltatás alapelveiről szóló ENSZ-deklarációnak⁴ és az Európa Tanács bűnözés áldozatainak megsegítéséről szóló R(2006) 8. sz. ajánlásának⁵ is a kiindulópontját a tagállamok hazai büntetőjogába ütköző cselekmény (tevékenység vagy mulasztás) jelenti. A hivatkozott nemzetközi dokumentumok meghatározásai⁶ egyrészt szűkebbek, másrészt azonban – arra figyelemmel, hogy nem kifejezetten a bűncselekmény megvalósulását fogalmazzák meg előfeltételként – egyértelműen deklarálják, hogy független az áldozati szerepkör az elkövető büntethetőségétől és a büntetőeljárás kimenetelétől.

⁴ *UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*. Adopted by General Assembly resolution 40/34 of 29 November 1985 (a továbbiakban: ENSZ-deklaráció)

⁵ Recommendation R(2006)8 on assistance to crime victims. Adopted by the Committee of Ministers on 14 June 2006 at the 967th meeting of the Ministers' Deputies (a továbbiakban: ET-ajánlás)

⁶ Az ENSZ-deklaráció 1–3. pontja a *bűncselekmények áldozatait*, a 18. pontja pedig a hatalommal való visszaélés áldozatait határozza meg. Az első kört illetően áldozatok alatt az *„olyan személyeket értjük, akik egyedileg vagy kollektíven sérelmet szenvedtek, beleértve a fizikai és mentális sérüléseket, érzelmi szenvedéseket, gazdasági veszteségeket, alapvető jogaik – olyan tevékenységgel vagy mulasztással történő – lényeges korlátozását, amelyek sértik a tagállamok hatályos büntetőjogi normáit, értve alatta olyan normákat is, amelyek a bűnös hatalmi visszaéléseket tiltják ... Áldozat alatt értendők a közvetlen áldozat családtagjai és azok a személyek is, akik sérelmet szenvedtek, mert beavatkoztak annak érdekében, hogy segítsék az áldozatot a nehéz helyzetében, vagy azért, hogy megelőzzék az áldozattá válást.”*

Az ET-ajánlás 1.1. pontjában szereplő meghatározás szerint: *„áldozat az a természetes személy, aki valamely tagállam büntetőjogába ütköző tevékenység vagy mulasztás következményeként sérelmet, így különösen testi vagy mentális sérülést, érzelmi szenvedést avagy gazdasági veszteséget szenvedett. Áldozat alatt értendők, amikor ez helyénvaló, a direkt áldozat közvetlen családja avagy az eltartottjai”*.

Ugyanakkor bizonyos bűncselekmények a nemzetközi jog *ius cogens* rendelkezései alapján üldözendők, amelyekkel szemben a nemzeti szuverenitás nem érvényesülhet. Az ENSZ-deklaráció szerinti áldozat-fogalom első része a tagállamokban hatályos büntetőjogot említi, a második része pedig a nemzetközileg elismert emberi jogi normák áldozataira nézve tartalmaz rendelkezéseket. Különbség, hogy az utóbbi esetkörben, a hatalommal való visszaélés áldozatai tekintetében olyan cselekményekről (tevékenységekről vagy mulasztásokról) lehet szó, amelyek nem jelentik ugyan a nemzeti büntetőjog megsértését, de amelyek sértik az emberi jogokra vonatkozó nemzetközileg elismert normákat.

Nemzetközi szinten az ENSZ-deklaráció fogalmában a „személy” megjelölés szerepel, de az nem, hogy vajon csak természetes személyek, vagy jogi személyek is lehetnek áldozatok. Mind a kerethatározat és azt a jövőben felváltó irányelv, valamint az ET-ajánlás is a *természetes személy* áldozatra utalást tartalmazza. Megjegyzendő, hogy az ENSZ-deklaráció szerinti „kollektív áldozatok” esetén az egyének bizonyos csoporthoz, közösséghez való tartozásuk miatt válnak célponttá.

Az irányelvben – és a már hivatkozott dokumentumokban – kimunkált fogalom további eleme, hogy a bűncselekmény sérelmet, így különösen *testi, szellemi (mentális) és érzelmi sérülést vagy gazdasági veszteséget* okozott. E nem taxatív rögzített következmények nem azonosak a büntető anyagi jog szerinti, azaz a Btk. Különös részi tényállásokban található eredményekkel. Így áldozat-fogalmi elemként szerepeltetésük azt jelenti, hogy a büntető anyagi jogban tényállásszerű eredményt nem tartalmazó bűncselekményeknek a fenti következményekre figyelemmel lehetnek áldozatai. Az áldozat-fogalomban felsorolt sérelmek köréből a testi és szellemi (mentális) sérülés okozása, valamint a gazdasági veszteség előidézése jogi szempontból kevesebb problémát vet fel, mint az érzelmi sérülés, szenvedés értelmezése. Előfordulhat, hogy egy bűncselekmény kísérlete – bár ténylegesen nem okozott anyagi veszteséget – előidézhetett érzelmi sérülést az áldozatban. Másfelől az érzelmi szenvedés tágabb értelemben jelentheti a bűncselekménytől való félelem előidézését vagy felerősödését, illetve az érzelmi szenvedés érintheti a bűncselekmény közvetlen elszenvedőjének közeli hozzátartozóit, környezetét is.

A „*közvetlenül bűncselekmény következtében*” fordulatra figyelemmel az okozati összefüggés a bűncselekmény és – a fentiek értelmében – a nem feltétlenül büntetőjogi eredmények között nem magyarázható büntetőjogi oldalról, de bármilyen jogi megközelítésben is nehezen értelmezhető. Ennek okát abban látjuk, hogy az irányelv – a kerethatározathoz hasonlóan – a bűncselekmény *közvetlen következményeinek elszenvedőit* tekinti áldozatnak. Az ENSZ és az Európa Tanács – kezdetektől fogva következetes – álláspontjának lényege a „közvetlenül” szó használatának mellőzése.

A kerethatározathoz képest az új irányelvben az áldozat fogalma kibővült a *közvetlenül bűncselekmény következtében életét veszített személy családtagjaival*, akik e személy elhalálozása következtében sérelmet szenvedtek. Az irányelv szerint a következő személyek tekintendők családtagoknak: a házastárs, az áldozattal közös háztartásban szilárd és tartós alapon,

elkötelezett, bensőséges kapcsolatban élő személy, az egyenes ági hozzátartozók, a testvérek, valamint az áldozat által eltartott személyek [2. cikk (1) bek. b. pont]. A kerethatározathoz képest történő bővülés összhangban van a nemzetközi felfogással és az európai fejleményekkel. Az ENSZ-deklaráció A/2. pontja szerint a bűncselekmény áldozatait körülíró fogalom tartalmazza azt a kitéfelt, hogy „áldozat” alatt értendők „a közvetlen áldozat családtagjai és azok a személyek is, akik sérelmet szenvedtek, mert beavatkoztak annak érdekében, hogy segítsék az áldozatot a nehéz helyzetében, vagy azért, hogy megelőzzék az áldozattá válást”. Hasonlóan az ET-ajánlás szerint is „Áldozat alatt értendők, amikor ez helyénvaló, a direkt áldozat közvetlen családja, avagy az eltartottja” (1.1. pont).

Ugyanakkor a nemzetközi dokumentumokból és szakirodalomból ismert a *közvetlen (direkt) – közvetett (indirekt) áldozati kategóriák* megkülönböztetése. S már a kerethatározat célkitűzéseiből és szövegezéséből is levonható ugyanez a következtetés, hiszen például a 8. cikk (1) és (2) bekezdése nemcsak az áldozatokról, hanem családtagjaikról is említést tesz. Hasonlóan, az Európai Unió más korábbi dokumentumai szerint is, az áldozat családja és eltartottjai szintén áldozatoknak tekintendők. A viktimizációs hatások érinthetik azokat a családtagokat is, akiket esetleg megfosztottak a szerettüktől és annak anyagi támogatásától, illetve ők is szenvedhetnek a tényleges áldozatok fizikai, lelki panaszai s anyagi vesztesége miatt. Az irányelv tekintettel van arra, hogy az áldozatok családtagjai is sérülhetnek a bűncselekmény következtében. Különösen a közvetlenül bűncselekmény miatt elhunyt személy családtagjai szenvedhetnek sérelmet a bűncselekmény következtében, amely családtagokat az irányelv közvetett áldozatoknak tekinti, és védelemben kell részesülniük. A tagállamok számára biztosított, hogy korlátozzák azoknak a családtagoknak a számát, akiket megilletnek az irányelvben meghatározott jogok (preambulum 19. pont). A 'Victim Support Europe' által készített, „A bűncselekmények áldozataival kapcsolatos jogalkotás és jó gyakorlat végrehajtásáról szóló európai uniós kézikönyv”⁷ lehetségesnek tartja, hogy a nem direkt áldozat szenved a bűncselekmény kihatásától (4.5.2. pont). A családtagok, a barátok vagy a tanúk is érezhetik a bűncselekmény után az érzelmi kihatásokat és az áldozatsegítés szükségességét. Ezért az áldozatsegítő szolgálatoknak képessé kell válni arra, hogy támogatást nyújtsanak a bűncselekménnyel érintett bármely személynek, így különösen a bűncselekmény áldozatainak és tanúinak, továbbá azon személyeknek, akik az áldozatoknak nyújtott segítség, illetve a viktimizáció megelőzése során szenvedtek sérelmet. Megjegyzendő, hogy a kézikönyv szorgalmazza – a bűncselekménynek nem minősülő – antiszociális viselkedés vagy fenyegető magatartás áldozatainak történő segítségnyújtást is. Ugyancsak tágran értelmezve határozták meg a fogalmat az Egyesült Királyságban, ahol az áldozat-definíció alá tartoznak a szülők, a gyám, sőt emberölés esetén a közeli barátok is.

⁷ EU Handbook for Implementation of Legislation and Best Practice for Victims of Crime. Victim Support Europe, 18–19. http://ec.europa.eu/justice/events/assises-justice-2013/files/contributions/51.1.1374573250handbookforimplementation_and_best_practice_for_victims_of_crimein_europe_23713_en.pdf (letöltés ideje: 2014. 01. 31.)

Az irányelv szerint is, hasonlóan az ENSZ-deklarációban tükröződő felfogáshoz⁸ „Egy adott személyt áldozatnak kell tekinteni függetlenül attól, hogy az elkövetőt azonosították-e, elfogták-e, ellene vádat emeltek-e, illetve elítélték-e, továbbá tekintet nélkül az elkövető és az adott személy közötti családi kapcsolatra” (preambulum 19. pont).

2. Kiemelt áldozati körök és viktimizációs formák

A 2012/29/EU irányelv több része, így a 4. fejezet és az 5. fejezeten belül a 23. cikk is az ún. *specifikus védelmi szükségletekkel rendelkező áldozatokra* (victims with specific protection needs) nézve tartalmaz szabályozási minimumokat. Továbbá az 1. cikk hangsúlyozza a gyermek (áldozat) mindenek felett álló érdekét és a gyermekközpontú szemléletet, a 24. cikk pedig a gyermek áldozatokat kiemelve ír elő követendő előírásokat. Az irányelv preambuluma kiemeli a különösen kiszolgáltatott egyéneket, illetve az olyan személyeket, akik különösen nagymértékben ki vannak téve a sérelem kockázatának, így például: a hozzátartozók által elkövetett ismételt erőszaknak kitett személyek; a nemi alapú erőszak elszenvedői; s azok, akik más bűncselekmények áldozatává olyan tagállamban válnak, amelynek nem állampolgárai vagy lakosai. Számukra szaksegítségét és jogi védelmet kell biztosítani (preambulum 38. pont).

Hasonlóan, az emberkereskedelem megelőzéséről és az ellene folytatott küzdelemről, az áldozatok védelméről, valamint a 2002/629/IB kerethatározat felváltásáról szóló, az Európai Parlament és a Tanács 2011/36/EU irányelve is a specifikus szükségletekkel rendelkező áldozatokra (victims with special needs) történő figyelmet hangsúlyozza. Az áldozatvédelmi irányelv-javaslat ugyanakkor – a nemzetközi dokumentumokban általában használatos – a *sebezhető áldozatok* (vulnerable victims) megjelölést tartalmazta⁹ a 18. cikk címében is, az ilyen áldozatok által igényelt megfelelő intézkedések előírásával. Az irányelv-javaslat megközelítésében a *sebezhetőség nagyrészt a sértettek személyes jellemzőiből és a bűncselekmény típusából vagy jellegéből állapítható meg* (preambulum, 17. pont). Az ET-ajánlás szerint is a személyiségi jellemzők vagy a bűncselekmény körülményei alapján beszélhetünk különösen sebezhető áldozatokról, akik helyzetükre figyelemmel speciális intézkedéseket igényelnek.

⁸ A bűncselekmények és a hatalommal való visszaélés áldozatainak nyújtandó igazságszolgáltatás alapelveiről szóló ENSZ-deklaráció 2. pontja szerint „Attól függetlenül áldozatnak lehet tekinteni egy személyt, hogy az elkövetőt azonosították, letartóztatták, megvádolták, vagy elítélték, s függetlenül az elkövető és az áldozat közti családi kapcsolatoktól is.”

⁹ Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, Brussels, 18.5.2011 COM(2011) 275 final Article 18, 21, 22

3. Az áldozat fogalmának integrálódása a hazai jogrendszerben

A konkrét kérdés az, hogy Magyarországon a büntetőeljárás értelemben vett – és a büntető jogtudományban kidolgozott passzív alanyánál tágabb értelmű – sértetti kör mennyiben azonosítható a jelenlegi kerethatározat, és a jövőbeni irányelv szerinti áldozat-fogalommal. *Az Európai Unióban követelményként irányadó áldozat-definíció a magyar büntetőeljárás törvényben meghatározott sértett fogalmához képest részben szűkebb, mert a jogi személyt kirekeszti az áldozatok köréből, s csak a bűncselekmény természetes személy elszenvetőjét tekinti áldozatnak, míg a hazai büntetőeljárás jog szerint a sértett lehet jogi személy is. Másrészt viszont a kerethatározat és az irányelv a természetes személy áldozatok körét tágabban határozza meg, mint ahogy az a hazai büntetőeljárás törvény értelmében a természetes személy sértettekre vonatkozatható.* Ennek oka, hogy az európai uniós standardok szerint mindazon természetes személy áldozatnak tekintendő, aki közvetlenül bűncselekmény következményeként sérelmet, így különösen testi, szellemi (mentális) érzelmi sérülést, avagy gazdasági veszteséget szenvedett.

Napjainkban a feladat kettős: egyrészt a Büntetőeljárás kódex 51. § (1) bekezdés szerinti sértett fogalmának¹⁰ az értelmezése, másrészt annak az európai uniós áldozat-fogalommal történő összevetése. Szembetűnő változás, hogy a 2012/29/EU irányelv hivatalos magyar fordításában is már az áldozat megjelölés (a kerethatározatban a sértett) szerepel.

A bűncselekmények áldozatainak segítségéről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvény (a továbbiakban: Ást.) az alábbi áldozat-definíciót tartalmazta 2012. április 15. napjáig: *áldozat a Magyarország területén elkövetett bűncselekmény sértettje, valamint az a természetes személy, aki a bűncselekmény közvetlen következményeként sérelmet, így különösen testi vagy lelki sérülést, érzelmi megrázkódtatást, illetve vagyoni kárt szenvedett el* [1.§ (1) bek.]

Az új „szabálysértési törvény”¹¹ 2012. április 15-i hatályba lépésével a Büntető Törvénykönyv egyes bűncselekményeinél releváns szabálysértési értékhatár húszezer forintra ötvenezer forintra emelkedett. A jogalkotó a 2012. évi XXXI. törvényi módosítással¹² egyrészt az Ást. személyi hatályát kiterjesztette az áldozat-fogalom elemeinek bővítésével. Másrészt szűkült is az Ást. szerinti áldozat-fogalom azáltal, hogy a hivatkozott módosító törvény hatályba lépését követően – a kerethatározattal és az új irányelvvvel összhangban – csak a természetes személyek tartoznak az áldozat fogalmába. Az Ást. 1. § (1) bekezdése szerint

¹⁰ Sértett az, akinek a jogát vagy a jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette [Be. 51. § (1) bekezdés].

¹¹ 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről.

¹² 2012. évi XXXI. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény és az azzal összefüggő egyes törvények módosításáról, valamint a katasztrófavédelemmel kapcsolatos egyes törvényi rendelkezések módosításáról.

„áldozat a Magyarország területén elkövetett bűncselekmény és a Magyarország területén elkövetett tulajdon elleni szabálysértés természetes személy sértettje, valamint az a természetes személy, aki a Magyarország területén elkövetett bűncselekmény vagy a Magyarország területén elkövetett tulajdon elleni szabálysértés közvetlen következményeként sérelmet, így különösen testi vagy lelki sérülést, érzelmi megrázkódtatást, illetve vagyoni kárt szenvedett el”.

Problémaként merülhet fel, hogy nem valamennyi szabálysértés elszenvédőjét emelték be az Ást.-be, csak a tulajdon elleni szabálysértés áldozatait, annak ellenére, hogy az ún. ket-tős alakzatú bűncselekményeknél a szabálysértésnek mint kisebb súlyú cselekménynek a bűncselekménytől való megkülönböztetése nemcsak értékhatár függvénye, hanem különbséget lehet tenni a minőségi jellemzőkre figyelemmel is.

Az Ást. célja, hogy hatékony segítséget nyújtson nemcsak a testi sérülés és a vagyoni kár, hanem a lelki sérülés, az érzelmi megrázkódtatás esetén is. A törvény indokolása értelmében a közvetlen következmény a sértetten kívül más személynél akkor állapítható meg, ha sérelme az inkriminált cselekménnyel szoros térbeli és időbeli összefüggésben, s azzal okozati viszonyban következett be.

A hazai joggyakorlatban az „áldozat” és a „sértett” személyi kört illetően problémásnak tekinthető, hogy az Európa Tanács emberkereskedelem elleni fellépésről szóló egyezményének kihirdetését tartalmazó 2013. évi XVIII. törvény 4. cikkében szereplő szövegezés értelmében *áldozat*nak minősül minden természetes személy, aki *sértettje* az azonos cikkben meghatározott emberkereskedelemnek. Az „áldozat” és a „sértett” megjelölések nem abszolút szinonim fogalmak.

4. Az áldozati jogok körének bővülése a 2012/29/EU irányelvben

Az irányelv az Európai Unióban bűncselekmény áldozatává vált személyek jogait erősíti. Szabályozási minimumokat tartalmaz, s a deklarált minimális jogok a bűncselekmények valamennyi áldozatát megilletik, függetlenül attól, hogy melyik európai uniós országban tartózkodik. Évente mintegy 75 millió személy válik az Európai Unióban bűncselekmény áldozatává. A bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról szóló irányelv valamennyi áldozat jogait garantálja.

Az *Európai Unióban* a 2001/220/IB kerethatározatban és a 2012/29/EU irányelvben deklarált áldozati jogok összehasonlítása több szinten lehetséges. Általánosságban megállapítható, hogy amíg a kerethatározat lényegében az áldozat büntetőeljárásbeli helyzetéről és jogairól tartalmaz rendelkezéseket,¹³ az irányelv hatóköre szélesedett, mert például a 8. cikk

¹³ *Az áldozati jogok a 2001/220/IB kerethatározatban (10):* tisztelethez és elismeréshez való jog; meghallgatáshoz és bizonyítékok szolgáltatásához való jog; információhoz való jog; kommunikációs garanciákhoz való jog; speciális támogatáshoz való jog; a büntetőeljárással kapcsolatos kiadások megtérítéséhez való jog; védettséghez, védelmezéshez való jog; az elkövető általi

az áldozatsegítő szolgáltatásokhoz való hozzáférhetőség jogáról, a 9. cikk az áldozatsegítő szolgáltatások általi támogatáshoz való jogról szól. A megalkotás háttérindoka a 2001/220/IB kerethatározat rendelkezéseinek kiterjesztése és kiegészítése. Az irányelv célja, hogy a bűncselekmények áldozatai megfelelő tájékoztatásban, támogatásban és védelemben részesüljenek [1. cikk (1) bek.].

4.1. AZ ÁLDOZATI JOGOK AZ IRÁNYELVBEN (20):

– *Tájékoztatás és támogatás nyújtása* (2. fejezet): a megértéshez és a megértetéshez való jog; az illetékes hatósággal való első kapcsolatfelvételtől kezdve történő tájékoztatáshoz való jog; az áldozatok jogai a feljelentés megtételekor; az ügyükkel kapcsolatos tájékoztatáshoz való jog; a tolmácsoláshoz és a fordításhoz való jog; az áldozatsegítő szolgáltatásokhoz való hozzáférhetőség joga; az áldozatsegítő szolgáltatások általi támogatáshoz való jog.

– *A büntetőeljárásban való részvétel* (3. fejezet): a meghallgatáshoz való jog; az eljárást megszüntető határozat esetén igénybe vehető jogok; a helyreállító igazságszolgáltatási szolgáltatásokkal összefüggésben igénybe vehető biztosítékokhoz való jog; a jogi segítségnyújtáshoz való jog; a költségtérítéshez való jog; a vagyontárgyak visszaszolgáltatásához való jog; az elkövető általi kártérítésről a büntetőeljárás keretében történő döntéshez való jog; a más tagállamban tartózkodási hellyel rendelkező áldozatok jogai.

– *Az áldozatok védelme és a specifikus védelmi szükségletekkel rendelkező áldozatok elismerése* (4. fejezet): a védelemhez való jog; az áldozat és az elkövető közötti kapcsolat elkerüléséhez való jog; az áldozatok védelemhez való joga a nyomozás során; a magánélet védelméhez való jog; az áldozatok egyéni értékelése specifikus védelmi szükségleteik meghatározása érdekében; a specifikus szükségletekkel rendelkező áldozatok védelemhez való joga a büntetőeljárás során; a gyermek áldozatok védelemhez való joga a büntetőeljárás során.

Mind a kerethatározatban, mind az irányelvben előírt minimumszabályok a bűncselekmények áldozatainak oldaláról jogként, míg a tagállamok irányába kötelezettséggént fogalmazódnak meg. Az áldozatok szenvedését nem lehet meg nem történné tenni, de az áldozati jogok mérsékelhetik a megpróbáltatásaikat. Az áldozatok szükségletei bűncselekményenként és személyenként különbözők lehetnek. Az irányelv tartalmazza, hogy a támogatást az áldozat szükségleteinek megfelelően kell biztosítani (preambulum 17. pont). Blackstock szerint az áldozatok irányelvre alapozott szükségletei lényegében öt csoportba sorolhatók: a) az áldozati minőség elismerése és az, hogy velük kapcsolatban tisztelettel kell eljárni; b) az áldozatvédelem; c) az áldozattámogatás; d) az igazságszolgáltatáshoz való hozzájutás; e) a kompenzáció és resztoráció.¹⁴

jóvátételhez való jog a büntetőeljárásban; mediációhoz való jog a büntetőügyekben; jog ahhoz, hogy figyelembe vegyék az áldozat nehézségeit, amely abból ered, hogy nem abban az országban lakik, ahol a bűncselekményt sérelmére elkövették.

¹⁴ BLACKSTOCK, Jodie (2012): *Protecting Victims: EU competences and mechanisms for safeguards*. Symposium: 'Legal Perspectives on the Victim' Nottingham Trent University 19 December 2012

4.2. AZ IRÁNYELVBEN AZ ÁLDOZATI JOGOK BŐVÜLÉSÉNEK IRÁNYAI

Az irányelvben rögzített új jogok és megerősített, bővített jogosultságok tíz pontban:

- A fentiekben kifejtettek értelmében a bűncselekmény következtében elhalt személy családtagjai áldozatnak tekintendők, és őket az irányelvben szereplő valamennyi jog megilleti. Az irányelv szerinti jogok megkülönböztetés nélkül alkalmazandók az áldozatokra. A tagállamok e célból kialakított eljárások keretében az egyes esetek sajátos körülményeinek figyelembevétele mellett korlátozhatják azoknak a családtagoknak a számát, akik élhetnek az irányelv szerinti jogokkal, továbbá meghatározhatják, hogy mely családtagnak van elsőbbsége az áldozati jogok gyakorlása terén [irányelv 2. cikk (2) bek. a.)–b.) pont].
- Az illetékes hatósággal való első kapcsolatfelvételtől kezdve hozzáférhető és érthető információt kell biztosítani. A tájékoztatásnak kellően részletesnek kell lennie. Lehetővé kell tenni, hogy az áldozatot szóban vagy írásban, többek között elektronikusan is tájékoztassák. Elvárás, hogy az áldozatokkal történő valamennyi kommunikáció olyan módon történjen, hogy nyelvtanilag és egyéb megközelítésben is érthető legyen. A tolmácsoláshoz és fordításhoz való jog is megilleti az áldozatot. Jogukban áll érthető tájékoztatást kapniuk nemcsak a jogaikról, de az ügyről is, amelyben érintettek, és figyelemmel kísérhetik a büntetőeljárás menetét. Joguk van továbbá védelemre a nyomozás és a tárgyalás során.
- Az áldozatot és családtagjait megilletik az általános áldozattámogatási szolgáltatások, továbbá a sajátos szükségleteknek megfelelő speciális segítségnyújtási formák a büntetőeljárás előtt, alatt és azt követően. Az irányelv a célzott és integrált segítségnyújtás szempontjából példálódzva kiemeli a szexuális erőszak, a nemi alapú erőszak és a hozzátartozók közötti erőszak áldozatait. Azon áldozatok, akik a bűncselekmény súlya következtében jelentős sérelmet szenvedtek, segítő szakszolgáltatásokat igényelhetnek. A családtagok a szükségleteknek, illetve a sérelem mértékének megfelelően vehetik igénybe az áldozatsegítő szolgáltatásokat. A támogatás nem tehető függővé attól, hogy az áldozatok feljelentést tesznek-e a bűncselekmény miatt az illetékes hatóságnál (irányelv, preambulum 40. pont), például a megtorlástól, megaláztatástól vagy megbélyegzéstől való félelem miatt.
- A büntetőeljárást megszüntető határozat esetén igényjogosult áldozatokról egy külön cikk tartalmaz minimumszabályokat (11. cikk). Jogukban áll az eljárás megszüntető határozat felülvizsgálatát kérni.
- Figyelemre méltó, hogy az irányelv az áldozatsegítő szolgálatok által biztosított támogatások körében kiemelten szerepelteti az érzelmi és – amennyiben rendelkezésre áll – a pszichológiai segítségnyújtást.

<http://www.justice.org.uk/data/files/resources/340/Protecting-Victims-EU-Competences-and-mechanisms-for-safeguards.pdf> (letöltés ideje: 2013. 07. 12.)

- Az irányelv nem csupán a másodlagos és ismételt áldozattá válás veszélyére fókuszál, hanem a viktimizáció ezen két formája mellett a megfélemlítés és megtorlás megelőzésével is foglalkozik. A másodlagos és ismételt áldozattá válás, megfélemlítés és megtorlás elleni védelem során ideiglenes intézkedések vagy a védelmi és távoltartó határozatok alkalmazhatók.
- Az áldozat (és családtagjainak) védelemhez való joga is megerősítést nyert az áldozat és az elkövető közötti kapcsolat elkerüléséhez való jog nevesített szerepeltetésével (19. cikk). Az irányelv előírja a tagállamok számára, hogy az új bírósági épületekben az áldozatok elkülönített helyiségekben várakozhassanak.
- A kerethatározattal összevetve, az irányelvben a resztoratív szemlélet is erőteljesebben érvényesül, több vonatkozásban is. A kerethatározat 10. cikkének címe a „Mediációhoz (közvetítői eljáráshoz) való jog a büntetőeljárás során”. Egyrészt az irányelv a mediációt (a közvetítést) a 12. cikkben nem említi, hanem a „helyreállító igazságszolgáltatás” megjelölést szerepelteti, amely utóbbi tágabb körű, ún. ernyő terminológia. Ennek egyik – Európában legerősebben – a büntetőügyekben történő mediáció. Az irányelv preambuluma (46. pont) tartalmazza a helyreállító igazságszolgáltatás körébe tartozó szolgáltatások közül az áldozat és az elkövető közötti mediációt, továbbá a családi-csoportkonferenciát és az ítélőköröket. Másrészt, azáltal is tágabb kört jelent az irányelv szövegezése, mert nem szerepel benne a „büntetőeljárás során” kitétel, hiszen a helyreállító igazságszolgáltatási formák alkalmazhatók például a büntetőeljárással párhuzamosan és a jogerős elítélést követően is. Harmadrészt többletelem az irányelvben a fentiekkel kapcsolatosan a biztosítékokhoz való jog. Az irányelv e részének hazai jogba átültetését és végrehajtását elősegíti az új Büntető Törvénykönyv (2012. évi C. törvény) egyes rendelkezéseit módosító 2012. évi CCXXIII. törvény indokolásában szereplő azon jogalkotói szándék is, miszerint bár nem minden bűncselekmény kapcsán kerülhet sor közvetítői eljárás lefolytatására, de a helyreállító igazságszolgáltatás egyéb megoldásai még alkalmasak lehetnek a bűncselekménnyel érintettek kiengesztelésére.
- Új rendelkezése az irányelvnek a 22. cikk is, amelynek címe: „Az áldozatok egyéni értékelése specifikus védelmi szükségleteik meghatározása érdekében”. Elvárás, hogy az áldozatok tekintetében egyéni értékelés készüljön a specifikus védelmi szükségletek meghatározása és annak megállapítása céljából, hogy a másodlagos és ismételt áldozattá válás, a megfélemlítés és megtorlás különös kockázatának való kitettségük miatt felmerülnek-e, illetve milyen mértékben az irányelv 23. és 24. cikkében foglalt, a büntetőeljárás során alkalmazandó különleges intézkedések. Az egyéni értékelés során elsősorban az áldozat személyes jellemzőit, a bűncselekmény típusát vagy jellegét és a bűncselekmény körülményeit kell értékelni. Kellő figyelmet kell tanúsítani a terrorizmus, a szervezett bűnözés, az emberkereskedelem, a nemi alapú erőszak, a hozzátartozók közötti erőszak, a szexuális erőszak vagy a szexuális kizsákmányolás és a gyűlölet-bűncselekmények áldozatai, valamint a fogyatékossgal élő áldozatok irányába. A gyermek áldozatokról sérülékenységük miatt vélelmezni kell, hogy specifikus védelmi szükségleteik

vannak. A „gyermek” az irányelv szerint is a 18. életévét be nem töltött személy (2. cikk c.) pont), s az ilyen áldozatokra külön szabályozási minimumok vonatkoznak. Az irányelv 24. cikke a gyermek áldozatok védelemhez való jogáról rendelkezik a büntetőeljárás során. Az irányelv nem érinti a meghatározott áldozatoknak, így például az emberkereskedelem, valamint a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia áldozatainak speciális szükségleteivel foglalkozó egyéb uniós standardokat.

- Az irányelv célkitűzéseinek megvalósítása érdekében a tagállamok kötelezettsége, hogy az áldozatokkal előre láthatóan kapcsolatba kerülő gyakorlati szakemberek az áldozatokkal való foglalkozáshoz megfelelő általános- és szakképzést kapjanak, annak érdekében, hogy az áldozatokat elismerjék, és kellő figyelmet tanúsítsanak a szükségleteik iránt, továbbá pártatlanul, tapintattal, személyre szabottan és szakértelemmel, megkülönböztetésmentes módon bánjanak velük.

Az áldozati jogoknak – az emberi jogokon alapuló – deklarálása nagy jelentőséggel bír. Ezen túlmenően elengedhetetlen, hogy az áldozatok ismerjék és érvényesíteni tudják a saját jogukat. Az európaiak közül mintegy 12 millióan nem a hazájukban, hanem valamelyik európai uniós országban élnek, és sokan választják úti célként az európai uniós országokat. A más tagállamban tartózkodási hellyel rendelkező áldozatok jogait az irányelv 17. cikke tartalmazza. A tagállamoknak meg kell tenniük a szükséges intézkedéseket annak biztosítása érdekében is, hogy az irányelvben meghatározott jogoknak ne legyen feltétele az áldozat tagállam területén való jogszerű tartózkodásának jogcíme vagy az áldozat állampolgársága vagy nemzetisége. A 2012/29/EU irányelvet az Európai Unió Hivatalos Lapjában 2012. november 14-én hirdették ki, s ettől számítva lényegében három év áll a tagállamok rendelkezésére, hogy eleget tegyenek a bűncselekmény áldozataira vonatkozó minimumszabályoknak. Végrehajtási határidő: 2015. november 16.

◀ Néhány gondolat a retributív és a helyreállító igazságszolgáltatás összeegyeztethetőségéről

Bevezető gondolatok

Ebben a rövid esszében azt vizsgálom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás modellje mennyiben egyeztethető össze a büntető igazságszolgáltatás jogállami követelményeivel.

A helyreállító igazságszolgáltatás intézményei nem feltétlenül viselik magukon valamely koherens büntetési filozófiához kötődő praxis jegyeit. Nincs egységes fogalma, nincsenek a helyreállító mechanizmusokra vonatkozó olyan elvek, amelyekkel a resztoratív igazságszolgáltatás valamennyi híve egyetértene. A helyreállító igazságszolgáltatás kialakulásának folyamata kifejezetten gyakorlat-vezérelte fejlődés volt: konkrét problémák megoldására kidolgozott helyi illetőségű projektekben kimutatható minták kezdtek egységes képet mutatni: a nyolcvanas évek végén ezeket foglalták össze a helyreállító igazságszolgáltatás fogalma alá. A programok és a helyreállító mechanizmusok sokszínűsége ellenére a helyreállító igazságszolgáltatásra vonatkozó normatív elméleteken belül két paradigmát meg lehet különböztetni egymástól.

Az egyik paradigma a helyreállító igazságszolgáltatásban a „hagyományos” büntetés-centrikus igazságszolgáltatás alternatíváját látja: az állam által kiszabott és adminisztrált büntető szankciók helyett arra van szükség, hogy annak a konfliktusnak a megoldását, amit a bűncselekmény fogalmával illetünk, azokra hagyjuk, akiké: az elkövetőre és az áldozatra, illetve közösségeikre.¹ Ez a paradigma legtöbb követőjének az értelmezésében nem radikális abolicionizmust jelent, hanem a büntető igazságszolgáltatás radikális átértelmezését: az állam a büntetőhatalom gyakorlását átadja az „érintetteknek”, és a maga szerepét pusztán a procedurális garanciák biztosítására és betartatására, illetve az érintettek által megállapított szankció végrehajtására korlátozza. A (helyreállító) büntetőeljárás célja, hogy dialógust teremtsen az áldozat(ok), az elkövető(k) valamint közösségeik tagjai között annak érdekében, hogy közösen megállapodjanak abban, hogy 1, miként állítsák helyre azt az *anyagi és nem anyagi kárt*, amelyik az áldozatnál a bűncselekmény elszenvedése következtében keletkezett, valamint 2, azokat a *társadalmi kötelekeket*, amelyek a bűncselekmény következtében meggyengültek vagy elszakadtak.²

¹ CHRISTIE, Nils: *A fájdalom korlátai*. Európa Kiadó, Budapest, 1990.; ZEHR, Howard: *Changing Lenses. A New Focus for Crime and Justice*. Herald Press, Scottsdale, Pennsylvania, 1990.

² BRAITHWAITE, John: *Restorative Justice and Responsive Regulation*. Oxford University Press, Oxford, 2001.

A másik paradigma nem a helyreállító igazságszolgáltatás lényegével kapcsolatos álláspontjában különbözik az előzőtől; a kettő közötti különbség annak a „hagyományos” büntetőeljáráshoz való viszonyáról vallott nézetekben van. A második megközelítés ugyanis nem mond le az állami büntetőigény érvényesítéséről a sikeres helyreállító eljárás után sem. Az állami büntetőhatalom gyakorlása és a helyreállító dialógus egyaránt legitím igényeket elégít ki; egymással nem helyettesíthetők, egymásnak nem alternatívái.³

Álláspontom szerint a büntetőhatalom gyakorlásának alkotmányos és jogállami keretei az első paradigmába tartozó elképzeléseknek a megvalósítását nem teszik lehetővé. Ebben az írásban ezért a helyreállító igazságszolgáltatást e második paradigma keretei közt értelmezem, és arra teszek kísérletet, hogy feltárjam azokat a pontokat, ahol a „hagyományos” és a helyreállító büntető igazságszolgáltatás modelljei potenciálisan konfliktusba kerülhetnek egymással egy jogállami büntető igazságszolgáltatás keretei között. Az írás nem filozófiai, és nem is jogi jellegű: *pönlógiai* szemléletet tükröz, a helyreállító mechanizmusok implementációjára hivatott büntetőpolitikai és jogpolitikai stratégia elméleti alapkérdéseivel foglalkozik.

Mindezek tárgyalása előtt szükséges azonban néhány, a büntetés igazolásával és a jogállami büntetőjoggal kapcsolatos alapvető összefüggés áttekintése.

A büntetés igazolásáról

A büntetés igazolást követel, mert morálisan problémás: súlyos beavatkozást jelent az emberi szabadság és autonómia érvényesülésébe. A büntetésre vonatkozó normatív elméleteket az általuk nyújtott igazolások jellege alapján két csoportba szokták osztani.

A *retributív* megközelítés szerint a büntetés a normáiban megsértett közösség reakciója a normasértésre. Igazolást nem kíván, célja önmagában van: a büntetés a normarendszer integritását hivatott megőrizni a normaszegés megtorlásával. Megtorlás hiányában a normarendszer meggyengül, és elveszti a legitimitását. A büntető szankció ezért a jogrendszer záróköve. A retributív büntetés erkölcsfilozófiai indíttatású: a büntetésnek expresszív funkciója van; erkölcsi rosszallást fejez ki, annak tudatosítására hivatott, hogy a bűn nem maradhat büntetlenül. Még-hozzá azért nem, mert az igazságosság azt követeli, hogy közösségi normák megszegőinek a normaszegés ne jelenthessen jogosulatlan előnyt a normának engedelmeskedőkkel szemben. A retributív büntetésnek a normaszegés súlyával is arányban kell állnia: csak így képes betölteni az expresszív funkcióját, csak így képes kifejezni az erkölcsi rosszallás mértékét.⁴

A „*konzekvencialista*” vagy célelméletek ezzel szemben azt állítják, hogy a büntetés ennél szélesebb értelmű legitimitást kíván. A jogrendszer integritása önmagában nem indokolja az emberi szabadság olyan mértékű korlátozását, amit a büntetés jelent. Az ilyen mértékű beavatkozást csak a büntetés célja, még-hozzá önmagán kívül eső célja legitimálhatja: a jövőbeli

³ DALY, Kathleen: *Revisiting the Relationship between retributive and Restorative Justice* (kézirat).

⁴ FEINBERG, Joel (1974): *Doing and Deserving. Essays in the Theory of Responsibility*. Princeton University Press, Princeton. 99.

normaszegések számának csökkentése, az adott cselekmény elkövetőjének és az adott norma-rendszer valamennyi kötelezettjének a vonatkozásában egyaránt. A konzekvencialista elméletek – szemben a retributív megközelítés erkölcsfilozófiai indíttatásával – teleologikus jellegűek, mivel a büntetést eszköznek tekintik egy meghatározott cél elérésében.

A konzekvencialista elméletek között a jövőbeli normaszegések csökkentésének módja szerint lehet különbséget tenni. A klasszikus utilitarista elméletek az elkövetőket racionális cselekvőknek tekintik, a normaszegések csökkentése ezért a racionális kalkuláció befolyásolásával történik: a büntetéssel okozott hátránynak nagyobbak kell lennie a bűncselekménnyel megszerezhető előnynél. A szankciónak ezért a bűncselekmény súlyával arányban kell állnia: a lényegesen súlyosabb szankció ésszerűtlen és erkölcsileg nem indokolható.

Az elrettentés elmélete ezzel szemben kifejezetten a túlzó, expresszív, aránytalanul súlyos szankciókra helyezi a hangsúlyt. Az aránytalanul súlyos szankció indoka különböző lehet: a közösség igénye a szigorúbb szankcióra, vagy pusztán az a tény, hogy nem minden bűnelkövetőt sikerül előkeríteni, nem minden bűncselekményre kerül fény, így annak az elrettentő hatásnak az eléréséhez, amit az utilitaristák az arányos szankciótól várnak, a büntetési tételek súlyosítására van szükség. Ebben az elméletben a büntetés lényegében a társadalmi kontroll eszköze, ahol a közösség érdeke (a biztonságra) egyértelmű előnyt élvez.

A rehabilitáció elméletei a jövőbeli normaszegések számának csökkentését az elkövető társadalmi rehabilitációjával látják elérhetőnek. Erre azért van szükség, mert a bűnelkövetés nem racionális kalkuláció, hanem társadalmi folyamatok eredménye. Ezek az elméletek ezért pozitivista irányultságúak, mert a büntetés sikerét a társadalomtudományos megismerés eredményeitől teszik függővé.

Az állami büntetőhatalom igazolásáról

Mivel a büntetőhatalom az állami szuverenitás egyik legfontosabb eleme, a normatív büntetési elméletek az állam szerepére vonatkozó politikai filozófiai nézeteket is magukban foglalnak.

A *liberális* politikai filozófiai elméletek szerint az állam elsődleges kötelezettsége az, hogy a polgárok számára a szabadságukat és az autonómiájuk érvényesülését biztosítsa – többek között a jogrenddel és az annak betartatására hivatott apparátus fenntartásával. A jogi szankció funkciója az, hogy a jogrend által megkívánt állapotot a jogi normák megsértése esetén elősegítse. Funkciójuk alapján ezek a szankciók lehetnek reparáló vagy kötelességstatuáló szankciók. A büntetőjogi szankció különleges státust foglal el: a büntetőjog a jogrend-szer „szankciós záróköve”, egyedüli feladata a jogi normák épségének fenntartása.⁵ Az állam csak és kizárólag erre az igényre alapozhatja büntetőhatalmát.⁶

⁵ SZABÓ András: Megelőzés és arányos büntetés. Megjegyzések a büntetés-tan újabb fejleményeihez Európában és az Egyesült Államokban. In *Magyar Jog*, (1993) 11, 879–911.

⁶ ASHWORTH, Andrew: Rights, Responsibility and Restorative Justice. *British Journal of Criminology*, Vol. 42. (1999) Nr. 3. 578–596.

A polgárok autonómiájának és szabadságának biztosítása mint a jogrendszer legfundamentálisabb célja ugyanakkor a büntetőhatalom korlátját is jelenti. Ezeknek a büntetőjogi szankció jelentette korlátozása csak az adott cél (mások szabadságának és autonómiájának biztosítása) érdekében legszükségesebb mértékű lehet.⁷

A *kommunitárius* elméletek⁸ szerint az egyéneket nem lehet oly módon a maguk izoláltságában szemlélni, ahogy ezt a liberális elméletek teszik. Az egyének ugyanis közösségek hálója veszi körül, a közösségi identitás nem választható el az egyéni sajátosságoktól, hanem azoknak az elválaszthatatlan része. Büntetőhatalmának gyakorlása esetén az államnak erre figyelemmel kell lennie. A kommunitárius filozófiára alapozó büntetési elméletek ezért lényegesen nagyobb szerepet szánnak a rehabilitációnak és a közösségbe való visszavezetésnek a büntetésben.

A büntetőhatalom jogállami korlátai

A büntetés a jog intézménye. Bármi is legyen a büntetésnek az igazolása, a büntetés mint jogintézmény az adott jogrendszer belső kényszereinek is alá van vetve. A büntetőjogi szankció ugyanis a szabadság és az egyéni autonómia jogi manifesztációját, a személyes szabadsághoz való jogot és az emberi méltóságot korlátozza, illetve sérti. A jogállamban ezért az állami büntetőhatalmat nem lehet az állami szuverenitás korlátlanágából levezetni. Azt sokkal inkább a jogrend védelme teszi szükségessé: a bűncselekmény ugyanis az egyéni szabadságot és autonómiát, végső soron pedig a mindezeket biztosító és garantáló jogrendet sérti.⁹ Ebből következik, hogy a személyes szabadság és autonómia bűncselekmény jelentette sérelme csak az adott cél elérése érdekében legszükségesebb korlátozást jelentheti csupán. A „legszükségesebb” mérték a jogsérelem súlyához igazodik: a súlyosabb jogsértések súlyosabb korlátozást indokolnak. A jogsértés súlyának a mértéke pedig épp a személyes szabadság és autonómia általa kiváltott vagy veszélyeztetett sérelme (így például az emberölés súlyosabb sérelem a testi sértésnél). Ebben áll a büntetés jelentette jogkorlátozás arányossága.

A büntetés jogállami korlátjának van egy másik dimenziója is. A szankció címzettjének személyes szabadságát és autonómiáját a szankció végrehajtása alatt is tiszteletben kell tartani: az nem irányulhat a személyiség átalakítására és erőszakkal való formálására. Az egyének szabadságában áll másnak lenni, szabadságában áll ad absurdum bűncselekményeket elkövetni – de egyrészt tudnia kell, hogy mely cselekmények elkövetése von maga után

⁷ FEINBERG, Joel: *The Moral Limits of the Criminal Law. Vol. 1, Harm to Others*. Oxford University Press, Oxford, 1984. 87.

⁸ BRAITHWAITE, John – PETTIT, Philipp: *Not Just Deserts. A Republican Theory of Criminal Justice*. Oxford University Press, Oxford, 1990.; DUFF, Anthony: *Punishment, Communication and Community*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

⁹ FEINBERG (1984) i. m.

büntetőjogi szankciót, másrészt az elkövetés következményeit (a szankció formáját és súlyát) is világossá kell tenni a számára. Ez utóbbiból következik a *nullum crimen sine lege*, nulla poena sine lege jogállami elve.

Helyreállító igazságszolgáltatás és jogállami büntetőjog

A helyreállító igazságszolgáltatás büntetési elmélete konzekvencialista elmélet, mert a büntető szankciónak a jogépség biztosításán túlmutató jelentőséget tulajdonít: a bűncselekmények áldozatának okozott anyagi és nem anyagi károk jóvátételét és a bűncselekmény következtében megsérült társadalmi kötelekek helyreállítását. Ez utóbbi egyrészt az áldozat segítségét jelenti, másrészt az elkövető közösségbe való visszavezetését.

Az elmélet az állam büntető igazságszolgáltatásban játszott szerepét tekintve ugyanakkor kommunikatív: a resztoratív igazságszolgáltatás logikája szerint büntető igazságszolgáltatás működésének nem kettő- (állam-elkövető), hanem négyoldalú (állam-elkövető-közösség-áldozat) viszonyokra kell épülnie.¹⁰

Az a keret viszont, amit a jogállamiság elve a büntető igazságszolgáltatás működése számára meghatároz, retributív és – az állam szerepét tekintve – liberális jegyeket mutat: a kiszabható büntetésnek megismerhetőnek és objektív szempontok alapján „kalkulálhatónak” kell lennie; a szankciónak a bűncselekmény által okozott vagy veszélyeztetett károkkal arányosnak kell lennie, és csak az elkövető jogainak legszükségesebb korlátozását foglalhatja magában, tartózkodnia kell az elkövető személyes autonómiájába való, a cselekmény súlyával nem indokolt beavatkozástól; a hasonló cselekményekért kiszabott büntetéseknek arányban kell egymással állniuk; a büntetőhatalmat pedig kizárólag a normát megalkotó teljes közösség képviselőjében eljáró állam gyakorolhatja.

Ezek az ellentmondások a helyreállító igazságszolgáltatás intézményeinek implementációja során konfliktusokhoz vezethetnek. Az ellentmondások többsége meghatározott jogalkotási megoldások segítségével kiküszöbölhető, másol azonban az ellentét kibékíthetetlennek tűnik. E konfliktusok közül az alábbiakban a leglényegesebbekkel foglalkozunk: a büntetés kiszámíthatóságával, a büntetés abszolút és névleges arányosságával, valamint az állami büntetőigény és a sértetti jogok érvényesítésének konkurenciájával.

A büntetés előreláthatósága

A büntetés mértékének előreláthatósága alatt elsősorban azt értjük, hogy a potenciális bűnelkövetőnek a bűncselekmény elkövetése előtt tisztában kell lennie a várható szankció

¹⁰ ASHWORTH, Andrew: Punishment and Compensation: State, Victim and Offender. *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 6. (1986) Nr. 1. 90.

jellegével és mértékével. Az egyes bűncselekményekhez rendelt szankció mértéke mutatja az adott cselekmény „súlyát”: minél súlyosabb a szankció, annál komolyabb az adott cselekménnyel potenciálisan okozható kár, annál súlyosabb a támadás a közösségi normarendszer ellen. A szankció mértéke az erkölcsi rosszallás mértékével arányos.

Ezt egyrészt garanciális szempontok követelik meg: a büntetés mint a jogrendszerben ismert legsúlyosabb szankció csak akkor lehet méltányos, ha a normák címzettjei az egyes normák megsértésének súlyával és következményeivel tisztában vannak. A büntetés jelentette drasztikus jogkorlátozás csak úgy indokolható, ha az elkövető a potenciális szankcióval és annak körülbelüli mértékével tisztában lehetett.

A büntetés előreláthatósága másodsorban azt jelenti, hogy a büntető szankció az elkövető magatartásának objektív ismérveivel, annak a tett elkövetésekor előrelátható következményeihez és az elkövető magatartásának felróhatóságához igazodik. A büntetés vagy annak mértéke nem alapulhat a tett elkövetése utáni körülményeken, objektíve előre nem látható következményeken, és nem szabható ki olyan cselekmények miatt, amik az elkövetőnek nem voltak felróhatók.

A rehabilitáció büntetéstan filozófiája szerint a bűnösségnek és a bűnösség fokának lényegesen kisebb a jelentősége. Ezért az adott cselekmény megítélésénél két szempontot kellett figyelembe venni: mi szolgálja legjobban a reszocializáció érdekeit, illetve hogy az elkövető jövőbeli, potenciális bűnelkövetésére nézve milyen prognózis állítható fel. A kiszabott szankció mértékét ezért túlnyomórészt a konkrét cselekményen és annak felróhatóságán túlmutató tényezők határozták meg. A büntetőtörvényben az adott bűncselekményekhez rendelt szankciók mértékét szélesen kell megvonni, hogy a szankció a büntetés céljához, a rehabilitációhoz a legmegfelelőbb lehessen. Az ilyen szankciók ezért nem feleltek meg a fenti értelemben vett előreláthatóság követelményeinek.

Az utilitarista és az elrettentést célzó modellben ezzel szemben a büntetés előreláthatósága és kiszámíthatósága a rendszer sikerének feltétele: a szankció jelentette joghátrány tudata kényszeríti a bűncselekménytől való elállására a potenciális elkövetők egy részét.

A helyreállító igazságszolgáltatás a maga tiszta formájában a büntetéskiszabás kiszámíthatóságának itt vázolt formájával több ponton is konfliktusban áll.

Először is, a helyreállító mechanizmusokban közösen megállapított jóvátétel mértéke elsősorban a bűncselekménnyel okozott (vagyoni és nem vagyoni) kárhoz igazodik. Mivel a helyreállító mechanizmusok kifejezett célja, hogy a bűncselekmény szubjektív percepciójának teret engedjen (úgy az elkövető, mind az áldozat részéről), az ilyen eljárásokban megállapított jóvátétel sokkal gyengébben kapcsolódik az adott bűncselekmény objektív körülményeihez. Az eredendően informális helyreállító eljárásban nem feltétlenül van helye a felróhatóság fokozatai alapján való differenciálásnak sem.¹¹

¹¹ ZEDNER, Lucia: Reparation and Retribution. Are They Reconcilable? *Modern Law Review*, Vol. 57. (1994) 232.

Másodszorban, a helyreállító mechanizmusokban a jóvátétel alapjául szolgáló kár a ténylegesen okozott kár, és nem a hipotetikus, előrelátható kár. A helyreállító eljárás informális jellege ugyanis nem nagyon enged meg az okozatossággal és a károk előreláthatóságával kapcsolatos kifinomult jogértelmezést; továbbá, a helyreállítás logikájával ellentétes volna az okozott károk polgári vagy büntetőjogi felelősség szempontjából releváns és irreleváns károokra való szétbontása is. A helyreállító mechanizmusok esetén tehát fennáll a veszélye annak, hogy az elkövető olyan károkért nyújt jóvátételt, amelyek neki büntetőjogi értelemben nem róhatóak fel, vagy amelyekért polgári jogi értelemben nem felelős.

Harmadrészt, a helyreállító igazságszolgáltatás fokozott hangsúlyt fektet az áldozatok igényeinek kielégítésére. Ez további bizonytalansági elemet visz az eljárásba: az áldozatok által *megélt* károk lehetnek súlyosabbak és enyhébbek a tényleges kárnál, az általuk elvárt szankció vagy jóvátétel pedig ehhez igazodik.

A helyreállító igazságszolgáltatás tehát a maga tiszta formájában nem nagyon egyeztethető össze a büntetés mértékének előreláthatóságának követelményével. Lehetséges-e ugyanakkor felállítani egy olyan hibrid megoldást, ami képes megőrizni a helyreállító igazságszolgáltatás alapelemeit és egyúttal kielégíteni a büntetés mértékének előreláthatóságával kapcsolatos jogállami követelményeket?

Egy helyreállító mechanizmus csak akkor érheti el a célját, ha az abban résztvevő áldozatnak és elkövetőnek tényleges lehetősége van a jóvátétel módjának, formájának és mértékének a meghatározására, és ha a jóvátétel a büntetőjogi szankció helyébe lép, vagy ha legalábbis a szankció kiszabásánál az áldozatnak nyújtott jóvátételt figyelembe veszi a bíró (a jóvátétel nem a törvényes szankció mellett, attól függetlenül érvényesül, hanem abba beleszámít).

Ha elfogadjuk, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás nem a büntetés alternatívája, hanem alternatív büntetés, akkor a két kombináció mutatkozik megvalósíthatónak.

Az egyik lehetőség az, ha a törvényben rögzített mértékű, az elkövetéskori körülményekhez, a cselekménynek az elkövetéskor előrelátható következményeihez és annak felróhatóságához igazodó szankció a kiszabható büntetés minimumát határozza meg. Vagyis egy sikeres helyreállító eljárás esetén sem lehet enyhébb a szankció a törvény meghatározta minimumnál. Egy ilyen megoldás azonban komoly korlátozását jelentené a helyreállító eljárásnak, mert azt az érzést keltené az áldozatban és az elkövetőben, hogy a jóvátétel megállapítására irányuló dialógusuknak nincs nagy a jelentősége. Az ebben rejlő veszélyek a szankciórendszer differenciálásával azonban mérsékelhetőek: míg a szabadságvesztés és a jóvátétel ekvivalenciáját nehéz megállapítani, lényegesen könnyebb ugyanez a jóvátétel és a pénzbüntetés vagy a közérdekű munka esetében.

A másik lehetőség a szankció maximumának a meghatározása. Ez a megoldás nagyobb autonómiát képes adni a helyreállító eljárás résztvevőinek a tényleges jogkövetkezmények megállapításában. A törvényi plafon egyúttal garanciális funkciót is képes betölteni, mert megakadályozhatja a túlzott mértékben punitív jóvátételi megállapodások létrejöttét. A törvényi plafon egy differenciált szankciórendszerrel párosítva a kiszámíthatóság követelményeinek is megfelelhetne.

Mindkét esetben kérdéses ugyanakkor, hogy a törvényben rögzített szankció és a helyreállító eljárásban elért jóvátétel egymáshoz való viszonyát ki vagy mi hivatott megítélni.

Lehetséges egy sikeres jóvátétel esetére törvényben meghatározni a szankció csökkentésének mértékét. Ez a megoldás lényegében a guilty plea és a helyreállító igazságszolgáltatás valamiféle hibridjét jelenti, mert a beismerő vallomás jelentette pergazdaságossági előnyökért cserébe az elkövetőnek nyújtott előnyöket terjeszti ki a jóvátétel intézményére (ami természetesen, ha informális alakban is, előfeltételezi a beismerő vallomást). Bár a guilty plea angol-szász eredetű, a pergazdaságossági szempontokat egyre inkább figyelembe venni kényszerülő kontinentális büntető eljárásjogi kódexekbe is megtalálta az utat a beismerő vallomásért a szankciók csökkentését kilátásba helyező jogintézmény. Egy ilyen „sentence discount”-szerű megoldás képes volna kielégíteni a büntetés kiszámíthatóságának követelményeit. Kérdéses azonban, miképp volna lehetséges törvényben megfogalmazni azokat az esetleges szempontokat, amelyek a jóvátétel mértékét és módját alakítják a resztoratív dialógusban. Félő, hogy ilyesfajta kiszámíthatóság követelményeinek csak akkor lehetne megfelelni, ha a helyreállító igazságszolgáltatás mechanizmusa elsősorban vagyoni jóvátételre koncentrálna.

A másik megoldás a szankció kiszámíthatósága szempontjából nagyobb kockázatokat rejt magában. A törvényben szabályozott szankciócsökkentés hiányában ugyanis a bíróra marad a jóvátétel és a törvény megkívánta szankció viszonyának a meghatározása. A kiszabható szankció maximumát törvényben megállapító modellben ez úgy néz ki, hogy a bíró dönt a jóvátételen felül vagy amellet kiszabott szankció mértékéről, oly módon, hogy a törvényi szankció korlátlan enyhítésére van lehetősége.

A korlátlan enyhítés lehetőségébe foglalt bírói diszkréció a szankció kiszámíthatóságának egy másik dimenzióját is felveti: a büntetőeljárás alá vont elkövető számára való kiszámíthatóságot (ezt nevezi Ashworth *in-system predictability*nek).¹² Míg az előbbi a nulla poena sine lege elvéből következik, az utóbbi a fair eljárás jogállami kötelezettségéből, és azt jelenti, hogy a helyreállító eljárásba bocsátkozó vádlott számára a bírói ítéletben esetlegesen megállapított szankció súlyossága nem lehet „meglepetés” (mint ahogy az áldozat számára sem, mert ez azt a benyomást keltheti, hogy a helyreállító dialógusba lépőknek ténylegesen nincs hatalmuk az eljárás végkimenetelének meghatározása felett – ez a helyreállító igazságszolgáltatás érvényesülésének komoly akadálya volna; igaz, ez már nem a jogállami büntető-igazságszolgáltatás körébe tartozó kérdés).

A büntetés arányossága (abszolút arányosság)

A büntetés arányossága a büntetőjogi szankcióval szembeni egyik legfontosabb jogállami követelmény. A büntetés ugyanis drasztikus jogkorlátozást jelent, a legsúlyosabbat, amit

¹² ASHWORTH, Andrew: Rights, Responsibilities and Restorative Justice. *British Journal of Criminology*, Vol. 42. (1994) Nr. 3. p. 586.

a jog szankcióként ismer. A jogállami elvekből következően ezért a büntetésnek csak a legszükségesebb korlátozással kell járnia. A legszükségesebb korlátozás pedig a cselekmény súlyához (a cselekmény által okozott vagy veszélyeztetett hátrány mértékéhez és az elkövető bűnösségéhez) igazodik. A büntetés arányossága ebben az értelemben pusztán a büntetést limitáló, nem a konkrét büntetést meghatározó tényező. Azt jelenti, hogy az adott cselekményre *kiszabható* szankciónak arányban kell állnia a bűncselekmény súlyával.

A büntetés arányosságának jogállami követelménye ezért jelentős korlátját jelenti az elrettentés és a rehabilitatív büntetés tiszta formájának. Az elrettentés büntetési filozófiája ugyanis éppen az aránytalanul súlyos szankciótól várja a kívánt cél, a bűncselekmények csökkenésének bekövetkeztét. A rehabilitatív büntetés gyakorlata pedig a szankció mértékét a sikeres rehabilitációnak, illetve az elkövetőnek a jövőbeli magatartására vonatkozó prognózistól teszi függővé.

A büntetés abszolút arányossága a helyreállító igazságszolgáltatás mechanizmusának a büntetőeljárásba való integrálása esetén bírói diszkrécióval (a törvény meghatározta büntetési tétel korlátlan enyhítésének lehetőségével a bűnösséget kimondó ítéletben) biztosítható.

A jóvátételről szóló megállapodások ideális esetben nem szorítkoznak anyagi szolgáltatásokra. Ebben az esetben viszont a szankciót kiszabó bírónak egy, az eset körülményeihez igazodó jóvátételi módot (pl. természetbeli szolgáltatást, munkavégzést stb.) kell a törvény megkívánta szankcióval összemérnie az arányosság biztosítása érdekében. Ez pedig csak egy differenciált szankciórendszer segítségével lehetséges. A helyreállító igazságszolgáltatás ezért a „hagyományosnál” differenciáltabb, sokrétűbb szankciórendszert feltételez.

A büntetés-kiszabás egységessége (névleges arányosság)

A büntetés-kiszabás egységessége a büntetés arányosságának másik dimenziója. Azt jelenti, hogy a konkrét cselekmény konkrét elkövetőjére kiszabott szankció a konkrét cselekmény konkrét súlyához igazodik. A mérce pedig az, hogy más, hasonló körülmények között elkövetett cselekmények elkövetőire milyen szankciót szabtak ki. Vagyis a hasonló tettek elkövetői az okozott hátrány és a bűnösség mértéke szerint azonos büntetésben részesítendők, a különböző tettek elkövetői pedig különböző büntetést érdemelnek.

Ez azt jelenti, hogy az egységesség követelménye a büntetés-kiszabást az elkövetés körülményeinek, az elkövető személyiségjegyeinek, motivációinak tipizálása és objektívizálása irányába mozdítja el: arra készíti, hogy meglássa a tipikust a jogesetek végtelen esetlegességében. A helyreállító igazságszolgáltatás szemszögéből azonban épp ugyanezek szubjektívizálása és egyediesítése a kívánatos. A helyreállító igazságszolgáltatásban nyújtott jóvátételt épp az különbözteti meg a deliktuális felelősségből folyó kártérítéstől, hogy a jóvátétel esetén a jóvátétel mértékét nem feltétlenül bűncselekmény által tényleges okozott, objektíve megragadható károk határozzák csak meg, hanem ezen károknak az áldozat által szubjektíve értelmezett mértéke is.

Ha az a cél, hogy a helyreállító dialógusban közösen megállapított jogkövetkezmény a dialógusban részt vevők egyedi igényeihez igazodjon, így az lényegesen változatosabb kell, hogy legyen a törvény által egyébként előírt szankciónál, akkor a büntetéskiszabás egységeségének a követelménye a helyreállító eljárásban nem biztosítható.¹³ Nem biztosítható akkor sem, ha a jogkövetkezmény tipikusan anyagi szolgáltatás (pl. kártalanítás) ugyan, de a kár megállapításánál megengedjük a szubjektív szempontok érvényesülését (ami deliktuális felelősség esetén nem lehetséges).

A bírói mérlegelés képes arra, hogy az abszolút arányosságon esett csorbát a büntetőjogi felelősséget kimondó ítéletben kiköszörülje. Ebben a kontextusban ugyanis a hasonlóság fennállása a büntetéskiszabás szempontjából releváns objektív körülmények segítségével állapíttatik meg. A bíró összemérhető dolgokat hasonlít össze: az adott ügyben a helyreállító eljárásban megállapított joghátrányt méri össze a törvény által megkívánt szankcióval. A névleges arányosság biztosítására irányuló korrekció azonban csak az adott ügyben, illetve a többi, hasonló ügyben megállapított szankció összevetésével volna lehetséges, ezekre azonban a bírónak nincs, és nem is lehet rálátása.

Állami büntetőhatalom és áldozati jogok

A jogállami büntetőjogban a büntetésnek mint a személyes szabadság és autonómia radikális korlátozásának igazolása két szinten mozog: az egyik a büntetést önmagában a normasértés tényére alapozza (retributív szankció/jogépségi büntetés), a másik mások szabadságának és autonómiájának tényleges sérelmére vagy veszélyeztetésére (mert az ezekkel szembeni védelem az állam kötelezettsége).

A jogállami büntetőjog azért nem egyeztethető össze a helyreállító igazságszolgáltatás radikális modelljével, mert a jogépségi büntetést nem lehet az érintettek meghatározására bízni. A büntetőeljárásban részt vevő áldozat nem a normáiban megsértett közösség reprezentánsaként van jelen: ezt az absztrakt entitást a vád képviselője (az állam) testesíti meg.¹⁴ Erre alapul az állam büntetőhatalma.

Másrészről viszont az állami büntetőigény érvényesítése a konkrét jogok sérelmét vagy veszélyeztetettségét nem orvosolja. A helyreállító igazságszolgáltatás viszont épp ez utóbbinak a lehetőségét teremti meg. A jogépségi büntetés és a helyreállító jóvátétel egymásnak komplementerei. Ebben az értelemben a helyreállító igazságszolgáltatás a büntetőjog jogállami céljainak kiteljesítését, és nem azok korlátozását jelenti, mert a bűncselekmény által megsértett vagy veszélyeztetett jogok helyreállítását teszi lehetővé. A retributív és helyreállító igazságszolgáltatás kiegészítik egymás hiányosságait, és egyúttal egymás kontrolljául is

¹³ O'HEAR, Michael M.: Is Restorative Justice Compatible with Sentencing Uniformity? *Marquette Law Review*, Vol. 6. (2005) 308.

¹⁴ ASHWORTH, Andrew: Some Doubts About Restorative Justice. *Criminal Law Forum*, Vol. 4. (1993). 286.

szolgálnak. A jogállami büntető igazságszolgáltatásnak a retributív büntetési elméletből következő követelményei (nulla poena sine lege és a szankció arányosságának az elve) garanciális korlátját jelentik a túlzott, punitív szankciók a helyreállító eljárás informalitásában és esetlegességében rejlő veszélyeknek.¹⁵ A resztoratív alapelvek viszont a retributív büntető igazságszolgáltatás által elhanyagolt konkrét jogsérelmek orvoslásának lehetőségét teremtik meg, és sikerrel akadályozhatják meg a tisztán retributív igazságszolgáltatás dehumanizáló, objektivizáló tendenciáit.

¹⁵ BRAITHWAITE, John: Setting Standards for Restorative Justice. *British Journal of Criminology*. Vol. 42. (1999) Nr. 3. 570.

◀ Edwin H. Sutherland és a fehérgalléros bűnözés 75 éve

Történetünk 75 évvel ezelőtt kezdődött az Amerikai Egyesült Államok egykori fővárosában, a pennsylvaniai Philadelphiában. Az 1682-ben William Penn alapította Philadelphia, azaz a „testvéri szeretet városa” 1791 óta már nem volt főváros, de az USA egyik legjelentősebb városa maradt, amelynek 1939-ben közel 2 millió lakosa volt. Az Egyesült Államok elindult a kilábalás útján az 1929 óta tartó nagy gazdasági válságból. Franklin D. Roosevelt (1882–1945, elnök 1933–1945) New Deal-programja már kezdte meghozni gyümölcseit, de az ország még mindig csak a lábadozás időszakát élte. A válság Európa számos országát még súlyosabban érintette, és nem kis részben járult hozzá a szélsőséges nézetek erősödéséhez, ami végül kormányra juttatta az ezen eszméket képviselő pártokat. Amerikában még béke honolt, de Európában már elkezdődött a II. világháború, 1939 szeptemberében a német hadsereg lerohanta Lengyelországot. Ilyen körülmények között került sor az Amerikai Szociológiai Társaság (American Sociological Society, ASS, ma American Sociological Association) 34. éves konferenciájára, amelyet az Amerikai Gazdasági Egyesülettel (American Economic Association, AEA) együtt tartottak. Ésszerű volt, hogy a közgazdászok és a szociológusok együtt tanácskozzanak, hiszen az előbbieknél a gazdaság és a pénzügyek rendbetétele volt a feladatuk, míg a szociológusok a válság társadalmi kárainak felmérésében és orvosolásában tudtak segíteni. Az ASS-konferenciákat hagyományosan év végén rendezték, mert a Társaság alapítása 1905. december 27-én történt, és az első konferenciára is 1906. december 27. és 29. között került sor. Philadelphia kellemes hely volt egy téli konferenciára, mert még ebben az évszakban sincs túl hideg arrafelé. 1939. december 27-én este 8 órakor az ASS elnöke, Jacob Viner (1892–1971) üdvözölte az egybegyűlteket. A Kanadában született Viner, aki ekkor a Chicago University professzora, Roosevelt elnök pénzügyminiszterének, Henry Morgenthau Jr.-nak a tanácsadója, kétségtelenül a konferencia egyik legrangosabb résztvevője volt, mégsem ő az, aki miatt még a 21. században is megemlékezünk erről az összejövetelről. Az öt követő előadó, az ASS 29. elnöke, az Indiana University professzora, Edwin H. Sutherland előadásának címe „The White Collar Criminal”,² azaz „A fehérgalléros bűnöző” vagy, ahogy 1948-ban Schäfer István³ magyarította, „A fehérgalléros büntetett” volt. A Sutherland alkotta új fogalom annyira kifejező volt, hogy nemcsak az angol (és a magyar), hanem

¹ Dr. Gönczöl Katalin professzornak, tanáromnak, a hazai és nemzetközi kriminológia kiemelkedő személyiségének ajánlom 70. születésnapja alkalmából.

² SUTHERLAND, Edwin H.: The White-Collar Criminality. *American Sociological Review*, 5, 1940. 1–12.

³ SCHÄFER, I.: *A „fehérgalléros” büntetett*. Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem, 1948.

sok más nyelv is átvette annak direkt fordítását, például németül Weisse-Kragen-Kriminalität, franciául crime en col blanc, olaszul criminalità in colletti bianchi. Meg kell jegyezni, hogy az angol írásmódban nincs közmegegyezés. Nyelvtanilag a „white-collar crime” lenne helyes, de akkor némileg elveszne a kifejezés metaforikus jellege. Ezért inkább a kötőjel nélküli formát használják a szakirodalomban. Sutherland sem volt következetes, az 1940-es cikkében⁴ használt kötőjelet, az 1949-es könyvének címében⁵ nem. Az angol értelmező szótárak, pl. az Oxford English Dictionary a kötőjeles formát használják. Sutherland szóalkotásának voltak előzményei. A white-collar worker kifejezés irodai (tehát nem fizikai) dolgozókra, miként a blue-collar a kétkezi munkásokra már az 1930-as években vagy még korábban megjelent. Sutherland is használta 1936-os könyvében⁶. Az első Országgh-féle Angol-magyar szótárban (1948) is már, mint bevett kifejezés szerepel. Sutherland könyvének egy lábjegyzetében⁷ a General Motors elnökének a könyvére (Sloan, Alfred P.: *Adventures of a white collar man*. New York, New York, Doubleday, Doran, 1941) hivatkozik. Azt írta, hogy olyan értelemben használja a white collar worker kifejezést, mint azt Sloan tette, tehát az üzleti élet vezetőit érti a fehérgalléros munkások alatt. (Rosszul idézte a könyv címét, a lábjegyzetben „Adventures of a white collar worker” cím szerepel, ami meglepő, mert Sutherland nagyon alapos tudós volt.)

Szinte jelképes, hogy abban a városban, ahol a Függetlenségi Nyilatkozatot és az Amerikai Egyesült Államok Alkotmányát fogalmazták, született meg a kriminológia egy új fogalma, amely azután jelentősen segített átértékelni mindazt, amit korábban a bűnözés társadalmi hátteréről gondoltak.

Ki volt Sutherland professzor?

Sutherland 1883. augusztus 13-án született a Nebraska állambeli Gibbonban, ahol apja görög nyelvet és könyvelést tanított a baptista iskolában⁸. A következő évben a családot már Kansasban találjuk, ahol az apa az Ottawa College történelem tanszékét vezette, majd 1893-ban visszatértek Nebraskába, ahol a családfő Grand Island College elnöke lett. A fia, Edwin, e történet hőse is itt szerezte meg alapidplomáját történelemből és melléktárgyként szociológiából 1904-ben. A University of Chicago hallgatója lett, először levelezőként, majd 1906-tól rendszeren hallgatóként végezte a szociológia és a történelem szakokat. Itt kezdett el érdeklődni a bűnözés szociológiai vonatkozásai iránt. Nagy hatással volt rá Charles R. Henderson

⁴ SUTHERLAND: i. m. (1940) 1.

⁵ SUTHERLAND, Edwin H.: *The White Collar Crime*. Dryden, New York, 1949., és SUTHERLAND, Edwin H.: *The White Collar Crime. The Uncut Version*. Yale University Press, New Haven, 1983.

⁶ SUTHERLAND, Edwin H. – LOCKE, Harvey J.: *Twenty Thousand Homeless Men: A Study of Unemployed Men in Chicago Shelters*. Lippincott, Philadelphia, 1936.

⁷ SUTHERLAND: i. m. (1983) xviii.

⁸ SUTHERLAND: i. m. (1983) xviii.

professzor, akinek könyvéből⁹ tanult, és aki például ilyen megállapításokat tett: „A műveltség módosítja a bűnözés formáit, kevésbé durvává és erőszakossá, viszont ravaszabbá, a legalitás határán mozgóvá teszi. A tanultság utat nyit új és nagyszabású bűnelkövetés irányába, mint például a választások, a tanácsok, a törvényhozás züllesztése, a sajtó és a köztisztviselők megvesztegetése.”¹⁰ E nézetek jelennek meg három évtized múlva Sutherland művében is. Két évig, 1909 és 1911 között Sutherland a Grand Island College-ben tanít szociológiát és pszichológiát, majd újabb két évre visszatér Chicagóba tanulni, ahol 1913-ban meg is védi a Ph.D. disszertációját. Formálisan Henderson volt a témavezetője, de mivel ő éppen ekkor hosszabb időt Indiában töltött, Robert Hoxie (1868–1916) foglalkozott vele. A disszertációját, amelynek címe: „A munkanélküliség és közmunka-ügynökségek” volt, magna cum laude fokozattal védte meg. Ezt követően a Missouriban lévő Libertyben, a William Jewell College-ban vállalt állást, annak szociológia tanszékén. Nem szeretett itt lenni, mert a tanszék létrehozója és szponzora a keresztényszocialista, míg a főiskola elnöke az evangéliumi tanok hirdetését várta el tőle, és neki egyik sem tetszett. Az itt töltött hat év legfontosabb eredménye az volt, hogy 1918-ban megnősült, elvette a szállásadónője leányát, Myrtle Crewst. Egy lányuk született. Az elkövetkező évek az egyetemek közötti vándorlással teltek. 1919-től hat évig a University of Illinois-on dolgozott, ahol megírta a később 10 kiadást megért kriminológia tankönyvét 1924-ben.¹¹ Ezután Minnesota következett (1926–1929), ahol már professzori beosztást kapott. Innen New Yorkba vezetett az útja, ahol Bureau of Social Hygiene-ben az amerikai és az európai börtönviszonyok összehasonlításával foglalkozott. Ezután a University of Chicago meghívását fogadta el, ahol 1935-ig tartózkodott. Ezek alatt az évek alatt írta meg a már idézett könyvét, „*Twenty Thousand Homeless Men: A Study of Unemployed Men in Chicago Shelters*” címmel. Chicagóból az Indiana University újonnan alapított Szociológia Tanszékére vezetett az útja, ahol azután a következő 15 évben, haláláig dolgozott. Itt született fő műve is, amelyhez már évek óta gyűjtötte az anyagot, és amiről a továbbiakban szólunk. Munkába menet kapott agyvérzést, és még aznap, 1950. október 11-én elhunyt.

Az 1939. december 27-i előadás és visszhangja

Sutherland az előadásában kifejtette, hogy olyan személyek, akik a társadalomban és a gazdaságban magas pozíciót töltenek be, ugyanolyan gyakran megsértik a törvényeket, mint más személyek, de őket nem tartóztatják le és nem ítélik el. Nekik elég pénzük van a legjobb ügyvédek megfizetni vagy befolyásolni az igazságszolgáltatás gépezetét. Az a bűnözési típus, amire fel akarja hívni a figyelmet, nem általában ezen személyek által elkövetett

⁹ HENDERSON, Charles R: *Introduction to the Study of Dependent, Defective, and Delinquent Classes*. D. C. Heath, Boston, 1901, 2. kiadás.

¹⁰ HENDERSON: i. m. 250.

¹¹ SUTHERLAND, Edwin H.: *Principles of Criminology*. Chicago, University of Chicago Press, 1924.

törvénysértésekre vonatkozik, hanem csak olyanokra, amelyeket foglalkozásukkal kapcsolatban követnek el („a crime committed by a person of respectability and high social status in the course of his occupation”). Az ilyen típusú bűnözést hívja fehérgalléros bűnözésnek. Hangsúlyozza, hogy a magas szociális státuszú egyének által elkövetett gyilkosság vagy házasságtörés éppúgy nem tartozik ide, mint az alvilág gazdag tagjainak tettei, hiszen az előbbi ügyeknek nincs közük a foglalkozásukhoz, míg az utóbbi esetben gazdag, de nem tekintélyes, magas társadalmi rangú emberekről van szó. Ha arról beszélt volna, hogy politikusok és gazdag üzletemberek is elkövetnek bűnöket a tevékenységük során, még nem váltott volna ki nagy visszhangot, hiszen erre Cesare Beccaria már a 18. században, majd a 19. században Marx és Engels is rámutatott, de Sutherland konkrét adatok sorával bizonyította azt, hogy a nagyvállalatok sorozatosan megsértik a törvényeket. E törvénysértések nagy része nem kerül bíróság elé, pedig az elkövetésért felelős személyeket ugyanúgy felelősségre kell vonni, mint azokat, akik az erőszakos vagyon és élet elleni bűncselekményeket elkövetik. Az viszont, hogy a nagy cégek folyamatosan szegik meg a törvényt, figyelembe véve a nagy gazdasági-pénzügyi válság hangulatát is, sokkolhatta a résztvevőket. Meglephette a hallgatóságát, még akkor is, ha a 19. századi üzletemberek és iparmágnások széles körét már az 1870-es évektől kezdve „rablóbaróknak” nevezték az általuk alkalmazott, sokszor erőszakos módszerek miatt. A csalások, politikusok megvesztegetése, befektetők szándékos becsapása mindennapos gyakorlattá vált, de gyilkosságok megrendelésétől sem riadtak vissza. Ezek az emberek hihetetlen nagy vagyonra tettek szert, főleg az út- és vasútépítések, az acélipar, az olajtermelés, a cukoripar, az ingatlanspekuláció, valamint banki műveletek területén. Néhány, ma is ismert név: John Jacob Astor, Andrew Carnegie, Andrew W. Mellon, John D. Rockefeller és Cornelius Vanderbilt. Az, hogy Sutherland a legnevesebb cégeket és azok felelős vezetőit akarja pellengérré állítani, hamar elterjedt, és ez volt az oka, hogy a 10 évvel később megjelent könyve bizony erősen öncenzúrázott példány volt, mert perek sorával fenyegették meg.

A híres könyv és az első öncenzúrázott kiadás

A könyv megjelenéséig tíz év telt el. Sutherland előadása termékenyítően hatott, szociológusok és jogászok kezdtek foglalkozni a problémával. Az egyik – napjainkban is folyó vita – a fehérgalléros bűnözés meghatározását érintette.¹² Ezzel összefüggésben Sutherland egyik

¹² Lásd: INZELT, É.: A fehérgalléros bűn és bűnhődés – az amerikai példa. *Rendészeti Szemle*, 55 (6), 2007. 84–97; LIPPMAN, M.: *Contemporary Criminal Law, Concepts, Cases, and Controversies*. Ch. 14: White-Collar Crime. Sage Publ., 2007. 501–531; NELKEN, D.: White-collar and corporate crime. In: *The Oxford Handbook of Criminology* (eds. M. MAGUIRE – R. MORGAN – R. REINER), 2007; INZELT, É.: White-collar Crime During the Political and Economic Transition in Hungary, US. *China Law Review* 8(4), 2011, 352–379; FRIEDRICH, David O.: *Trusted Criminals*. White Collar Crime in Contemporary Society. 4. kiadás, Wadsworth, Belmont, CA, U.S.A., 2009.

alaptételét is vitatták, nevezetesen azt, hogy bűnözőnek lehessen nevezni egy nem jogerősen elítélt személyt is.¹³ Ez volt az érve a Dryden Press kiadónak is, amely ugyan elfogadta a kéziratot Sutherlandtól, aki egyébként a szociológiai szerkesztő volt a kiadónál, de közölték a szerzővel, hogy a vállalatok nevét ki kell hagyni, mert ha bűnözőknek nevezi azokat, miközben bíróság nem ítélte el őket,¹⁴ a kiadónak kell majd fizetni a jó híruk megsértéséért. Hasonló nyomás nehezedett a szerzőre az Indiana Egyetem részéről is, bár ők meg attól féltek, hogy elvesztik a támogatóikat az üzleti életből. Sutherland ingadozott. Még a diákjai is arra biztatták, hogy ne húzzon a könyvből, menjenek csak bíróságra, és ott bizonyítsák be az igazukat. Esetleg a cégek elítélését is el lehet érni.¹⁵ Sutherland végül kihúzta a neveket, még az esettanulmányokat tárgyaló fejezetből is. Meg kell jegyeznünk, hogy feltehetően a háborús évek sem kedveztek az ügynek, mert éppen ezekre a nagyvállalatokra támaszkodott az amerikai hadiipar. Az 1950-es évektől kezdve a fehérgalléros bűnözés kutatása is lanyhult. Nem segítette a McCarthy-korszak, de a hidegháború sem, hiszen ez feltárta volna a társadalom belső problémáit. Az amerikaiak kezdtek jól élni, nem foglalkoztatta őket az, hogy mi minden történik a háttérben. Nyugat-Európa népeinek is más gondjai voltak, az újjáépítés erőfeszítései kötötték le az energiákat. A Szovjetunióban és a szocialista országokban pedig hivatalosan nem létezhetett ilyesmi. Bár a kriminológiai kutatás az 1970-es években kezdett újra intenzíven foglalkozni a témával, sokáig maradt minden a régiben. Ezért keltett azután nagy szenzációt az, hogy a Worldcom, az Enron és más esetekben a fehérgalléros ügyek bíróság elé kerültek, és súlyos ítéletek is születtek. De ez már az utóbbi évtized története.¹⁶

A teljes kiadás

Az 1983-as kiadást olvasva hamar megérthetjük azt, hogy az eredeti könyvvel mi volt a kiadó és az egyetem gondolja. Gyakorlatilag nem volt olyan jelentős amerikai cég, amely kimaradt volna a sorból. Sutherland felfogása szerint ugyanis a megfelelő állami hivatal elmarasztalása ugyanolyan értékű, mint egy bírósági ítélet. Ő azt egyfajta próbára bocsátásnak tekinti.

A könyv első, mindössze tízoldalas, „A fehérgalléros bűnözés” címet viselő részében Sutherland rámutat arra, hogy létezik ez a bűnözési forma, kifejti, hogy melyek ennek az ismérvei, és miért kell ezzel foglalkozni. A legfontosabb érve az, hogy a fehérgalléros bűnözés okozta kár összege nagyságrendekkel nagyobb, mint amit a közönséges, általános értelemben vett bűnözés okoz. Felfogását néhány példával támasztja alá. Említ egy kereskedelmi láncot, amely éves átlagban 500 betörést és rablást szenved el. Ennek kárösszege közelítőleg

¹³ TAPPAN, P.W.: „Who is the criminal?” *American Sociological Review*, 12, 1947, 96–102.

¹⁴ Az Amerika Egyesült Államokban már 1909 óta lehetőség van a társaságok (corporations) büntetőjogi felelősségre vonásának.

¹⁵ CRESSEY D. R.: *Preface in Sutherland, Edwin H., White Collar Crime*. New York, Holt, Rinehart and Winston, 1961.

¹⁶ Ld. FRIEDRICH: i. m. 90.

135 000 dollár. Az egyik vezető tisztviselő viszont egyetlen évben 800 000 dollárt sikkasztott. Még ennél is nagyságrendekkel nagyobb, 580 millió dollár az a kár, amit az egyik befektetési cég okozott a befektetőinek 1929 és 1935 között, becsapva őket a portfólió összetétele tekintetében, ami azután a csillagászati veszteséget okozta. Sutherland hangsúlyozza azt is, hogy míg egy közönséges büntény nem ingatja meg a közbizalmat, az ilyen esetek igen. Igazát bizonyítandó, a könyv fő részét képező második fejezetben 70 nagy cég különböző típusú törvény- és szabálysértési eljárásaival foglalkozik. Hivatalos forrásokra támaszkodott, amelyek megjelentek a Federal Reports és az American State Reports kiadványokban, ezek a szövetségi, állami és városi bíróságok ítéleteit ismertetik. Felhasználta a Szövetségi Kereskedelmi Bizottság, az Államközi Kereskedelmi Bizottság, az Értékpapír és Tőzsde Bizottság, a Nemzeti Munkaügyi Testület és a Tiszta Élelmiszer és Gyógyszer Bizottság jelentéseit is. A Szabadalmi Hivatal szabálysértéseit nyilvánosságra hozó Official Gazette kiadványban is megdöbbentő adatokra bukkant. Végezetül hasznos forrást jelentett a New York Times archívuma, amely újság 1913 óta katalogizálta is a megjelent cikkeit, tehát aránylag könnyen követhető volt a különböző cégek ellen indított eljárások mikéntje, az ítélet és a nyilvánosság reakciója is.

Sutherland sok esetet típusokra osztva, részletesen is eleméz, de ezek akárcsak vázlatos ismertetésére e rövid írásban nyilvánvalóan nincs módunk. A fontosabb adatokat 18 táblázatban foglalja össze, amelyek megdöbbentő számokat tárnak fel. Sok cég már megszűnt, de számos, ma is létező nagy cég is ott szerepel ezeken a szegyenlistákon. Sutherland egyik fontos megállapítása éppen az, hogy a bírósági ítéletek és a különböző bizottságok elmarasztaló határozatai szinte alig befolyásolták a vállalatok társadalmi presztízsét. Álljon itt néhány példa ismert cégnevekkel és számokkal.

General Electric (a kereskedelem befolyásolása: 13 elmarasztaló ítélet; félvezető hirdetés: 2; törvényszegések: 9; munkaügyi szabályok megsértése: 0; jutalékkal való visszaélés 0, egyéb: 1); General Motors (ugyanezek a számok sorrendben: 6, 2, 22, 9, 0, 1); Goodyear (1, 1, 4, 3, 0, 5); Procter & Gamble (1, 8, 1, 1, 0, 2); Sears Roebuck (0, 18, 20, 1, 0, 0); U.S. Steel (9, 2, 5, 2, 5, 3). Az elmarasztalások java része az 1932–1944 közötti periódusra esik. Számos törvény, például a The National Labor Relations Law (1935), amelyek alapján ezen ítéletek egy részét hozták, csak az 1930-as években született. Nyomon követhető, hogy a Sherman-féle trösztellenes törvényt 1890 óta folyamatosan megsértették, ezért ebben az időszakban e törvényhez több kiegészítő rendelkezést hoztak, főleg annak hatására, hogy a gazdasági-pénzügyi válság feltárt okait kezeljék. Az is kitűnik, hogy a Department of Justice elég vonakodva indított nagy cégek ellen büntetőeljárást, az elmarasztalások java része a megfelelő bizottságokhoz köthető, amelyek határozatai a törvényellenes állapot megszüntetésére irányultak, és pénzbüntetést róttak ki. A cégek pénzügyi manipulációit is részletesen tárgyalja Sutherland; érdekes, hogy a bankok szerepével keveset foglalkozik. Ezek jobbra részvénymanipulációk, hamis jelentések, veszteségek elhallgatása és eltüntetése, a részvények „felvizezése”. Itt számol be a szerző arról is, hogy aktív politikusok vagy más befolyásos személyiségek hogyan kaptak pénzt cégektől korábbi vagy a jövőben

elvárt szolgálataikért. Például jóval a piaci ár alatt vehettek részvényeket, vagy a J. P. Morgan 1929-ben 7 millió dollár értékű ilyen „ajándékot” adott, többek között John Calvin Coolidge Jr., az Egyesült Államok 30. elnöke (1923–1929) is részesült 30 000 dolláros kedvezményben. (Coolidge-ot egyébként nem tartják számon az igazán korrupt elnökök között.) A nagy cégek rendkívül találékonyan, gyakorlatilag minden illegális tettet elkövettek. Például a nagy cukorfinomító cég, az American Sugar Refining Company éppúgy követett el vízlopást, mint adó- és vámcsalást. Lopták a vizet a New York-i hálózatból, ezért megegyezés után 295 422 dollárt fizetett a városnak, egyéb felelősségre vonás azonban nem történt. A vámcsalások miatt indított polgári perben több mint 2 millió dollár kifizetésére kötelezték a céget. Az ehhez kapcsolódó büntetőperben 4 vámtisztet elítéltek. A cég vezetőjét 2 év börtönbüntetésre és 5000 dollár megfizetésére ítélték, amit Taft elnök 30 nap elzárásra változtatott. Sutherland azt is bizonyította, hogy a nagy közműcégek is sorozatosan becsapták a fogyasztókat és a befektetőket, megsértették a versenyszabályokat, tisztviselőket, szenátorokat vesztegettek meg, és választásokat befolyásoltak. E témával külön fejezetben foglalkozik, mert szerinte e cégek nevében (public utility corporations) is benne van az, hogy a közt szolgálják. Ez persze elég naiv hozzáállás, de annyiban igaza van, hogy ezen cégeknek sajátos jogaik és lehetőségeik vannak, például a kisajátítás. A szövetségi projekteknél, például a vízierőművek esetében nagymértékben túlárazták a költségeiket. Összesen 38 pert sorol fel Sutherland, ebből 7 büntetőper, de szerinte ez csak a jéghegy csúcsa. Érdekes, hogy az egyik nagy vesztegetési ügyet azért nem lehetett elhallgatni, mert a helyi újság St. Louis-ban folyamatosan napirenden tartotta azt. Ez azért figyelemreméltó, mert ezek a cégek nagy pénzeket fordítottak újságírók befolyásolására is, valamint a lakosság rokonszenvének megnyerésére, amit persze azok fizettek meg a szolgáltatás árában. Sutherland megállapította, hogy az áldozatok a társadalom széles köréből kerülnek ki. Ezek lehetnek a fogyasztók, a versenytársak, a részvényesek és más befektetők, feltalálók és alkalmazottak, illetve az állam, az adócsalások és az állami tisztviselők megvesztegetése esetében.¹⁷

A 4. fejezet a fogalom értelmezésével foglalkozik. Ennek első alfejezete a beszédes „A fehérgalléros bűnözés mint szervezett bűnözés” címet viseli. Sutherland rámutat arra, hogy a pénzembereknek is sajátos kultúrájuk van, amely ugyan különbözik a hagyományos bűnözők, például a tolvajok világától, de sok a hasonlóság is. Mindkét kategóriában a visszaeső bűnelkövetés általános jelenség. Nagy különbség viszont az, hogy míg a társadalom kiközösíti a bűnözőket, és a visszaeső bűnözők különösen szigorú büntetésben részesülnek, a cégek vezetőit nagyon ritkán büntetik meg, a cégek felelősségre vonása pénzbüntetésekben realizálódik, eltiltják őket a törvényellenes gyakorlattól, mindazonáltal a cégek társadalmi presztízsét ez legtöbbször alig befolyásolja. A fehérgalléros bűnözők abban is különböznek a közönséges bűnelkövetőktől, hogy magukat legfeljebb törvényszegőknek tartják, de nem bűnözőknek, míg az utóbbiak bevallják, hogy ők bűnözők. Az üzletemberek, miként a közönséges bűnözők is, szeretnék nekik kedvező törvényi környezetet, vagyis azt, hogy minél kisebb korlátozással folytathassák a számukra hasznot hozó tevékenységeket.

¹⁷ SUTHERLAND: i. m. (1983) 227.

Az üzletemberek ezt gyakorta el is érik. Sutherland megállapítja, hogy a „fehérgalléros bűnelkövetések nemcsak szándékosak, hanem szervezettek is” („White collar crimes are not only deliberate; they are also organized”).¹⁸ A társaságoknál a felelősség gyakorta megoszlik a különböző szintű vezetők között. Ezért nehéz személyi felelősséget megállapítani. Sutherland számos példával illusztrálja azt, hogy míg a vállalatot megbüntették, személyre szóló ítélet nem született, az összes érintett vezetőt felmentették. Komoly veszély a társadalomra az is, hogy a bűnös gyakorlatok terjednek, hiszen a többi cég is csak úgy tud versenyképes maradni. Sutherland a könyvét egy rövid összefoglalással fejezi be. Ennek leglényegesebb üzenete az, hogy a fehérgalléros bűnözés is bizonyíthatóan bűnözés, tehát így is kell kezelni.

A mának szóló tanulságok, a definíció tágításának problémája

Sutherland a kriminológia tudományának kétségtelenül egyik nagy, úttörő alakja volt a 20. században. Ahhoz, hogy a társadalom legfelső köreinek nagy hatalmú és tekintélyű urait bűnözőkként mutassa be, nem csekély személyes bátorság is kellett. Megállapításait a fehérgalléros bűnözésről igazából az elmúlt két évtizedben kezdték igazán értékelni. Tanainak reneszánsza összefügg azzal is, hogy több évtizednyi prosperitás után a gyakori gazdasági-pénzügyi válságok megingatták a gazdasági és a politikai rendszerben való bizalmat. Sokan veszítették el megtakarításaikat, otthonukat, nyugdíjalapok mentek tönkre, ezért érthető, hogy a felelősök megismerése és megbüntetése széleskörű társadalmi követelésként jelent meg.

Sutherland főleg a nagy cégek vizsgálatával foglalkozott, tehát azzal a területtel, ami ma „corporate crime”, illetve „state-corporate crime” címszó alatt jelenik meg a szakirodalomban. Ezek nagy része a gazdasági bűnözés (economic crime), illetve foglalkozás körében elkövetett törvényszegések (occupational crime) vagy a hatalommal való visszaélés (abuse of power) kategóriájába esik. Nagyszámú példát mutatott be gazdasági és politikai korrupcióra, vesztegetésre, csalásokra, a bennfentes kapcsolatokra épülő csalásokra, a csalárd csődre, az adócsalásra, a biztosítási csalásokra, megtévesztő hirdetésekre, értékpapírokkal kapcsolatos bűncselekményekre, sikkasztásokra, munkaügyi visszaélésekre és még további sajátos esetekre, mint például szabadalmak elbitorlása, embargó megszegése. Kevesebb figyelmet fordított az egyének által elkövetett korrupcióra, foglalkozás körében elkövetett, a cég, illetve a hivatal működésétől független bűncselekményekre, és más, nem szorosan a cégekhez kötődő bűncselekményekre. A környezetkárosítás az ő idejében még nem került a társadalmi érdeklődés homlokterébe, tehát Sutherland sem tért ki e problémára. Természetesen a számítógépes, informatikai bűnözés sem merülhetett fel 70-80 évvel ezelőtt. Viszont foglalkozott olyan kérdésekkel, mint a háborús bűnök, embargó megszegése és az árulás. Igaz, hogy az előbbi esetben a háborús gazdasági rendszabályok megszegése: indokolatlan áremelés, romlott élelmiszer szállítása a hadseregnek szerepel, és nem az, amit ma háborús büntetnek

¹⁸ SUTHERLAND: i. m. (1983) 229.

hívunk. Az embargó megszegése és az árulás címszó alatt viszont már olyan eseteket ismeret, amelyek a mostani időkben is előfordulnak: illegális kereskedés hadban álló államokkal, hadititkoknak számító ismeretek átadása.

A „fehérgalléros bűnözés” kifejezés olyan népszerű lett az elmúlt évtizedben, hogy a különböző szerzők és testületek egyre tágtítják a fogalmi határait¹⁹. Gyakorta figyelmen kívül hagyják azt, hogy Sutherland nem az összes nem-erőszakos bűncselekményt kívánta e kategóriába sorolni, hanem kiemelten csak azokat, amelyek magas társadalmi pozíciójú személyekhez, üzletemberekhez vagy politikusokhoz köthetők. Egy egyéni kis értékű adócsalás vagy biztosítási csalás ide sorolása megkérdőjelezheti a fogalom értelmét. Az áfacsalások, az „olajszőkítés” vagy a pénzmosás sokszor a fehérgalléros bűnözők és a szervezett alvilág együttműködésén alapszik. A bankkártyacsalásokat vagy a pénzhamisítást is ritkán követik el a társadalom által nagyra becsült emberek. Az ügy kezelésében találhatunk végleteket is, például Friedrichs²⁰ az iskolai „puskázást” is ide sorolja. Célszerű megmaradnunk Sutherland eredeti felfogása mellett, kibővítve az ide tartozó bűnesetek körét azokkal, amelyek Sutherland idejében még nem merültek fel, vagy nem volt még fontosak.

Az évszázadok során a hatalmasok megbüntetése mindig kritikus kérdés volt. Anakhar-szisz, Plutarkhosz, és évszázadokkal később Honoré de Balzac is azzal a szemléletes példával élt, hogy a törvények is olyanok, mint a pókhálók: a kis rovarok fennakadnak a pók hálóján, a nagyok elszakítva azt keresztülrepülnek rajta.

Valóban kívánatos lenne, hogy törvényeink, igazságszolgáltatásunk hálójában fennakadjanak a társadalom tagjainak kárára cselekvő, a társadalom morálját romboló gazdasági és politikai szereplők, akármilyen magasan vannak is a társadalom hierarchiájában. Sajnos erre még várunk kell. Nem javult a helyzet Sutherland 1939-es előadása óta. Sőt a gazdasági és a politikai elit összefonódása (state capture,²¹ state-corporate crime²²), amikor a gazdasági szereplők befolyásolják a törvényhozást és az állami szervek tevékenységét, vagy a kormányzat – túlterjeszkedve szabályozó funkcióján – kívánja meghatározni a gazdaság működését, a törvényes versenyt, egyre nagyobb problémává válik. Az, hogy ezt a problémát a kriminológia nyelvére le tudjuk fordítani, döntő mértékben Sutherland munkásságának köszönhető.

¹⁹ Ld: INZELT: i. m. (2007) 84–97; LIPPMAN: i. m. 501–531; INZELT: i. m. (2011) 352–379; FRIEDRICHS: i. m. (2009).

²⁰ FRIEDRICHS: i. m. (2009) 111.

²¹ Ld: BURAI, P. – HACK, P. (eds.): *Corruption Risks in Hungary 2011 – National Integrity Study*. Transparency International, 2011.

²² Lásd: AULETTE, J.R. – MICHALOWSKI, R.: Fire in Hamlet: a Case Study of State-Corporate Crime. In: TUNNELL, K. D. (ed.): *Political Crime in Contemporary America: a Critical Approach*. New York, Garland, 1993. 171–206. KRAMER, R. – MICHALOWSKI, R.: The original formulation. In: MICHALOWSKI, R. – KRAMER, R. (eds.): *State-corporate crime: Wrongdoing at the intersection of business and government*. New Brunswick, N.J, Rutgers University Press, 2006. 18–26.

◀ A makrokriminalitás megelőzésének rögzös útjáról

A bűnmegelőzés több évtizedes múltra tekint vissza, s az elmúlt fél évszázadban fokozatosan a közvélemény, a politikai szereplők, a bűnüldözés és a bűnmegelőzés gyakorlati szakemberei, továbbá a bűnügyi kutatók figyelmének középpontjába került. A világ legkülönbözőbb országaiban prevenciós intézmények sora igyekszik a bűnözés kedvezőtlen hatásait megelőzni, vagy ha ez nem lehetséges, akkor legalább a következményeit csökkenteni. Mind az állami-kormányzati (összefoglaló névvel: hatósági), mind a magánkezdeményezések összehangolásával működtetett, s nem ritkán a hatósági kezdeményezésekkel is kapcsolatot tartó prevenciós aktivitások két nagy csoportba sorolhatók, úgymint a társadalmi és a szituációs bűnmegelőzés. (A tevékenységek e fajta csoportosítása nem jelenti feltétlenül azt is, hogy nincs közöttük kapcsolat, lazább vagy szorosabb együttműködés.) A fent említettek mindegyike túlnyomó részben a mikroprevenció kategóriájába sorolható.

A társadalmi bűnmegelőzés¹ nagy figyelmet szentel azoknak a társadalmi és gazdasági folyamatoknak, változásoknak, amelyek fontos szerepet játszanak a bűnözői karrier kialakulásában, a bűnöző életmód rögzülésében. Jellemző vonása továbbá, hogy az emberek élethelyzetére fókuszál, legyen szó a bűnözői karrier megindulásának, a büntető igazságszolgáltatás káros hatásainak megelőzéséről vagy mérsékléséről, vagy éppenséggel a bűncselekményi áldozattá válás megelőzéséről, a sértetti károk enyhítéséről. A nagy bűnmegelőzési programok hagyományosan ebben a körben mozognak. E tevékenységben a legkülönbözőbb szakmák művelői találtak egymásra.

A szituációs bűnmegelőzés az előbbinél később, a huszadik század utolsó évtizedében került a figyelem középpontjába, s élére kezdetben többnyire vezető rendőrtisztek álltak,

¹ A társadalmi bűnmegelőzés magyarországi menedzselésében, jogi keretek közötti szabályozásában Gönczöl Katalin munkássága kiemelkedő. Ld. például: GÖNCZÖL Katalin: A bűnözés és a bűnmegelőzés Magyarországon a rendszerváltás időszakában. *Magyar Jog*, 1991/11. 646.; *Esély* 1992/1. 42.; GÖNCZÖL Katalin: A bűnmegelőzés modellje. In: GÖNCZÖL Katalin – KORINEK László – LÉVAY Miklós (szerk.): *Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll*. Budapest, 1999. 127.; GÖNCZÖL Katalin – KERESZI Klára: Cselekvési program – Kormányzati intézkedések és kezdeményezések a társadalmi bűnmegelőzés ösztönzésére. *Kriminológiai Közlemények* 61. Budapest, 2004. 9.; GÖNCZÖL Katalin: A bűnözés társadalmi reprodukciója, deviancia-kontroll, társadalmi bűnmegelőzés. In: GÖNCZÖL Katalin – KERESZI Klára – KORINEK László – LÉVAY Miklós (szerk.): *Kriminológia – Szakkriminológia*. Budapest, 2006. 297. A felsoroltakon túl kezdeményezésével és aktív közreműködésével megszámlálhatatlan mennyiségű előadás, konferencia, társadalmi szervezetek által indukált és kormányzati előterjesztés kapcsolódik nevéhez.

akikhez csakhamar építészek, várostervezők csatlakoztak. Ez nem véletlen, hiszen főként a nagyvárosi bűnözés megelőzésében és a lakott településeken belül bekövetkezett közterületi bűncselekmények felderítésében lehet ezt a módszert alkalmazni.² A szituációs bűnözés prevenciója főként a bűnalkalmak megelőzését, illetve csökkentését helyezi előtérbe. Ma már mindkét irányzat képviselőinek figyelme kiterjed nemcsak a potenciális vagy tényleges bűnelkövetőkre, hanem a bűncselekmények áldozataira is.

Mindkét felsorolt bűnmegelőzési típus közös jellemzője, hogy

- kizárólag egyedi esetekre korlátozódnak, többnyire olyanokra, amelyek a nemzeti jogalkotásban bűncselekményként vannak definiálva, vagy ha mégsem, akkor a kodifikált bűncselekmények határvidékein foglalnak helyet;
- közvetlenül vagy közvetve tehát szorosan kapcsolódnak valamelyik nemzeti jogalkotás által bűncselekménynek nyilvánított normasértéshez;
- összefüggést mutatnak a lakosság bűnözéstől való félelmével és szorongásával;
- a gyakran nemzetközi kooperációban kimunkált eszközök és módszerek dacára kizárólag egy vagy több, törvényben rögzített tényállás szerinti tette fókuszálnak.

Az imént felvázolt tevékenységi kör további jellemzője, hogy a sok szempontból tradicionálisnak nevezhető bűncselekmények körében fejti ki aktivitását. Egyedi, lokálisan károkozó cselekmények, mint például a személyekben vagy vagyontárgyakban esett kártételeket előidéző elkövetőkre és e sérelmek elszenvedőire fókuszál. Ez alól egyelőre csak a globalizáció kiteljesedésével együtt járó olyan új problémák, mint általában a határokon átívelő bűnözés, különösen pedig a szervezett bűnözés, a kábítószer-bűnözés és a nemzetközi prostitúció tekinthetők kivételeknek.

A felsorolt jellemzőket magukon viselő cselekményeket a mikrokriminalitás körébe tartozóknak nevezzük. Mindezek után feltehető a kérdés: van-e a bűnözésnek a mikrokriminalitás

² A szituációs bűnmegelőzés magyarországi bevezetésében az Országos Kriminológiai Intézet nemzetközi együttműködésben végrehajtott fejlesztései játszanak döntő szerepet. Erről részletesen ld. IRK Ferenc: Biztonságérzet rizikótársadalomban? In: KORINEK László (szerk.): *Emlékkönyv Irk Albert egyetemi tanár születésének 120. évfordulójára*. Pécs, 2004. 59.; IRK Ferenc: Városi biztonság, nagyvárosi bűnmegelőzés. In: *Félelem, bűnözés és bűnmegelőzés Európa öt nagyvárosában*. Budapest, 2005. 147.; BARABÁS Tünde – KOVÁCS Róbert – IRK Ferenc: A bűnmegelőzés, a bűnözéstől való félelem. In: *Félelem, bűnözés és bűnmegelőzés Európa öt nagyvárosában*. Budapest, 2005. 9.; BARABÁS Tünde – KOVÁCS Róbert – IRK Ferenc: Security in towns, urban crime prevention. In: *Insecurities in European Cities. Vol. 2. Crime-Related Fear Within the Context of New Anxieties and Community-Based Crime Prevention*. Budapest, 2005. 59.; BARABÁS Tünde (szerk.): *Épített környezet – bűnözés – szituációs bűnmegelőzés*. Budapest, 2008; IRK Ferenc – WINDT Szandra: Városi félelem és bűnmegelőzés. *Rendvédelmi Füzetek*, 2009/4. 1.; WINDT Szandra: A közösségi bűnmegelőzés eszközei. In: *Biztonságos Városok [CD]*. Budapest, 2011; WINDT Szandra: A második generációs CPTED-ről. In: BARABÁS Tünde (szerk.): *Tanulmányok Irk Ferenc professzor 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2012. 27.

fogalma alá nem sorolható további része, s ha igen, vajon mely jelenségek tartoznak oda, és milyen közös vonások jellemzők rájuk? A főbb ismérvek bemutatására épp azért van szükség, hogy megtaláljuk azokat az elválasztó ismertetőjegyeket, amelyek megkülönböztetik a mikrobűnözést a makrokriminalitástól.

A makrokriminalitás³ ma – és holnap

E fogalom a bűnügyi tudományok körében ma még nem elterjedt. Ezért látszik fontosnak kiemelni, hogy a makrokutatások keretei között nagyléptékű skálákkal gyakran a társadalom egészét vizsgáljuk. Ebből fakadóan az olyan kutatásokat soroljuk a makroelméletek körébe, amelyek a társadalmi struktúrára összpontosítják figyelmüket. Ennek során azt vizsgálják, hogy ezek a struktúrák milyen hatással vannak az emberi viselkedésre.

Az előbbiekkal ellentétben a mikroelméletek egyéni szinten próbálják megmagyarázni a bűnözés és a bűnelkövetés okait. Az okok feltárása során a makróknál nagyobb részletességre és az előbbieknél inkább pozitív eredményre törekszenek. Így pl. a mikroelméletek foglalkoznak azzal, hogy egyes emberek miért követnek el bűncselekményeket, s mások miért nem.

Az elméleti definíciók próbaköve a gyakorlati alkalmazás lehetősége. Itt azonnal szembeállokunk egy alapkérdéssel: vajon létezik-e egyáltalán makrokriminalitás? És ha erre igen volna a válasz, akkor előbukkan a következő: és vajon az ebbe a kriminalitási formába tartozó cselekményeknek kik a tettesei és a sértettjei? Mielőtt a kérdéseket megválaszolnánk, tekintsük át, mit takar e bűnözési forma.

A makrokriminalitás fogalma fogja át azokat a cselekményeket, amelyek esetében az alábbi kritériumok (állítások) közül egy vagy több igaz: olyan, már bekövetkezett károkozásokat eredményező, vagy a tudomány aktuális állása szerint kárkövetkezményeket valószínűsítő cselekmények, amelyek

- földrajzi térben, időben, az érintett személyek számának tekintetében, a károkozások mértékében nagy kiterjedésűek, továbbá amelyek
- elkerülhetők, vagy ha nem, következményeikben csökkenthetők, és amelyek
- emberi cselekvésre vagy mulasztásra vezethetők vissza.

Következmény: a tömeges károkozás megvalósulása, vagy annak távoli és/vagy közvetlen veszélye.

³ A témakörrel bővebben ld. IRK Ferenc: *A kriminológia prioritásai ma – holnap*. In: HAUZINGER Zoltán – VERHŐCZKI János (szerk.): *Sodorról. Tanulmányok Virányi Gergely 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2012. 95.; IRK Ferenc: *Teljesítmény és biztonság viszonya a kockázattársadalom szervezeteinek működésében. Makrokriminológiai megközelítés*. In: VÓKÓ György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 50*. Budapest, 2013. 207.

Visszatérve az imént feltett kérdésekhez, első megközelítésben talán mindkét kérdésre (létezik-e makrokriminalitás, s ha igen, kik az elkövetők és a sértettek) egyszerűnek tűnik a válasz: természetesen létezik a bűnözésnek olyan formációja, amelyik a makrokriminalitás körébe sorolható, s azok az elkövetői, akik a megadott definíció szerinti cselekményi körben a társadalomra veszélyes vagy káros tetteket valósítanak meg; sértettjei pedig azok, akik a tettek következményeit elszenvedik.

Az ilyen cselekményeket tüzetesebben megvizsgálva azonban már nem olyan biztos, hogy sikerül pontosan körülhatárolható személyekre bukkanni. Ennek oka gyakran az, hogy olykor nagy hálózatokkal állunk szemben, amelyek között az oksági kapcsolat nem tekinthető evidensnek. E megállapítás egyaránt vonatkozik a (potenciális) tettesi és a tényleges vagy lehetséges sértetti körre.

Az esetleges félreértéseket eloszlatandó azt is meg kell jegyeznünk, hogy a kriminológusok – akkor is, ha ezt nem hangsúlyozzák – korlátozott körben a makro-, széles körben a mikroelméletek eredményeit alkalmazzák, amikor a bűncselekmények és a bűncselekményekkel kapcsolatba kerülő személyek viselkedését analizálják.⁴ Azt azonban célszerű hangsúlyozni, hogy a makrokriminalitás körében mozgó elemzéseknek részben függetleneknek kell lenniük az egyes országok kodifikációjától, részben túl kell hogy terjeszkedjenek azokon. Ez a tény megnehezíti a makrokriminalitásnak és az ide sorolható cselekményeknek a széles körben akceptálható definiálását. Az még „a jövő zenéje”, hogy ezzel a szemlélettel mit tud kezdeni a kriminológiával szoros kapcsolatban álló büntető és más adminisztratív jog, amelyik mai állapotában nyilvánvalóan képtelen megbirkózni új (bár az ajtón már mintegy fél évszázada kopogtató) feladatával. Kizárólag nemzeti jogalkotásra, ezen belül a mikrokriminalitásra fókuszáló büntetőjogra alapozó kriminológiai kutatás e körben nem elfogadható.

A megadott definíciót követve a makrokriminalitás körébe soroljuk a kriminológusok által is alaposan feldolgozott szervezett bűnözésen túl a szervezeti bűnözés, a multinacionális (globális) cégek tevékenységével összefüggő, az előző két csoporthoz hasonlóan határon átívelő deviáns termelési és kereskedelmi gyakorlatot, valamint az emberiség jövőjét veszélyeztető környezetkárosítást (aminek része a természetkárosítás). E tetteknek vannak olyan közös jellemvonásaik, mint az államhatárokon átívelő megvalósítás, a tettesi és a sértetti kör pontos körbehatárolhatóságának nehézségei, valamint hogy a kárkövetkezmények olykor csak bizonytalanul és a közeli vagy távoli jövőidőre vonatkoztatva prognosztizálhatók, mert hatásaik a jelen időben még nem (pontosan pedig még kevésbé) ismerhetők meg. Ezek a specialitások egyrészt óvatosságra intenek, másrészt ösztönöznek arra, hogy a teljes problémakört rendszerként kezeljük, igyekezzünk valamennyi fellelhető összetevőjét megtalálni, és részesítsük különös figyelemben a rendszerelemek kapcsolódásait, azaz hálózati rendszerbe illesztve végezzük mind az elemzést, mind a rendszerelemek kapcsolódási pontjainak vizsgálatát.

⁴ SHOHAM, Shlomo Giora: Micro-Macro Criminology. *International Journal of Comparative Sociology*, 2001/February–May. <http://www.questia.com/library/p531/international-journal-of-comparative-sociology/i2528512/february-may>

Mielőtt a makrokriminalitás és a bűnmegelőzés néhány összefüggésének kifejtésére sor kerülne, szükségesnek látszik rövid kitérőt tenni az utóbbi fél évszázad megváltozott világába.

Társadalmi változások, a 21. század új kihívásai

A társadalmi és gazdasági változások bizonyítottan szoros kapcsolatban állnak a bűnözés alakulásával. Számos monográfia, tanulmány szól erről a kapcsolatról, nemcsak a tradicionális piacgazdaságokban, hanem a tervutasításos rendszereket követő államokban is.⁵ Ezért látszik helyénvalónak tükröt tartani a 20. század második felétől kezdődően a világban végbement olyan változások elé, amelyek befolyással vannak jelenünk és jövőnk bűnözésének alakulására. Iránytűnek tekintjük azt a hagyományos és némileg leegyszerűsítő definíciót, amelyik szerint bűncselekmény az a társadalomra veszélyes tett vagy mulasztás, amelyik az emberek személyét vagy javait sérti vagy veszélyezteti.

Az úgynevezett fejlett világot ma nyugtalanító jelenségek oksági folyamata a messzi múltba vezethető vissza. A parttalanná válás elkerülése céljából cezuraként – lehet, hogy meglehetősen önkényesen – a második világháború végét jelöljük ki, s az ötvenes évek második felétől követünk figyelemmel néhány jelenséget és folyamatot azok következményeivel együtt. A most kiválasztott időszak elejének mindmáig nyomot hagyó eseménye volt egyik részről a világ újrafelosztása, másik részről előbb a kolonializáció, majd a neokolonializáció ellentmondásos végkifejlete – ha ez utóbbi állapotról mint lezárult fejleményről egyáltalán beszélhetünk.

A győztes hatalmak – és most egyelőre csak a nyugati világhoz tartozókról essék szó – óriási erőfölénnyel fogtak neki az új politikai és gazdasági világrend kialakításának. Ebbe a törekvésbe azonban számos, előre nem látott fejlemény szült bele. Manapság még mindig gyakran esik szó a két szuperhatalom egész világunkat fenyegető vetélkedéséről. E küzdelemnek az atomenergia háborús célból történő felhasználása, illetve ennek bármikor bekövetkező lehetősége ágyazott meg.

A huszadik század hetvenes és nyolcvanas éveinek történelmét áthatotta a kapitalista világrend igazságtalanságai ellen radikálisan fellépni kívánó erők szerepének előtérbe kerülése. A hatvannyolcasok „virágillat” bódulatába merülő fiataljait nem sokkal később fel- és leváltották annak az irányzatnak a reprezentánsai, akik a fennálló rend erőszakos és fegyveres megdöntését tűzték ki célul. Nyugat-Európa számos országának lakói még sokáig fognak borzongva emlékezni rájuk. Ők már a korabeli technika eszközeit igénybe véve sikeresen szervezték meg akcióikat, egymással összehangolva, tetteiket nem ritkán nemzetközi szinten is egyeztetve ütöttek rajta a hatalmi gépezet működésének érzékeny és sebezhető pontjain.

Az elmúlt évszázad utolsó évtizede – legalábbis kontinensünkön – a keleti blokk viharos gyorsasággal megvalósuló összeroppanásától volt hangos. A két, egymással évtizedeken át vetélkedő szuperhatalom (és önkéntes vagy kényszerű szövetségeseinek) játszmája – legalábbis egy időre – véget érni látszik. A Szovjetunió meggyengülése, területének felbomlása

⁵ Ld. pl. GÖDÖNY József: *A társadalmi-gazdasági fejlődés és a bűnözés*. Budapest, 1976.

magával rántotta a „testvérországok” többsége gazdasági és politikai rendszerének bukását is. Ezzel együtt – lényegében a 21. század kezdetétől számíthatóan – kezdetét vette egy felemás kapitalista fejlődés ebben a hatalmas eurázsiai régióban. A volt keleti tömb országaiban a gazdasági változások korábban alig ismert társadalmi feszültségekhez és környezeti károsításokhoz vezettek.

Az eddigieket összegezve az állapítható meg, hogy a világháborút követő évtizedekben lezajlott népességnövekedés, gazdasági változások és technológiai fejlődés egyre inkább polarizálódó, de egymástól már elszakíthatatlan világháló kialakulásához vezetett. Az is érzékelhető, hogy az említett háló mozgástörvényeinek feltárása ma még gyerekcipőben jár. Tapasztalataink azt már sejtetni engedik, hogy milyen tévedések sorozatán keresztül jutotunk el tegnaptól máig, az azonban jórészt rejtély, hogy a mai helyzetnek milyen következményei várhatóak. Épp ezért a jövőkutatás nagy feladatok előtt áll.

Azt már tudjuk, hogy az elmúlt bő fél évszázad egyik fontos jellemzőjeként tarthatjuk számon mind az egyes országok, mind a különböző országcsoportok és régiók közötti társadalmi és gazdasági ellentmondások fokozódását. Az egyes államok és gazdasági régiók polarizálódásából fakadó gazdasági erőfölény fontos inicializálója a környezet pusztulásának, s az előző évtizedeknél is súlyosabb anómiás következményeket jelentő, társadalmak közötti és társadalmakon belüli szociokulturális egyenlőtlenségeknek is. A következmény, hogy a világ mára egy teljesen egyensúlyát veszített állapotba került, amit jelenleg leginkább csak megfigyelni tudunk, megérteni legfeljebb néhány részösszefüggését vagyunk képesek.

A jelenből a jövőbe tekintve legfeljebb azt észlelhetjük, hogy a Földünk sorsát meghatározni hivatott döntéshozók egyik része évtizedek óta úgy tesz, mintha a múlt zavartalanul folytathatódná a jövőben. Azt is mondhatjuk, hogy a politikusok a jelen problémáit a jövőbe tolják át. Nem hallják és nem látják azokat a nyilvánvaló jeleket, amelyekre a tudósok már lassan fél évszázada figyelmeztetnek.⁶ Ezek között szerepelnek a következők: a gazdasági növekedés a korábbi tempóban nem folytatható; a társadalmak fejlődésének irányát sürgősen meg kell változtatni; a gazdagoknak – most már nemcsak etikai okokból, hanem szorosan vett önös érdekeik szem előtt tartása mellett is – a társadalmi igazságtalanságok csökkentésére, a gazdasági, szociális és kulturális színvonalak közötti különbségek kiegyenlítésére kellene törekedniük.

Tudjuk tehát, hogy a világ fejlődése a túllövés állapotába került, és sejtjük, hogy ennek rövid távon is súlyos következményei lesznek. Sejthetjük, hogy a jelenleg működő, a társadalmi egyenlőtlenségek és igazságtalanságok kiegyenlítésére szerveződött, esetenként már ma is a terrorizmus jegyeit magukon viselő mozgalmak ténykedése nemcsak hogy nem fog visszahúzódní, hanem épp az egyszerre globalizált és technikailag fejlett világ lehetőségeit kihasználva tovább radikalizálódhat. Mindez pedig azt jelenti, hogy a közeli jövőben a deviancia megítéléséről kialakult prioritások gyökeres ártértékelődésre kell, hogy kerüljenek.

⁶ MEADOWS, Dennis et al.: *The Limits To Growth. A Report to The Club of Rome*. Universe, 1972; PECCEI, Aurelio: *Kezünkben a jövő. A Római Klub elnöke világproblémákról*. Budapest, 1984.

Amit jelenleg nem tudunk, de még csak nem is sejtünk, hogy a jelen idejű változások az előttünk álló néhány évtizedben hova fognak vezetni. Amennyiben elfogadjuk, hogy a világtársadalom egyetlen, egymástól kölcsönösen függő részekből álló egységes rendszer, úgy fontos volna megérteni, hogy vajon a rendszer részelemben bekövetkező – most már nemcsak gazdasági és társadalmi, hanem eminensen természeti – változások hogyan befolyásolják a teljes rendszer stabilitását. A különböző prognózisok egyik része egy irányba mutat, másik része részben vagy egészében divergál. Az elmúlt két évtizedben a tudomány legkülönbözőbb területén erőre kapó rendszer- és hálózat kutatások⁷ nagy segítséget nyújthatnak a jövőkép korábbiaknál megbízhatóbb felvázolásához. Véltetően ez a kutatási irányzat mind a bűnügyi prognózis-kutatásokhoz, mind a helyesen súlypontorientált bűnmegelőzéshez fontos adalékot jelenthet.

Makrokriminalitás és bűnmegelőzés

Rendszertani szempontból lehetőség van a makrobűnözés időhorizont szerinti megkülönböztetésére. A jelenidő horizontjában megkülönböztetett figyelemmel illethetjük a munkabiztonság és az üzleti profit közötti egészséges egyensúly megbillenését, ahol kiemelten célszerű foglalkozni a megrendelők, a kiszolgálók (menedzserek), a végrehajtók és a kuncsaftok közötti biztonsággal, tekintettel arra, hogy amíg az előbbi két kategóriába tartozók a kockázatteremtők, addig az utóbbi kettőbe a tényleges kockázatviselők (kockázatot elszenvedők) sorolhatók. A jövő idő horizontjában a környezetet érintő úgynevezett túllövés vizsgálata tekinthető prioritásnak.

Amennyiben a kriminálpolitika által eddig is preferált két nagy makrokriminalitási forma egyikénél, a szervezett bűnözésnél megállunk, az ítéletalkotás viszonylag egyszerű és egyértelmű. Még ha az elkövetés motívumai között fel is fedezünk számos, etikai nézőpontból akceptálható szempontot (például küzdelem a javak igazságosabb elosztásáért, kisebbségek jogainak elismertetéséért), a következményekhez vezető módszerek és a hozzá használatos eszközök semleges megfigyelő szemszögéből nézve elfogadhatatlanok.

Más a helyzet akkor, ha a közvéleményi és hatósági megítélés szempontjából nagyon ellentmondásos jelenséghez: a kábítószerrel kapcsolatos bűnözéshez közelítünk, ahol a vélemények az előbbi csoporthoz képest már sokkal inkább polarizáltak.⁸ Mégis, bár a globalitás

⁷ BARABÁSI Albert-László: *Behálózva – a hálózatok új tudománya*. Budapest, 2003; BARABÁSI Albert-László: *Villanások – a jövő kiszámítható*. Budapest, 2010; AMSTUTZ, Marc (szerk.): *Die vernetzte Wirtschaft. Netzwerke als Rechtsproblem*. Zürich–Basel–Genf, 2004; STEGBAUER, Christian – Roger HÄUSSLING (szerk.): *Handbuch Netzwerkforschung*. Wiesbaden, 2010; BOMMES, Michael – Veronika TACKE (szerk.): *Netzwerk in der funktional differenzierten Gesellschaft*. Wiesbaden, 2011; WEYRER, Johannes (szerk.): *Soziale Netzwerke. Konzepte und Methoden der sozialwissenschaftlichen Netzwerkforschung*. München, 2011.

⁸ Ezzel kapcsolatban ezúttal nem kívánom korábban már részletesen kifejtett és indokolt véleményemet megismételni. Ld. IRK Ferenc: *Kétkedő kriminológia. A rizikótársadalom kriminál-szociológiája*. Miskolc, 2012.

jelentősége e körben sem tagadható, a hálózat pedig olykor minden oldalon szerteágazó, a potenciális sértetti kör viszonylag szűk, prognosztizálható, a problémakör pedig többé-kevésbé kézben tartható, azzal a kiegészítéssel, hogy a jogalkotásban és a jogalkalmazásban bekövetkező változások egy-egy ország hatalmi elitjének szemléletét tükrözik vissza.

Az előbbiekhöz képest gyökeresen másik dimenzióba lépünk, amennyiben akár a multinacionális vállalatok termelési és kereskedelmi tevékenységével, akár a gazdasági növekedéssel és az anyagi jóléttel összefüggő jelenlegi és prognosztizálható kártételekkel foglalkozunk. Ebben a körben különös figyelmet érdemel a következő kérdés megválaszolása: Vajon mi lenne a következménye annak, ha bizonyos, már ma egyértelműen károkozó, továbbá a jelenünkben és a jövőnkben károkozást valószínűsítő tevékenységeket leállítanánk, megszüntetnénk? Lássunk mindegyikre egy-egy példát.

1. Közismert tény, hogy a világ gazdagabbik részébe tartozó országok vállalatai termelő tevékenységük jelentős részét az alacsonyabb munkabér fizetésével (és a legkülönbözőbb adókedvezményekkel) csábító szegényebb régiókba telepíti. Ez azonban gyakran együtt jár azzal, hogy az ott előállított termék árában benne foglaltatik az életet, testi épséget, egészséget veszélyeztető munkavégzés kényszere, gyerekek munkavégzése, és számos más, a fejlett ipari országokban már régóta tiltott foglalkoztatási mód. Kérdés, hogy milyen következményekkel járna, ha a multinacionális anyavállalat telephelyén érvényes munkafeltételek magas színvonalra a világ valamelyik szegény országába telepített termelés helyén is megkövetelhető volna? Két, egymással szoros kapcsolatban álló következmény mai körülményeink között biztosan prognosztizálható: a termelési költségek jelentősen megemelkednének, aminek folyományaként nem volna tovább érdemes a termelés áthelyezése az alacsony munkakultúrát felmutató országokba. Ebből azonban egy harmadik, nem elhanyagolható fejlemény is adódna: az egyébként is nagy munkanélküliséggel küszködő országokban az alacsony foglalkoztatásból eredő belső, de ma már az országok határain messze túllépő (regionális) feszültségek tovább növekednének. A problémára van kielégítő, morálisan elfogadható megoldás? Ennek hiányában mi a teendő?

2. A gazdaság mennyiségi növekedése (sőt többnyire még a minőségé is) egyre jelentősebb környezetkárosítással, természetpusztítással jár együtt. E következmények egyik része ma már bizonyított, másik része jelenünkre vonatkozóan valószínűsített, harmadik része a jövő generációk számára kisebb-nagyobb valószínűséggel prognosztizált. Ráadásul az egész világra veszélyt jelentő jelenségek felismerése (nevezük a szakzsargonot követve túllövésnek) nem újkeletű. A korábbiakban már jeleztük, hogy a világ hatalmai erről vagy nem akarnak tudomást venni, vagy ha igen: egyértelműen halogató taktikát követnek. Kérdés: ez a részint ismételt csak közvetlenül a gazdasági (eminensen a multinacionális, globális méretekben tevékenykedő vállalatok), részint kormányzati (súlyukból adódóan kiemelten a nagy gazdasági és pénzügyi potenciállal felvértezett, a világ egészének mozgását és jövőjét befolyásolni képes országok vezetőinek felelősségét felvető) tevékenység miként ítélhető meg? Amennyiben a mennyiségi növekedés sok elméleti szakember által kívánatosnak tartott mértékű visszafogására kerülne sor, ez – rövid távon – beláthatatlanul kedvezőtlen követ-

kezményekhez, így például az ún. fejlett országokon belül is nagy társadalmi feszültségekhez, az előbbi és a komp-, valamint a fejletlen országok között további jelentős konfliktusokhoz vezetne. Az sem kétséges azonban, hogy amennyiben a jelenlegi tendenciákon nem sikerül belátható időn belül jelentősen módosítani, a következmények még az előbb említetteknél is súlyosabbak lesznek. A csapdából milyen utat választva tud a világ kikecmeregni?

Sokan hangsúlyozzák, hogy a világ országainak gazdasági és politikai vezetői zsákut-cába kormányozták Földünket. Az azonban ma még kérdéses, hogy ezek a tettek járhatnak-e jogkövetkezményekkel, és ha igen, milyenekkel. A kárkövetkezmények közül melyek azok, amelyek mérhetőek, és melyek azok, amelyek mérhetetlenek? Úgy tűnik, a globálgazdaság jogi háttere jelenleg – enyhén szólva – szakadozott hálóhoz hasonlítható.

A felvázoltak olyan kérdések továbbgondolására ösztökélhetnek, mint hogy a példának szánt (ám akár modellnek is tekinthető) esetekben, a valós vagy prognosztizálható káresetek vonatkozásában felmerülhet-e egyáltalán bűncselekmény gyanúja, s ha igen, akkor ezért kiket és a felelősség hányadik láncszeméig lehet felelősségre vonni? Ennek tisztázása azért fontos, mert – néhány, a büntetőjog által pontosan körülírt tényállással ellentétben – ezúttal nem kétséges a büntetőjogi felelősség megállapítása során mindig kívánatos morális felelősség megléte. Olyan döntések előtt állunk, amikor nem ritkán két rossz lehetőség közül kell az egyiket – nyilvánvalóan a várhatóan kisebb kárral, veszteséggel járó – kiválasztani.

Ehhez kapcsolódó néhány további kérdés:

- Mi lehet a következménye annak, ha eldöntjük, hogy a jövő időt tiszteljük, és a jövő generációjának biztonsága érdekében ma (a jelen időben) valamennyi olyan áldozatot meghozzuk, ami mostani ismereteink szerint a fenntartható fejlődéshez szükséges?
- Mi következhet be akkor, ha a legfejlettebb (értsd ezúttal: a leggazdagabb) országok vezetői úgy döntenek, hogy fennhatóságuk alatt megállítják a növekedést részint annak érdekében, hogy a fejletlenebbeknek (szegényebbeknek) esélyt adjanak a leszakadás megállítására, az utolérésre, részint azért, hogy ezáltal saját sikeres túlélésük valószínűségét növeljék?
- A globális mértékben érvényesülő fenntartható fejlődésnek vannak-e alternatívái, és ha igen, melyek ezek?

A jövőre vonatkozóan a lehetséges döntések, következményeikkel egyetemben számos tanulsággal szolgálhatnak. Racionalitás és moralitás kényes egyensúlyát kellene ahhoz megtalálni, hogy élhető világot örököljenek utódaink. Ismét kénytelenek vagyunk arra utalni, hogy egy ilyen bonyolult rendszer megértése és az így szerzett ismeretek felhasználása csupán hálózatelemzés alkalmazásával látszik megvalósíthatónak. A vizsgálódásra mindenképpen szükség van, hiszen amennyiben a jelenlegi folyamatok folytatódnak, való-jában nem másról van szó, mint az emberi társadalom egésze vagy annak egy része elleni kollektív erőszaktevétről.

Ami egészen biztos, hogy sem a múltbeli, sem a jelenben működtetett bűnmegelőzési stratégiák⁹ nincsenek köszönő viszonyban ezzel a szemlélettel. A három nagy, a bűnmegelőzésben szerepet játszó erőközpont, úgymint a kormányok, a gazdasági és civil szervezetek erre még nem hangolódtak rá. És ez tulajdonképpen érthető. Amíg a makrobűnözés témakörében a kriminológia nem hívja fel a figyelmet a társadalmilag veszélyes és káros cselekményeknek erre a körére is, addig nem is várható gyökeres változás.

A kriminológusok felelőssége elsőrendű. Nem mindegy, hogy a mikro- és részben a makrokriminalitás területén szerzett ismereteket kész-e kiterjeszteni az eddig nem vizsgált életterületekre is, vagy belenyugszik abba, hogy egy olyan világ folytatódik, amelyikben egyrészt a nyertesek és vesztesek közé tartozók helyzete tovább polarizálódik, másrészt amelyik rövid időn belül mindkettő számára élehetlenné válik.

⁹ 115/2003. (X. 28.) OGY. határozat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájáról; 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013–2023)

◀ A szabadságvesztés határmezsgyéin...

– büntetéstani esszé –

Remélem, az Ünnepelt nem veszi rossz néven, hogy nem egy decens tudományos dolgozatot nyújtok át, mert nem valami különködés, még csak nem is a meglepetés szándéka indított arra az elhatározásra, hogy egy nagyon személyes dolgozatot írjak. Szabadon, mégis kötötten, hűen a több mint harmincéves büntetéstani kutakodásból nyert tudásomhoz. Arra gondoltam, hogy valami különlegeset, egyedít készítek, kicsit József Attila: „*Szabad-ötletek jegyzéke*” nyomán. Megnyugtatom az Ünnepeltet, hogy nem egy szürrealista büntetéstani csapongást kell elszenvednie, amikor végigolvassa e dolgozatot.

1. A szabadságvesztés büntetés immanens tulajdonsága a fogvatartott testének átmeneti kisa-játítása, amely „alkalmat” a modern kori büntetéstan – korszakaitól függően – legalább az elítélt magatartásának, ambiciózus korszakaiban személyiségének megváltoztatása érdekében – történeti jelszavai történeti íve szerint – megjavítását, rehabilitációját, reedukációját, reszocializációját, manapság jószerivel: reintegrációját tűzte ki célként. A bebörtönzést létrejöttétől kezdve az ideiglenesség jellemezte, épp ezzel kívántak éles határvonalat húzni az „alapító atyák” a korábbi tradicionális kortól való elhatárolásként, amelynek büntetései mindig a véglegesség szándékával sújtottak le a bűnös testére: a halálbüntetés és a testi büntetések rafináltan kimódolt különböző formáival.

A jogalkotó hatalom szabadsága nagy, különösen a jelentős – vagy legalábbis annak tekintett – társadalmi/politikai változások idején. Ilyen korszakhatárt jelzett az Alkotmánybíróság – a halálbüntetés eltörléséről szóló – sokat idézett 1990-es határozata is. „*Mivel a Btk.-ban meghatározott büntetések összefüggő rendszert alkotnak, a halálbüntetésnek mint e rendszer egyik alapelemének megszüntetése szükségessé teszi az egész büntetési rendszer felülvizsgálatát, amely azonban nem az Alkotmánybíróság hatáskörébe tartozik.*”

A törvényhozó nem sietett a felhívásnak eleget tenni, ellenben nem kevés energiát fordított – a munkabüntetések kényszerű, jogállami purifikálása mellett – az életfogytig tartó szabadságvesztés folyamatos átformálására. A rendszer-változtatás kellemetlen kísérőjelen-ség, a bűnözés robbanásszerű növekedésére – a társadalomban feltörő félelemre – hivatkozva a kodifikátor permanens törvénymódosításokkal válaszolt. Négy éven belül – 1994-ben és 1997-ben és végül 1998-ban – három törvény alakította ki azt a rendszert, amelyben a feltételes szabadságra helyezést legkorábbi időpontját a kiinduló 20 + 5 évről általánosan 13–25, „el nem évülő” bűncselekmények esetén 20–30 évre emelte. Már 1997-ben megjelent az életfogytiglani új minősége: a bíróság kötelezően kizárja azt a büntettest a feltételes szabadságra

bocsátás lehetőségéből, aki az életfogytiglanra ítéletét követően ismételt olyan bűncselekményt követ el, amely miatt újfent életfogytiglan tartó szabadságvesztéssel sújtják. Voltaképp ekkor megszületett a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés (TÉSZ). Az 1998-as módosítás – nem csupán a sajátos visszaesés esetén, hanem általánosságban – az első ízben bíróság elé állított vádlott ügyében is lehetővé tette a szabadságvesztés tartamának „végteleménítését”.

Szakmai berkekben, legalábbis annak – a szó szoros értelmében – hangadó részében számos szakmai ellenérzés fogalmazódott meg a TÉSZ-szel kapcsolatosan, amelyek végül alkotmánybírói panasz formáját öltötték. A tiltakozók érvelése döntő mód’ alkotmányosági érveken nyugodott. Véleményük szerint a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés kibékíthetetlen ellentétben áll az Alkotmány két meghatározó rendelkezésével. Az Alkotmány egyértelműen leszögezte: „...alapvető jog tartalmát törvény sem korlátozhatja”, miként a „kínzás, kegyetlen, embertelen büntetés, bánásmód tilalmát”. Ez utóbbi rendelkezés kapcsán többen utaltak a nemzetközi – elsődlegesen emberi jogi – kötelezettségvállalásokból fakadó aggályokra.

Teltek az évek, miközben folyt az új Btk. kodifikációja. Mindez több hullámban, hagyományos keretek között – a szakma és a tudomány jeles képviselőinek bevonásával – lassan hömpölygött. Időről időre felbukkant egy újabb tervezet, s az érdeklődők nyugtázhatták, hogy mindegyik TÉSZ nélküli. Kivéve egyet, a korábbi (jog)politikai kurzus utolsó – csupán az Általános Rész megújítását célzó – 2009-ben szakmai köröztetésre szétküldött tervezetét, amelyben – nem minden meglepetést nélkülözve – újfent szerepelt a TÉSZ.

A 2010-es kormányváltás magával hozta a büntetőpolitika szigorítását. Előbb csak a „három csapás” törvénye erősítette meg az életfogytig tartó szabadságvesztés pozícióját, egy évre rá az új Alaptörvény tovább ment, és valósággal „bebetonozta” a TÉSZ-t. Tudniillik az Alaptörvény nem túlon túl szűk határok közé szorítva legalizálta a TÉSZ-t: „*Tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés csak szándékos, erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt szabható ki.*” Ezzel 2012. január 1-vel megszűnt a TÉSZ alkotmányosági vizsgálatának jögalapja.

Mindenekelőtt rögzítenem kell: a TÉSZ nem „hungarikum”. Az Egyesült Királyság, Ausztria és Svájc büntetőjogi rendelkezései – hol büntetésként, hol intézkedés gyanánt – ismerik az „életre szóló” szabadságelvonást. Meg kell jegyezmem azt is, hogy például a svájci szisztémában a TÉSZ egy olyan sajátos büntetőjogi intézkedés, amelyből – az elítélt egészségének végleges megromlására alapozott kérelem nyomán – létezhet szabadulás. Amiből kevésbé a közösség megbocsátása, mint inkább a haldoklás kínjainak „kiszervezése” érződik.

Európában mindazonáltal nem vesztette el érvényét az életfogytig tartó szabadságvesztés klasszikus – a feltételes szabadság kedvezményét ismerő – formája. Mi több, ezen országok vannak többségben. Számukra még ma is meggyőző a német alkotmánybírók sokat idézett megközelítése 1977-ből: „*Az emberhez méltó büntetés-végrehajtás előfeltételeihez tartozik az, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéltnek is esélye legyen arra, hogy*

egykoron szabadlábra kerüljön.” A feltételes szabadságról szóló, legutóbb – alig több mint tíz éve – kelt európai büntetőjogi ajánlások fenntartották az elköteleződésüket: „[...] a törvénynek valamennyi elítélt számára biztosítani kell a feltételes szabadságra bocsátást, beleértve az életfogytiglanra elítélteket is.”

A TÉSZ nemcsak büntetés-tani probléma, legalább ekkora (büntetés-) végrehajtási nehézséget jelent. S a gyakorlat dilemmái visszahatnak, és újabb büntetés-tani kérdéseket támasztanak. Az elítélt emberi méltóságát megőrző, a fogva levő számára értelmes programok megszervezésének kívánalma folytonosan ütközik a fokozott biztonsági kockázatot figyelembe vevő fogvatartási rendszer követelményeivel. Naivitás lenne azt feltételezni, hogy a kínzás, kegyetlen, embertelen, illetve lealacsonyító büntetés és bánásmód – a nemzetközi kötelezettségvállalástól az Alaptörvényen keresztül a bv. kódexig ívelő – normatív tilalma megnyugtató megoldást kínál. Több mint figyelmeztető jelzésnek kell tekinteni a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróság tavaly nyáron publikált döntését,¹ amelyet ha kellő alapossgal áttanulmányozunk, nem csupán a végrehajtásra vonatkozó kritikát olvashatjuk ki belőle, hanem a jogintézmény egészét elutasító állásfoglalást is. Lényegében fel van adva a lecke, bár egyelőre senki sem jelentkezik a feladat megoldására.

A TÉSZ számomra nem egyszerűen „csak” emberi jogi kérdés, sokkal inkább büntetés-tani feladvány: lehet-e egyáltalán szabadságvesztés-büntetésnek nevezni? Meggyőződésem szerint nem. Az időleges, átmeneti és a „kimenetre” felkészítő hagyományos – időkeretek közé szorított – szabadságvesztés-büntetéshez képest a TÉSZ az elítéltet a szabadságától véglegesen megfosztja. (Az igencsak esetleges köztársasági elnöki kegyelem bizonytalan reményét nem lehet intézményesített lehetőségként számításba venni.) A TÉSZ – fogalmilag és gyakorlatilag egyaránt – alkalmatlan a tradicionális szabadságvesztés büntetés-tani funkciójának: az elítélt reintegrációjának a megvalósítására. Összegezve: a TÉSZ pönológiai természetét tekintve nem szabadságvesztés-büntetés.

A törvényhozó hatalom természetesen szabad és szuverén, az egyik büntetés-t mindenkülönösebb büntetés-tani megfontolás nélkül is – lecserélheti egy másikra, de nem várhatja el ugyanazt a pönológiai hatást. A kriminálpolitikai megfontolások új szerepet rendelhetnek az egyes büntetésekhez, de alaptermészetüktől tartósan nem téríthetők el annak veszélye nélkül, hogy hasonuljanak a helyettesítendő büntetéshez. A TÉSZ, amennyiben a jogalkotó ragaszkodik hozzá, tulajdonképpen egy új büntetés-ti nem, amely sajátos érték-váltó helyet foglal el a szankciórendszerben. Kevesebb, mint az élettől való közvetlen, azonnali megfosztás, de több, mint a személyi szabadság egyszerű elvonása. A lényegben rejlő különbséget a kodifikátor könnyen nyilvánvalóvá tehetné azzal, hogy a büntetés-ti rendszer csúcán külön nevesíti a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztést. Kár lenne, ha bárki a TÉSZ problémáját csupán büntetés-tan-esztétikai kérdésként kezelné. Tudniillik külön tartása megkönnyítené sajátos büntetés-végrehajtási szabályainak kialakítását, hiszen nem egyszerűen „kivételelt” jelentene a szabadságvesztés szokásos rendje alól.

¹ Vinter and others v. The United Kingdom [GC], nos. 66069/09, 130/10 and 3896/10

2. A szabadságvesztés alsó határán voltaképp a rövid tartam büntetéstanai funkciójának, hasznosságának és helyettesíthetőségének kérdéseit kell megválaszolni. Legelőször azt kell tisztázni: mennyi a rövid tartam. Egy századdal ezelőtt Franz von Liszt hirdetett „keresztes háborút” a rövid tartamú szabadságvesztés ellen, tekintettel arra, hogy az egy év alatt nem lehet pozitív változást elérni az elítélt magatartásában. Ma sokan vannak, akik a fél év alatti – természetesen a végrehajtandó – szabadságvesztést tartják büntetéstanilag haszontalannak. Ennél jóval szélesebb körben teszi lehetővé a hatályos Btk. és a Be. a szabadságvesztés helyettesítését. A Btk. a három évnél nem súlyosabb szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények körében lehetővé teszi a „kóktél-büntetések” alkalmazását vagy intézkedésként a próbára bocsátást. A büntetőeljárás kódex az ún. elterelés égisze alatt nyitja meg az utat a három évnél – kivételesen az öt évnél – nem súlyosabb szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény esetén a vádemelés elhalasztását, illetve a közvetítői eljárást (a mediációt). Ennélfogva többféle alsó küszöb-mérték is számításba jön, illetve jöhet.

A büntetéstan elmélete felől közelítve, azt kell górcső alá venni, hogy melyek azok a bűn-területek, ahonnan a szabadságvesztés szigorát vissza lehet vonni, mert a közösségi-alternatív szankciók kellő védelmet nyújtanak. A klasszikus büntetéstanai teszt alapján kell megvizsgálni azt, hogy a rövid tartamú (végrehajtandó) szabadságvesztés vagy a közösségi-alternatív szankciók, illetve a restoratív eljárások felelnek meg jobban a büntetés céljának, az állami „bűnözés-kontroll” funkciójának.

A bűnkiegyenlítés elve a bűnösséggel arányos büntetés alkalmazásának követelményét jelenti. A bűnösség foka annak „alsó küszöbén” egyértelműen nem kötődik egyik szankcióhoz sem, tehát egyaránt indokolhatja a rövid tartamú szabadságvesztés vagy az alternatív, közösségi szankció kiszabását. A generális prevenció elve egyrészt a normastabilitást, másrészt az általános elrettentést szolgálja. A törvény által védett érték védelme a sértés súlyához és a bűnösség fokához igazodik. A bűnösségi elv – miként a bűnkiegyenlítés esetén – nem „vízválasztó” a szabadságvesztés és helyettesítői között. Tekintettel arra, hogy az általános elrettentés hatása – gyakorlatban – aligha mérhető meg, hiszen azt kellene megállapítani, a törvényi fenyegetés a lehetséges „címzettekre” miként hat, a szankciók közötti választásra alkalmatlan. A speciális prevenció szintén kettős elvárást jelent, részint a reintegráció, másrészt az egyéni elrettentés követelményét tartalmazza. A reintegráció szempontjából a végrehajtandó szabadságvesztés kiküszöbölhetetlen hátrányban van az alternatív, közösségi szankciókkal szemben, figyelemmel arra, hogy a bebörtönzés rombolja a családi-társadalmi kapcsolatokat (deszocializál), külön feladattá teszi az elítélt társadalomba való visszavezetését. Az egyéni elrettentés kapcsán viszont az vélelmezhető, hogy a végrehajtandó szabadságvesztés visszatartó ereje nagyobb.

Létezik néhány nem elhanyagolható megfontolás, amelyek jobbra a rövid tartamú szabadságvesztés ellen szólnak. Mindenekelőtt a költség-haszonelemzés, a gazdaságosság követelménye, amely kumulált veszteséget jelez. A bűncselekménnyel okozott kár bizonyosan nem térül meg, ehhez hozzá kell számítani a fogva tartás, továbbá az esetleges utógondozás költségét. Gyakran káros hatással van a személyiségre: megingatja az önbecsülést, megroppantja a szociális tekintélyt.

Összegezve: elméleti síkon több érv szól a rövid tartamú szabadságvesztés ellen. Ebből még nem következik, hogy a helyettesítésre kifundált szankciók jobbak. Mások. Miként a huszadik század elején a büntetésektől eltérő szemléletet, hatás-mechanizmust jelentő intézkedéseket beépítette a jogalkotó a Btk. rendszerébe, ekként kell ma viszonyulni az alternatív, közösségi szankciókhoz, illetve a restoratív igazságszolgáltatás megoldásaihoz.

Tudvalevő a büntetőjogi büntetések értékvédő funkciója és az ehhez illeszkedő sajátos szimbólum-rendszere. A szabadságvesztés átmenetileg kisajátítja a bűnös testét, életerét át és berendezi, mozgását irányítja, megfosztja az elítéltet a javaitól, az önrendelkezés szabadságától, a heteroszexuális kapcsolatától – ezek adják a büntetés malum tartalmát. A szabadságvesztés-büntetés alternatíváit több mint száz éve keresik, épp attól kezdve, amikor felismerték, hogy – a várakozásokkal szemben – hajlékonysága ellenére nem tökéletes büntetési nem, és egyetlen megvalósítási – a magány, a hallgatóság, az angol és ír fokozatos rendszer szerinti – formája sem ideális. A legkorábbi helyettesítők megmaradtak a klasszikus büntetési készlet körében: feltételes elítélés, pénzbüntetés. A huszadik század második felében jelentek meg azok a szankciók, amelyek átléptek a klasszikus büntetések szimbolikáján. Először a közönség számára jelképes jóvátételt hordozó munkabüntetés, a közérdekű munka jelent meg. Nem sokkal később a szabadságvesztés alternatívájaként a vagyoni, a munkabüntetésből, az egyéb jogfosztó vagy jogkorlátozó szankciókból a bűnre és büntetésre – leginkább személyre szabottan – kikevercselt „koktél-büntetések” tűntek fel a büntetőjog horizontján. A legújabb módszer: a diverzióval összekapcsolt restoratív technikák. Ezek szimbolikájában is jelen van a malum tartalom: a sérelem/kár jóvátétele, de mellette fontos szerepet kap a felelősségvállalás és a megbocsátás, a konfliktus „szereplőinek” aktív részvétele.

A honi börtönügyi statisztika szerint az elítéltek nagyjából 10–15%-a egy év alatti büntetését tölti. Az előzetes letartóztatásban töltött idő, a feltételes szabadság kedvezménye csonkolja a kiszabott büntetés tartamát. A végrehajtás a büntetéstan tartalommal feltölthetetlen időben a fogvatartottak tisztességes körülmények közötti megőrzésére vállalkozik. Ennél mindenféleképpen jobb lenne, ha a jogalkotó megfontolná – a büntetőeljárás házi őrizethez hasonlóan – az elektronikus felügyelet bevezetését.

◄ A kiskorúakra vonatkozó „büntetőjog” alkotmányos alapjai a kriminológia tükrében

A modern (többdimenziós) kriminológia olyan *interdiszciplináris tudomány*, amely egyaránt foglalkozik a bűncselekményekkel, az elkövetőkkel, az áldozatokkal, a bűnözés társadalmi kontrolljával, a bűnözés tényleges, illetve várható alakulásával, annak aktuális és lehetséges kezelésével. *Határterület*, amelynek eredményeit a széles értelemben vett jogtudomány minden ága, a jogalkotás, a jogalkalmazás és a társtudományok (szociológia, pszichológia, stb.) egyaránt hasznosítja.

A hazai kriminológia művelői – hivatalosan bő fél évszázada, nem hivatalosan másfél évszázada – töretlenül jelen vannak a széles értelemben vett büntetőjog valamennyi szegmensében. A kriminológia elvileg (nevesítve) fiatal tudomány, gyakorlatilag azonban – szubjektív értékelésem szerint – Magyarországon a XIX. század második felére tehető a később ekként nevezett diszciplína megjelenése. Úgy az anyagi jog, mint az eljárásjog maradandó értékeket alkotó, Magyarországot a korszerű európai áramlatok élvonalába emelő, a modern értelemben vett kodifikáció és az azt meghonosító joggyakorlat egykori kitűnő művelői ugyanis – írott dekrétum hiányában is – éppen úgy magától értetődőnek vélték a büntetőjog alkotmányos alapjainak kidolgozását, miként a bűnözés mint filozófiai kategória és társadalmi jelenség állandó elemzését. Edvi Illés Károly, Balogh Jenő, Vargha Ferenc bizonyosan nem tekintettek magukra alkotmányjogászként, mégis az 1909-ben megjelent monumentális kommentárjukban minden eljárásjogi intézmény alkotmányos alapjainak megvetésével kezdi magyarázataikat.¹ Úgy vélem: Baumgarten Izidor, Fayer László, Finkey Ferencz egyes munkáira csak az utókor aggatta a „kriminálpolitikusi eszmefuttatás”² jelzőt. Az azonban bizonyos, hogy az igazságszolgáltatás működésének hátterét, annak a jogalkalmazásra és a kodifikációra gyakorolt hatását dolgozataikban körültekintően elemezték. Angyal Pál vagy Csemegi Károly szintűgy soha nem aposztorofálták magukat az „alkotmányos büntetőjog” tudoraként vagy az elkövetők tipizálásának kriminológusaként. Ám ettől még mind az anyagi, mind az eljárásjogi kodifikációt meghatározó alapvetéseik természetes gyökere úgy a jogállamiság, mint az emberi méltóság – mai értelemben vett – eszméje és büntetőjogi dogmatikájuknak az elkövetőkre vonatkozó rendszere szintűgy ma is a kriminológusok bibliájának tekintendők. Horváth Boldizsár életművéből ma sokkal ismertebb a „Földhittel Intézet”

¹ BALOGH Jenő – EDVI ILLÉS Károly – VARGHA Ferenc: *A bűnvádi perrendtartás magyarázata*. Budapest, A Nap nyomdája, VIII., I–III. kötet.

² Ld. pl. a *Jogtudományi Közöny vegyes tárgyú cikkeinek repetitóriuma*. Budapest, Bibliotheca Iuridica, ELTE AJK, 2001. Összeállította: SZÉKELY Mária.

létrehozásában betöltött szerepe, noha miniszteri tevékenységének felidézése nélkül nem beszélhetünk büntetőügyi reformokról, s így bűnözés-kontrollról sem.

A sor persze hosszan folytatható lenne. A lényeg azonban, hogy a jogi monokromatizmus egy bizonyos ponton „hivatalosan” is szükségképpen felbomlott, s ekként a kriminológia önálló frekvencián kezdte tanulmányozni a társ- és rokontudományok jogintézményeit, azok alkotmányos alapjait, érdeklődési körét kiterjesztve a bűnözés kezelésének központi intézményeire és az azok működését megalapozó szervezeti jogra.

Az elkövetők tipizálásáról

A kriminológia önállósulása evidens módon azzal jár, hogy a tények normatív kontextusoktól eloldott, saját dogmatikán alapuló kategorizálása sokszor vezet *újszerű, a tételes jogok változását kívánó, illetve a bűnözés kezelését indikáló következtetésekhez*. A mindenkor aktuálisan irányadó jogpolitika szokásos ellenállásán és az általában is ólomlábakon járó „igazságügyi szervezeti jog”³ érintettjein túl, ez olykor kiváltja a klasszikus büntetőügyi tudományok művelőinek, alakítóinak „ellenérzését”, s az alkotmányjog sem feltétlenül nyitott az empirikus tapasztalatok befogadására.⁴

Egy rövid tanulmányban nincs rá mód, hogy akár csak az említés szintjén felvázoljuk azokat az anyagi és eljárásjogi jogintézményeket, amelyek szabályozását a kriminológia eredményei befolyásolták. A bűncselekmények elkövetőinek és áldozatainak tipizálása, s ehhez kapcsolódóan a szankciórendszer alakítása azonban mindenképpen olyan szektorok, ahol ez a kölcsönhatás világosan kimutatható. Bár a büntetőjog e téren még mindig messze a rendszerben lévő lehetőségek és képességek alatt teljesít, ám az vitathatatlan, hogy a visszaesők helyzetének differenciálása vagy az áldozatok (újra)integrálása az eljárásba és a szankciók alkalmazásába erőteljes kriminológiai befolyást mutat. Kétségtelen, hogy nem egyszerű feladat például a mediációs eljárások kriminológiai tartalmának az egyes jogágak belső ellentmondás-mentességét megtartó, az alapjogok és a tisztességes eljárás követelményeinek sérelmét elkerülő intézményes keretei kidolgozása vagy a bűnözés kontroll tapasztalatainak az ítélethozatal folyamatába történő bekapcsolása. Arra azonban a legutóbbi időkhöz aligha

³ Ebben a tanulmányban az igazságügyi szervezeti jog kifejezést széles kontextusban használom: ideértve a bírósági, ügyészségi szervezeti és jogállási törvényeken túl a rendőrség, a nyomozásban résztvevő más szervezetek működésére és állományára vonatkozó, illetve a büntetés-végrehajtás kereteit meghatározó jogszabályokat.

⁴ Ez utóbbira csupán egy példát említve: az Alkotmánybíróságot meg sem érintették a kriminológia tényekkel igazolt eredményei, amikor a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésről szóló döntését meghozta. Az ugyanis az Alaptörvény fényében sem volt szükségszerű, hogy a határozat ennyire szimplifikálja a problémát. A „makacs félreértelmezés” következtében ez a döntés – lehet, bár alkotmányosan még elmegy, de – az Emberi Jogok Európai Bíróságának új döntése értelmében bizonyosan nem Strasbourg-kompatibilis. Ez azonban önálló tanulmány témája lehet.

volt példa – mint ez a kiskorúak⁵ büntetőjogának az utóbbi három év során történő alakításakor történt –, hogy a bűnügyi tudományok és az empirikus igazságszolgáltatási tapasztalatok közötti teljes összhang ellenére *a pozitív jog elvegyen a már elért és elismert eredményekből*. Márpedig a fiatalkorúak bíróságának megszüntetésével, a szankciórendszernek a felnőttekre irányadó szabályokhoz közelítésével, a fiatalkorúak esetén a bűnmegelőzés szempontjából legkevésbé hatékony eszköznek: a szabadságelvonásnak a szabálysértési deliktumokra való kiterjesztésével, a hétköznapi devianciák (iskolai szabálysértések) rendészeti kérdéssé degradálásával pontosan ez történt. Ez a szokatlanul negatív következmény indított arra, hogy jelen dolgozatban ezzel a témával foglalkozzam.

A kiskorúak eljárásjogi helyzete az Alaptörvény tükrében

A kiskorúak speciális helyzetére vonatkozó alaptörvényi szabályoknak ténylegesen csak a büntető anyagi jog szempontjából van relevanciája. Önmagában is meglepő, hogy míg más területeket érintően szinte már a rendeleti szintnek megfelelő intézkedések kerültek a jogi hierarchia legmagasabb szintjére, addig a szabadságjogokat közvetlenül érintő büntető eljárásjog alkotmányos tartománya marginalizálódott. Összességében is igaz, hogy a büntető eljárásjog (úgy az intézmények, mint a működés szempontjából) az alkotmányos védelem Hamupipókéje, a kiskorúak státusának oltalmazása pedig még Hamupipóke törvénytelen gyermekének állapotában sem leledzik.

Általánosságban elmondható, hogy az Alaptörvény *eljárási alapjogokra vonatkozó generálklauzulája* (XXVIII. cikk) különbségtétel nélkül irányadó mind a felnőtt korú, mind a kiskorú elkövetők büntetőeljárási helyzetére. A XXVIII. cikk tartalma nem különbözik az Alkotmány egykori rendelkezéseitől. Az is tény, hogy a jogait és kötelezettségeiket meghatározó jogszabályok rendelkezéseinek alkotmányossági vizsgálatakor a korábbi Alkotmánybíróság sem tett különbséget életkori szempontok alapján, amikor a terheltek helyzetét vizsgálta. Tekintve, hogy az alkotmányozó hatalom maga is a múlt foglya maradt, az alkotmánybírósági gyakorlatban érdemi változás aligha várható.

Az irányadó felfogás szerint a kiskorúak eljárásjogi helyzete – legyenek bár áldozatok vagy elkövetők – eredményesen kezelhető konkrét törvényi rendelkezések útján, illetve az igazságszolgáltatásban közreműködők képzettségének növelésével. A baj „csupán” az, hogy a konkrét jogintézményeket (mint például a fiatalkorúak bírósága) éppen száműzték a jogrendszerből, s egy – más okból – szétzilált, eredetileg is számos problémával küszködő, hihetetlen ütemben változó jogi környezetben működő igazságszolgáltatási rendszeren belül jószerével teljesíthetetlen feladat egyik napról a másikra a képzettségi szintet e téren elfogadható szintre emelni.⁶

⁵ Ma már fiatalkorúak büntetőjogáról nem is beszélhetünk, tekintve, hogy a büntethetőségi korhatár a gyermekkor tartományába csúszott át.

⁶ Egyébként is, attól, hogy valaki elméletben tud autót vezetni, még egy automata sebváltós gépkocsi beindítására sem feltétlenül képes, közúti forgalomba pedig bizonyosan nem engedhető.

Jelzem, hogy erre a megközelítésre dr. von Engelberg már 1909-ben, a fiataikorúak bíróságának németországi bevezetésének tapasztalatait értékelve – tanácsolván Magyarországnak, hogy kerülje el a buktatókat – is állította, miszerint pusztán a keszkeusza, szétszórt, a bírósági szervezetet érintően pedig sematikus, a bírák önképzésére építő szabályozás több mint elégtelen.⁷ Száz év hazai tapasztalatai, a modern idők kriminológiai kutatásai pedig pontosan ezt igazolták vissza, azzal, hogy ha létezett egyáltalán közvetlen átjárás a kriminológia és a tételes jog között, akkor az a fiataikorúak bíróságának működése és a fiataikorúak büntetőjogi kezelése terén egészen bizonyosan az egyik kiemelkedő sikertörténetnek számított.⁸

Nem téveszthető szem elől, hogy a büntetőeljárásnak van egy végső alkotmányos célja, a jogrendet, a közösséget és az egyént ért sérelem helyreállítása meghatározott módon: igazságos eljárás keretében. Az erről való gondoskodás az állam alaptörvényi kötelessége, amelynek e feladatát tisztességes eljárás garantálása mellett, ámde hatékonyan kell végrehajtania. Márpedig mind az eljárás tisztessége, mind a hatékonyság megkívánja (megkívánná) az eltérő státusú, fejlettségű, eltérő helyzetben lévő jogalanyok ésszerű szempontok alapján történő eltérő kezelését a büntetőeljárás során is. Erre pedig jobb módot a speciális bíróságon kívül nemigen találtak fel.

Szintúgy nem elhanyagolható aspektus, hogy a fiataikorúakra vonatkozó *differenciált szankciórendszernek van közvetlen alaptörvényi alapja*. A gyermek testi, szellemi, erkölcsi fejlődéséhez való alapjogot biztosító *XVI. cikk*, és a *XV. cikk* (3) bekezdése alapján fennálló intézményvédelmi kötelezettség alapján ez az állam feladata. A Btk. XI. fejezetének rendelkezései között a 106. §-ban ezen alapjogoknak a kivetítése történt meg.

Többek között ezzel is ellenétesen – de legalábbis ellentétes eredményt generálóan – került sor a fiataikorúak bíróságának megszüntetésére, minthogy a gyakorlatból láthatóan a vegyes bíróságok nem helyeznek kellő hangsúlyt ezekre az alapvető rendelkezésekre. Ezt a negatív – nemegyszer a belátási képességnek az új követelmények szerinti negálásában, a krudélis büntetések kiszabásában megnyilvánuló következményt – alapjogi panasz keretében, az embertelen megalázó büntetés tilalmára vonatkozó klauzulát az imént említett két védelmi rendelkezéssel összekapcsolva – érdemben lehetne orvosolni. (Ha pedig ez nem bizonyul hatékony jogorvoslatnak, a probléma az Emberi Jogok Európai Bírósága elé kerülhet.)

Az állam azzal mulasztotta el az intézményvédelmi kötelezettségét, hogy nem teremtett megfelelő eljárási, szakmai kereteket a fiataikorúak ügyeinek az Alaptörvény rendelkezéseinek megfelelő elbírálásához. Figyelemmel az anyagi jog jelentős változásaira – mindenek-

⁷ „...remélhetjük, hogy ... ezeknek az eszméknek hódoló bírói kar fog támadni; magát az ügyet véve azonban édes kevés.” Vö: DR. VON ENGELBERG: *A fiataikorúak bíróságairól*. Budapest, Révai és Salamon Könyvnyomdája, 1909. 5., 9.

⁸ Csupán néhány nevet és tudományos munkát kiemelve ebből a körből: SZABÓ András: *A fiataikorúak és a büntetőjog*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961., ld: VIGH József – GÖNCZÖL Katalin: A társadalmi beilleszkedés feltételeinek megteremtése a fiataikorú elítéltek utógondozása során. *Jogtudományi Közlemények*, 1973. 1. 26–29; GÖNCZÖL Katalin: Bűnözés-komplex család-gondozás. *Mozgó Világ*, 1984. 1–2., 150–160.

előtt a büntethetőségi korhatár leszállítására – a specialitást nem felszámolni, hanem kiterjeszteni kellett volna. A kriminológiai kutatások pedig hosszú távon éppen azt igazolják, hogy egy kézbe kell adni a kiskorú elkövetők és sértettek populációját érintő ügyeket.⁹ Szakmailag ez a megoldás hozná meg azt az eredményt – az ilyen ügyekben eljárók speciális képzettségével –, ami az intézményvédelmi kötelezettség alkotmányos tartalmát kielégítené.

Anyagi jogi megközelítések specialitásairól általában – az Alaptörvény szerint

A büntető anyagi jog szempontjából az Alaptörvénynek kiskorúak helyzetére vonatkozó speciális rendelkezései *két csoportra* oszthatók. Az egyik kategóriába tartoznak azok a rendelkezések, amelyek a különös részi tényállások esetén *a védett jogi tárgy meghatározásakor, illetve a bírói értelmezés során annak azonosításakor relevánsak*. Ezek elsődlegesen a bűncselekmények áldozatai, potenciális áldozatai, a bűnmegelőzés, az államot terhelő intézményvédelmi kötelezettség szempontjából meghatározók. A másik halmazba sorolhatók azok, amelyek a kiskorú elkövetők – széles értelemben vett – büntetőjogi, illetve az ezzel számos tekintetben hasonlóságot mutató szabálysértési helyzetére vonatkoznak.

A kategorizálás, persze, nem jelent merev elválasztást, mint ahogyan a bármelyik csoportba tartozó alkotmányos rendelkezések értelmezésekor „mögöttes tartományként” irányadók az olyan általános alaptörvényi rendelkezések, mint a jogállamiság [*B) cikk* (1) bekezdés], a közösségi jog szabályainak kötelező alkalmazása [*E) cikk* (3) bekezdés],¹⁰ az állampolgársági klauzula (*G. cikk*),¹¹ a nullum crimen és az ehhez kapcsolódó társelvek [*XXVIII. cikk* (4)–(6) bekezdései].¹²

⁹ Ebből a szempontból nem elhanyagolható tapasztalatok halmozódtak fel a németországi „családi bíróságokon” vagy az amerikai identitású – de a szankciók között a kezelői típusú büntetéseket is erőteljesen favorizáló – bíróságokon.

¹⁰ A szuverenitási klauzula keretei között az Európai Unió joga (közvetlenül is) megállapíthat kötelező magatartási szabályokat.

¹¹ Ennek szerepe lehet a törvény személyi hatályának megállapításakor, de például a *G* cikk (3) bekezdése kizárja azt is, hogy a Btk.-ba szankcióként bekerüljön az állampolgárságtól való megfosztás. Továbbá ennek tartalmát rávetítve az *E* cikkekre és a XIV. cikkekre (kiutasítás) nem lenne továbbá kompatibilis az Alaptörvénnyel egy korábban (’89 előtt) ismert, súlyos következményekkel járó „hazatérés megtagadása” jellegű bűncselekmény.

¹² A téma szempontjából nincs különösebb jelentősége, de megemlítendő, hogy a Btk. különös részének tényállásaira kitekintve is számos alaptörvényi rendelkezésnek van közvetlen hatálya. Így például az *I) cikk* tartalma nem választható el a nemzeti jelkép megsértésének tényállástól, a *K) cikk* teremt meg az alapját a pénzmosás, pénzhamisítás tényállásainak, az *M) cikk* pedig részben a versenyjogot sértő legsúlyosabb magatartások, részben a korrupciós cselekmények alaptörvényi fundamentuma.

A kiskorúak védelmére vonatkozó speciális szabályokat elsősorban az Alaptörvény Alapvetés, valamint a Szabadság és Felelősség című fejezeteiben találhatunk. Összevetve ezeket a Btk. szabályaival, első pillantásra feltűnik, hogy az Alaptörvény – elsősorban – a különös részi tényállások között található, a kiskorúak érdekeit veszélyeztető cselekmények elkövetőivel szembeni fokozott felelősséget megállapító rendelkezések kodifikálásakor hatott inspiratíván a jogalkotóra. Ez a törekvés tökéletesen megfelel a korábbi alkotmányos helyzetnek, összhangban áll a gyermekek jogairól szóló egyezményvel, s a demokratikus államokban elfogadott jogfelfogással. (Csupán kevés.)

A legtöbb esetben világosan felismerhető az Alaptörvény szintjén oltalmazott jog, érdek, érték fokozott büntetőjogi védelmének „jogossága” és realitása, amikor a 14, illetve 18 év alatti sértettek sérelmére elkövetett magatartások a bűncselekmény minősített eseteként súlyosabb szankció alá esnek. Ezek, a kiskorú sértettek érdekeit speciálisan védelmező deliktumok döntően – az Alaptörvényben is kiemelt védelemben részesülő – az emberi életet, testi épséget, méltóságot, személyi, családi biztonságot sértő vagy veszélyeztető bűncselekmények között találhatók.

Bár az emberi élet egyenrangúsága megkérdőjelezhetetlen, az nem vitatható, hogy a felnőtt korú elkövetővel szemben az emberi élet védelmekor tetemes fizikai és szellemi hátrányban vannak a 14. évüket be nem töltött személyek [vö: Btk. 160. § (2) *i*) pont]. Ugyanígy belátható, hogy például az öngyilkossági cselekmény elkövetésekor a 18. életév alatti sértett mentális felkészültsége, érzelmi stabilitása is rendszerint jelentősen alatta marad a 18. évét betöltött személyének [vö.: Btk. 162. § (2) bekezdés]. Az emberrablás, az emberkereskedelem, a kényszermunka tilalma, a személyi szabadság megsértése esetén a gyermeki létből adódó kiszolgáltatottság kihasználásának ugyancsak megkérdőjelezhetetlen alapjogi indokai vannak [Btk. 190. § (2) *a*) pont, (3) bekezdés *a*) pont, 192. § (4) *a*) pont, (5)-(6) bekezdések, 193. § (2) *c*) pont, 194. § (2) *a*) pont, (3) bekezdés.] Ezek az emberi méltóságot a személyi szabadsághoz és biztonsághoz való jogot súlyosan sértő tényállások közvetlen alapjogi védelem alá esnek [Alaptörvény II. cikk, III. cikk (2) bekezdés, IV. cikk (1) bekezdés]. Az államot terhelő – az Alaptörvény szerint többszörös, a gyermekeket illetően pedig a *XV–XVI* cikkek alapján speciális – intézményvédelmi kötelezettségre tekintettel nem kifogásolható az sem, hogy a jogalkotó a kábítószerrel visszaélés kapcsán külön tényállásokat alkotott a kiskorúak védelmére (Btk. 179.§, 181. §), vagy a doppinggal való visszaélésre vonatkozó tilalmat szigorúbb megítélés alá vonta [Btk. 185. § (3), (5) bekezdések]. Ugyanezen az alapon indokolható, hogy a kiskorúak életviszonyait, kapcsolatait, magánéletét és életfeltételeit súlyosan veszélyeztető, a kiskorúval való kapcsolattartás akadályozása, a kiskorú elhelyezésének megváltoztatása, a tartási kötelezettség elmulasztása önálló tényállásként nyert megfogalmazást (210. §, 211. §, 212. §).

Alaptörvényi szempontból önmagában véve *közömbös*, hogy a speciális, az adott magatartás büntetőjogi fenyegetettségében megnyilvánuló előre hozott védelmet a törvényalkotó minősített esetek garmadájával vagy önálló tényállások útján teremti-e meg. Az sem esne kifogás alá, ha egyetlen általános védelmi klauzulában rögzítené, hogy a kiskorú áldozatok

esetén bármely bűncselekmény büntetési tételeinek alsó és/vagy felső határa miként változik. A megfelelő szabályozás alkalmazása szempontjából a konzisztens értelmezést és egységes gyakorlatot támogató büntetőjogi dogmatika szabályai irányadók számára.

Alapjogilag vitatható megoldások

A dogmatika nem megfelelő alkalmazása következtében vagy más, a büntetőpolitika alakításában szerepet játszó, önmagukban alkotmányossági szempontból nem is vizsgálendő megfontolások¹³ révén – a korábbi tapasztalatok szerint – a jogbiztonság és az azzal a büntetőjogi tényállások esetén mindig szoros összefüggésben álló emberi méltósághoz való jog (II. cikk) követelményével a jogi szabályozás könnyen szembeefuthat.

Az Alaptörvény *I. cikk* (1) bekezdése az állam „elsőrendű” kötelezettségévé teszi, hogy az „EMBER” alapvető jogait védje – s korlátozó klauzula híján ez érvényes a büntetőjog világára is. Ezek a jogok a (3) bekezdés alapján csak az ott felsorolt célokból csak a szükséges-ség-arányosság követelményei szerint, lényeges tartalmuk tiszteletben tartása mellett korlátozhatók. Az Alaptörvény alapjogi fejezete emellett számos olyan rendelkezést tartalmaz, amelyek az adott magatartás bűncselekménnyé nyilvánításakor is figyelembe veendő: ezek egyben a büntető hatalom korlátai is.

A SZEXUÁLIS CSELEKMÉNYEK

Ebből a szempontból elsősorban a kiskorúak védelmét szolgáló szexuális jellegű vagy azzal kapcsolatos magatartások büntetőjogi kezelése tűnik aggályosnak a Btk.-ban.

A kiskorúak sérelmére elkövetett széles értelemben vett *szexuális abúzusok büntetendőségének többoldalú alaptörvényi indíttatása is lehet*. S mintha éppen ez okozná a bajt a jogalkotó számára. Az *L) cikk*¹⁴ családvédelemre vonatkozó rendelkezéseitől, a magán- és családi élet, az otthon és kapcsolattartás¹⁵ tiszteletben tartását előíró *VI. cikk*, a tanulás és taníttatás szabadságát oltalmazó *X. cikk*, a gyermekmunka tilalmát tartalmazó *XVIII. cikk* rendelkezésein át a *XV. cikk* (3) bekezdésében megfogalmazott, a családok és a gyermekek védelmére vonatkozó, az államot terhelő intézményvédelmi kötelezettséget előíró szabályáig,

¹³ Ez töretlen gyakorlata volt a korábbi Alkotmánybíróságnak, hogy a büntetőpolitikai megfontolások felülvizsgálatától tartózkodik, csak annak végeredménye, a tetest öltött konkrét tényállás alkotmányossági vizsgálata tartozik a kompetenciájába. [Pl. 42/1993. (VI. 30.) AB határozat, legmarkánsabban: 1214/B/1990. AB határozat]

¹⁴ L) cikk (1) bekezdés: Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő–gyermek viszony.

¹⁵ A kapcsolattartás igen új elem.

illetve a *XVI. cikk* (1) bekezdésében rögzített, a gyermek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődés való jogának, illetve a számára biztosítandó védelmi és gondoskodási kötelezettség garantálásáig – e téren igen sok alaptörvényi rendelkezés szerephez juthat. Attól függően, hogy ezek közül a jogalkotó mit tart hangsúlyosnak, eltérő körben határozhatja meg a védett jogi tárgyat, s az elkövetési magatartások lehetséges spektrumából is kiválaszthatja, hogy melyeket sorol a büntetőjogi kategóriába.

Természetesen egy szabályozási koncepcióban mindezen (s a további) speciális jogok büntetőjogi védelme *több tényállást igényelhet*, s az sem aggályos, ha *egy-egy alapjog, alkotmányos érték védelmére több tényállásban kerül sor*. Azt azonban biztosítani kell, hogy ezek a tényállások minden lényeges elemükben és a várható alkalmazási kört tekintve előzetesen megismerhetők és kiszámíthatók legyenek. Ennek része – talán – alapfeltétele – az egységes jogalkalmazói jogértelmezés, amely egyaránt támogatja a jogbiztonságot, eljárásjogi szempontból pedig szolgálja az időszerű, hatékony eljárás követelményének teljesülését.

A szexuális cselekmények anyagi jogi újra-szabályozása eddig nem tűnik kifejezett sikertörténetnek. Kissé riasztó, hogy az elméleti képzettséggel és gyakorlati tapasztalatokkal egyaránt rendelkező bíró, ügyész, jogtudós sorjázza a problémákat, valahányszor ennek megvitatására kerül sor.¹⁶ Megítélésem szerint ennek az a legfőbb oka, hogy a jogalkotó az összes lehetséges elkövetési magatartás és szituáció büntetőjogi hatókörbe vonására törekedett, ellenben figyelmen kívül hagyta az Alaptörvénynek a teleologikus értelmezés kötelező erejére (28. cikk) vonatkozó követelményét, s így a szexuális cselekmények objektivizálása helyett a kaotikus szabályozást preferálta.¹⁷ Ez – bár tapasztalatunk még kevés – de a jogalkalmazásban a legkíméletlenebb eredményt hozta: egyszerűen a halmazati szabályok alkalmazását vonják magukkal mindazon esetek, amikor a bántalmazó magatartásoknak lehet a nemi vágyra vonatkoztatott értelmezése, de nincs ilyen célzata. Mindebben az az egyik legsajnálatosabb körülmény, hogy mivel a szexuális cselekmények mindig is a kriminológia preferált érdeklődési körébe tartoztak, a tudomány már rég elvégezte a cselekmények olyan tipizálását,¹⁸ amelyek az Alaptörvény 28. cikkének figyelembe vételével a jogbiztonság követelményét tiszteletben tartó szabályozásra adtak volna módot. A tipizálás orientációs pontként történő elfogadása alighanem elkerülhetővé tette volna azt, a jogbiztonságot már önmagában kikezdő megoldást, hogy eleve húszat is meghaladó törvényi tényállás foglalkozzék

¹⁶ Ld. pl. Bibó konferencia 2013.: VASKUTI András: Új megoldások a nemi erkölcs és a nemi szabadság elleni bűncselekmények szabályozásában; SINKU Pál: A nemi erkölcs elleni bűncselekmények megújuló szabályozása; SZOMORA Zsolt: Megjegyzések az Új Büntető Törvénykönyv nemi bűncselekményekről szóló XIX. Fejezetéhez In: *Új Büntető Törvénykönyv. Hagyomány és megújulás a büntetőjogban* I. kötet, Szerk: HACK Péter, Budapest ELTE Bibó István Szakkollégium, 2013.

¹⁷ Vö: SZOMORA: i. m. 2.1. fejezet.

¹⁸ PL. KEREZSI Klára: Az erőszakos bűnözés In: *Kriminológiai ismeretek – Bűnözés – bűnözéskontroll*. Szerk: GÖNCZÖL K. – KORINEK L. – LÉVAI M., Budapest, Corvina Kiadó, 1996.; KEREZSI Klára: A kiskorúak sérelmére elkövetett szexuális bűncselekmények viktimológiai megközelítése In: *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok* 27. kötet, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990. 124–145.

csak a kiskorúakat érintő, tág értelemben vett szexuális abúzusokkal. Ez alpjáraton is felveti a kazuisztika gyanúját, ami többnyire könnyedén vezet a konkrét ügyekben tényleges alapjogi sérelemhez.

Már az sem teszi könnyen kezelhetővé a helyzetet, a konkrét ügyekben pedig kifejezetten elnehezíti a bizonyítást, hogy a szexuális cselekmények esetén – úgy sértetti, mint elkövetői oldalról – az anyagi jog különbséget tesz 12, 14, 18 éves életkor között. Erre azonban még bátran mondható, hogy a jogalkotó éppen a jogviszonyok *igazságos eredménye érdekében*, a realitásokat – az életkorbeli sajátosságokat *a kiskorúak Alaptörvényben garantált gondoskodási, nevelési igényeit – figyelembe véve* törekedett a differenciált szabályozásra. Valójában dicséretes, hogy figyelembe vette a kriminológia kutatások által igazolt tényeket. Nevezetesen például azt, hogy pontosan ebben az életkorban az érzélemvilág határai felbomlanak, és a mentális érettségen belül is a legnagyobb „távolságok” ebben a tartományban mutatkoznak.

Az azonban már vitatható, hogy akkor miért állt meg a differenciálásnak ezen a – bírói mérlegelést nem tűrő – szintjén, amikor tudvalévő, hogy pontosan ezen a cselekmények egy részében szinte megkülönböztethetetlenek egymástól a 13 vagy 17 éves kamaszok, egyebekben pedig a szankciórendszeren belül szükségesnek ítélte megtartani a 16. életévnek kiemelt jelentőséget tulajdonító szabályt. Gyengíti a körültekintő eljárásba vetett hitet, s így az Alaptörvénynek való megfelelési rátát az is, hogy más jogágak például éppen ezt (a 16. életévet) tekintik vízvázalasztónak a társadalmi integráció szempontjából. Az iskolakötelezettség életkori határainak erre a szintre való lecsökkentése nem egyszerűen számtani kérdés. Ha itt húzzuk meg a határvonalat, akkor a büntetőjogi környezetnek is számolnia kell azzal, hogy a 16 éves fiatalok tömegesen kerülnek át abba az életformába, amely minden tekintetben felnőttként kezeli őket – s akkor ez alól miért a szexualitás és vidéke lenne a kivétel. Aki a környezete előtt a felnőtt életforma részeseként jelenik meg (mert dolgozik, vagy éppen mert a munkaügyi központba jár), akit a külvilág ilyen státuszában ismer meg, személyéhez így „szokik hozzá” – nem is szólva továbbá az egyént mások számára a korbeliségének azonosítására vonatkozó egyéb szociológia ismérvekről (divat, öltözködés, anyagi helyzet stb.) – annak az esetében a külvilágtól is nehezen, vagy inkább nem várható el, hogy a nemi érettségét bárki külön elemzésnek vesse alá. A szabályozás „túlcizellálása” bírói mérlegelés nélkül oda vezet, hogy az megoldás, amivel a jogbiztonság követelményének való megfelelést a jogalkotó növelni akarta, feltehetőleg azzal rontotta le; csak mert minden lehetséges és előre elgondolhatatlan esetet kategorikusan szabályozni akart.

„ALULSZABÁLYOZÁS”

Sajnálatos módon a jogalkotó azonos törvényen és azonos sértetti csoportot illetően egyszerre esett a túlszabályozás és az alulszabályozás bűnébe. Az imént a kazuisztika romboló hatását kárhoztattam, de hasonlóképpen lesújtó eredményre vezethet az alulszabályozottság is. Ilyen problémák várhatók a kiskorú veszélyeztetése (208. §) és a gyermekmunka (209. §) kapcsán.

Amikor például az egyben gondozásra kötelezett személy saját vállalkozásában szegi meg a kiskorú foglalkoztatására vonatkozó szabályokat, akár a 208. § következményt kell/lehet megállapítani. A 208. § veszélyeztetési tényállás és nem eredmény-bűncselekmény, így a *büntetőjogi megítélés során a bíró számára túl sok az orientációs pont nélküli mérlegelési elem*, ami éppen úgy az Alaptörvény 28. cikke szerinti értelmezési szabályt sérti, mint a túlszabályozottság. A kiskorú veszélyeztetése és a gyermekmunka közötti elhatárolás egyszerűen megoldható lett volna, ha például a 209. § szimplán a 208. § része, vagy a 209. § tartalmazza a sértett-elkövető közötti speciális viszonyt, mondjuk minősített esetként. Megjegyzem, egy házastársi, élettársi viszony esetén igen nehéz lesz annak megítélése is, hogy a másik szülő/nevelő részéről megvalósult-e a 208. § (2) bekezdés *b*) pontja, azaz azon tényállási elem, hogy kiskorút bűncselekmény elkövetéséhez (gyermekmunkához) felajánl. (Kissé félve nézek azon esetek elé, amikor egyszerűen arról lesz szó, hogy a másik gondozó „csupán” a kiskorúnak a családi vállalkozásban való foglalkoztatásához járult hozzá.)

Ezenközben hangsúlyozandó, hogy nem az adott magatartás alaptörvény-kompatibilitásáról van szó, hiszen mind a gondozási, nevelési kötelezettség, a helyes érzelmi fejlődés alaptörvényi védelem alatt áll, csakúgy, mint ahogyan tilalom alá esik gyermekmunka. És mégis ezek a tényállások lehetnek alaptörvény-ellenesek. Kerülhet az Alkotmánybíróság abba a helyzetbe is, hogy olyan kérdésről kell majd véleményt nyilvánítania, amiről eddig érdemben nem mondott semmit: az embertelen, kínzó, megalázó büntetés tilalmáról [III. cikk (1) bekezdés]. Ez az alapjogi követelmény ugyanis nem szűkül le arra, hogy a büntetés végrehajtása során nem lehet „középkori” módszereket alkalmazni. Része az arányos – ha úgy tetszik, tetterányos – jogkövetkezmény alkalmazásának törvényi garanciája is. Nem a konkrét eset bírói mérlegelésének végeredménye szorul garanciára, hanem az, hogy objektíve biztosított legyen konkrét magatartás súlyosabb fenyegetettséggel járó kategóriába való *átsorolásának tilalma*, illetve az *átsorolás esetlegességének kizártsága*. S ezen az alapon – ha az AB nem nyújt hatékony védelmet – az EJEB-hez is közvetlenül is lehet fordulni. Ismételten azt állítom, hogy – ezúttal – a cselekmények tipizálásának kriminológia megközelítését nem lett volna haszontalan figyelembe venni.

Az elévülés mint alapjogi és kriminológia probléma

Az anyagi jog újraszabályozása kapcsán nem kerülhető meg „a sértett életkorára tekintettel meghosszabbított” elévülési idő és a kiskorúak helyzetét érintő szabályok összefüggése. A Btk. 16. §, 26. § (2) bekezdése, valamint a jogos védelem 22. § szerinti szabályainak összevetéséből megállapítható, hogy már jelenleg is vannak olyan esetek, amikor hosszú idő múlva lesz köteles a bíróság vizsgálni a fiatalkorú elkövető belátási képességét az esetleges jogos védelmi helyzetével, illetve adott cselekmény gondatlan változatával összekötve.

Ez mind a jogbiztonság, mind az emberi méltóság szempontjából „rossz ötlet” volt. A jogalkotó egy olyan, szükségképpeni bizonytalansági tényezőt épített az eljárásba, ami

önmagában is felveti az embertelen megalázó bánásmód és büntetés tilalmának és a tisztességes eljárásnak a sérelmét [III. cikk (1) bekezdés, XXVIII. cikk]. Azonos életkorú elkövetőt és sértettet alapul véve, például a 12 éves korban elkövetett állítólagos cselekmény miatt 23 évesen megkezdeni a felelősségre vonást, s ekkor 11 évre visszamenőleg, utólag vizsgálni a terhelt *elkövetéskori állapotát*, illetve belátási képességét, majd megállapítani, hogy fennállt-e a jogos védelmi helyzet a megvádolt személy részéről, s ha nem, akkor a cselekmény *szándékos vagy gondatlan* változatával állunk-e szemben: nos ez aligha egyeztethető össze az állam bűnüldözési kötelezettségére vonatkozó alaptörvényi követelményekkel, s egyben az emberi méltósághoz való jog teljes negálását jelenti.

Szabó András azt írja a „Bűnözés – ember – társadalom” című munkájában,¹⁹ hogy „... a bűnözés végső soron nagyon is személyes mozzanatok, a szembeszökő egyéni indítékok, a nagyon is reális egyéni különösség szférájába tartozó egyéni aktusok együttese. (...) Úgy tűnik, a társadalmiság mozzanata itt nincs is jelen, vagy csak annyiban, amennyiben a társadalmilag bevett és megszokott viselkedésmódok tagadásával állunk szemben...”

Az egyéni különösségre épülnek az elkövetők és az elkövetett cselekményekhez való viszonyulásokat leíró kategóriák. Ezek attól függetlenül empirikus tapasztalatokon alapuló tipizálást lehetővé tévő megkülönböztetést jelentenek, hogy az anyagi jog által felállított vélelem szerint általában 14 éves, néhány – kirívóan súlyos – bűncselekmény esetén azonban már 12 éves életkorban az elkövetőnek el kell jutnia arra a szintre, hogy a társadalmiság elfogadott szintjét cselekedetivel nem tagadhatja. Ugyanakkor a Btk. rendelkezései a 12–14 közötti életkorú elkövetők esetén – a szokásos értékelést meghaladó – engedményt is tesznek: külön vizsgálandónak tartják a belátási képességet, mely tartomány a kriminológia tipizálásban mindig is jelentős szerephez jut. A visszaesők tipológiájában az elkövetőknek saját cselekedeteikhez való viszonyulása, a „társadalmisághoz való viszony” az egyik olyan alapelem, amelyet tapasztalati, szociológia, pszichológia és jogi tények hosszú távon vizsgálóknak.

A bűncselekmény-felfogásnak ezeket (s további) elemeit eleddig a jog sohasem tagadta, sőt, tudományosan irányadónak tekintette a kriminológia tapasztalatokat. Ennek tükrében viszont megmagyarázhatatlan, hogy évtized elmúltával vajon miként lesz hitelt érdemlően vizsgálható az elkövető viszonya/belátási képessége az elkövetett tethhez. (Arról a „technikai” nehézségről persze nem is szólva, hogy mely ponton akad el a szankció alkalmazása akkor, ha időközben az érintettnek volt büntetőjogi előélete, s vajon hány perújítási eljárást kell lefolytatni ahhoz, hogy a visszaesés büntetőjogi kategóriája és annak megfelelő értékelése is helyére kerüljön.)

¹⁹ SZABÓ András: *Bűnözés – ember – társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 161.

Összegzés

A kiskorúakra vonatkozó büntetőjogi szabályozás lényege önmagában véve nem az anyagi vagy az eljárásjogi intézmények aktuális alkotmánynak való megfelelésében áll. Ezek egyaránt csak annak a célnak az eszközei lehetnek, amelyek a kiskorú áldozatok és elkövetők – ítélet előtti és utáni – kezelésében érhető tetten. A célok megvalósításához a bírósági eljárások formálisan törvényes és alkotmányos lefolytatása – bár nélkülözhetetlen – de kevés. Ahhoz, hogy ezeknek az eljárásoknak értelme legyen, kellően differenciált – a tapasztalati tényeket és a realitásokat figyelembe vevő – anyagi jogra, illetve speciális elvek és metódusok szerint folytatott eljárásokra van szükség. Az alkotmányos szabályoknak pedig ezt kell segíteniük és ösztönözniük. Ehhez hozzátartozik olyan alaptörvény megalkotása, amely a jelenleginél sokkal nagyobb alázatot mutat a tudomány – köztük a kriminológia – eredményeinek elismerése iránt, és fejet a hajt a jogbiztonság elemi igénye előtt. Ez még akkor is így van, ha az alkotmánybíróság döntései szerint a jogbiztonság nem alapjog, és az értelmezési szabályok megállapítására is maga az Alaptörvény formál jogot.

A kriminológiának voltak a jelenleginél kedvezőbb időszakai, amelyek elősegítették az interdiszciplináris tudománnyá válását. Most a kriminológián a sor, hogy megvédje a büntetőjogi társtudományok eredményeit.

◀ Roma is? Szegény is? Bűnös is?

Bevezetés

A romák és a bűnözés, illetve az igazságszolgáltatás témaköre érzékeny, ideológiai, politikai, érzelmi motívumoktól sem mentes téma. Huszár László a „Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban” c. tanulmányában megállapítja, hogy a romák példátlan mértékben felülreprezentáltak a börtönnépességben:

„[...] a börtönlakók közt a cigányok aránya (adataink alapján) minimális becslés szerint is több mint hatszoros (30%), reálisan nyolcszoros (40% körül) eltérést mutat az országos arányhoz képest. A létező legkonzervatívabb becslés szerint is (amely szerint a cigányság létszáma országosan egymillió körül van, a börtönlakóknak pedig kb. harmada roma) a szabad és a rab romák közötti szorzó több mint háromszoros.”¹

A téma neutrális szakmai megközelítésének nehézségeit jelzi Lukács György értékelése: „*nincs egy elfogadott nyelv, amin a kérdés megbeszélhető lenne*. Az eltérő megközelítések olyannyira eltérő ideológiai alapot jelentenek, olyannyira eltérő nyelvezetet használnak, hogy ez nagyon megnehezíti a köztük levő kommunikációt”.² Dupcsik Csaba szerint „amióta léteznek társadalomtudományok, ki-kiújul a vita arról, hogy *lehetséges-e egyáltalán értékes, objektív, politikai implikációktól mentes stb. tudomány*. Jelen esetben az ilyen általános jellegű álláspontokat meg tudom kerülni ezzel a megszorítással: konkrétan ezen a területen, tehát a jelen és a közelmúlt romákkal foglalkozó magyarországi társadalomtudományos szövegeiben – szerintem nem”.³

Ha a két fenti állítást egymásra vetítjük, adódik a következtetés: *ha hiányzik az elfogadott (közvetítő, közös) nyelv, amelyen a problémák megbeszélhetők – még a tudomány objektivitása, politikai befolyástól mentessége is veszélybe kerül*. Ez a veszély az említett témánál igen közeli. Dupcsik Csaba a magyarországi cigányság történetével kapcsolatos

¹ HUSZÁR László: Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. *Belügyi Szemle*, 1999/7–8. 124.

² LUKÁCS György: A telepi cigány meg az ő kontextusai. *Szociológiai Szemle*, 2010/3. 80.

³ DUPCSIK Csaba: A magyarországi cigányvizsgálatok cigányképe. In: NEMÉNYI Mária – SZALAI Júlia (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest, 2005. 255.; megjelent még: In: KÁNTOR Zoltán – MAJTÉNYI Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest, 2005. 479.

monográfiájában (módszertani és politikai dimenziók mentén kategorizálva) meghatározza a cigánykutatások lehetséges ideáltípusait.⁴ Ezek egyike a „deviancia-orientált” vagy rendészeti megközelítés, amelyet a következőkkel jellemez:

„A »deviancia-orientált« megközelítések a cigányok »elmaradottságára«, »beilleszkedési képtelenségére« stb. hivatkozva jelentős vagy döntő mértékben magukra a cigányokra hártják a felelősséget hátrányos helyzetükért – ezt olykor nyíltan is kimondják, olykor csak sugallják. [...] A deviancia-orientált megközelítések szerint tehát létezik »cigánykérdés«, s ezt a kérdést a cigányok tulajdonságai, a cigányok életmódja – pontosabban a cigányok életmódjának eltérése (deviációja) a többség életmódjától – hozza létre. [...] A rendészeti kép alapvetően esszencialista (tehát a cigányok tulajdonságait »fajukból« vagy kultúrájukból vezeti le, s ebből a szempontból nem foglalkozik a többségi társadalommal való kölcsönhatással) és statikus (tehát nem számol lényegi változások lehetőségével). [...] Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy rendészeti megközelítésen nem csak fajelméleti felfogást értek. Bár »a cigányoknak van sajátos, a többségétől különböző, nem a többségtől kölcsönzött kultúrája«-felfogást eredetileg az emancipatórikus megközelítések fogadták és fogadtatták el, ironikus módon a deviancia-orientáltak is tudták hasznosítani ezt az elképzelést. Az ilyen kulturalista rendészeti megközelítéseket azonban általában nehéz megkülönböztetni az ún. civilizatórikus megközelítéstől.”⁵

Dupcsiknak akár még igaza is lehetne, ha óvatosabb lenne két külön tudományterület funkciójának, fogalomhasználatának és megközelítésének elemzésével. A *rendészeti* jelző tagadhatatlanul jól írja le a „cigánybűnözés” fogalmának tartalmát. Ez a fogalom korábban valóban használatban volt a kriminalisztika (vagy bűnügyi nyomozástan)⁶ területén, azaz nyomozás-taktikai kategóriaként működött a bűnfelderítés gyakorlatában.⁷

Az alapvető problémát azonban az jelentette, hogy a Millennium után *szélsőséges politikai csoportok kriminológiai*⁸ értelemben kezdték használni a fogalmat, azaz oksági szinten kapcsolták össze a származást és a bűnözést. A XXI. század kezdetén ez a megoldás igen alkalmasnak tűnt a társadalmi feszültségek egy irányba kanalizálására, és a bűnbakképzési mechanizmusok beindítására. A „cigánybűnözés” *kriminalisztikai helyett kriminológiai fogalomként történő interpretálása is azt eredményezte, hogy a korábbi „cigánykérdés” a „cigánybűnözés” címkéjét kapta a közbeszédben.*

⁴ Ld. részletesen: DUPCSIK Csaba: *A magyarországi cigányság története*. Budapest, 2009. 23.

⁵ DUPCSIK: i. m. 2005.

⁶ A kriminalisztika vagy bűnügyi nyomozástan bűncselekmények felderítésének és bizonyításának eszközeit és módszereit tárja fel és rendszerezi.

⁷ Erre jó példa a Dupcsik által említett cikk a *Belügyi Szemlé*ből, amely az ujjlenyomatok mintázatának különbözőségeit vizsgálta cigány és nem cigány gyanúsítottaknál.

⁸ A kriminológia a bűnözés megjelenési formáit, okait és a megelőzés lehetőségeit kutató tudományterület. A modern kriminológia vizsgálatai kiterjednek a bűnözés társadalmi és jogi reakcióinak elemzésére is.

Álláspontunk szerint nincs létjogosultsága a hazai közbeszédben „cigánybűnözés” fogalom használatának, mert a települési bűnözési mutatókat nem a cigány népesség feltételezett bűnelkövetési hajlamai befolyásolják.

A kérdés tehát, amelyre a választ keressük, így hangzik: *van-e összefüggés a romák integráltsága és a bűnözés települési adatai között?* Fogalmazhatjuk úgy is, hogy a magyarországi településeken vajon ott van-e a legmagasabb arányú bűnözés, ahol a legnagyobbak a társadalmi távolságok? Vagy éppen ellenkezőleg, a szegregált vagy lemaradó települési környezetben kedvezőtlenebbek-e a bűnözési mutatók? Igaz-e, hogy a társadalmi szerkezeti lejtő alján nemcsak a társadalmi létfeltételek rosszabbak, de nagyobb a nyomás a deviancia irányába is?⁹ A probléma összetettségére Szuhay Péter is rámutat:

„Megfogalmazódott az a hipotézis, hogy azokban a lokális társadalmakban, ahol a helyi vezetés (egykoron a tanács, most az önkormányzat, az iskola, korábban a tsz és a pártszervezet) »emberszámba veszi« a cigányokat, nem törekszik sem iskolai, sem lakóhelyi, sem pedig a munka világában szegregációra, ott sokkal kedvezőbb az együttműködés, csökkennek a társadalmi különbségek, és a cigányok kevésbé marginalizálódnak, minek következtében nincsenek etnicizálódó együttélési problémák.”¹⁰

Az Országos Kriminológiai Intézetben 2013-ban indult kutatásunk¹¹ célja *a konfliktusos és a nem-konfliktusos roma/nem roma együttélés mintázatainak különböző módszerekkel történő vizsgálata*, és a roma és nem roma népesség bűnelkövetéssel és áldozattá válással kapcsolatos érintettségének felmérése. A szakirodalmi anyaggyűjtés során láttuk azt, hogy antropológusok, szociológusok, szociálpszichológusok milyen sokat tudnak a roma kisebbség helyzetéről és a roma, nem roma együttélési mintázatokról. Szembesültünk azzal, hogy *a hazai kriminológia területén megengedhetetlenül kevés tudományos ismeret és információ áll rendelkezésünkre a romák és a bűnözés, illetve az igazságszolgáltatás kapcsolatáról*. A magyar kriminológiában alig van olyan kutatás, amely a roma népesség és a bűnözés kapcsolatát vizsgálná, s ezek is szinte kizárólagosan a „romák a börtönben” témára vonatkoznak. Az információs hiányhelyzet egyik magyarázata a magyar adatvédelmi szabályok szigorúsága, amely a kisebbséghez tartozás tényét ún. szenzitív adatnak tekinti, és tiltja az adatgyűjtést. Ezzel azonban „a fürdővízzel együtt kiöntöttük a gyereket is”, mivel kutatások sem zajlanak a roma kisebbség és a büntető igazságszolgáltatás kapcsolatának vizsgálatára. Ezzel jelentősen megkönnyítjük a büntető igazságszolgáltatás szereplőinek helyzetét: nem kell szembenézniük azzal, hogy van-e diszkrimináció az igazságszolgáltatásban, és nem kell ellene

⁹ Ld. GÖNCZÖL Katalin: *Bűnös szegények*. Budapest, 1991.; GÖNCZÖL Katalin: Szegénység és bűnözés. *INFO-Társadalomtudomány*, 1991/16. 25.

¹⁰ SZUHAY Péter: Bevezető. In SZUHAY Péter (szerk.): *Távolodó világaink – A cigány-magyar együttélés változatai*. Budapest, 2013. 12.

¹¹ „A Roma és nem roma együttélés konfliktusai, kriminális vonatkozásai. I–II. szakasz.” Országos Kriminológiai Intézet (kutatásvezető: KEREZSI Klára).

tenniük sem, hiszen semmilyen ellenőrzött információ vagy kutatási adat nem áll rendelkezésre. Keveset tudunk tehát a bűnözés felhajtó erőiről, és különösen keveset ennek települési, szomszédsági vonatkozásairól.

Nem kétséges, hogy az 1980-as években Gönczöl Katalin¹² és Tauber István¹³ kutatásai is a cigányság integrációjával kapcsolatos kriminológiai kérdéseket feszegették. A rendszer-váltás után viszont, amikor a társadalmi távolság hirtelen megnőtt a roma kisebbség és a nem roma többség között, a *hazai kriminológia nem szentelt kellő figyelmet e problémának. Mondhatjuk azt is, hogy a szakmai probléma értelmezését „átengedte” a politika szereplőinek*, és ezzel a bűnözéssel kapcsolatos leegyszerűsítő gondolkodás terjedésének. A magyarországi közbeszédben elfogadottá vált a „cigánybűnözés” szóhasználat, és a közbeszéd tematizálódása azt jelzi, hogy a *társadalmi konfliktusok etnicizálódása reális veszély*. Bár 13 bejegyzett kisebbség van hazánkban, a roma etnikum az egyetlen, amelyet kapcsolatba hoznak a bűnözéssel. A napi sajtó elemzésére építő kutatások szerint a bűnözés az egyetlen olyan téma, amellyel kapcsolatosan a romákat említik. Mára Magyarországon az a helyzet alakult ki, hogy az „etnikum” szó önmagában is szitokszóvá vált, és a beszélő lekezelő hanghordozással egyetlen népcsoportot ért alatta: a cigányt.

Az 1990-es évek elején is voltak konfliktusok a roma és nem roma népesség között. A politikai elit – nem tudni, hogy lustaságból, óvatosságból vagy közömbösségből, de tény, hogy – nem játszotta ki a politika színterén a „roma kártyát”. A helyzet azonban 2007-től megváltozott. A paramilitáris szervezetek (pl. a Magyar Gárda) megjelenése sikeresen kanalizálta a népesség egyes csoportjainak frusztráltságát, és a szélsőjobb parlamenti képvisellete legitimálta az etnikai feszültséget gerjesztő attitűdök elfogadottságát.¹⁴ Szerzte Európában aggodalomra adott okot a szélsőséges nacionalizmus térnyerése Magyarországon, amikor 2010-ben a Jobbik, amelyet hol fasisztának, hol neo-fasisztának, antiszemitának, romaellenesnek, vagy homofób párt jelzőkkel illettek, az általános választásokon 17%-os támogatással 47 képviselőt küldhetett a magyar parlamentbe. A többség úgy gondolkodik a cigányokról, mint homogén népcsoportról, és erős elfogultság tapasztalható a roma népességgel kapcsolatosan a közvéleményben. Ezt a helyzetet öntötte pontosan szavakba egy újságíró: „Ez az ország minden témában megosztott, kivéve a cigánygyűlöletben”¹⁵

¹² GÖNCZÖL: i. m. 1991.

¹³ TAUBER István: *Hátrányos társadalmi helyzet, cigányság, bűnözés*. Budapest, 1982; TAUBER István: Bűnözés és társadalmi struktúra. *INFO-Társadalomtudomány*, 1991/5. 31.; TAUBER István – VÉG Katalin: A cigányság bűnözésének néhány összefüggése. A „cigánybűnözés” fogalmával kapcsolatos problémák. *Magyar Jog*, 1982/8.

¹⁴ FEISCHMIDT Margit – SZOMBATI Kristóf: Cigányellenesség és szélsőjobboldali politika a magyar társadalomban: Gyöngyöspata és a hozzá vezető út. *Esély*, 2013/1. 74.

¹⁵ CONNELLY, Andrew – BIENVENU, Helene: Who Do Modern-Day European Nazis Hate the Most? (A recent trial highlights horrible abuse of the Roma minority group). 2013. <http://www.theatlantic.com/international/archive/2013/08/who-do-modern-day-european-nazis-hate-the-most/278955/> (letöltve: 2014.02.04.)

Kutatási kérdéseink tehát annak meghatározására irányultak, hogy a mai magyar társadalomban hol van/vannak azok a szimbolikus keresztződés(ek), ahol a romaellenes érzelmek kikristályosodnak.

- A problémák települési, lakóhelyi kérdésként jelentkeznek?
- Kulturális szembenállás a forrásuk?
- A munkával kapcsolatos problémaként fogalmazhatók meg?
- Van szerepe benne az oktatás helyzetének?
- Mennyiben determinálják ezeket az érzelmeket az erőszakkal és a bűnözéssel kapcsolatos feltételezések és/vagy tapasztalatok?

A probléma feltárása érdekében a roma népességű települések kriminálstatisztikai adatainak felhasználásával ún. desk researchöt végeztünk. (A mintaválasztás leírására és az adatok bemutatására a későbbiekben részletesen kitérünk.) Az elemzés során eltérő módon álltunk a probléma elemzéséhez, mint azt az antropológusok teszik. Nem az egyediből szeretnénk megmutatni az általánost, hanem fordítva: az általánosból kiindulva akarjuk megmutatni az egyedit, azaz *az országos statisztikai adatokat bontjuk le a helyi települések szintjéig, és keressük meg azokat a helyi sajátosságokat, amelyek a helyi bűnözés jellegzetességeit befolyásolják.* A *Távolodó világaink* c. kötet egyik tanulmánya jól jellemzi a helyzetet:

„Ha a kérdőíves felmérésnek a falu mai állapotát, viszonyait megítélő adatait tekintjük, a válaszok általános reménytelenséget tükröznek, apátiával telítettek. A falu megfordíthatatlannak tűnő elöregedése, az egzisztenciális bizonytalanság, a súlyos munkanélküliség, az állandó lopások, betörések általában is a közbiztonság teljes hiánya, az iskola bezárása, a polgármesteri hivatal csődhelyzete erősíti ezt a beállítódást. Ez a kilátástalan helyzet a válaszadók szerint egyértelműen a település »elcigányosodásának« a következménye. [...] A betelepülő helyiek által problémás életvitelűnek tartott roma családok arányának a feltételezett további növekedése erősíti a helyi társadalom konfliktuspotenciáljának a megemelkedését, egyúttal pedig még inkább teret ad a túláltalánosító, minden problémáért az általában vett romákat felelőssé tevő gondolkodásmódnak.”¹⁶

A romák és a bűnügyi statisztika

Magyarországon a *bűnügyi statisztika legutóbb a szocializmus idején, 1971 és 1989 között, vette számba külön a cigány származású bűnelkövetőket.* Ezt ma már az adatvédelmi rendszer jogszabályai nem teszik lehetővé. A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény az etnikai hovatartozást az európai

¹⁶ KOTICS József: Határeltolódások – Csermely. In: SZUHAY Péter (szerk.): *Távolodó világaink – A cigány–magyar együttélés változatai.* Budapest, 2013. 116–117.

gyakorlatnak megfelelően fokozottan védett, ún. különleges adatnak nyilvánította, így azt az érintett írásbeli hozzájárulása nélkül nem lehet nyilvántartani vagy közzétenni. Hasonló rendelkezést tartalmaz az ilyen különleges adat kezelésére a bűnüldözési tevékenység vonatkozásában a rendőrségi törvény. Az etnikai hovatartozásra vonatkozó adatrögzítésre ezért sem a bűnüldözés, sem az igazságszolgáltatás, sem a büntetés-végrehajtás során nem kerül sor, ilyen adatnyilvántartás ma nem létezik. Így az egyes etnikai csoportokhoz tartozó bűnelkövetők vagy cselekményeik számszerű alakulására vonatkozó állítások jogszerűen gyűjtött és feldolgozott tényadatokkal nem támaszthatóak alá.

A hazai bűnözés vizsgálatát – a roma népességgel kapcsolatos elérhető társadalomstatisztikai adatok felhasználásával – a 2001. és a 2011. évekre vonatkozóan végeztük el. Ebben a két évben zajlott Magyarországon a népszámlálás, és a *cenzus adatai gazdag információs bázist kínálnak a bűnözést befolyásoló társadalmi folyamatok értelmezéséhez.*

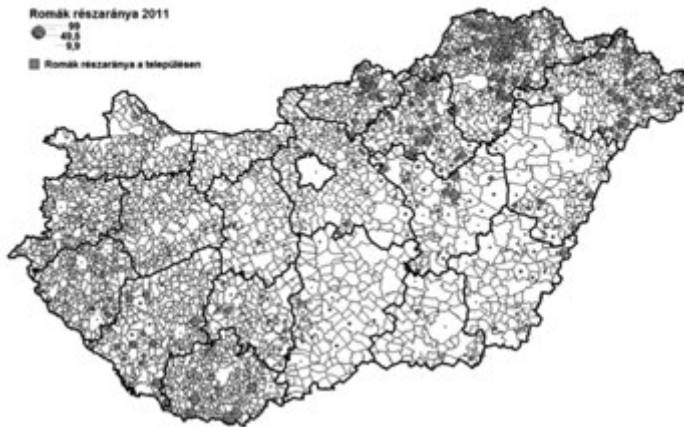
Országosan, illetve megyék és települések szerint vizsgáltuk az adatokat. Természetesen rendelkezésünkre állt a hivatalos kriminálstatisztika, amely az összes magyarországi település bűnözési adatait tartalmazza aggregált formában. A kisebbségek közül egyedül a roma népesség érintettségére voltunk kíváncsiak, amelyhez jelentős segítséget nyújtottak a roma integrációt vizsgáló kutatás adatai. A társadalomstatisztikai adatok eléréséhez az MTA Kisebbségkutató Intézetében *Tóth Ágnes* és *Vékás János* által folytatott kutatási adatok és anyagok voltak segítségünkre – amit ezúton is köszönünk. A Tóth–Vékás kutatás makroszintű változók mentén, települési adatok segítségével vizsgálja a roma kisebbség társadalmi integráltságának lehetséges indikátorait. Folyamatban lévő kutatásukban azt vizsgálják, hogy milyen társadalomkutatási módszerrel lehet a társadalom integrációs/dezintegrációs folyamatait befolyásoló, egymással interaktív viszonyban lévő különféle tényezők hatásának mértékét és módját vizsgálni úgy, hogy az lehetővé tegye a trendelemzést, a prognózist és a kvantifikációt.¹⁷ A vizsgálati mintába azokat a településeket válogatták be, amelyekben a 2001. évi népszámlálás során a nemzeti-etnikai kötődésre vonatkozó kérdéseknél legalább száz személy mondta magát a cigánysághoz tartozónak. A kutatás tehát a cigány kötődés meghatározásában az identifikációt, és nem a kategorizációt részesítette előnyben. A 2001. évi cenzusnál 513 olyan település volt, amelyeken több mint 100 ember vallotta magát cigánynak – a mintába került településeken összesen 160 000 ember. A kutatók a magukat cigánynak vallók száma alapján becsülték meg a települési lakosságon belül a romák részarányát. A cigány identitás megvallása biztos alapokra helyezi a kutatási minta kialakítását, bár tény, hogy az így kapott adatok a magyarországi romák létszámának csupán alsó küszöbértékét jelzik.¹⁸

¹⁷ „A magyarországi cigányság társadalmi integráltságának területi különbségeit befolyásoló tényezők vizsgálati módszertana” c. kutatás. Kutatásvezető: TÓTH Ágnes. Ld. TÓTH Ágnes – VÉKÁS János: A kisebbségi közösségek társadalmi integrációjának külső és belső tényezői – a cigány kötődésük példája. In: BÁRDI Nándor – TÓTH Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Budapest, 2011. 153.

¹⁸ Megjegyezzük, hogy a kutatás keretében érdemes lett volna (és még mindig érdemes lenne) validálni a roma népesség nagyságát legalább néhány településen. Egy ilyen vizsgálattal ugyanis

A cigány népesség területi elhelyezkedése – megyei szinten – alapvetően eltér az ország össznépességének területi megoszlásától. A cigányok legnagyobb része, több mint 1/5-e Borsod-Abaúj-Zemplén megyében él, és hasonló nagyságrendű, mindössze néhány százalékkal alacsonyabb Szabolcs-Szatmár-Bereg megye részesedése. A többi megye mindegyikében a hazai cigányságnak 1-7%-a él. Magyarországon a romák jellemzően leszakadó hátrányos helyzetű településeken élnek. *A hazai roma etnikum mintegy 20%-a az 1000 főnél kisebb lélekszámú falvakban él;* az ország teljes népességét tekintve ez az arány 7,8%. A kisebbségi bűnözés alakulását tehát ez a jellegzetesség alapvetően meghatározza.

A roma népesség megoszlása a vizsgált 513 településen (2011)

A település típusa és nagysága előny is, hátrány is lehet: a kisebb létszámú településen a népességben belüli arányuk nagyobb, és ez a kompaktság az identitás megőrzésének fontos tényezője, de az is igaz, hogy a modernizáció forrásai éppen a nagyobb lélekszámú városok.

A 2011. évi népszámláláskor többen vallották magukat romának, a mintába tartozó településeken összesen 230 000 személy. Az újabb census kiváló lehetőséget teremtett arra, hogy megvizsgáljuk, hogy 10 év alatt történt-e változás a kiválasztott 513 településen, illetve a romák települési részarányának nagysága milyen kapcsolatban van a településen elkövetett bűncselekmények jellegzetességeivel.

egy olyan korrekciós számhoz jutnánk, amely a census adatait a tényleges összességhez közelíti, miközben kielégítené az anonimizálással kapcsolatos elvárásokat is.

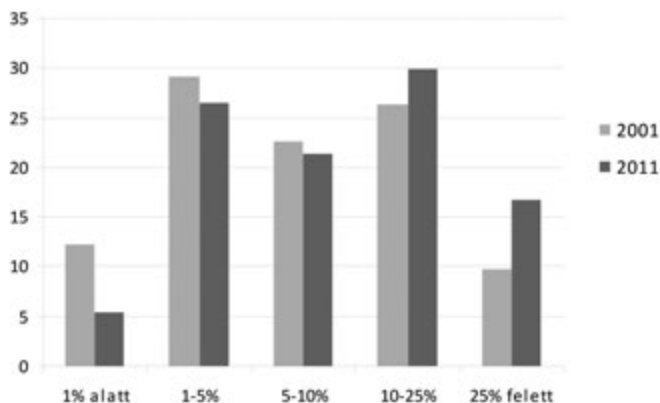
2001. évi népszámlálás		2011. évi népszámlálás	
A lakónépesség létszáma a vizsgált 513 településen	A magukat romának valló személyek száma	A lakónépesség létszáma a vizsgált 513 településen	A magukat romának valló személyek száma
6 690 000	166 429	6 475 353	230 778

A választott minta kriminológiai jellemzői

A kriminálstatistikából a 2001. és a 2011. évekre vonatkozóan leválogattuk az 513 településsel kapcsolatos bűncselekményi és bűnelkövetői statisztika adatait. A leválogatás után kiderült, hogy az 513 helyett 500 települést találtunk a kriminálstatistika adatbázisában. Tizenhárom olyan település is szerepel tehát a mintában, ahol a népszámlálás évében nem következett el egyetlen bűncselekményt sem. Az aggregált adatok országos, megyei és települési szinten is elemezhetők. Magyarországon ugyan 3200 település van, de az 513 elemű minta felőleli a regisztrált bűnözés 3/4-ét és az ismertté vált bűnelkövetők 2/3-át.

Nem volt meglepő, hogy a bűncselekmények döntő többségét Magyarországon (is) a nagyvárosokban követik el. Az viszont figyelemre méltó, hogy 2001-ben a vizsgált mintában az ismertté vált bűncselekmények 56%-át olyan településeken követték el, ahol a roma népesség megoszlása még az 1%-ot sem éri el. 79%-át olyan településeken, ahol a roma népesség létszáma nem éri el a 2%-ot, és 93%-át olyan településen követték el, ahol a roma népesség aránya 5% alatti. 2011-ben valamennyire változott a helyzet, de az ismertté vált bűncselekményeknek még mindig 87,6%-át követték el olyan településeken, ahol a romák megoszlása nem érte el az 5%-ot.

A roma népesség százalékos megoszlása a települési mintában (N=513)

Azt az adatok azt mutatják, hogy Magyarországon is a nagyvárosokban magasabb a bűnözési gyakoriság. Az értékeléshez azonban az is fontos információ, hogy számos hazai antropológiai kutatás igazolja, hogy Magyarországon a nagyvárosokban alacsonyabb a roma kisebbség aránya. A romák inkább kisebb településeken élnek. A hazai laikus közvélemény és a politikai szereplők egy része persze azzal érvel, hogy mindez nem gátja az ún. utazó bűnözésnek, azaz a roma elkövetők nem a lakóhelyükön, hanem más településeken követik el a bűncselekményeket. A hazai leszakadó kistérségekben élő kisebbségek esetében irracionális ez a feltételezés. Csak utalok azokra a földrajzi profilalkotással kapcsolatos kutatásokra, amelyek megrajzolták a bűnelkövetők mozgásának rádiuszát, és amelyekből kiderült, hogy még a nagyvárosokon belül is csak néhány kilométeres az a körzet, amelyben a bűnelkövető mozog. *A hazai kriminálstatisztikai adatok szerint az ismertté vált bűnelkövetők többsége (országos átlagban jellemzően 60-62%-a) általában helyi állandó lakos.*

Marad tehát az a feltételezés, hogy a roma bűnelkövető – csakúgy, mint a nem roma bűnelkövető – jellemzően a saját településén, az ismert környezetben követi el a bűncselekményt. A közbeszédben a roma bűnözéssel kapcsolatos narratívák is ezt az értelmezést hozzák: az emberek azért félnek, mert a roma bűnelkövetők a szomszédságukban, az idősek sérelmére követik el a bűncselekményeket. Azaz a helyi konfliktusokat a romák bűnözése generálja. Ezért is fogtunk annak vizsgálatához, hogy a kriminálstatisztikai települési adatok és a censusok adataiból nyerhető információk vajon igazolják-e ezen állítások valóságtartalmát.

Bűncselekményi ráta kvartilisek szerint

A mintába tartozó településeket a bűncselekmények 100 ezer lakosra számított gyakorisága alapján emelkedő sorrendbe állítottuk. Ezt követően a részletesebb vizsgálat érdekében a településeket négy egyenlő részre osztottuk. Az egyes negyedek emelkedő sorrendje jelzi a bűnözési mutatók romlását a kategóriába tartozó településeken. Az egyes csoportokba az alábbi jellemzőkkel leírható települések tartoznak:

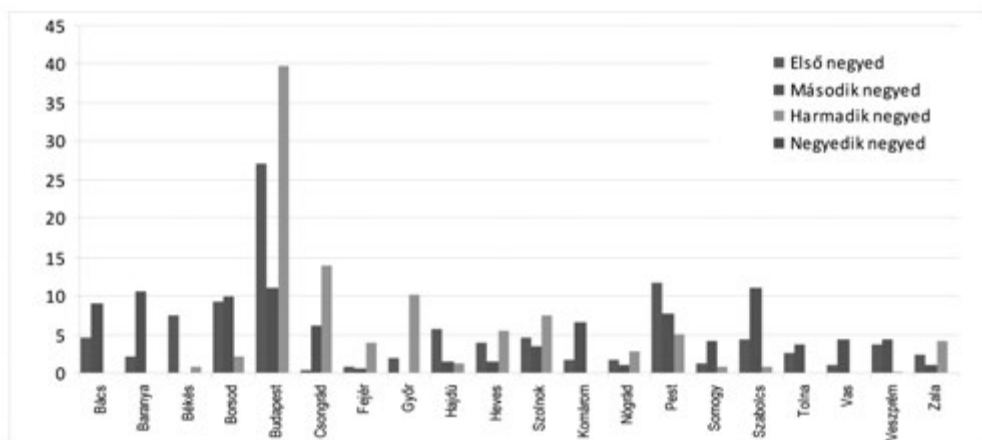
A kategóriába tartozó települések száma a 100e lakosra eső bűncselekményi gyakoriság szerinti negyedek alapján

A negyed sorszáma	Negyed-határok:	A kategóriába eső bűncselekmények száma	
		2001	2011
I. negyed	4346 vagy kevesebb bcs/100e lakos	86 455	85 609
II. negyed	4346–5641 közötti bcs/100e lakos	92 984	87 912
III. negyed	5641–7320 közötti bcs/100e lakos	82 341	87 995
IV. negyed	7320 feletti bcs/100e lakos	83 163	78 089

Mint a fenti táblázatból látható, az I. negyedbe tartoznak a legkedvezőbb helyzetben lévő hazai települések, azok, amelyeket a bűnözési teher a legkevésbé sújt, a IV. negyedbe pedig azok a települések, amelyeken a regisztrált bűncselekmények gyakorisága meghaladja az átlagos terhelést. Az adatokból kitűnik, hogy 2001 és 2011 között némi elmozdulás volt tapasztalható. 2001-ben a legkedvezőbb gyakorisági mutatóval rendelkező településen 156 bűncselekmény esett 100 ezer lakosra, 2011-ben viszont már nem találtunk 329 bűncselekmény/100e lakosnál kedvezőbb mutatóval leírható települést. S az is igaz, hogy 2001-ben több település esett a második negyedbe, 2011-ben viszont a harmadik negyedbe tartozó települések, illetve az ott elkövetett bűncselekmények száma nőtt meg. A kép azonban nem egyértelmű, mivel azt is tapasztalhatjuk, hogy a negyedik negyedben – azaz a legrosszabb gyakorisági mutatókkal rendelkező településeken – elkövetett bűncselekmények száma enyhén csökkent. Tovább színesíti a képet, hogy lejjebb, illetve feljebb csúsztak a negyedeket elválasztó értékek. Az első negyed felső gyakorisági értékhatára 2001-ben 4525, 2011-ben 4346 bcs/100e lakos volt. A második negyed 2001-ben az 5531 bcs/100e lakosnál ért véget, 2011-ben viszont 5641 bcs/100e lakosnál. A harmadik negyed felső határa 2001-ben 7222, 2011-ben 7320 bcs/100e lakos volt.

A kategóriákban, illetve közöttük érdekes összefüggések rajzolódnak ki, például hogy az 513 település nem a normális eloszlás szabályai szerint oszlik meg a „több-kevesebb” kategóriarendszer szerint minden megyében.

A regisztrált bűncselekmények száma és megoszlása a bűncselekményi gyakoriság szerinti negyedekbe tartozó településeken megyénként (2011)

A megyei megoszlás vizsgálata azt mutatja, hogy jelentős eltérés van a megyék között.¹⁹ Az I., azaz a legkevesebb bűncselekményi terhet jelentő településcsoportba a 4346 alatti bcs/100e

¹⁹ Az elemzésnél a 10%-os megoszlásokat meghaladó értékeket vettük csak figyelembe.

lakos tartozik, összesen 338 településsel. Ebben a negyedben meghatározó szerepet játszik Budapest és Pest megye, bár a Borsod megyében ismertté vált bűncselekmények megoszlása is majdnem eléri a 10%-os értéket.²⁰ A budapesti kerületek az összességében a százezret meghaladó bűncselekményszám miatt minden negyedben meghatározó szerepet játszanak. Pest megyében viszont nincs olyan település, amely a II., III. és IV. negyedben kiugró értékeket produkálna. Ez is azt jelzi, hogy egyes megyék csak meghatározott negyedben szerepelnek kiugró mértékben (lásd például Baranya megyét az első és a második negyed különbségével, vagy Győr-Moson-Sopron megyét a harmadik negyedbeli adatokkal). Figyelemre méltó Hajdú-Bihar vagy Fejér megye helyzete a negyedik negyedben mért adatokkal – miközben az első három kategóriában „nem vétették észre magukat”. Borsod és Szabolcs megyék jellemzően a 4300–5600 bcs/100e lakos (II.) kategóriában szerepelnek.

Ha megvizsgáljuk az egyes negyedekbe tartozó települések számát, ugyancsak azt tapasztaljuk, hogy *ahogy haladunk a súlyosabb bűncselekményi gyakoriságot jelző listán felfelé, úgy csökken az adott negyedbe tartozó települések száma, és válnak meghatározóvá a nagyvárosi, vagy nagyobb városi települések*. Ez is azt jelzi, hogy a bűnözés elsősorban városi jelenség.

Az adatsor megnyugtató abból a szempontból is, hogy *az első negyedbe – azaz a bűnözéssel legkevésbé érintett negyedbe – tartozik a félszáz vizsgált település több mint 2/3-a*.

A bűncselekmények száma/százezer lakos mutató alapján kialakított negyedbe tartozó települések száma és megyék szerinti %-os megoszlása a vizsgált mintában

	1. negyed	%	2. negyed	%	3. negyed	%	4. negyed	%
Bács-Kiskun	10	3,0	2	2,4	0	0,0	0	0,0
Baranya	13	3,8	2	2,4	0	0,0	3	9,7
Békés	16	4,7	1	1,2	1	2,2	0	0,0
Borsod	81	24,0	12	14,1	7	15,6	2	6,5
Budapest	8	2,4	2	2,4	5	11,1	6	19,4
Csongrád	4	1,2	4	4,7	1	2,2	0	0,0
Fejér	6	1,8	2	2,4	1	2,2	3	9,7
Győr-M-S.	1	0,3	0	0,0	1	2,2	0	0,0
Hajdú	21	6,2	5	5,9	3	6,7	2	6,5
Heves	25	7,4	10	11,8	3	6,7	2	6,5
J-N-Szolnok	15	4,4	7	8,2	7	15,6	3	9,7
Komárom	3	0,9	3	3,5	0	0,0	0	0,0
Nógrád	16	4,7	4	4,7	4	8,9	2	6,5
Pest	26	7,7	7	8,2	3	6,7	1	3,2
Somogy	14	4,1	3	3,5	2	4,4	6	19,4
Szabolcs	52	15,4	12	14,1	2	4,4	1	3,2
Tolna	13	3,8	5	5,9	1	2,2	0	0,0
Vas	3	0,9	1	1,2	0	0,0	0	0,0
Veszprém	4	1,2	2	2,4	1	2,2	0	0,0
Zala	7	2,1	1	1,2	3	6,7	0	0,0
	338	100,0	85	100,0	45	100,0	31	100,0

²⁰ A budapesti adatokat kerületenként külön-külön is értelmeztük.

Ha a *megyék érintettségét* vizsgáljuk az egyes negyedekben, látható, hogy az I. negyedben két megye érdemel említést: Borsod (80 település) és Szabolcs megye (52 település). Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy az 513 település mintája miként alakult ki. Nem véletlen tehát, hogy az a két megye szerepel nagyobb súllyal a listán, ahol nagyobb arányú a roma népesség jelenléte.

A magyarországi bűnözés változásának a kutatás szempontjából releváns jellegzetességei

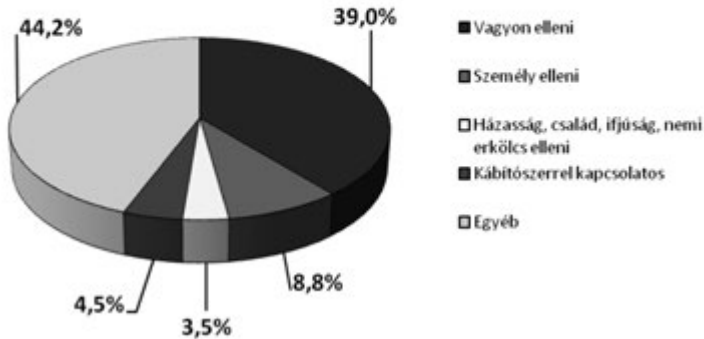
Magyarországon az új évezred első évtizedében a regisztrált bűncselekmények számának csökkenése volt tapasztalható. A bűnözés az elmúlt 10 évben jellemzően stagnált. A regisztrált bűncselekmények száma ugyan 10%-kal nőtt, de ezek nem újabb bűncselekményeket takarnak, hanem a jogszabályi módosulásokat és az adatrögzítés szabályainak változását.

Az előrejelzések differenciálnak az egyes bűncselekményi kategóriák között, nyilvánvalóvá téve, hogy *más-más tényezők befolyásolják az egyes bűncselekmény-csoportok statisztikai dinamikáját*. A bűnözési helyzet értékelésénél figyelni kell a látenciában maradt bűncselekmények nagyságrendjére, és ennek a lakosság biztonságérzetére gyakorolt hatására is. Bár több kormány többször is megígérte az elmúlt másfél évtizedben, hogy rendszerbe állítja a lakosság biztonságérzetével kapcsolatos felmérések sorozatát, erre a mai napig nem került sor.

Az ismertté vált bűnelkövetők számának tendenciája hasonlóan alakult, mint az ismertté vált bűncselekményeké, viszont terjedelmének és dinamikájának változása jóval elmaradt attól. Ennek oka részben a felderítési arány relatív romlása, részben a gyakoribbá vált halmozati és sorozat-bűnelkövetés. Az elmúlt 10 évben

- az ismertté vált felnőtt korú bűnelkövetők száma csökkent;
- a fiatalkorúak körében azonban különösen szembetűnő a csökkenés. Ez alapvetően a kohorsz létszámának csökkenéséből ered.
- Az elkövetők területi megoszlása szerint a gyermek- és fiatalkorú elkövetők száma az északkeleti megyékben és az ország középső részén a legmagasabb, különösen a fővárosban kiemelkedő. 50-60%-uk vagyon elleni bűncselekményt követ el, de részarányuk növekszik a rablás, a garázdaság és a testi sértés elkövetésénél.

A bűnelkövetők összetétele bűncselekményfajtánként, 5 év átlagában

A személy elleni bűncselekmények körében a legnagyobb változás, hogy az emberölések száma az 1970-es évek szintjére esett vissza. Ezt azonban a közvélemény nem érzékeli, mivel az egyes bűncselekményekről adott intenzív médiabeszámolók épp az ellenkező hatást érik el. Az erőszakos bűncselekmények körében a közterületi erőszak növekedését jelzi a rablás és a garázdaság bűncselekményének növekedése. Komoly gond a futball-erőszak megjelenése és a sporteseményeken megnyilvánuló rasszizmus.

Összességében azonban *a bűnözés területén nincsenek olyan riasztó jelek, amelyek a társadalom vagy az állam számára radikális változtatásokat követelő megpróbáltatásokat jelentenének.* De ha ez a helyzet, akkor mégis miért kiemelt probléma Magyarországon a bűnözés kérdésköre, miért kell bűnmegelőzési felelős az iskolákba, miért kell számolatlan kamera az utakra, és miért lett oly meggyőző a közvélemény számára a „cigánybűnözés” narratívája? Úgy tűnik, hogy a válasz egy részét a bűnözés adatainak finomabb elemzésében találjuk. Elemzésünkkel csak azokra a változásokra koncentrálunk, amelyek a lefolytatott kutatás témakörével, illetve a jelenséget befolyásoló oksági mechanizmussal összefüggésben lehetnek.

Tény, hogy a vagyon elleni bűncselekmény száma általánosságban csökken, ez alól azonban legalább három kivétel van:

- erőteljesen megnövekedett a tulajdon elleni szabálysértések száma;
- enyhén nőttek a csalások; és
- megduplázódott az okirattal kapcsolatos visszaélések száma.

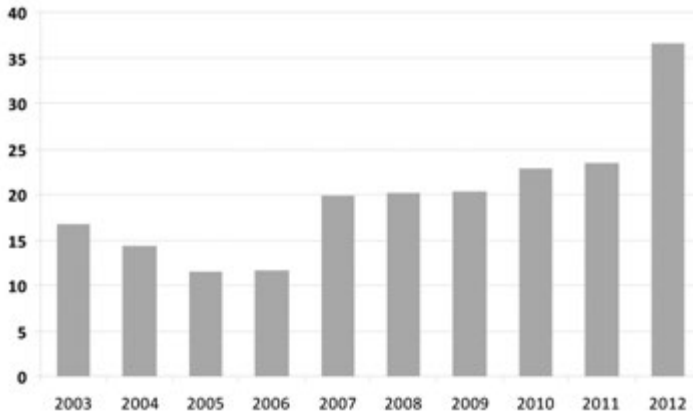
A hazai bűnözés számadatainak változásában jól érzékelhető a szabálysértési értékhatárra elkövetett kis súlyú vagyon elleni cselekmények számának intenzív emelkedése.

Az ismertté vált bűncselekmények száma (2003–2012) [részlet]²¹

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Összes regisztrált bűncselekmény	413 343	418 883	436 522	425 941	426 914	408 407	394 034	447 186	451 371	472 236
Vagyon elleni bcs-ek	275 891	262 082	270 740	260 174	276 193	265 755	253 366	273 613	256 175	259 617
ebből:										
Szabálysért. értékhatár alatti vagyon elleni bcs-ek	45 961	37 406	31 031	30 229	54 806	53 599	51 571	62 338	59 929	95 067
betöréses lopás	47 269	44 679	42 588	39 620	40 846	43 002	37 698	44 250	45 273	46 857
járműlopás	18 525	17 319	16 178	15 172	15 017	16 539	11 212	17 900	19 455	21 821
járműből lopás	24 075	23 118	25 131	30 229	20 982	16 438	14 460	14 528	13 702	12 924
csalás	33 151	26 367	22 431	23 595	41 250	30 194	29 555	32 137	27 906	36 911
okirattal kapcs.-os bcs-ek	55 141	55 301	62 277	59 826	58 815	48 645	50 027	64 965	84 070	112 548
Személy elleni bcs-ek	19 572	20 778	20 089	18 497	18 717	20 544	19 844	22 660	22 108	22 964
ebből:										
emberölés + kísérlet	378	362	313	306	296	292	275	276	275	221
testi sértés	11 494	12 553	12 383	11 551	11 180	12 792	12 430	14 334	13 987	13 683
emberrablás	25	19	7	13	7	11	14	18	12	9
erőszakos közösülés	535	566	642	479	468	489	525	586	462	506
rablás	3606	3525	3338	3041	3536	3593	3316	4439	4687	4984
Erőszakos és garázda bcs-ek	31 476	33 366	32 760	29 728	29 645	33 035	32 046	38 445	37 201	37 368
ebből:										
garázdaság	10 993	10 757	10 911	9 680	9 414	10 786	10 384	13 279	12 018	14 501

²¹ Egységes Nyomozási Ügyészségi Statisztika (ENYÜBS); Kiadja: Magyarország Legfőbb Ügyészsége.

A szabálysértési értékhatár alatti vagyon elleni bűncselekmények százalékos megoszlása a vagyon elleni bűncselekmények kategóriáján belül (2003–2012) ²²

Ez a változás valószínűleg nem független az elmúlt években a kriminálpolitikában lezajlott átalakulástól. 2008-tól kezdődően a jogalkotó folyamatosan szigorította az enyhe súlyú jog-sértések szankcióit és eljárási szabályait. Tény, hogy a bagatell bűnözés is jelentős terhet ró a sértettekre, kedvezőtlen hatással van a személyközi viszonyok alakulására, és növeli a konfliktusok előfordulását szomszédsági kapcsolatokban. Nem tagadható tény azonban az sem, hogy a kiskriminalitás által okozott károk messze elmaradnak a korrupciós, a gazdasági és a fehérgalléros bűncselekmények által okozott társadalmi károktól.

A romák lakóhelye és a bűncselekmények elkövetési helye

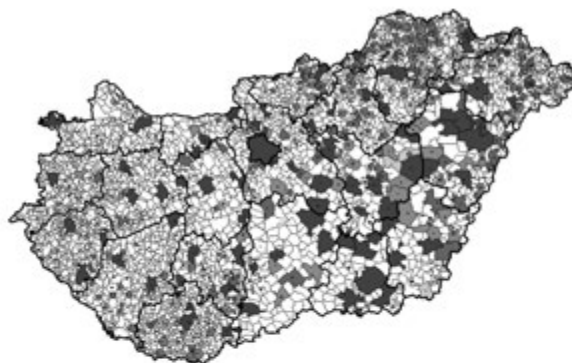
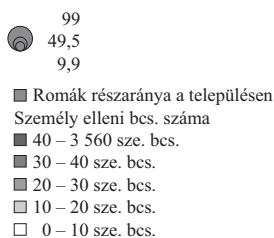
A megyékben azokat a településeket vizsgáltuk meg közelebbről, amelyekben az ismertté vált bűncselekmények aránya meghaladta a megyében elkövetett bűncselekmények, illetve a bűnelkövetők aránya meghaladta a megyében ismertté vált bűnelkövetők 5%-át.

E két adatsor minden megyében felrajzolt egy bűnözés-fertőzöttségi települési rangsort.

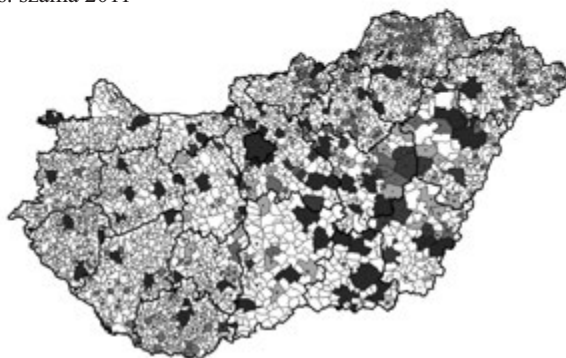
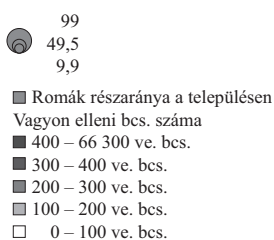
A kutatás adatait bűncselekmény-kategóriánként külön-külön térképeken ábráztuk, amelyeken feltüntettük a települések roma népességének megoszlását is.

²² Egységes Nyomozási Ügyészségi Statisztika (ENYÜBS); Kiadja: Magyarország Legfőbb Ügyészsége.

Romák részaránya / Személy elleni bcs. száma 2011

Romák részaránya / Vagyon elleni bcs. száma 2011

A térképek vizuálisan is érzékeltetik, *hogy a hazai bűncselekmények túlnyomó többségét nem a roma népesség lakta területeken követik el.* Budapest és a vidéki nagyvárosok szerepelnek mindkét rangsor élén – ahogy az várható is a városi bűnözést vizsgáló kriminológiai kutatások hazai és nemzetközi eredményei alapján. A bűnözés volumenét adó hazai településeken a roma lakónépesség aránya elhanyagolható.

A vizsgált adatok további érdekes összefüggéseket vázolnak fel, és más szempontból is alátámasztják előbbi állításunkat. Vannak olyan városok, amelyekben a bűncselekményi ráta jóval alacsonyabb, mint 5%, a *bűnelkövetők száma viszont messze meghaladja a megyei adatok 5%-át.* Felvetődik a kérdés, hogy ezekben a kis- és középvárosokban lakóhellyel rendelkező bűnelkövetők magasabb bűnelkövetői aktivitása hol realizálódik. Ők utaznak el a kistérségekre bűncselekményt elkövetni? Nem valószínű, hiszen ott az ismertté vált bűncselekmények aránya még alacsonyabb! Vagy inkább a nagyvárosban (értsd a megye központi városában) követik el a bűncselekményt? Igen, lehet. Kutatások hiányában ezt nem tudjuk megmondani. Az viszont az adatok alapján teljességgel egyértelmű, hogy ezekben az említett kis- és középvárosokban a *roma népesség aránya igen alacsony.* Ilyen város például Borsod megyében Ózd, melynek a megyei részesedése a bűncselekményekből 5,8%, a bűnelkövetőknél viszont 9,4%. Hasonló a helyzet Sajószentpéteren, ahol 1,6%-os bűncselekményi

részesedés mellé 3,1%-os bűnelkövetői részesedés társul. Hajdú-Bihar megyében, ahol a megyeközpontra koncentrálódik a bűnözés 65%-a, ilyen település Hajdúböszörmény (bűncselekmény: 3,9%; bűnelkövetők: 5,8%). Pest megyében ilyen település Gyál és Monor. Ezen a településeken jellemzően 3% alatti a roma népesség lélekszáma, tehát alappal feltételezhető, hogy ezeken a településeken a nem roma népesség fejt ki aktív bűnelkövetői tevékenységet.

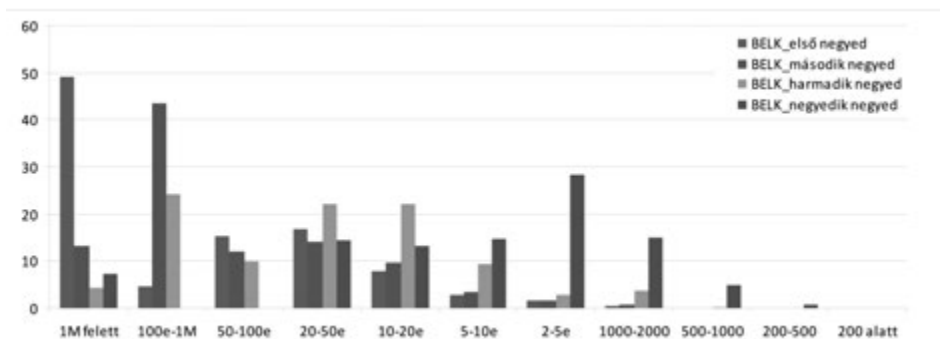
Bűnözési gyakoriság és bűncselekmény-kategóriák

Mint azt a korábbiakban is említettük, a településeket a 100 ezer lakosra eső bűncselekmények alapján számított gyakorisági mutató mentén is vizsgáltuk, és e mutató volt az alapja a finomabb elemzést lehetővé tevő negyedek szerinti felosztásnak. Ha a bűnözésgyakorisági csoportokat a bűncselekmény-kategóriák szerint is megvizsgáljuk, érdekes kép rajzolódik ki a félszáz települést illetően. Azt várnánk, hogy a százalékos megoszlások szerint minél nagyobb a bűncselekményi gyakoriság egy településen, annál nagyobb arányú a vagyon elleni bűncselekmények megoszlása. Ez nagy valószínűséggel települési szinten így is működik. Ha viszont a negyedeket hasonlítjuk össze, érdekes összefüggést jelez, hogy a gyakorisági mutató emelkedésével párhuzamosan csökken a vagyon elleni bűncselekmények részaránya a negyeden belül, és nyer teret egyre hangsúlyosabban a közrend elleni bűncselekmények kategóriája.

Az ismertté vált bűncselekmények száma és megoszlása a bűnözési gyakoriság szerint kialakított negyedekben és bűncselekmény-kategóriák szerint (2011)

	Összes negyed együttesen		I. negyed		II. negyed		III. negyed		IV. negyed	
			338 település (4346 alatt bcs/100e lakos)		87 település (4346–5641 bcs/100e lakos)		45 település (5641–7320 bcs/100e lakos)		31 település (bcs gyak: 7320 feletti bcs/100e lakos)	
Személy elleni	18 246	5,4	5793	6,8	5101	5,8	4018	4,6	2605	3,3
Közlekedési	8957	2,6	3603	4,2	2674	3,0	1785	2,0	895	1,1
Ház., család, nemi erkölcs elleni	4071	1,2	1532	1,8	1201	1,4	902	1,0	436	0,6
Állig., közélet elleni	4594	1,4	1280	1,5	1426	1,6	1118	1,3	770	1,0
Közrend elleni	83 801	24,8	17 557	20,7	23 409	26,7	24 631	28,1	18 204	23,3
Gazdasági bcs-ek	27 633	8,2	3046	3,6	5332	6,1	5283	6,0	13 972	17,9
Vagyon elleni	190 242	56,2	51 212	60,3	48 537	55,3	49 368	56,4	41 125	52,7
Honvédelmi	752	0,2	144	0,2	104	0,1	422	0,5	82	0,1
Összesen	338 296	100,0	84 896	100,0	87 784	100,0	87 527	100,0	78 089	100,0

Az ismertté vált bűnelkövetők (BELK) gyakorisági indexének negyedei
a települések lélekszám szerinti kategóriáinként (2011)

A regisztrált bűnelkövetők 100 ezer lakosra számított gyakorisága alapján is felállítottunk egy rangsort a mintába tartozó települések között, és ugyancsak kvartilisekre osztottuk az adatokat. Teljesen természetes, hogy a nagyvárosokban – hasonlóan a bűncselekményi magasabb gyakorisághoz – magasabb a bűnelkövetői gyakoriság is. A minta most említett jellegzetessége azonban arra utal, hogy érdemes közelebről is megvizsgálni, hogy mi zajlik a 10 ezer lakosnál kisebb lélekszámú településeken. Ezért más szempontból is görcső alá vettük az adatokat.

A „10 SZABÁLYA”

Úgy tűnik, hogy munkál egy „10-es szabály” az adatokban. A bűncselekményi gyakorisági ráta szerint 4 kategóriába osztott településeket az egyes kategóriákon belül tovább vizsgáltuk. Minden negyedben további két szempontot érvényesítettünk: (A) a település lélekszámát és (B) a roma népesség százalékos arányát. Ennek megfelelően egyik elemzési szempontunk a *település népességszáma* (10 ezer lélekszámnál kisebb/nagyobb település), másik pedig a *roma népesség aránya* a településen (10%-nál kisebb/nagyobb megoszlás). Kivételesen fontos ismét hangsúlyozni, hogy a bűncselekmények 90%-át 2001-ben és 2011-ben is olyan településeken követték el, ahol a roma népesség megoszlása nem éri el az 5%-ot.

A bűncselekmények gyakorisága alapján kialakított kvartiliseken belül tehát a lakosság-szám és a roma népesség települési %-os megoszlása alapján képeztünk további csoportokat. E két változó szerint négyes csoportosítást hoztunk létre minden negyedben. Az alábbiakban röviden összefoglaljuk a négy kategória jellemzőit. A két fenti szempont szerint külön-külön elnevezést is adtunk a kategóriáknak.²³

²³ Az elnevezésnél azért tartottuk meg a kategóriák angol elnevezését, mert a táblázatszerkesztésnél könnyebbséget jelentett a rövid fejléc-címek alkalmazhatósága.

1. „LESS-MORE” kategória: A lakosság száma kevesebb, mint 10 000 fő, a romák részaránya több mint 10% a településen. 2001-ben 183, 2011-ben 181 település tartozott ebbe a kategóriába.
2. „MORE-MORE” kategória: A lakosság száma több mint 10 000 fő, a romák részaránya is meghaladja a 10%-ot a településen. 2001-ben 2, 2011-ben 3 település esett ebbe a kategóriába.
3. „LESS-LESS” kategória: A lakosságszám kisebb, mint 10 000 fő ezeken a településeken, és a romák részaránya sem éri el a 10%-ot. 2001-ben 192, 2011-ben 174 település tartozott ebbe a kategóriába.
4. „MORE-LESS” kategória: Ezeken a településeken a lakosság létszáma nagyobb, mint 10 000 lakos, a romák részaránya viszont nem éri el a 10%-os megoszlást. 2001-ben 137, 2011-ben 134 települést sorolhattunk ide. Megjegyzendő, hogy ebben a kategóriába esik Budapest, és a hazai nagy és nagyobb városok.

A 10-es szabály

<p>N_e = 2001:183 ; 2011:181</p> <p>Reg. BCS= 2001:2,6% 2011:3,0%</p> <p>Reg. ELK= 2001:6,5% 2011:12,6%</p>	<p>N_e = 2001:2 ; 2011:3</p> <p>Reg. BCS= 2001:0,4% 2011:0,5%</p> <p>Reg. ELK= 2001:0,6% 2011:2,7%</p>
← LESS-MORE	MORE-MORE →
<p>N_e = 2001:192 ; 2011:174</p> <p>Reg. BCS= 2001:6,6% 2011:7,7%</p> <p>Reg. ELK= 2001:12,2% • 2011:10,6%</p>	<p>N_e = 2001:137 ; 2011:134</p> <p>Reg. BCS= 2001:90,4% 2011:88,4%</p> <p>Reg. ELK= 2001:80,7% • 2011:74,0 %</p>
← LESS-LESS	MORE-LESS →
N_e = A települések száma az adott kategóriában (513-ból)	

Az adatok mélyebb elemzése segítheti azoknak a konfliktusoknak a megértését és kezelését, amelyek napjainkban a többség és a roma kisebbség között feszülnek, s amelyeknek egyik megjelenési formája – legalábbis a közbeszédben – a „cigánybűnözés”.

Ha a mintába eső 513 településen a lakosság lélekszáma és a roma népesség százalékos megoszlása alapján 2001-ben és 2011-ben kialakított kategóriákat hasonlítjuk össze, *láthatóan más bűnözési tendenciát tapasztalunk:*

- a bűnözés helyzete eltérően alakul, ha a települési lélekszám kevesebb vagy több mint 10 ezer lakos;
- a bűnözési gyakoriság eltérően alakul, ha a roma népesség létszáma a településen a 10% alatt marad, vagy ha meghaladja azt.

Ha az ismertté vált kriminalitást vizsgáljuk a fenti kategóriákba eső településeken, azt tapasztaljuk, hogy

1.) a „*More-Less*” kategóriába tartozó nagyvárosokban *csökken* a bűnözés, és – már csak a nagy számok törvénye alapján is – az ezeken a településeken zajló kedvező folyamatok determinálják az országos hazai bűnözéssel (különösen a vagyon elleni cselekményekkel) kapcsolatos csökkenő tendenciát. Ebben a kategóriában ugyanis úgy a regisztrált bűncselekmények aránya, mint az ismertté vált bűnelkövetők megoszlása is csökkent. Az ebbe a kategóriába tartozó településeken vált ismertté a regisztrált bűnelkövetők döntő többsége (N = 53 666).

A másik három kategóriában más tendenciák látszanak kibontakozni.

2.) A „*Less-Less*” kategóriában vannak a hazai kistépelülések. Kedvezőnek mondható, hogy a regisztrált *bűnelkövetők megoszlása csökkent*, ugyanakkor az ismertté vált *bűncselekmények megoszlása növekedett*, és 2001–2011 között a kategóriába tartozó települések száma is 192-ről 174-re csökkent. A regisztrált bűnelkövetők közül 7704 elkövető lakóhelye található az e kategóriába eső településeken. Úgy tűnik, hogy a problémás településeket elsősorban a két másik kategóriában kell keresnünk.

3.) A „*Less-More*” kategóriában az egyes települések lélekszáma alatta marad a 10 ezer főnek, a romák megoszlása viszont meghaladja a 10%-ot. Ezekben a településeket 2001–2011 között az jellemzi, hogy az enyhén emelkedő, de inkább *stagnáló bűnözési ráta mellett megduplázódott az ismertté vált bűnelkövetők gyakorisága*. A kategóriába eső 181 településen 9174 bűnelkövető vált ismertté 2011-ben. Úgy tűnik tehát, hogy ebben a kategóriában a 2001–2011-es években eltérő fejlemények voltak, bár szinte azonos létszámú település tartozik ebbe a csoportba mindkét évben (2001: 183; 2011: 181). A bűncselekménycsoportok szerinti vizsgálat azt jelzi, hogy az össz-bűnözés terjedelme enyhén megemelkedett, és strukturális átrendeződés zajlott a kategóriában. A kategóriában vegyesen vannak olyan települések, amelyekben vagy növekedett, vagy csökkent a bűnözés. A bűncselekmény-kategóriákon belüli részletesebb vizsgálat – különösen a vagyon elleni cselekményeknél – azt mutatja, hogy ezeken a településeken az enyhe súlyú bűncselekmények elkövetése a jellemző. A vagyon elleni bűncselekmények vizsgálata azt mutatja, hogy 316. §/2/I.f. SZV Lopás kisebb értékre elkövetett vétsége, 316. §/2/II. SZV Lopás szabálysértési értékre elkövetett vétsége, vagy például a 316. §/4/b/1. Betöréses lopás kisebb értékre bünszövetségben, 324. §/2/a/ SZV Rongálás kisebb kárt okozó vétsége bűncselekmény dominál a vagyon elleni deliktumok között. Azaz kisebb súlyú a cselekmény elkövetési értéke, de valamilyen egyéb minősítő körülménnyel társul (pl. lopás szabálysértési értékre, jogtalan behatolással, vagy dolog elleni erőszakkal).

A leghatározottabban a közrend elleni bűncselekmény-kategóriába tartozó cselekmények száma és aránya növekedett meg, ezt követi a személy elleni bűncselekmények

számának és arányának megemelkedése, illetve a család, ifjúság elleni cselekmények enyhe növekedése. Érdekes, hogy a strukturális átrendeződés miatt a vagyon elleni bűncselekmények száma enyhén megnövekedett, e részarány a többi cselekménykategóriához viszonyítva mégis határozottan csökkent. A személy elleni bűncselekmények között a könnyű testi sértés és a zaklatás a legjellemzőbb bűncselekmények.

A települések kevésbé kiegyensúlyozott hangulatát talán a közrend és köznyugalom ellen bűncselekmények elkövetése mutatja, elsősorban a garázdaság és az önbíráskodás bűncselekménye. A garázdaságnál mintha jellemző lenne a csoportos elkövetés, azaz nem csak a vétségi alakzatok fordulnak elő. A közbizalom elleni cselekmények közül a közokirat-hamisítás a jellemző, illetve a droggal kapcsolatos cselekmények közül a legenyhébb fordulatok elkövetése. Egyes – viszonylag kis lakosságú – településeken a szerzői jogok megsértése válik ismertté, amely nagy valószínűséggel egyetlen vagy néhány elkövetőhöz köthető.

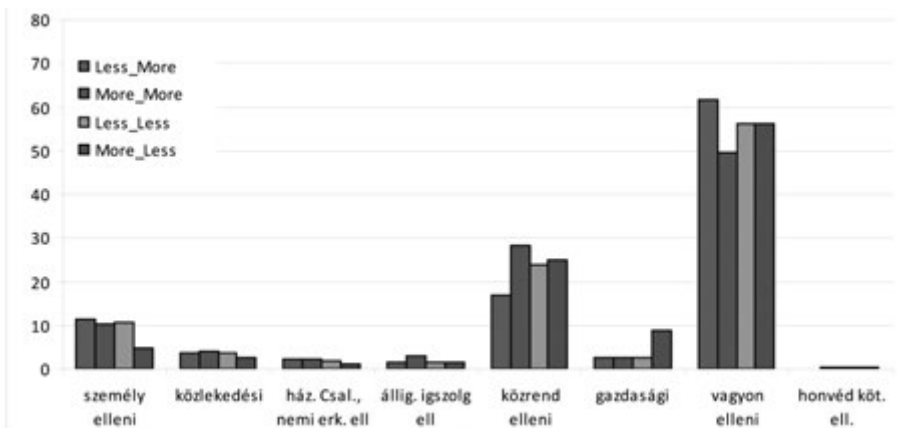
4.) A „More-More” kategória jellemzője, hogy a lakosság lélekszáma meghaladja a 10 ezer főt, és a romák lélekszáma is magasabb a 10%-nál. Ebbe a kategóriába mindössze három település tartozott 2011-ben. A regisztrált bűncselekmények megoszlása *stagnált*, a regisztrált bűnelkövetők megoszlása *növekedett* – ez abszolút számokban 1982 ismertté vált bűnelkövetőt jelent a három településen.

Az ismertté vált bűnelkövetők gyakorisági mutatóit településtípusok szerint vizsgálva jól látható, hogy az 1 millió feletti egyetlen település, azaz Budapest kerületei között is jelentős eltérés tapasztalható.

A 20–50 ezer lélekszámú települési kategóriában található meg nagyjából azonos arányban azok a települések, amelyekben a legkevesebb, illetve legtöbb bűnelkövetőt regisztráltak, tehát ez a kategória a leginkább egyes típus.

A 10–20 ezer lélekszámú településeknél mintha magasabb lenne a bűnelkövetői gyakoriság, és határozottan ez a tendencia látható a 10 ezer lakosnál kisebb lélekszámú településeknél.

Érdeemes tehát megvizsgálni további két jellemzőt: a) milyen bűncselekmények elkövetéséért kerültek kapcsolatba az igazságszolgáltatással ezek a személyek, és b) a kérdéses települések jellemzően melyik megye vagy megyék területén találhatóak.

Regresszió-analízissel megvizsgáltuk, hogy a különböző bűncselekménytípusok (összes bűncselekmény, vagyon elleni, közrend elleni stb.) gyakorisági mutatóiból mennyit magyaráz meg (1) a településnagyság, azaz, hogy egyre többen laknak az adott településen, illetve (2) a roma lakosok településeken belüli aránya. A településből a lakosságszám szerint egy 7 kategóriás változót készítettünk:

törpefalu – kisfalu – község – nagyközség – kisváros – nagyváros – metropolisz.

A modellhez tartozó R2 érték (azaz a függő változó heterogenitásának mutatója) a modell milyenségéből fakadóan – azaz abból kifolyólag, hogy már a magyarországi összes település számhoz viszonyítva egy szűkített mintán állítottuk fel a modellünket – magas. A modellhez tartozó F-próba értéke 0,000, ami alapján megállapítható, hogy a regressziós modell az 514 település heterogenitásának szignifikáns részét testesíti meg. A változókhoz tartozó B értékek megmutatják, hogy milyen összefüggés van a függő, illetve a független változók között. A B értékek alapján megállapítható, hogy *minél nagyobb települést vizsgálunk, annál valószínűbb, hogy magas lesz a bűncselekmények száma, illetve hogy növekvő roma lakosság mellett csökken a bűncselekményszám.* A változókhoz tartozó béták alapján megállapítható, hogy *a bűncselekmény alakulására a legnagyobb hatással a településnagyság van (99,4%), míg a roma népesség hatása mindössze 1,3%.*

Két megjegyzéssel azonban mindenképpen ki kell egészítenünk a modell magyarázatát: jelentős leegyszerősítéssel éltünk, amikor a komplex modellek kialakításához mindössze néhány változót vizsgáltunk. Ezért egyrészt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a fenti számítást csak első közelítésként szabad értékelni, másrészt pedig azt, hogy ezek nem állandó összefüggések, hanem csupán arra az adott modellre érvényesek, amelyben mindössze két változóval dolgozunk: a lakosságszámmal és a roma népesség arányával a településen. További változók beemelésével (pl. iskolai végzettség, jövedelem, lakáshelyzet stb.) az értékek másként alakulhatnak. A fenti megszorítások ellenére a modellből annyi mindenképpen érzékelhető, hogy bűncselekményi szinten jelentősen eltérő magyarázó erővel rendelkezik a lakosságszám, illetve a roma arány növekedése.

Elkövetési hely és lakóhely

A „helyi lakos” és az „idegen” bűnelkövető kategóriáit az ENYÜBS t35-ös kérdésének kód-számaiból alkottuk, két kategóriába összevonva a statisztikai űrlap válaszlehetőségeit:

- „*helyi lakos*”: helyi állandó lakos, helyi ideiglenes lakos, üdültulajdonban lakik vagy tartózkodik, üdültulajdonos, lakástulajdonos, szántó, erdő, gyümölcsös tulajdonosa;
- „*idegen*”: utazó bűnöző, átutazó, a bűncselekmény elkövetése céljából érkezett, a bűncselekmény elkövetésének helyén dolgozik vagy tanul, hajléktalan.

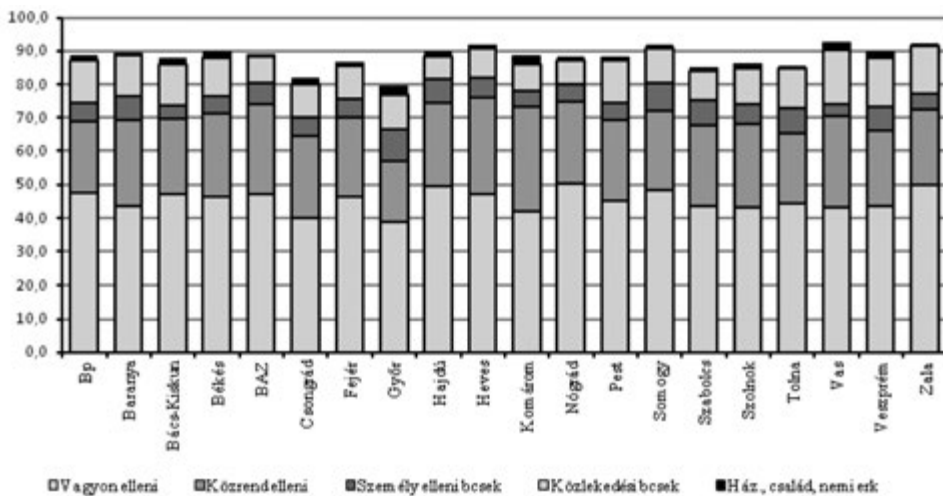
Az elkövető lakóhelye * Helyi vs idegen Crosstabulation
Count

Az elkövető lakóhelye	Helyi vs idegen		Total
	Helyi lakos	Idegen	
Budapest	11 215	1916	13 131
Baranya	2490	639	3129
Bács-Kiskun	2311	663	2974
Békés	1716	564	2280
Borsod-Abaúj-Zemplén	5826	1727	7553
Csongrád	2963	527	3490
Fejér	1344	563	1907
Győr-Moson-Sopron	1673	326	1999
Hajdú-Bihar	4194	1205	5399
Heves	1950	720	2670
Komárom-Esztergom	1482	447	1929
Nógrád	1342	551	1893
Pest	3139	2099	5238
Somogy	1271	450	1721
Szabolcs-Szatmár-B.	4009	1371	5380
Jász-Nagykun-Szoln.	3286	1028	4314
Tolna	1251	447	1698
Vas	957	217	1174
Veszprém	1211	416	1627
Zala	1053	465	1518
Total	54 683	16 341	71 024
	76,9%	23,1%	100%

A 2011. évi megyei megoszlások azt mutatják, hogy *az ismertté vált bűnelkövetők több mint háromnegyede helyi lakos*, aki szorosan kötődik az adott településhez. Ha megvizsgáljuk a mért, illetve a várt adatok eltéréseit, azt tapasztaljuk, hogy az „idegenek” bűnelkövetésével kapcsolatos várt megoszlásokat nem éri el az adatok Budapesten és Csongrád megyében. Fejér, Heves, Nógrád és Szabolcs megyékben enyhén meghaladják a várt értékeket az ismertté vált „idegen” elkövetők adatai.

Megvizsgáltuk, hogy ha „idegenek” ellen indul az eljárás, az milyen bűncselekmények elkövetése miatt történt. A várakozásoktól eltérően a vagyon elleni bűncselekmények aránya mindössze három megyében éri el az 50%-ot, a többi megyében ennél kisebb arányú az idegenek által elkövetett vagyon elleni bűncselekmények aránya. *A közrend elleni bűncselekmények megoszlása érdemel figyelmet az „idegenek” által elkövetett cselekmények között.*

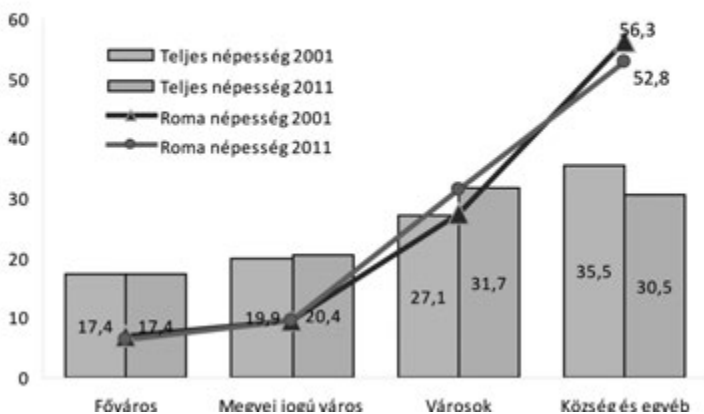
Az „idegen” ismertté vált bűnelkövetők által elkövetett bűncselekmények típusai (2011)

A roma népesség területi mobilitása

A népszámlálási évek adatainak egymáshoz viszonyított vizsgálatából kitűnik, hogy a rendszerváltást követően a roma népesség jelentős része a nagy vagy a nagyobb városokból jellemzően a 10 ezer lakosnál kisebb népességű hazai településekre költözött.

A teljes népesség és a roma népesség megoszlása településtípusok szerint

Feltételezésünk szerint ennek a folyamatnak jelentősége van a települési konfliktusok kialakulásában, mivel ezen települések integrációs kapacitása csekély, miközben a településeken megváltoztak a korábban kialakult személyközi viszonyok.

A települési konfliktusok eredhetnek településszerkezeti problémából. Városaink egy része ugyanis, *bár közigazgatásilag városi rangot visel, lélekszáma, gazdasági és egyéb vonzereje alapján nem képes betölteni a városi rangú települések által ellátandó feladatokat.* A KSH Magyarország Társadalmi Atlasza szerint a „2011. év eleji adatok szerint Magyarországon minden tizedik (328) település város. A városodottság jelenlegi szintje elsősorban az utóbbi egy-két évtizedben bekövetkezett várossá nyilvánítások eredménye: az 1990-es évtizedben 73, az ezredforduló óta további 91 új városunk lett. Az újonnan városi rangra emelkedett települések közül a 10–20 ezer lakosúak döntő többsége – 28 városból 23 – Pest megyében található, kivéve Hajdúhadház, Hajdúsámson (Hajdú-Bihar), Újfehértó (Szabolcs-Szatmár-Bereg), Tiszaföldvár (Jász-Nagykun-Szolnok) és Lajosmizse (Bács-Kiskun megye). Az ország többi megyéjében elsősorban tízezer főnél kisebb lélekszámú városok alakultak, melyek közül minden ötödikben kevesebb, mint 3000-en élnek. A korábban hiányzó kisvárosi hálózat létrejöttével a városhálózat népességnagyság szerinti struktúrája kiegyenlítettebbé vált. A városodás dinamikus változását kevésbé követte a városiasodás, az ott élők életkörülményeinek javulása, az infrastrukturális ellátottság fejlődése: az új kisvárosok egy része nem rendelkezik valódi városi funkciókkal, infrastrukturájuk, intézményi ellátottságuk hiányos, lakókörnyezetük falusias jellegű.”²⁴

Bár nyilván szükség van a hazai városhálózat kiegyensúlyozottabb struktúrájának kialakítására, az ezredforduló után gyors tempóban városi rangra emelt települések nagy száma felveti azt a kérdést, hogy ebben a folyamatban mekkora szerepe volt a települések lobbierének. Városi cím ugyanis annak a községi önkormányzatnak adható, amely térségi szerepet tölt be, és fejlettsége eléri az átlagos városi szintet. *A jogalkotó azonban nem határozta meg a fejlettség részletesebb szempontjait, és nem határozott meg részletes célszámokat, illetve fejlettségi küszöbértékeket a városi rangra pályázó település számára.* „A jelenleg hatályban lévő helyi önkormányzatokról szóló törvény érdemi feltételekhez nem köti a várossá nyilvánítást, s más jogi előírás sem szabályozza a városi cím odaítélését, a kezdeményezések elbírálását, az eljárás rendjét. Ezek nyomán az önkormányzati törvény elfogadása óta eltelt időben jelentős mértékben megszaporodott a várossá nyilvánítási kérelmek száma, és esetenként sor került nem kellően urbanizált települések várossá nyilvánítására is.”²⁵

A városnak vonzáskörzete van, vagyis a város gazdasági és kulturális gócpontként erre az egész környékre kihat. Azok a városi funkciók, amelyek a városkörnyékiség kialakulását segítik, a település vonzáskörzetének létét igazolják, az alábbiak:

²⁴ HIDAS Zsuzsanna – KEZÁN András – NÉMETHNÉ Csehi Tünde: *Magyarország Társadalmi Atlasza*. Budapest, 2012.

²⁵ DOBOS József: A városodásról és a városiasodásról. *Jogelméleti Szemle*, 2002/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/dobos12.html> (letöltve: 2014.02.04.)

- „a városok és a környező községek közötti termelési kapcsolat;
- a település-együttes demográfiai jellemzői;
- a város és a községek közötti migráció;
- a tömegközlekedés helyzete;
- a foglalkoztatottság és a munkaerő-ellátás;
- a tercier ágazat helyzete, térbeli elhelyezkedése;
- a város és a községek, illetve a községek közötti kapcsolatok lehetősége;
- a telefonhálózat, kommunális ellátás, különösen a vezetékes vízellátás, a szennyvízelvezetés, a vezetékes gázellátás és az egyéb kommunális feladatok (pl. köztisztaság, járda-építés, útfelújítás, parkok kezelése);
- az alsó- és középfokú oktatásban, illetve a közművelődésben kialakult szerepe;
- a város egészségügyi és szociális intézmény-ellátási szerepköre a környező települések tekintetében;
- idegenforgalom, üdülés, belföldi turizmus”.²⁶

Hosszabban idéztünk a KSH-kiadványból, ugyanis – mint már korábban is említettük – egyik hipotézisünk szerint a roma népesség számbelileg releváns megjelenése a tízezernél kisebb lélekszámú településeken felborította a település korábban kialakult személyközi viszonyait.

A városi rangot elnyert települések fejlettségének, térségi szerepének esetleges elmaradása a kívánatostól az újonnan beköltöző népesség integrációs esélyeit is rontja. Amint azt korábban bemutattuk, egyik elemzési szempontunk tehát a település népességszáma lett, és itt a 10 ezer lélekszámnál kisebb, illetve nagyobb települések között különböztettünk. A másik kategorizációs szempontunk a roma népesség 10%-ot el nem érő, vagy ezt meghaladó jelenléte a településen. Hipotézisünk szerint e négy feltétel szerinti csoportosítással olyan települések csoportját írhatjuk le, amelyek sajátos azonosságokkal rendelkeznek a kriminálstatisztikai adatok elemzéséhez.

A települési népességnél a 10 ezer fős elválasztó határra a 2001., illetve a 2011. évi census adatainak elemzése indított, ugyanis azt tapasztaltuk – és ezt a hazai szakirodalmi források is megerősítették –, hogy a hazai roma népesség területi mobilitása a nagyvárosokból a 10 ezer fő alatti kistépelülések irányába zajlott az elmúlt két évtizedben. A 10%-os választóvonalra pedig a nemzetközi migrációs és kisebbségi szakirodalomban találtunk hivatkozást, azaz a 10% alatti kisebbségi népességet minden gond nélkül abszorbeálja a többségi népesség egy adott településen.

²⁶ KARA Pál: A város és vonzáskörzetének szervezeti, strukturális lehetőségei. Idézi: DOBOS i. m. 2002.

A romák szociális helyzetével, foglalkoztatásával, iskolai végzettségével, társadalmi kirekesztettségével kapcsolatos adatok

A Magyarországon élő romák társadalmi helyzetével kapcsolatos makro-mutatók és társadalmi folyamatok áttekintése elengedhetetlen, mert a bűnözés gyakorisági mutatói társadalmi kontextusukban értelmezhetők: szoros és pozitív korrelációban állhatnak a *gazdasági fejlettséggel* (GDP, működő vállalkozások száma, átlagkereset, SZJA-bevételek alapján). A legtöbb bűncselekményt *nem a legszegényebb vidékeken követik el, hanem ott, ahol nagyobbak az elérhető tőke-javak*. A vállalkozások sűrűsége több esélyt ad nagyszámú vagyon elleni bűncselekmény, például csalás elkövetésére.

A Magyarországon élő *romák számának meghatározására* – a mai szociológiai álláspontok szerint – pontos értékek nem, csupán becült intervallumok adhatók. A különböző kutatásokban a számbeli különbségek és ingadozások abból erednek, hogy a vizsgálatok eltérő definíciót alkalmaznak arra vonatkozóan, hogy kiket sorolnak a roma etnikumhoz tartozónak.

Az 1990-es évek előtt országos szinten több nagyobb statisztikai felmérés is indult. Az első országos felmérés („országos cigányösszeírás”) 1893. január 31.-én zajlott. A felmérést az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal tervezte meg, és a helyi közigazgatási szervek végezték el a lebonyolítását. A felmérés azokat sorolta a romák közé, akiket a helyi közigazgatási szervek annak tartottak, illetve az összeírás napján az adott településen tartózkodtak. Az 1893-as népszámlálás szerint 275 000 roma élt Magyarországon.²⁷ A második nagyobb összeírást Gróf Teleki Pál kutatóintézete végezte. A felmérés fókuszában elsősorban a Közép-Kelet-Európában élő etnikumok összeírása állt. Az adatok az országok népszámlálási statisztikáin nyugodtak. A harmadik összeírást 1941-ben a Tisztiorvosi Szolgálat végezte, a helyi orvosok adataira támaszkodva készítettek becsléseket a magyarországi romák számáról. E statisztika alapján 209 270 főben határozták meg a roma népesség nagyságát. Ezek az adatok a későbbiek során mind számszakilag, mind módszertanilag megbízhatatlannak bizonyultak.

Az államszocializmus időszaka alatt az Építésügyi Minisztérium égisze alatt is folyt a cigány népességgel kapcsolatos adatgyűjtés. A telepélszámolási program előkészítéseként 1964-ben országos szinten is megszámlálták a telepi épületeket. E statisztikákon túlmenően adatok álltak még rendelkezésre az 1984–1987-es Cigányügyi Koordinációs Bizottságok (CIKOB) megyei tanácsainak felmérései alapján is. E – főként becsléseken alapuló –

²⁷ E számból hiányoznak azonban azon területek, települések, melyek nem kerültek bele a felmérésbe. Így a felmérésből hiányzik a budapesti, a horvátországi és a szlavóniai romák száma. Ld. KERTESI Gábor – KÉZDI Gábor: *A cigánynépesség Magyarországon (dokumentáció és adattár)*. Budapest, 1998. Kemény István 2000-ben a budapesti romák számával korrigálta a statisztikát, és arra a következtetésre jutott, hogy 1893-ban 280 000 körüli volt a roma lakosok száma Magyarországon. KEMÉNY István: Előszó. In: KEMÉNY István (szerk.): *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*. Budapest, 2000. 7.

statisztikák megbízhatósági szintje is igen alacsony. Az első, statisztikailag is megbízható felmérés 1971-ben készült. Ez az első országos 2%-os reprezentatív mintán folytatott kutatás Kemény István vezetésével zajlott.²⁸

1990-től kezdődően a magyarországi roma népesség számának megállapításához alapvetően három forrás áll rendelkezésre:²⁹

- A KSH-népszámlálásnak nemzetiséggel összefüggő kérdéscsoportja 1990-ből, 2001-ből, illetve 2011-ből. A felvétel során az öndefiníció alapján tekintettek valakit az adott etnikumhoz tartozónak. 1990-ben 164 406, 2001-ben 190 046, 2011-ben pedig 315 583 fő vallotta magát cigány nemzetiségűnek.
- További információforrás a KSH 1993. évi reprezentatív felvétele, melyben az adatfelvételt végző kérdezőbiztosok minősítése alapján számított valaki romának, és mintavételi egységnek a háztartást tekintették.
- Az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának 1993–1994 során végzett reprezentatív felmérés adatai, illetve a vizsgálat 2003. évi megismétlésekor gyűjtött adatok is rendelkezésünkre állnak. Ebben a kutatásban azok számítottak románknak, akiket a környezetük annak tekintett.

A Kemény István vezette 1971-es kutatás a Magyarországon élő romák számát 320–370 ezer főben, az 1993-ban végzett felmérés pedig 468 000 főben, illetve – 95%-os megbízhatósági szinten – 420 000–520 000 fő közötti intervallumban határozza meg a romák számát. Úgy az 1971-es, mint az 1993-as kutatás az iskolastatisztikákon alapuló 2%-os reprezentatív mintán felvett adatokkal dolgozott. Az utolsó, 2003-ban végzett országos reprezentatív kutatást az előzőektől eltérően csak 1%-os reprezentatív mintán vették fel, és a 2001-es népszámlálási adatok etnikai hovatartozást kérdező blokkjai alapján készültek. A változás azért történt, mert 1993/94-től kezdve az etnikumot is jelölő statisztikai nyilvántartás adatvédelmi okok miatt megszűnt, így nem álltak forrásként rendelkezésre a korábbi iskolastatisztikák. A kutatás – 5%-os hibahatár mellett – a Magyarországon élő romák számát 570 000 főben határozta meg, amelyhez tartozó konfidencia-intervallum 520 000–650.000 között népességnagyságot ölelt fel.³⁰

A *demográfiai mutatók* szerint a roma népesség között magas a születési és a halálozási arányszám. Körükben az ezer főre jutó élve születettek száma 1971-ben 32 fő, 1993-ban 28,7 fő, 2003-ban pedig 25,3 fő volt. A születésszámban bekövetkező csökkenés országos szinten is megfigyelhető, ám ott nagyobb léptékű: 1971-ben az 1000 főre jutó élve születettek száma 15 fő, 1993-ban 11,3 fő, 2003-ban 10 alatti. A romák körében tehát (bár ott is csökkenő

²⁸ KERTESI–KÉZDI: i. m. 1998.

²⁹ Az országos felméréseken túl számos lokális és kisebb mintával dolgozó kutatás eredményei is elérhetők. A magyarországi romák helyzetéről készítendő átfogó kép kialakításához ezeket az adatokat és becsléseket is felhasználjuk és ötvözzük az országos adatokkal. A bemutatás fő vonalát azonban a Kemény István-féle reprezentatív kutatások eredményei képezik.

³⁰ KEMÉNY István – JANKY Béla – LENGYEL Gabriella: *A magyarországi cigányság*. Budapest, 2004. 11.

tendenciát mutat) a gyerekszám sokkal magasabb, mint országos szinten. Ugyanakkor az élve születések számához sokkal nagyobb halálozási arányszám társul. A 15 év alattiak száma a teljes népességen belül 16,8%, a romák között 37%. A 60 évesek vagy annál idősebbek aránya viszont a romák között ötször kisebb, mint a teljes népességen belül: a teljes népességen belül 20,2%, míg a romák között mindössze 3,9%.³¹

A romák *átlagos élettartama* tíz évvel alacsonyabb, mint az országos átlag.³² A magas halandósági arány, illetve az alacsonyabb várható élettartam a rossz egészségügyi mutatók eredménye, melyek egyértelműen a szegénységfaktorokkal magyarázhatóak. Babusik Ferenc 2007-es kutatása alapján a roma népesség körében a teljes népesség arányához viszonyítva 6-12-szeres mértékben felülreprezentáltak az egyes magas halálozási kockázatú betegségek (tbc, daganatos megbetegedések, szív- és érrendszeri rendellenességek). Ezek a tényezők egyértelműen a romákat sújtó szegénység következményei: a mélyen a létminimum alatti jövedelmeknek, a magas munkanélküliségnek, a szegregált lakóköri körülményeknek és az infrastruktúra hiányának köszönhetőek.

Az ország területén mindenütt lálnak romák, de igen egyenlőtlen eloszlásban. 1971 és 2003 között erősen megnövekedett a romák száma és aránya az északi régióban (B-A-Z, Heves, Nógrád). A keleti (Szabolcs, Hajdú-Bihar, Békés) és az alföldi megyékben (Bács-Kiskun, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok) növekedett ugyan a roma lakosok száma, de a teljes roma népességen belüli arányuk csökkent. Ugyanez a tendencia figyelhető meg a budapesti iparvidéken (Budapest, Fejér, Pest, Komárom) és a Dél-Dunántúlon (Baranya, Somogy, Tolna, Veszprém, Zala). A romák száma és aránya a nyugat-dunántúli megyékben (Győr-Moson-Sopron, Vas) is megnövekedett.³³ A Kemény-féle vizsgálat alapján az északkeleti régióban lakik a roma népesség 1/3-a. A 2001-ben végzett vizsgálat becslött értékei alapján 66 829 roma él a régióban, mely regionális szinten a lakosság 5,2%-át teszi ki.³⁴

Az adatok alapján jól látható, hogy a cigány népesség megoszlása a rossz gazdasági mutatókkal és fejletlen infrastruktúrával rendelkező, kedvezőtlen helyzetű, az átlagosnál rosszabb életfeltételeket biztosító megyékben magas. Nógrád és B-A-Z megyében 10-15% az össznépességhez viszonyított arányuk, míg Heves megyében 15% fölötti.³⁵ A délnyugati országrészen elhelyezkedő, szintén kedvezőtlen és válságot jelző mutatókkal jellemezhető megyékben (Somogy, Tolna, Baranya) is magasabb arányban vannak jelen.³⁶

³¹ KEMÉNY–JANKY–LENGYEL: i. m. 2004.

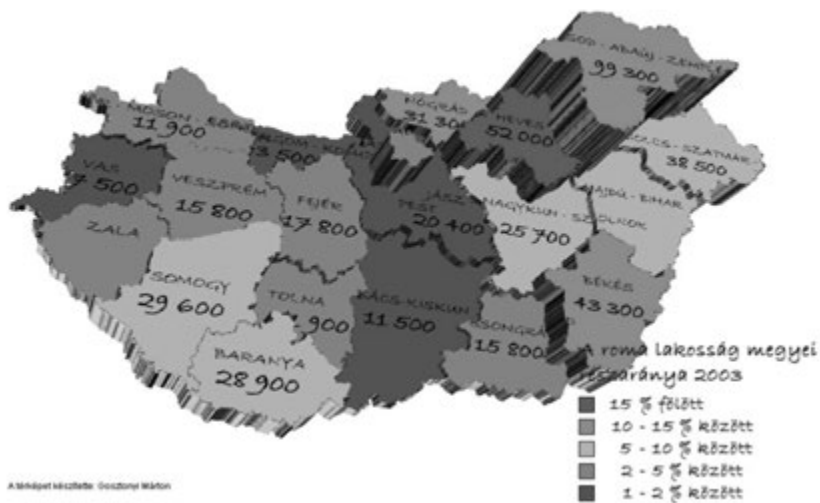
³² BABUSIK Ferenc: Magyarországi cigányság – strukturális csapda és kirekesztés. *Esély*, 2007/1. 44.

³³ KEMÉNY–JANKY–LENGYEL: i. m. 2004. 13.

³⁴ *Edelényi Kistérség Többcélú Társulás Közoktatási Esélyegyenlőségi Helyzetelemzése és intézkedéseinek főbb csomópontjai*, 2008. http://onkormanyzat.edelenykisterseg.hu/content_onk/cont_4994205ac687b2.28527011/kisteresgi_kozoktatasi_eselyegyenlosegi_helyzetele.pdf (letöltve: 2014.02.04.)

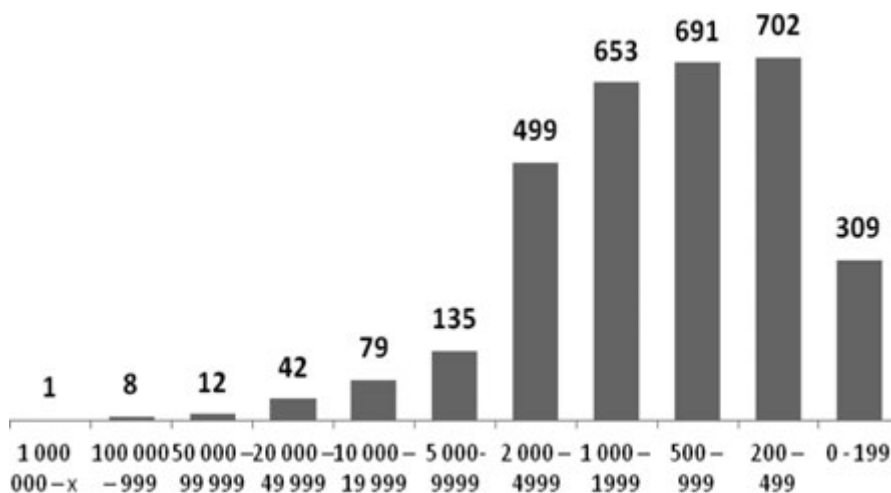
³⁵ KEMÉNY–JANKY–LENGYEL: i. m. 2004.

³⁶ Kistérségi szinten is főként Magyarország hátrányos helyzetű, rossz infrastruktúrájú és leszakadó kistérségeiben magas a roma népesség aránya, leginkább a határ menti, illetve a perifériákon található településeken élnek a legnagyobb számban.

A hazai településkategóriákba eső települések száma alapján láthatjuk, hogy kevés számú nagyváros és sok apró település jellemzi a hazai településszerkezet nagyság szerinti megoszlását.

Az adott kategóriába eső települések száma a településen lakók száma szerint

Ha az ország legkisebb népességet tömörítő településeire fókuszálunk, akkor azt látjuk, hogy a 2000 fő alatti kistelepüléseken él a teljes népesség 16,8%-a és a romák 40%-a. Az 1000 főt el nem érő településeknél a megoszlás 7,8%, illetve a romák esetében 20%. E települések jellemzően a dél-dunántúli, illetve északkeleti régiók aprófalvas területei. Ezekben a területeken a nem romák körében magas az elvándorlás, ezért a romák aránya növekvő tendenciát mutat.³⁷

Összességében elmondható tehát, hogy 1970-ben a roma népességet 320 ezer főre becsülték, számuk a 90-es évek elején megközelítette a félmilliót, ma a magyar népesség 6–8 százalékát teszik ki. A roma népesség az ország elmaradott és válságrégióiban koncentrálódik, ezeken belül is legfőképpen a községekben. A fejlettebb régiókban lényegesen kevesebb roma él, de ők is főként e területek kisebb népességet tömörítő falvaiban laknak.

Egy kisebbség helyzetéről fontos információt adnak a gazdasági aktivitással és az iskolai végzettséggel kapcsolatos társadalomstatisztikai adatok is. A hazai egy főre eső GDP-értékek szerint egy megye fejlettsége és népességének végzettsége között szoros összefüggés van. Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a cigány népesség nagyobb hányada éppen a legfejletlenebb megyékben él. A mintában szereplő 513 település döntő többsége is a lemaradó kistérségekben található.

Kistérségek fejlettsége	Települések száma
1. Lemaradó	178
2. Stagnáló	91
3. Felzárkózó	94
4. Fejlődő	81
5. Dinamikusan fejlődő	70
Összesen	514

Az össznépességben egyenletesen növekszik a foglalkoztatottság a kistérségek fejlettségének növekedésével. Az is igaz, hogy növekszik a roma népesség foglalkoztatottsága is, de a foglalkoztatottsági átlag négyszer kisebb. A magyarországi roma népesség jövedelmi helyzete azonban szorosan összefügg a munkaerőpiacról való kizáródásnak a folyamatával, mely az elmúlt 20 év során lezajlott hazánkban.

A rendszerváltás posztindusztriális átalakulása gazdasági struktúraváltást jelentett, és soha nem látott mértékű foglalkoztatási recesszió társult hozzá. 1993-ra 3 800 000-re csökkent a foglalkoztatottak száma, azaz több mint másfél millió ember veszítette el a munkahelyét. A gazdasági recesszió mélypontját az 1992–1993-as évek jelentették, ekkor hazánkban 11,2%-os munkanélküliséget mértek. Ez az érték a rendszerváltást követő első évben mérthez

³⁷ HAVAS Gábor: A kistelepülések és a romák. In: GLATZ Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. Budapest, 1999. 163.

képe 8,5%-al volt magasabb.³⁸ A munkaerőpiac átalakulása 1992-ig szorosan kötődött a rendszerváltáshoz kapcsolódó gazdasági átalakuláshoz: azaz a „kapun belüli” munkanélküliség vált láthatóvá a „kapun kívül”. A szocialista nehéziparban foglalkoztatottak, az alacsony iskolai végzettségűek és a szakképzetlenek tömeges méretekben váltak munkanélkülivé. Ebben az időszakban a munkanélküliség egy viszonylag homogén csoportot érintett. Az 1990-es évek közepétől inhomogénné vált a munkanélküliek csoportja, mert belekerültek az előnyösebb helyzetben levők is (fiatalok, képzettek), megjelentek továbbá tartósan munkanélküliek, a regisztrálatlan munkanélküliek, illetve tömegessé kezdett válni a pályakezdekők munkanélkülisége. A korábban homogén csoport egymástól teljesen eltérő szegmensekre kezd tagolódni, problémáik és lehetőségeik egyre kevésbé egyformák, illetve egyre inkább eltérő álláskereső stratégiák jellemzik a csoporton belülieket.³⁹

A romák esetében még drasztikusabb volt a rendszerváltás-kori átmenet. Egyfelől őket a gazdasági recesszió már a rendszerváltást megelőző években is érintette, másfelől arányaiiban sokkal nagyobb számban veszítették el munkahelyeiket, illetve váltak tartósan munkanélkülivé, mint a nem romák. 1985-ben 125 ezer roma foglalkoztatott volt. Számuk 1989-ben 109 ezerre csökkent, s a rendszerváltást követően, 1993-ban 56 ezer főre. Mindez azt jelenti, hogy pár év leforgása alatt a romák fele veszítette el az állását. Ám nem csak a foglalkoztatásban bekövetkező változások érintették súlyosabban a roma etnikumhoz tartozókat: országos szinten a munkahelyek 30%-a szűnt meg, a romák esetében ez az arány 55%-os.⁴⁰

A 2003-as foglalkoztatottsági adatok alapján a rendszerváltást követő években sem sikerült a romákat érintő drasztikus foglalkozáscsökkenést orvosolni. 2003-ban a roma foglalkoztatottak aránya a roma etnikumon belül 21,4% (férfiak 28%, nők 15%) volt.⁴¹ *Kertesi Gábor* a roma foglalkoztatottsággal kapcsolatosan megállapítja, hogy a romák között a munkaerőpiacról való kiszorulás nem időszakos, hanem stabilizálódott és állandósult, azaz az ebbe a kategóriába tartozók olyan régen munkanélküliek, hogy statisztikai értelemben minimális az esélyük arra, hogy újra a foglalkoztatottak körébe kerüljenek.⁴²

³⁸ HABLICSEK László: *A roma népesség demográfiai jellemzői, kísérleti előreszámítás 2050-ig*. Budapest, 1999.

³⁹ BABUSIK Ferenc: *Borsod-Abaúj-Zemplén megye roma népessége – szociális és gazdasági tényezők, egészségügyi állapot*. Budapest, 2002.

⁴⁰ KEMÉNY–JANKY–LENGYEL: i. m. 2004. 96.

⁴¹ KEMÉNY–JANKY–LENGYEL: i. m. 2004. 96.

⁴² 40% volt azoknak a romáknak az aránya, akik kiszorultak a munkaerőpiacról, míg a munkaképes korú nem romák aránya ugyanebben a kategóriában 10,7%. Azoknak a romáknak, akik állásukat a rendszerváltással veszítették el, 76,1%-a korábban rendelkezett tartós munkaviszonnyal. KERTESI Gábor: *Cigány foglalkoztatás és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után (Tények és terápia)*. *Esély*, 1995/4. 19.

A romák mai foglalkoztatottságának alacsony szintje négy okkal magyarázható:

- 1) az *alacsony iskolázottsággal*;
- 2) olyan települési viszonyokkal, melyek *szegregált lakóközösséget*, vagy rossz minőségű házakat, illetve aprófalvas településszerkezetet takarnak. A kutatások alapján ugyanis megállapítható, hogy a romák foglalkoztatását nagymértékben befolyásolja a lakóközösség, azaz a település szegregációs indexe. Minél inkább a gettósodó lakóközösség jellemzi a lakókat, annál inkább csökken a foglalkoztatottak aránya. Ezzel párhuzamosan annál nagyobb mértékű a munkanélküliség. Babusik Ferenc kutatása szerint a mintába került nem szegregált lakókörülmények között élő romák 31%-a foglalkoztatott, míg ez az arány 24%-ra csökkent szegregált, illetve 14%-ra gettósodott körülmények között. A munkanélküliség pedig fordított arányban, 31%-ról 44%-ra nő a nem szegregált településvizonyoktól haladva a gettósodó településvizonyokig.⁴³
- 3) A gazdasági struktúraváltás következtében a korábban megszerzett *szakmák (bányász, kohász stb.) elértéktelenedése* a munkaerőpiacon, végül
- 4) a romákat sújtó erős *diszkrimináció*. A diszkrimináció erősségéről Babusik Ferenc megállapítja, hogy a „*munkáltatók több mint nyolcvan százalékára nemcsak az jellemző, hogy alig alkalmaz romákat, de az is, hogy nem is szeretne alkalmazni, még abban az esetben sem, ha azok végzettsége megfelelő*”.⁴⁴ Kertesi Gábor kutatásai hasonló eredményeket mutatnak.⁴⁵ A romák és a nem romák rendkívül eltérő keresetbeli különbségeinek vizsgálata során azt találta, hogy az iskolai végzettség, a lakóhely, a demográfiai tényezők mint független változók csak a különbségek 64%-át magyarázzák, a fennmaradó megmagyarázatlan hányad az etnikai diszkriminációból fakad. Hasonló következtetésre jutott Ladányi János is, amikor kimutatta, hogy a romákat körülbelül nyolcszoros mértékben sújtja a munkaerőpiaci diszkrimináció (31%), mint a nem romákat (4%).⁴⁶

Megyei szinten erős a korreláció (0,71) a *népesség gazdasági aktivitása és a terület gazdasági fejlettsége között*. Ha az össznépesség és a magukat cigánynak vallók gazdasági aktivitását *megyék szerint* vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a megyék fejlettségével nő mind az össznépesség, mind a cigányság foglalkoztatottsági aránya. A Tóth–Vékás kutatás adatai alapján egyértelmű, hogy a cigányság foglalkoztatottsági aránya minden megyében sokkal alacsonyabb, mint az össznépesség átlaga, de a fejlettebb megyékben kisebb a lemaradás.⁴⁷

⁴³ BABUSIK: i. m. 2007.

⁴⁴ BABUSIK: i. m. 2007. 21.

⁴⁵ „... [N]ehéz kitérni az elől az értelmezés elől, hogy a megfigyelhető munkanélküliségi ráták közti különbség mintegy felét-harmadát kitevő reziduális hatásban ne lássuk a munkaerő-piaci diszkrimináció jeleit is” KERTESI GÁBOR: *A társadalom peremén*. Budapest, 2005. 39.

⁴⁶ LADÁNYI JÁNOS: *A burkolt szelekciótól a nyílt diszkriminációig*. Budapest, 2009.

⁴⁷ TÓTH–VÉKÁS: i. m. 2011.

Az alacsony foglalkoztatottsági szint következményei azok az elképesztően alacsony jövedelmi viszonyok, melyek a roma népességet jellemzik. A jövedelemre vonatkozó adatok módszertani szempontból mindig megbízhatatlanok, így érdemes becsléseként kezelni őket, ám jól érzékeltetik a kilátástalan nyomort. A 2003-as kutatás alapján a romák között az egy főre jutó havi jövedelem 20 900 Ft volt, a módusz jövedelem 16 800 Ft. Ez az összeg magában foglalja az összes, pénzben kifejezhető bevételt: a munkajövedelmet, a nyugdíjat és a különféle szociális transfereket is. A kereső nélküli háztartások esetében az átlagjövedelem 14 900 Ft (módusz értéke 12 800), azon háztartások esetében pedig, ahol minden felnőttnek van keresete, az egy főre jutó jövedelem 40 000 Ft (módusz 36 000).⁴⁸

Ha ezeket a jövedelmi viszonyokat összevetjük a 2003-as országos jövedelmi viszonyokkal, drámai képet kapunk. 2003-ban az egy főre jutó jövedelem 60 000 Ft volt országosan. A roma háztartások 56%-ában az egy főre jutó havi jövedelem nem érte el még az alsó decilist sem. A jövedelmekből befolyó bevételek alapján a roma háztartások 82%-a nem éri el a KSH által kiszámított létminimumot, és az ezekben a háztartásokban élők alapvető szükségleteiket csak részben tudják kielégíteni. A roma háztartások 56%-a a lakosság alsó jövedelmi szintjéhez tartozik, mélyszegény, és jövedelme még arra sem elegendő, hogy kielégítően tudjon táplálkozni.⁴⁹ A roma családok kétharmadára igaz az is, hogy a háztartásban kettő vagy több olyan személy él, akinek se munkahelye, se nyugdíja nincsen.⁵⁰ Ám azoknál a családoknál, akik elegendő havi jövedelemből élnek, ez a bevétel biztonsági akkumulációra (megtakarítás, befektetés) semmiképpen nem elegendő.

Összességében megállapítható tehát, hogy a *cigányság gazdasági aktivitásának* mutatói alapvetően különböznek az össznépségetől. Körükben harmadannyi a foglalkoztatott, és háromszor annyi a munkanélküli. Kevesebb az inaktív kereső – elsősorban a nyugdíjas – az alacsony életkor miatt, és mert a foglalkoztatottság aránya már korábban is alacsonyabb volt. Több viszont az eltartott, elsősorban a gyermekkorúak magasabb aránya okán.

A roma népesség helyzetét meghatározza az *iskolai végzettség* kontextusa is. A kutatásban három adatsort volt módunkban összehasonlítani: a kutatási minta 514 településének adatait a népesség iskolai végzettségéről, a településeken ismertté vált 20–54 éves bűnelkövetők 8 általános iskolai végzettségéről, valamint az országos kriminálstatisztikai adatokat az ismertté vált bűnelkövetők iskolai végzettségéről.

20–54 éves személyek megoszlása a 8 osztályos vagy annál alacsonyabb iskolai végzettség szerint

Lakónépesség (N = 5 143 935)	Cenzus_minta_2001 „514 telep” (N = 101 081)	Regisztrált bűnelkövetők, 2001 (N = 95 324)	Minta 514_2001 (N = 63 479)	Regisztrált bűnelkövetők, 2011 (N = 72 312)	Minta 514_2011 (N = 46 241)
26,6	85,9	44,7	45,8	48,7	50,1

⁴⁸ KEMÉNY–JANKY–LENGYEL: i. m. 2004. 120.

⁴⁹ KEMÉNY–JANKY–LENGYEL: i. m. 2004. 120.

⁵⁰ LADÁNYI: i. m. 2009.

Jól látható a roma népesség iskolai végzettségének drasztikus eltérése nemcsak az össznépeességétől, de még a hagyományosan rosszabb mutatóval rendelkező, ismertté vált bűnelkövetőktől is.

Az országban általában a tanköteles korú fiatalok 85%-ának iskolai végzettsége megfelel életkorának. A cigányság körében ez az arány nem éri el az 50%-ot, azaz a cigány fiatalok több mint fele alacsonyabb osztályba jár, mint ami életkora alapján várható lenne. A romák között tízszer nagyobb azoknak az aránya, akik az általános iskola első évfolyamát sem végezték el, és egyharmaduknak nincs befejezett általános iskolája. „A 19 éves kor feletti magyarországi roma népesség közel harminc százaléka nem végezte el az általános iskolát. Több mint egyharmaduknak csak általános iskolai végzettsége van. Alig egyötödük végezte el a szakmunkásképzőt, és csupán minden kilencedik romának van érettségije. A diplomások aránya 1,3 százalék, miközben országosan a diplomások aránya 20 százalék.”⁵¹ Figyelemre érdemes, hogy tíz év távlatában is kedvezőtlenebbé váltak a mutatók, és az iskolai végzettség a 20–54 éves korosztály bűnelkövetői körében is romlott országosan és az 514 településen ismertté vált bűnelkövetők mintájában is.

Az elmúlt években emelkedett a magyar lakosság iskolai végzettsége, ezen belül növekedett az általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya. Ezzel párhuzamosan *a munkaerő-piac rohamosan leértékelt e végzettség használhatóságát*. A folyamatot a zéró-korreláció elméletével érzékeltethetjük a legjobban.⁵² Az elmélet szerint, ha valamilyen végzettségi szintet (jelen esetben az általános iskolát) többen érnek el, akkor az az iskolai szint szinte már semmilyen hatással nincs azokra a társadalmi különbségekre, melyek a későbbiek során keletkeznek a népességben. Ezzel párhuzamosan azonban növekszenek a terhek és elvárások azok számára, akik ezt a szintet sem teljesítik. Ebből következően a lemorzsolódás miatti esélyegyenlőtlenség akkor súlyosbodik, ha mindenki elvégzi az adott iskolai szintet. A folyamat további következménye, hogy minél többen szerzik meg az adott végzettséget, annál alacsonyabb a szinthez köthető várható haszon, jelen esetben a munkaerő-piaci elhelyezkedés. Az elméletet az emberi tőke, kapcsolati tőke elméletével is kiegészíthetjük.⁵³ A munkaerőpiacon ugyanis egyre nagyobb jelentőséget kap a munkavállalók emberi tőkéje, amely tőkefajta megszerzésének és felhalmozásának egyik fontos helyszíne az iskola. Ezek az emberi kapcsolatok döntő fontosságúak a későbbi munkahelyhez jutásban. A kapcsolati tőke azonban egyfelől hosszú távú befektetés, másfelől nagyon tőkeigényes jószág (tanszerek, kollégium stb.). Az oktatásba való befektetés tehát csak hosszú távon és magas végzettség elérhetősége mellett kecsegtet jó munkaerő-piaci pozícióval.

A szakiskola és a szakmunkásképző esetében szintén hatalmas az eltérés a romák és a nem romák végzettsége között (romák: 2%, illetve 12%, nem romák: 1%, illetve 21%). A leginkább drámai eltérés az érettségivel, illetve a felsőfokú végzettséggel rendelkezők tekintetében tapasztalható. A Kemény-féle vizsgálatban a romák mindössze 2%-a rendelkezett

⁵¹ MUNK Veronika – MÁDER Miklós – CSAKÓ Gabriella (szerk.): *Magyar Agora 2005*. Budapest, 2005. 5.

⁵² GREEN, Thomas F.: *Predicting the Behavior of the Educational System*. New York, 1980.

⁵³ GREEN: i. m. 1980.

érettségivel és 1% alatt volt a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, miközben a nem roma népesség 24%-a rendelkezik érettségivel, és 10%-uk szerzett felsőfokú végzettséget.⁵⁴ A továbbtanulás adatai is azt jelzik, hogy milyen lehetőségeket nyújt az egyes társadalmi csoportok számára az iskolarendszer. A romák és nem romák tekintetében hasonlóan nagy eltérés tapasztalható ebben a vonatkozásban is: míg a nem romák 80%-a tanul tovább, addig ez az arány a romák esetében 20%.

Az alacsonyabb várható haszon lehetőségéből az következik, hogy a roma családok nem tudják megengedni az iskolával járó magas költségek megfizetését, és helyzetüket tovább rontja a települési szegregáció. A hátrányokat fokozza, hogy az erős centralizációnak, illetve a szabad iskolaválasztásnak köszönhetően Magyarországon növekszik az olyan szegregált iskolák aránya, amelyek sem a képzés színvonalában, sem a lehetőségeik és felszereltségük terén nem biztosítják a továbbtanulás és a versenyképes tudás megszerzésének lehetőségét az intézménybe járó tanulók számára. Szegregált iskolába jár a roma diákok 31%-a, ez az arány a nem roma diákok esetében mindössze 11%.⁵⁵ Minél inkább haladunk a rosszabb infrastruktúrájú településtípusok felé, annál inkább növekszik az iskolai szegregáció és az ehhez társuló járulékos hátrányok.

1971-ben a romák 2/3-a élt elkülönült telepeken. Budapesten a szegregált telepek aránya 30%, a vidéki városokban 52%, községekben pedig 68% volt.⁵⁶ Ezek a telepek részben a család által vályogból vagy vert földből épített házakból álltak. Rendszerint szigetelés nélkül, földes padlózattal, átlagosan 9-12 m² alapterülettel rendelkeztek. A házak nyílászáróinak állaga rossz volt, fűtésre a tűzhelyet használták, a nedvesség miatt gyakori volt a gombásodás. Ezek a telepek ivóvíz nélküli, csatornázatlan házak sorából álltak.⁵⁷ 1965 és 1985 között „telep-felszámolási akciót” hirdettek, amelynek során elrendelték „a szocialista követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolását”.⁵⁸ Az akció döntően két módon kívánta felszámolni a telepeket: hatósági átköltöztetés és saját erőre támaszkodó építkezés útján.

A hatósági átköltöztetéssel zajlott telepfelszámolás egyik formájaként a hagyományos telepeken élő romákat régi, többnyire 1920 előtt épült épületekbe (majorsági épületekbe, cselédlakásokba, raktárakba) költöztették át. Ezek az épületek rendkívül rossz állapotban voltak, alapvetően nem lakás céljából épültek, és az esetek többségében lakhatásra teljes mértékben alkalmatlanok is voltak. Az átköltöztetés másik formájában csupán a helyet jelölték ki az új házaknak, és a romák maguk építették fel ott az otthonaikat. Az új építésű házak rendszerint a hagyományos kunyhók alapján készültek el, mindazok hátrányokat

⁵⁴ KEMÉNY–JANKY–LENGYEL: i. m. 2004.

⁵⁵ LADÁNYI: i. m. 2009.

⁵⁶ KEMÉNY–JANKY–LENGYEL: i. m. 2004. 51.

⁵⁷ KEMÉNY–JANKY–LENGYEL: i. m. 2004. 51.

⁵⁸ HAVAS: i. m. 1999.

újratermelve, melyeket meg szerettek volna szüntetni. A telep-felszámolási akció harmadik formájában a romákat újonnan épített barakklakásokba költöztették, melyek állapota rendkívül rossz, komfortfokozatuk pedig alacsony volt.⁵⁹

A telepfelszámolási akció másik irányát az önerőre támaszkodó házvásárlás, házépítés jelentette, *kedvezményes kölcsön-alapú lakáshitel nyújtásával*. A kölcsönt az állam 25 éves lejáratra, kamatmentesen folyósította, de feltétele volt a legalább egy éves munkaviszony igazolása.⁶⁰ A megüresedett parasztházak megvásárlása olyan településeken válhatott gyakorlattá, ahol a megélhetési viszonyok jelentősen romlottak, és erős elköltözési folyamat zajlott. *„A romák tehát oda tudtak beköltözni, ahonnan a nem romák kiköltöztek, vagyis a település hanyatló, romló részeibe. Ennek hatására erősödött az elköltözés, és az elköltözés hatására erősödött a leromlás”*.⁶¹ A kölcsön olyan tőkét biztosított, melynek segítségével megteremtették a vidéki települések esetében a fizetőképes keresletet az addig ott élő, de elköltözni szándékozó családok egyébként eladhatatlan házainak megvételére.⁶² Az önerőre támaszkodó telepfelszámolási akció második formája a falu belterületein történő lakásépítés volt. A lakáshitel összegéből az átlagos családi háznál kisebb és rosszabb minőségű ún. „CS”- (csökkentett értékű) házakat építhettek a rászorulók. Az épített „CS”-lakások az esetek döntő többségében nem feleltek meg sem a műszaki, sem az infrastrukturális követelményeknek. *„A CS-lakások csökkentették, de nem szüntették meg a szegregált lakókörnyezetet. A házakat a külterületről a belterületre építették, de többnyire egy erre a célra kijelölt területen, többnyire egymás szoros szomszédságában, melynek következményeként újratermelődött a szegregált lakókörnyezet”*.⁶³ A „CS”-lakások leendő helyéről mindig a körtzközpon-
tokban döntöttek, ott határozták meg, hogy mely falvakban épüljön, s mely falvakban ne épüljön „CS-sor”. Ezzel a folyamattal mintegy legalizálták a burkolt diszkriminációs mechanizmusokat, és eldöntötték, hogy mely településekre koncentrálják a roma lakosokat, és melyekre ne.⁶⁴ E folyamatban erősen megnövekedett a települések közötti szegregáció.

1996–1997 folyamán újabb lakásépítési hullám kezdődött Magyarországon.⁶⁵ Az intézkedés sok ún. „szocpolház” felépülését segítette, bár ezek műszaki állapota sok esetben kísértetiesen egybevágott a „CS”-lakásokéval. Az építetők gyakran kiszolgáltattott helyzetben voltak az építési vállalkozóval szemben, aki saját forrásból biztosította az állami támogatás elnyeréséhez szükséges tőkét, és ennek fejében felvette a szociálpolitikai támogatást.

⁵⁹ A Kemény István vezette kutatás feltárta a jellemző lakáskörülményeket. A házak 44%-ában nem volt villany, 92%-ában nem volt vízvezeték. A lakások 16%-ában telken belül volt a kút, 37%-ában 100 méteren belül, 39%-ában csupán 100 méternél távolabb akadt kút vagy vízvételi lehetőség. KEMÉNY–JANKY–LENGYEL: i. m. 2004. 52.

⁶⁰ SZUHAY Péter: *A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest, 1999.

⁶¹ KEMÉNY–JANKY–LENGYEL: i. m. 2004. 56.

⁶² HAVAS: i. m. 1999.

⁶³ KEMÉNY–JANKY–LENGYEL: i. m. 2004. 54.

⁶⁴ LADÁNYI: i. m. 2009.

⁶⁵ SZUHAY: i. m. 1999.

Az üzlet akkor volt a vállalkozó számára egyértelműen nyereséges, ha teljes egészében a szociálpolitikai támogatásból építette fel az épületet. Ezért rosszabb minőségű bontási anyagot használt, vagy kevesebbet teljesített, mint amit az építési terv jóváhagyott.⁶⁶

2003-ban Kemény István és munkatársai a lakóhelyi szegregáció igen erős növekedését tapasztalták. A megkérdezett romák 25%-a közvetlen közelében kizárólag romák, 31%-a közvetlen közelében túlnyomórészt romák laktak. Vegyes, roma/nem roma népesség jellemezte a megkérdezettek szomszédságának 22%-át. Többségben nem romák laktak a megkérdezett családok 17%-a környezetében (ez az arány 29% volt 1993-ban), s csupán a minta 5%-ára volt jellemző, hogy egyáltalán nem laktak romák a megkérdezett környezetében (1993: 9%). A lakóhely vizsgálata kimutatta, hogy a roma családok 72%-a szegregált lakókörülmények között élt.⁶⁷ Ladányi szerint minden 10. roma háztartás hagyományos cigánytelepen él, minden 5. olyan környezetben, ahol többnyire roma szegények élnek, és minden 4. pedig olyan környezetben, ahol többnyire nem roma szegények élnek.⁶⁸

A szegregált lakóhelyeken belül a romák jelentős hányada telepi vagy gettószerű körülmények között él. Számukat Babusik 167 000 főre becsüli.⁶⁹ Magyarországon a gettószerű életkörülmények leginkább az aprófalvakra jellemzők. Ezek a falvak főként az ország északkeleti, délnyugati periféria-területein találhatóak, és nem csupán gettósodó falvakról, hanem összefüggő gettósodó térségekről beszélhetünk. A gettósodó aprófalvakban „*több generáción átívelő szegénység, alacsony iskolázottság, többgenerációs munkanélküliség, tartós kirekesztettség*” sújtja az ott élőket. „*Mára már nemcsak a településen belül élnek elszigetelten (a lakosok), hanem maga a település vált elszigeteltté, a gettóból való elmozdulás, mind fizikailag, mind szimbolikusan egyre nehezebbé, lehetetlenné válik*”.⁷⁰ A gettósodás fennmaradásának, a rendszer öfenntartó mozgásának okait Havas a következőekben összegezi: a) rossz infrastruktúra, mely növekvő kiköltözést generál; b) az erősödő centralizációs folyamatok, melyek főként intézményi szinten okoznak nehézséget a kistelepüléseken élőknek; illetve c) a szegregált oktatás, melynek következtében a lakosok nem tesznek szert versenyképes tudásra.⁷¹

A romákat nem csupán a fenti körülmények némelyike sújtja, hanem ezek összessége. Az iskolai szegregáció, a munkaerő-piaci diszkrimináció, a lakóhelyi szegregáció, az etnikai megkülönböztetés mind olyan tényezők, melyek egymásba fonódottan súlyosbítják a magyarországi romák életkörülményeit. Ennek következtében a romák esetében nem pusztán kirekesztettségéről beszélhetünk, hanem többszörös és *több dimenzióban meglévő kirekesztett állapotról.*

⁶⁶ SZUHAY: i. m. 1999.

⁶⁷ KEMÉNY–JANKY–LENGYEL: i. m. 2004. 57.

⁶⁸ LADÁNYI: i. m. 2009.

⁶⁹ BABUSIK: i. m. 2007.

⁷⁰ LADÁNYI: i. m. 2009. 121.

⁷¹ HAVAS: i. m. 1999.

A magyarországi lakosok 6%-a él többszörös kirekesztett viszonyok között. Romák esetében ez az érték 37%.⁷² A 6% kísértetiesen egybecseng Ferge Zsuzsa eredményeivel, aki a magyarországi mélyszegénységben élők százalékarányát épp ezen érték körülként határozta meg.⁷³ Mindent összevetve „Magyarországon 600–800 ezer fő közé tehető a tartósan leszakadt, mélyszegénységben élő, kirekesztődött népesség száma, akiknek egynegyede egyharmada roma”⁷⁴

Az elmúlt évtizedekben az antropológiai, a szociológiai és a szociálpszichológiai kutatók jelentős mértékben hozzájárultak a hazai roma népesség helyzetének megismeréséhez. Ezeket az eredményeket azonban a kriminológia mindezidáig figyelmen kívül hagyta. Jelen kutatásunk eddigi eredményei is azt jelzik, hogy csupán az első lépéseket tettük meg a probléma kriminológiai szempontú feltárására. Kutatásunk következő szakaszában a vizsgálódás körébe szeretnénk vonni a szabálysértésnek minősülő jogellenes cselekményeket, és – a helyi kontroll minőségét és intenzitását meghatározó – a rendészeti erők létszámának elemzését, valamint a rendőrsűrűség és a települések bűnözési gyakorisági mutatóinak összevetését.

A roma, nem roma kapcsolatrendszer jellemző bűnözési narratívákkal szemben *Magyarországon is szükség van egy alternatív beszédmód kialakítására*. Tudnunk kell, hogy hol vannak azok a szimbolikus kereszteződések és szimbolikus határok a társadalomban, amelyek mentén a romaellenes érzelmek, illetve az inter-etnikus konfliktusok kikristályosodnak. Tudnunk kellene, hogy ezek a konfliktusok vajon lakóhelyi kérdések, munkával kapcsolatos problémák, az oktatás gondjai, az erőszakkal, a jogellenes magatartásokkal, vagy a bűnözéssel magyarázható helyzetek. Amíg ezeknek a mintázatoknak a kialakulását, működését, lokális narratíváját kriminológiai, szociológiai, szociálpszichológiai és geográfiai módszerekkel meg nem vizsgáljuk annak érdekében, hogy megtaláljuk a közösségi problémamegoldás eszközeit, nem tudunk ellenállni annak sem, hogy a roma – nem roma együttélés kérdéseit a szélsőjobboldali megközelítés tematizálja.

Mindezt összefoglalva úgy gondoljuk, hogy jó lenne végre szembenézni azzal, hogy *a hazai bűnözést a települési fejlettség, a zsúfoltság, az anonimitás, a számosabb bűnelkövetési alkalom generálja, és nem egy kisebbségi népcsoport feltételezett bűnelkövetési hajlama*. Ahelyett tehát, hogy az ismeretek erősítésének irányába és a párbeszéd megkezdése felé haladnánk, ahelyett, hogy kidolgoznánk a romák társadalmi integráltságának lehetséges indikátorait és mindannyiunk érdekében egy monitoring projektet menedzselnénk, a bűnözés kérdése menthetetlenül átpolitizálódik. Pedig jó, ha tudjuk: az etnoscziális és inter-etnikai feszültségek csillapítására a világon sehol sem elegendő a büntetőpolitika eszköztára.

⁷² LADÁNYI: i. m. 2009.

⁷³ FERGE ZSUSZA: *Societies in Transition. International Report of the SCO Projekt. Institute for Human Studies*. Viena, 1995.

⁷⁴ LADÁNYI: i. m. 2009. 56.

◀ Applied Crime Prevention as a Continuous Challenge for State, Municipalities and Citizen's Associations Alike

– Reflections on the Case of Germany

Introduction to the Topic, with Special Reference to Changes in the Treatment and Control of Child and Juvenile Delinquency

The concrete planning and sustainable realization of crime prevention in Germany has a rather short history of some 30 years by now. If one is looking at the earlier situation after the 1950's one can find that the term "Kriminalprävention" (prevention of crime) for general preventive considerations and the term "Kriminalprophylaxe" (prophylaxis of criminality) for individual preventive efforts had been used in a rather widespread manner for e.g. criminal policy statements in penal law politics, welcome addresses at professional associations' annual conferences or anniversaries, or even in scholarly texts on the issue of crime control. However, there was, especially re-evaluated in the retrospective based on the present 21st century situation, an astonishing lack of concrete practice as well as elaborated theory.

In the field of caring for child and juvenile delinquency for example the local and regional authorities had to turn to the "*Youth Welfare Law*" (*Jugendwohlfahrtsgesetz*, JWG). It was originally enacted in 1920 with some influence of then modern pedagogic and child development psychology thoughts during the Weimar Republic. Under the National Socialism from 1933 on this act was re-shaped as "*Reichs-Jugendwohlfahrtsgesetz*" (RJWG) in order to so to speak "get rid" of concepts considered then as intolerable "softening" of state and societal answers to wayward families and their offspring, to otherwise individually endangered or wayward young persons, and in particular dangerous early childhood offenders, not to speak about "Un-German" minorities. After World War II the legislator purged the RJWG from evident Nazi parts and re-named it to JWG. However, its basic structure as a traditional "paternalistic" act of executive-administrative law remained untouched.

After a moderate reform of some details in the early 1960's the federal legislator enacted a fundamental reform in 1990: The JWG was abolished, and a new concept of public administration with prioritization of community-service was launched by enacting the "*Kinder- und Jugendhilfegesetz*" (*KJHG*, *Law on Support and Counselling of Children and*

Youth). Therein the leading idea was to strengthen the capacities of parents to create and maintain a good everyday domestic life, to care for and educate properly their children, and in particular to beware them of external and internal dangers for their personality development, physically, psychologically and intellectually. In a short slogan: As much as possible municipal or state acute and if necessary continuous support, as little as possible restrictions or behavioural orders, in particular limits to or full withdrawal of parental authority.

In addition came a remarkable *legalization of diversionary strategies* and tactics which had developed in the practice of law enforcement and adjudication of juvenile delinquents (i. e. young persons from 14 years of age on) since the 1970's. Those new ways and means to deal carefully and cautiously with young persons charged with an offence, in particular first offenders, were guided by the basic philosophy of "wait and see". In dealing with rather petty offences or offenders, the Youth Prosecutor was the first to decide whether or not to dismiss the case, be it without any further action or be it with sending the files to the local or regional Youth Authority for consideration and eventual taking measures of help, support or guidance. Alternatively, in particular concerning moderately heavy offences or young offenders, the Youth Prosecutor could ask the Juvenile Judge at the local Youth Court to impose to the young delinquent informal "measures" or "directives", and then, if the Judge did so, postpone the further prosecution for a kind of probationary period, and eventually dismiss the case if the youngster sufficiently obeyed to the rules. If the Youth Prosecutor had decided, on the opposite, to formally charge the young delinquent with the offence, the Juvenile Judge could herself/himself decide to chose an informal procedure, especially when the youngster would have shown meanwhile signs of personal maturing and/or behavioural improvement.

Those practical juvenile justice efforts were considered by the majority of scholars of juvenile penal law doctrine if not as fully justified than at least para-legally useful and basically approvable. So in the event in all, then 11, States of the (Western) Federal Republic of Germany, *until the late 1980's the youth prosecutors and judges had extensively turned to informal regulation of juvenile offences instead of formal charges and trials*. There was, however, a wide variation in the concrete extent: the percentage of informal procedures and measures ranged from some 40 % in the southern federal states to nearly 90% in the northern federal states.

The so-called *First Act to Reform the Youth Court Law (YCL) of 1990*¹ was carefully prepared by the (youth) penal law and penal procedure section of the Federal Ministry of Justice.² It took up, inter alia, the national and international discussion which had developed

¹ *Erstes Gesetz zur Reform des Jugendgerichtsgesetzes, JGG*. This JGG, the 3rd after its predecessor laws of 1923 and 1943, had been enacted in the year 1953, and had been from then on incrementally modified by the competent federal legislator, i.e. the federal parliament in Bonn.

² The section's federal civil servants acted in close and continuous contact with other institutions and societies, in particular with the very influential „*German Association of Youth Courts and Youth Court Aid*” (Deutsche Vereinigung für Jugendgerichte und Jugendgerichtshilfen e.V.; <http://www.dvjj.de/>), which had run its own juvenile justice reform commissions.

from the 1970's on with respect to the diversion of child and juvenile offenders from penal procedures and sanctions. The consolidated new version of the whole YCL 1990 reshaped so far fundamentally the already existing sections 45 and 47 along the combined guiding principles of subsidiarity and diversion.³

In condensing this re-orientation of juvenile delinquency and crime control policy and practice to the nutshell, one could phrase the *core message* like this: (1) Make use as long and as far as possible of non-reaction (immediate dismissal) or informal measures (early diversion) instead of formal procedures and penal law; (2) If a recourse to penal law principles seems unavoidable due to case or offender or victim particularities, however, try as long and as much as possible to impose, and if suitable also repeatedly, single or mixed educational measures and directives not having the legal quality of a criminal penalty,⁴ in order not to hamper the future integration of young people.

To make it more concrete in the perspectives of juvenile criminology and youth delinquency prevention: Along the subsidiary principle in Youth Court Law⁵ the Youth Prosecutor has got more than ever before the central role in paving the way of a young defendant either a limine away from any further procedure, or alternatively to a transfer to municipal or eventually state youth authority procedures, or to a so-called simplified hearing before the sitting Juvenile Judge, or eventually to a formal charge ending in a regular Youth Court criminal trial.⁶

- Along paragraph 1 of section 45 YCL the Youth Prosecutor can dismiss the case fully if the offence is to be considered a minor violation of law in terms of little guilt of the young defendant and no public interest in a penal response, as defined in section 153 of the GCPP.
- If the case transcends the quality of paragraph 1, the Youth Prosecutor has to clear up along paragraph 2 of section 45 YCL whether in the aftermath of the offence a sufficient

³ Cf. DÜNKEL, Frieder: Juvenile Justice in Germany: Between Welfare and Justice. In: Josine JUNGER-TAS (ed.): *International Handbook of Juvenile Justice*, New York: Springer Publishers 2008, 225–262.

⁴ Those penalties have to be entered into the *Federal Central Registry* (Bundeszentralregister), and set up a criminal record for the convicted person in the Central Criminal Registry. Educational measures and directives, in the opposite, are separately entered into a Federal Educational Registry (Erziehungsregister) and do formally not counted as a criminal record for the young person. The Educational Registry is regularly not accessible for even public institutions except the Public Prosecutors Offices and the Criminal Courts including Youth Courts.

⁵ Which is considered as a principle overarching the adult penal procedure principles: a) the basic principle of legality or mandatory prosecution principle along sections 152, 160, 163 and 1070 of the *German Code of Penal Procedure* (Strafprozessordnung), and b) the moderating principle of discretion resp. opportunity principle, along section 152 and seq. of the GCPP.

⁶ Under certain conditions, which cannot be specified here due to lack of space, the Youth Prosecutor needs the written consent of the Juvenile Judge.

“educational measure” or a combination of measures has already been taken by other authorities. Those authorities are not defined by law. The common opinion of practitioners and legal and criminological scholars alike is, however, that it could be any person or institution entitled legally to educate minors either directly by constitutional principles⁷ or by special laws based on those principles.

- The range goes, only exemplified here partially, from parents to youth associations’ coaches or school teachers or masters in vocational education, up to municipal youth authority employees and, finally, family court judges. Any measure taken by these and other competent bearers of authority is to be considered legally “sufficient” if the Youth Prosecutor concludes that it has made superfluous a formal criminal charge and even a diversionary implication of the Juvenile Judge (see next dot).
- Most important in comparison to adult criminal law and procedure is the substantial rule that prosecutorial power to act in this way is not only applicable in cases of misdemeanours but also in cases where the young defendant has committed a criminal felony. And also very important is that a successful out-of-court reconciliation or restorative-justice procedure (like victim-offender-mediation or family conference or peace making circle) counts as full equivalent of a traditional sufficient reaction.
- If in a case where pre-justice educational measures did not take place or, if existing, were legally not to be considered sufficient, the Youth Prosecutor has, before deciding to enter a formal charge leading to a Youth Court procedure resp. trial, to try as far as possible a so-called “suggestion to action” as to be addressed to the local Juvenile Judge along paragraph 3 of section 45 YCL. The content of such a suggestion has to aim at eventually eliminating the public need for either educating or/and correcting the young defendant by sanctions which in the worst case might lead to youth imprisonment in special institutions. Upon suggestion of the Youth Prosecutor the Juvenile Judge can impose, either exclusively or in suitable combinations, a very informal “admonition” or certain reactions as regulated in the YCL.⁸ These are on the one hand selected “educational measures”, namely delivering community service tasks, trying to come to terms with the victim via victim-offender-mediation, and participating in a road traffic training course.⁹ On the other hand come the following “conditions” as part of broader “correcting measures” aimed at making clear to the young defendant that he/she will have to take responsibility for the injustice done to the victim: a) to apologize explicitly to his/her victim(s) for the offence and its consequences, b) to try to make restitution for the damage caused as fully as possible, c) to engage in direct services for the victim or in

⁷ In particular Article 6 of the *German Basic Law* (Grundgesetz) on the priority of parents or other competent legal guardians, exceptionally municipal or state institutions along the “*parens patriae*” principle.

⁸ Those reactions could also be imposed by a formal decision after a simplified youth procedure or a youth criminal trial

⁹ Details are regulated in section 10 of the YCL.

useful services for the public good (like repairing damaged or destroyed child playgrounds), and d) spending a certain amount of money for the work of a charitable organization (like victim assistance programs or offender rehabilitation associations).¹⁰

In consequence of the new legal situation and a growing support for diversion in juvenile justice among practitioners and legal scholars the average diversion rate in Germany is now around 2/3rd of all decisions to close a youth court law case either by a Juvenile Prosecutor or a Juvenile Judge after the filing of a prosecutorial motion for a simplified procedure before the single sitting Juvenile Judge or a formal charge for a criminal youth court trial.¹¹ And also the large range of the diversion rate between the juvenile justice systems of the federal states of the Federal Republic of Germany (16 after the re-unification in the year 1990) has considerably diminished. Fortunately, too, more and more of the many diversionary local programmes run by private community associations or municipal youth divisions have turned to include principles and practices of substantial and sustainable crime prevention in their efforts. The “ground-wave” towards such new crime prevention ideas and programmes shall be dealt with a bit in detail in the following chapters of that article.

Germany on the Move to Modern Crime Prevention up to the 1980's

Some fore-running worthwhile examples for elaborated crime prevention theorizing and scattered practical efforts in that direction in (West-) Germany can retrospectively be found already in the 1980's. Before that decade, either not much happened or, if it might actually have been happened, not much is publicly remembered or accessible via literature sources. So far it seems structurally interesting to show the results of some recent search-runs in German data bases, using a couple of different crime prevention related terms.

A run in the *joint data banks of the library and documentation services of the Bundesverfassungsgericht* (Federal Constitutional Court in Karlsruhe) and the *Bundesgerichtshof* (Federal High Court of Appeal in – inter alia – penal matters, also located in Karlsruhe) unearthed the following results: 280 hits overall, of them 7 for 1980 to 1989, 59 from 1990 to 1999, and 114 from 2000 to early 2014. Another run in the *specialized databank KrimDok* (literally translated: criminological documentation¹²) of the Tuebingen “Special Service Library on Criminology”, funded by the German Research Foundation for the purpose of nationwide collection and loaning of relevant publications, produced the following search results: Less than 10 in each year between 1970 and 1979, usually more than 10 but less than

¹⁰ Details are regulated in sections 13 and 15 YCL.

¹¹ Details are regulated in section 47 YCL. In any case, the Juvenile Judge needs the consent of the Youth Prosecutor when he/she prefers to choose a diversionary solution instead of following the demand for a formal procedure.

¹² KrimDok contained some 180,000 bibliographic entries in early 2014!

20 in each year between 1980 and 1989, rising from more than 20 in the early 1990's up to some 160 at the end of the decade, calming down so to speak after that pike in the 2000's, varying between 40 and 70 in each and every year.

If one studies the early development in a more qualitative manner it comes clear that *German police authorities and institutions were among the first to tackle the issue of crime prevention seriously as an important policy tasks*, to be developed nationally, regionally and locally as a common task for different authorities, institutions and associations. Particularly the Bundeskriminalamt in Wiesbaden (Federal Criminal Police Authority) was repeatedly active, inter alia with its wide outreaching so-called nationwide "autumn conferences" attracting high level practitioners and criminal policy makers and scholars alike. The first relevant autumn conference was that of 1964 with the main topic of "Preventative Combating of Crime". A decade later the 1975 autumn conference dealt with the general topic of the relationship between "Police and Prevention". And at the eve of the 1990's the general title of the 1988 autumn conference approached closer the core issue: "Crime Control as a Challenge/ Task for the Society as a Whole".

However, it is important to point out explicitly that by order of the German Constitution, regarding the bad experiences with central police forces during Nazi Germany, "*policing*" was basically considered as a state owned jurisdiction. An officially as such designated "Federal Police" authority/force has been developing only during the restructuring of state-federal competency order after the re-unification in the decades after 1990. So, until then, the state police institutions had a prerogative in concretely planning and implementing relevant programmes. But nothing much systematic developed there. A then for many police and other forces somehow provocative initiative had been started in the 1970's by another of the public powers, i. e. the judicial one. Hans-Dieter Schwind, university professor of criminology with first-hand knowledge of U.S. crime prevention theories, concepts and initiatives, had become Minister of Justice in the Northern State of Lower Saxony. After realizing the – politely said – unsatisfactory but not singular situation in that State he created, inter alia, in Hannover (the capital city of Lower Saxony), together with the competent police authority, the "Programme Police and Social Work", where specially *trained judicial social workers were deployed to a newly created office at the police headquarters in order to offer first-line personal help and social services to arrested suspects or also to victims of crime turning to the police for assistance*. And Professor Schwind installed also, against a lot of open and even more mental reservations among his ministerial staff, a new and for whole Germany first *task force for "Planning, Research and the Organization of Social Services of Justice" within his Ministry*. Together with others he and members of this task force developed a concise concept of a "*Comprehensive Crime Prevention Scheme*", aiming at integrating the tasks of different hitherto separately planning and acting *Government Areas of Responsibility*.¹³ Professor Edwin

¹³ Cf. SCHWIND, Hans-Dieter et al. (Hrsg.): *Präventive Kriminalpolitik. Beiträge zur ressortübergreifenden Kriminalprävention aus Forschung, Praxis und Politik*. Heidelberg: Kriminalistik-Verlag 1980; XVIII. and 649.

Kube who was appointed as Director of the Institute of Criminalistics at the BKA, engaged on the federal police side in the 1980's successfully with the endeavour to take stock of the theoretical ideas and the experiential wisdom of police practice, and eventually published a very influential scholarly text on "Systematic Crime Prevention".¹⁴

In the Mid-1980's the German Federal Government was getting highly concerned about the perceived rise in violent crime all over Germany, in particular *youth violence and violence in families and partnerships*. The cabinet, being aware of Hans-Dieter Schwind's activities and stamina, eventually asked him to help to create a "Violence Commission" with the purpose of tacking stock of all policy, legislative, practical and scientific aspects of, and action related knowledge on, dealing efficiently and effectively with public and private violence. The commission was not to be a "National Commission". The reason for that was, as already mentioned above, that the Federal Government very much strived for including in the commission also representatives from the police and also the judiciary. Since the bulk of constitutional competence here was on the side of the States, trying to get these States into a formal collaboration effort (with divergent governments and party constellations) would have resulted in at least long standing and substantially "thick" political negotiations. So it was decided to have the *Violence Commission as a Commission of Federal Government*, with political support of federal parliamentary factions. Together with Jürgen Baumann, a then highly renowned and policy oriented penal law professor, Schwind was eventually appointed as Co-Chair of the commission which worked between 1987 and 1990 in an interdisciplinary structure, including practitioners of the police and the judiciary and the social and youth and welfare authorities, policy makers from different federal and state levels, and scholars from universities, including criminologists. The commission's work as such, and eventually the final 4-volume-report with several additional working papers, had a kind of "inducing impact" in helping to get the discussion, planning and implementing of applied crime prevention in Germany off the ground.¹⁵ However, still the pace of affairs remained rather slow for a couple of further years.

¹⁴ Cf. Edwin KUBE: *Systematische Kriminalprävention – Mit praktischen Hinweisen*. 2. Auflage. Wiesbaden: BKA 1986.

¹⁵ Cf. SCHWIND, Hans-Dieter – BAUMANN, Jürgen (Hrsg.): *Ursachen, Prävention und Kontrolle von Gewalt. Analysen und Vorschläge der Unabhängigen Regierungskommission zur Verhinderung und Bekämpfung von Gewalt* *Gewaltkommission*. Berlin: Duncker & Humblot 1990. (4 Volumes).

The New Wave of Applied Crime Prevention in Germany since the 1990's

It was very clear for all policy makers, practitioners and scholars eager to push modern crime prevention thoughts, theories and programmes forward, that it would take probably decades to develop a consented and “workable” formal national plan for crime prevention, and to convince authorities on the federal, state and municipal (at least big city) levels alike to enter into a validly binding agreement of implementation. So far, and at least compared to the “good old times” of the new Governments and political forces in the post-communist centralized State of Hungary, it seemed of no avail to prepare a kind of real “National Strategy on Crime Prevention” like the one Katalin Gönczöl, our dear colleague to be honoured by the manifold contributions to the present *Liber Amicorum*, was institutionally enabled and actually capable to launch, together with allies from different origin and location, in 2003 in her position as the competent leader of the special division within the Hungarian Ministry of the Interior.¹⁶ Instead of such an endeavour many activists, including myself as the founding and still acting chair of the German Foundation of Crime Prevention and Offender Support” (Deutsche Stiftung für Verbrechensverhütung und Straffälligenhilfe, DVS)¹⁷ developed the vision, and conceived then step by step, under oftentimes varying and difficult and sensitive conditions, an informal road map towards a nationwide movement overarching the established institutional and stakeholder interest positions.

The initial ignition spark so to speak came from Northern Germany. The Hanseatic City of Lübeck (State of Schleswig-Holstein) inaugurated, in the year 1992, *the first German “Municipal Crime Prevention Council”* for an integrated tackling of eventually all community related deviancy, delinquency, crime, victimization and fear of crime issues. Apart from the formal engagement and substantial commitment of the Lord Mayor of that historic city, a couple of other institutions joined in and sent representatives, like the locally situated Public Prosecutors’ Office at the Regional (Criminal) Court, the Criminal and Juvenile Courts, the City Police office answering to the State Ministry of the Interior, the Social Services Department of the City, the Commerce Chamber, Court Aid and Probation offices, and a couple of charitable associations. The Lübeck activists had close contacts to representatives of the then “Police Advanced Management Academy” at Münster-Hiltrup.¹⁸

¹⁶ With regard to changes and development of penal policy and community policing in Hungary, she showed to my opinion, already a few years later, some implicit concerns about the stability of the future development. Cf. K. GÖNCZÖL: Developing Humane Criminal Justice Systems in Democratic Societies: An Update from Hungary. *Probation Journal*, 52 (2), 21005, 181–186.

¹⁷ Founded in 1993 along the laws of the Federal State of Northrhine-Westfalia, the biggest one in terms of the population number, with some 17 million inhabitants.

¹⁸ Polizei-Führungsakademie, a tertiary professional qualification institution for experienced police officers, predestined for leading positions in their State of origin in case of successful termination of the Academy programme. The PFA was a common undertaking of the collective the Ministries of Interior of all Federal States, with kind of special relations to the Federal Government, represented by the Federal Minister of Interior Affairs in Bonn. A couple of years ago the PFA was

Other cities and towns in the State of Schleswig-Holstein followed the Lübeck example, and also cities and towns in other Northern States.¹⁹ So quasi naturally originated at first an uncertain idea, and then swiftly a firm plan, to create a State-wide platform for common issues of all community crime prevention councils and similar private programs and initiatives, and for accumulating knowledge and service capacities at a central location. In the event the local forces joined in with the Schleswig-Holstein Government to establish a “State Council for Crime Prevention”, attached to the Ministry of Interior Affairs in Kiel, the capital city of Schleswig-Holstein.²⁰ One of the then leading persons in that State Council was Jörg Ziercke, for many years and still now President of the Bundeskriminalamt in Wiesbaden (BKA), a circumstance which aptly explains – at least in part – why nowadays crime prevention ideas and efforts are continuously esteemed there, including the awarding of relevant financial grants to criminological and other researchers for empirical projects.

In the year 1997 the so-called permanent Conference of the State Ministries and Senatorial Departments, and of the Federal Ministry, of the Interior confirmed the *re-launch of the former traditional police crime prevention campaign concept*. Based on years of planning and careful steps of institutional implementation in the police authorities and forces, the new factually nation-wide institutionalization carried the name “Programm Polizeiliche Kriminalprävention der Länder und des Bundes” (ProPK), the best translated as “Joint State and Federal Programme for Crime Prevention”. This programme is being financed by contributions from the Ministerial budgets, it runs a central headquarters and administrative and operational office in Stuttgart, attached to the State of Baden-Württemberg Office of Criminal Police.²¹

Also in the same year 1997 the Federal Ministry for Family, Woman, Seniors and Youth (BMFSFJ) provided considerable financial resources to the German Youth Institute (Deutsches Jugendinstitut, DJI) located in Munich, the capital city of the State of Bavaria, in order to enable this Institute to establish a special “Working Unit for Child and Youth Crime Prevention” with a social science resp. public welfare or health perspective.

re-organized and transformed into the „German High School for the Police” (literally translated from „Deutsche Hochschule der Polizei”), which is to serve all State and Federal police forces as the central common tertiary education/professional qualification institution with basically the character of a University of Applied Sciences. The curriculum includes issues of prevention theory, policy and applied crime prevention.

¹⁹ One of the most active and widely recognized councils has been the one of the City of Oldenburg, State of Lower Saxony, established in 1995 as a public law foundation. Beginning with 1999, this foundation established an Institute for Crime Prevention and Security Management as “working platform” with a multi-faceted agenda.

²⁰ „Landesrat für Kriminalitätsverhütung” Schleswig-Holstein. In German constitutional and public law tradition the Federal States carry the name „Land“ or, in the plural, „Länder”, often also called „Bundesländer“.

²¹ Cf. its main topical website of Kriminalpolizeiliche Beratung under: <http://www.polizei-beratung.de/>

In the year 1999 “the Federal Ministry for Traffic, Building/Construction and Town Development”²² launched a nation-wide incentive programme for preventive enhancement of town and city structures and public spheres under the title “*Social Towns and Cities*”.²³

In the year 2001 the German Federal Government and the German States inaugurated the civil law foundation “*German Forum for Crime Prevention*” (DFK)²⁴ as a nation-wide body for crime prevention in Germany by promoting the various approaches to reduce crime and criminality. Meanwhile several other institutions or bodies joined in, so the Association of German Towns and Cities, the German Association of Municipalities, and more than 20 private institutions, companies and (mostly) charitable associations. The DFK defines its central tasks as a) networking and co-operation, b) bundling, c) management and transfer of knowledge, and d) public relations.

In the same year 2001, Germany joined an initiative of the European Council for Justice and Interior for launching a *European Crime Prevention Network (EUCPN)* with headquarters at the EU in Brussels. This Network consists of a nominated National Representative from each EU Member State, a Substitute Representative, and other crime prevention experts including practitioners and academics.

3.) The Promising Development of a Comprehensive Nation-Wide Conference-Series in Germany: “Deutscher Präventionstag” resp. German Congress on Crime Prevention

The above named Lübeck City Council for Crime Prevention was eager already shortly after its inauguration (in 1992) to create a regional and, in the longer run, also national network, including additionally institutions and initiatives and private associations as located and active in the border regions of neighbouring EU-member states. The Council activists contacted many bodies and persons, and within just three years of networking and co-ordinated planning and preparation the joint forces were successful in running, in September 2005, the factual First German Congress on Crime Prevention in Lübeck.²⁵ A rather small number of

²² Bundesministerium für Verkehr, Bau und Stadtentwicklung, recently re-organized and renamed as Federal Ministry for Traffic and Digital Infrastructure (Ministerium für Verkehr und Digitale Infrastruktur, BMVDI).

²³ „Programm Soziale Stadt”, extended since 2012/23 under the new title, which is more community and neighbourhood oriented as „Programm Soziale Stadt – Investitionen im Quartier” („Programme Social Towns and Cities – Investing in Blocks resp. Neighbourhoods”).

²⁴ Stiftung Deutsches Forum für Kriminalprävention: <http://www.kriminalpraevention.de>

²⁵ For more details see the vivid opening speech by the conference chairperson, Prosecutor Dagmar Pohl-Laukamp, published in a slightly revised version in the volume „*Entwicklung der Kriminalprävention in Deutschland. Allgemeine Trends und bereichsspezifische Perspektiven, zugleich Dokumentation des 3. Deutschen Präventionstages*”, edited by Hans-Jürgen KERNER – Jörg-Martin JEHL – Erich MARKS, Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg 1998. The

people participated (186 delegates and some other persons in service functions). The main co-organizer was the German Foundation for Crime Prevention and Offender Support (DVS). The width of extension already in the beginning of the endeavours comes clear when one looks at the names of the institutional partners: The State of Schleswig-Holstein Council for Crime Prevention, the Friedrich-Ebert-Foundation, the Further Education Department of the German Association for Social Work, Penal Law and Criminal Policy (DBH), the German Section of the Council of European Municipalities and Regions, and the European Commission.

The *German Congress on Crime Prevention* has meanwhile been developing as “the” annual national convention for the field of crime prevention. The aim of this now well established institution is to present and strengthen crime prevention within a broad societal framework. Thus it contributes to crime reduction as well as reducing both the fear of crime, and the number of victims of crime.²⁶ The main objectives of the Congress are:

- Presenting and exchanging current and basic questions of crime prevention and its effectiveness.
- Bringing together partners within the field of crime prevention.
- Functioning as a forum for the practice of crime prevention and for fostering the exchange of expertise. Helping to get into contact at the international level and to exchange information.
- Discussing implementation strategies.
- Developing and disseminating recommendations for practice, politics, administration and research in the field of crime prevention.

Beginning with the 7th German Congress on Crime Prevention, which took place in the year 2007 at Wiesbaden, the organizers introduced within the conference frame an “Annual International Forum” in order to specifically address an international audience. Experts from all areas of crime prevention are being invited to share and discuss with English speaking colleagues (also from Germany) their ideas, goals, outcomes, projects and speeches, and to experience the German modality and means of crime prevention.²⁷

Regarding the target groups, the German Congress on Crime Prevention as well as the Annual International Forum are geared to people from over the world (German and

official title as „Deutscher Präventionstag” (German Congress on Crime Prevention was formally established a bit later on, binding from 1997 on, with the 3rd. Congress in Bonn.

²⁶ This text and the next lines follow the GCOCP self-description as to be found at the English language website under: <http://www.gcoep.org/nano.cms/Objectives>

²⁷ For details of the up to now last publication, referring to the AIF of the 17th GCOCP in 2012 at Munich, see the Volume „*International Perspectives of Crime Prevention 5*”, edited by Marc Coester and Erich Marks, Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg 2013. The electronic version of the programmes of the 1st to 7th AIC can be downloaded from the GCOCP-Website. Direct hyperlink to the 7th event: <http://www.gcoep.org/nano.cms/18-gcoep/Page/3>

non-German speaking) working in all areas of crime prevention, in particular – alphabetically listed – administration, churches, health system, judiciary, local authorities, media, organizations and associations, police, politics, prevention committees, projects, schools, science, and youth welfare.

The GCOCP acts on behalf of the German Foundation for Crime Prevention and Offender Support. Its bodies and especially its management are continuously collaborating with so-called “Congress Partners”. These are on the national level the “Permanent National Partners”.²⁸ They have direct influence on planning and especially programme decisions concerning conference general theme and sub-topics, papers and presenters, organizers of thematic and free workshops, theatre performances, thematic film events, and sometimes also special children or youth universities. They also co-determine which applicant institution or association will be provided with a place in the exhibition (“market of possibilities” in the field of crime prevention), opened for the general public of the event city on the last congress day.

“Permanent International Partners” are the “European Forum for Urban Security (EFUS)”²⁹, the “International Centre for Crime Prevention (ICCP)”³⁰, the “World Health Organization (WHO)”³¹, the “UN-Habitat for a Better Urban Future”³², and the “Korean Institute of Criminology (KIC)”³³.

At each and every Congress the Programm Committee and the Management invite event-related partners at local, regional and State levels.³⁴

²⁸ These are “DBH – Educational Services” (<http://www.dbh-online.de/unterseiten/fachverband/bildungswerk.php>), the “German Forum for Crime Prevention (DFK)”, (<http://www.kriminalpraevention.de/english.html>), the “Police Crime Prevention Programme at State and National Level (ProPK)”, (<http://www.polizei-beratung.de/ueber-uns.html>) and the “White Ring” as the by far largest private organisation of victim support and policy in Germany (<https://www.weisser-ring.de/internet/>) with some 65, 000 members, and regional offices in each and every federal State.

²⁹ Located in Paris: <http://efus.eu/en/>

³⁰ Located in Montréal: <http://www.crime-prevention-intl.org/>

³¹ Geneva Division of Violence and Injury Prevention: http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/en/

³² With headquarters in Nairobi: <http://www.unhabitat.org/categories.asp?catid=9>

³³ Located in Seoul: <http://www.kic.re.kr/english/main.asp>

³⁴ And also always urgently needed sponsors. The width of such an effort, and its concrete „fruit”, can be exemplary seen at the special website of the next and 19th GCOCP, which is being scheduled for April 2014 in the City of Karlsruhe, State of Baden-Württemberg: <http://www.praeventionstag.de/nano.cms/19-dpt-partner>

Conclusion

Each concept of a nation-wide crime prevention structure with a central focus on Community Crime Prevention needs steady commitment among and between the mostly varied institutional and individual partners. On the local level, we are *used in Germany to the following idiomatic expression: “crime prevention is Lord Mayors’ responsibility!”* This slogan does not mean that a city or also town mayor can be expected to engage in crime prevention efforts on a so-to-speak everyday job workload. What it means instead is: If in a municipality the highest representative demonstrates repeatedly to her/his town administration collaborators, and to the city population, and in particular to the local media people, that she/he is truly convinced of the importance of a systematically planned, well structured, and integration orientated community crime prevention, than a programme has a real chance to a) get off the ground, b) to develop towards a stable undertaking instead of remaining – as often to be realized – a short term enthusiasm with all signs of a “straw-fire”. Even better if the Mayor creates, as it is by now the case in many bigger German towns and cities, a how small ever but permanent special office directly answering to the Mayor’s head office. In addition she/he should personally engage in showing up at local events like crime prevention days or anniversaries of member organizations, associations and even grass-root movements.

Permanent networking will help to create a firm feeling of transparency, acceptance and integration among the local partners and otherwise implicated collaborators. This may happen via (electronic) information sharing, repeated meetings during the course of a year, openly discussing the inevitable frustrating experiences “at the front” with clients, bystanders, inhabitants particularly at neighbourhoods, and, not to forget, base level representatives /agents of public authorities getting involved in a conflict or quarrels about a complex social problem. Partners and collaborators in addition, here and there, may suffer from communicative mishaps or may feel hurt by others’ disgruntled mood, events that are inevitable along our common “human condition”; if not handled by a sensitive open talk they may lead to an inner retreat and eventually the cancelling of all activities in the programme. For those and similar issues also the course of crime prevention development in Germany provides ample “true real-life stories”!

All in all: In Germany we still do not have an official “National Strategy on Crime Prevention”, but a vivid and multi-faceted scene of actors at and across local, regional, State and Federal levels, meeting and networking – inter alia – at the occasion of each and every annual German Congress on Crime Prevention. In Hungary Katalin Gönczöl and collaborators were lucky in elaborating and launching such a National Strategy. But it seems, considered from outside, and talking to conference participants like those at the last European Society of Criminology 2013 annual conference in Budapest, and reading relevant publications,³⁵ as if

³⁵ Cf. Klára KEREZSI: ‘Grandpa’s Fashion in the New Year’ – Innovative Theoretical Thoughts vs. Simplistic Crime Prevention Practices in Hungary. In: HEBBERECHT, P. – BAILLERGAU, E. (eds.): *Social Crime Prevention in Late Modern Europe: A Comparative Perspective*. Brussels: Academic & Scientific Publishers 2012. 181–209.

the political structures and policy changes and alterations in the “general mood” of the public may more and more hamper concrete nation-wide crime prevention programmes and further development. I cross my fingers for a possible turn towards a brighter future. I am doing this as a deeply committed friend of Hungarian criminology and criminologists, and especially as a close foreign collaborator for decades in a couple of events with Katalin Gönczöl and her colleagues.

◀ A technika fejlődése és a bűnözés

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a múlt század utolsó évtizedeiben és azóta végbement technikai fejlődés igen nagy hatást gyakorolt a kriminalitásra. A haladás felhasználható vívmányai, persze, mindig megjelentek az elkövetések eszköztárában. Mégis minőségi változást jelent, hogy ma már a csúcstechnológiai bűnözés olyan, relatíve önálló kategóriaként létezik, amelyre sajátos tényállások épülnek, és amelyet külön erre szakosodott intézmények, egységek tanulmányoznak és üldöznek. Mondani sem kell, hogy ez utóbbiak is a legkorszerűbb apparátust mozgósítják a feladatok teljesítése érdekében.

Az atomenergia hasznosításában rejlő lehetőségek felismerése óta vált igazán köztudottá, hogy a tudományos-technikai fejlődés vívmányai önmagukban semlegesek. Azokat egyaránt lehet békés vagy pusztító célokra alkalmazni. Ebből akár az is következhetne, hogy aggódni nem kell, hiszen az új megoldásokat mind az elkövetők, mind pedig a bűnüldözés alkalmazni tudja, tehát a viszonyok lényegesen nem változnak.

A helyzet mégsem ilyen egyszerű. Nyilvánvaló például, hogy a törvényszegők számára jogi korlátok nincsenek, hiszen éppen a szabályok megsértése révén valósítják meg a deliktumokat. Más a helyzet a büntető igazságszolgáltatásban, ahol szigorú keretek között kell a tényállást, valamint a felelősséget megállapítani. Nem beszélve arról, hogy ezeket a kereteket alapvetően jól előkészített törvényekben kell meghatározni, ami igencsak sok időt vesz igénybe, miközben a bűnözők azonnal reagálni tudnak bármilyen változásra, fejlődésre.

A továbbiakban a technikai fejlődésnek a bűnözésre és a bűnüldözésre gyakorolt hatását vizsgáljuk. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez csupán az összefüggések egyik iránya. A valóságban kölcsönhatások érvényesülnek, ami azt jelenti, hogy maga a kriminalitás, továbbá a felderítés is kihat a tudomány és a technika alakulására. Példaképpen említhető a bankkártya-hamisítás, illetőleg a tranzakciókhoz szükséges adatok megszerzésére irányuló törekvés, ami komoly műszaki tudást igénylő, a bankautomatákhoz kapcsolható eszközök kidolgozására vezetett. A rendőri munka során, annak szükségleteihez igazodva dolgozták ki a bűnügyi profilalkotás módszertanát, ami számos technikai megoldás alkalmazására is épít. Ténylegesen tehát egy komplex – nyitott és dinamikus – rendszerről van szó, amelyben nincsenek változatlan helyzetű alrendszerek, elemek. Közismert tény például, hogy a megelőzés vagy felderítés célját szolgáló (például lehallgatási) eszközök milyen könnyen válhatnak hatósági vagy más jogsértések elősegítőivé.

Valamilyen módon gyakorlatilag minden technikai eszköz (beleértve a kifejezetten bűnüldözésre kifejlesztetteket is) szolgálhatja bűncselekmények elkövetését. A XX. század legvégén felgyorsult fejlődés azonban minőségi változást hozott, mindenekelőtt a számítástechnika

és azzal összefüggésben a kommunikáció terén. Ez hirtelen kiszélesítette a kriminális világ mozgásterét a szónak mind átvitt, mind pedig közvetlen értelmében. Még ennél is aggasztóbb, hogy a lehetséges károk köre és nagysága korábban elképzelhetetlen dimenziókba jutott el. A számítógépes bűnözés, valamint a hozzá kapcsolódó (mindenekelőtt a kommunikáció terén jelentkező, illetőleg az annak lehetőségeit kihasználó) bűnözés kiterjedésének és veszélyességének elismerése mellett kiemelendő, hogy távolról sem csupán ebben a körben keresendők a védekezés új lehetőségei. Az élet és a testi épség büntetőjogi védelméről szóló, a bírósági gyakorlat irányítására megalkotott 15. számú irányelv kimondja például: a gondatlanságból elkövetett emberölési cselekmények veszélyessége szempontjából nem hagyható figyelmen kívül, hogy a műszaki, technikai fejlődés folytán egyre több olyan gép, berendezés stb. működik, amely kellő gondosság hiányában az emberi életre veszélyt jelent. Itt nyilván nem elsősorban a számítógépes vagy elektronikai eszközöket használó bűnözésről van szó.

Pontos statisztikát nehéz, sőt lehetetlen adni, hiszen a fejlett technikát alkalmazó bűncselekmények különböző tényállások alá tartoznak. Az egyik, sőt: meghatározó jelentőségű alrendszer a számítógépes deliktumok képezik, amelyek maguk is számos megnyilvánulási formában jelennek meg. A szerverek elleni (hacker-) támadásoktól kezdve a gyermekporno-gráfia terjesztésén keresztül a személyazonosság-lopásig széles skálán mozognak az elektronika lehetőségeit kihasználó bűncselekmények. Az elterjedtségre vonatkozóan meg lehet jegyezni, hogy az Egyesült Államokban a lakosság 73 %-a tapasztalt valamilyen, ellene elkövetett számítógépes bűncselekményt.¹

Az Európai Bizottság által végeztetett felmérés szerint Magyarországon a megkérdezettek (1010 fő) 3%-a állította, hogy gyakran kap pénzt vagy személyes adatokat – ezen belül banki információkat – kérő elektronikus leveleket, 22% pedig alkalmanként. A faji vagy vallási extrémizmust propagáló anyagokat 3%-uk gyakran, 27%-uk esetenként fogadott. 1% válaszolta, hogy gyakran volt képtelen webes (ezen belül banki) szolgáltatásokat elérni hackertámadás miatt, a megkérdezettek 13%-ánál ez alkalmalszerűen fordult elő. A probandusok 2%-a állította, hogy az interneten hirdetett áru vagy szolgáltatás gyakran nem felelt meg az ígéreteknek, becsapták, míg 15% válaszolta, hogy ez néha fordult elő. Személyazonosság-lopásra (adatok megszerzésére törekvés) utaló jeleket a minta 1%-a tapasztalt gyakran, 11%-a pedig alkalmanként. Nincs jelentős eltérés az Európa más országaiban felvett adatokhoz képest.²

A csúcstechnológiai bűnözés – ami elsősorban a számítógépes kriminalitást jelenti –, valamint a technika fejlődésének más vívmányait kihasználó elkövetések két csoportba oszthatók. Egyrészt vannak olyan büntetendő magatartások, amelyek korábban is léteztek, de a kapcsolattartási és más lehetőségek a korábbiaknál jobban elősegítik azok terjedését, így akár nagyságrendileg is növelve társadalmi veszélyességüket. Ide sorolhatók mindenekelőtt a szervezett bűnözés hagyományos „üzletágai” (kábitószerek-kereskedés, emberkereskedelem

¹ <http://www.cybercrimeswatch.com/tag/cyber-crime-report>, letöltés ideje: 2013. 03. 29.

² http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_390_fact_hu_en.pdf, letöltés ideje: 2013. 03. 29.

stb.). Másrészt megjelennek olyan új kriminális megnyilvánulások, amelyek a technika új és fejlődő eszköztára hiányában nem léteznének. Ilyen például a mások rendszerébe való behatolás különböző célok érdekében.

A kriminológia számára mindez több megválaszolandó kérdést vet fel. Az egyik az, hogy a technikai fejlődés hatása jár-e minőségi, vagy válaszokat igénylő mennyiségi változásokkal a bűnözés egészét érintően. A másik a megelőzés, a felderítés, az igazságszolgáltatás, sőt: a büntetés-végrehajtás válaszainak keresésére vonatkozik. A közhatalmi reagálás terén nem annyira a technikai, hanem sokkal inkább az alkotmányos korlátokon belül történő megelőzés, felderítés, valamint büntetés problémáira kell megoldást találni. Ennek során nem hagyható figyelmen kívül, hogy a csúcstechnológiai bűnözésre fokozottan érvényes az a tétel, amely szerint kizárólag vagy alapvetően nemzeti szinten a küzdelem reménytelen.

A csúcstechnológiai bűnözés minden veszélyének felismerése és elismerése mellett sem lehet egyetérteni azzal, hogy a kriminológiának lényeges változáson kellene keresztülmennie az új helyzetben. Ronald V. Clarke szerint a bűnözés megértésére való törekvés helyett a megelőzés, valamint a bűnüldözés szolgálatába kellene állítani a tudományt. Nem a „miért”, hanem a „hogyan” megválaszolására kellene törekedni. A kriminológiának tehát közelednie kellene a kriminalisztikához.³ A szerzőnek abban igaza van, hogy a valóságtól és a gyakorlattól elszakadó kutatások kevésbé hasznosak. Mégis Lewin híres mondásában rejlik az igazság: „Nincs gyakorlatiasabb egy jó elméletnél”.⁴ A világos alap gondolatokra nem támaszkodó empirikus kutatás és útkeresés ugyanis értelmetlen, sőt: káros is lehet. A jó elmélet pedig vezeti a gyakorlati kérdések kutatóit, nem kizárva, sőt feltételezve a visszajelzést, szükség esetén a megfelelő korrekciót.

Új bűnözés?

Egyes kutatók szerint a csúcstechnológia hatására megváltozik a bűnözés hagyományosnak tekinthető világa. Napvilágot látott például olyan elképzelés, amely szerint az ezredfordulót követően eltűnnek a fegyveres rablások, mert a készpénzforgalom helyébe az elektronikus átutalások rendszere lép.⁵ Ilyen strukturális változások egyelőre nem következtek be, és a legközelebbi jövőben nem is várhatók. Annál kevésbé, mert például a fegyveres (vagy fel-fegyverkezve elkövetett) rablások jelentős része nem csupán készpénz szerzésére irányul.

³ CLARKE, Ronald V.: Technology, Criminology and Crime Science. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 2004, Vol. 10. No. 1., 55–63.

⁴ LEWIN, Kurt: *Field Theory in Social Science: Selected Theoretical Papers*. Tavistock, London, 1952. 169. *hivatkozva*: VANSTEENKISTE, Maarten – SHELDON, Kennon M.: There's Nothing More Practical Than a Good Theory: Integrating Motivational Interviewing and Self-determination Theory. *British Journal of Clinical Psychology*, 2006, Vol. 45. No. 1., 63.

⁵ COUTORIE, Larry E.: The Future of High-Technology Crime: A Parallel Delphy Study. *Journal of Criminal Justice*, 1995, Vol. 23. No. 1., 14.

Tény mindazonáltal, hogy átutaltatás révén kisebb kockázattal (hiszen így emberi életeket az elkövető nem veszélyeztet, ezért a büntetéssel való fenyegetettsége is általában kisebb) nagyobb összegekre lehet szert tenni, mint a „klasszikus” rablások, elsősorban bankrablások útján. Ezért a jelzett eltolódás elkerülhetetlen, a „hagyományos” deliktumok eltűnése azonban belátható időn belül nem következik be. Megjegyzendő, hogy a számítógépes bűnözés általában komoly felkészültséget, tudást igényel, miközben az elkövetők jelentős részének a műveltségi szintje igen alacsony. Arra kell tehát felkészülni, hogy az újfajta elkövetési módok nem szorítják ki a régebbieket, inkább azok mellé lépve hoznak létre és erősítenek fel korábban nem ismert veszélyeket.

A speciális (vagyis nem más cselekmények elkövetését elősegítő) csúcstechnológiai bűnözés központi tényállás-csoportja a számítógépes támadás, behatolás más rendszerekbe, rombolás, vagyis a hacker jellegű tevékenység. Szerteágazó okok miatt és célok érdekében történnek az ilyen manipulációk. A hatályos magyar Btk. [300/C § (1) bek.] egy évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegeti azt, aki számítástechnikai rendszerbe a számítástechnikai rendszer védelmét szolgáló intézkedés megsértésével vagy kijátszásával jogosulatlanul belép, vagy a belépési jogosultsága kereteit túllépve, illetőleg azt megsértve bent marad. Súlyosabban minősül az idegen rendszerben változtatások véghezvitele, illetőleg a működés akadályozása. Külön tényállásban szabályozta a jogalkotó a hacker jellegű cselekmények egyes előkészületi magatartásait, így az elkövetéshez szükséges vagy azt könnyítő program, jelszó, belépési kód vagy más adat megszerzését, készítését, illetőleg más részére való hozzáférhetővé tételét [Btk. 300/E § (1) bek.]. Azt is büntetni rendeli a törvény, aki az elkövetés, illetőleg a 300/E §-ban írt sui generis előkészületi tevékenység végzését segítő gazdasági, műszaki, szervezési ismereteit másnak a rendelkezésére bocsátja [Btk. 300/E § (2) bek.]. Mindezek alapján elmondható, hogy a hazai jogalkotás a legszélesebb körre kiterjedő védelmet biztosítja a jogtárgynak.

Kifogásolható viszont a hivatkozott tényállásoknak a törvény rendszerében való elhelyezése.⁶ A gazdasági bűncselekmények (XVII. fejezet) körébe illesztés nem juttatja megfelelően kifejezésre a védendő értékek sokféleségét. Ebben a tekintetben a 2013. július 1-jén hatályba lépő új Btk., a 2012. évi C. törvény haladást jelent, mivel a tiltott adatszerzés, valamint az információs rendszer elleni bűncselekmények önálló (XLIII.) fejezetben való szabályozását adja.

A csúcstechnológiai bűnözés hozta magával az „identity theft”, vagyis a személyazonosság-lopás elterjedését. Természetesen korábban is előfordult, hogy valaki – mindenekelőtt a gyanú elterelése céljából – más személynek adta ki magát a bűncselekmény elkövetésekor. Magyarországon ma még önálló deliktumként nem jelent meg, de ez nem jelenti az elkövető büntetlenül maradását, hiszen a személyes adatokkal való visszaélést szankcióval fenyegeti a törvény.

⁶ SZATHMÁRY Zoltán: A számítástechnikai bűncselekmények. *Magyar Jog*, 2011, 3. szám, 160–170.; KISS Zsigmond – SOÓS László: Az új Büntető Törvénykönyv Különös Részének szerkezeti felépítése. *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2002, 3. szám 16–24.

A személyazonosság-lopás során a bűnöző megszerzi valakinek az adatait, illetőleg a rá vonatkozó iratokat. Mások előtt ennek a személynek adja ki magát, majd olyan magatartást tanúsít, amelynek negatív következményei a sértettre hárul(hat)nak.⁷ Nyilvánvaló, hogy ma még a számítógépes hálózatok alkalmasak az ilyen virtuális személycseré elfedésére, így a megszerzett adatokkal sokszorosán vissza lehet élni, akár óriási károkat okozva a személyazonosság-lopás, valamint az annak segítségével végrehajtott egyéb bűncselekmények sértettjeinek. A biometrikus azonosítás elterjedése sem jelent abszolút védelmet, mivel egyes rendszerek az elfogadott jelszóval bejelentkezett személyekhez kapcsolják a nyilvántartott ismérveket, másrészt a továbbítás érdekében azokat digitalizált jelekké alakítják át, amelyek ismételtelen megszerzhetővé, bűnös célra felhasználhatóvá válnak. A személyazonosság-lopás az egyik leggyorsabban terjedő és igen nagy károkat okozó bűncselekményfajta.⁸

Az Európa Tanács Budapesten fogadta el 2001-ben a számítógépes bűnözésről szóló egyezményt, amit hazánk a 2004. évi LXXIX. törvénnyel hirdetett ki és tett a belső jog részévé. Ebben magukkal a számítógépes rendszereket közvetlenül érintő, a velük kapcsolatos (csalás, hamisítás) deliktumokon kívül egyes adattartalmak tiltására, a velük kapcsolatos magatartások kriminalizálására vonatkozó rendelkezések is vannak. Ilyen mindenekelőtt a gyermekprostitúció terjesztése, valamint a szerzői vagy szomszédos jogok megsértése. Mindezek a hazai büntető tényállásokban – bár nem egy az egyben – szerepelnek.

Egyelőre vita tárgyát képezi, hogy létezik-e a számítógépes bűnözésnek olyan megnyilvánulási formája, ami egyfajta terrorizmusként (cyber-terrorism) határozható meg.⁹ Egyes szerzők szerint igen, amennyiben a célpont számítógépeinek és információs technológiájának befolyásolása történik meg, részben az interneten keresztül azért, hogy fizikai, valós sérelmet vagy súlyos csapást okozzon. Más meghatározások a „hagyományos” terrorizmusnak a számítógépes rendszerekre, hálózatokra való ráépülését sorolják a cyberterrorizmus fogalomkörébe.¹⁰ Van olyan felfogás is, amely egyesíti a különböző célokat: az adatok, azokon keresztül a működtető rendszerek elleni támadásokat, a terrorizmus (és a cyberterrorizmus) propagálását, valamint a szükséges anyagi eszközök megszerzésére irányuló tevékenységet együttesen cyberterrorizmusnak tekintik.¹¹

⁷ MITCHINSON és mtsai: *Identity Theft – A Discussion Paper*. EUR 21198 European Commission, Joint Research Centre, Brussels, 2004. 18.

⁸ PERT, Michael W.: It's Not Always About the Money: Why the State Identity Theft Laws Fail to Adequately Address Criminal Record Identity Theft. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 2003, Vol 94., No. 1., 170.; GERCKE, Marco: *Internet-Related Identity Theft. Council of Europe*, Strasbourg, 2007. 5.

⁹ MANAP, Nazura Abdul – TEHRANI, Pardis Moslemzadeh: Cyber Terrorism: Issues in Its Interpretation and Enforcement. *International Journal of Information and Electronics Engineering*, 2012, Vol. 2. No. 3., 409–413.

¹⁰ SZÁDECZKY Tamás: Terrorizmus a kibertérben. *Infokommunikáció és Jog*, 2008, 27. szám, 200–204.

¹¹ BALLARD, James D. – HORNIK, Joseph G. – MCKENZIE, Douglas: Technological Facilitation of Terrorism: Definitional, Legal and Policy Issues. *American Behavioral Scientist*, 2002, Vol. 45. No. 6., 1009–1010.

A különösen nagy kárt okozó számítógépes megnyilvánulások cyberterrorizmussá minősítésére példa az Egyesült Államok Patriot Act 814-es cikke, ami ilyen címszó alatt rendeli büntetéssel fenyegetni a súlyos anyagi vagy más sérelmet okozó manipulációkat.

Egyet lehet érteni azokkal a szerzőkkel, akik a csúcstechnológiai bűnözés veszélyeinek az elismerése mellett óvnak azok túlértékelésétől is. A cyberterrorizmus csak a közhatalmat érintő erőszak vagy a lakosság megfélemlítése eszközeként létezik, ezért önálló létjogosultsága a fogalom használatának nincs.

A számítógépes bűnözés fontos, de nem kizárólagos megnyilvánulása a csúcstechnológia kriminális következményeinek. Az ipari katasztrófák szintén összefüggnek a termelés minőségi és mennyiségi teljesítményeivel. A szerencsétlenségek természetesen éppen nem a műszaki-biztonsági megoldások tökéletességét tükrözik, hanem azok kudarcát. A fejlettség és a káros, esetenként pusztító hatások úgy kapcsolódnak, hogy az egyébként jó színvonalon hasznos működést kifejtő berendezések emberi mulasztás (természetesen ilyennek kell tekinteni a tömegszerencsétlenséget okozó műszaki okokat is, hiszen a hiányosságok, illetőleg azok kontrolljának elmaradása az esetek döntő többségében valakinek felróható) következtében meghibásodnak. Kivétel ez alól az olyan természeti esemény, ami a jelenlegi képességeink szerint elháríthatatlanul rombolja az ipari vagy más létesítményt, végső soron katasztrófát okozva.

Az elfogadott meghatározás szerint (Emergency Disasters Database) katasztrófának minősül az a helyzet, amelyben tiznél több ember meghal, száznál többen érintettek, veszélyhelyzetet hirdettek, és nemzetközi segítséghez folyamodtak.¹² Magyarországon a közelmúltban következett be egy ilyen katasztrófa. A MAL Zrt. Ajka melletti X-es tározójából 2010. október 4-én kizúdult a vörösiszap, ami előtött három települést. Tíz ember meghalt, több mint kétszázan megsérültek, házak váltak lakhatatlanná.

Az ilyen és hasonló tragédiák mögött ritkán áll tudatos, szándékos, netán célzatos emberi magatartás. Éppen ezért nem szükségszerű, hogy az esetek után büntetőeljárás induljon. A közvélemény azonban nehezen fogadja el, ha – akár elévülés okán, akár a szándékoság hiánya, akár más kizáró körülmények miatt – nem keresnek bűnösöket, s mivel az állampolgárok többsége még ma sem az alapvető demokratikus értékek szerint ítél, nosztalgiával fogadják a „felülről szolgáltatott” biztonságot.¹³ A vörösiszap-katasztrófát követően szinte azonnal megindították a büntetőeljárást a MAL Zrt. vezérigazgatója ellen. Ezt, valamint a vele szemben alkalmazott szabadságelvontást a miniszterelnök jelentette be az Országgyűlésben 2010. október 10-én.¹⁴ A közlésre tapssal reagáltak a kormánypártok, a Jobbik, valamint az LMP soraiból.

¹² DUNAVÖLGYI Szilveszter – TILKI Katalin: Az ipari katasztrófák kriminalitása. *Belügyi Szemle*, 2013, 2. szám, 42.

¹³ GÖNCZÖL Katalin: A „büntető populizmus”. *Élet és Irodalom*, 2013, LVII. évfolyam, 36. szám, 5. (2013. szeptember 6.)

¹⁴ DUNAVÖLGYI –TILKI: i. m. 2013, 59.

A belügyminiszter ugyanazon az ülésnapon így fogalmazott: „*A kérdés még az, hogy jelen pillanatban ki még, aki felelős ebben. A vezérigazgató és még ki? Ezt nyomozza jelen pillanatban a rendőrség, reményeink szerint eredményesen*”.¹⁵ Eszerint egy felelőst már a nyomozás kezdeti szakaszában meg lehetett jelölni, ami igencsak meglepő az ártatlanság vélelmének elvére épülő demokratikus jogállami büntetőeljárásban.

Megjegyzendő, hogy a képviselők egy része által megtapsolt őrizetbe vételt követően a Veszprémi Városi Bíróság az ügyészi indítvány ellenére a vezérigazgató előzetes letartóztatását nem rendelte el, a megalapozott gyanú hiányára és arra hivatkozva, hogy a bizonyítékok megsemmisítése, az eljárás akadályozása nem valószínűsíthető. Érdekes ezzel kapcsolatban felidézni a belügyminiszter úr szavait, aki a 2010. október 10-i parlamenti ülésen bejelentette: „*Bizonyítékok megsemmisítésére nem kerülhetett sor, hiszen a nyomozás elrendelésének pillanatában a gyárban lefoglalásra kerültek azok az iratok, amelyek a későbbiekben a tevékenységüket bizonyítják*”. A szökés, elrejtőzés veszélye még az ügyészi indítványban sem szerepelt.

Új büntetőjog?

A technikai fejlődés felgyorsította, részben elő is idézte azt a folyamatot, amelynek során egyre világosabbá vált: a hagyományos büntetőjog nem alkalmas az újfajta veszélyek megfelelő kezelésére. Arról van szó, hogy a modern állam alapvetően a bűnösséghez igazította a szankciók alkalmazását. Az itt tárgyalt jelenségekre jellemző viszont – éppen a technika megnövekedett jelentősége miatt –, hogy akár enyhe fokú gondatlansággal, esetenként még annak hiányában is olyan károkat lehet okozni, amelyek a közgondolkodás szerint nem maradhatnak következmények nélkül. Ezek körében pedig, amint azt a vörösiszap-szerencsétlenség példája is mutatja, központi helyet foglal el a büntetőjogi büntetés. Hozzá kell tenni: még a szándékosság sem feltétlenül jelent valami mély, társadalomellenes beállítottságot az elkövetők részéről. Közismert például, hogy a képességeiket és tudásukat próbáló diákok közül kerül ki a hackertámadók nem elhanyagolható része, de vannak olyanok is, akik csupán érdekes időtöltésnek tekintik a manipulálást.¹⁶

A bűnösség foka és a bekövetkezett eredmény közötti ellentmondás a gondatlan bűncselekmények szabályozására, valamint a kapcsolódó jogalkalmazás problémáira hívja fel a figyelmet. A társadalom védelme érdekében szükséges a legnagyobb fokú gondosság elvárása azoktól, akik a veszélyeket, esetleg akár a katasztrófákat is előidézhetik.

A büntetőjog hagyományosan a szabad és tudatosnak feltételezett választáson alapuló egyéni felelősség elvére épül. Ehhez kapcsolódnak az alkotmányos eljárási garanciák, mint

¹⁵ Országgyűlési Napló, az Országgyűlés 2010. október 11-i ülése.

¹⁶ MANGASULI, Sushant: Hackers and Intruders: Motives and Difference. *International Journal of Electronics and Computer Science Engineering*, 2012, Vol. 1. No. 3., 1446–1448.

például az ártatlanság véelme. Napjainkban ezek az alapok rendülnek meg, hiszen a szabályozás és a joggyakorlat is az objektív felelősség irányába tolódik, másrészt a szervezetek, a jogi személyek büntetőjogi fenyegetettsége is fennáll. Az okok között a mondottak szerint nyilvánvalóan jelen vannak a technikai fejlődés említett, büntetőjogilag releváns problémái.

Ezek a tendenciák súlyos, a büntető igazságszolgáltatás egész rendszerét érintő kérdéseket vetnek fel. Nem csoda, hogy a szabályozás és az ítélkezési gyakorlat igen sokáig ellenállt a gondatlanság felelősségi alapként történő kezelésének.^{17,18} Az ilyen bűnösségi alakzat azonban ma már általánosan elfogadott része a büntető törvénykönyveknek. Elvi megalapozásként a lélektani megközelítéstől elszakadó normatív felfogás hívható fel, amely szerint a gondatlanság értelmezhető kizárólag, de még csak alapvetően sem lelki tényezők konstellációjaként. Ebből következően a törvényben megfogalmazott elvárható magatartás és a tényleges viselkedés összehasonlítása a valóságos lelki tényezők feltárása hiányában is a gondatlanság megállapításához, elmarasztaláshoz vezethet.¹⁹

A társadalom védelmének előtérbe kerülése egyre inkább feszegeti az objektív felelősség büntetőjogi elismerésének a kérdését. Itt arról van szó, hogy a magatartás megfelel az elvárhatóság törvényi követelményeinek, kizárólag a bekövetkezett eredmény miatt vonják a terheltet felelősségre. A szó legszorosabb értelmében vett büntetőjogon belül ez elképzelhetetlen (lásd pl.: 2/1999. büntető jogegységi határozat). Olyan esetekben azonban, amelyeket lényegüknél fogva, az alapjogok és nemzetközi egyezményben biztosított garanciák érvényesítése céljából az Emberi Jogok Európai Bírósága a büntetőeljárással azonos jellegűnek tekint, már egyáltalában nem kizárt az objektív felelősség megállapítása. Ezen az alapon ítélte meg például a Garyfallou AEBE kontra Görögország ügyben (18996/91 sz. kérelem, 1997. szeptember 24-i ítélet) egy vállalat közigazgatási bírságolásának közigazgatási ügyét a testület, megkövetelve az alapvető garanciákat.

Ezzel szemben a magyar Alkotmánybíróság elutasította azt a bírói kezdeményezést, ami annak megállapítására irányult, hogy a növényvédelemről szóló 2000. évi XXXV. törvény egy adott ügyben nem alkalmazható. Az alapul szolgáló norma szerint a földhasználó köteles az adott év június 30. napjáig az ingatlanon a parlagfű virágbimbó kialakulását megakadályozni, és ezt az állapotot a vegetációs időszak végéig folyamatosan fenntartani. Ellenkező esetben bírság kiszabásának van helye. Az adott eljárásban megállapították, hogy az érintett vállalkozás a legkorszerűbb vegyszerrel irtotta a gyomnövényt, de objektív okok miatt hatástalanul. Egyéb (kézi) irtásra idő hiányában nem volt lehetőség. Ennek ellenére

¹⁷ HALL, Jerome: Negligent Behavior Should be Excluded from Penal Liability. *Columbia Law Review*, 1963, Vol. 63. No. 4., 632–644.; FINKELSTEIN, Claire: Responsibility for Unintended Consequences. *Ohio State Journal of Criminal Law*, 2005, Vol. 5. No. 2., 579–599.

¹⁸ Lásd: az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága: *Morissette v. U.S.* 342 U.S. 246, 1952

¹⁹ BÉKÉS Imre: *A gondatlanság a büntetőjogban*: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974; COLVIN, Eric: Recklessness and Criminal Negligence. *University of Toronto Law Journal*, 1982, Vol. 32, No. 4, 350–361.; FLETCHER, George P.: The Theory of Criminal Negligence: A Comparative Analysis. *University of Pennsylvania Law Review*, 1971, Vol. 119. No. 3., 401–438.

bírságot szabtak ki, aminek a jogszerűségét az Alkotmánybíróság megerősítette. Egy korábbi határozatára is visszautalva kimondta a testület: „*Önmagában az a tény, hogy a jogalkotó az általános felelősségi alakzat szerint szankcionál-e, avagy az általános szabályoktól eltérő, speciális rendelkezések megalkotását tartja szükségesnek, és már a szabályok vétkes megszegése – azaz lényegében a vétkességtől független objektív felelősség fennállása – esetén is lehetősége van bírság kiszabására, a jogbiztonságot nem sérti, sőt erősíti.*” [3052/2013 (II. 28.) AB-határozat]. Ugyanilyen „büntetőjogias” megoldások vannak a jövedéki törvényben is, ahol általánosnak mondható az objektív felelősség. Sajátos módon hozza be az objektív felelősséget az új Btk. (2012. évi C. törvény), amely kimondja [22. § (2) bek.], hogy az élet elleni támadásnak kell tekinteni a személy elleni agressziót, ha azt például éjjel, vagy csoportosan követik el. A rendelkezéshez fűzött indokolás félreérthetlenné teszi a következmények elviselésének objektív alapját, vagyis akár a megtámadott által okozott halál elszenvetését: „*Támadáson a védett jogi tárgy emberi magatartással történő sértését, illetve fenyegetését kell érteni. A támadás objektív ismérve annak jogtalanúsága. A gyermek, a beszámíthatatlan, a gondatlanul vagy vétkesen eljáró személy támadása is lehet jogtalan.*” Nincs helye a támadó szándéka mérlegelésének, a sértési szándék komolyságának. Ha egy kisgyermek éjszaka megüt vagy megrúg egy felnőttet, akkor őt meg lehet ölni. Ez olyan objektív felelősség, amit ugyan nem követ büntetőjogi szankció, de a büntető törvénykönyv szabályozza, a jogszerűnek tekintett következmény pedig az élet elvesztése is lehet.

Mindazonáltal remélhető, hogy a jogalkalmazás értelmezés útján „finomítja” a hivatkozott szabályok tartalmát. Általánosságban azt lehet mondani, hogy a büntetőjog ellenállást tanúsít a felelősség objektív irányba történő elmozdulásával, illetőleg az erre irányuló szándékokkal szemben. A társadalom védelmére irányuló közhatalmi törekvések éppen ezért oda vezetnek, hogy a voltaképpeni büntetőjogi célokat a jogág keretein kívül igyekeznek elérni. A közigazgatási természetűnek kinyilvánított bírságok (megjegyzendő, hogy ugyanolyan szankció, csak éppen az elnevezése más a pénzbüntetésnek), a polgári jogi eszköztár mozgósítása, a jogágba nehezen sorolható titkosrendőri beavatkozások mind-mind ilyen rendeltetésűek.²⁰ Megjegyzendő, hogy nem csupán az anyagi, hanem az eljárási jogban is érvényesül egyfajta objektív felelősség, vagyis a konkrét bűnösségtől független jogkorlátozás. Az előzetes letartóztatás nem előrehozott büntetés ugyan, de ténylegesen szabadságvesztést jelent olyan személyek számára, akiket nem ítélték el, és lehet, hogy nem is fognak. Az „ellenség-büntetőjog” esetleges bevezetése, illetőleg az Egyesült Államokban alkalmazott „törvénytelen idegen ellenséges hadviselőnek” való minősítés a végletekig korlátozza az érintett személyek védekezési jogát.²¹

Helyeselni lehet, hogy a magyar büntetőjog az elítéléshez megköveteli a bűnösséget, az objektív felelősséget közvetlenül nem ismeri el. Lényegében ezzel függ össze, hogy a jogi személyekkel szembeni következmények nem a Btk.-ban kaptak szabályozást.

²⁰ KORINEK László: Újabb tendenciák. *Belügyi Szemle*, 2013, 1. szám, 19–34.

²¹ KORINEK: i. m. 2013, 25.

Ugyanakkor a társadalom fokozott védelmére irányuló törekvésekkel is egyet lehet, egyet is kell érteni. Az is helyeselhető, hogy ezek egyre nagyobb mértékben a büntetőjog keretein kívül maradnak. Annál inkább, mivel nem csupán az objektív felelősség, hanem a megelőzés is minden korábbinál nagyobb hangsúlyt kap a csúcstechnológiai bűnözés elleni fellépésben. Tulajdonképpen arról van szó, hogy nem a felelősség keresése az elsődleges cél, hanem a károk, a negatív következmények lehetőség szerinti elkerülése, vagy legalább méréséklése. Ez pedig döntően nem büntetőjogi feladat, sőt e jogág jellegétől idegen. Helyesen állapítja meg Irk Ferenc, hogy a büntetőjognak van egyfajta szimbolikus szerepe, vagyis nem a közvetlen értelemben vett hatékonyság, eredményesség, hanem az igazságosság szolgálata kell, hogy jellemezze az alkalmazását. Ennek érdekében minden látványos politikai-törvényhozói reagálással (új tényállások kreálása és a büntetések szigorítása) szemben érvényesíteni kell a jogág alkotmányos helyzetéből is adódó követelményeket. Ilyen például a társadalomra veszélyesség kellő mértéke, a magatartás kivételes legyen, a büntetőjogi fenyegetés pedig ultima ratio.²² Ez, persze, nem jelenti a törvényi szabályozás változatlanlanságát. A Btk.-n belül is vannak lehetőségek a technikai fejlődésből adódó jogalkotási szükségletek figyelembevételére. A tényállásoknak a kifejtett elvek szerinti módosítása, a büntetési célok módosulása, a közvetítői eljárás széles körben történő alkalmazása, és még sok más lehetőség kínálkozik a jogág lényegi tartalmát és rendeltetését megőrző változtatásokra.

Új bűnüldözés?

A csúcstechnológiai bűnözés elleni fellépés az EUROPOL egyik kiemelt feladata, a szervezet megkülönböztetett figyelmet fordít a tevékenység megfelelő szinten tartására, a tagállamok erőfeszítéseinek összehangolására.²³ Magyarországon a Nemzeti Nyomozó Iroda Csúcstechnológiai Bűnözés Elleni Osztálya látja el ezt a feladatot. A szervezeti keretek tehát adottak a számítógépes bűnözés elleni fellépésre.

A számítógépes bűnözés a társadalomra veszélyes megnyilvánulások körében kiemelt figyelmet érdemel. Tény viszont, hogy a bűnüldözés technikai fejlesztése nem kizárólag az ilyen cselekmények megelőzését, felderítését és nyomozását szolgálja, hanem a „hagyományos” kriminalitás elleni fellépést is. Ilyen tekintetben tehát aszimmetria érvényesül, a rendőrség és többi nyomozó hatóság (a továbbiakban együtt: rendőrség) előnyt élvez a bűnözés világával szemben. Ehhez jönnek azok a jogi lehetőségek, amelyek a közbiztonság őreit megilletik, másokat viszont nem. A technika fejlődése (például a DNS-vizsgálat) elősegíti az igazság feltárását már az eljárás kezdeti szakaszában is.

²² IRK Ferenc: *Kétkedő kriminológia – a rizikótársadalom kriminálszociológiája*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012. 216–217.

²³ *Europol Szemle: Europol Szemle – általános jelentés az EUROPOL tevékenységeiről*. Europol, Hága, 2011. 47–49.

Vannak olyan nézetek, sőt: modellek, amelyek abból indulnak ki, hogy az eszköztárnak nagy, akár meghatározó szerepet kell játszania a rendőri munkában. Ez a megközelítés több kérdést felvet, hiszen mind a mai napig elsődlegességet élvez a közösségi rendőrség filozófiája.²⁴ Nem csupán az Egyesült Államokban, hanem egyebek mellett Európában is.²⁵ Ez a szervezeti és működési modell az elnevezésnek megfelelően a társadalmi beágyazottságot tekinti meghatározónak a közbiztonság védelmében.²⁶

Más kérdés, hogy a technikai fejlődés, a terrorizmus veszélye és más tényezők miatt a gyakorlatban nem mondható kizárólagosnak a community policing. Az elvileg is megalapozott elmozdulást (de nem szembefordulást) a probléma-orientált rendőrség szorgalmazása hozta. Ez az irányzat változatlanul fontosnak tartja a közösségi munkát, hiszen a problémák ott jelentkeznek, a megoldások is többnyire a helyi társadalomban keresendők. A felmerülő összefüggések azonban további információs igényeket támaszthatnak.²⁷ A rendőrségnek a források lehető legszélesebb körére kell támaszkodnia. Magától értetődik, hogy ezen belül kiemelkedő, de nem kizárólagos jelentősége van a lakosság tapasztalatainak. Ezen túlmenően azonban szükség lehet akár saját felmérések végzésére, akár tudományos kutatások eredményeinek a felhasználására, akár egyéb (szakértői vagy intézményi) kútfők keresésére. Így a technikai háttér biztosítása fontosabbá válik, bár arra természetesen a közösségi rendőrség eredeti formája mellett is igény van.²⁸

A számítógépes támogatottság, valamint az adatok értékelésén alapuló konzultáció áll a Compstat-modell (a Computer Statistics rövidített összevonásából) középpontjában. A rendszeres heti rendőri értékelés (Compstat-tanácskozások) részben valóban a közösségi rendőrség, részben pedig a probléma-orientált rendőrség módszereinek adaptálását jelenti.²⁹ Kétségtelen tény azonban, hogy az eszközök hangsúlyossá válása el is vonhatja a társadalmi kapcsolatokról a figyelmet. Annál inkább, mivel a társadalmi problémák mindegyike nem digitalizálható. Ezért a Compstat tulajdonképpen önálló modellként is jellemezhető, amelyben éppen a technikai haladás szorítja háttérbe a közösségi kapcsolatokat.³⁰

²⁴ <http://cops.org.my/>, letöltés ideje: 2013. 03. 29.

²⁵ VIRTA, Sirpa: *Moving Forward with Community Policing in Europe*. CEPOL, Tampere, 2004.

²⁶ FRIEDMANN, Robert R.: *Community Policing: Comparative Perspectives and Prospects*. St. Martin's Press, New York, 1992

²⁷ GOLDSTEIN, Herman: *Problem-Oriented Policing*. McGraw-Hill, New York, 1990. 36–37.

²⁸ CHANDEK, Megan S.: *Technology to Enhance Community and Problem-Oriented Policing*. Michigan Regional Community Policing Institute, School of Criminal Justice. Michigan State University, 1999

²⁹ BRATTON, William J.: *Crime is Down in New York City: Blame the Police*. In: DENNIS, NORMAN (ed.): *Zero Tolerance: Policing a Free Society*. IEA Health and Welfare Unit, London, 1998. 29–43.

³⁰ WALSH, William F. – VITO, Gennaro F.: *The Meaning of Compstat: Analysis and Response*. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 2004, Vol. 20. No. 1., 51–69.; MAGERS, Jeffrey S.: *Compstat: A New Paradigm or a Repudiation of Community Policing?* *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 2004, Vol. 20. No. 1., 70–79.

A csúcstechnológia rendőrségi alkalmazását előtérbe helyező újabb irányzat az adatfeldolgozás által vezérelt rendőrség (intelligence led policing). Maga az „intelligence” (témánkhoz kapcsolódóan) az információ elemzett formáját jelenti.³¹

Forrása, és a helyzettől függően tartalma is lehet titkos, magának az egész modellnek azonban nem a titkosság a lényege. A bűnözést és a megelőzést érintő adatok szisztematikus gyűjtése és a számítógépes technika korszerű eszközeivel való feldolgozása áll ennek a modellnek a középpontjában. Mivel pedig az adatfeldolgozás által vezérelt rendőrség alapvető céljait és jellegét illetően nem különbözik a közösségi rendőrségtől és a probléma-orientált rendőrségtől, ezért az adatoknak zömmel a civil társadalomba kell visszajutniuk. Ezért is van kiemelkedő jelentősége annak, hogy a feldolgozott információ ne csupán a vezetés, hanem a helyszínen tevékenykedő, intézkedő rendőrök számára is azonnal (online) hozzáférhető legyen.³² A társadalomba való visszajuttatás, persze, nem szűrés nélkül, hanem éppenséggel a fő célok (bűnözés-csökkentés és megelőzés) által meghatározott módon és csoportosításban kell, hogy történjen. Erre nagy szükség van a prevenció érdekében is.³³ Az adatfeldolgozás által vezérelt rendőrség nem pusztán az információs és kommunikációs technológia széles körben történő használatát jelenti, hanem sokak szerint szervezeti átalakítást is feltételez. A megosztott rendszerek, alrendszerek újragondolása, a párhuzamosságok megszüntetése és sok egyéb olyan változtatás szükséges, ami lehetővé teszi az adatok rendeltetésszerű áramlását.³⁴

Az adatfeldolgozás által vezérelt rendőrség irányzata sem maradt meg az Egyesült Államok közbiztonság-védelmi rendszerében. Olyannyira nem, hogy az Európai Unió belügyi és igazságügyi téren megvalósuló együttműködésének fejlesztési alapdokumentuma, a 2004-ben elfogadott Hágai Program is célul tűzte ki ennek a modellnek az uniós szintű megvalósítását.

Az eredményeket elemzik az információs és kommunikációs technológia (information and communication technology – ICT) alkalmazását vizsgáló COMPOSITE project kutatói. Szerintük a fő tendenciák a következők:

- a feldolgozott információk (intelligence) beillesztése a működési rendbe,
- a mobil számítógépezés rendszeresítése,
- a videó-megfigyelési technikák alkalmazása,

³¹ PETERSON, Marilyn: *Intelligence-led Policing: The New Intelligence Architecture*. Bureau of Justice Assistance, Washington D. C., 2005. 3.

³² MANNING, Peter K.: *Technology's Ways: Information Technology, Crime Analysis and the Rationalizing of Policing*. *Criminal Justice*, 2001, Vol. 1. No. 1., 83–103.

³³ RATCLIFFE, Jerry H.: *Intelligence-led Policing*. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, 2003, No. 248., Australian Institute of Criminology, Canberra. 6.

³⁴ SHEPTYCKI, James: *Organizational Pathologies in Police Intelligence Systems: Some Contributions to the Lexicon of Intelligence-led Policing*. *European Journal of Criminology*, 2004, Vol. 1. No. 3., 307–332.

- a digitalizált biometrikus jegyek használata,
- a felhasználók (rendőrök) részéről történő elfogadottság erősítése,
- az interaktív média kihívásaira adott válaszok javítása.³⁵

Összességében tehát az adatfeldolgozás által vezérelt rendőrség irányába történő elmozdulás figyelhető meg az európai rendőrségek működésében.

Már a hivatkozott felsorolásból is kitűnik, hogy számos olyan része van az ICT részben új elemeket tartalmazó használatának, amelyek alapjogvédelmi aggályokat vethetnek fel. Az Európa Tanács már hivatkozott, a számítástechnikai bűnözésről szóló egyezménye egyebek mellett kimondja: „*Minden Szerződő Fél biztosítja, hogy a jelen Fejezetben meghatározott jogkörök és eljárások megteremtése, bevezetése és alkalmazása során figyelembe veszi a belső jogában meghatározott biztosítékokat és garanciákat, melyek érvényre juttatják az arányosság elvét, és lehetővé teszik az emberi jogok és szabadságok megfelelő védelmét...*” (15. cikk, 1. bekezdés). Említést érdemel: a német Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította, hogy az információtechnikai rendszerek megbízhatósága és integritása iránti igény alapjog. Igaz, hogy ilyet az Alaptörvény nem tartalmaz, de a testület szerint az az általános személyiségi jogból levezethető (BVerfG, 1 BvR 370/07, 2008. február 27- i ítélet). Magyarországon a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény 89. §-a (1) bekezdésének e. pontja értelmében bűnüldözési (a megelőzést is beleértve) célból, bírói engedéllyel a hatóság a számítástechnikai eszköz vagy rendszer útján továbbított, vagy azon tárolt adatokat megismerheti, rögzítheti és felhasználhatja. A garanciák ugyanazok, mint a bírói engedélyhez kötött titkos információgyűjtés más eszközök, módszerek esetében. Megjegyzendő azonban, hogy a meghatározott időhöz kötött lehetőség a számítógépek tartalmának kifürkészése esetében kiszélesedik, hiszen a „tárolt” kifejezés nyilvánvalóan olyan adatokra is utalhat, amelyek keletkezése korábbi.

Megjegyzendő, hogy a fejlett technológia felderítési, sőt: megelőzési célú alkalmazása nem pusztán az egyéni alapjogok oldaláról lehet aggályos. Az adatok gyűjtése és számtalan (akár tetszőleges) szempontú elemzése-értékelése olyan tudáshoz juttathatja a rendőrséget, vagy egyes személyeket, ami a gazdasági, sőt: a politikai folyamatok befolyásolása előtt is megnyitja az utat. A veszélyek elhárítására rendelt megoldások tehát újabb, egyáltalában nem elhanyagolható fenyegetettséghez vezethetnek. Ezért a potenciális visszaélésekkel szemben garanciákat kell kiépíteni. A rendőrség civil kontrollja keretében olyan szakembereket is foglalkoztatni kellene, akik képesek felismerni az adatok gyűjtésében és feldolgozásában rejlő veszélyeket. A fejlett technológia alkalmazása egy demokratikus társadalomban csak akkor megengedhető, ha kielégíti a törvényesség, a költséghatékonyság, a technikai biztonság, valamint az ellenőrizhetőség követelményeit.³⁶

³⁵ ICT Trends: ICT Trends in European Policing. Composite Project, Oranienburg, Németország, 2011. 2.

³⁶ GRABOSKY, Peter: Technology & Crime Control. *Trends & Issues in Crime and Criminal Justice*, 1998, No. 78., Australian Institute of Criminology, Canberra. 5.

Egyet lehet érteni James Byrne és Gary T. Marx gondolataival. A szerzőpáros kifejtette, hogy a technológia szükségletei szerint működő prevenció és bűnmegelőzés hatásai kevésbé ismertek. A militarizálódás, ami a katonai technológia átvételét, de az ilyen szervezeti-működési filozófia befolyását is jelenti,³⁷ a technológia és a kényszer viszonya, valamint a magánszektor és a közhatalom kapcsolatrendszere olyan kérdések, amelyekre választ kell adni, még hozzá nem úgy, hogy a választásban kizárólag vagy alapvetően a technikai fejlődésben kialakult szükségletekre vagyunk tekintettel. Másképpen szólva: a kritikátlan szervezeti-működési adaptáció helyett az emberi szükségleteknek alávetett apparátusra van szükség.³⁸

³⁷ HAGGERTY, Kevin – ERICSON, Richard: The Militarization of Policing in the Information Age. *Journal of Political and Military Sociology*, 1999, Vol. 27. No. 2., 233–255.

³⁸ BYRNE, James – MARX, Gary T.: Technological Innovations in Crime Prevention and Policing. A Review of the Research on Implementation and Impact. *Cahiers Politiestudies*, 2011, No. 3., 17–40.

◀ Rule of law vs. public security: controversy regarding dangerous offenders in Poland

Purpose is the crucial difference between punishment concepts of the classical and positivist schools of penal law. For the classical school, punishment must ‘fit the offence’. The seriousness of an offence and the culpability of an offender provide crucial determinants for punishment to be imposed for a crime. Classical punishment may be justified only retrospectively, as just retribution for the evil caused by offence. According to the positivist school, punishment must ‘fit the offender’. It should be determined primarily by the offender’s personal circumstances and character. Therefore, positivist punishment may be justified only prospectively as a means to prevent future law-breaking and to protect society against the lawbreaker. Taking positivism further, the Italian sociological school and its most prominent representative, Enrico Ferri, radically proposed to abandon altogether the notion of punishment and substitute measures of social defence, imposed according to the criteria of the offender’s dangerousness.

These positivist conceptions were never fully implemented in Europe. But they left traces in most European penal codes in the shape of a double-track system of penal law, as proposed for the first time in the 1893 draft of the Swiss penal code prepared by Carl Stoss. This code acknowledges that there are some offenders who may present a permanent threat to society. Therefore, it is absolutely justifiable in such cases to impose security measures (*measure de sécurité, misura di sicurezza, Sicherungsmassnahmen*) intended to incapacitate them, even for life, as necessary to protect society. These measures are called post-penal security measures because they are imposed in addition to punishment, involve deprivation of liberty beyond the offender’s culpability, and are implemented after serving punishment. Moreover, unlike punishment, they are of indeterminate character, implemented as long as necessary. These purely preventive measures have to be distinguished from a more common type of security measures imposed instead of punishment on dangerous offenders declared insane and unable to bear criminal responsibility. Compared with those, post-penal measures are imposed on offenders who are dangerous but sane.

Polish penal law, since the first modern penal code of 1932, involved many features of the double-track system. It included *therapeutic security measures* imposed instead of punishment in cases of offenders declared insane or dependent on alcohol or drugs. It also provided *post-penal isolation-oriented security measures* oriented primarily or exclusively at the incapacitation of dangerous or persistent offenders. For example, under Art.83 of the

1932 code it was possible to detain in addition to punishment, but for no longer than 5 years, an offender characterised by what the code referred to as ‘aversion to work’. And under its Art.84 it was possible to detain after imprisonment recidivists who were ‘incorrigible offenders’, that is, convicted at least three times under special circumstances specified in Art.60 of the code (commission of a similar offence within 5 years since serving imprisonment sentence for an earlier offence). Detention could be indefinite, although had to be reviewed by the court every 5 years.

The penal code of 1969, at least to a certain extent, continued with this approach although in a somewhat different shape. First, Art.60 § 1 provided detailed regulations on special rules regarding sentencing of recidivists, involving mandatory increases of statutory minima and maxima for those who committed an offence within a certain period of time since serving at least part of their imprisonment sentence for an earlier similar offence. Under Art.60 § 2, offenders convicted at least twice under Art.60 § 1 faced even harsher increases of punishment. Therefore, it seems that the main instrument of incapacitating persistent offenders – despite rehabilitative rhetoric underlying these provisions – became a punishment disproportionate to the offence, justified by the offender’s character. Notwithstanding these provisions, Art.62 of the code introduced an additional special measure for recidivists, called the ‘centre for social adaptation’. This special measure could be imposed in cases of ‘multi-recidivists’ as defined under Art.60 § 2, and was in fact an isolation-oriented post-penal security measure, although it was not called such, and it was regulated in the chapter regarding recidivism, not security measures. Placement in a centre for social adaptation could last no fewer than 2 years and no more than 5 years. Therefore, the concept of completely indeterminate security measures was abandoned, but substituted by incapacitating punishment.

The 1997 penal code, currently in force, originally abandoned altogether the notion of post-penal isolation-oriented security measures. This was mainly due to two factors. First, provisions of the 1969 code on recidivists were criticised in the literature, even while under the communist rule, as senselessly punitive and unnecessarily rigid in constraining judicial discretion in sentencing. In fact, results of criminological research on recidivists – a popular research topic in Poland during the 1960s and 1970s – indicated that most recidivist offenders are by no means dangerous violent offenders but rather petty thieves with deeply disturbed personalities multiplied by severe alcohol addiction. They are a social nuisance rather than a serious threat to public safety. Second, it seems that many Polish lawyers were generally averse to post-penal security measures because these measures, although originally an invention of the Italian sociological school, were adapted by the Soviet penal law and implemented in the first Soviet penal code of 1922 along with the notion of the ‘social danger of an offender’. This was largely considered to pose a profound threat to the rule of law because – as opposed to the notion of ‘social danger of an act’ – it could theoretically justify repression of a person without him or her actually doing anything. Those concerns were understandable in a country governed by authoritarian communist regime, especially in light

of the political terror of the Stalinist period in the Soviet Union and Soviet-dominated countries of Central Europe. Therefore, the positivist notion of dangerous offenders and isolation-oriented post-penal security measures were anathema to many and regarded to violate basic principles of the rule of law.

The 1997 code provided only for treatment-oriented security measures for insane and alcohol or drug dependent offenders. The approach to persistent offenders, among whom there may be some posing real threat to society, was modified substantially. Although the formal notion of recidivism was retained in the code, mandatory increases of statutory minima and maxima were abandoned. It is left to judicial discretion during sentencing to consider eventual recidivism as an aggravating circumstance. Also the idea of the centre for social adaptation was abandoned altogether. In these ways the 1997 criminal code formally retained the double-track system, but with a much narrower scope than many other European penal codes (German, Austrian, Swiss, or Italian to mention only as the most relevant examples)¹.

At the beginning of the 2000s the problem of paedophile offenders and sexual abuse of children became the subject of much public concern. It is highly disputable whether such offences really increased. But without any doubt, they received increased media attention, which resulted in changing public attitudes. Politicians started to feel pressure ‘to do something’ about sexual abuse of children. As a consequence, in 2005 Art.95a was introduced into the penal code. Under this article, offenders convicted of certain sexually motivated offences and diagnosed with ‘disordered sexual preferences’ (primarily paedophilia) may be – after serving their sentence – detained in a special closed institution to undergo treatment and therapy. This measure may be imposed by the court but only at the moment of sentencing and only if there is good ground to predict that the offender may repeat the offence in the future. This post-penal provision cannot be imposed subsequently during implementation of the sentence or after its completion. Detention is indeterminate and lasts as long as danger persists. Release, therefore, depends on the success of treatment.

The novelty about this provision is its application to offenders who are usually considered by psychiatrists not to be mentally ill and therefore fully responsible for their acts. Traditional treatment-oriented security measures regarding dangerous insane offenders are not applicable to them. What is problematic is the character of this new measure. On the one hand, the measure seems to be treatment oriented like other security measures under the code. On the other, it is always implemented after completion of the sentence, and similar to isolation-oriented post-penal measures. Moreover, detention under Art.95a may last very long or even indefinitely because effectiveness of treatment – both pharmacological, referred usually to as ‘chemical castration’, and psychotherapeutic – for such sex offenders is highly problematic. Therefore, the need to incapacitate such persons seems to constitute the primary purpose for imposing this measure.

¹ STEFANOPOULU, Georgia: Public protection from dangerous criminals within Europe. *The Art of Crime*, 2013/5. www.theartofcrime.gr

Introduction of Art.95a into the penal code constituted only an overture to the current debate over isolation-oriented security measures; this debate dates back to 1989. On December 7 1989, the Polish Parliament² adopted an amnesty bill which, under its Art.5.1.1.c., commuted all death sentences imposed before that date to 25 years imprisonment. Life imprisonment did not feature in the sanctions catalogue of the penal code at that time, and 25 years of imprisonment was the most severe penalty apart from the death penalty³. Under provisions of the 1989 amnesty, 13 death sentences were commuted to 25 years of imprisonment. At that time probably no one gave thought to eventual future consequences of this. But among those 13 offenders were two serial killers who had been sentenced to death for sexually motivated murders. One of them is Mateusz Trynkiewicz, convicted for murdering four young boys. Trynkiewicz was declared sane and capable of bearing criminal responsibility, although at the same time diagnosed with profound anti-social personality disorder accompanied by paedophilia. There is a very high probability that he will commit similar offences after being released. Trynkiewicz's sentence ends on February 11th, 2014.

The problem was 'discovered' by the media around mid-2012. The question has arisen, what can be done in cases like Trynkiewicz's? After release, he and others cannot be detained under the Mental Health Protection Act of 1994 which makes possible court-directed involuntary detention in a psychiatric hospital of mentally ill persons posing threat to public safety or to themselves. But mental illness does not include disturbed personality or sexual dysfunctions like paedophilia, established in the case of Trynkiewicz and other similar offenders. These are psychological disorders. Therefore the Mental Health Act is hardly applicable. These offenders were also adjudged sane and therefore capable of bearing penal responsibility. Therefore, 25 years ago they could not be detained using provisions on treatment-oriented security measures for insane offenders. Finally, application of the Art.95a providing for post-penal detention of certain categories of sexual offenders – which seems the most reasonable solution – does not apply to this situation. Such measure must be imposed by the court during sentencing and not subsequently; moreover, there was no such provision in 1988 when Trynkiewicz was sentenced. Therefore, retroactive application of this provision is out of the question. After Trynkiewicz and the others serve their sentences, any attempt to detain them beyond the original commuted death sentence would pose violation of several elementary principles of penal law. First, this would violate the rule *lex retro non agit*, one of the elements of the rule *nulla poena sine lege*, considered to be the most fundamental principle of civilised penal law. Criminal responsibility and imposition of punishment are

² This Parliament was elected in 'half-free' elections of June 2nd 1989 under the so-called 'round table agreement' between anti-communist opposition and communist authorities.

³ The last execution in Poland took place in 1988. After that, until 1997, death sentences were imposed by courts but executions stayed under informal moratorium. In 1995, the Parliament introduced formal moratorium on executions and – as a 'compensation' – reintroduced life imprisonment into the Polish legal system. The new penal code of 1997 abolished the death penalty altogether.

possible only according to the provisions in force at the time of the offence. Subsequent changes of penal regulations shall not be applied to earlier cases. Second, any attempt to detain Trynkiewicz and the others (for example, by imposing subsequently some new measure passed by the parliament) would also violate the principle *ne bis in idem* or the prohibition of double jeopardy. Imposing any new measures today would be considered as imposing new punishment for crimes that the offenders were already convicted of and punished for.

The Polish problem described here is by no means unique in Europe. Notorious in that respect is a German case which involved several decisions of the German Constitutional Court, as well as conviction of Germany by the European Court of Human Rights (ECHR), and various subsequent attempts by the German Parliament to solve the problem. Consequently, any solution adopted by Poland has to be evaluated also in the light of the jurisprudence of the ECHR in the German case. Otherwise, Poland risks being also convicted if the case is eventually brought to Strasbourg.

Because of this, prior to the discussion of the solutions recently adopted in Poland, it is necessary to say a few words about the German problem.⁴ German penal law is unequivocally of a double-track character in a much broader sense than Polish penal law. German penal law provides not only for detention of offenders declared insane and therefore not subject to punishment but also for post-penal detention of offenders considered to pose threat to public safety. Punishment may serve exclusively the purpose of compensating offender's culpability (*Schuldausgleich*) and be proportionate to it. Therefore punishment shall not include purely preventive considerations like the eventual incapacitation of an offender. This may be achieved only by preventive detention (*Sicherungsverwahrung*) to be implemented after the punishment with the purpose to protect society against future offending. § 66 of the German penal code provides certain formal conditions for such detention to be applicable. These conditions include that the offender is convicted to imprisonment for no fewer than two years, that the offender incurred a certain number of prior convictions to imprisonment, and that the offender actually spent a certain amount of time in prison. In such cases, depending on some further conditions, imposition of preventive detention by the court is either mandatory or optional. The decision to impose this measure must be taken, in principle, at the moment of sentencing, but there are also some possibilities to impose it subsequently.

The problem decided by the ECHR resulted from the fact that until 1998 preventive detention, although in principle of indeterminate character, could last no longer than up to 10 years. In 1998, the German Parliament – after some notorious cases of child sexual abuse and murder – changed this and made preventive detention possible to last indefinitely. This resulted in legal dispute on the possibility of applying new provisions to cases decided originally before the amendment's date. In most cases, German courts deciding on extension

⁴ For an overview see e.g. DRENKHahn, Kirstin, – Christine MORGENSTERN: Dabei soll es uns auf den Namen nicht ankommen – Der Streit um die Sicherheitsverwahrung. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 2012/1. 132.

of preventive detention for offenders convicted under the old regulations used new provisions in force at the time of the decision on extension. This was in accordance with regulations of the German penal code regarding inter-temporal conflicts of law, even if it meant unquestionably retroactive application of the new provisions. In 2004 the German Constitutional Court decided also that this does not violate German Constitution.⁵ The argument was simple and referred to strict differentiation in German law and legal doctrine between punishment and security measures. Under this reasoning, the rule *lex retro non agit* is applicable to punishment only. Security measures do not constitute punishment. In the cases under consideration, despite that actual extension of the deprivation of liberty took place, this rule was not violated because retroactive application of the new provisions did not involve imposition of new punishment.

Some detainees affected by the consequences of that decision brought their cases to the ECHR, which resulted in 2009 in the judgement of *M. v. Germany*⁶. The Court convicted Germany for violation of Art.5.1 and Art.7.1 of the European Convention on Human Rights. The decision was based primarily on the Court's autonomous interpretation of the term penalty under Art.7.1 of the convention, involving its much broader meaning than that under German constitution and other laws. The Court held that extension of preventive detention under provisions which were not in force at the time of the offence constitutes imposition of 'heavier penalty' in the meaning of the convention. However, the court did not bring into question the entire concept of preventive detention under German law. It held only that retroactive application of the changes undertaken in 1998 violates the convention.

The judgement indicated several reasons to support the claim that German preventive detention in fact constitutes a form of penalty in the meaning of the convention. First, the Court observed that offenders subject to preventive detention, although placed in special penitentiary institutions or wards, spent their time in cells not differing much from ordinary prison conditions. This was aggravated by the fact that there were no separate legal regulations on preventive detention, and provisions on imprisonment apply respectively in most cases. Second, the Court observed that time in preventive detention has a punitive effect, and not exclusively a preventive one, as claimed by the German government. This is because there were no specific treatment programs implemented during preventive detention which aimed to prevent future reoffending and which would make preventive detention substantially different from a 'regular' prison sentence. Third, the purposes of punishment and preventive detention are in fact similar: both involve rehabilitation of offenders and protection of society. It is hardly acceptable, therefore, to claim that punishment has an

⁵ Judgment of February 5th, 2004, 2 BvR 2029/1. For more details see: DRENKHANN, Kirstin: The Federal Constitutional Court and the German concept of preventive detention. *The Art of Crime*, 2013/5. www.theartofcrime.gr

⁶ *M. v. Germany*, application 19359/04, judgement of 17.12.2009. For more details see: HEGER, Martin – EROL POHLREICH: The European Court of Human Rights and German provisions on preventive detention. *The Art of Crime*, 2013/5. www.theartofcrime.gr

exclusively retributive purpose while preventive detention does not. Fourth, decisions to impose preventive detentions are made by the court deciding on the criminal responsibility of offenders and imposition of punishment. The claim that decisions to impose preventive detention have nothing to do with criminal responsibility for an offense is hardly acceptable. Fifth, isolating an offender in preventive detention constitutes very severe sanction. In fact, mostly due to its indeterminate character, it constitutes the most severe possible sanction⁷.

The above considerations by the ECHR in *M. v. Germany* became of crucial importance for the legislative process in Poland. The problem was in principle very similar: how to make possible extended isolation of offenders convicted 25 years ago? However, in Poland the solution had to involve the introduction of some absolutely new measure, unlike changing existing regulations as in Germany. Nevertheless, any regulation on this issue must involve retroactive application of the newly created provisions which were not in force at the time of sentencing. Was it possible to introduce new provisions in a way acceptable from the point of view of the jurisprudence of ECHR, to avoid the risk of being convicted for violation of the European Convention on Human Rights? Of no lesser concern were domestic constitutional issues because the principle *lex retro non agit*, applicable to penal matters, is established not only in Art.1 of the penal code but also in Art.42.1 of the Constitution. Therefore eventual legislation had to take into account not only requirements of international obligations but also domestic constitutional standards.

On November 22nd 2013, Polish parliament adopted the bill titled Treatment of Psychologically Disturbed Persons Posing Threat to Life, Health or Sexual Integrity of Other Persons Act (further on cited as Psychologically Disturbed Persons Act or PDPA), which entered into force on January 22nd 2014.⁸ Intensive public and parliamentary debate on the governmental draft of that act lasted since summer 2013. Many, including most experts called by the parliament, expressed serious doubts about its constitutionality. They judged the proposed legislation to be primarily an awkward attempt to provide, at any price, protection against eventual conviction by ECHR. In consequence, the PDPA circumvents many other established legal and constitutional rules and creates institutions and procedures of most dubious character from the point of view of psychiatry, psychology, and criminology. In other words, the PDPA constitutes a highly dubious and imperfect response to the problem which is – no doubt – real.

The Polish legislature followed the path taken in Germany after the 2009 decision of the ECHR. German solutions resulted from – impossible to discuss here – legal intricacies regarding consequences of *M. v. Germany* for domestic German law. Two senates of the

⁷ This did not end the German controversy as the judgment of the ECHR was followed by legislative changes in 2010, as well as subsequent decisions by the Constitutional Court in 2011. See: ZIMMERMANN, Till: The New German Provisions on Preventive Detention. *The Art of Crime*, 2013/5. www.theartofcrime.gr

⁸ Dziennik Ustaw (Journal of Laws) of January 7th, 2014, pos.24.

German Federal Tribunal (*Bundesgerichtshof* or *BGH*), took different stances on that issue.⁹ One of them implied that persons who had their preventive detention extended after 1998 were now to be immediately released. To prevent this, in December 2010, the German parliament passed law providing possibilities to place such persons in special therapeutic institutions (*Therapieunterbringungsgesetz*). This bill aimed primarily to deal with the ‘distancing command’ (*Abstandsgebot*) resulting from the ECHR’s reasoning in *M. v. Germany*, implying that retroactive application of provisions for the detention of dangerous offenders may be eventually acceptable if there is sufficient difference between conditions in prisons and places of such detention, especially if the last serves primarily some clearly defined therapeutic purpose. It seems that the Polish Ministry of Justice closely studied the German example and tried to follow the same path.

Under Art.1, the PDPA is applicable to persons fulfilling three conditions. First, the person must be sentenced to imprisonment or 25-years imprisonment¹⁰. Second, during implementation of the sentence, mental disorders in the forms of mental retardation, abnormal personality or disturbed sexual preferences must be present in the offender. Third, the character and intensity of these disorders must justify the conclusion that there is at least high probability that the offender will commit a violent offence against life, health or sexual integrity that carries a statutory maximum imprisonment sentence of at least 10 years. Such persons may be subject to two alternative measures: either preventive surveillance implemented by the police or placement in a special institution called the National Centre for Prevention of Dissocial Behaviour (further on referred to as the Centre). The first alternative measure is applicable in cases of persons posing a high probability of committing an offence mentioned in Art.1.3. PDPA, while the second alternative is possible in cases of such probability being very high. Both measures are of indeterminate character.

A decision on either measure is to be taken at the request of the prison warden by the circuit court (court of higher level), composed of three judges. However, the entire procedure is governed by the code of civil procedure, which means that this is a court normally deciding civil cases and not penal ones. Of course, there are various guarantees of civil rights, including mandatory participation of a counsel and possibility to appeal decisions. The court must obtain expert opinion provided by two psychiatrists, and additionally, in cases of abnormal personality, by a psychologist, and in cases of disturbed sexual preferences, by a specialist in sexology. Both measures cease to be implemented upon a court decision if reasons for their implementation cease. In cases of placement in the Centre, there is an additional rule that every such decision is to be reviewed by the court at least every 6 months to establish whether there are still grounds for detention.

⁹ See Pösl, Michael: Die Sicherungsverwahrung im Fokus von BVerfG, EGMR und BGH. *Zeitschrift für das Juristische Studium*, 2011/2. 132.

¹⁰ Under Polish penal law regular imprisonment may last from 1 month up to 15 years. Therefore 25-years imprisonment and life imprisonment are considered to constitute sanctions separate from ‘normal’ imprisonment.

The PDPA also provides several detailed regulations for the Centre regarding therapy and security issues, including use of coercion. Regarding therapy, the PDPA provides rather briefly that detainees placed in the Centre are subject to therapy. Regarding security and coercive measures, the Centre must not employ regular prison guards but instead a private security company. However, use of coercive measures against detainees is regulated in a way similar to regulating prisons.

This brief presentation indicates the PDPA's hybrid approach to a solution that falls between a prison and a mental hospital, with enormous emphasis used to distance it as much as possible from the possibility of being considered to be prison¹¹. There is also a clear attempt to keep the entire procedure as far as possible from having anything to do with prior offence, criminal responsibility, and punishment. All this is due to the 'distancing command' of the judgement *M. v. Germany*. However, adopted solutions may be considered to constitute 'legal tricks' that are completely dysfunctional in practical terms. To give just two examples: First, decisions are to be made by civil law courts and not criminal ones to distance the procedure from any association with criminal procedure. But in consequence, decisions will be taken by judges having very little experience in deciding such issues, even if civil courts routinely decide cases regarding legal incapacitation of persons and involving psychiatric and psychological issues. Second, security in the Centre is to be provided by a private company. This is to distance the Centre as far as possible from any association with prison; however, security problems in the Centre may be quite similar to those in prison, for which private security guards may lack proper training and experience.

The question arises why the Polish legislature did not employ a much simpler solution. Mentally ill persons may be institutionalised under provisions of the 1994 Mental Health Protection Act, under comprehensive civil rights guarantees, including judicial review. It may be argued that it was better just to amend the Mental Health Protection Act to be used in the cases under consideration. Moreover, treating the offenders in question exclusively as a mental health problem would certainly satisfy the requirements of the 'distancing command'. Unfortunately here lies the substantial problem and the real trick behind the entire legislation. The problem is that persons subject to the PDPA regulations are hardly mentally ill. Mental retardation, abnormal personality or disturbed sexual preferences constitute psychological or mental problems but are not considered to be treatable illnesses. Contemporary psychiatry does not know any reasonable pharmacological treatment in medical terms for such cases. What is possible is psychotherapy, which may be only pharmacologically assisted. But psychotherapy is possible and effective on one condition: it has to be voluntary. What is envisaged in the PDPA is eventual psychotherapy under conditions which in principle exclude voluntariness, or make voluntariness problematic. Therefore, the governmental draft of the PDPA was highly criticised during the parliamentary debate, primarily by psychiatrists and psychologists who pointed out that they do not see any chance that the Centre will

¹¹ In fact, at the moment a special ward has been established in one of the centres intended for criminally insane offenders, to hold eventual detainees under PDPA.

reasonably perform in a therapeutic function, like mental hospitals are supposed to perform. Therefore, the real purpose behind the PDPA seems to be to provide for the possibility of indefinite confinement of certain persons for purely preventive reasons, and doing so under the pretence of treatment. In other words, this means abuse of psychiatry and psychotherapy for purposes irreconcilable with the standards of the medical profession. Moreover, the PDPA brings another danger. Establishing a reliable prognosis regarding high or very high probability of reoffending may be in many cases well beyond the prediction capacities of experts. Additionally, given the political and media hysteria surrounding the issue, ‘presumption of dangerousness’ may prevail in practice. Doctors and psychologists may tend to certify the required level of ‘dangerousness’ just to avoid eventual trouble in case the person they would certify as not dangerous later commits an offence. Most of the responsibility for detaining people under the PDPA will remain with experts. Many representatives of the medical profession are of the opinion that this amounts to putting the entire burden of deciding such cases on them¹².

Of no less serious concern is the PDPA’s constitutionality. From that point of view it is necessary to underline that even the deputy justice minister, when he presented the governmental draft to the plenary of the parliament, admitted that the entire solution is ‘on the borderline of constitutionality’¹³. And the ombudsman and former president of the constitutional court, confirming constitutional doubts, justified the entire legislation primarily by a sort of ‘necessity’¹⁴. No doubt the problem is serious. Polish constitution, law, and legal doctrine do not differentiate so explicitly between punishment and security measures as those do in Germany. It may be well argued that both punishment and security measures constitute legal consequences of conviction for an offence covered by the ban on retroactive application of penal law provisions contained in Art.42.1 of the Constitution. The Constitutional Court, in the near future, will have to decide whether the attempt to distance measures applicable under the PDPA from any connection with earlier convictions meets constitutional standards.

The story behind the PDPA illustrates well one of the most crucial dilemmas of contemporary crime control policies and legislation, the dilemma between efficiency and public safety on the one side, and the rule of law and human rights on the other. In the given

¹² This also may regard the initiation of procedures by prison wardens. They may do it just as precaution, to avoid eventually being blamed for neglect of duties. Already, there may be first symptoms of this. According to rough estimates, within the next 2 years, apart from Trynkiewicz, one more offender may qualify for the Centre, and within 10 years about 18 may qualify (*Gazeta Wyborcza* of November 27th, 2013). However, according to unconfirmed reports, at the moment prison wardens have already prepared 17 requests for application of measures under the PDPA, to be sent to courts on the day of the PDPA’s entry into force. This means that measures intended for extreme cases may be applied in a much broader manner.

¹³ Deputy Justice Minister M.Królikowski, minutes of the plenary session on July 25th, 2013, 362, available at www.orka.sejm.gov.pl

¹⁴ A.Zoll in an interview for *Gazeta Wyborcza* of November 14th, 2013.

Polish case, this contradiction seems to amount to a sort of ‘catch 22’ and resulted in only one positive outcome: the government initiated work on amendments to the penal code that introduce offender isolation-oriented post-penal measures following the example of the German *Sicherheitsverwahrung*¹⁵. This may solve the problem for the future. Pity, no one thought about the issue and eventual solutions in 1989.

¹⁵ Although since 1995 the problem became less acute because of the reintroduction of life imprisonment which may also serve the purpose of incapacitating dangerous offenders.

◄ A „punitivitás” fogalma, koncepciója és a fogalom változatai a kriminológiai (pönlógai) szakirodalomban

Mike Nellis egy 2005-ben publikált tanulmányában Nyugat-Európára korlátozva írja, hogy a büntetőpolitikákkal kapcsolatos diskurzusnak, megközelítésnek három, egymástól eltérő és konkuráló változata van. Ezek a következők: a) punitív-represszív, b) a menedzseri-felügyeleti és c) a humanista-rehabilitációs diskurzus.¹

A *punitív-represszív* megközelítés az elkövetőknek okozott szenvedés maximalizálását hangsúlyozza. A megközelítés feloleli a szabadságvesztés gyakori alkalmazásának szorgalmazását úgy a rövid tartamúét megtévedt fiatalok nevelése érdekében, mint a tényleges életfogytig tartót bizonyos emberölések elkövetői esetén. Ennek a fajta diskurzusnak része a halálbüntetés, és olykor a testi büntetések támogatása. *Nellis* szerint ez a felfogás egyaránt lehet elitista vagy populista, bár – amint hozzáteszi – a punitív elitek a demokráciákban gyakran igazolják a maguk felfogását azzal, hogy a rendes, tisztességes emberek érzéseire hivatkoznak.² Az áldozatok szenvedése pedig állandóan felhozott morális alap az elkövetőnek az áldozatával egyenlő vagy ahhoz képest nagyobb szenvedés okozására. A diskurzus-változatnak része, hogy nem hisz az elkövetők megváltoztathatóságában, csupán abban, hogy elrettentéssel vagy a lelkük megtörésével, akár börtönön belül, akár azon kívül tehetők törvénytisztelőkké.³

A *menedzseri-felügyeleti* diskurzus alapja a technikai racionalitás, amelyet Max Weber a modernitás meghatározó jegyének tekintett. A XX. sz. végétől az ennek megfelelő tudást „új közmenedzsment”-nek, vagy egyszerűen menedzserizmusnak nevezik. Koncepcióját, gyakorlatát, követelményeit a kereskedelmi világból hozta, mint egy olyan stratégiát, amely lényege az állítólagosan gyengélkedő közszolgáltatások teljesítményének, hatékonyságának javítása. Felolel neoliberais értékeket, előnyben részesíti az irányítási (uralmi) és kontrollstruktúrákat, a versenyt, az áruba bocsátást és a piacosítást. Fesztervek, célok, határidők és eredmények meghatározásával folyamatosan ellenőrzi a megvalósítást, olykor bünteti a teljesítés elmaradását. Ennek a felfogásnak nem része a morális

¹ NELLIS, Mike: Electronic monitoring, satellite tracking and the new punitiveness in England and Wales. In John PRATT – David BROWN – Mark BROWN – Simon HALLSWORTH – Wayne MORRISON (eds.): (2005): *The New Punitiveness. Trends, theories perspectives*. Willan, Portland, Oregon. 167–185., 178–179.

² NELLIS: i. m. 178.

³ NELLIS: i. m. 178.

ítélkezés. Az emberi cselekedetek a menedzserizmus számára nem rosszak vagy jók, hanem csupán manipulálhatók. A költséghatékonyság önmagában a cél, és felülír minden értéket, amely mindaddig célja volt egy szervezetnek és motiválta annak szakmai stábját. A felügyelet ennek a menedzserizmusnak a működésébe integrálódott.⁴

A *humanista-rehabilitációs* megközelítés egybefoglalja, összekapcsolja azt, hogy a kriminalitás enyhíthető a konkrét bűnelkövetőkön „túl” is, különösen, ha munkavállalás, lakóhely, addikciók és a családi kapcsolatok területén segítséget kínálnak és az esélyegyenlőség érvényesül. Elfogadott nézet ugyanis, hogy még ha az elkövetőket (erőszakkal) korlátozzák is (akár bebörtönzik), de a kényszerítés igazolható a szolgáltatás magasabb morális céljával, és a legrosszabb mellékhatása tudatosan, megfontoltan enyhíthető, akkor az biztosítja a cél elérését. A pártfogói szolgálat a XX. század közepétől annak végéig terjedő időszaka épült erre a meggyőződésre.⁵ Később a kárhelyreállító igazságszolgáltatást és az emberi jogoknak való elköteleződést is ez a felfogás vette körül.⁶

A büntetőpolitikai fejleményeket és az ezekre vonatkozó nézetek mai helyzetét tekintve Mike Nellis megállapításához két megjegyzést kell fűzni. Az egyik: a punitív-represszív nézeteket tükröző büntetőpolitikák ma már nemcsak az Amerikai Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában és bizonyos elemei egyes nyugat-európai országokban vannak jelen, hanem több egykori kelet- és közép-európai szocialista országban is.⁷

A másik: a három idézett nézet közül a kriminológiai, illetve a pönológiai irodalomban⁸ az elmúlt egy évtizedben felülreprezentáltak a punitív-represszív nézetekkel kapcsola-

4 NELLIS: i. m. 179.

5 Nellis megállapítása az angliai *Probation Service*-re vonatkozik.

6 NELLIS: i. m. 179.

7 Egyes kelet- és közép-európai volt szocialista országokra vonatkozóan a jelenségről lásd: SELIH, Alenka – ZAVRSNIK, Ales (eds.): *Crime and Transition in Central and Eastern Europe*. Springer Science+Business Media, New York 2012.

8 Az, hogy punitivitással, szélesebb értelemben a *büntetésekkel, a büntetésekre vonatkozó politikákkal, elméletekkel kapcsolatos kutatások mely diszciplína tárgykörébe tartoznak*, megosztottak a szakemberek, a kortárs szakirodalom. Erre kívántunk utalni a „kriminológiai, illetve a pönológiai irodalom” megfogalmazással. Ezzel összefüggésben itt most csak a következőket kívánjuk jelezni: A kérdéskör hagyományosan a *kriminológia tárgykörébe* tartozik, mégpedig a Sutherland-féle kriminológia fogalom harmadik eleme alapján (a bűncselekmények kezelésére, megelőzésére vonatkozó tudományos ismeretek kidolgozása). Adler–Mueller–Laufer magyarul megjelent *Kriminológia* tankönyvében a következőket olvashatjuk a *pönológiáról*: „Azzal, hogy a büntetések valódi célját feltárták az egyes korokra vonatkozóan, Rusche és Kirchheimer megteremtette a pönológiát, amely a büntetési rendszert tanulmányozza, szem előtt tartva, hogy a bűnelkövetőkkel szembeni szigorú és kegyetlen bánásmódnak több köze van az emberi élet értékéhez és a gazdasági szükségletekhez, mint a bűnmegelőzéshez.” (ADLER, F.– MUELLER, G. O. W. – LAUFER, W.: *Kriminológia*. Osiris, Budapest, 2000. 299.) Újabb kriminológiai munkákban a pönológiát mint fejlődő kutatási területet említik, amely a büntetésekkel mint szocio-kulturális jelenségekkel foglalkozik. (Lásd pl. Tim NEWBURN [2007]: *Criminology* [517.] David J. Smith egy 2014-es cikkében arról számol be, hogy David Garland az 1997-es egyetemi professzori székfoglaló előadásában

tos publikációk. Ezekben a publikációkban a leggyakoribb – olykor egymást átfedő fogalmak, illetve koncepciók a következők: „punitivitás” (*'punitiveness'*), „új punitivitás” (*'new punitiveness'*), „populista punitivitás”, „punitív populizmus” (*'populist punitiveness'*), „büntető populizmus” (*'penal populism'*).

A tanulmány célja az előzőekben felsorolt *fogalmak, illetve koncepciók tartalmának rekonstruálása*, alapvetően az angol nyelvű szakirodalom alapján. A fogalmak háttérében lévő jelenségekre csak annyiban térünk ki, amennyiben az adott fogalom értelmezéséhez, magyarázatához feltétlenül indokolt.

A „punitivitás” koncepciójához vezető büntetőpolitikai fejlemények

A modern nyugati államok II. világháború után követett ún. jóléti büntetőpolitikáját (*'penal welfarism'*) először az Amerikai Egyesült Államokban, majd több európai országban felváltotta a punitív-represszív nézetnek megfelelő állami bűnözés-kontroll.⁹

A David Garland által büntetőpolitikai modernizmusnak (*'penal modernism'*) nevezett időszakot,¹⁰ amelyet a szociálpolitikai szempontok előtérbe helyezése, a befogadó társadalompolitikai megközelítés, a végrehajtandó szabadságvesztés mellőzése és az elkövető rehabilitálására törekvés jellemezett, felváltotta a kirekesztő társadalompolitikai stratégiát érvényre juttató, represszióra és „a börtön hat” (*'prison works'*) megközelítésre épülő új büntetőpolitika.

tudományterületként azért a pönológiát jelölte meg, mert álláspontja szerint a pönológia a 'master discipline', míg a kriminológia „másodlagos tudományterület.” (David J. SMITH: Wider and deeper: The future of criminology in Europe. *European Journal of Criminology*, Vol 11 (1) 3–22. 4.) Tom Daems egy tanulmányában az európai pönológia megeremtésének lehetőségéről ír, amely egy olyan „interdiszciplináris terület lenne, amelyben a jogtudomány, kriminológia, szociológia és a politikai tudományok (kellene, hogy) találkoznának, azért, hogy értelmet adjanak a büntetéseknek Európában.” (Tom DAEMS: Punishment and the Question of Europe. In: DAEMS, T. – VAN ZYL SMIT, D. – SNACKEN, S. (eds.) (2013): *European Penology?* Hart, Oxford and Portland, Oregon. 27–52. 29.) A hazai kriminológusok közül Gönczöl Katalin a pönológiát önálló diszciplinának tekinti, amely: „a) a büntetést és a jutalmazást az adott kor teljes struktúrájában vizsgálja, b) a büntetést a politikai hatalomgyakorlás eszközeként vizsgálja, c) a büntetést a társadalomtudományok önállóan vizsgálható része, önálló társadalomtudomány. (Gönczöl Katalin Pönológia kurzusának „A fegyelmezés, a büntetés és a jutalmazás alapjai” c. 2013. szeptember 17-én tartott órájának diája.)

⁹ A „jóléti büntetőpolitikáról”, valamint annak átalakulásáról és magyarázó tényezőiről a hazai szakirodalomban lásd: GÖNCZÖL Katalin (a): *Bűnös szegények*. KJK, Budapest, 1991. 65–128.; GÖNCZÖL Katalin (b): A nagypolitika rangjára emelkedett büntetőpolitika. *Kritika*, 2001. 12. 16–20., 18–19. és BORBÍRÓ Andrea: *Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő modernitásban*. PhD értekezés, kézirat. Budapest, 2011. 27–30.

¹⁰ GARLAND, David: *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford, Oxford University Press, 2001. 53–73.

Az 1990-es években bekövetkezett, a punitív-represszív nézeteket tükröző büntetőpolitikai fordulat (*'punitive turn'*) nyomán jelentek meg a vonatkozó szakirodalomban azok a kifejezések, amelyeket az előzőekben említettünk, és amelyekről a következőkben szó lesz.

Punitivitás, új punitivitás, populista punitivitás/punitív populizmus, büntető populizmus

A *punitivitás* definíciószerű, egyértelmű meghatározását kerülik a jelenséggel foglalkozó szerzők. Ennek egyik oka a kifejezés alapjául szolgáló melléknév kettős jelentése az angol nyelvben. Amint arra a kérdéskörrel foglalkozó tanulmányukban Sonja Snacken és Els Dumortier – az Oxford English Dictionary nyomán – rámutatnak, a *'punitive'* melléknévnek van egy semleges tartalmú jelentése az angolban, „büntető intézkedések”, és egy sokkal inkább mennyiségre utaló, azaz, hogy egy szankció rendkívül magas, pl. büntető kamat.¹¹ (Hasonló a helyzet egyébként a magyar nyelvvel is. A „punitív”, illetve annak magyar megfelelője egy intézmény, jellemzően a büntetés büntető jellegére utal. A kriminológiai szakirodalomban itthon is meghonosodott „punitív” és még inkább a „punitivitás” kifejezés részben egy szankció, részben egy büntetőpolitika extrém szigorúságát jelzi.) Ezzel a kettős jelentéssel találkozhatunk – amint az idézett szerzők hangsúlyozzák – a kriminológiai szakirodalomban is. A „*punitivitás*” általában a büntetésekkel kapcsolatos álláspontokra, nézetekre, főként azonban a szigorú, kemény felfogásokra utal a büntetésekre vonatkozóan, szemben az enyhébb megközelítésekkel.¹²

A lényeg azonban Snacken és Dumortier szerint, hogy a „punitivitás” egy komplex, nem mindig egyértelműen meghatározott koncepció, amely a *szereplők* széles körére utal: az ún. közvéleményben vagy a médiában a büntetésekkel kapcsolatos populista nézetekre, a jogalkotók politikai diskurzusaira elsősorban a kriminalizálásra vonatkozóan, a jogalkalmazók büntető igazságszolgáltatási rendszeren belüli döntéseire (rendőrség, ügyészség, büntetéskeiszabás, büntetések végrehajtása, feltételes szabadságra bocsátás stb.), vagy a bűncselekmények áldozatainak a revansra, elégtételre, illetve a megbocsátásra vonatkozó nézeteire.¹³ A punitivitás szintjét tehát ezek a szereplők, azaz a politika alakítói, a büntető igazságszolgáltatás, az áldozatok és a közvélemény tagjai, illetve interakciójuk határozza meg.

¹¹ SNACKEN, Sonja – DUMORTIER, Els: Resisting punitiveness in Europe? *An Introduction*. In: SNACKEN, Sonja – DUMORTIER, Els (eds.) (2012): *Resisting punitiveness in Europe. Welfare, human rights and democracy*. 1–20. 2.

¹² SNACKEN–DUMORTIER: i. m. 2.

¹³ SNACKEN–DUMORTIER: i. m. 2.

Az idézett szerzők rámutatnak arra is, hogy a punitivitásnak vannak *kvantitatív és kvalitatív dimenzió* is.¹⁴ A tipikus kvantitatív dimenzió a bebörtönzési ráta. Ennek bizonyos nyugati államokban az elmúlt 20, illetve 30 évben tapasztalt emelkedésére hivatkozva emleget a kriminológiai irodalom „megnövekedett” vagy „új punitivitást”.¹⁵

Snacken és Dumortier azonban felhívják a figyelmet arra, hogy különböző okok miatt (pl.: a tipikus büntetési tartam eltérő lehet országonként) a punitivitás szintjének nem megfelelő indikátora a börtönnépességi ráta. Kvalitatív tényezőket is figyelembe kell venni, mint a rehabilitációs eszmék hanyatlása, szigorúbb börtönviszonyok, a büntetés megszégyenítő formáinak hangsúlyozása, vagy az elkövetők jogainak előtérbe helyezése helyett nagyobb figyelem az áldozatok jogaira. A hivatkozott szerzők az „új punitivitás” kvalitatív mutatóinak tekintik továbbá a büntetőhatalom olyan új megnyilvánulásait, mint a szexuális bűncselekmények elkövetőire vonatkozó komplex jogkövetkezmények (pl. regisztrációs és bejelentési kötelezettség), a börtönbüntetések tömegessége és a fiatalok elkövetőkre a felnőttekre irányadó szabályok alkalmazása.

Snacken és Dumortier idézett tanulmányukban tehát a *punitivitást* kvantitatív és kvalitatív dimenziók mentén leírható koncepciónak tekintik. A koncepció a jóléti büntetőpolitikát több országban felváltó, a represszió fokozásán alapuló állami büntetőpolitika értékelésére szolgál. A szerzők a punitivitás kifejezéssel azonos tartalommal használják a „*megnövekedett punitivitás*” (*'increased punitiveness'*), az „*új punitivitás*” (*'new punitiveness'*), továbbá a „*populista punitivitás*” (*'populist punitiveness'*) kifejezéseket.¹⁶

A fogalom meghatározás helyett Tapio Lappi-Seppälä több munkájában a *punitivitás indikátoraira* helyezi a hangsúlyt. Egy 2008-as tanulmányában azt hangsúlyozza, hogy a punitivitás egy országbeli megítélése szempontjából nem lehet csupán a bebörtönzési rátából kiindulni. A bebörtönzési ráta ugyanis összefüggésben van a punitivitás más indikátoraival. Lappi-Seppälä szerint ezek a következők: a) bizalom a honfitársakban és a kormányzatban; b) a jóléti kiadások mértéke; c) vajon egy országnak többpárti, konszenzuális politikai rendszere vagy polarizált kétpárti rendszere van; d) független az igazságszolgáltatási rendszer, vagy a bírókat, ügyészeket választják; e) kellően felkészült szakemberek működtetik a büntető igazságszolgáltatási rendszert, vagy sem; f) kiegyensúlyozottak a média bűnözéssel kapcsolatos tudósításai, vagy inkább szenzációhajhászó a sajtó.¹⁷

René van Swaaningen is azt hangsúlyozza, hogy a punitivitás megítélése nem alapulhat pusztán számadatokon. Álláspontja szerint a *punitivitással* mint *szocio-kulturális jelenség* kell foglalkozni, amelynek vannak azzal együtt járó kvantitatív és kvalitatív összetevői. Így „szocio-kulturális” értelemben punitív büntető rendszerről beszélhetünk, ha például a börtönbüntetés tűnik a nyilvánvalóan megfelelő reakciónak a bűncselekményre, a büntetés

¹⁴ SNACKEN–DUMORTIER: i. m. 2.

¹⁵ SNACKEN–DUMORTIER: i. m. 2.

¹⁶ SNACKEN–DUMORTIER: i. m. 2–3., illetve 249.

¹⁷ LAPPI-SEPPÄLÄ, Tapio: Trust, welfare, and political policies. In: Michael TONRY (ed.) (2008): *Crime and Justice: A Review of Research*. Vol. 37. University of Chicago Press, Chicago. 313–387.

jelentősége hangsúlyozódik (pl. „legyen kemény”) [‘getting tough’], ha önmagában a szabadságvesztés nem kielégítő büntetés, mert a börtönélet extra-kellemetlenséggel kell, hogy járjon („semmi flanc”) [‘no frills’], és a rehabilitációs ideológia helyett a (szelektív) semlegesítésre koncentrálnak.¹⁸

A szerző tanulmányában kitér arra is, hogy az előző összetevőkhöz képest mi jellemzi a *nem-punitív* büntetési rendszert. *Van Swaaningen* szerint erről akkor beszélhetünk, ha kísérlet történik a bebörtönzési ráta csökkentésére, a büntetési rendszer minőségének javítására, annak megerősítésére, hogy a börtönbüntetés „végső eszköz”, míg a szabadságelvonással nem járó szankció az első választási lehetőség, a börtönártalmakra való figyelemfelhívásra, annak tudatosítására, hogy önmagában a szabadságvesztés büntetés, és nincs szükség extra szenvedés okozására a börtönfalakon belül, továbbá a „rehabilitáció mindenkinek” ideológia megerősítésére.¹⁹

Ahogy arról az előzőekben már volt szó, a mai szakirodalomban azonos tartalmú kifejezés a „punitivitas” és az „új punitivitas”. Az „új punitivitas” kifejezést a kriminológiai, illetve pönológiai gondolkodásba bevezető *The New Punitiveness. Trends, theories, perspectives* 2005-ben megjelent kötet²⁰ tanulmányai azonban jellemzően szélesebb perspektívában vizsgálták a büntetések eszkalálódását, a szakpolitikai kérdésből – *Gönczöl Katalin* megfogalmazását alapul véve²¹ – pártpolitikai kérdéssé vált büntetőpolitikát, mint amire a „punitivitas” utal.

A kötet bevezetője arra a kérdésre, hogy „*mi az új punitivitas?*”, elsősorban a következőket emeli ki:

- A börtönbüntetések tömeges alkalmazásának trendje nem csupán a szabadságvesztések megnövekedett tartamával jár együtt, hanem kiüresíti a büntetésekre vonatkozó, a modern társadalmakban hosszú ideje érvényesülő korlátokat. (Lásd pl. a „háromcsapás” törvények esetében a büntetések tett-arányossága elvének megszegését.)
- Ami egykor kivételes volt a büntető igazságszolgáltatásban, az sokkal inkább központi elemmé vált (Pl. a „kétszeres elítélés, illetve büntetés tilalma” nem érvényesül az USA-ban egyes szexuális bűncselekmények elkövetőire vonatkozó törvények esetében).
- A modern civilizált világgal összeegyeztethetetlen, megszegyenítő szankciók felbukkanása. (Pl. az USA-ban a halálbüntetés alkalmazása.)
- „Spártai” börtönkörülmények. (Pl. szintén az USA-ban a rabok egy része nem vehet részt semmilyen oktatási-, sport- és egyéb társas programban.)

¹⁸ VAN SWAANINGEN, René: Reversing the Punitive Turn: The Case of the Netherlands. In: DAEMS, T. – VAN ZYL SMIT, D. – SNACKEN, S. (eds.) (2013): *European Penology?* Hart, Oxford and Portland, Oregon. 339–360. 342.

¹⁹ VAN SWAANINGEN: i. m. 342.

²⁰ PRATT, J. – BROWN, D. – BROWN, M. – HALLSWORTH, S. – MORRISON, W. (eds.) (2005): i. m.

²¹ GÖNCZÖL K. (b): i. m.

- Az előzőek a büntetésekkel kapcsolatos koncepciók egy sorát jelzik, amelyek az 1970-es évek közepétől formáltak és alakították az Amerikai Egyesült Államokban, bizonyos mértékig a főbb angol nyelvű európai országok többségében és korlátozottabb mértékben Európában a büntetőjog szankciókkal kapcsolatos területét. Ehhez annyit kell hozzá tenni, hogy Estella Baker és Julian V. Roberts kötetbeli tanulmánya szerint az említett büntetőpolitikai fejlemények az 1990-es években álltak össze trenddé, és kapták a későbbiekben az „új punitivitas” címkét.²²
- Az új punitivitas visszatérést jelent a XVIII–XIX. századot megelőző, foucault-i értelemben felfogott „régii punitivitáshoz”, az érzelemmel színezett, ártalmas, eredményes büntetés már ismert témájához.
- A punitivitas fejleményei nem ítéletők meg pusztán a büntető rendszerben bekövetkezett változásokból. Az a mód, ahogy egy társadalom hozzááll a legszegényebb állampolgárok problémáihoz, foglalkozik a politikai menekültjogot kérőkkel, a menekültekkel, szintén sokat elárul punitív jellemzőjéről.²³

Cikkünk témájára tekintettel – a vizsgált fogalmak, koncepciók tartalma – a kötet egy tanulmányával foglalkozom részletesebben, Mark Brown *Liberal exclusion and the new punitiveness* (Liberális kirekesztés és az új punitivitas) című munkájával. Brown tanulmányában többek között az új punitivitas fogalmának meghatározására törekszik. Ennek oka a szerző szerint az, hogy a fogalom túl széles, lényeges átfedés van a „társadalmi kirekesztés” és az „új punitivitas” mint kategóriák között, ami nehezíti elkülönítésüket, illetve a kategóriáknak megfelelő politikák, stratégiák értékelését.²⁴

Baker abból indul ki: annak, hogy az új punitivitas fogalma analitikai értékkel rendelkezzen, két fő követelménye van. Az egyik, hogy alkalmas legyen koherens fogalmi leírásra, ami azt jelenti, hogy képesnek kell lennünk a fogalom alapján arra, hogy leírjuk, mi az „új punitivitas”, mi nem az, és miben különbözik fogalmi vagy empirikus szomszédaitól, mint a „populista punitivitas”, az „új pönológia” vagy a punitív felfogások periodikus megjelenése. A fogalomnak tovább arra is alkalmasnak kell lenni az idézett szerző szerint, hogy a fogalomból levezetett egyes kritériumok révén osztályozni lehessen a punitivitas új eseteit abból a szempontból, hogy kívül vagy belül esnek az eredeti fogalomra.²⁵

Az előző szempontokra figyelemmel Baker álláspontja szerint az új punitivitas a büntetés alkalmazásának új módja, a büntető hatalom új formája. Nem a gyakorlatoknak

²² BAKER, Estella – ROBERTS, Julian V.: Globalization and the new punitiveness. In: PRATT, John – BROWN, David – BROWN, Mark – HALLSWORTH, Simon – MORRISON, Wayne (eds.) (2005): i. m. 121–138. 121.

²³ PRATT, John – BROWN, David – BROWN, Mark – HALLSWORTH, Simon – MORRISON, Wayne (eds.) (2005): i. m. xi–xxvi, xii–xiii, xvii.

²⁴ BROWN, Mark: Liberal exclusion and the new punitiveness. In: PRATT, John – BROWN, David – BROWN, Mark – HALLSWORTH, Simon – MORRISON, Wayne (eds.) (2005): i. m. 272–289., 281–282.

²⁵ BROWN: i. m. 282.

és intézményeknek teljesen új köre jellemzi, hanem néhány rendkívül fontos átalakítása az állam–állampolgár kapcsolatának a büntetések új formái révén. Az új punitivitás a büntetéssel érintettet elmozdítja állampolgári státusából. Ez az áthelyezés új hatása a büntetésnek, hiszen a korábbi büntetés csupán azt szolgálta, hogy csökkentse az érintett jogait. Baker szerint ez még megfelelt a Foucault-féle felfogásnak, azonban az új büntetések radikális elmozdulást jelentenek ettől a helyzettől.²⁶

Az egyéb hasonló kategóriáktól való elhatárolás tekintetében Baker azt hangsúlyozza, hogy azok, így a populista punitivitás és az új pönológia, alapvetően eljárás leírásokra szolgáló fogalmak, úgy mint politika kialakítása, illetve az igazságszolgáltatás működése. Ezekhez képest az új punitivitás a büntető hatalom alkalmazásának jellegzetes pontjára fókuszál.

Arra, ahol a büntetés keresztezi azt a mezőt, amelyet az állampolgárság képez. Az új punitivitás továbbá a kereszteződésnek a korábbi ponttól való transzformációjára, illetve radikális eltérésére fókuszál. Baker szerint a hagyományos büntetési gyakorlatok és az új punitivitás közötti különbség legfőbb kritériuma a kirekesztés gyarmati formáinak megértése. Ehhez a következő kérdésre kell a szerző szerint válaszolni: „A konkrét büntetés vagy intézkedés belekontárkodik-e az állampolgárok jogaiba, vagy radikálisan megváltoztatja az egyén státusát, és így módosítja a kapcsolatukat az állammal, azt a köteleességek köré szervezve?”²⁷ Brown válaszában abból indul ki, hogy a liberalizmus kiterjesztette az állampolgári jogokat elvben mindenkire. Ezek a jogok bizonyos időre, illetve bizonyos feltételekkel korlátozhatók, de nem vehetők el az egyéntől. Így például a börtönből szabadultak a szabadságjogok megilletik, azokat nem kell újra elnyernie, megszereznie. Ez a helyzet pedig ellentétes a gyarmaton élő jogaival. Az ilyen személy ugyanis nem jogosultja a szabadságjogoknak, hanem a kötelezettségek hordozója. A gyarmatlakónak és az új büntetések alanyainak tehát egyaránt demonstrálniuk kell képességüket arra – hangsúlyozza Baker –, hogy be- és visszaengedhetők a polgári és politikai életbe, illetve teljes mértékben részt vehetnek abban. Tanulmánya összefoglalójában Baker következtetése: „... az új punitivitás *radikális* eltávolodás a büntetés politikai normáitól, azaz *radikálisan* átalakítja a büntetés alanyainak viszonyát az államhoz. És ez a jellemző teszi az új punitivitást forradalmivá.”²⁸

A punitivitással kapcsolatban a szakirodalomban egy további jelzős szerkezettel is találkozunk, ez pedig a „*populista punitivitás*” vagy – Borbíró Andrea kifejezésével – „punitív populizmus” (*populist punitiveness*). A kifejezés a jelenség háttérében lévő bűnözéssel és büntetőpolitikával kapcsolatos populista megközelítésre, az ún. *büntető populizmusra* (*penal populism*) utal.

Tim Newburn a következőképpen határozza meg a *büntető populizmust*: „A fogalom (és a hozzá közelálló populista punitivitás) a bűnözéssel kapcsolatosan az 1990-es évektől kezdődően felmerülő politikára utal. Így különösen a bűnözéskontroll növekvő politikálódására

²⁶ BROWN: i. m.283.

²⁷ BROWN: i. m. 283.

²⁸ BAKER: i. m. 287.

vonatkozik, és a politikusok kézzelfogható vágyára, hogy meghajoljanak a közvélemény (vagy a közvélemény bizonyos megjelenési formái) előtt, amikor kriminálpolitikai döntéseket hoznak. Ez a populizmus egybeesik a büntetőpolitika növekvő punitivitasával, így olyan kifejezésekkel, mint a »börtön hat« vagy a »keményen a bűnözéssel szemben«.²⁹

A hazai szerzők közül elsősorban Gönczöl Katalin foglalkozik a büntető populizmus jelenségével. Álláspontja szerint *büntető populizmusról akkor beszélhetünk*, „ha az uralkodó politikai elit a közvélemény nyomására hivatkozva a bonyolult társadalmi jelenségekre – különösen a bűnözésre és más ön- és közveszélyes deviáns magatartásokra – folyamatosan leegyszerűsítő, látványos és gyors sikereket ígérő módon reagál. A súlyos társadalmi konfliktusok enyhítésének érdemi kezelése helyett az elit gyakran nyúl a társadalmi kontroll kiterjesztéséhez, a korábbinál indokolatlanul szigorúbb büntetések alkalmazásához, és az „eltévedettek” megregulázását tartja egyedül hatékony megoldásnak.”³⁰ Gönczöl – David Garland nyomán – politikai folyamatként közelít a büntető populizmus jelenségéhez, megközelítését tükrözi tanulmányának alcíme: „*Populizmus a kriminálpolitikában*”.

A szakirodalomban jelentős mértékű *átfedés* van, ahogy erre Tim Newburn idézett definíciója is utal, a „*büntető populizmus*” és a „*populista punitivitas*” fogalmak tartalma, illetve a fogalmak fedte jelenségek között.

Antony Bottoms szerint a „populista punitivitas” kifejezés arra utal, hogy a politikusok kitapogatták, és saját céljaikra használják, amiről úgy hiszik, hogy az a közvélemény általános büntető beállítottsága.³¹ Bottomsnál és más szerzőknél a populista punitivitas egyúttal a megnövekedett punitivitas magyarázó tényezőjeként is szerepel.³²

A hazai szakirodalomban Borbíró Andrea a *Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő modernitásban* című PhD-disszertációjában foglalkozik a populista punitivitas jelenségével. A szerző az általa „*punitív populizmusnak*” nevezett jelenség térhódítását a katasztrófa-narratíva késő-modern kriminálpolitika ideáltípusát megteremtő négy tényező egyikének tekinti. (A további három: a kockázati logika megjelenése, a bűnözéskontrollért viselt felelősség átalakulása és a kriminológia szerepváltozása).³³ Az értelmezett narratíva keretében a punitív populizmus a „kriminálpolitika érzelmileg motivált erődemonstrációja.”³⁴

²⁹ NEWBURN, Tim: *Criminology*. Willan, Portland, Oregon. 2007. 950.

³⁰ GÖNCZÖL K. (c): A „büntető populizmus”. *Populizmus a kriminálpolitikában. Élet és Irodalom*, 2013. szeptember 6. 5.

³¹ BOTTOMS, Antony: The philosophy and politics of punishment and sentencing. In: CLARKSON, C. – MORGAN, R. (eds.): *The Politics of Sentencing Reform*. Oxford University Press, 1995. 40.

³² Lásd erről: HINDS, Lyn: Crime control in Western countries, 1970 to 2000. In: PRATT, John – BROWN, David – BROWN, Mark – HALLSWORTH, Simon – MORRISON, Wayne (eds.) (2005): i. m. 49.

³³ BORBÍRÓ Andrea: *Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő modernitásban*. PhD-disszertáció, Budapest, 2011. Kézirat, 37.

³⁴ BORBÍRÓ: i. m. 42.

Borbíró ennek a kriminálpolitikának a retorikai elemének tartja a populizmust, „mert politikai haszonszerzésre – szavazatmaximalizálásra – irányul, tekintet nélkül mind a kriminálpolitika hatékonyságára, mind pedig következményeire...”³⁵ A punitivitást pedig az állami erődemonstráció legmarkánsabb kifejeződésének minősíti, „amely egy egész sor szimbolikus üzenetet hordoz. Mindenekelőtt azt, hogy az állam igenis képes és hajlandó fellépni a bűnözéssel szemben. Jelzi továbbá azt is – írja a szerző –, hogy a büntetőhatalom markánsan az áldozatok oldalán és a bűnözőkkel szemben pozicionálja magát. Az elkövető-főkuszú jóléti koncepció megértő politikájához képest tehát jelentősen elcsúszik az a perspektíva, ahonnan a kriminálpolitika a bűnözést szemléli.”³⁶

A punitív populizmus lényege Borbíró Andrea szerint tehát az, hogy „a bűnözési félelem által keltett lakossági elvárások kielégítése döntően érzelmi-szimbolikus alapon, a rövid távú politikai racionalitás érdekeihez igazodva történik meg, tekintet nélkül a kriminálpolitika egyéb – gazdasági és szakmai – racionalitásaira.”³⁷

A disszertáció befejező részéből az tűnik ki, hogy a szerző a punitív populizmus jelenlétét lényegében azonosnak tekinti a punitív kontrollal.³⁸

A fogalmak, koncepciók kritikája

A szakirodalomban a punitivitás fogalmával, illetve koncepciójával kapcsolatban a legátfogóbb kritikát Roger Matthews fogalmazta meg. A *The myth of punitiveness* című, 2005-ben megjelent tanulmányában alapvetően a punitivitás, a punitív fordulat, a populizmus, és a populistá punitivitás fogalmakra koncentrált.³⁹ Matthews alapvető problémája a jelzett fogalmakkal kapcsolatban az, hogy túlzottan határozatlanok, bizonytalanok, azok a jelenségek pedig, amelyeknek a leírására szolgálnak, nem biztos, hogy újak a modern büntetőjog fejlődésében. A szerző hat témára koncentrálna fogalmazza meg kritikai észrevételeit. Ezek a következők: a) a punitivitás fogalma, illetve koncepciója; b) a punitivitás oksági kérdései; c) a punitivitás, a menedzserializmus és a kockázat együttes vizsgálata; d) a populizmus, a politika és az elit szerepének tárgyalása; e) a közvélemény szerepére hivatkozás a punitivitással kapcsolatos publikációkban és f) a punitivitásra irányuló empirikus kutatási eredmények értékelése.⁴⁰

Tanulmányunk tárgyára, valamint terjedelmi korlátokra tekintettel csak az első témakörre vonatkozó kritikai megállapításokra térünk ki.

³⁵ BORBÍRÓ: i. m. 42.

³⁶ BORBÍRÓ: i. m. 42.

³⁷ BORBÍRÓ: i. m. 82.

³⁸ BORBÍRÓ: i. m. 276.

³⁹ MATTHEWS, Roger: The myth of punitiveness. *Theoretical Criminology*, Vol. 9(2), 175–201.

⁴⁰ MATTHEWS: i. m.: 177–178.

Matthews szerint a punitivitás fogalma széleskörűen elterjedt a szakirodalomban, azonban alig történt kísérlet arra, hogy definiálják. Ennek következtében vékony, elméletileg gyengén alátámasztott koncepcióról van szó. A sajátossága, jellegzetessége meghatározásának hiánya miatt pedig alkalmas arra, hogy büntetésekkel kapcsolatos számos fejleményt magyarázzanak ezzel a koncepcióval.

A punitivitás szakirodalomban felbukkanó jellemzői alapján Matthews vitatja, hogy új jelenségről lenne szó. A megtorlás, a közösség védelme az elkövető semlegesítésén keresztül, vagy akár a rehabilitációs ideológia, ugyancsak intenzív szabályozást jelentenek. Nem jelent újdonságot a punitivásban benne rejlő jelentéstartalom sem, azaz hogy „többlet, felesleg a büntetésből”. A szerző szerint ezzel összefüggésben nincs másról szó, mint az arányos büntetés elvétől való eltérésről. Matthews kritikával illeti a punitivitás koncepcióját azért is, mert legtöbb változatában a fő indikátor a végrehajtandó szabadságvesztés. Ennek kapcsán arra figyelmeztet, hogy a nem-punitív, alternatív szankciók gyakoribb alkalmazása a 'net-widening' (az elérhető szankciók körének bővítése) jelenségéhez vezethet. Ez pedig magában foglalja a „több punitív válasz” kifejezést. Ráadásul, állítja a szerző, a szankciók felosztása „punitív” és „nem-punitív” szankciókra túlzott leegyszerűsítés, és csekély magyarázatot ad a büntetések területén tapasztalható fejlemények változatosságára. Ugyancsak negatívan értékeli a bifurkáció fogalmával kapcsolatos megállapításokat. Álláspontja szerint, ha a büntetési rendszert kettős nyomtávúnak tekintjük, egyik oldalon a kényszerítő szegregációs kontrollal és másik oldalon a befogadó jellegű közösségi alapú kontrollal, akkor ezzel elveszítjük a szabályozási stratégiák variálhatóságának és egyre növekvő komplexitásának jelentését.

Végül Matthews a punitivitás koncepciójával kapcsolatos szakirodalom egyik gyakran fellelhető kategóriájával, a toleranciával foglalkozik. Úgy véli, hogy a tolerancia sokkal dinamikusabb és kevésbé merev fogalom, mint a punitivitás, és inkább bizonyos cselekedetek korlátozásának értelmére, nem pedig azok nyílt elítélésre vonatkozik.⁴¹

Bár a 2005-ös tanulmány nem minden kritikai észrevétele vesztette érvényét, a punitivitás fogalma, koncepciója és annak változatai mára általánosan használt fogalmak, kategóriái a kriminológiai, illetve pönológiai szakirodalomnak. Ennek többek között az oka az, hogy Matthews tanulmányának *több kritikai észrevétele mára érvényét veszítette*. Így például René van Swaaningen már idézett tanulmányában rámutat arra, hogy a punitivitás empirikusan operacionalizált fogalom, amint ezt a 2006-os Bűncselekmények Áldozataira Vonatkozó Nemzetközi Felmérés (ICVS) mutatja. Swaaningen arra is felhívja figyelmet, hogy ma már nem beszélhetünk arról, hogy a kutatók a börtönnéesség arányát használnák a punitivitás egyedüli indikátoraként. Erre példaként Tapio Lappi-Seppälä már ugyancsak idézett 2008-as kutatását említi, amely 6 indikátor alapján hasonlította össze egyes országokban a punitivitás szintjét.⁴²

⁴¹ MATTHEWS: i. m. 178–181.

⁴² SWAANINGEN: i. m. 341–342.

Záró megjegyzések

A punitivitás és itt tárgyalt változatai mára magyarázó erővel rendelkező, operacionalizálásra alkalmas tartalommal bíró fogalmai, illetve koncepciói a kriminológiai, illetve pönológiai gondolkodásnak. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy nem magyarázható, értelmezhető bármilyen jelenség, büntetőjogi változás, ami a büntetések szigorításával, a büntető hatalom eszkalálódásával jár ezekkel a fogalmakkal, koncepciókkal. Ugyanakkor meg kell jegyezzük azt is, hogy az egyes fogalmak egyértelmű elhatárolásáról, különbségéről nem beszélhetünk. Különösen a „punitivitás” és az „új punitivitás” fogalma és koncepciója esetében tapasztalhatunk átfedést. Úgy tűnik, hogy ma már azonos jelentéssel bír a két kategória, ami arra utal, hogy az „új punitivitás” vesztett egykori, társadalomtudományi szempontból gazdagabb tartalmából.

◀ Az ügyészség mint a büntetőpolitika szereplője

Jelen tanulmány arra a munkahipotézisre épül, hogy a vádhatóságnak az államszerkezetben elfoglalt helye és az állam büntetőpolitikai célkitűzéseinek a gyakorlati megvalósulása összefüggnek egymással. A végrehajtó hatalomtól független ügyészségi modell Magyarországon egyes ügyészségi hatáskörök tekintetében a külső kontroll teljes megszűnését eredményezte. A legfőbb ügyész igen széles körű felhatalmazással rendelkezik mind az ügyészi szervezet, mind az ügyészi tevékenységek irányítása terén. Az ügyészség szervezete és az ügyészek jogállására vonatkozó szabályozás olyan hatalmat összpontosít a vádhatóság egyszemélyi vezetője kezében, amely birtokában a legfőbb ügyész érdemben képes befolyásolni nemcsak az ügyészség büntetőjogi feladatainak az ellátását, de egyedi ügyek ügyészségen belüli eldöntését is. Arra keresem a választ, hogy a legfőbb ügyész e hatáskörei képessé tehetik-e az ügyészséget arra, hogy a büntetőpolitika alakításának önálló szereplőjévé váljék. Megvizsgálom, hogy a legfőbb ügyész az ügyészség vezetésére és irányítására szolgáló hatáskörei révén eltérhet-e a kormány büntetőpolitikai célkitűzéseitől. Nem azt kívánom értékelni, hogy helyes-e, ha a legfőbb ügyész képes eltérni a kormányzati büntetőpolitikától. Olyan megoldást javasolok ehelyett, amely erősíti az ügyészségi hatáskörök külső, bírói kontrollját.

Az ügyészség közjogi helyzete

Úgy tűnik, hogy az ügyészség közjogi státusára vonatkozó, a rendszerváltoztatást követően kibontakozott szakmai vita¹ az ügyészi szervezetre vonatkozó sarkalatos törvények – az ügyészségről szóló 2011. évi CLXIII. törvény (Ütv.), valamint a legfőbb ügyész, az ügyészek és más ügyészségi alkalmazottak jogállásáról és az ügyészi életpályáról szóló 2011. évi CLXIV. törvény (Üjt.) – megalkotásával sem zárult le. Legutóbb 2013. március 7-én látott napvilágot olyan szakmapolitikai állásfoglalás, amely azt tűzte célul, hogy az „átláthatóság és [a] számon kérhetőség megteremtése érdekében a legfőbb ügyész tevékenysége felett

¹ E vita összegzéseként lásd: HACK Péter: Az ügyészség, a velünk élő múlt, In: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-uegyeszseg-a-velunk-elo-mult> és *Ügyészségi törvénycsomag: alárendelő szerkezet*, In: http://magyarnarancs.hu/belpol/ugyeszsegi_torvenycsomag_alarendelo_szerkezet-62008 (a letöltés dátuma mindkét cikk esetében: 2014. március 20.)

az igazságügyért felelős miniszter felügyeletet”² gyakoroljon. Még ha meg is valósul az ezúttal egyes ellenzéki pártok által megfogalmazott törekvés, az ügyészség kormány alá rendelése egymagában nem fogja tudni megakadályozni azt, hogy – amint az idézett ellenzéki dokumentum fogalmaz – az „ügyészség [...] burkolt módon politikai irányítottság” alá kerüljön.

Magyarországon mind az igazságügyi kormányzat részeként, mind pedig a végrehajtó hatalomtól függetlenül működő ügyészségi modell gyakorlati megvalósulására találunk példát. A kiegyezést követően életre hívott koronaügyészi szervezet az igazságügy-miniszter irányítása alatt állott,³ míg a jelenleg is működő, a kormánytól független ügyészségi szervezet 1953-ban alakult ki.⁴ Bár Magyarországon eddig számos kormányzati kezdeményezés történt arra, hogy az ügyészség a végrehajtó hatalom részévé váljon,⁵ a független ügyészségi modell végül kikezdetlennek bizonyult.⁶

AZ IGAZSÁGÜGYI KORMÁNYZATNAK ALÁRENDELTE ÜGYÉSZSÉG

A végrehajtó hatalom részeként működő ügyészség ellen e modell politikai kitétsége, a politikától való közvetlen függése hozható fel alapvető ellenvetésként.⁷ Ebben a modellben

² http://mszp.hu/hirek/zarokozlemeney_a_jogallamisag_es_a_demokracia_helyreallitasarol_folytatott_targyalassorozatrol (letöltve 2014. március 20-án)

³ A királyi ügyészségről szóló 1871. évi XXXIII. törvénycikk I. fejezete. Megjegyzendő, hogy a koronaügyész állása e törvénycikk 28. paragrafusa értelmében betöltetlen maradt egészen a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk hatályba lépéséig. Ennek következtében a méltán elismert Kozma Sándor 1871 és 1896 között pesti királyi ügyészként látta el a törvény által a koronaügyészhez utalt közzvádlói feladatokat.

⁴ A Magyar Népköztársaság ügyészségéről szóló 1953. évi 13. törvényerejű rendelet. Megjegyzendő, hogy a Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény VII. fejezete már bevezette a végrehajtó hatalomtól független ügyészi szervezetre vonatkozó alapvető szabályokat. Ügyészi körökben máig vita tárgyát képezi, hogy a szovjet ügyészségi modellre történő tényleges áttérés 1953–1954 folyamán vajon a jogi önkény további kiterjesztésének az eszköze volt-e, avagy éppen ellenkezőleg, az ún. „új szakasz” politikájának a részeként éppen a törvényesség megerősítését célzó intézkedésként került-e erre sor.

⁵ A rendszerváltoztatást követően először 1992-ben készült törvénytervezet az ügyészség kormány alá rendeléséről, később az első Orbán-kormány idején újra komolyan felmerült ez a lehetőség.

⁶ Ezen mit sem változtat az, hogy újabban az ún. ellenzéki kerekasztal vetette fel az ügyészség Kormány alá rendelésének a gondolatát (lásd: http://hvg.hu/itthon/20130123_A_kormany_ala_rendelne_az_ugyesseget_az) (letöltve 2014. március 20-án)

⁷ Érdemes utalni ebben a körben az igazságügy-minisztériumnak alárendelten működő koronaügyészi szervezet tényleges felállításához vezető 1896. évi XXXIII. törvény által az ügyészi létlenség korrekciós eszközének szánt pótmagánvád intézményére. Ennek indokait a korabeli jogirodalom akként összegezte, hogy az „a vádhatóság működésének kiegészítése végezt szükséges [ha az ügyész] a politikai elvárásoknak való megfelelési kényszer, szakmai hozzá nem értés,

ezért annak van meghatározó jelentősége, hogy a kormány tagja miként adhat egyedi ügy meghatározott módon történő megoldására nézve konkrét utasítást az ügyésznek. Az ügyészek nemzetközi egyesületének ajánlása⁸ az ilyen utasítással szemben annak átlátható és jogszerű voltára, valamint írásba foglalt, lehetőség szerint jogszabályban meghatározott kereteire utal.⁹ A végrehajtó hatalomnak alárendelten működő ügyészségi modellre találunk példát Ausztriában és Németországban. Ausztriában az ügyészségre vonatkozó törvény értelmében az igazságügy-miniszter egyedi ügy eldöntésére nézve írásban adhat indokolt utasítást a szövetségi főállamügyésznek. Az ilyen utasításokról a miniszternek évente, az utasítással érintett büntetőügy lezárultát követően a törvényhozás előtt számot kell adnia.¹⁰ Németországban a szövetségi közszolgálati alkalmazottakról szóló törvény értelmében a szövetségi főállamügyész politikai alkalmazottnak minősül.¹¹ A bírósági eljárásokat szabályozó törvény az ügyészi szervezet működését meghatározó utasításokról általában rendelkezik.¹² Különös figyelemre tarthat számot a német szövetségi főállamügyészség internetes honlapján olvasható ismertetés. Ennek értelmében a szövetségi főállamügyésznek politikai alkalmazottként magának kell ügyelnie arra, hogy az ügyészi szervezet a bűnüldöző tevékenysége során figyelemmel legyen a kormány alapvető állambiztonsági és kriminálpolitikai megfontolásaira.¹³ Ugyanitt olvasható az az okfejtés is, miszerint az ügyészi működés során az utasításoknak nincsen különösebb jelentőségük, hiszen a döntések meghozatala során a szakmai konszenzus keresése a jellemző megoldás.¹⁴

képzetlenség, leterheltség, [vagy] ügyészi tévedés” miatt tétlen maradna. In: BALOGH Jenő – EDVI ILLÉS Károly – VARGHA Ferenc: *Bűnvádi Perrendtartás Magyarázata*. Budapest, 1910. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. 313., idézi: BELOVICS Ervin: *A vád törvényessége*. PPKÉ habilitációs Füzetek, Budapest, 2012.

⁸ 1999 IAP (International Association of Prosecutors) Standards of Professional Responsibility and Statement of the Essential Duties and Rights of Prosecutors.

⁹ Ügyészek nemzetközi egyesületének ajánlása, 2. pont.

¹⁰ StAG. 29a. §. A hivatkozott szabályt ismerteti az osztrák szövetségi Igazságügy-minisztérium honlapja is, kiemelve a miniszteriális utasítás adásának feltételeit, In: <http://www.justiz.gv.at/internet/html/default/8ab4a8a422985de30122a92877dc6347.de.html> (letöltve 2014. március 20-án)

¹¹ BBG 54. § (1) bekezdés 5. pont.

¹² GVG 147. §

¹³ Die Ermittlungen des Generalbundesanwalts beim Bundesgerichtshof können wichtige Belange der inneren Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland berühren und nachhaltige Auswirkungen auf die außenpolitischen Beziehungen zu anderen Staaten zeitigen. Als „politischer Beamter“ hat der Generalbundesanwalt darauf Bedacht zu nehmen, dass die grundlegenden staatschutzspezifischen kriminalpolitischen Ansichten der Regierung im Rahmen der strafprozessualen Vorgaben und Handlungsspielräume in die Strafverfolgungstätigkeit einfließen und umgesetzt werden. (forrás: <http://www.generalbundesanwalt.de/de/stellung.php>, letöltve 2014. március 20-án)

¹⁴ In der staatsanwaltschaftlichen Praxis spielt das Weisungsrecht des Behördenleiters allerdings keine nennenswerte Rolle. Lösungen werden in aller Regel konsensual gesucht und gefunden. (forrás: <http://www.generalbundesanwalt.de/de/stellung.php>, letöltve 2014. március 20-án)

A KORMÁNYTÓL FÜGGETLEN ÜGYÉSZSÉG – MAGYARORSZÁGON

Az ügyészség függetlensége Magyarországon jelenleg mindenekelőtt azt jelenti, hogy sem az ügyészség, sem a legfőbb ügyész nincsen alárendelve más államhatalmi tényezőnek. Az Alkotmánybíróság 3/2004. (II. 17.) AB-határozatában értelmezte az ügyészség függetlenségét, és megállapította, hogy a „legfőbb ügyész [...] sem közvetlenül, sem közvetve nem utasítható valamely meghatározott tartalmú, egyedi döntés meghozatalára vagy megváltoztatására”. Az Ütv. és az Újt. a kinyilatkoztatások szintjén mindenképpen tovább erősítette az ügyészi szervezetet már korábban is jellemző függetlenségét.¹⁵ Az ügyészség függetlenségének ilyen kiterjesztő értelmezése azért problematikus, mert a legfőbb ügyész megválasztására irányuló eljárási szabályok nem biztosítják a választás aktuálpolitikai befolyástól való mentességét. Az Országgyűlés a megfelelő – jelenleg az országgyűlési képviselők kétharmadát kitevő¹⁶ – többség birtokában bármely határozatlan időre kinevezett ügyészt megválaszthat legfőbb ügyésszé.

A hatalmi ágak elválasztásának elvén alapuló államberendezkedés lényeges összetevője az igazságszolgáltatás függetlensége. Ez azonban az ítélkező hatalom, vagyis a bíróságok függetlenségének jogszabályi és szervezeti garanciáit követeli meg az alkotmányozótól. A bíróság függetlenségének következtében a bíróság elé vitt ügy érdemében a jogszabályokon és a bíró szakmai meggyőződésén alapuló döntés születik, nyilvános és jogilag formalizált eljárás eredményeként. Ezzel szemben az ügyészségen a nemleges („negatív”) érdemi döntést olyan személy – az ügyész – hozza meg, akit szakmai feladatainak ellátása körében a felettese mindenre kiterjedően utasíthat, a döntés meghozatalát megelőző eljárás pedig nem transzparens. A szervezetenként független ügyészség olyan döntéseket is hozhat, amelyek az ügyészségen kívül álló szervezet vagy szereplő által nem kontrollálhatóak.

Fontos külön is hangsúlyozni azt, hogy az ügyészség mint szervezet függetlensége nem azonos az egyes ügyészek szakmai függetlenségével. Király Tibor nemhiába jegyzi meg tömören, hogy az ügyész függetlenségéről nem beszélhetünk.¹⁷

Az ügyészség államszervezetben elfoglalt helye és a büntetőpolitika mozgástere

A végrehajtó hatalomtól független ügyészségi modellel szemben az a legfőbb kritika, hogy eszköztelenné teheti a mindenkori kormányt a közbiztonsági politika és a büntetőpolitika

¹⁵ A jogalkotó a 3/2004. (II. 17.) számú AB-határozat egyes megállapításait beépítette az Ütv.-be. Lásd Ütv. 3. § (2) bekezdésének második tagmondata [eredetileg az Alkotmánybíróság 3/2004. (II. 17.) AB-határozat indokolásának 3.5.5 pontjában] és (3) bekezdése [eredetileg az Alkotmánybíróság 3/2004. (II. 17.) AB-határozat rendelkező részének 3. pontjában]

¹⁶ Alaptörvény 29. cikk (4) bekezdés.

¹⁷ KIRÁLY Tibor: *Büntetőeljárás jog*. Budapest, Osiris, 2000. 150.

végrehajtása során. E megállapítás megfogalmazásával vitába szállok *Kovács Tamás* korábbi legfőbb ügyész álláspontjával, miszerint a „kormány akkor sem eszköztelen a büntetőpolitika megvalósításában, ha az ügyészség a parlament alárendeltségében marad [ugyanis] a rendőrségen keresztül orientálhatja a büntetőpolitikát.”¹⁸ Magyarországon a kormány tekinthető a közbiztonság megteremtése és ennek részeként a büntetőpolitika megvalósítása elsődleges letéteményesének. Ez következik abból, hogy az Alaptörvény – és a korábbi Alkotmány – a kormányt teszi meg a végrehajtó hatalom általános szervének,¹⁹ míg a rendfenntartás és a bűnüldözés központi feladatait a végrehajtó hatalomnak alárendelten működő rendőrségre bízta.²⁰ A kormánynak, országgyűlési többsége révén, a közbiztonsági és a büntetőpolitika milyenségét meghatározó törvényekre is jelentős befolyása van. Az Alkotmánybíróság ezzel összefüggésben saját jogosítványait abban látta, hogy a „büntetőpolitika alkotmányos korlátait állapítsa meg, de ne a politika tartalmáról döntsön, ennek során pedig különös tekintettel legyen az alapjogok védelmének alkotmányos büntetőjogi garanciáira.”²¹

Vagyis a büntetőjogi tárgyú jogszabályok megalkotásának kereteit kijelölő büntetőpolitika mindaddig kívül esik az alapjogi felülvizsgálat tárgykörén, ameddig az e büntetőpolitikát a tételes jog szintjén megfogalmazó normák nem sértik magukat az alapjogokat. A mindenkor kormány tehát meglehetősen cselekvési szabadsággal rendelkezik az általa helyesnek vélt büntetőpolitika kialakításában és megvalósításában. Nincsen közjogi korlátja annak, hogy a kormányzat a saját társadalmi víziójának megfelelő bűnözéskontrollt valósítson meg, és az ehhez szükséges jogalkotási intézkedéseket tegye, feltéve, hogy ennek során nem tér le az alkotmányosság talajáról. Az Alkotmánybíróság természetesen számos tételes anyagi és eljárási büntetőjogszabályt megsemmisített. Ezek közül azonban csak azok az alkotmánybírósági döntések korlátozták a kormányzat büntetőpolitikai cselekvési szabadságát, amelyek az adott kormány társadalomfelfogásának lényegét kifejező büntetőjogszabályt semmisítettek meg. Ebben a megközelítésben a kormány büntetőpolitikai cselekvési szabadsága kiterjed egyebek mellett a tizennyolc évesnél fiatalabbak szabadságmegvonásának a kilátásba helyezésére abban az esetben is, amikor az általuk elkövetett cselekmény csak szabálysértést valósít meg.²² E cselekvési szabadság körébe tartozik a büntetőjogi büntethetőség alsó életkori határának az elkövető tizenkettedik életévére történő leszállítása anélkül, hogy a jogalkotó ezzel párhuzamosan gondoskodna az ebbe az életkori klaszterbe tartozó elkövetők nem represszív büntetőjogi kezelésének eszközeiről. A tényleges életfogytiglani szabadságvesztés is mindenekelőtt világnézeti kérdés, amely nincsen tekintettel a büntetőjog társadalmi rendeltetésére és e szankció várható hasznosságára. Megmaradása

¹⁸ Beszélgetés Dr. Kovács Tamás legfőbb ügyésszel *Ügyészek Lapja* 13. évf. 6. szám, 2006, 63–65.

¹⁹ Alaptörvény 15. cikk (1) bekezdés. A korábbi Alkotmány 35. § (1) bekezdés a./ pontja ennél konkrétan fogalmazott, kifejezetten utalva a Kormány általános jogvédelmi feladataira.

²⁰ Alaptörvény 46. cikk (1) bekezdés

²¹ 1214/B/1990. AB-határozat, ABH 1995/571.

²² A fiatakorúak szabálysértési elzárását alkotmányellenesség címén támadó ombudsmani indítványt az Alkotmánybíróság 3142/2013. (VII. 16.) AB-határozata utasította el.

a jogrendszerben jelzi, hogy alkotmányos szempontból ez is a kormányzat büntetőpolitikai cselekvési szabadságának a területére esik. Szűkebbre szabta a kormányzat büntetőpolitikai cselekvési szabadságát a kábítószeres kriminalizálása terén az elterelést széles körben alkalmazni rendelő büntetőjogszabályok közül számosat alkotmányellenesnek ítélő 54/2004. (XII. 13.) AB-határozat. Az utóbbi időben a hajléktalanság szabálysértési tényállása esetében vonta szűkebbre az Alkotmánybíróság a kormány büntetőpolitikájának a hatókörét, ám az Alaptörvény negyedik módosítása felülírta a 38/2012. (XI. 14.) AB-határozatot.²³

Probléma akkor adódik, amikor a bűnözéskontrollt megvalósító állami intézményrendszer különböző szereplői eltérő nézeteket vallanak a kormányzati büntetőpolitikai célok helyességéről és megvalósításuk mikéntjéről. Az ügyészség alaptörvényi főfeladata az állam büntetőigényének érvényesítése,²⁴ nem szorítható rá azonban arra, hogy ugyanazt gondolja az állami büntetőigény érvényesítéséről, amit a kormány gondol. A 2002 és 2010 között hivatalban volt kormányok időszakában számos arra utaló jel volt észlelhető, hogy e két büntetőpolitikai szereplő eltérően ítéli meg a büntetőjog alkalmazásának aktuális kérdéseit.²⁵ Az igazságügyi és a rendészeti kormányzat azért kritizálta az ügyészséget, mert az úgymond nem kellő hatékonysággal vizsgálta ki az 1998 és 2002 között hivatalban volt kormány korrupciós ügyeit.²⁶ Nem kevésbé sérelmezte azonban azt, hogy az ügyészség a 2009. évben az ún. „Magyar Gárda” elleni fellépés során nem emelt vádat az egyes „gárdajelenségek” miatt például garázdaság vagy közösség elleni izgatás jogcímén.²⁷ Az is kormányzati elégedetlenséget váltott ki, hogy az ügyészség nem minősítette garázdaságot megvalósító erőszaknak egyes politikai közszereplők, valamint a melegek jogaiért tüntetők tojással történő megdobálását.²⁸ A kormány az említett esetekben élt a parlamenti többség nyújtotta

²³ A 2013. évi CXLIX. törvény újra kriminalizálta a hajléktalanságot.

²⁴ Alaptörvény 29. cikk (1) bekezdés

²⁵ Az igazságügyi kormányzat, illetve az ekkor hivatalban volt Kormány parlamenti többsége és az ügyészség közötti „szakmai nézetkülönbség” létrejöttéhez lehet következtetni egyebek mellett a Pótlak Péter akkori legfőbb ügyészhez a 2003–2004. év során dömpingszerűen intézett kormánypárti interpellációkra adott válaszok rendszeres parlamenti leszavazásából.

²⁶ Erre példa az ún. Kaya Ibrahim- és Yosip Tot-ügy, amely feltehetően „cégfantomizálással” elkövetett közokirat-hamisításnak lenne minősíthető, vádemelésre azonban nem került sor.

²⁷ Ettől nem függetlenül a rendészeti kormányzat szabálysértésként rendelte büntetni a felosztatott társadalmi szervezet tevékenységében való részvételt. Ehhez hasonlóan részben a „gárdajelenségekkel” is összefüggött a közösség tagja elleni erőszak elnevezésű új gyűlölet-bűncselekmény kodifikálása. A kormányzati szándék akkor igen nehezen találta meg a jogérvényesítés útját, aminek köze lehetett ahhoz, hogy a jogalkotó sorozatban és rapid jelleggel módosította az új szabálysértési tényállást és a közösség tagja elleni erőszak büntetőtényállása is többször módosult.

²⁸ Az akkori budapesti főpolgármesterre dobott tojások ügyében lásd: http://hvg.hu/itthon/20080730_tojasedobalas_ugyeszseg (letöltve 2014. március 20-án)

A melegek jogaiért tüntetők megdobálása tárgyában lásd: <http://www.origo.hu/itthon/20080930-buncselekmeny-lehet-a-tojasedobalas-mondta-ki-a-legfelsobb-birosag.html> (letöltve 2014. március 20-án)

lehetőségével, és megváltoztatta, módosította a büntető jogszabályokat és az ügyészség működésére vonatkozó szabályokat, szűkítve az ügyészséget a nyomozásirányítás során megillető mozgásteret.²⁹

A 2002 és 2010 között észlelt büntetőpolitikai konfliktusok, főképpen azonban e konfliktusok teljes elsimulása a 2010. évi kormányváltást követően³⁰ arra engednek következtetni, hogy az ügyészség a saját büntetőpolitikai felfogását közelebb állónak érzi a 2010 óta hatalmon lévő kormány büntetőpolitikai célkitűzéseihez, mint a korábbi kormányokéhoz. Ha az ügyészség e meggyőződését a gyakorlatban is érvényesíteni tudja, az azt jelenti, hogy maga is a büntetőpolitikát alakító szereplőként jelenik meg. Ez következik abból, hogy a legfőbb ügyész kiterjedt irányítási jogosítványai körében akár arról is dönthet, hogy egyes bűncselekmény-típusok esetében rendre meghatározott ügyészi eljárást alkalmazzanak, azonos irányba mutató döntéseket hozzanak.

AZ ÜGYÉSZSÉGI BÜNTETŐJOG-ALKALMAZÁS KÜLSŐ KONTROLLJA

Az ügyészség elsősorban a más fórum előtt nem megtámadható büntetőeljárásai döntéseknek köszönhetően függetlenítheti magát a kormány büntetőpolitikai elgondolásaitól. A továbbiakban azt mutatom be, hogy az egyedi ügy bíróság általi elbírálását megakadályozó ügyészi döntés korrekciójára rendelt megoldások miként erősíthetik az ügyészség működésének külső kontrollját.

Nem egyedül az ügyészség államszervezetben elfoglalt helyén múlik a negatív ügyészségi döntések felülvizsgálatának a hatékonysága. A vádelv a kormány által irányított vádhatósággal rendelkező kontinentális európai országokra is jellemző, és nem valószínű, hogy negatív érdemi döntés esetén a német vagy az osztrák igazságügy-miniszter egyenként utasítást adna a főállamügyészen keresztül a vádemelésre. A különböző ügyészségi modellek

Érdeemes emlékeztetni arra, hogy a Legfelsőbb Bíróság ekkor kifejtette, hogy erőszakos magatartásnak minősül a más személyre gyakorolt támadó jellegű fizikai ráhatás is, abban az esetben is, ha az nem alkalmas testi sérülés okozására. Az elmaradó vádemelések miatt a jogalkotó a 2008. évi LXXIX. törvénnyel ezt a jogi állásfoglalást több egyébként személy elleni erőszakkal megvalósított bűncselekmény tényállásába mint értelmező rendelkezést helyezte el.

²⁹ Erre példa a 2009. évi LXXXIII. törvény, amely a Büntetőeljárásáról szóló 1998. évi XIX. törvény (Be.) 165/A. §-aként mintegy „törvényerőre emelte” az ügyészt a nyomozó hatóság által önállóan végzett nyomozás felügyelete során megillető egyik szokásos eszköz, az ún. fokozott ügyészi felügyelet alkalmazási szabályait. A jogalkotó a fokozott ügyészi felügyelet lehetőségében az ügyészt megillető, a nyomozással való rendelkezésben már-már diszkrecionális jogosultságot eredményező eszközt látott.

³⁰ A jelenleg hivatalban lévő kormány ügyészség iránti nagyobb bizalmának jeleként értékelhető például az, hogy a fokozott ügyészi felügyelet szabályait a Be.-be emelő rendelkezést, amely szűkítette az ügyész nyomozásfelügyeleti eszköztárát, az új Országgyűlés a 2010. évi CLXXXIII. törvénnyel hatályon kívül helyezte.

működésében rejlő eltérés az, hogy végső eszközként rendelkezésre áll-e külső kontroll arra az esetre, ha az ügyész nem emel vádat. A kormányszatnak alárendelt ügyészségi modellben ilyenkor nem kizárt a kormányzati beavatkozás, de a kormánynak arról nyilvánosan számot kell adnia. A végrehajtó hatalomtól független ügyészségi modell ezt az esetkört jogilag kezeletlenül hagyja.

Az ügyészség függetlenségének jelenlegi magyarországi értelmezése és az ezen értelmezést erősítő közjogi garanciák a gyakorlatban megszüntetették az ügyészség szakmai működése feletti külső kontrollokat. Az ügyészség büntetőjog-alkalmazói döntéseit kizárólag a bíróság, és egyedül abban az esetben tudja kontrollálni, amennyiben az adott ügyészségi döntés önmagában nem zárja ki a bíróság eljárását. Ha az ügyész nem emel vádat, illetve ha a vádat elejti, akkor a pótmagánvád – csak szűk körben alkalmazható – esetén kívül lényegében semmilyen külső szakmai kontroll nem érvényesül a döntésével szemben.

A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (Be.) megalkotásakor a jogalkotó a pótmagánvád lehetőségének a megteremtésével a sértettet ruházva fel a tétlen ügyész helyett történő vádemelésre. A Be. viszonylag szűk körben adja a sértett kezébe a vádemelés jogát,³¹ eleve is kizárva azokat a bűncselekményeket, amelyek esetében nincsen egyedileg azonosítható sértett.³²

Vádemelés esetén az ügyész további ténykedése a bíróság előtt zajlik, hiszen a büntetőperben félként, és nem az ügy uraként vesz részt. Ezzel szemben a vádemeléssel nem járó döntések végső soron kizárólag a legfőbb ügyész rendelkezése alatt állnak, az ilyen döntések csak az ügyészségen belüli jogorvoslati fórumokon sérelmezhetőek. A vád bírósági elbírálásának is gátat vethet az ügyész, hiszen dönthet úgy, hogy a vádat elejti, amely esetben a bíróság eljárása – a pótmagánvádló általi vádképviselőt esetét leszámítva – befejeződik.³³ A vádelejtésre vonatkozó döntés pedig nemcsak, hogy külső kontroll nélkül hozható meg, de ellene még az ügyészi szervezeten belüli jogorvoslat sem áll rendelkezésre.³⁴

³¹ A Be. 53. § (1) bekezdése.

³² Egyes igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények (hamis vád és hamis tanúzás), valamint a közokirat-hamisítás esetében a joggyakorlat például a közvetlen érdeksérelem ellenére nem ismeri el a pótmagánvádhoz való jogot, lásd például a 3014/2013 (I. 28.) AB-végzés indokolásának 1. pontját.

³³ Ráadásképpen nem a vádlott felmentésével, hanem az eljárás vádelejtés miatt történő megszüntetésével.

³⁴ HACK Péter mutatott rá arra, hogy a „rég, 1973-as büntetőeljárás törvény még beszélt a „törvénysértő vádelejtés” lehetőségéről. Az Alkotmánybíróság által 1992-ben a 9/1992. (I. 30.) AB-határozattal alkotmányellenesnek nyilvánított törvényességi óvás egyik esetét a törvény úgy szabályozta, hogy lehetőséget teremtett a legfőbb ügyésznek arra, hogy törvénysértő vádelejtés esetén törvényességi óvást kezdeményezzen. Az AB a törvényességi óvást más indokokkal semmisítette meg, de döntésével de jure megszünt a törvénysértő vádelejtés intézménye, miközben nyilvánvaló, hogy *de facto* továbbra is előfordulhat, hogy az ügyész törvénysértően ejti el a vádat, ugyanakkor ez ellen semmilyen jogorvoslat nincs.” (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-uegyeszseg-a-veluenk-elo-mult>) (letöltve 2014. március 20-án) A sértett a vád elejtését követően is felléphet pótmagánvádlóként, ha annak egyéb feltételei fennállnak.

Kérdés, hogy van-e arra vonatkozó alanyi jog, hogy valakinek az ügyében bíróság, és ne más igazságszolgáltató szerv döntsön. A tisztességes eljáráshoz való jog a megvádolt személynek arra vonatkozó jogát jelenti, hogy az ellene emelt vádról a független bíróság ésszerű időn belül, főszabályként nyilvános eljárásban és az alapvető szabadságjogok tiszteletével hozzon érdemi döntést.³⁵ A tisztességes eljáráshoz való jogból nem lehet levezetni az ügyész arra vonatkozó kötelezettségét, hogy minden elé vitt ügyben a bíróság döntését kérje. Így például a minima nun curat praetor elvből az következik, hogy a terheltnek nincsen alanyi joga arra, hogy büntetőjogi felelősségének a hiányát a bíróság felmentő ítéletben állapítsa meg.³⁶ Mivel az „Alaptörvény sem a sértett, sem más harmadik személy számára nem biztosít alanyi jogot a bűncselekmény elkövetőjének megbüntetésére”,³⁷ a sértettnek nincsen alanyi joga arra, hogy a sérelmére elkövetett bűncselekmény ügyében az ügyész vádat emeljen.³⁸ Közvádra üldözendő bűncselekmény miatt indult eljárásban a sértettnek fellebbezési joga sincsen, hiszen ez ellentétes lenne a közvád ügyészi monopóliumával. A legalitás elvéből mindössze annyi következik, hogy ha bűncselekmény jut az ügyész tudomására, indítson nyomozást.³⁹ Az azonban már az ügyész szakmai mérlegelésén múlik, hogy az eléje tárt cselekményt bűncselekménynek tekinti-e, vagy a bűncselekmény hiányát állapítja-e meg.⁴⁰

Az ügyész sem a nemzetközi jog kötelező szabályát, sem általánosan elismert jogelvet nem sért akkor, amikor negatív tartalmú érdemi döntést hoz. Az ügyészség működésére vonatkozó két nemzetközi szakmai dokumentum azonban követelményeket támaszt a bíróság eljárását megakadályozó ügyészi döntés meghozatalával kapcsolatban. Az Európa Tanács

³⁵ Lásd az Európai Emberi Jogi Egyezmény 6. cikkét: „1. Mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot [...] az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően.”

³⁶ BÁRD Károly: *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában, a tisztességes eljárás büntetőügyekben – emberijog-dogmatikai értekezés*, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2007, 141–142.

³⁷ 3014/2013 (I. 28.) AB-végzés indokolásának 3. pontja

³⁸ Ezzel összefüggésben figyelemmel kell lenni az Alkotmánybíróság 40/1993. (VI. 30.) AB-határozatára, amely az 1973. évi büntetőeljárás törvényt értelmezve azt vizsgálta, hogy van-e a sértettnek arra vonatkozó alapvető (alkotmányos) joga, hogy a sérelmére elkövetett cselekmény miatt a büntetőjogi felelősséget bíróság bírálja el. A 40/1993. (VI. 30.) AB-határozat kifejtette, hogy büntető igénye az államnak és nem az egyénnek van, valamint a bűncselekmények a jogrend sérelmét jelentik, és a büntetés jogát az állam gyakorolja. Ezért „a bűncselekmény sértettjének az elkövető megbüntetésével kapcsolatos kívánsága a büntetőigény érvényesítésében csak korlátozott mértékben játszik szerepet.” (ABH 1993, 288, 290.)

³⁹ Ez következik az Alaptörvény 29. cikk (1) bekezdéséből és az Útv. ezt részletesebben kibontó 2. § (1) bekezdéséből.

⁴⁰ Ez következik a Be. nyomozás elrendelésére (Be. 170. § (2) bekezdés első mondata), a feljelentés elutasítására (Be. 174. § (1) bekezdés), a nyomozás megszüntetésére (Be. 190. § (1) bekezdés), illetve a vádemelésre (Be. 216. § (1) bekezdés) vonatkozó egyes szabályaiból.

által az ügyészségek büntető igazságszolgáltatási szerepéről elfogadott ajánlásnak⁴¹ a 13. pontja a végrehajtó hatalom részeként működő ügyészséggel összefüggésben fogalmazza meg azt az elvárást, hogy az ügyész tétlenségét eredményező döntést kizárólag az ügyész, és nem a végrehajtó hatalom hozhat. Az ajánlás ilyen esetre a hollandiai szabályozást⁴² javasolja alkalmazni, amelynek értelmében az ügyész/ügyészség tétlenségét eredményező döntését a bűncselekmény sértettje és más érdekelt személy a bíróság előtt megtámadhatja. Az ENSZ által az ügyészek feladatairól kiadott irányelv⁴³ 17. pontja elvárásként fogalmazza meg az ügyészt diszkrecionális döntéshozatalra felhatalmazó országokkal szemben, hogy megfelelő szabályozással biztosítsák az ilyen döntés tisztességes voltát, különös figyelemmel az ügyészi tétlenséget eredményező („az ügyész eljárását befejező/megszüntető”) döntésekre. A magyar szabályozás nem teljes mértékben veszi figyelembe ezeket a javaslatokat.

Az Európai Ügyészi Hivatal eljárására vonatkozó modellszabályok⁴⁴ is rendelkeznek az ügyész negatív érdemi döntése elleni jogorvoslathoz. A modellszabályok 65. cikk 3. pontja akként rendelkezik, hogy az európai ügyész által az eljárás lezárásáról hozott döntés ellen bármely sértett, illetve az Európai Unió szervei az Európai Unió bíróságához fellebbezhetnek. A modellszabályok e rendelkezésének indokolása kiemeli, hogy az eljárás befejezéséről szóló döntés bíróság előtti megtámadhatósága olyan jogorvoslati eszköz, amely számon kérhető működésre ösztönzi az európai ügyészt. Az indokolás hangsúlyozza, hogy független intézmény lévén, az európai ügyész nem utasítható nyomozás megindítására. A modellszabályok rámutatnak arra, hogy az európai ügyész nyomozásra, illetve vizsgálatok lefolytatására vonatkozó általános kötelezettségét az eljárást befejező döntése bíróság előtti megtámadhatósága van hivatva biztosítani.

Az ügyészség negatív tartalmú érdemi döntései elleni külső jogorvoslatra megfelelő megoldás lehet a Németországban bevált ún. vádemelés kikényszerítésére irányuló eljárás.⁴⁵ Ennek az eljárásnak az a lényege, hogy a sértett, amennyiben az ügyész nem emel vádat a sérelmére elkövetett bűncselekmény miatt, a bíróságra panaszt terjeszthet elő a nyomozást megszüntető ügyészi döntés ellen. Fontos, hogy ezt a panaszt a felsőbbbíróság⁴⁶ bírálja el, vagyis nem az a bíróság, amelyik egyébként az adott bűncselekmény miatt emelt vád alapján az ügy érdemében döntene. Ha a felsőbbbíróság akként dönt, hogy vádemelésnek van helye, az ügyész köteles vádat emelni. A vádemelést kikényszerítő felsőbbbírósági döntés nem foglal állást a megvádolandó személy bűnössége kérdésében.

⁴¹ Council of Europe Committee of Ministers recommendation rec (2000)19 of the committee of ministers to member states on the role of public prosecution in the criminal justice system (adopted by the committee of ministers on 6 october 2000 at the 724th meeting of the ministers' deputies).

⁴² Az Európa Tanács ajánlása a holland Be. 1999. június 1. óta hatályos szabályát említi.

⁴³ Guidelines on the Role of Prosecutors, adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990

⁴⁴ [http://eppoproject.eu/design/eppodesign/pdf/converted/index.html?url=f407f0c18e139b7f8f9c04ffd26a1396.pdf&search=\(letoltve+2014.+marcius+20-an\)](http://eppoproject.eu/design/eppodesign/pdf/converted/index.html?url=f407f0c18e139b7f8f9c04ffd26a1396.pdf&search=(letoltve+2014.+marcius+20-an))

⁴⁵ Klageerzwingungsverfahren § 171–175 StPO

⁴⁶ A Német Szövetségi Köztársaság tartományainak legfőbb bírói fórumát jelenti.

Javaslatként tehát azt fogalmazom meg, hogy a magyar büntetőeljárás jog is vezesse be a jelenleg külső jogorvoslattal nem támadható és az ügy érdemére vonatkozó negatív ügyészi döntésekkel szembeni bírói kontroll lehetőségét. Ez a jogintézmény megfelelne a Bordeaux-i Nyilatkozatnak⁴⁷ is, amely jelentőséget tulajdonít annak, hogy az ügyész azon döntése ellen, miszerint adott ügyet nem visz a bíróság elé, rendelkezésre álljon a bírói jogorvoslat lehetősége.⁴⁸ Ennek az intézménynek az lenne a rendeltetése, hogy amennyiben az ügyész elutasítja a feljelentést, megszünteti a nyomozást, mellőzi a vádemelést, vagy elejti a vádat, az ügyészségen belül igénybe vehető jogorvoslat eredménytelen kimerítését követően – a vád elejtése esetén jogorvoslat hiányában – a sértett kérhesse a felsőbb bírói fórumtól ennek az ügyészi döntésnek a felülvizsgálatát. A felülvizsgálatra a Kúria, egyes esetekben az ítélőtábla mutatkoznak megfelelő bírói fórumnak. A feljelentőt arra az esetre is fel kell jogosítani ennek a jogorvoslati lehetőségnek az igénybevételére, ha nem sértette az általa feljelentett (bűn)cselekménynek. Ez megoldást jelentene mindazon bűncselekmények esetében is, amelyeknek nincsen egyedileg azonosítható sértettje.

A vádemelés kikényszerítésére irányuló eljárás nem sérti a közvád ügyészségi monopóliumát, mert csak olyan esetekben kerülhetne alkalmazásra, amikor az ügyészség nem érvényesíti az állam büntetőigényét. A vád kizárólagossága az ügyészt csak az állami büntetőigény érvényesítése körében illeti meg. Ha az ügyészség a „folyamatban lévő büntetőeljárást [...] megszünteti, vagy [...] a vádat elejti, akkor az állam büntetőigénye az adott cselekmény, illetőleg személy tekintetében megszűnik.”⁴⁹ Ha a jogorvoslati beadványt elbíráló felsőbb bíróság megalapozottnak tekinti az ügyészi tétlenséget, nem kerül sor az ügy érdemében bírósági eljárásra.

Következtetés és összegzés

A jelen tanulmányban arra kerestem a választ, hogy befolyásolhatja-e a büntetőpolitika célkitűzéseinek a gyakorlati megvalósulását az, hogy az ügyészség milyen alkotmányos modell szerint működik. Arra a következtetésre jutottam, hogy ha az ügyészség rendelkezik a más államhatalmi, illetve igazságszolgáltatási tényezők által nem kontrollált döntéshozatal lehetőségével, megszűnhet a büntetőjogi feladatai ellátásának számonkérhetősége és elszámoltathatósága.

A jelenlegi magyar ügyészségi modell kockázati tényezőjeként értékelem azt, hogy az ügyészség egyedi bűnügyekben végérvényesen megakadályozhatja a nyomozás lefolytatását és a bíróság eljárását, illetve érdemi döntéshozatalát.

⁴⁷ Opinion No. 12 (2009) of the Consultative Council of European Judges, Opinion No. 4 (2009) of the Consultative Council of European Prosecutors on “Judges and Prosecutors in a Democratic Society” (“Bordeaux Declaration”).

⁴⁸ Bordeaux-i Nyilatkozat 1. és 32. pont.

⁴⁹ 3153/2013. (VII. 24.) AB-határozat.

Ezért azt javaslom, hogy a jogalkotó teremtse meg az ügyészégi szervezeten kívül álló fórum előtt nem megtámadható ügyészi döntésekkel szembeni jogorvoslat lehetőségét. Ennek során a jogalkotó figyelmébe ajánlom a német büntetőeljárás jogban ismert vádemelés kikényszerítésére irányuló eljárás szabályait.

◀ Száz év magány – a hazai börtönügy szakmatörténeti vázlatja 1914–2014-ig

1. 1914–1945-ig

Innen, a XXI. század elejétől visszatekintve a hazai börtönügy szakmatörténetére, még mindig szembeötlően kimagaslik a XIX. századvég és a XX. századelő korszakváltó hatása, amelynek jótékony következményei ma is kitapinthatók a börtönügy ütőerén. Méltán nevezhetjük az 1880-tól kezdődő 30 évet a hazai börtönügy fénykorának, a nagy ugrásnak, amely a hazai igazságszolgáltatásnak nem csupán elmaradottságát szüntette meg, de büszkén állítható, hogy Európa élvonalába sorozta be. Ebből a történelmi távlatból jól látható, hogy *a körülmények kivételesen kedvezőek voltak*, olyanok, amelyek a XX. század folyamán már sajnálatosan nem ismétlődtek meg. A magyar börtönügy e múlt század végi virágkora történetének eddig legkiegyensúlyozottabb szakasza volt. Ennek magyarázata kiemelkedő gazdasági, nem kevésbé szellemi támogatottságában rejlett. Az érintett korszak sikerét nem csupán a végrehajtás tárgyi feltételeinek kialakítása biztosította, de az is, hogy a gazdasági fellendülés magával ragadta – ha a verseny-diktálta korlátok között is – a rabipart, a gazdasági környezet pedig igényt tartott a börtönből szabadulók munkaerejére. Az igazságügyi infrastruktúra – ezen belül a börtönök – kiépítése hatalmas lendületet vett.¹ Az épületegyüttesek létesítését egyfelől az igazságügyi architektúra dinamikus fejlődése, másfelől az állam bővülő anyagi lehetőségei tették lehetővé.

A közvélekedésben csak „boldog békeidőknek” nevezett évtizedek után a világháborúkkal, forradalmakkal, rendkívüli politikai hullámveréssel terhelt XX. század – nevezik büntetőszázadnak is – már téveszmékkal és főleg a megfelelő anyagi támogatás hiányával kedvezőtlenül befolyásolta a hazai börtönügy szerves fejlődését, modernizálását. A világháború kitörésével a börtönügy intézményeinek fenntartása nagymértékben romlott. A tisztviselők egy része hadba vonult, pótlásukra részben nyugdíjazott, elaggott emberek reaktiválása, részben pedig újonnan kinevezett, járatlan egyéneknek a börtönügy szolgálatába állítása útján lehetett csak gondoskodni. Nyersanyag és munkaeszközök hiányában az ételmezés, fűtés, világítás stb. egyre rosszabbodott. A háború esetére szóló kivételes törvény, az 1914:L. tc. alapján a letartóztatottak egy részét kiadták külső munkára, nemcsak közintézmények, hanem magánosok számára is, többnyire mezőgazdaságokba, a hadiszolgálatra alkalmas elitéltek büntetését pedig tömegestül halasztották el és szakították félbe a háború folyamán.²

¹ A századforduló után Magyarországon 9 országos, 65 törvényszéki és 313 járásbírói fogház működött.

² SZOLLÓSY Oszkár: *Magyar börtönügy*. Budapest, 1935. 49.

Az októberi „őszirózsás” forradalom, a Tanácsköztársaság, majd az ezeket követő román megszállás sem kímélte az igazságügyi intézményeket. A trianoni béke következtében az ország elveszített három fegyintézetet (a Lipótvári, az Illvai és a Nagyenyedi Fegyházat), 42 törvényszéki és 200 járásbírói fogházat.³ Az 1924-ig tartó országos gazdasági depresszió kimélyítette az általános nyomort, és napról-napra növelte a kriminalitást.⁴ A túlszűfolt-ság, az őrség kimerültsége, a cellák fűtetlensége, a ruha- és munkaanyaghiány, az élelmezés akadályai jó ideig lehetetlenné tették a szabályszerű büntetés-végrehajtást.

A háborús évek nem hoztak megnyugtató megoldást a *fiatalkorúak fogházügyében* sem. A rendkívüli helyzetben megvalósíthatatlannak tűntek azok a korábbi célkitűzések, amelyek a fiatalkorúak elkülönített, szisztematikus nevelésére irányultak. A háborút követő évek nem kedveztek a csavargók, munkakerülők, koldusok, prostituáltak ellen alkalmazható *dologház*⁵ intézményesítéséhez sem. Az ezt bevezető 1913. évi XXI. törvénycikk ugyan kilátásba helyezte önálló dologházak létesítését, az I. világháború után azonban speciális dologházak nem létesültek, amely jelezte a finanszírozás nehézségein túl e szankció elvi vitathatóságát, valamint a végrehajtás területén mutatkozó akadályokat.⁶ Az 1928-ban a II. Büntetőnovellával bevezetett *szigorított dologház* végrehajtásának vezető elve a munkára nevelés és a munkaszorgalomra szoktatás volt, ennek érdekében szigorú munkakényszert írt elő. A gyakorlatban hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a szigorított dologház többre, mint a közveszélyes bűnözők ártalmatlanná tétele, a társadalomtól való elszigetelésük, nem vállalkozhat. A beutaltaknak a törvényhozó szándéka szerinti „munkás emberré nevelése” az ehhez vezető feltételek és módszerek teljes hiánya folytán csupán jó szándékú törekvés maradt. A törvény – mint a dologházaknál – itt is különálló intézetek létesítését irányozta elő, ez sem valósult meg.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a pozitivista büntetőpolitika „tettes-felelősségi rendszerének” a korabeli elméleti aspirációknak megfelelő érvényesüléséről, az ekkor bevezetett intézményeknek hatékony gyakorlati működéséről aligha lehet beszélni. A javítás gondolata a végrehajtás gyakorlatában egyáltalán nem érvényesült. A korabeli felfogás feltételezte, hogy kényszerkörülmények között lehetséges az addigi dologkerülők, konok bűnelkövetőkből munkaszerető embereket nevelni, de nem tett semmit a megvalósítás érdekében. Honi büntető törvényhozásunk korabeli reform-szándékai a fiatalkorú, a dolog-

³ Az ország területén 6 büntetőintézet, 23 törvényszéki és 113 járásbírói fogház maradt (utóbb a kisebb forgalmú járásbírói fogházak közül 25-öt megszüntettek, így a járásbírói fogházak száma 90-re apadt), a törvényszéki fogházak pedig a bajai törvényszéki kirendeltség fogházával 24-re emelkedett.

⁴ 1920 évi május hóban a megcsonkított ország területén 14300 volt a letartóztatottak száma, holott a háború előtt ugyanezen a területen csak 7700 volt az átlagos rablétszám.

⁵ A dologház és a szigorított dologház intézményének legújabb szakirodalmi feldolgozását lásd: Büntetőtani alapfogalmak, i. m.: 204–209. oldal.

⁶ A bíróságok szükségtelennek tekintették a dologház alkalmazását a szabadságvesztés mellett, tartózkodásukat jelezte az intézménnyel szemben a dologházba utalások rendkívül alacsony száma. 1935-ben mindössze 17 férfi és 24 nő volt dologházi őrizetben.

kerülő és a krónikus visszaesők reszocializálási célját illetően vitathatatlanul előremutatóak voltak, de a létrehozott intézkedések a végrehajtás szférájában – a megfelelő tárgyi és szellemi feltételek híján – már csupán az ártalmatlanná tételt, a fizikai elszigetelést, az elrettenést szolgálták.

A börtönügy jogi környezete a két világháború között lényegesen nem változott. A rezsim jogfolytonosság-eszményének megfelelően e területen sem törekedtek valamiféle újraszabályozásra, csupán kisebb, korrekciós kiegészítéseket eszközöltek. A leglényegesebb változások a rabmunkáltatás körül történtek, amelynek fő vonása az első világháborút követően az ipari jellegűről a mezőgazdasági termelésre való áttérés volt. Az ipari központjainak jelentős részét veszített Magyarország gazdasága is agrárjellegűvé formálódott. Növelte az agrárgazdaságok létrehozásának fontosságát a háborút követő közellátás, ezen belül pedig az igazságügyi kormányzatnak a börtönügy-ellátási nehézségei is. Az érvek között jelentősen nyomott a latban, hogy a letartóztatott népesség közel negyven százaléka a mezőgazdasággal foglalkozók köréből került ki.⁷ A változásokkal összhangban, az Igazságügyi Minisztériumban külön ügyosztály alakult a büntetés-végrehajtás gazdasági ügyeinek intézésére, az új szervezeti egység célja főleg a rabmunkából befolyó jövedelmek fokozása lett. E cél előtérbe kerülése pedig egyértelműen alárendeltté tette a proaktív, bűnmegelőzési, büntetés-végrehajtási megfontolásokat.⁸

Összefoglalóan: a XX. század első felében az I. világháború befejezése, a trianoni békeszerződés utáni évtizedekben, a századforduló tájékán megindult börtönügyi depresszió tovább mélyült, sem az ország gazdasági helyzete, sem pedig az uralkodó kriminálpolitikai szemlélet már nem kínált lehetőséget a mégoly szolid börtönreformálásra sem. Tény, hogy a két világháború között a börtönügy az igazságszolgáltatás perifériájára szorult, anyagi és szellemi támogatottsága a korábbi évtizedekhez viszonyítva tragikusan visszaesett. *Ennek egyik szemléleti oka feltehetően abban keresendő, hogy Trianon után a nagyhatalmak felé a nemzeti kultúrfölény erőnyeit kihangsúlyozó politika a hazai bűnözést és az azzal összefüggő intézményi problémákat szégyenlősen paraván mögé rejtette, avagy szőnyeg alá seprerte. A honi börtönügy szakmai fejlődését ráadásul még az is nehezítette, hogy a leszerelt hadsereg számos főtisztjét a börtönök élére reaktiválták, amelynek következményeként a börtönélet erőteljes militáris vonásokat öltött.* Többek között ezekre az okokra is visszavezethető, hogy a század eleji, a nyugat-európai igazságszolgáltatásra termékenyítő hatású, a human tudományokat segítségül hívó reformista kriminálpolitika a hazai büntetés-végrehajtásunk gyakorlatában alig érzékelhető.

⁷ MEZEY Barna: Új határok között. Bv. a két világháború közötti Magyarországon. *Börtönügyi Szemle*, 1995. 3. 98.

⁸ U. o: 101.

2. 1945–1956-ig

A II. világháború befejezését követő első években a *koalíciós kormány* pártjainak teljes konszenzusán alapuló büntetőpolitika éle elsősorban a háborús és népellenes bűncselekményeket elkövetők ellen irányult. A népbírói jog és büntetési rendszere a háborúban kiábrándult tömegek támogatásával alakította ki represszív és reparatív jellegét. A rövid ideig főbüntetesként bevezetett internálás, majd kényszermunka-büntetés a romokban heverő ország újjáépítésének programjába kívánta bekapcsolni a háborús károkért felelős személyeket. A büntetőjog-tudományt érő ellentmondásos hatások egyfelől a polgári magyar büntetőjog-elmélet erőteljes európai elkötelezettségű hagyományaiból, másfelől egy új társadalmi-politikai berendezkedés büntetőjogát előkészítendő, a szovjet büntetőjog-elmélethez való közeledésből táplálkoztak.

1947–49-ben megindult az osztályjellegű, a proletárdiktatúra elnyomó funkcióját reprezentáló büntetőjog kiépítése. A modellt az ekkorra már kifejezetten paranoid sztálini büntetőpolitika és jogelmélet kínálta, ennek hazai átvétele mechanikusan, a tudományos elemzés mellőzésével történt. A Csemegi-kódex differenciált szabadságvesztési büntetési nemei, illetve az angol és ír progresszív szisztéma végrehajtása feltételrendszerének a XX. század első felében való fokozatos romlása a II. világháború éveiben és következményeként tovább súlyosbodott. 1947 őszétől a rabmunka – szovjet példa nyomán – a tervgazdálkodás, az extenzív termelés szerves részévé vált. Megkezdődött az ún. szocialista elítélt-munkáltatás szervezeti, dologi feltételeinek megteremtése, a rabgazdálkodás centralizálása, a büntető-intézetek mellett működő ipari üzemek és rabgazdaságok állami vállalatokká átalakítása. A sztálini büntetőpolitika térhódításával 1949-től megtörtént a büntetés-végrehajtás személyi állományának politikai szempontú teljes felváltása, ezzel a szakmai rátermettségnek a magyar börtönügyből hosszú időre szóló száműzése.

A Csemegi-kódexben foglalt büntetési rendszer teljes átalakítását az 1951. január 1-jén hatályba lépett Btá. végezte el azzal, hogy csak egyfajta szabadságvesztést ismert: a *börtönt*, ezzel megszüntette a korábbi szabályozás differenciált szabadságvesztés-büntetési nemeit és a végrehajtás progresszivitását is. A szabadságvesztés nemeinek – a korabeli büntetőpolitika szerint – „káros és szükségtelen sokasága” megszüntetése mögötti indok valójában az volt, hogy a büntetőhatalom szovjet mintára kívánta felhasználni a fogvatartottak munkaerejét az újjáépítésben, a munkaerőhiányban szenvedő, rendkívüli igénybevételt jelentő termelési folyamatokban, egyébként pedig a dinamikus emelkedő fogvatartotti létszám elhelyezésére amúgy sem állt rendelkezésre megfelelő számú intézet.

E korszak politikai hatalma az „agymosásnak” sajátos, radikális eszközeként alkalmazta a büntetőjogot és a börtönt. Honi büntetőjogunk a fordulat évétől, 1948-tól 1956-ig az egypártrendszerű, monolitikussá merevedő állami politika direkt irányítású eszközévé torzult, amely ugyan korszerű és hangzatos elveket képviselt, de gyakorlatában az osztályharc egyik előretolt bástyájaként a „szocializmus építésével szembe fordulók” megleckéztetését végezte el. Király Tibor erről a következőket írja: „A büntetőjog és alkalmazása töltötte be

azt a reménytelen szerepet, hogy őre legyen a tervteljesítésnek, hogy biztosítsa a szocialista tudat kialakítását, az önkéntes munkafegyelem diadalra jutását. Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy nem a társadalmi, gazdasági, hanem a büntetőjogi törvényeknek kellett vezérelniük a termelési folyamatokat és kialakítani az emberek meggyőződését.”⁹ *Hazai történetünkben ez a példa nélkül álló nyolc év azt eredményezte, hogy a büntetőjog évszázados garanciáinak legtöbbjét megszegték, és a törvényes formák betartásával, vagy sok esetben anélkül száz- ezrek váltak egy beteges büntetőhatalom martalékává.*

3. 1957–1989

A sztálini büntetőpolitikával való szakítás az 50-es évek második felétől lényegében a korábbinál joviálisabb büntető igazságszolgáltatáshoz való közeledést eredményezett. A *lenini büntetőpolitika téziseit felidéző kétarcú igazságszolgáltatás* egyfelől a politikai ellenfelekkel szembeni könyörtelenséget, másfelől azonban a „dolgozó osztályhelyzetű” bűnelkövetőkkel szembeni segítő-nevelő szándékot kívánta kifejezésre juttatni. Előbbi funkciójában az 1956-os forradalom aktív résztvevőivel és az „osztályidegenekkel” szemben történelmünk egyik legvéresebb leszámolását végezte el. A tudatosan és indokolatlanul alkalmazott terror mellett az 1957. június 29-i országos pártértekezlet ugyanilyen tudatosan élt a megbocsátás eszközével azokkal szemben, „akik bűncselekményeik népellenes voltát felismerve és megbánva készek és képesek segíteni az imperialisták és a hazai ellenforradalmárok népellenes törekvései elleni harcban”. Ez utóbbiakkal mint megtévedt vagy megtévesztett dolgozókkal szemben a büntetőpolitika megelőző, javító, nevelő tevékenységet tűzött ki célként. A konszolidációra törekvés jelent meg 1959 novemberében az MSZMP VII. kongresszusának határozataiban, amely az igazságszolgáltatás döntéshozóit arra inspirálta, hogy a büntetés-végrehajtás területén is gyorsítsanak az „elbitangolt” dolgozó osztályhelyzetű elkövetők visszatérésében, amikor a nevelést intézményesítették a büntetés-végrehajtási rendszeren belül.

A magyar büntetőügynek az állami szervek rendszerében elfoglalt helyét illetően jelentős döntés született 1963-ban: a *Belügyminisztérium szervezetéből az igazságügyi miniszter irányítása és felügyelete alá került*. Az átszervezésnek elvi jelentőséget az adott, hogy a büntetés-végrehajtás így az igazságszolgáltatás szervezet-rendszerébe és helyeselhető szándéka szerint annak folyamatába illeszkedett be. Ez a beilleszkedés, mint azt a következő évtizedek gyakorlata is bizonyította, már nem volt könnyen bejárható. A XX. század első felétől a társadalom megnövekedett feszültségeinek egyre erőszakosabb kezelése következtében a hazai büntetőügy mind szellemében, mind szervezeti felépítésében távolodott az igazságszolgáltatás szervezetrendszerétől, és egyre markánsabb rendvédelmi arculatot öltött. A Horthy-korszakban elkezdődő és a II. világháború utáni évtizedben tovább militarizálódó büntetés-végrehajtási szervezet 1952-től 1963-ig már jobban megtalálta helyét a rendőrség, határőrség mellett, mint az ügyészi, bírósági szervezetrendszerben, az igazságszolgáltatás részeként.

⁹ KIRÁLY Tibor: *A büntetőhatalom korlátai*. Akadémiai székfoglaló. Budapest, 1988. Kézirat. 14.

A 60-as években a büntetőpolitikát is formáló kriminológiai gondolkodás elvileg elfogadhatóvá és a büntetés-végrehajtás számára kötelezővé tette tevékenysége bűnmegelőző, proaktív szerepét. Ez az elvárás a 70-es évek végéig markánsan, a 80-as években árnyaltabban jelen volt a jogi szabályozás síkján, anélkül azonban, hogy ennek gyakorlati megvalósítási feltételei biztosítottak lettek volna. A valóságos viszonyok ellene hatottak a szakmai célszerűség követelményeinek. A szakterület tartós alulfinanszírozottsága miatt kialakított válságkezelő centralizáció az anyagi és a humán erőforrások takarékos elosztására, kiadagolására volt hivatott, de mellékterméke a bénító túlszabályozottság, a militáris hierarchia megcsontosodása, az élő erők (személyzet, fogvatartottak) falanxterizálása, elszemélytelenítése volt. Amennyire diszfunkcionálisan hatott ez a szervezeti centralizáció a végrehajtás elsődleges céljára – az elítéltek személyiségének formálására –, annyira sikeresnek bizonyult a rendkívüli események, az intézetek belső életét, rendjét, fegyelmét veszélyeztető jelenségek elfojtásában.

A 79-es kodifikáció szellemisége, az átnevelési ideológia feladása kifejezte a büntetőpolitika döntéshozóinak azt a szemléletváltását, hogy a szakma művelését realisabb alapokra kell helyezni, ebben a fejlesztési támogatások elmaradása miatti lelkiismeret-furdaláson túl nyilván szerepe lehetett az igazságszolgáltatási hatékonyság makacsul alacsony szintjének is. A politikai vezetés érdekeltsége a 70-es évek közepétől (Helsinki után¹⁰) a fogvatartás bánásmód-kultúrájának humanizálásában mutatkozott meg: a börtönkérdés a két világrendszer humanizmusának egyik összevetési pontja, társadalomdiagnosztikai mutatója lett, a hazai politika-csinálók igyekezete így különösen felélénkült a keleti blokkot nyomasztó „börtönstigmatizáció” csökkentésére. A 70-es évek közepétől meginduló vezetői generációváltás, a korábbi évtizedeknél magasabban kvalifikált értelmiségiek belépése a testületbe elősegítette a humán tendenciák igényelt erősödését, de lehetővé tette a szakma egyre bonyolultabb problémáinak kifinomultabb kezelését is, anélkül azonban, hogy az új vezetői generációnak a materiális feltételeket javító érdekérvényesítési törekvései számottevő eredménnyel jártak volna. A 80-as évekre a szakma vezetői tudomásul vették a szakma magára maradottságát, de addigra elsajátították a válságmenedzselés minden lehetséges fortélyát. Az új vezetői generáció számára az intézetek létfontosságú biztonsági feltételeinek fenntartása már nem csupán a belső erőszakra alapozható fellépés volt, hanem ezt célszerűnek és ígéretesnek látott kiegészíteni az intézetek „feszültségmentesítésére” irányuló törekvésekkel is. Ennek érdekében a korábbi, szükségtelenül merev és veszélyessé váló kincstári paternalizmus némi oldására került sor. E lassan oldódó légkörnek formálásában jelentős szerepe volt a „humán erőknek”, pedagógusoknak, pszichológusoknak, az intézetek belső életét szervező értelmiségiek empatikusabb szemléletének. A légkörnek ez az oldódása hallgatólagosan elfogadta

¹⁰ Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) 1975-ben Helsinkiben megtartott konferenciáján 35 ország írta alá a Helsinki Egyezményt. A záróokmány preambuluma, melyben a szerződő felek rögzítették együttműködésük alapelveit, külön fejezetet tartalmazott az emberi jogokról és az alapvető szabadságokról. A biztonság három dimenzióját, azaz a katonai egyensúly, a gazdasági kapcsolatok és az emberi jogi kérdések témakörét a záróokmány együttes kérdésként kezelte.

a fogvatartottak és a velük érintkező személyzetnek az azonos érdeken (a belső élet nyugalman) alapuló látens szimbiózisát, ami a hazai börtönügy rendszerváltozás-kori, megrázkódtatások nélküli „túlélésének” egyik titka.

Áttekintve a *Kádár-korszak börtönügyének szakmatörténeti jellemzőit*, megállapítható, hogy a fentebb elemzett időszakban az állam politikai és kormányzati szervei rendre felismerik és elismerik a büntetés-végrehajtás korszakos elmaradását, ezen belül mindvégig nyomasztónak tekintik az intézeti infrastruktúra avultságát, a 80-as évek elejéig a személyi állomány általános- és szakműveltségének alacsony szintjét. A helyzet javítására rendszeres gyakorisággal hozott politikai és kormányzati szintű döntések végigvitele azonban sorra megrekedt a döntéshozó, az Országos Tervhivatal és a Pénzügyminisztérium „Bermuda-háromszögében”, a határozatokban foglalt pénzügyi preferenciáknak csupán töredéke juthatott el a testülethez, azonban elvárták, hogy a működőképességet a büntetés-végrehajtás „belső erőforrásokból” biztosítsa. Az ebben az állandósuló helyzetben kialakuló válságkezelés és válságvezetés a büntetés-végrehajtás minden vezetői szintjének tartós és állandó próbatételt jelentő szakmai életformájává vált.

Az áttekintett Kádár-korszak szakmatörténeti konzekvenciáit még számos összefüggés vizsgálata alapján vonhatnánk le végérvényesen, de ami már eddig is körvonalazódni látszik, az a *börtönügy elhanyagoltsága a felelős politikai és állami szervek részéről. Az anyagi támogatás elmaradása, a hazai börtönügy permanens alulfinanszírozottsága éppúgy fakadhatott gazdasági kényszerítő körülményekből, mint szemléleti okokból. Az igazságszolgáltatás „mostohagyermekként” így magára hagyott büntetés-végrehajtás saját erejére, leleményességére, (fel)fokozott éberségére utaltatott. A korszak büntetés-végrehajtási vezetői jól vizsgáltak: a társadalom köznyugalmát érintő, biztonságát veszélyeztető rendkívüli események nem történtek (miközben számos, fejlett nyugat-európai államban börtönlázadások nyugtalanították a közvéleményt). A szakma sajátos csapdája: ha súlyos események fordították volna ide a figyelmet, a támogatás sem maradt volna el, igaz, ezért emberáldozatokat kellett volna hozni. De emberáldozatokat kellett hozni a „hősi” helytállásért is: a hazai börtönállapotok kíméletlen malmai a vezetők többségéből nem a szakma hőrszait, hanem az állandó stresszben kielegetett, kiábrándult, kifulladt, a szakmától idő előtt messze menekülő páriákat örölt. Mégis, e korszak különös nehézségeivel, de ugyanakkor a szereplők kemény helytállásával kiformalta a szakma poézisát: a testületi összetartozásnak, a napi nehézségek leküzdésének, a túlélésnek kis örömeiből összeérett „ez jó mulatság, férfimunka volt” élményét.*

4. 1989–2014

A politikai és gazdasági rendszer változása 1989-ben új reményeket ébresztett a büntetés-végrehajtás szakmai köreiben. A hazai büntető igazságszolgáltatásban egy európai orientációjú liberalizációs folyamat kezdődött, amely lehetőséget kínált 1993-ban a büntetés-végrehajtási

szabályozás harmonizálására, a nemzetközi kötelezettségeink és az Európa Tanács ajánlásai, különösen az 1987-es Európai Börtön szabályok adaptálásával. Sokat ígérő kísérletek indultak az európai alapelveknek – a normalizálás, a nyitottság és a felelősség elveinek – gyakorlati megvalósítására. A 90-es évek elejének közkegyelmi intézkedéseivel és a Btk. 1993-as módosításával további, a börtöncentrikus szemlélet ellen ható rendelkezések jelentek meg, *mindezek hatására a fogvatartotti populáció számottevő csökkenése következett be*. A hazai börtönügy vezetése ekkor, a büntető igazságszolgáltatás punitivitásának rendszerváltozás előtti és utáni alakulásából joggal következtethetett arra, hogy a lecsökkent és megállapodott fogvatartotti létszám a jövőben kedvezően befolyásolja a szakmai munka minőségi paramétereit. A rendszerváltozás után az elítéltek emberi-önrendelkezési jogainak kiteljesedése szükségessé tette a korábbi börtönmodell olyan átalakítását, amelyben a pozitív, a visszailleszkedést segítő hatásrendszer alkalmazása *az elítéltek együttműködését feltételező szolgáltatássá* válik. Ez utóbbi folyamatban a „nevelés” korábbi fogalomtartalma kiüresedett, helyette más fogalmak, mint a szociális gondozás/kezelés, a reintegráció fogalmi léptek.¹¹ Jelentős eredménynek volt tekinthető az a párbeszéd, amely a társadalmi közvélemény és a szakma között kialakult, reményteljesen újjáéledtek azok az egyházi- karitatív és társadalmi szervezetek, amelyek az intézetek falain belül és azon kívül segítséget nyújtottak a büntetés-végrehajtás céljainak megvalósításában. *Már a 90-es évek közepén nyilvánvalóvá vált, hogy az új társadalmi rendszer költségvetési terhei és prioritásai nem teszik lehetővé a büntetés-végrehajtás materiális feltételeinek javítását, sem a 100-120 éves intézeti infrastruktúra modernizálását, sem a személyi állomány egzisztenciális feltételeinek javítását.*

A 90-es évek végén a büntetőpolitika represszív irányú fordulatával a jogalkotó a társadalom érületére hivatkozva számos, jelentős szigorítást vezetett be, és mindenekelőtt azt üzentte, hogy büntetőjoggal lehetséges – sőt, azzal célszerű és szükséges – kezelni és megoldani bizonyos társadalmi problémákat. 1998-tól a hazai kriminálpolitika növekvő mértékben „átpolitizálódott”, a lakosság biztonságérzete növelésének hangsúlyozása mellett. A büntetés-kiszabási gyakorlat módosulása következtében az elítélések és *a végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték számának jelentős növekedése kezdődött el*. Az amúgy is tetemes materiális deficittel rendelkező büntetés-végrehajtás ebben a represszív periódusban szükségszerűen reaktívvá vált, ami azt jelentette, hogy tevékenysége lehetőségeinek minimumán, csupán a biztonság, a rend, a fegyelem fenntartására koncentrálna erőforrásait, kevésbé volt képes és alkalmas bűnmegelőzési funkciót ellátni, ugyanakkor ez a helyzet fokozottan előhívta azokat a krónikus működési zavarokat, amelyek a *hazai büntetés-végrehajtási intézetek férőhelykapacitásának akut problémájából fakadnak*.

A 2002. évben hivatalba lépett új igazságügyi kormányzat szükségesnek tartotta a 98-as novella szellemében fogant minden büntető tárgyú intézkedés és intézmény felülvizsgálatát. Ezen intézkedések egyik elemeként született meg és lépett életbe a *Btk. módosítása a 2003. évi II. törvénnyel*. A 2003-as novella kompromisszumos jogszabály volt, amely a társadalmi

¹¹ A rendszerváltozás utáni büntetés-végrehajtási kodifikációs munkálatok tervezeteiből a „nevelés” kifejezés kimaradt.

érület és a liberalizált kriminálpolitika közötti távolságot igyekezett csökkenteni. Új intézmények jelentek meg a büntető igazságszolgáltatásban: az áldozatsegítés, a jogi segítségnyújtás és egységes szervezetbe foglalt pártfogó felügyelet.¹² Az igazságügyi kormányzat erőfeszítéseket tett a *börtönnépesség csökkentésére*, az ítélkezési gyakorlatban érzékelhetővé vált az elterelésnek és az alternatív szankciók alkalmazásának növekvő súlya, nőtt az elítéltek fluktuációja is. A fogvatartotti létszám csökkenésének és az új beruházásoknak (Tiszalök, Szombathely) együttes hatására az intézetek többségének túlzásúfolttsága 2007-ig csökkenőben volt. A létszámcsökkenés ellenére továbbra sem látszott megoldhatónak a szabadpiaci körülmények között az elítéltek munkával foglalkoztatása, a gazdasági társaságok rentábilis termelésének és szervezetének korszerűsítése.¹³

Az ezredforduló után a büntetés-végrehajtási szervezet egyre súlyosbodó gondja a sokrétű feladat ellátásához szükséges *személyi állomány biztosítása, felkészítése, megtartása lett*. A nemzetközi ajánlások következetesen előírják a börtönszemélyzet kiválasztásának három alapelvét: az erkölcsi feddhetetlenséget, az emberi és a szakmai rátermettséget.¹⁴ A szakma permanens problémája az, hogy *a büntetés-végrehajtás személyi állománya munkáját kedvezőtlen munkakörülmények között, és az elvégzett feladatokkal arányban nem álló jövedelmi viszonyok között kénytelen ellátni*. A létbizonytalanság fokozódásából következő pályaelhagyásokat mutatja, hogy a nyolcvanas évek második feléhez képest a kilencvenes évek közepére és 2003 és 2007 között rendkívülivé vált a fluktuáció mértéke.¹⁵

A 2010-es kormányváltás a büntetőpolitika újabb represszív fordulatával és a börtönnépesség megnövekedésével járt.¹⁶ A Belügyminisztérium felügyelete alá került büntetés-végrehajtási szervezetnek a korábbi évtizedekben felhalmozódó, megoldásra váró gondjai halmozottan hárultak a belügyi vezetésre. Egyre sürgetőbben merült fel a büntetés-végrehajtás szabályozásának korszerűsítési igénye, elodázhatatlanná az intézeti infrastruktúra bővítésének és modernizációjának, az öfenntartás és az önellátás biztosítása érdekében a fogvatartotti foglalkoztatás rentábilis kiszélesítésének szükségessége. Az új, a korábbinál terjedelmesebb *büntetés-végrehajtási kódex* kodifikálásának munkálatai 2011-ben megindultak, és a törvényhozás szokatlan gyorsasággal már 2013 végére megalkotta a 2013. évi CCXL.

¹² Lásd: a pártfogó felügyelet rendszerének átalakításáról szóló 2003. évi XIV. törvényt, a jogi segítségnyújtásról szóló 2003. évi LXXX. törvényt, a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvényt és az Igazságügyi Hivatalról szóló 144/2005. (VII. 27.) kormányrendeletet.

¹³ Az ezredforduló utáni hét évben a fogvatartottak munkával foglalkoztatottsága átlagosan 44-46%, ebből az elítélteké 60% körüli volt.

¹⁴ Lásd: Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (97) 12. sz. ajánlását a büntetések és szankciók végrehajtásában érintett állománnyal kapcsolatban, valamint az 1987-es és a 2006-os Európai Börtönszabályokat.

¹⁵ A 2003. és 2007. évek között távozóik létszáma összesen 4366 főt érintett, ami azt jelentette, hogy a Büntetés-végrehajtási Szervezet személyi állományának 53%-a kicserélődött.

¹⁶ 2010. december 31-én a fogvatartotti létszám 16 328 (telítettség: 132%); 2011: 17 210 (137%); 2012: 17 414 (139%); 2013: 18 439 (146%).

törvényt. A 2015. január 1-jén hatályba lépő bv. kódex számos rendelkezése feltételezi a végrehajtás infrastruktúrájának jelentős és a megvalósításhoz nélkülözhetetlen fejlesztését, elsősorban a férőhelyek bővítését, mert a kialakult zsúfoltság önmagában is nehezíti a fogvatartás törvényes, szakszerű, humánus és a sikeres társadalmi reintegrációt szolgáló gyakorlatának érvényesülését. Az infrastruktúra korszerűsítéséhez, az új jogintézmények bevezetéséhez, a személyi állomány létszámfejlesztéséhez egy átfogó, nagy volumenű fejlesztési program készült el.¹⁷ A belügyi kormányzat a fogvatartottak munkával foglalkoztatási reformjának egyik útjaként a veszteséges termékeket gyártó gazdasági társaságok termelési struktúrájának a büntetés-végrehajtás ellátási rendszerébe kapcsolását instruálta. Egy 2011. júliusi kormányrendeletben megfogalmazott szervezeti szintű önellátás és szélesebb körű, a rendvédelem és az államigazgatás szerveit érintő ellátási tevékenység lehetővé tette a munkáltatott fogvatartotti létszám lassú növelését.

Mindazok, akik a hazai börtönügy közelmúltjának részesei, jelenének formálói, aktív résztvevői, tudományos művelői, vagy csupán szimpatizánsai vagyunk, őszinte reménységgel fordulunk a szakma immár sokadik, elvetélt modernizációs próbálkozása után a jelenlegi felé. Úgy tűnik, a börtön még jó ideig az állam büntetőhatalmának egyik fontos rekvizitumaként fog örködni a társadalom védelmén, az igazságszolgáltatás intézményeként. Hogy milyen hatékonysággal, az a társadalom és az állam (be)fogadókészségén múlik: továbbra is fintorgó távolságtartással mostohagyerekeként kezeli, avagy édes gyermekei közé karolja fel, ahova egykoron, a XIX. század utolsó harmadában tartozott. Ezért is fordul most különös figyelem a hazai börtönügy egy újabb korszakváltása, szakmai talpra állításának szándéka felé.

¹⁷ 2014–2016-ig közel 30 milliárd forintos kiadási többlettel 3500 fős férőhelybővítés és 1200 fős személyiállomány-létszámfejlesztés tervezett.

◀ Tömlöcök őrzése

Adalékok a büntetés-végrehajtás személyzetének reformkori történetéhez

Közismert, sokszor elemzett változása a magyar büntetés-végrehajtás történetének a fogházjavító mozgalom reformkori megszületése és harca a korszerű, emberséges börtönökért. Az erősen politikai indíttatású, a tömlöcöt mint avított feudális szimbólumot az átalakulásért vívott harc egyik célpontjává emelő irányzat a magyar tömlöcügy alapvető átalakítását követelte. A büntetési filozófia és a végrehajtás gyakorlatának gyökeres változtatását igénylő új eszmék elsősorban a büntetési szisztéma humanizálását érintették.

Eötvös József, a reformerek egyik vezéralakja mindenkinél kifejezöbben fogalmazta meg a fogházjavító mozgalom fő célját. „A’ tömlöczök’ jobbítása nem abban áll, hogy a’ rabok’ anyagi jóléte, ’s kényelmessége nevelkedjenek, hanem abban, hogy gondatlanság által semmivel többet ne szenvedjen senki, mint mire ítéltetett, de hogy azt mindig, ’s mindenütt egyformán szenvedje, – távol legyen tőle minden kényelem, minden öröm, mellyet jobb étkek, erősebb italok ’s más anyag gyönyörűségek néki szerezhethének, de távol legyen egyszersmind minden, mi életét veszélyeztetheti, vagy őt olly sanyargatásoknak teszi ki, mellyeket sem ő, sem a’ bíró, midőn ítélt, előre nem láthatának, ’s mellyek a börtön’ homályába temetve senkinek például nem szolgálván, haszontalanok. A’ tömlöcz büntetés maradjon mindig, de ne váljék soha kínzássá, mellynek nagysága sem a’ rab’ gonoszságától, hanem őrzője’ embertelenségétől függ.”¹ Ez a „magyarrá fordított” howardi gondolat tartalmaz egy olyan szempontot, mely a börtönrendszerek, a börtönépítések és a javíthatóság körül forgó hazai szakmai-politikai polémiában kevésbé került a figyelem fókuszába: az őrszemélyzet minősége mint egyfajta garanciája a célszerűen végrehajtott szabadságvesztés-büntetésnek.

Eötvös a feudális-rendi gyakorlat alapvetésével fordul szembe, amikor hitet tesz a szabadságvesztés-büntetés modern értelmezése mellett, s elutasítja a fogvatartás kínzó jellegét. Egyben az őrszemélyzet minőségére figyelmeztet, amikor egyértelműen annak minőségével köti össze az általa favorizált követelmény teljesülését. (Ahogyan Balla Károly is fogalmazott: „A’ büntörvények czélszerűségétől függ a’ polgári személyek ’s vagyonok bátorsága, de a’ büntetési eszközök és eszközlők minőségétől a’ büntetések sikere.”²) A korszak politikai polémiáiban és a szakmai érvelésekben ennek ellenére kevés szerepet szántak a szerzők

¹ EÖTVÖS József: *Vélemény a’ fogházjavítás’ ügyében, Ns Borsod Vármegye’ ebbéli küldöttségéhez.* Pest, 1838. 18.

² BALLA Károly: *Vélemény a büntetésmód javítása iránt.* Pest, 1841. VI.

a személyzetnek, pedig az elgondolások, melyek a „társaság hasznos tagjaként” kívánják visszavezetni a bűnelkövetőket a társadalomba, nem teljesülhettek a felügyelők és örök szemléletváltása nélkül. Amikor az a megfogalmazott célkitűzés, hogy a rab „józan fenyték 's erkölcsi oktatások által a' mennyire lehet, az erény' ösvényére vissza hozatassék”,³ fel kell tételeznünk a józan fenytéket foganatosító és az erkölcsi oktatásokra képes személyzet létét.

Örszemélyzet

Az őrzést biztosító állomány a reformkorban a vármegyei hajdúk, hatósági pandúrok körét jelentette. (A vármegyei hajdúk gyalogos katonák közül felfogadott, őrszolgálatot ellátó szolgálattevők voltak, a pandúrok bűnüldözéssel foglalkozó fegyveres egység tagjai, akik idők során a tömlöc őrzésében is részt vettek.) Alkalmazásuknak jellegzetes vonása, hogy őket egyszersmind a vármegyei fegyveres szolgálat egyéb területein is feladatokkal látták el. Így őrizték a megyei pénztárt, a vármegyei tisztségviselők szolgálatát is ellátták, biztosították általában a vármegyeháza őrzését, ünnepi vagy közgyűlési alkalmakkor parádéztak és dísz-őrséget álltak.⁴ Ez a megosztottság, különösen eseményterhes időkben, komoly problémákat okozott az őrzésbiztonság garantálásában. Nem is szólva a rekrutáció bizonytalanságáról, lehetséges bázisáról: a kiszolgált hadfiak és a szolgálatból szélnek eresztett katonák, munkanélküli cselédnép köreiről.

A fentebb említett elvi tételezés Eötvös munkájában nem vont maga után konzekvens gyakorlati következtetést. Ugyanis a célszerű és a fogházjavítók által körvonalazott elvárásokat teljesítő intézményt két feltétel meglétekor látja megvalósíthatónak. „Jól alkotott igazgatás, 's célirányos épület.”⁵ Az igazgatás javítása kapcsán azonban az örökről csak annyiban szól, amennyiben azokat a kinevezés szempontjából a főkormányzóhoz rendeli. Nem számol az őrszemélyzet megújításának lehetőségével, feltehetően ezért nem is szól a vele szemben támasztandó követelményekről. Hacsak nem tekintjük annak a műve „toldalékában” közölt connecticuti fogház szabályainak „negyedik osztályában” megfogalmazottakat. Az örökről szóló fejezet elvárja a connecticuti intézet őrszemélyzetétől, hogy úgy munkájuk során, mint szabad idejükben „mindenki iránt illő magaviselettel legyenek”, a látogatókat tisztelettel kezeljék, „hogy e' háznak jó híre” ne sérüljön. Ezen túl elvárás, hogy „tisztán és csinosan” öltözködjének, s fegyvereik legyenek mindig szolgáltra alkalmasak. A rabokkal való kapcsolattartásra csak egy tilalom utal a szabályzatban: a kormányzók tudta nélkül rabnak átadni vagy attól átvenni semmit sem szabad. Az Általános szabályok fejezetben ezt a tilalmat kiterjesztette a szabályzat alkotója valamennyi fogházi hivatalnokra és tisztviselőre, tovább részletezve a rabbal tartott meg nem engedett kapcsolatok körét: a rabbal adásvételt

³ EÖTVÖS: i. m. 30.

⁴ BERTA Gyula: *Betyárok, hóhérok, börtönök Somogyban*. Kaposvár, 2002. 303.

⁵ EÖTVÖS: i. m. 44.

bonyolítani, vele szerződésre lépni, vele engedékenyebben bánni, tőle vagy családjától ajándékot vagy jutalmat elfogadni, beleértve a hivatalnok vagy tisztviselő familiáját is. Figyelemre méltó a szeszes italok fogyasztásának tilalma – nem csupán a rabokra, de az intézet tisztviselőire vonatkozólag is.⁶

A fogvatartottakkal való bánásmód vonatkozásában a testi büntetést érinti a hetedik rész szabályozása, miszerint a főkormányzó kizárólagos hatáskörébe tartozik a testi büntetés kiszabása és foganatosítása, a többiek „csak magokat védőleg verhetik meg a foglyot”.

Eötvös többnyire elvi megközelítésével szemben Hegedűs Sándor Vas vármegyei főmérnök és táblabíró, dolgozó intézeti aligazgató kísérletet tett az előljárók, örök és felvigyázók kötelességeinek pozitív összefoglalására. Miután Hegedűs alaptétele, hogy „nálunk a' fogházak majd nem a' megromlott erkölcsök' szemét-házai, hová egy időre kihányatik a' társasági életet megvesztegető rodhadt rész, hogy ezen házban többnyire mint gonoszság' iskolájában henye élet unalmi között egymást tanulva még rendszeresebben megtanultassék a' gonoszság a' status költségén”,⁷ a megoldást is ebben az irányban kereste. Gyakorlati tapasztalatai alapján vallotta, hogy a gonosztevők javító intézeti megnevelésének, a munka gyakorlattá válásának, a jó magaviselet szokásszerű tanúsításának alapfeltétele az intézetben uralkodó munkásság, csendesség, igazságos felügyelet, erkölcsös kezelés és rendíthetetlen pontosság. Ez pedig akkor lehetséges csak, ha a börtönök felvigyázója „nem csak erkölcsös és egyenes szívű ember... hanem ezen tulajdonival szoros és szent kötelesség teljesítést elegendő tapasztalással párosítson, 's mi legszükségesebb, figyelmezzon a' természet törvényein épült emberkormányzásra.”⁸ Hegedűs a személyzet egyéb részét „alvigyázónak” nevezve, tőlük is elvárja az erkölcsös, emberséges életvitelt. Eötvös munkájának hatását tükrözi, hogy Hegedűs a javító intézet szabályai között megfogalmazott „Általános rendszabások” fejezetében szinte szóról szóra vette át az Eötvös által fordított és publikált, a tisztviselők magatartásra vonatkozó connecticuti szabályokat, beleértve a szeszesital-fogyasztás tilalmát is. Az auburni hallgató rendszer példáját érhetjük tetten abban a rendelkezésben, melyet a vármegye a dolgozó intézet szabályai közé emelt: hogy ti. sem az örök a rabokkal nem válhatnak szót, sem pedig a rabok nem ereszkedhetnek egymással beszélgetésbe, ezt az öröknek azonnal meg kell akadályozniuk.⁹ Összhangban áll ez a megoldás a kor általános bírálatával, mely a tömlöcökben a bűn iskoláit látta: „...az ilyen fogság, hol 40-60 rab kor és bűn' megválasztása nélkül van összecsoportosítva s hol azoknak nappal és éjjel szabad társalkodás engedtetik; erkölcsi tekintetben a legkárhuzatosb.”¹⁰

⁶ A' connecticuti fogház' szabályai In: EÖTVÖS: i. m. 55., 59–60.

⁷ HEGEDŰS Sándor: *Tekintetes Vas Vármegyének Szombathelyen újan épített börtönei' 's abban felállított javító intézet' története. Kezdetétől tökéletes kifejléséig, jelen állapotával együtt.* Kőszeg, 1841. 9.

⁸ HEGEDŰS: i. m. 21.

⁹ HEGEDŰS: i. m. 57.

¹⁰ SZEMERE Bertalan: *A büntetésről, 's különösebben a' halálbüntetésről. Törvénytudományi pályamunkák.* Első kötet. Buda, 1841. 94.

A rabokkal kapcsolatos „erkölcsös” viszony tartalmi lebontása egyezik a „Fogházjavításban” közöltekkel. Megjelenik viszont egy új aspektus Hegedűs munkájában: az előljáró (kormányzó) kötelezettségévé teszi arról gondoskodni, hogy „a’ rabokkal emberileg bánjanak, és ok nélkül őket ne zaklassák.” Izgalmas az a megközelítés, mely a főkormányzó feladat körét körvonalazva (soha ne feledje el, hogy az intézet a rabok megjobbítására alapított) előírja számára a „nyájas méltósággal” kiadott parancsnoklást, a „szilárd szerénységgel” teljesítendő feladatokat, melyet – Hegedűs szerint – csak akkor realizálhat teljesképpen, ha „magát azok [ti. a rabok] elleni minden indulatosságoktól, és haragos fellebbanásoktól” megtartóztatja.”¹¹ A rabokkal szembeni bánásmód másik újszerű vonása a nemes és nem nemes közötti különbségtétel megszüntetése. A nemes foglyokat ugyanolyan elbánás alá rendeli, mint a közrendűeket, a haja lenyírásától az intézeti egyenruha kötelező viseléséig. Azt hiszem nem túlzunk, ha ezt forradalmi változtatásnak ítéljük.¹²

Az alvívgyázókkal szemben azonban újabb igényt is megfogalmaz: miután a szombathelyi rabdolgoztató ház beosztottairól szól, elvárja az intézetben gyakorolt mesterségek ismeretét, hiszen nem csupán örködniük kell a fogvatartottak felett, hanem példát mutatva irányítani munkálkodásukat is.

Ami Hegedűs megközelítésében újszerű, az a praktikus szempont, melyben már az intézeti személyzet társadalmi pozíciójával kapcsolatos gondolkodás átalakítását tűzi célul. Kevesen fogalmazták meg ilyen élesen az intézeti és őrszemélyzet társadalmi megbecsültségének hiányát, mint a szombathelyi főmérnök. Akkor várható érdemi fordulat a fogházjavítás ügyében, ha – mint írja – „egyszer hazánkban is annyira el fog terjedni a’ míveltség, hogy az illyes intézetek fölügyelését elvállalni szégyen nem leend”. Azért a műveltség mellett szükségesnek látja a reputáció szempontjából a megfelelő jövedelmet is. Ha a személyzet becsületes és elegendő fizetéshez jut, ha az elegendő a megélhetéshez és más segedelemre nem szorulnak majd ők és családjuk, akkor jogos lesz úgy a személyzet, mint a társadalom felé megfogalmazódó kívánalmak megigénylése. A „vármegye szolgálóinak” azonos fizettségével az örök javadalmazását összevetve kénytelen leszögezni, hogy a két munka közötti nehézség és az ezzel együtt járó költségek messze az örök rovására billentik a mérleget.¹³ A Vas vármegyei aligazgató ebben a tételében egy ősi problémát feszeget, mely a börtön általános társadalmi megítéléséből, a tömlöc őrzését vállalók társadalmi rangjából, alacsony presztízséből következett a tömlöcrezsim minőségére. Balla Károly Pest vármegyei kapitány csatlakozott ehhez az állásponthez, s világossá tette, hogy a megbecsülést növelő, vagyonosabb és tekintélyesebb nemesek csak akkor fognak vállalkozni börtönök igazgatására, ha a hatóságok megfelelő feltételeket nyújtanak hozzá. „E bajon azonban könnyű segíteni; mert feltételek, hogy jó fizetésért majd birtokos emberek is készek leendenek börtönészkedni, miután ezen hivatal végrehajtói kormányra emeltetnék.”¹⁴

¹¹ HEGEDŰS: i. m. 22–23.

¹² HEGEDŰS: i. m. 30.

¹³ HEGEDŰS: i. m. 22., 27.

¹⁴ BALLA: i. m. 117.

Ennek okán, bár tartózkodni kíván az „ismeretes hiányok” számbavételétől, Hegedűs nem tudja megállni, hogy ne rajzolja meg az intézeti hajdúk sorsát, munkájuk nehézségeit. Az őrök ugyanis folyamatosan, két hónapig, 24 órás szolgálatban állnak, négy heti pihenő-
idővel, amiről azonban bármikor berendelhetők, ha a szükség úgy kívánja. Mindeközben a vármegye szolgálói (kik közé fizetési szempontból tartoznak a tömlöci hajdúk) a tisztviselők mellé beosztva, azok környezetében élve sem szállásgonddal, sem étkezési költséggel nem találkoznak, életrendjük igazodik azokéhoz, akik mellé kirendelték. Nincs gondjuk a rabokkal, nem találkoznak gonosztevőkkel, nem kell állandó feszültségben élniük. Ennek orvoslására javasolja Hegedűs, hogy a tömlöc- és fogházőrzés ne legyen speciális feladat, hanem valamennyi vármegyei szolgálatban álló fegyveres napos váltásban lássa el a fogvatartottak őrzését.¹⁵

Fogházigazgatás

A reformkor vármegyei tömlöcigazgatása többnyire azonos képet mutat az országban. A negyvenes években a rabokra, a tömlöcökre és a fogházjavítás eredményeképpen itt-ott létesített rabdolgoztató házakra a főfelügyeletet a vármegyei törvényszék gyakorolta. Pontosabban a törvényszék hivatal szerinti elnökei, a másodalispánok. Így a szakigazgatás az alispáni hivatal útján valósult volna meg¹⁶, ha az alispánok elfoglaltságába belefért volna e tevékenység. Így a börtönök közvetlen ellenőrzése többnyire a tisztí főügyész kezébe került, akik azonban leginkább a vizsgálati rabok elhelyezésével törődtek.¹⁷ Pest vármegyében például a tisztí főügyvéd (a tisztí ügyész) feladata az volt, hogy a káplár, a tömlöctartók és a hajdúk számára rendszeres eligazítást tartson, s azon (minden fenyítő törvényszék tartása előtt) „minél elevebb emlékezetben lehessen előttök, a’ számokra kidolgozott utasítást...valame-lyik alügyvéddel felolvastatja”.¹⁸ A tömlöcök és rabdolgoztató intézetek legközvetlenebb irányítása és ellenőrzése így a várnagy (máshol porkoláb, főstrázsamester, várkapitány, kapi-tány, vármegye hadnagya) feladata volt.¹⁹ A Pest vármegyei főkapitány mint a megyeház épületeinek felelős gondnoka a fogházakat és kórházakat is ellenőrizte. A rabokról naponta köteles volt az alispáni hivatalnak jelentést tenni, egyébként pedig kötelességei közé tarto-zott, hogy a „középponti orvossal” vagy a seborvossal hetente legalább két alkalommal egészségügyi ellenőrzést tartson a tömlöcökben. A vizsgálat során napvilágra került az „egészségnek ártalmas tisztátalanságot, akár rendtelenséget” jelentenie és megszüntetéséről

¹⁵ HEGEDŰS: i. m. 28.

¹⁶ RÁCZ János: *Tekintetes Nemes Borsod Vármegye közönsége által felállítani kívánt Rabdolgoztató intézet javallata szerkesztésére kirendelt Biztossági tudósítás*. Sáros-Patak, 1834. 13.

¹⁷ TÓTH Mór: *Tanulmányok a börtönügy terén*. Eger, 1874. 13.

¹⁸ NYÁRY Pál (szerk.): *Javallat Pest megye’ közigazgatási rendszere iránt*. Készíté egy kebelbéli küldöttség. Pest, 1840. 60.

¹⁹ BERTA: i. m. 304.

azonnal intézkednie kellett. Ez a vizsgálat biztosított lehetőséget a raboknak, hogy „valamely fogvatartásról vagy sérelemről panaszkodnának”. Saját hatáskörben intézkedhetett vagy jelentést készített a főhatóságnak.²⁰

A fogházigazgatásra nézve mintha megbicsaklana Eötvös fogházújító gondolata, s az idevágó javaslata már politikai megfontoláson alapul. Károsnak és veszélyesnek nevezve a külfönből származó elvek megvalósítását szolgáló új formák bevezetését, „véleményem szerint a’ legjobb administratio bizonyára az leend, melly az új rendszerhez alkalmazva, vármegyei formáinktól, a’ mennyire lehet, keveset távozand’ s így inkább jobbítás, mint valami új léssen a’ közönség előtt.”²¹ Ezért azután egyszerű indítvánnyal él: az eddigi, a tömlöcgy felügyeletével megbízott „felvigyázó alispány” helyébe válasszon a megyei közgyűlés fő-fogházkormányzót, a várnagy feladatait ellátandó pedig két al-fogház-kormányzót. Ezek a kormányzók „meglehet ugyan azon örök ’s tömlöcztartók’ segedelmével” realizálhatják a megújulás feladatát. A szerző a lényegi változást a nyilvánosságban (értsd: a vármegyei közgyűlés előtti nyilvánosságban) látja, mert hite szerint „adjuk a’ tömlöczigazgatóságot tárgyazó dolgoknak a’ lehető legnagyobb nyilvánosságot, ’s meglehetünk győződve, hogy annak hibái – ha nehogy néha ilyenek támadnának, hamar el fognak tűnni.”²² A tisztségviselők választása vármegyei hagyomány, ezen feltétel elől nem tér ki Hegedűs Sándor sem, sőt Eötvös nyomán ő is különös jelentőséget tulajdonít a nyilvánosságnak. „Az ottan történetek közhírré tétessenek – hogy mindenki ezeket tudhassa; mert csak így lehet reményleni, hogy a’ ne talán becsúszható hibáknak a’ közvélemény bírāja ’s ellenőre lévén, az intézet célirányos sikerét elérjük.”²³ A Vas vármegyei aligazgató a belső szervezeti átalakításra nézve is Eötvös követője, híve a fogházügyet egy személyi felelősségre összpontosító főkormányzói intézménynek. Ugyanakkor nem világos, milyen viszonyt lát a főkormányzó személye és az alispáni hivatal között, hiszen egyes helyeken az alispáni hivatal „főkormányzóként” felügyelné a fogházi dolgozató tevékenységet. Némi engedménnyel nem a várnagy helyébe választott alkormányzót javasol, hanem azonosítja a két pozíciót és a várnagyot alkormányzóra kereszteli át. Fenntartani indítványozza a kulcsári hivatalt, lehetőség szerint hadseregből átigazolt, kiszolgált őrmesterek meghívásával. Ez azt a hagyományos szemléletet igazolja vissza, hogy az őrzés fegyveres, katonai feladat. Feladatává teszi a kulcsárnak azt is, hogy az öröket fegyelemre szorítsa, fegyvergyakorlásban oktassa.²⁴ Új alkalmazottként regisztrálja az igazgató mestert (számadó-könyvelőt) és az írástudó főlvigyázót. Utóbb a vármegye a „rab felügyelő” poszt létesítését nem engedélyezte, ezért Hegedűs újra folyamodott a dolgozó házi felügyelő (gazdatiszt) pozíciójának létrehozásáért. Megalkudva a helyzettel táblabírákat javasol felügyelőként bevonni az írá-

²⁰ NYÁRY: i. m. 103.

²¹ EÖTVÖS: i. m. 45.

²² EÖTVÖS: i. m. 46.

²³ HEGEDŰS: i. m. 21.

²⁴ HEGEDŰS: i. m. 27.

nyító munkába.²⁵ Vagyis az ő intézetigazgatási képe, bár némiképp ráhangolódik az Eötvös elgondolására, még közelebb áll a hagyományoshoz, a vármegyeihez.

Borsodban a tervezett rabmunkáltató ház igazgatására kinevezendő személy iránt komoly feltételeket fogalmazott meg a közgyűlés. A bizottsági munkálat alapján elfogadott tervben a következő szerepel: a kormányzó (a későbbi döntés értelmében főbiztos) legyen „a közbizodalmat már megérdemlett, ’s meg is nyert, szép és rendíthetetlen karakteréről ’s a’ közjó eránt való buzgóságáról esméretes, mély belátású, ’s gazdasági esméretekkel felruházott és köz tiszteletben álló Férfú”.²⁶ Fontos információ az intézet pozicionálására a vármegyei hivatalok között, hogy a bizottság a Rabdolgoztató Ház Kormányzójának főszolgabírói címet ajánlott meg.²⁷

Balla Károly Pest vármegyei kapitány, megyei táblabíró Eötvösnél merészebben nyúlt a büntetés-végrehajtási szervezet személyzeti kérdéseire. Tette ezt azért is, mert a büntető javaslatokat kidolgozandó bizottság munkálkodásának idején, akkortájt publikálta tanulmányát, amikor még a börtönügyi törvénytervezet főbb elemei tárgyalás alatt álltak. Ismert, hogy a bizottság ún. kerületi börtönök felállítását vette tervbe. Ezen kerületi intézetek modellje szabad gondolkodás tárgya volt. Korábban még előkép formájában sem léteztek, a börtönügyi reformerek a legkorszerűbb európai és amerikai minták után képzelték el működésüket. Így az új teóriáknak gátja nem volt.

Balla a fogházigazgatás kérdésében egy középkori gyakorlatot és egy modern megoldást kötött össze, amikor is a bíróságok büntető tevékenységének áttekintése kapcsán indítványozta a végrehajtási bíró intézményének meghonosítását. Hogy világosan érthető legyen mondanivalója, eleve utalt a hóhér szerepkörére, aki az európai büntető gyakorlatban a bíróság egyik tagjának funkcióját vette át. Az a praxis, hogy ti. a bíróság egyik tagja hajtja végre a megállapított ítéletet (akár adott esetben a halálbüntetést is), akkor vált tarthatatlanná, amikor a feudális-rendi állam hatalmi expanziója és jogalkotási elvárásai nyomán megsokszorozódott a kivégzések száma, a halálbüntetés poena ordinariává vált.²⁸ Erősítette ezt a folyamatot az akkuzatóriusból inkvizitóriusba forduló peres eljárás tortúra iránti igénye, melyre szakosodott, élethivatásszerűen ezzel foglalkozó alkalmazottat kellett rendszeresíteni.²⁹ Az ősi hagyomány (mely a német szóhasználatban többek között a Scharfrichter, Nachrichter változatokban tovább is élt, s igazolta a hóhérfunkció eredetét³⁰) megalapozni látszott Balla indítványát a büntetés-végrehajtás bírójának létesítésére. Szerzőnk hivatkozik továbbá a magyar törvényes és szokásjogi praxisra is, mely szerint ítéletet csak bíró hajthat végre. Állítása

²⁵ HEGEDŰS: i. m. 41–42.

²⁶ RÁCZ: i. m. 13.

²⁷ RÁCZ: i. m. 11.

²⁸ ANGSTMANN, Else: *Der Henker in der Volksmeinung*. Halle an der Saale 1928. 78.

²⁹ SCHUHMAN, H: Henker. In *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte II*. Herausgegeben von Adalbert ERLER – Ekkehard KAUFMANN und philologischer Mitarbeiter von RUTH SCHMIDT WIEGAND Berlin 1978. 75–77.

³⁰ ANGSTMANN: i. m. 45.

szerint ennek a szabálynak az lett az eredménye, hogy a szabadságvesztés-büntetések végrehajtására szerződtetett (városban) cselédek, strázsamesterek, (vármegyékben, kiváltságos kerületekben) hadnagyok, várnagyok, kapitányok különféle címeket kaptak, így címzetes főszolgabíróként, alszolgabíróként, táblabíróként vagy esküdtként látták el feladatukat. Ezt az ellentmondást (hogy ti. egyazon személyben lehet valaki béres cseléd és tiszt is) látja feloldhatónak a Pest vármegyei kapitány a végrehajtási bíró pozíciójának megteremtésével.³¹

Balla a nyelvújítás hevében és a jogi terminológia kimunkálását támogató akadémiai szándék ismeretében a börtönügyi személyzet vonatkozásában több új szóhasználatot is bevezetni tervezett. Így a büntetési végrehajtó bírót börtönésznek titulálja, akivel szemben egyfelől új követelményeket fogalmaz meg, másfelől ráigazítja az addigi várnagy (hadnagy, kapitány) feladatait is. A börtönésszel szemben alapvető igény, hogy jártas legyen a törvénytudományokban, művelt legyen és tapasztalatokkal bíró a börtönügy terén. Emberi (és kezelési) tulajdonságok iránti elvárásaként fogalmazza meg a tiszta erkölcsöt és nemes szívet. A vármegyei gyakorlatban a tiszt ügyészre ruházott felügyeleti és ellenőrzési jogosítványokat Balla a börtönészre testálná, aki (miután engedély nélkül nem hagyhatja el a börtön körzetét) folyamatosan rajta tarthatja szemét az intézetben történeken, aki jól informált az eseményekről, aki tudhatja, hogy a rabok közül kiknek kihallgatását kell sürgetni. Szemben a tiszt (fő)ügyésszel, aki két-három havonta látogatja csak meg az intézetet. Tarthatatlannak látja, hogy „illy nevezetes tagról, ki a' nyomozó, előadó 's ítélő bíróság munkálatait összezní, végrehajtani, és ezáltal a közbátorságot eszközzeni tartozik, még csak nem is gondoskodunk”³²

Konstrukciójában a büntetés-végrehajtási bíró magába olvasztaná a kormányzó tisztségét is, ilyen módon egyszerűsítve a börtönigazgatást. Helyettese Balla képletében a börtönész segéd (akinek hatásköre helyettesítési körben megfelel a börtönészének). 60 fogvatartottként tartozik igazgatási modelljéhez egy valamely mesterségben is jártas rabász, aki ellenőrzi a rábízott rabok napirendjét, munkáját, és mesterségre tanítja őket. Elképzelése egy káplár vezetése alatt 8-10 rabórt és egy kapuórt feltételez. A nők felügyeletét a rabnők felvi-gyázója (börtönészi segédnö) látná el, a börtön személyzethez pedig lelkészek és orvosok tartoznának még.³³

A harmincas-negyvenes évek a reform lázában teltek. Ha nem is írt valaki a megye számára monográfiaszámba menő javaslatot a fogházjavítás szellemében, alig akadt olyan megye, melyik ne küldött volna ki választmányt a tömlöcügy megjobbítása céljával. Az elő-terjesztett munkálatok azután kisebb-nagyobb reformkedvvel, de beépítették terveik közé a fogházjavító mozgalom képviselői által publikált korszerűsítési megoldásokat, s a legroszszabb esetben is – letéve a garast a fennálló szisztéma mellett, de igazítva a gyakorlaton – pozitív irányba mozdították el a szabályozást.³⁴

³¹ BALLA: i. m. 111.

³² BALLA: i. m. 116.

³³ BALLA: i. m. 159–160.

³⁴ TÖTH Bars: A szekszárdi börtön 1828 és 1849 között. In: BÓDINÉ BELIZNAI Kinga (szerk.): *Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből*. Jogtörténeti értekezések 22. Budapest, 1998. 57.

Az ún. kerületi börtönök (vagy javító intézetek) felállításának terve kapcsán Győr vármegye is határozottan kiállt a jó útra térített, megtévedett de bűnhődött elkövetők javítása, a társadalomba történő visszavezetése mellett. E célnak megvalósításában kitűnő eszközként tekintettek a „kerületenkint felállítandó Javító-házak” tervére, melyet nyomban el is helyeztek az igazságügyi palettán. A kerületi börtönök kormányzati irányítás alatt működhetnének, míg a vármegyei fogházak költségeit a vármegye viselné.³⁵ Nagyjából ezt a megoldást követte az 1843. évi börtönügyi javaslat is.

24 belső örök eleibe szabott utasítás

Az 1843. évi börtönügyi plánus nyolcadik (H) „szakasza” tartalmaz rendelkezéseket a „szolgálatbeli személyzet” iránti elvárásokról, valamint magában foglalja ezek szolgálati utasításait és esküformáit. A korábbi gyakorlathoz képest már az is változást érzékeltet, hogy az alkalmazotti állomány legalsó szintjén nem csupán a belső örök jelennek meg, hanem a raktári szolgálta, az írnokházi szolgálta, a kapus, a női felügyelő segédei is. Ez a tagolás bizonyos munkamegosztást, illetve újabb feladatok megjelenését jelzi.³⁶

Mindenekelőtt világos a múlttal. A belső örök körét a kodifikátorok immáron leválasztották a hadsereg segítségével biztosított külső őrségről. Ez új lehetőségeket nyitott meg az őrszemélyzet képzettségét és felvételét illetően. Az a tény, hogy az erős testalkat mellett megkövetelte a tervezet „a feladatok gyors teljesítésére alkalmas életkort”, egyértelmű üzenet volt az obsitosoknak és invalidusoknak, hogy ti. ez a szolgálat immáron nem a kiszolgált hadastyánok menedékhelye, nem elsősorban katonai feladat. Ez nyomban érzékelhető a tervezet idevágó követelményrendszeréből, mely a magyar nyelv ismerete mellett írni-olvasni tudást várt el (ami a korban korántsem minimálkövetelmény), továbbá jártasságot az intézet fekvése szerint a vidéken „leginkább divatozó nyelvek” között. Előírás volt valamely mesterségnek olyan szinten bizonyítható ismerete, hogy az illető annak tanítására is képes legyen. Ezt egészítette ki a szakirodalomból is ismert elvárás: józan magatartás és erkölcsös élet – ez azután az iszákosok, megrótt erkölcsűek és veszekedő hajlamúak kizárását jelentette a felvételi körből.³⁷

A belső örök öltözetére, viselkedésére, feladataira, kapcsolattartására a rabokkal, adomány és üzletelési tilalomra sok helyütt szinte szó szerinti egyezéseket találunk a reformkori szakirodalomban (elsősorban Eötvös szakmunkájában) megfogalmazottakkal: legyenek csinosak,

³⁵ *A' kerületenkint felállítandó Javító-házak eránt Tekintetes Győr Vármegye Közönségéhez bédandó Vélemény.* Kiadta KÁLÓCZY Mihály: Tolna Megyei Levéltár Közgyűlési iratok 329/1840.

³⁶ Az 1840. évi V. törvénycikkely által a büntető törvénykönyvvel válhatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentése Pest 1843., C/ Harmadik rész. A börtönrendszerről. XIII. fejezet. H) Nyolczadik szakasz (továbbiakban: Jelentés 1843., C/ XIII. H) 8.) 1–5. (302–323 §)

³⁷ Jelentés 1843., C/ XIII. H) 8. 4. 308. §

ruhákat tartsák tisztán, rabokkal csak a legszükségesebbeket beszéljék, sem adományt, sem ígéretet el nem fogadhatnak, tőlük nem vásárolhatnak, kölcsönt fel nem vehetnek, az előírt-nál jobb bánásmódban nem részesíthetik őket.³⁸ Figyelemre méltó változás, hogy a rabokkal kapcsolatos bánásmódra vonatkozó előírások, bizonyítván a plánum tartalmi és szerkezeti egységét, bekerültek a tervezet szövegébe. (Velük „nem durván és nyersen, hanem szelídséggel mérsékelt komolysággal szóljanak és bánjanak.”³⁹) Ez a rendelkezés az egész tervezetet átható humánus megközelítés, és a későbbi korszak elkövető-felfogásának teljes tagadása. Az esküszövegben a belső őr fogadta, hogy „magamat az előttem felolvasott, megmagyarázott és nyomtatott példányban kézhez is adott szabályos utasításhoz alkalmazva abban foglalt szolgálatbéli kötelességeim minden ágait tiszta hűséggel és szorgalommal teljesítem...”⁴⁰

A belső őr bármilyen problémájával (legyen az cselédtársaival kapcsolatos konfliktus vagy más bennlakóra vonatkozó panasz) az intézeti gondokhoz fordulhatott, aki után a szolgálati út a főigazgatóhoz vezetett. A szóhasználat ismételt lényeges felfogásbéli változást üzen. A börtön felelős vezetői nem a katonai rendfokozatokhoz kötötten neveztetnek el, nem várnagyok, főstrázsamesterek, kapitányok, hadnagyok, hanem igazgatók. A börtönigazgatás tehát nem katonai, hanem civil kormányzat. (A javaslat a külső őrséget [a „a börtönök kapuja előtt s az épületek körüli külső vigyázatra”] teljes egészében a rendes katonaság feladatkörébe utalta.⁴¹) Ez épp úgy érvényes volt a fél évnél rövidebb szabadságvesztés-büntetésre ítélték végrehajtására rendelt (törvény)hatósági börtönökre, mint a kerületi börtönökre. A büntetésvégrehajtási intézeteket a tervek szerint egységesen igazgatóság irányította volna.⁴² (A fegyelmi felelősségre vonás szabályait a törvénytervezet egységesítette volna úgy a kerületi börtönök, mint a törvényhatósági intézetek vonatkozásában.⁴³) A kodifikátorok –követve a fentebb érintett gyakorlatot –, hogy megfelelően elhelyezhessék a börtönigazgatók státusát a hivatalnoki gépezetben, a főigazgatóknak a vármegyei intézetekben főszolgabírói, a városi és kiváltságos kerületi börtönökben pedig táblabírói rangot biztosítottak volna.⁴⁴

A börtönigazgatás jól elkülönülő, s így egyértelművé tett apparátusa a kerületi börtönre vonatkoztatva (a törvényhatóságira csak ajánlva) a főigazgatót és aligazgatót nem számítva: a nőnemű felügyelő, pénztárnok, tollvivő, írnok, lelkészek, orvostanár, sebésztanár, gondnok vagy sáfár.⁴⁵ A tervbe vett személyzet összetétele messze túlmutat a rendi tömlőcgyakorlat igazgatási apparátusán, igaz, akkor a vármegye szervezetének egyes tisztviselői számos feladatot teljesítettek abból a feladatkörből, amit a szisztematikus kodifikáció végül is a börtönigazgatáshoz telepített.

³⁸ Jelentés 1843., C/ XIII. H) 8. 4. 309–313. §

³⁹ Jelentés 1843., C/ XIII. H) 8. 4. 312. §

⁴⁰ Jelentés 1843., C/ XIII. H) 8. 4. 318. §

⁴¹ Jelentés 1843., C/ X. 150. §

⁴² Jelentés 1843., C/ V. A) I. 41. §

⁴³ Jelentés 1843., C/ VIII. 109. §

⁴⁴ Jelentés 1843., C/ IX. 118. §

⁴⁵ Jelentés 1843., C/ X. 149. §

A főigazgató vagy igazgató kinevezése egyértelművé teszi a kodifikátorok által tételezett függelmi viszonyokat (ti. kerületi börtönben a törvényhatóságok javasolta személyekből a király választ és nevez ki, a törvényhatósági intézet igazgatója a vármegyei tisztújítás keretében választással kerül posztjára). S ahogyan a törvényhatósági büntetés-végrehajtási intézet felügyelete a vármegye (a közgyűlés, illetőleg az esetleg kiküldött bizottmány vagy választmány) feladata volt, a kerületi börtönök a királyi Helytartótanács által kiküldendő kirekesztőleg a börtönügyi tárggyal foglalatосkodó biztosság ellenőrzése alá kerültek volna.

Az 1843. évi börtönügyi javaslat azonban (csomagban a büntető anyagi és a perjogi plánummal) elbukott, a kodifikátorok elképzelései tervek maradtak. A magyar börtönügyi gondolkodásból azonban számos alapvetés nem kopott ki, s részben a tudományosság, részben a praxis által ápolt gondolatok a kiegyezést követő börtönügyi szabályozásban valósággá lettek.⁴⁶

⁴⁶ Vö. ESTÓK József: A büntetés-végrehajtás függelmi viszonyrendszerének, felügyeletének története 1867–1990 között. *Börtönügyi Szemle*, 2013/4. 32.

◀ Új tendenciák a büntetőjogban*

Búcsú a büntetőjog ultima ratio jellegétől

Elvben közismert és elfogadott az a tétel, hogy a büntetőjog csak kiegészítő jellegű, végső eszköz lehet, még pontosabban a legvégső esetben legutolsó eszköz,¹ amennyiben a jogsértések fokozatos jogsértési láncolatot alkotnak, amelynek védelmi körében ugyanaz a jogtárgy vagy jogtárgy-család van.²

A büntetőjog tényleges hatóköre azonban az utóbbi évtizedekben a társadalometikailag releváns területeken túlra is visszavonhatatlanul kiterjedt. Vagyis a büntetőjog nem korlátozódik az emberi alapjogok és a társadalom fennállása és működése számára nélkülözhetetlen elementáris jogi tárgyak védelmére.³ Ennek következtében a büntetőjogi normák elburjánzása és inflálódása figyelhető meg. Közismerten az állam a büntetőjogi büntetést nem csupán ultima ratióként alkalmazza, hanem mind gyakrabban pusztán szimbolikus irányítóeszközként a különböző jellegű társadalmi konfliktus- és válságjelenségek remélt legyőzése érdekében. E tekintetben az „ötletelő” és részben diffúz, koherens kriminálpolitikai koncepció nélküli rendpolitikai igények dominálnak. Jelenleg a büntetőjognak szinte tetszés szerinti alkalmazása valósul meg tetszés szerinti célok érdekében.⁴

A közös nevezőt az egyén deviáns magatartásával szembeni csökkenő tolerancia jelenti, ez pedig egy erősen elbizonytalanodott társadalomban gyengülő önbizalommal jár együtt. A büntető államunk kényszerűen a szinte legyőzhetetlen Hüdra képét kelti, amelynek legyőzése Heraklést követel, de ilyen momentán nincs a láthatáron.⁵

* A jelen tanulmány Dr. Gönczöl Katalin professzor asszony 70. születésnapja tiszteletére íródó ünnepi kötet részére készül(t), és tisztelgés mindenekelőtt kriminológiai/szakmai munkássága előtt.

¹ Vö. NAGY Ferenc: Bevezető tanok. A büntetőjog alapelvei. In: BELOVICS Ervin – GELLÉR Balázs – NAGY Ferenc – Tóth Mihály: *Büntetőjog I.* HVG-Orac, Budapest, 2012. 78.

² KARSAI Krisztina: Az ultima ratio elvéről – másképpen. In: JUHÁSZ Zsuzsanna – NAGY Ferenc – FANTOLY Zsanett (szerk.): *Sapientia Sat. Ünnepi Kötet Dr. Cséka Ervin 90. születésnapjára.* Acta Jur. et Pol. Tomus LXXIV. Szeged, 2012. 253–260.

³ Vö. WELZEL, Hans: *Das Deutsche Strafrecht.* 11. Aufl. W. de Gruyter, Berlin, 1969. 1–6.; SEELMANN, Kurt: *Strafrecht Allgemeiner Teil.* 4. Aufl. Helbing Lichtenhahn Verlag, Basel, 2009. 3–5.

⁴ Vö. ALBRECHT, Peter: Strafrecht ohne Recht? *Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht*, (131) 2013. 4. sz. 386–387.

⁵ ALBRECHT: 2013. i. m. 386–387. A szerző idézett munkájában Herkulesre hivatkozik, de Hüdra a görög mitológia sokfejű vízi szörnyetege, akit Heraklész tudott „ártalmatlanítani”.

Az ultima ratio-elv a tradicionális büntetőjogi garancia-háztartás (látszólag) biztos állományához számítódik. A valóság természetesen másként néz ki. Már hosszú évekkel ezelőtt – többek között – Naucke kritizálta, hogy a büntetőjog prima, talán akár sola ratióvá változhat. Szerinte a büntető területen működő jogászoknak azzal kell számolniuk, hogy a büntetés ultima ratióként két szélsőség között ingázik. Az egyik szélsőség: az ultima ratio szabályszerűséggé válik, sola ratióvá. A másik szélsőség szerint az ultima ratiónak csak teoretikus jelentősége van, mivel a szociális segítség a funkcióját fölöslegessé teszi. Az a hely/pont, amelyen a büntetés (és ezzel a büntetőjogász) e szélsőségek között áll, az az általános politikai és gazdasági fejlődés és fejlettség függvénye és mellékterméke.⁶

A büntetőjog expanziója, a növekvő punitivitás korszakában az a benyomásunk támadhat, hogy az ultima ratio-elvre hivatkozás nem több, mint belső meggyőződésünk nem vált, csaknem üres tartalmú jelszó hangoztatása. A modern büntető törvényhozás ezzel az elvvel lényegében szakított, a büntetőjog nemcsak mint ultima, hanem gyakran mint prima és nem ritkán mint sola ratio érvényesül.⁷

Az ultima ratióra vonatkozó felfogásokat illetően a többségi vélemény ezt a princípiumot a tágabban felfogott alkotmányjogi jogállamiságban gyökerező arányossági elv részeként értelmezi. Mindkét elv az alap- és az emberi jogok korlátozásait lehetőleg a legcsekélyebb szinten kívánja tartani.⁸ Vagyis mindkét elv azonos célt követ, ugyanis a polgárokkal szembeni arányosságot túllépő állami beavatkozások megakadályozását.

De vajon az ultima ratio (büntető)jogi vagy morális elv? A közép-európai kontinentális felfogás szerint az ultima ratio jogelv. Ha kifejezetten nem is kodifikált, de az alkotmányjogilag rögzített jogállamiság elve megköveteli, hogy a büntetőjog, s így a szabadságvesztés-büntetés mint a legsúlyosabb beavatkozási eszköz csak kiegészítő jellegű, „végső eszköz” lehet.⁹

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint is a „büntetőjog a jogi felelősségi rendszerben az ultima ratio. Társadalmi rendeltetése, hogy a jogrendszer egészének szankciós zárköve legyen. A büntetőjogi szankció, a büntetés szerepe és rendeltetése a jogi és erkölcsi normák épségének fenntartása akkor, amikor már más jogágak szankciói nem segítenek.” [30/1992. (V. 26.) AB hat.]. Az Alkotmánybíróság továbbá egy későbbi határozatában leszögezte, hogy „A büntetőjognak nem feladata az alkotmányos értékek átfogó védelme, hanem csupán az, hogy ezen értékeket a különösen súlyos sérelmekkel szemben védje. A büntetőjogi eszközrendszer ultima ratio-szerepe kétségtelenül azt jelenti, hogy akkor alkalmazandó, ha más jogági eszközök már nem elegendők. [18/2000. (VI. 6.) AB-hat.]¹⁰

⁶ NAUCKE, Wolfgang: *Strafrecht. Eine Einführung*. 10. neu bearb. Aufl. Luchterhand, Neuwied und Kriftel, 2002. 40.

⁷ HILGENDORF, Eric: Beobachtungen zur Entwicklung des deutschen Strafrechts 1975–2005. In: HILGENDORF, Eric – WEITZEL, Jürgen (Hrsg.): *Der Strafgedanke in seiner historischen Entwicklung*. Duncker & Humblot, Berlin, 2007. 196.; 207.

⁸ Vö. RENGIER, Rudolf: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. 4. Aufl. C.H. Beck, München, 2012. 9.

⁹ Vö. NAGY: 2012. i. m. 78.

¹⁰ Vö. NAGY: 2012. i. m. 78.; LÉVAY Miklós: Az alkotmányos büntetőjogtól az alkotmányos kriminálpolitikáig. In: HAJDÚ József (főszerk.): *90 éves a szegedi jogászképzés*. Szeged, 2013. 119.

Ezzel ellentétben az angol-amerikai térségben az ultima ratio-elvet túlnyomórészt morális maximaként értik, amely bár a törvényhozásban figyelmet érdemel, mégsem kap „normaháttérrel” a kodifikált jogban.¹¹

A büntetőjog ultima ratio-jellegétől eltérően tehát a válóságban épp egy ellenkező folyamat vált uralkodóvá, amelynek egyik lényegi jellemzője a büntetőjogi felelősségnek és határainak előbbrehozatala és kiterjesztése.

A büntetendőség/büntethetőség kiterjesztéséről

Az alcímben megjelölt – és különös figyelmet érdemlő újszerű nemzetközi és belső büntetőjogi tendenciára is utaló – kifejezés német megfelelője: „Vorverlagerung”, amely fogalom büntetőjogi kontextusban különösen népszerű a németeknél, jóllehet nem eredeti büntetőjogdogmatikai kategória.¹² A kifejezés magyarra fordítása sem egyértelmű: a büntetendőség/büntethetőség¹³ előbbre hozatala/helyezése/telepítése, kiterjesztése. E megnevezéssel azt a jelenséget/módszert illetjük, amikor a jogalkotó új (büntető)jogi norma alkotása vagy jogszabály értelmezés útján a (klasszikus) bűncselekmények elkövetésének virtuális idősíkján előbbre helyezi/kiterjeszti a büntetendőséget, és ezzel egyúttal/egyben távolabb hozza azt a tényleges, materiális sérelem/eredmény okozásától.

A büntetendőség előre hozatalánál/kiterjesztésénél a büntetendőséget kiváltó momentum egyedül horizontális síkon az „előkészület” irányába tolódik el. Azonban a büntetendőség kiterjesztése a bűncselekményi tényálláson belül horizontális és vertikális síkon is egyaránt bekövetkezhet. Ezen esetekben a tág értelemben vett kiterjesztésről beszélhetünk.¹⁴

Szűkebb értelemben vett kiterjesztésről ellenben csak akkor van szó, ha a büntetendőség módosulása *egyedül* a vertikális vagy a horizontális síkon következik be. Így például egy bűncselekményi tényállás alkalmazási köre gondatlan elkövetés miatti büntetendőség bevezetésénél egyedül tárgyi tekintetben bővül ki. Időbeni tekintetben történő kiterjesztés (szűkebb értelemben) esetében a büntetendőség kiterjesztéséről van szó például egy tényállási elem/

¹¹ HAGGENMÜLLER, Sarah – JUNG, Heike – STUCKENBERG, Carl-Friedrich: *Ultima ratio – ein Prinzip in Gefahr? Ein Tagungsbericht*. Goltdammer’s Archiv für Strafrecht, 2012. 10. sz. 636–641.

¹² A „Vorverlagerung” fogalma diffúz képet mutat. Már a német nyelvben a „szinonimája” egyrészt az „Ausdehnung” (kiterjesztés), illetve „Ausweitung” (kitágítás, kiszélesítés), amelyek nem egészen pontos megfelelői. Vö. SINN, Arndt: *Vorverlagerung der Strafbarkeit – Begriff, Ursachen und Regelungstechniken*. In: SINN, Arndt – GROPP, Walter – FERENC, NAGY (Hrsg.): *Grenzen der Vorverlagerung in einem Tatstrafrecht*. V & R unipress Universitätsverlag Osnabrück, Osnabrück, 2011. 13.

¹³ A „büntetendőség” kifejezés a büntetendő *cselekmény(ek)re*, míg a „büntethetőség” fogalom a bűnelkövető *személyre* vonatkozik, de szokás a két kifejezést – a fogalmi tisztaság követelményének nem egészen megfelelően – szinonimaként is használni. Vö. WIENER A. Imre (szerk.): *Büntetendőség. Büntethetőség. Büntetőjogi Tanulmányok*. KJK–MTA ÁJI, Budapest, 1997.

¹⁴ Vö. SINN: 2011. i. m. 17.

ismérv kiterjesztő értelmezésénél. A kiterjesztés fogalma az előkészület irányába történő időbeni ki-/eltolódásnál következik be.

A büntetendőség kiterjesztésénél két nagy kiterjesztő kategória különböztetendő meg: büntetendőséget *megalapozó* és büntetendőséget *módosító* kiterjesztések. Ezen kategóriákon belül különböző módszerek alkalmazandóak a kiterjesztést illetően.¹⁵

A büntetendőséget megalapozó kiterjesztés módszertanilag két eltérő úton érhető el. Egyrészt a fennálló normák alkalmazási köre ismérvének az értelmezése révén, másrészt az új tényállások alkotása által. Tehát a büntetendőséget megalapozó kiterjesztés egyaránt megvalósulhat tényállás-értelmezés és új tényállásalkotás révén.

A büntetendőséget megalapozó kiterjesztéstől a büntetendőséget módosító kiterjesztés között is lehet különbséget tenni. Mindkettőnél közös, hogy a büntethetőség időpontja módszerként a tényállás-értelmezés és az új tényállásalkotás útján tolódik ki.¹⁶

Rizikó/veszélyeztetési büntetőjog és kriminálpolitika

A (poszt)modern társadalom tagjainak egyéniesedésével, sőt atomizálódásával felbomlott, illetve felbomlik az ember tradicionális életformája, és az egyes embernek az elvileg döntésre nyitott és kész, individuálisan kialakított, technikailag is rendelkezésre álló életlehetőségei kibővültek.

Ugyanakkor prevenciós paradigma közepette élünk: a fenyegető és nehezen uralható kockázatoktól való aggodalomban és a kockázaton feltétlenül úrrálevés kényszerében.¹⁷

A kockázattal kapcsolatosan Ulrich Beck német szociológus 2007 májusában tartott előadásában azzal a kifejezéssel élt, hogy „A rizikó akkor lépett a világ színpadára, amikor isten azt elhagyta.” Egy másik megállapítása szerint – amely különös aktualitást kapott a 2011 márciusában a japán Fukushima-ban történtek után – „A szükség kirekeszthető, az atomkorszak veszélyei már nem.”¹⁸

A hazai szakirodalomban Irk Ferenc a rizikótársadalom legfontosabb ismérvének a technika diktatúráját tekinti. Szerinte a műszaki fejlesztések új generációja igazi diktatúráját az ezredfordulótól kezdődően fokozatosan növekvő mértékben fejt ki. Ez a változás olykor nemhogy nem növeli, hanem kifejezetten csökkenti a biztonságot.¹⁹

¹⁵ SINN: 2011. i. m. 25.

¹⁶ SINN: 2011. i. m. 39.

¹⁷ NAGY Ferenc: Kriminálpolitikai gondolatok magyar és nemzetközi megközelítéssel. In: CSEMÁNÉ VÁRADI Erika (szerk.): *Koncepciók és megvalósulásuk a rendszerváltozás utáni kriminálpolitikában*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2009. 37–38.

¹⁸ Beck kijelentéseit idézi HÖFFLER, Katrin: Risikokriminologie. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, 2012. 4. sz. 252.

¹⁹ IRK Ferenc: A büntetőjog lehetőségei és korlátai rizikótársadalomban. *Pro Futuro*, 2011. 1. sz. 109–110.

A kriminálpolitikailag működőképes büntetőjognak ezért (is) könnyű az intézkedéseit a közvélemény előtt szükségesként és célszerűként igazolni és a politikai problémamegoldási eszközök tárába megfelelően beilleszteni. A 2001. szeptember 11-i támadás következményeként a „szervezett bűnözés” fenyegetési forgatókönyve a „nemzetközi terrorizmussal” egészült ki, amely a szervezett bűnözésre mintegy ráértégződött. Következésképpen azt kell feltételezni, hogy ezzel a büntetőjog hatókörének tartós kiterjesztése, a büntetőjog expanziója megmarad. Az ezt jelző ismérvek: új bűncselekményi tényállások és jogi tárgyak alkotása, a büntetőjogilag releváns kockázatok kiterjesztése, a felelősségi-beszámítási szabályok rugalmassá tétele, a kriminálpolitikai-jogállami garanciális elvek relativizálása.²⁰

A büntetőjog és a biztonság áldozatul esik a növekvő preventív hatékonysági gondolkodásnak. A preventív rizikókorlátozási cél igazol minden állami beavatkozási eszközt, a fedett nyomozótól a lakás (telefon) lehallgatásáig. A rizikó-büntetőjog jellemzője a nem alappal gyanúsítottaknak is az állami nyomozati/felderítési intézkedések alá vonása, kiváltképp bűncselekmény megállapítása nélkül. Nem(csak) a tettes, hanem társadalmi csoportok vagy élethelyzetek kerülnek gyanúba.²¹

A kockázat fogalma a büntetőjogban nem új ugyan, de a legutóbbi időszakban jutott növekvő jelentőséghez, például az indokolt (megengedett) kockázat mint jogellenességet kizáró ok, vagy az objektív beszámítás tana keretében. Így ha az elkövető cselekménye során nem fejt ki rizikó(kockázat)-csökkentő vagy megszüntető magatartást, vagy a megengedett kockázat kereteit túllépi, felelősséggel tartozik a jogilag releváns rizikó, illetve veszély fennmaradása vagy fokozása esetén, ha ez eredményben realizálódott. A fordított esetekben viszont (a rizikó csökkenése esetén) ezen ismérvek a felelősséget kizárják.²²

A büntetőjog területén a bűnelkövetéssel összefüggésben élesen különbséget kell tenni a már ténylegesen bekövetkezett rizikó és a még nem, de lehetséges, vagy akár valószínűen bekövetkező rizikó között, a potenciális, absztrakt veszély értelmében.²³

A veszélyeztetési deliktumok részben a rizikó-büntetőjog fontos elemeinek tekinthetők, azonban az is megállapítható, hogy a rizikó-büntetőjog fogalmát nem pontos kontúrokkal, nem konzisztensen alkalmazzák.²⁴

²⁰ Vö. SILVA SANCHEZ, Jesús-María: *Die Expansion des Strafrechts*. Vittorio Klostermann, Frankfurt a.M., 2003. 67.

²¹ ALBRECHT, Peter-Alexis: *Kriminologie*. 3. Aufl. C. H. Beck, München, 2005. 2–3.

²² NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. 2. kiadás. HVG-Orac, Budapest, 2010. 117.

²³ DOMBROWSKY, Wolf R.: Risiko und Risikoprävention. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, 2013. 2/3. 235–236.

²⁴ HÖFFLER: 2012. i. m. 253.

Szimbolikus büntetőjog és kriminálpolitika

Gönczöl Katalin szerint világos határvonal húzható a hagyományos és az új típusú bűnözés között,²⁵ és ehhez hozzáteendő, hogy a polgár-büntetőjog és az ellenség-büntetőjog között is. A polgár-büntetőjog a hagyományos jogállami büntetőjognak és garanciarendszerének felel meg. Az ellenség-büntetőjog pedig az új típusú bűnelkövetés (pl. terrorista-cselekmények) formáira reagál.²⁶

Az ellenség-büntetőjogi fejlődéssel kapcsolatos, annak fontos jellemzője a szimbolikus büntetőjog megjelenése és térhódítása. Az emberi életre irányuló kockázatok – miként jelenleg például az erőszakos iszlámista csoportok fenyegetése és akciói – elhárítása mellett az egyre inkább terjedő (ellenség)-büntetőjogi normák, az új kriminalizálási folyamatok részben vagy akár kizárólag szimbolikus célokat szolgálnak. Szimbolikus büntetőjog esetén a törvényhozó (csak) azt a célkitűzést követi, hogy felhívja a figyelmet a közvéleményben a gondos és dönteni képes jogalkotásra. A szimbolikus hatású büntetőjog a büntetésnek is speciális kommunikatív jelentőséget tulajdonít. A különleges büncselekmény mellett a más, a különleges tettestípusra hívják fel a figyelmet, eszkzalálódó punitivitás, szigor kíséretében. De a valódi problémát meg sem próbálja orvosolni, a problémakezelés kimerül a szimbolikus jellegű büntetőjogi szankció előírásában.

Hazai büntetőjogunkban ide vonatkozó „gyöngyszem”, ugyanakkor jogalkotási abszurdot jelentő „elrettentő” példa az ún. három csapás megjelöléssel illetett törvény nyomán bevezetett és a 2012. évi új Btk.-ban (90. §) is megtalálható rendelkezés. Eszerint a törvény az erőszakos többszörös visszaesők esetében az e minősítést megalapozó, súlyosabban büntetendő személy elleni erőszakos büncselekmény büntetési tételének felső határát a kétszerezésére emeli. Az új büntető törvény szintén megtartja azt a krudélis szigorítást, hogy amennyiben a büntetési tétel így felemelt felső határa a húsz évet meghaladja, vagy a törvény szerint az újabb büncselekmény életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető, az elkövetőre életfogytig tartó szabadságvesztést *kell* kiszabni.

Az Egyesült Államokban a törvényalkotók büntető területen mindenekelőtt a helyi közvéleménynek próbálnak megfelelni. Ezt pedig David Garland, a New York University jog- és szociológiai professzora büntetőjogi populizmusnak nevezi. Szerinte a büntetőjogi populizmus példája a „három csapás” törvénye is.²⁷

²⁵ GÖNCZÖL Katalin: A nagypolitika rangjára emelkedett büntetőpolitika. *Jogtudományi Közlöny*, 2002. 5. sz. 201.

²⁶ Vö. NAGY Ferenc: Az ellenség-büntetőjogról, a jogállami büntetőjog eróziójáról. *Magyar Jog*, 2007. 2. sz. 65–75.; NAGY Ferenc: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013. 152–168.

²⁷ A David Garland professzonnal készített interjú eredeti változata a 2013. 09. 21.-i Népszabadságban olvasható, illetve Kőműves Anita: Amerika büntet. Népszabadság online, 2013. szeptember 22. (http://nol.hu/kulfold/20130921-amerika_buntet)

Az ilyen jellegű szabályozás az elkövető individuális sajátosságait szinte kizárólag akkor tekinti a tettárányos büntetést árnyalni képes tényezőnek, ha azok csak a további egyoldalú szigorítást alapolhatják meg a lehetséges következmények figyelembevételével.²⁸

A szimbolikus büntetőjog, mint a rendszer védelmét szolgáló büntetőjog elvet minden empirikus felülvizsgálatot. Irányítási képesség és hatások maradnak a remények semmisségében. Jó néhány büntetőjogász szemében a büntetőjog nemzetközi és állampolitikai beavatkozási eszközzé emelkedik vagy süllyed, az empirikus hatékonyság bizonyítását mellőzve. Egy ilyen szimbolikus és a rendszervédelemre orientált büntetőjog az egyoldalú (unilaterális) politika érvényesítési eszközeként kíván legitimálódni. A háború és a bűnüldözés közötti határ egy ilyen büntetőjog segítségével eltűnik (például USA – Guantánamo – a büntetőjog illegitim alkalmazása háborús eszközökkel).²⁹

A kérdéskörrel összefüggésben az egyik oldalon tehát a célra irányuló, a jogi tárgyak racionális védelmére hivatott büntetőjog áll, míg a másik oldalon az 1990-es évek óta rendszeresen a *szimbolikus büntetőjog* jelenik meg. A szimbolikus büntetőjog toposzával az ún. modern büntetőjogi rendszer típusa írható le, amely – egyebek mellett – azzal jellemezhető, hogy a büntetőjog kiterjesztése valósul meg az új életterületekre az ún. aktuális nagy problémák értelmében (például a nemzetközileg működő szervezett bűnözés, a terrorizmus...), és a büntetőjog által elérhető magatartás-irányító hatás és eredmény túlértékelése. A két faktor együtthatása jelentős deficithez vezet a tényleges jogtárgyvédelem gyakorlása tekintetében, anélkül, hogy a jogalkotó ezt a végrehajtási deficitet tudomásul venné. Politikailag a törvényhozó azonban a jogtárgyvédelem tulajdonképpeni feladatának elmulasztása ellenére döntési és cselekvési képességét demonstrálja és kommunikálja.³⁰

A biztonság és a szabadság konfliktusa

Előjáróban leszögezhető, hogy paradigmaváltás történt ugyan, de nem abban az értelemben, hogy az egyik perspektívát (biztonság) egy másik (szabadság) váltja fel, hanem inkább az eredeti, az államelméleti biztonsági koncepciónak szabadságfilozófiaival történő kiegészítése és elmélyítése valósult meg. A polgári szabadság biztonságban alapozódik meg, a biztonság a szabadság lehetőségének feltétele. Míg a biztonság korábban magától értetődő volt, addig ma a biztonság és a szabadság garantálása az állam komplementer, azaz egymást kiegészítő alapvető funkciójává vált. Ezen szemlélet szerint tehát nem elsődleges és mindenekelőtt nem az államtól független biztonságról van szó, hanem a biztonság

²⁸ TÓTH Mihály: Gondolatok büntetőjogunk fejlődésének újabb dilemmáiról és távlatairól. *JURA*, 2010. 2. sz. 102–104.

²⁹ NAGY: 2009. i. m. 40.; ALBRECHT, Peter-Alexis: *Kriminologie. Eine Grundlegung zum Strafrecht*. 4. Aufl. C. H. Beck, München, 2010. 3–4.

³⁰ RADTKE, Henning: Vor §§ 38. ff. Symbolisches Strafrecht. In: JOECKS, Wolfgang – MIEBACH, Klaus (Hrsg.): *Münchener Kommentar zum Strafgesetzbuch*. Band 1. C.H. Beck, München, 2003. 1466–1467.

állam általi biztosításáról. Az állami biztonság-biztosítás viszont a polgár szabadságjogaiba avatkozik/avatkozhat.

Valójában azonban 2001 szeptembere után már nem csak ennél a szimbolikánál lehet maradni, mert az emberi és polgári jogok igazából növekvően leépülnek e szimbolika védelme érdekében. A biztonság reális erősödése ugyanakkor nem következik be, sőt egyik legnagyobb probléma a folyamatos biztonsághiány.³¹ A közvéleményt reális válaszok híján a tehetetlennek tűnő politikának kell(ene) megnyugtanni a globális fenyegetettségi helyzetet illetően. A biztonság szimbólumát valóságos szabadságjoggá áldozzák.³²

A büntetőjogban olyan modern tendenciák figyelhetők meg, melyek egyre inkább elvonják a mindennapi joggyakorlat figyelmét a szabadság védelméről, a szabadság és a biztonság közötti harc súlypontja pedig máshová kerül. Nagy jelentőségre tesz szert a kriminálpolitika, a bűncselekményt megalapozó jogtalanság materiális tartalma pedig – mely annak büntetendőségét hivatott megindokolni – egyre kevésbé jelentős a tényállásszerűség mellett. Hangsúlyozandó, hogy az individuális szabadságjogoknak mindig is józan korlátot kell szabniuk az állam biztonságigénye számára, mert ilyen nehéz időkben *a kriminálpolitikának ilyen mértékben alárendelt büntetőjog gyakorlatilag hasznavehetetlen.*³³

A büntetőbíróságok döntései nyomán az emberi szabadságjogokba történő beavatkozásoknak szimbolikus-kommunikatív jelentősége is van. A büntetőjog elsődlegesen a politikai választás közege, illetve médiaeszköz. Szigorú büntetőjogot propagáló kommunikáció nélkül választás nem nyerhető. A szigorúbb büntetés iránti elkötelezettség, a büntetőpolitikai populizmus iránti fogékonyság növekszik.³⁴ A büntetőjog a belpolitikának tisztán egy eszköze lett, és 2001. szeptember 11-ét követően már a külpolitika eszközévé, sőt a politikai hatalmi érdekek érvényesítésének katonai megoldásává is vált, illetve válik.

Jelenleg mindenekelőtt az aktuálissá vált lakossági biztonsági igények befolyásolják a kriminálpolitikai diszkusziót és ennek következményeként a büntető törvényhozást. Az elítélt bűnelkövetők intenzív és komoly reszocializálását célzó társadalmi kötelezettség könnyen és gyorsan (el)felejtődik. Manapság sokkal inkább dominál az egyoldalú biztonsági szemlélet, amely instrumentális – mechanikai értelemben túlnyomórészt a bezárásra és az izolálásra irányul.³⁵ Ezt a szemléletet és bűnözési helyzetet a média jelentősen felnagyítja és

³¹ GÖNCZÖL Katalin: Pessimista jelentés a posztmodern büntetőpolitika klimatikus viszonyairól. *Mozgó Világ*, 2010. 4. sz. <http://mozgovilag.com/?p=1190> (letöltés: 2014. január 20.)

³² ALBRECHT, 2010. i. m. 3–4.

³³ Vö. D'AVILA, Fabio Roberto: Freiheit und Sicherheit im Strafrecht. In: KARSAI Krisztina – NAGY Ferenc – SZOMORA Zsolt (Hrsg.): *Freiheit – Sicherheit – (Straf)Recht. Beiträge eines Humboldt Kollegs. Schriften des Zentrums für Europäische und Internationale Strafrechtsstudien 2.* V&R unipress Universitätsverlag Osnabrück, Osnabrück, 2011. 47–55.; NÉMEDI Márk: Szabadság, biztonság, (büntető)jog – kötet egy szegedi Humboldt-konferencia anyagából. *Jogtudományi Közöny*, 2012. 3. sz. 140–141.

³⁴ GÖNCZÖL: 2010. i. m.

³⁵ HEFENDEHL, Roland: Sicherheit und Sicherheitsideologie. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, 2013. 2–3. sz. 226–233.; ALBRECHT: 2013. i. m. 390.

torzítja.³⁶ E jelenségnek alapvetően két irányban van hatása a lakosságra. Egyrészt megnő a bűnözéstől való félelem, másrészt szintén megnő a biztonság (közbiztonság, rend) iránti igény, akár a szabadság-, emberi jogai korlátozásával is. Ez a helyzetet és állapotot használja ki a politika, és ígéri, hirdeti a közbiztonságot, a rendet a nem ritkán aránytalan szigorítások alkalmazásával a büntetőjogban is, diszfunkcionális hatással.³⁷

Túlzás nélkül kijelenthető, hogy a hazai büntető-jogalkotás szinte védtelen az egymást váltó kormányok aktuális és teljesen esetleges kriminálpolitikai elképzeléseivel szemben. Az alkotmánybíróság és a hazai törvényhozás politikai kötöttsége, részben függősége mellett kérdés, hogy mi nyújt megbízható és tényleges garanciát az emberi szabadságjogok és a közjót szolgáló intézkedések érvényesítésére.

Következmények

Szociális téren Európa országai *lefelé* igazodnak egymáshoz. Ez annyit jelent, hogy a munkaerő-piac politikai szabályozása még tovább lazul, s a bérmunkásélet kockázatai (munkanélküliség, betegség, nyugdíj, elszegényedés) elleni kollektív védelmek ezután is folyamatosan gyengülnek. Ezért aztán a büntető Európa elkerülhetetlenül *felfelé* egyenlítődik ki, vagyis a bűn és büntetés területén az egyre szigorúbb politikák és doktrínák válnak mindenütt általánossá.³⁸

Korábban a büntetőpolitikát a szociálpolitikai megfontolások dominálták, újabban viszont a szociálpolitika a büntetőpolitika keretei közé szorult.³⁹ Az utóbbi időszak büntető-jogi/kriminálpolitikai irányai köréből egyértelmű pozitívumként kell kiemelni a sértetti érdekek hangsúlyosabb előtérbe állítását és ennek keretében a jóvátétel gondolatának az érvényesítését, így a tevékeny megbánás és a közvetítői eljárás bevezetését.⁴⁰

A jelenlegi helyzetben a diagnózis, a realitás a jogállami büntetőjog folyamatos eróziójával jellemezhető. A jogállami büntetőjog szétválasztása egyrészt polgár-, másrészt ellenség-büntetőjogra, ez visszatérő kísérő jelensége a büntetőjognak. Jakobs vázolt koncepciója valójában a jogállami büntetőjog eróziójának folyamatát írja le. A biztonságot fenyegető, egyre kiélesedő veszélyhelyzeteket tekintve a büntetőjog alapelvei meginogni látszanak, és fennáll az a veszélyes lehetőség, hogy a jogállam helyébe a biztonsági állam és biztonsági büntetőjog lép.⁴¹

³⁶ Vö. NAGY: 2009. i. m. 40.; NAGY Ferenc: Gondolatok az életfogytig tartó szabadságvesztésről. *Magyar Jog*, 2013. 5. sz. 269.

³⁷ NAGY: Gondolatok... 2013. i. m. 269.

³⁸ WACQUANT, Loïc: *A nyomor börtönei. A „zéró tolerancia” világméretű kiterjedése*. Helikon, Budapest, 2001. 139.

³⁹ GÖNCZÖL: 2002. i. m. 201.

⁴⁰ A jóvátétel büntetőjogi érvényesülését, a jóvátételi formákat lásd NAGY: Régi és új... 2013. i. m. 132–151.

⁴¹ SINN, Arndt: *Moderne Verbrechenverfolgung – auf dem Weg zu einem Feindstrafrecht? Zeitschrift für internationale Strafrechtsdogmatik*, 2006. 3. sz. 117. (<http://www.zis-online.com>, letöltés: 2013. december 16.); NAGY: Régi és új... 2013. i. m. 152–168.

A kérdéskör másik aspektusa, hogy a biztonsági felfogás – olykor egyoldalú – dominanciája gondolatilag veszélyes módon összekapcsolódik a kitesztítés (kirekesztés) és a prevenció iránti társadalmi igénnyel.⁴² A társadalomból a „rosszat” mindenáron kiűzni és a társadalomba nem integrálni akarni, ez nem felvilágosult kriminálpolitikára utal. Ahol a jó és a rossz vegytisztán egymástól elkülönülne, ahol a megértésre törekvés felfüggesztődne, és a humanitás szétdarabolódna, nos, egy ilyen világból semmi jó nem származna.⁴³

Az új pönológiának nevezett büntetőpolitika a nagy közbiztonsági kockázatot jelentő, veszélyes embercsoportok kiszűrésére, a közbiztonsági viszonyok technikai értelemben vett karbantartására törekszik.⁴⁴

A jelenlegi kriminálpolitikai klímában a jogelvek egyre kevésbé hatnak attraktíve, sőt a (büntető)joggal, az igazságszolgáltatással szembeni respektus egyre fogyatkozik. A közép-pontban manapság elsődlegesen a (kriminál)politikai célok megvalósítása áll, míg a jogeszme, a jogállamiság, az igazságosság egyértelműen háttérbe szorul.⁴⁵

Korinek László a legújabb munkájában arra a következtetésre jut, hogy „a modern állam intézményrendszere annak eredeti formájában nem tartható fenn a XXI. században. Ez azonban nem ad felmentést az alapértékeket sértő magatartások (például célzott ölés, kínvallatás), illetve azok elkövetői számára. A társadalom és az egyén védelme között lehet feszültség, de lényegi ellentmondás nem. Ennek a gondolatnak kell áthatnia a változásokhoz való viszonyunkat.”⁴⁶

Ezzel összefüggésben arról a kérdéstről van szó, hogy a büntetőjog a maga kötött, garanciákkal felvértezett jogállami-liberális eszköztárával mennyiben van abban a helyzetben, hogy a(poszt)modern társadalom különböző jellegű életkockázatait kivédje, vele szemben ellenkező irányba hasson. Ezzel kapcsolatban egyrészt tagadni szokás az előző kérdést, másrészt annak szükségességére utalnak, hogy az ilyen kockázatok társadalmi keletkezési okát kell kikapcsolni. Mivel ez minden esetben nem, vagy csak korlátozottan lehetséges, természetesen a büntetőjog alkalmazásáról ezen a területen egészében nem lehet lemondani. De a kockázatokkal szembeni büntetőjogi küzdelemben a jogállami felelősségi, beszámítási elveket mindenképpen óvni kell(ene).

A (büntető)jog és az igazságosság eszméjét a hatásos biztonsági és megtorló szemléletet képviselő (kriminál)politika peremhelyzetbe szorította. Ezért is nagyon fontos, hogy legalább az egyetemeken jogi fakultásain oktatók aktívan és szakadatlanul törődjenek a hallgatókkal, és számukra a (büntető)jog szabadság- és igazságtartalmának erősítésén fáradozzanak.

⁴² Vö. LÉVAY, Miklós: A társadalmi kirekesztődés és a bűnözés Közép és Kelet-Európában. *Jogtudományi Közlöny*, 2006. 9. sz. 307–320.

⁴³ Vö. NAGY: 2009. i. m. 41.; GÖNCZÖL: 2010. i. m.

⁴⁴ GÖNCZÖL Katalin: A büntetőpolitikák nemzetközi összehasonlítása címmel 2011. december 9-én Budapesten az ELTE-n tartott konferencia-előadás kézirat 5–6.; KORINEK László: *Kriminológia I.* Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010. 415–420.

⁴⁵ ALBRECHT: 2013. i. m. 386., 396.

⁴⁶ KORINEK László: Újabb tendenciák. *Belügyi Szemle*, 2013. 1. sz. 32.

◀ A felsőoktatási autonómia folyton változó határai

A közjog művelőinek egyik legkedveltebb kutatási területe az autonóm szervekre vonatkozó szabályozás vizsgálata, hiszen ez a szigorúan vett jogpozitivisták módszere alkalmazása mellett mindig lehetőséget ad bizonyos értékválasztásokra is. Az autonómiakutatók középpontjában többnyire a helyi-területi önkormányzatok állnak, a felsőoktatási autonómia vizsgálata rendszerint személyes indíttatás eredménye, mert a kutató maga is a felsőoktatásban dolgozik, s így módon érzelmi kötelékek határozzák meg a témaválasztását. Ennek a tanulmánynak a témaválasztását azonban nemcsak a szerző személyes érdeklődése, hanem az ünnepeelt személyének életútja is befolyásolta. Gönczöl Katalin pályájának meghatározó sarokpontja volt a jogász és a kriminológus egyetemi oktatás, és az utóbbi több mint egy évtizedben a jogászdoktori képzés működtetése. Ezért reményeim szerint nem kakukktojás egy jórészt kriminológiai és bűnügyi tanulmányokat közlő laudáló kötetben egy klaszikus közigazgatási jogi téma – terjedelmi korlátok okán – igencsak vázlatos vizsgálata. A felsőoktatási autonómiát számos tényező befolyásolja, hiszen a legszélesebb jogi önállóság is nehezebben érvényesül, ha olyan társadalmi környezet veszi körül a szervet, amely nem támogatja annak autonómiáját. Mégis, a jogi szabályozásnak van elsődleges szerepe. A felsőoktatási jogterület évtizedek óta „permanens reformban szenved”, és nem vitatva a reformálók jobbító szándékát, úgy tűnik, alapfogalmak veszítették el az eddig evidens tartalmukat. Ebben a tanulmányban kizárólag csak a hazai jogi szabályozás vizsgálatára vállalkozom.

A felsőoktatási igazgatás legérzékenyebb eleme a felsőoktatási szféra, s ezen belül a felsőoktatási intézmények autonómiája. Az autonómia történelmi gyökerét a tanítás szabadságában kereshetjük, ami azonban a középkori egyetemek idejében még egészen mást jelentett, mint napjainkban. Kialakulásakor elsősorban a gondolkodás szabadságának biztosítéka volt, az egyházzal, később az állammal szemben biztosította a tudomány szabadságát. A modern egyetem kialakulásával az állam világszerte intézményfenntartóvá és finanszírozóvá vált, ezért az egyetemi autonómia leginkább *intézményi autonómiává* alakult át, s ezen belül értelmezhető a tanítás és a tudományos kutatás szabadsága.

A hazai oktatási szabályozásban az autonómia elemei értelemszerűen a rendszerváltozást követően kerültek előtérbe, ennek azonban nemcsak felsőoktatás-politikai, hanem jogtechnikai okai is voltak. A szocialista korra jellemező sommás szabályozás alapján az első oktatási törvény, az 1961. évi III. törvény mindössze hét rövid szakaszt szánt a felsőoktatásnak, és ebben fel sem merült az autonómia gondolata. Az érdemi szabályozást a felsőoktatási intézményekről szóló 1962. évi 22. tvr. tartalmazta, amelyben az intézményi autonómiának

szintén nem találjuk nyomát. Ebben a szabályozásban nemcsak a képzés szervezeti kereteit határozták meg, hanem szigorú hierarchikus irányítási jogköröket kapott a miniszter, olyannyira, hogy nem csupán a dékánt és dékánhelyetteseket, de még a tanszékvezetőket is a felügyeletet gyakorló miniszter nevezte ki, és az egyetemi tanárok áthelyezése is az ő hatásköre volt. Az oktatás és a kutatás szabadságát pedig eleve kizárta a törvény azon rendelkezése, amely szerint „[a] felsőfokú oktatás célja olyan magasfokú szakismeretekkel és általános műveltséggel rendelkező szakemberek képzése, akik elsajátították a marxizmus-leninizmus tanításainak alapjait, és azt képesek szakáguk gyakorlati művelése során alkalmazni. A felsőfokú oktatás előkészít arra is, hogy a legkiválóbbak szakáguk tudományának művelőivé, kutatókká, tudóssokká képezhessék magukat.”¹

Az 1968-as új gazdasági mechanizmus némiképp az intézményirányítás szigorán is enyhített, és a korábbi lakonikus szabályozást felváltotta a 25/1969. (VI. 20.) Korm. rendelet az egyetemről és egyetemi jellegű főiskolákról. Ma bizonyosan az autonómia hiányaként értékelnénk mind a kormányrendeleti szabályozást, mind annak a tartalmát, de az akkori viszonyok között előrelépés volt a miniszter irányítási hatáskörébe tartozó szervei és szakmai viszonyok felsorolása, és az irányítási eszközök közül a normatív eszközök előtérbe helyezése. A kinevezési jogkörök közül a dékánok, helyetteseik és a tanszékcsoport-vezetők kinevezése továbbra is a miniszter jogköre maradt, de az egyetemi tanács javaslattételi jogot kapott. Ugyancsak a szervezeti és oktatási-tudományos autonómia csíráját jelentették a felsőoktatási intézményeken belüli egyszemélyi és testületi irányító szervek és a hatáskörmegosztás statválása. A kormányrendelet szerint: „[a]z egyetem vezetése, az egyetem szervezeti szabályzatában meghatározott módon a vezetők és a testületi szervek között megosztott hatáskörök gyakorlása útján, a rektor, a dékánok, az egyetemi tanács és a kari tanácsok együttműködésével valósul meg.”² A testületi szerveknek az egyetem vezetésében gyakorolt hatáskörét úgy kell kialakítani, hogy azok döntsenek az egyetem, illetőleg a kar oktató-nevelő és tudományos munkájának tartalmát, valamint a munka eredményességét meghatározó alapvető fontosságú kérdésekben.³ A testületi szervek összetételében és működésében biztosítani kell a vezetők, az oktatók és más beosztású dolgozók, továbbá a hallgatók, valamint az egyetemen működő társadalmi szervek megfelelő képviseletét.⁴

A rendszerváltozást megelőző nyolcvanas években született meg az egyik legkorszerűbb oktatási törvény, az 1985. év I. tv., amely még egységesen kezelte az oktatási rendszert, nem emelte önálló törvényi szabályozási szintre a felsőoktatást, de magában rejtette azokat az elemeket, amelyekből kifejlődhetett az európai értelemben vett felsőoktatási autonómia, annak is elsősorban a szervezeti és oktatási-tudományos eleme. A jogalkotók már akkor számítottak rá, hogy nem több évtizedre szóló jogszabályt alkotnak. A jelen dolgozat szerzőjé-

¹ 1963. évi III. tv. a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről 19. §.

² 25/1969. (VI. 20.) Korm. rend. 6. §.

³ Uott 7. §.

⁴ Uott 8. §.

nek személyes szubjektív emlékei vannak erről a szabályozásról. Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy kezdetben mint tanítvány, később mint kolléga figyelhettem közelről a jogalkotási folyamatot, mely jelentős részben kötődött a nagyon fiatalon elhunyt Nagy Tibor Gyula munkásságához. Nagy Tibor Gyula a törvényben számos olyan jogintézményt meghonosított (pl. a hallgatói részvételre vonatkozó szabályok, az oktatás belső struktúrájára vonatkozó elvek, ekvivalencia-szabályok stb.), melyek az elfogadáskor rendkívül előremutatóak voltak, és előkészítették a későbbi felsőoktatási reformot. Tanszéki beszélgetéseink során számtalanszor felmerült, hogyan is van ez a nyugati egyetemeken, mi annak az előnye, hátránya, hogyan lehet ezeket az előnyöket becsempészni a jogszabályba?

Ez volt az első olyan jogszabály a hazai felsőoktatási jogban, amely az autonómia tartalmának kibontása nélkül, de *deklaráta a felsőoktatási intézmények korlátozott önállóságát*, és kimondta, hogy „[a] felsőoktatási intézmények feladataikat – jogszabályok keretei között – önállóan határozzák meg és szervezik”.⁵ Illetve „[a] felsőoktatási intézménynek joga van minden olyan, az intézményt érintő ügyben véleményt nyilvánítani, amelyben a döntés az irányító miniszter vagy más felettes szerv hatáskörébe tartozik, ideértve a kinevezési és megbízási ügyeket is. A felsőoktatási intézmény javaslattal fordulhat az irányító miniszterhez, tőle tájékoztatást kérhet.”⁶ Az 1985. évi I. tv. a felsőoktatási autonómiát elsősorban *tudományos és oktatási autonómiaként értelmezte*, de a korábbiakhoz képest *kiszélesítette a szervezeti autonómia határait is*. Gazdasági autonómiáról a fenntartói irányítás merev rendszere miatt ennek a szabálynak a kapcsán nem beszélhetünk.

Az európai értelemben vett felsőoktatási autonómia az első önálló felsőoktatási törvényünkben, az 1993. évi LXXX. törvényben (I. Ftv.) jelent meg. Ez volt az a szabály, amely tekintettel volt arra a nemzetközi környezetre, amelyben a felsőoktatási intézményeknek meg kellett állniuk a helyüket. Az 1990-es évek elején már számos nemzetközi jogi dokumentum tartalmazott a felsőoktatási autonómiára vonatkozó olyan rendelkezéseket, amelyek a részes tagállamok által elfogadottak és kötelezőek voltak, vagy *factum concludens*ekkel ismerték el az adott dokumentumok kötelező erejét magukra nézve. Ilyen az 1966-ban elfogadott *ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya* (továbbiakban: GSZKE), melyet hazánk az 1976. évi 9. törvényerejű rendelettel ratifikált. A GSZKE 4. cikke szerint a felsőoktatással összefüggő jogok csak törvénnyel korlátozhatók. A GSZKE érvényesülését Monitoring Bizottság ellenőrzi, és az általa kibocsátott 1999-es ajánlás 40. cikke szerint „az akadémiai szabadság élvezete feltételezi a felsőoktatási intézmények autonómiáját”. Az egyetemi autonómiát az európai egyetemek rektorai által elfogadott *Magna Charta Universitatum* is alapelveként rögzíti. A Magna Charta 1. pontja az egyetemi autonómia célját akként határozza meg, hogy „[a] földrajzi helyzetből és a történelmi hagyományokból fakadóan különbözőképpen megszervezett társadalmakon belül az egyetem autonóm intézmény, amely a tudományos kutatásban és az oktatásban hozza létre, értékeli és adja át a kultúra értékeit. Hogy kielégítthesse a kor szükségleteit, kutatási és oktatási

⁵ 1985. évi I. tv. 121. § (1) bek.

⁶ Uott (3–4). bek.

tevékenységének minden politikai, gazdasági és ideológiai hatalommal szemben függetlennek kell lennie”. A Magna Charta 3. pontja alapján „[a] kutatás, az oktatás, a képzés szabadsága az egyetemek életének alapelve; az államhatalomnak és az egyetemeknek illetőségükön belül biztosítaniuk kell ennek az alapvető követelménynek a tiszteletben tartását”. Bár a Charta nem jogszabály, még csak nem is az államok által elfogadott nemzetközi jogi egyezmény, hanem a részes egyetemek által zsinórmértéknek tekintett dokumentum, az európai államok kormányai több, általuk is elfogadott egyezményben, politikai dokumentumban hivatkoztak rá, ezért tekinthetjük a kormányok által is elismertnek.

Az I. Ftv. azért deklarálhatta a felsőoktatási autonómiát, mert az 1989-es módosítással az *Alkotmány 70/G § megteremtette ennek az alkotmányos alapjait*: „[A] Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a tudományos és művészeti élet szabadságát, a tanszabadságot és a tanítás szabadságát. Tudományos igazságok kérdésében dönteni, kutatások tudományos értékét megállapítani kizárólag a tudomány művelői jogosultak.”⁷ Az I. Ftv. kibontotta az autonómia tartalmát, a korábban csírákban már meglévő *szakmai és szervezeti autonómiát* kiszélesítette, és kiegészítette az autonómia harmadik, elengedhetetlen elemével, a *gazdasági autonómiával*. Az I. Ftv. önkormányzattal rendelkező szervnek nyilvánította a felsőoktatási intézményeket, és az autonómia biztosítására *hárompólusú garanciarendszert* alakított ki.

Az intézmények oldalán a törvény a 64. §-ában rögzítette, hogy „[a] felsőoktatási intézmény dönt minden olyan intézményi ügyben, amelyet törvény vagy felhatalmazása alapján más jogszabály nem utal állami vagy helyi önkormányzati hatáskörbe”.

A felsőoktatási kormányzat oldalán a felsőoktatási autonómia biztosítója volt, hogy az I. Ftv. előírta az állami szervek számára, hogy „[az] állam a felsőoktatással kapcsolatos feladatait a felsőoktatási intézményeknek az Alkotmányban és e törvényben szabályozott, valamint e törvény alapján megalkotott intézményi Szabályzatukban megállapított jogok, kötelezettségek és hatáskörök tiszteletben tartásával látja el”. Továbbá a törvény 69–75. §-ai tételesen meghatározták azokat az állami hatásköröket, amelyeket a kormányzati szervek szakmai vagy fenntartói irányítási jogkörükben alkalmazhattak.

Harmadik oldalként pedig az autonómia garanciarendszerét egy nagyon stabil *bírói jogvédelmi* rendszer egészítette ki, hiszen a törvény megteremtette annak a lehetőségét, hogy a felsőoktatási intézmények önkormányzatát sértő jogszabályok és egyedi döntések az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvény 1. § h) pontja alapján az *Alkotmánybíróság* előtt megtámadhatók legyenek, illetve a felsőoktatási intézmények és az állami szervek vagy a helyi önkormányzatok között felmerülő hatásköri vitákban az államigazgatási határozatok felülvizsgálatára vonatkozó szabályok szerint *bírói jogvédelmet* kaptak.

A felsőoktatási intézmények autonómiája csak átmenetileg jutott nyugvópontra az I. Ftv. szabályozásával, annak tényleges tartalmát ugyanis az Alkotmánybíróság több lényeges döntésében bontotta ki. Ehelyütt terjedelmi korlátok okán nincs mód az alkotmánybírói gyakorlat teljes körű elemzésére. Ugyanakkor jól látható, hogy a jogterület állandó mozgásban

⁷ Magyar Köztársaság Alkotmánya 70/G § (1–2) bek.

volt és van ma is, s ezért gyakori volt a felsőoktatásra vonatkozó indítvány a testület előtt. Az I. Ftv.-t számos módosítás érintette (köztük novelláris módosítások is), de alapjában véve az indokolta a II. Ftv. elfogadását, hogy hazánk európai uniós csatlakozásával párhuzamosan került sor a felsőoktatás ún. bolognai típusú átalakítására, a háromciklusú képzési rendszer bevezetésére. Az uniós országok felsőoktatási rendszerei együtt alkotják az *Európai Felsőoktatási Térséget*. A felsőoktatás politika alakítása az Európai Unión belül a nemzeti szuverenitás körébe tartozik, de mivel a szakképzettség elismerése és hasznosíthatósága szorosan összefügg a munkaerő-piaci mobilitással, ezért az uniós tagállamok egyik elsődleges célja, hogy olyan felsőoktatási rendszert alakítsanak ki, amely minél jobban lehetővé teszi a munkaerő szabad áramlását, és csökkenti a képzettségek, végzettségek elismerésének adminisztratív követelményeit. A XX. század utolsó évtizedében előtérbe kerültek azok a szabályozási célok, amelyek a hallgatók és kisebb mértékben az oktatók nemzetközi mobilitásának erősítését szolgálták. A nemzetközi mobilitás támogatásának célja részben a munkaerő Európai Unión belüli szabad áramlásának az elősegítése, részben az *uniós felsőoktatási rendszerek harmonizálásának meggyorsítása*. Az Európai Felsőoktatási Térség közös fejlesztésének alapvető dokumentuma Európa oktatási minisztereinek közös nyilatkozata, az ún. *Bolognai Nyilatkozat*. A Bolognai Nyilatkozat 16. pontja szintén érinti a felsőoktatási autonómiát, hiszen úgy szabályoz, hogy „[az] egyetemek függetlensége és autonómiája biztosítja, hogy a felsőoktatási és a tudományos kutatási rendszerek folyamatosan kövessék a velük szemben támasztott változó elvárásokat, a társadalmi igényeket és a tudományos ismeretek fejlődését”.

Az I. Ftv. autonómiatartalmát legteljesebben a 41/2005. (X. 27.) AB-határozat bontotta ki, amely paradox módon már II. Ftv., a 2005. évi CXXXIX. tv. előzetes normakontrolljával foglalkozott. Az Alkotmánybíróság elvi élel fejtette ki a határozatban, hogy a felsőoktatási intézményeket *tudományos, szervezeti, működési és gazdasági autonómia* illeti meg. *Az autonómia biztosítéka, hogy azt csak törvényben, és csak olyan mértékben e lehet korlátozni, amely nem üresíti ki az önkormányzat tartalmát.*

A felsőoktatási autonómia magva a tanszabadság, és a tudományos élet szabadsága. „[A] tudományos élet szabadságának tiszteletben tartása és támogatása kimondásával, és annak deklarálásával, hogy tudományos igazságok kérdésében állást foglalni *csak maga a tudomány lehet kompetens*, nemcsak alapvető jogállami és alkotmányos értéket nyilvánít ki, hanem szubjektív jogként fogalmazza meg a tudományos alkotás szabadságát, továbbá a tudományos ismeretek megszerzésének – magának a kutatásnak – és tanításának szabadságát, mint az ún. kommunikációs alapjogok egyik aspektusát. A tudományos élet szabadsága tehát magába foglalja a tudományos kutatáshoz és a tudományos igazságok és ismeretek terjesztéséhez való szabadságjogot, amely tágabb értelemben a véleménynyilvánítási szabadsághoz kapcsolódik, egyúttal tartalmazza az államnak azt a kötelezettségét, hogy tartsa tiszteletben és biztosítsa a tudományos élet teljes függetlenségét, a tudomány tisztaságát, elfogulatlanságát és pártatlanságát. A tudományos élet szabadságához fűződő jog elvileg ugyan mindenkit megillet, a szabadságjog tényleges jogosultjai azonban csak a tudomány

művelői. Ebben a kérdésben viszont, ti. a tudományos minőség meghatározásában – a tudomány autonómiája folytán – ugyancsak egyedül a tudomány művelői jogosultak dönteni.”⁸

A tudományos élet szabadságához fűződő jogok tehát kifejezetten *a felsőoktatási autonómiát megtestesítő személyi körre terjednek ki*.

A szervezeti és működési autonómia alapja, hogy a felsőoktatási intézmény a kormánytól, az államigazgatástól önálló és független. Az intézményi autonómia alapján garantált a felsőoktatási intézmény *szervezeti önállósága és öngazdátáshoz való joga*. Az önálló, vagyis autonóm működés úgy biztosítható, ha törvény rögzíti a felsőoktatási intézményekre vonatkozó alapvető szabályokat, s az Országgyűlés határozza meg a felsőoktatási intézmények létét és működését érintő alapvető döntéseket (létrehozás, megszüntetés, felsőoktatási intézetek központi költségvetési támogatása stb.). Az országgyűlési döntés keretében pedig *a felsőoktatási intézmény belső életét, szervezetét és működését a saját maga által elfogadott intézményi szabályzat állapítja meg*. Ezekről a kérdésekről tehát az Országgyűlésen és a felsőoktatási intézményeken kívül más szervek és szervezetek nem dönthetnek. A felsőoktatási intézmény, mint minden autonómiával, vagyis önkormányzatisággal rendelkező intézmény, választott képviseleti szervvel, önkormányzattal rendelkezik. Az érintettek joga az autonóm képviseleti szervek megalakítása, s ezek a szervek gyakorolhatják a felsőoktatási intézményt megillető önkormányzati jogköröket. A felsőoktatási autonómia hordozója, alanya a felsőoktatási intézmény, vagyis az oktatók, a tudományos kutatók és a hallgatók közössége. Ezért az oktatók, tudományos kutatók, hallgatók részvételét biztosítani kell az autonóm képviseleti szervezetekben és az autonómiából eredő önkormányzati jogosultságok gyakorlásában. A felsőoktatási intézmény önkormányzatát fel kell hatalmazni *a saját működésére vonatkozó norma- és szabályalkotáshoz való, valamint egyedi döntéshozatali joggal*. Az intézmény szervei által hozott, jogokat és kötelezettségeket érintő egyedi döntések esetén azonban az érintettek jogorvoslathoz való jogát, beleértve a független bírósághoz fordulás jogát is garantálni kell.

Az állam nem csak mint fenntartó lép kapcsolatba a felsőoktatási intézményekkel, s támogatja azok működését. Az állam ellenőrzi is a felsőoktatási intézmény törvényes működését, mégpedig a *miniszter által gyakorolt törvényességi felügyeleti jogon keresztül*.

Az intézményi autonómiához hozzátartozik *a gazdálkodási autonómia is*. Ennek megfelelően a felsőoktatási intézmény – a törvény keretei között – megállapíthatja a saját költségvetését, illetve a pénzeszközeivel önállóan gazdálkodhat. A szabad tudományos, oktatási és kutatási tevékenység folytatásának biztosítéka a felsőoktatási intézmény állami támogatása. A felsőoktatási intézmény autonóm működését nem veszélyeztetve a jogalkotó jogosult az állami támogatást úgy meghatározni, hogy a felsőoktatási eszközök elosztásánál a tudomány szempontjainak megfelelő teljesítménykritériumok érvényesüljenek. Az értékelési kritériumok meghatározásánál semmiképpen sem szabad pusztán piaci hasznossági és politikai célszerűségi szempontokat figyelembe venni.

A 41/2005. (X.27.) AB-határozatban foglalt megállapítások mind az I. Ftv. mind a II. Ftv. szabályozására érvényesek lehetnek, hiszen az intézményi önállóságra vonatkozó szabályok

⁸ 34/1994. (VI. 24.) AB-határozat, ABH 1994, 177, 182.

jelentős átfedést mutattak, és a felsőoktatási autonómiát az Alkotmánybíróság az Alkotmány 70/G §-ából vezette le. Ugyanakkor a II. Ftv. a felsőoktatási autonómia védelmében határozott visszalépést jelentett, hiszen *megszüntette az intézmények Alkotmánybírósághoz fordulásának lehetőségét*. A bírói jogvédelem megmaradt, de az önkormányzatiság védelmének egy szimbolikus eszköze veszett el.

Lényegesen átrendezte a felsőoktatási autonómia tartalmát a jelenleg is hatályos Nftv., a 2011. évi CCIV. tv. a nemzeti felsőoktatásról. A szabályozás alapját az *Alaptörvény X. és XI. cikke* jelenti, amely részben a *művelődéshez való alapjog* realizálásaként, részben pedig a *felsőoktatási autonómia* fogalmának a garanciájaként szabályozza a felsőoktatásban részt vevők jogait és kötelezettségeit. Az alaptörvény a felsőoktatási autonómiát a művelődéshez és a tudományos kutatás szabadságához való jog eszközeként határozza meg, az autonómia célja, hogy ezek az alapvető jogosultságok kiteljesedjenek.

Az Alaptörvény X. cikk „(1) Magyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát, továbbá – a lehető legmagasabb szintű tudás megszerzése érdekében – a tanulás, valamint törvényben meghatározott keretek között a tanítás szabadságát. (2) Tudományos igazság kérdésében az állam nem jogosult dönteni, tudományos kutatások értékelésére kizárólag a tudomány művelői jogosultak. (3) Magyarország védi a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Művészeti Akadémia tudományos és művészeti szabadságát. A felsőoktatási intézmények a kutatás és a tanítás tartalmát, módszereit illetően önállóak, szervezeti rendjüket törvény szabályozza. Az állami felsőoktatási intézmények gazdálkodási rendjét törvény keretei között a Kormány határozza meg, gazdálkodásukat a Kormány felügyeli.”

Az 1993-tól folyamatosan kibővülő tudományos, szervezeti, működési és gazdasági autonómia tartalma *részben megváltozott, részben beszűkült*. Az egyik legszembetűnőbb változás, hogy az Nftv. sem a preambulumban, sem a szövegében nem deklarálja a felsőoktatási önállóságot, *nem tekinti önálló értéknek a felsőoktatási autonómiát*. Sem fejezetcímében (mint 1985 óta minden törvényben), sem tartalmában nem emeli ki, hogy a felsőoktatási intézmények önállósága védendő érték lenne. Az autonómia klasszikus triászából kizárólag csak a tudományos autonómiát nevesíti, abban a kontextusban, hogy az a fenntartói irányítás korlátját jelenti. Az Nftv. 75. § (1) bekezdése szerint ugyanis „[a] fenntartói irányítás nem sértheti a felsőoktatási intézmény – a képzés és kutatás tudományos tárgyával és tartalmával kapcsolatos kérdések tekintetében biztosított – önállóságát. A felsőoktatási intézmény szénátusának döntése alapján a rektor a fenntartói intézkedéssel szemben a közléstől számított harminc napon belül *bírósági eljárást kezdeményezhet*, kérve annak megállapítását, hogy a fenntartó döntése sérti a felsőoktatási intézmény e törvényben biztosított önállóságát.”

A *szervezeti, működési önállóságot* is leszűkíti, hiszen a szabályozás logikája a fenntartói irányítást helyezi középpontba. Az Alaptörvény ugyanakkor érinti a szervezeti önállóságot, amikor kimondja, hogy a felsőoktatási intézmények szervezeti rendjét törvény szabályozza. Az Nftv. a működési alapelvek között szabályozza, hogy a felsőoktatási intézmény meghatározza a működésére és szervezetére vonatkozó azon rendelkezéseket, amelyeket

jogszabály nem zár ki, vagy amelyről jogszabály felhatalmazása alapján más szabályzatban nem kell rendelkezni. A fenntartói irányítás hatáskörei ugyanakkor kibővültek, s egyszerűsödtek is. Míg korábban például a rektor gyakorolta a munkáltatói jogokat az intézmény valamennyi vezetője felett, az Nftv. a fenntartó hatáskörébe emelte a gazdasági vezető kinevezését, és felette a munkáltatói jogkör gyakorlását.

Az autonómia gazdasági elemét maga az Alaptörvény lényegében megszüntette, amikor úgy rendelkezett, hogy „[a]z állami felsőoktatási intézmények gazdálkodási rendjét törvény keretei között a Kormány határozza meg, gazdálkodásukat a Kormány felügyeli.” Ennek a felhatalmazásnak a következménye, hogy az Nftv. alapján a felsőoktatási intézmények működéséhez biztosított állami támogatások rendszerét a Kormány határozza meg, és az Nftv. igen részletesen szabályozza az intézmények vagyongazdálkodásának szabályait és elveit. A gazdasági autonómia szűkítése azért is érinti érzékenyen az intézményeket, mert jelentősen szűkültek a felsőoktatás állami forrásai, és mind a felsőoktatási politika, mind pedig az intézményi túlélési stratégiák arra ösztönzik az intézményeket, hogy a felsőoktatási piacon megszerzett bevételekből pótolják a kieső állami támogatásokat. Ugyanakkor a szigorú gazdálkodási szabályok éppen a piaci részvételüket akadályozzák, és „piac-szerű” szolgáltatások elterjedését nehezítik meg.

Az előbbieken vázolt áttekintésből látható, hogy a felsőoktatási intézményi autonómia az I. Ftv. idején volt a legteljesebb, és azóta minden módosítás egy kicsit elvett abból az önkormányzatiságból, amelyet a felsőoktatási intézmények a rendszerváltozás után élveztek. Az Nftv. autonómia-felfogása az 1985. évi I. tv. szabályozási logikáját tükrözi, ami azonban korszerű volt 1985-ben, az nem tekinthető korszerűnek a 2010-es években, amikor az Európai Felsőoktatási Térség egyenrangú alkotóelemeiként szeretnék definiálni az egyetemeinket, főiskoláinkat. Elismerve azt, hogy az önkormányzatiság nem önmagában vett érték, hanem eszköz egy alkotmányos cél, a korszerű tudományos kutatás és a felsőfokú szakemberképzés minél eredményesebb megvalósításához, mégis felmerül a kérdés, hogy mi volt a felsőoktatás-politika célja az autonómia korlátozásával. Nem ismeretesek ugyanis olyan vizsgálatok, amelyek a felsőoktatási rendszer hibáit, anomáliáit az autonómiából vezették volna le. Annál is inkább így van, mert eközben minden újabb módosítás a kormányzat egyéb, főként *hatósági* vagy *minőségtanúsítási (akkreditációs) eszközeit* erősítette, amellyel szintén elérhető lett volna az állami feladatok biztosítása. Jelentősen kibővültek az ágazatra kötelező nyilvántartási és engedélyezési hatáskörök, bejelentési kötelezettségek. Állandó vita tárgya a felsőoktatási akkreditáció szervezet- és eszközrendszere, funkciója az ágazatigazgatásban. Nehéz szabadulni a gondolattól, hogy *az intézményi autonómia korlátozása egy rosszul megválasztott állami eszköz* a felsőoktatás-politika korábbi hibáinak korrigálására, mert egyik kormányzat sem merete felvállalni a hazai felsőoktatási szféra ésszerű konszolidálását és a nem értékelhető diplomákat kiadó intézmények bezárását, vagy azok más feladatra pozicionálását. A felsőoktatási autonómia szabályozásának ár-ápályában most az apályos időszakot éljük. Csak remélni tudjuk, hogy ebben a szférában is igaz, hogy „*azért a víz az úr!*”

◀ A rendőrségi bűnmegelőzés közösségi rendészet

A modern társadalom rombolja a természetes emberi kisközösségek összetartó erejét, magát a közösséget is. Ha az egyén legősibb szükséglete, a természetes közösség iránti igénye nem teljesül, magányossá válik, vagy ezt kerülendő, nem legális, amorális, vagyis deviáns közösségi formákat teremt.¹ A rendészet közösségi modellje ennek ellenszeréül kínálkozik.

Kriminológiai közhely, hogy a bűnözés a társadalom életének lenyomata, a közösség és a benne élő egyén életében fellépő zavaroknak a tünete, ezért azt hatalmi eszközökkel „visszaszorítani” nem lehet, mert ha időlegesen sikerül is a felszíni jeleket elnyomni, a problémák gyökere megmarad, és később vagy azonnal, esetleg más területen vagy más életviszonyokban jelentkezni fog, még hozzá súlyosabb formában. Így tehát azt sem érdemes a rendőrségnek célul tűznie, hogy a bűncselekmények száma bizonyos határokon belül maradjon. Nemcsak azért bajos ilyet mondani, mert a bűnözés, mint tudjuk, oly bonyolult társadalmi jelenség, és a társadalmi jelenségek, tehát az emberi magatartások körében is éppúgy törvényszerűségek uralkodnak, mint a fizika világában, hanem azért is, mert ezzel a kijelentéssel a rendőrség – teljesen feleslegesen – magára veszi a felelősséget a bűnözésért, annak alakulásáért.

A rendészet és a büntető igazságszolgáltatás erőforrásai a jelenlegi, hagyományos működésében tovább nem tágíthatók, ezért a bűnmegelőzés iránti igény felerősödött. De, ettől függetlenül is, a jelentősége sokirányú:

- mindenekelőtt a sértett számára, hisz nem lesz áldozat, nem lesz fájdalma, kára;
- az elkövető nem lesz megbüntetve, ezzel elkerüljük a megbélyegezést, a kirekesztést, és ami ezekkel jár, például a reintegráció költségeit;
- a büntető igazságszolgáltatás intézményeinek terhe csökken, elviselhető szinten marad;
- és végül általában jól jár a közösség, hisz a bűnözés feszültséget, nyugtalanságot, súlyos egyéni és politikai következményekkel járó bűnözési félelmet generál.

Érdemes számba venni, hogy a közbiztonság létrehozásában kinek van felelőssége, vagy lehetősége szerepvállalásra. Első nyilván az állam: kötelező feladata rendészeti szerveket (elsősorban, de nem kizárólag a rendőrséget) működtetni, főleg, de nemcsak, a közterületek

¹ GÖNCZÖL Katalin: *A büntetőpolitika korlátai – a társadalompolitika lehetőségei*. Doktori értekezés tézisei, Budapest, 1989.

rendjét védeni. Felelős azonban a polgár is: sorsáért, életéért, vagyonáért, sőt a közösség viszonyaiért is, amelyek bünt teremnek. Tudnunk kell, hogy a közbiztonság hiánya lényegében az együttműködés hiányát jelenti emberek és emberek, emberek és intézmények között. Nagyon fontos a jól működő civil szféra is: az emberek öntevékeny közreműködése nélkül semmilyen állami cél nem valósulhat meg, különösen így van ez a kriminalitás kezelésével. S végül, ma már semmiképpen nem hagyhatjuk számításon kívül a piacon megvásárolható biztonságot, a személy- és vagyonvédelmi vállalkozások szolgáltatásait. Ekképpen a közbiztonságot joggal nevezhetjük kollektív társadalmi terméknek. A realitás tehát az, hogy a bűnözés a közösségi élet tartozéka, meg nem szüntethető, de törekedni kell (és lehet) a károk és veszélyek mérséklésére, így a bűnözés elleni védekezést szervezni, támogatni kell. Azzal is tisztában kell lenni, hogy a bűnmegelőzés nem csodaszer, a bűnözés súlypontjai a bűnmegelőzési tevékenység hatására áthelyeződhetnek.

A közösségi rendőrség lényegében bűnmegelőzés

A közösségi rendőrség tartalmilag, de eszközeit és módszereit tekintve is maga a bűnmegelőzés. A rendőrségi bűnmegelőzés tevékenységét meghatározó norma² a szakvonal tevékenységének irányait, illetve területeit a következőkben határozza meg:

- család-, gyermek- és ifjúságvédelem;
- kábítószer-megelőzés;
- megelőző vagyonvédelem;
- kiemelt kockázatos csoportok áldozattá válásának megelőzése;
- közösségi életterek rendjének védelme.

Mindezekre a különböző szolgálati ágaknál felelősségi köröket találunk, sőt maga a bűnmegelőzés is egy önálló szakvonal. Nagyon leegyszerűsített felfogás, és tulajdonképpen érdemi hatást nem is ambicionáló gyakorlat, mely szerint ezeknek kijelölt felelősük, referensük van, akiknek munkaerejéből és munkaidejéből rendszerint csak a tevékenység „adminisztrálására” futja, esetenként látványos akciókkal fedik le a kötelezettségeket. A helyes megközelítés az volna, ha az itt felsorolt területek referensei az adott rendőri szervezet teljes egészét mozgósítanák a bűnmegelőzésre és a többi speciális feladatra. Arra volna szükség, hogy valamennyi szolgálati ág – nem külön feladatként, hanem a maga sajátos rendőri eszközeivel – szem előtt tartaná a bűnmegelőzés szempontjait.

A szabályozás a közterek biztonságának feladatát szó szerint nevesíti, de természetesen a magánterekhez is köze van a rendészetnek, elegendő utalni a gyermekvédelemre, a drogprevencióra, vagy az áldozattá válás megelőzésére. Ezen túl külön norma rendelkezik a családi erőszakból, valamint a cigány kisebbségek létezéséből fakadó rendészeti problémák

² 20/2010. (OT. 10.) ORFK-utasítás

kezelésére. Mindezek közvetve, de sok részletükben közvetlenül bűnmegelőzési hatásokat eredményeznek. Felfoghatjuk ebből kiindulva a közösségi rendőrt úgy, mint eme sokirányú rendszeti felelősség központi szereplőjét, aki mintegy kapcsolatot teremt a különféle részfelelőségek és tevékenységek között, ugyanis ezek egyenként a közösség rendjét és nyugalalmát szolgálják, de nyilvánvaló, hogy összekapcsolódva érhetnek el valódi hatást. Ebből az következik, hogy a közösségi rendőr a részterületek felelőseivel szorosan, valósággal szimbiózisban kell, hogy együttműködjön.

A bűnmegelőzési tevékenység megalapozottsága

Mindig nagy a veszélye annak, hogy a bűnmegelőzési programok nem tényekre, a valóság alapos ismeretére épültek, hanem megérzésre, felületes általánosításokra. Nagyon fontos, hogy az intézmények és a lakosok között ne üres, formális kapcsolatok legyenek. Az érdemi együttműködés lényeges eleme az információ áramlása. A rendőrség első számú kötelessége a bűnüldözés – számára a bűnmegelőzés, érthetően nem a legfontosabb feladat –, ezért is lenne jobb, ha az önkormányzat válna főszereplővé a prevenció koordinálásában. A helyi önkormányzatok birtokában van nagy mennyiségű információ, adat ehhez az emberek és közösségeik életkörülményeiről.

Az önkormányzati értékelés a közbiztonságról az emberek szubjektív biztonságérzetét tükrözi, ez pedig gyakran ellentétes a rendőrségi értékelésekkel, ahol a – számukra sajnálatosan még mindig létfontosságú – bűnügyi statisztikára épül az érvelés. Egy-egy területen a konkrétan ismertté vált bűncselekmények elemzése is vihet tévútra, mert azok egy jelentős (több ok miatt változó) részét nem ott lakók követték el, ráadásul nem az ott lakók sérelmére. Ráadásul napjainkban a rendőrség iránti bizalomhiány miatt a sértettek a bűncselekmények jelentős részét nem is jelentik a rendőrségnek. Mit kell tenni, hogy jobb legyen a helyzet? Például a bűncselekmények sértetteivel megkülönböztetett gondossággal és figyelemmel lehetne foglalkozni, többek között folyamatosan informálni a megtett intézkedésekről.

A felületesen artikulált közvélemény több járőrt szeretne az utcára, több rendőrautó circáljon a városban, legyenek szigorúbb törvények. A bűnmegelőzést azonban érdemben szervezni és koordinálni kell, jelenleg azonban nincsen megfelelő számban alkalmas szakember sem a rendőrségen, sem az önkormányzatoknál. Ennek következtében, amint azt a gyakorlati tapasztalatok mutatják, ma a szituatív bűnmegelőzésen van a hangsúly, ami lényegében tűzoltó munka, nem érinti a gyökereket, ezért csak átmeneti, rövid távú eredményt hozhat. Ilyen a rendőr közterületi jelenléte, vagy a riasztók, biztonsági záruk, rácsok szorgalmazása.

Az érdemi hatáshoz ismerni kell a helyi közbiztonság befolyásoló tényezőit, mint:

- a bűnözés helyzete;
- a bűnüldözés eredményei, akadályai;
- a büntető- és szabálysértési eljárások adatai;

- a rendőrség és az önkormányzat jellemzői, képességei, lehetőségei;
- az együttműködésre kész és képes különféle intézmények;
- a civil szféra szervezettsége, résztvevői és végül
- a lakosok véleménye, szándékai.

Mindezt összevetve az országos helyzettel, a helyi viszonyokra kell kidolgozni bűnmegelőzési, közbiztonsági javaslatokat, megnyerve hozzá a média folyamatos figyelmét és támogatását. Ehhez, persze, nélkülözhetetlen az önkormányzati szemléletváltás: ne csak tereptárgyakban gondolkodjanak, hanem emberekben, közösségekben.

A tervszerűség követelménye

A rendőrségi normák mindegyike tervezést ír elő, itt vegyük példának a közösségi életterek védelmére vonatkozót:

- ki kell dolgozni a települési „közterületi észlelő- és jelzőrendszer”-modelljeit, amelyek működtetése lehetővé teszi a közterületeken, nyilvános helyen elkövetett jogsértések észlelését, az azokra történő gyors reagálást, az általános veszélyeztető okok feltárását, valamint a veszélyeztetettség időben történő felismerését;
- javaslat a bűnözési térképek – közterületi jogsértések visszaszorítása érdekében történő – alkalmazására;
- közterületen, közösségi használatban álló helyen elkövetett erőszakos és garázda jellegű cselekmények az elkövetés helye, ideje, az elkövető és a sértett kapcsolata alapján, továbbá a prostitúcióval és az engedély nélküli kereskedelmi tevékenységgel összefüggő jogsértések, a falfirkák és egyéb rongálások értékelése;
- annak vizsgálata, hogy milyen tényezők játszottak szerepet a bűncselekmény elkövetésében, köthető-e valamely szórakozóhelyhez;
- intézkedések és javaslatok az illetékes szerv felé az okok megszüntetésére;
- az önkormányzattal közösen a térfigyelő-rendszer alkalmazása;
- közös eligazítások és végrehajtást értékelő értekezletek a bünyügyi és közrendvédelmi szolgálati ág részére a bűnmegelőzési szervezeti egységek, koordinátorok bevonásával;
- a közterületen elkövetett bűncselekmények és szabálysértések elemzett információit át kell adni az őr- és járőrszolgálatnak és a körzeti megbízottaknak, illetve
- a közterületeken szolgálatot ellátó önkormányzati szervezetek (közterület-felügyelet, mezőőri szolgálat), továbbá az állami szervek (természetvédelmi őrszolgálat) és civil vagyónvédelmi szolgálatok (halőr, erdőőr stb.) és a polgárőrség részére.

A bűnmegelőzés hatékonysága

A bűnözés okaira kell koncentrálni, mint arra többször is utaltunk, a tüneti kezelés, tehát csupán a kriminális magatartásra való reagálás csak rövid távon hoz eredményt, és az csak addig marad életben, amíg képesek vagyunk az intézkedési készenlélet és aktivitást fenntartani.

Számolni kell azzal is, hogy kriminálpolitikánk, vagyis a bűnözésre adott társadalmi válaszunk számos eleme megalapozatlan, céljai megvalósíthatatlanok, a büntető igazságszolgáltatásban dolgozókat (beleértve a bűnüldözőket és a bűnmegelőzőket is) folyamatosan frusztrálja, a lakosság is elégedetlen a rendszet intézményeivel. A rendfenntartás (policing) nemzetközi irányzatainak megismerése, hazai adaptálásának tudományos igényű megfontolása és a rendszeti oktatásba történő bevétele ezért most már elodázhatatlan feladatunk. A bűnözés kezelésének hagyományos formái nyilvánvalóan elégtelenek: a represszió fokozása, a büntetések és azok szigorának növelése elviselhetetlenül költséges és eredménytelen, miközben a hatékony, érdemi bűnmegelőzés eszközei és módszerei is kiforratlanok még. A közösségi problémákkal (kiemelten a kisebbségek konfliktusaival) érdemben foglalkozó rendszeti működés elmozdulási lehetőségeket kínál.

A *közösségi rendőrség* (community policing) nem egyszerűen a megelőzésre fókuszál a megtorlás helyett, hanem a társadalmi folyamatokba való proaktív beavatkozást ambicionálja, ezzel tulajdonképpen a bűnözési félelem csökkentésének intézményévé válik. Nem elégszik meg a lakossági jelzésekre való reagálással; törekszik megismerni a normasértések háttérben meghúzódó problematikus életviszonyokat, sőt részt vesz azok kedvező alakításában is. Fokozott a társadalom előtti felelőssége, törődik az emberekkel és jogaikkal, az országalakókkal és a közösség intézményeivel kölcsönös együttműködést valósít meg. Nem csak a lakosság van befolyással a rendszerre, a rendszet visszahat a közösségre: rámutat a felelősségükre, hibás gyakorlatukra és ezzel polgári aktivitást hív elő a biztonsági helyzet javítására.³

A helyi szervek, tehát ahol a lakosság a legszélesebb felületen találkozik a rendőrséggel, hasonló képet mutatnak, mint a rendőrség központja. Például a gyermekvédelmi tevékenység bemutatására szolgáló jellemző szavak a következők: kiadványkészítés (bűnmegelőzési tanácsokkal), nyári tábor, show-műsor, vetélkedő, szabadidős programok gyermekek számára. Mindenhol megemlítik, hogy – „kiváló, jó, folyamatos, kölcsönös és naprakész” – kapcsolatban állnak az önkormányzataikkal, más gyermekvédőkkel, azonban tartalmi jegyeket sehol nem közölnek, így – ismerve a kapcsolat-tartottak véleményét is – attól tartunk, hogy ez a kapcsolat valójában még formálisan sem létezik. Szinte minden megyében folyik a DADA-program, amelynek hatásáról, értékeiről meglehetősen vegyes véleményeket kapunk. Rendszeresen felemlítik, hogy sok a csellengő gyermek, azonban intézkedésről nem tudósítanak, jelzést pedig senkinek nem adnak a problémáról. Tényszerűen megállapítják, hogy

³ KORINEK László: Nomádok és letelepedtek – gondolatok a közösségi bűnmegelőzésről. *Jogtudományi Közöny*, 2006. július.

a rendőrség a veszélyeztetettség tüneteit észlelve passzív marad, akkor lép szolgálatba, amikor már súlyos a gyermek a helyzete, és a represszió nem kerülhető el. Semmiféle konkrét együttműködésről nem számolnak be, kifelé gyakran még a rendőri szerven belül sem megfelelő a kommunikáció. A rendőrkapitányság illetékességi területén általában nem ismerik a civil szervezeteket, tehát nem is támaszkodnak rájuk, így azok segítése is elmarad. A rendőrök többnyire nem tudják, hogy létezik az állami gyermekvédelemre, különösen a veszélyeztetettség kezelésére valamiféle szakmai előírás.

Az együttműködés a bűnmegelőzés sine qua nonja

Tekintve, hogy a bűnözés rendkívül heterogén jelenség, nagyon sokféle emberi magatartást és aktivitást ölel fel, a bűnmegelőzésnek komplexnek kell lennie és sokszereplősnek. A közösségi rendőr ennek katalizátora lehet, a közösség valamennyi tagjára, egyénekre és különféle csoportjaikra támaszkodnia kell.

Az együttműködés lényege a kollektív, helyi, széles körű problémamegoldás; a kriminalitást a társadalmi beágyazottságában szemlélve a közösségi rendőrség a bűnmegelőzés alapintézményévé lényegül át, hisz a rendőrség birtokolja elsősorban a bűnözés keletkezésének összefüggéseire vonatkozó ismereteket. Ebben a rendszerben a lakosság megismeri a rendőrség erőfeszítéseit, korlátait, nehézségeit (esetleg gyengeségeit is), ezért szívesebben támogatja, a kudarokat pedig megérti. A rendőrség ugyanis soha nem tud olyan professzionálissá válni, hogy nélkülözni tudja a lakosság segítő együttműködését és információit. Kétségtelenül fennáll a veszélye annak, hogy a rendőri munka parttalanná válik. Hosszú távon azonban, következetesen alkalmazva a közösségi rendészeti elvét, társadalmi szinten nagyon is kifizetővé válik a rendőrség ilyenét való működtetése. Mindez egyáltalán nem jelenti a bűnüldözési funkció feladását, de a közösséget ebbe is be kell vonni, sőt az ítélkezési folyamatba is (ld. a mediáció hazai intézményesülését, mint fontos lépést ebben a tekintetben).⁴

Túlbecsülhetetlen a hatása az állam és szervei működésében a példamutatásnak. Hiteltelesen lesz a hatósági bűnmegelőzés, ha az abban részt vevő hatóságok nem rendeltetésszerűen, vagy a törvényeket és a rájuk vonatkozó szabályokat nem betartva működnek. Különösen kényes a kérdés a bűnözés „profilgazdájának”, a rendőrségnek a szerepe. Világossá kell tenni, hogy a bűnüldözési eredmények nem kellenek mindenáron, a törvénytelenység, a hatalommal való visszaélés sokszorosan több kárt okoz, mint a felderítésben mutatkozó haszon.

A bűnmegelőzés – különösen a gyermekek és fiatalok körére tekintettel – nem lehet egy vagy több intézmény, illetve kizárólag a bűnmegelőzéssel foglalkozó szervezetek és intézmények feladata, különösen nem a gyermekjóléti és gyermekvédelmi intézmények kizárólagos feladata. A bűnmegelőzésnek egy olyan társadalom- és szociálpolitikán kell alapulnia, ahol alapelv az ágazatok és a szakemberek együttműködése. Ehhez meg kell erősíteni a gyermekjóléti és a gyermekvédelmi ellátórendszert (speciális gyermekotthonok, javítóintézetek),

⁴ KORINEK: i. m.

a gyámügyi igazgatás rendszerét (védelembé vétel, gyermekkorúak megelőző párfogása, elsőfokú gyámhivatalok), a szakembereket fel kell készíteni, a jó gyakorlatok, a hatékony programok alkalmazását elő kell segíteni, és következetesen számon kell kérni valamennyi ágazat intézményétől, szakemberétől a feladatokat.

A rendőrségünk egységes szervezet, a bűnügyi, illetve a közbiztonsági és igazgatás-rendészeti szolgálat csak belső munkamegosztás során különül el, ez pedig elvben lehetővé tenné egységes, az egész országot átfogó hatású tevékenységet. A rendőrségi törvény a feladatok sorában első helyre teszi a bűnözés megelőzését, és csak ezt követi a bűncselekmények felderítése és bizonyítása, továbbá az igazgatási és rendészeti munka. Az érdemi bűnmegelőzés paradox módon mégis botladozva érvényesül, olyan erős a hétköznapi politikai nyomás a bűnözés letörésére, a gyors, látványos eredményekre.

A rendőrségi bűnmegelőzés két irányban torzulhat el, mégpedig homlokegyenest ellenkező töltettel. Az első változatban bűnmegelőzési intézkedések a hatósági represszióval alátámasztva visszaélészerű beavatkozásokat eredményeznek a polgárok életébe. A másik oldalról a rendőrség a rendvédelem helyett töle idegen szociális, karitatív jellegbe csap át. Ebben a helyzetben az egyes rendőr mint a szervezet tagja alapvetően kétféleképpen viszonyulhat a munkáját szabályozó normákhoz, pontosabban e normák által közvetített értékekhez: vagy profi jogalkalmazóként működik, aki magas szintű szakmai tudás birtokában, szigorúan tartja magát a kötelmeihez, és nem különösebben érdeklí munkájának az eredménye, vagy pedig represszív hajlamot enged felerősödni, és hajszolja az eredményeket, miközben, persze, a szabályokat lazán kezeli. Miután a rendőr nem légtüres térben mozog, a környezet hatásai alakítják meghatározóan. Márpedig a mai Magyarországon a politika, a társadalom erőteljesen igényli az erőskezü rendőrséget, hivatkozva a fenyegető bűnügyi helyzetre.

A rendőri habitus ilyen vagy olyan irányba való hajlása tehát attól a ténytől függ, hogy a rendőr, illetve a munkája a mindennapi élet, az emberek szociális mozgásterének része, sőt befolyásolója. Az államnak egyszerre kell szavatolnia a rendet és a biztonságot, benne minden egyén biztonságát. A társadalomnak és az egyes embernek ugyanis az kell, hogy előre látható és kiszámítható legyen minden viszony. E kettős és gyakran bizony egymással szembevető követelményt talán legjobban a közösségi rendőrség tudja megvalósítani. A közösségi rendőrség ugyanis szociálisan érzékeny, hiszen az általa szolgált közösséget jól ismeri, azzal előítéletmentes partneri kapcsolatban van, a rendőr itt a közösség egy tagja. Ezzel szembeállítható az erős központi rendőrség, amelyet tekintélyelvű vezetési rendszer fog át, ahol az egyes rendőr könnyen küldetésstudattól vezényelt lesz, még akkor is, amikor szociális és nevelőmunkát végez kényszerűen, és ennek során sajátos értékeit másokra ráerőlteti, a közösségre rátelepszik. Ennek egyik kirívó és ma már nevetségesen ható példája a 60-as években, amikor Budai Ifjúsági Parkban a farmernadrágban szórakozni érkező fiatalokat nem engedték be.

Fontos leszögezni, hogy a rendőrségnek nem önálló szociálpolitikai feladatrészt kell megvalósítania, hanem a már meglévő és eredendően rendőri feladatokat az előbbieket szellemében kell végrehajtania. A bűnmegelőzés fő területeinek a kijelölésénél a rendőrségi

bűnmegelőzésre vonatkozó jogszabály alkotója pragmatikus szempontokat, valamint a társadalmi érdekek rangsorolását vette alapul. Egyfelől prioritásként jelölte meg, hogy bűnmegelőző hatást ott érdemes kifejteni, ahol a legtöbb bűncselekmény történik, tehát a megelőző vagyoni védelem igéri a legnagyobb eredményt. Másfelől, a jövőre tekintve, a család-, gyermek- és ifjúságvédelmet határozta meg mint még fontosabb terepet.

A rendőrségi gyermekvédelem par excellence bűnmegelőzés

A rendőrségi gyermekvédelem tartalmi változatai a gyakorlat jelezte fontossági sorrendben:

- a gyermek- és fiatalkori bűnözésre történő büntetőjogi reagálás;
- a gyermek- és fiatalkorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények miatti büntető eljárás;
- a veszélyeztetett helyzetben lévő gyermekek esetében rendészeti intézkedés vagy más szervek felé intézkedés kezdeményezése.

A gyermek- és ifjúságvédelmi intézményrendszer egyik fontos eleme a rendőrség szakirányú tevékenysége. A korszerű rendőrség felfogása holisztikus, vagyis rendszerszemléletű, tehát tevékenységét a rendszer többi eleméhez igazítja, és fő értéknek az együttműködést tekinti. Ezzel szemben Magyarországon a bűnüldözési cél mindenek fölé helyeződött, ezért a rendőrség tevékenysége számtalan mozzanatában diszfunkcionálissá vált, de még gyakoribb, hogy ez a speciális működés, ti. a gyermekvédelmi tevékenység a rendőrségen egyszerűen hiányzik. A gyermekvédelmi törvény meghatározó szellemisége, vagyis hogy a gyermekek sorsában döntést hozóknak a gyermek mindenek felett való érdekét kell szem előtt tartaniuk, a rendőrség tevékenységében napjainkban még fel sem merül.

A társadalomnak a gyermek sorsáért felelős felnőtt tagjai (szülők, pedagógusok, rendőrök) a hibát, a mulasztást egymásban is látják, de sohasem önmagukban, rendszerint hiányzik a kritikai önreflexió, és ez fokozottan érvényes a rendőrségre. A megoldáshoz több repressziót óhajtanának, a segítő megközelítést még sokan elutasítják. Ugyanakkor a leginkább érintettek, a büntető gépezetbe bekerült gyermekek is diszfunkciókat érzékelnek, a felnőttek eljárásában többnyire rosszat élnek át.

Az ENSZ gyermekjogi egyezménye leszögezi, hogy minden döntéshozónak a gyermek mindenek felett való érdekét kell figyelembe vennie, így a szabadságától megfosztott gyermeknek igen rövid idő alatt jogsegélyt vagy bármilyen más alkalmas segílyt kell kapnia. A fogva tartott fiatal emberségesen és az emberi méltóságnak kijáró tisztelettel, életkorának és szükségleteinek figyelembevételével kell kezelni. A bűncselekmény elkövetésével gyanúsított gyermeknek tehát olyan bánásmódhoz van joga, amely előmozdítja a személyiség méltósága és értéke iránti érzékének fejlesztését, erősíti a mások emberi jogai és alapvető szabadsága iránti tiszteletét, és amely figyelembe veszi korát, valamint azt a szükségletet, hogy sikeresen beilleszkedjen a közösségbe. Ez egyúttal elemi érdeke is a társadalomnak. Ezeket

a premisszákat a magyar büntetőjog is átvette, a büntetés célja nem a társadalom védelme, mint egyébként, hanem a gyermek helyes irányú fejlődésének előmozdítása.

A gyermekvédelem mindig is etalon más területek számára, ezért a változtatási javaslatokat – mutatis mutandis – a teljes rendőrségi működésre érdemes kiterjeszteni:

- a rendőrségnek el kell készítenie a gyermekvédelmi törvénnyel összhangban lévő saját belső szabályzatát. Ennek legyenek olyan részei, amelyek a végrehajtás végső pontjain tevékenykedő egyes rendőr (nyomozó, ügyeletes tiszt, körzeti megbízott, járőr) számára a konkrét gyermekvédelmi helyzetekben konkrét teendőket, együttműködési kötelezettségeket (szakmai standardokat) írnak elő;
- a rendőrségi szervezetben a gyermekvédelmi szakvonal legyen hivatalosan elismert: külön szabályzattal, munkaköri leírással, képesítési követelménnyel;
- a rendőrség gyermekvédelmi szakszolgálatában résztvevő munkatársak képzése rendszeresített legyen: tisztában kell lenniük azzal, hogy a veszélyeztetett–megbotlott gyermek sorsának rendezésében a rendőri intézkedés illeszkedjen a rendszerbe, elsősorban támogatnia kell a többi szereplő munkáját, akár a bűnüldözési érdek rovására is;
- az együttműködés hasznának és értelmének megértéséhez a legjobb módszer a gyermekvédelem más hivatásainak gyakorlóival szervezett közös továbbképzés;
- a rendőrség ösztönözzön és támogasson az ifjúkori bűnözésre, valamint azok hatósági kezelésére irányuló kutatásokat, mert e nélkül nem juthatunk valóságos ismeretekhez;
- meg kell követelni a gyermekek ügyében eljáró hivatalok és hatóságok munkatársaitól az aggályosan törvényes és tisztességes eljárást. A felnőttekkel ily módon szembe kerülő gyermek érezze azt, hogy jogait komolyan veszik és biztosítják. Csak így remélhetünk törvénytisztelő és mások létét, jogait elfogadó embereket, társadalmat megérni.

A cigánysághoz való viszony megkülönböztetett jelentősége

A rendőri szervek kiemelt feladataként kell kezelni a roma kisebbséghez tartozó személyek jogegyenlőségének megvalósulását, a roma szervezetekkel az egymást támogató, jó partneri viszony kialakítását, a cigányság és a rendőrség közötti konfliktus- és előítélet-mentes viszony megteremtését és fenntartását.

Ennek szükségességét európai szinten is felismerték, amint az kitűnik a „*Romák, szintók és a rendőrség: bizalomépítést és megértést elősegítő jó gyakorlatok*” című kiváló EBESZ- (Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet) kézikönyvből, amelyet a magyar belügyi vezetés is üdvözölt. Ennek megfontolásai és javaslatjai a közösségi rendőr számára is komoly jelentőséggel bírnak:

- a cigányság széles körű diszkrimináció és marginalizáció áldozata;
- aránytalan, túlzó rendőri intézkedések elszenvedői (jogorvoslatához rendszerint nem jutnak);

- antidiszkriminációs és integrációs stratégiákat az államok nem valósítják meg;
- a politikai és rendészeti vezetés ismerje el a hiányosságok létét;
- elismerés öveze a multikulturális környezetben végzett rendészeti munkát;
- rendszerben egyébként emberi jogi és szolgáltatásközpontú szemlélet legyen uralkodó;
- a roma és szintó közösségek megfelelő képviseletet kapjanak az állami intézményekben, különösen a rendőrségen;
- ehhez a rendőrségnek legyen megfelelő stratégiája és magatartási szabályzata, és
- a rendőrségen lehessen számon kérni az intézkedéseit.

Mindezekben – futó olvasás nyomán is könnyen megállapítható – hatalmas adósságaink vannak. A magyar rendőrség próbálkozik: létrejött a kisebbségi kapcsolattartás rendőrségi hálózata,⁵ ugyanis a tapasztalatok azt jelzik, hogy a rendőrség és a cigányság közötti hatékony együttműködés a helyi szinten keletkező konfliktusok megoldásában rejlik. Ehhez az szükséges, hogy az egyes rendőri szerveknél elsősorban helyi szinten, adott helyen, adott időben, állandó személyek (helyi rendőrségi összekötő tisztek) legyenek kijelölve, akik jól ismerik a helyi viszonyokat. A kisebbségi kapcsolattartás során figyelni kell:

- az egyenrangúságra, a kölcsönös tiszteletre az egyébként aszimmetrikus viszonyban;
- a rendőrség közvetítse a cigányság felé a lakossági aggodalmakat, félelmeket, hiedelmeket;
- a cigány képviselő hozza felszínre a cigányoknak az állammal, különösen a rendőrséggel kapcsolatos sérelmeit és félelmeit;
- és mindezekre érdemi – cselekvésben is megmutatózó – válaszok szülessenek.

A közösségi rendőrség mint esély

Ez a két kiemelt terület (gyermekvédelem, cigánysággal való együttműködés) minden bizonnyal a legneuralgikusabb, és hordozza a közösségi rendőr, vagy a bűnmegelőzés minden jellegzetességét, ezért emeltük ki, de természetesen a vagyónvédelem és a többi sem hanyagolható el. Hogy egy adott helyen mi a fontos, mi nyugtalanítja az embereket, vagy, hogy mi csökkentheti az életminőséget romboló bűnözési félelmet, azt kell tisztáznia a területért felelős közösségi rendőrnek, és természetesen abba az irányba kell terelnie a rendészeti szervezetet. De vajon képes-e a szervezet, vagy az egyes rendőr a közösség részeként és nem felügyelőjeként működni? A feladat óriási, de nagyszerű, igazi kihívás: *„A rendőrnek, hogy a társadalmi elvárásoknak megfeleljen, nem csupán jogásznak és szociális munkásnak kell lennie, hanem bizonyos értelemben tudósnak, házassági tanácsadónak, mediátornak, kriminológusnak, szexuális, faji, közösségi kérdésekben pszichológusnak, fiatalok pártfogójának,*

⁵ 22/2011. (X. 21.) ORFK-utatis az általános rendőrségi feladatok ellátására létrehozott szerv és a roma kisebbségi önkormányzatok közötti együttműködésről, kapcsolattartásról.

mindezek mellett atlétának, könyvelőnek, kereskedőnek és olyannak, aki a kábítószer és mentális kérdésekkel is foglalkozik. Emellett még arra is szükség van, hogy ismerje a politikát, a napi eseményeket, persze, úgy, hogy azokban ne vegyen részt. Nyilvánvaló, hogy ezeknek az elvárásoknak sem a rendőri szervezet, sem a rendőr egy időben nem tud megfelelni. Talán azért sem, mert akkor ez már nem rendőrnek neveznénk, hanem társadalomőrnek vagy valami hasonlónak.”⁶

Különösen így van ez a bűnmegelőzés vonatkozásában. És nagyon könnyű eltévedni, vagy csak látszattervekenységet folytatni, ám a modern rendészeti modellek, jelesül a közösségi rendszet (a community policing) a probléma valódi megoldását kínálja.

⁶ FARKAS Ákos: *Rendőrség és bűnmegelőzési stratégiák*. A Rendőrtiszti Főiskolán 2005. december 15-én megrendezett KEF konferencián tartott előadás szerkesztett változata.

◀ Az ügyész diszkrecionális döntéseinek számonkérhetősége

A következő néhány oldalon – a terjedelmi korlátokra tekintettel – lényegében csupán a problémafelvetésre és a megközelítési lehetőségek vázolására vállalkozva a büntetőeljárásban hozott ügyészi döntések számonkérhetőségével foglalkozunk. Bár a szakirodalomban gyakran az ügyészség függetlensége, parlament alá rendeltsége vagy kormány alá rendelese kérdésének fejtegetése indítja az elszámoltathatóság felvetésére a szerzőket,¹ ezúttal a diszkrecionális jogkör gyakorlása szolgál kiindulópontként.

Téves lenne azonban azt gondolnunk, hogy ezzel a szervezeti hovatartozás kérdése megkerülhető,² a jelen tanulmány fókuszába mégsem ezt az alkotmányjogi megközelítést kívánjuk állítani. Az ügyészség alkotmányjogi helyzete esetünkben ezúttal annyiban érdekes, hogy az e kérdéssel behatóan foglalkozó szerzők vizsgálják azt is, melyik megoldáshoz kapcsolódhat széles diszkrecionális jogkör.³

¹ Az ügyészi szervezet alkotmányjogi helyzetével kapcsolatos írásokat számos kiváló alkotmányjogász és büntetőeljárás jogász publikált. Ezzel összefüggésben a számonkérhetőség kérdéskörével foglalkozott többek között: HACK Péter: Az új eljárási törvény és az ügyészség alkotmányos helyzete. In: FARKAS ÁKOS (szerk.): *Emlékkönyv Kratochwill Ferenc (1933–1993) tiszteletére*. Bűnügyi Tudományi Közlemények 5. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2003. 143–160.; HACK Péter: Az ügyészség alkotmányos helyzete és az új büntetőeljárási törvény. *Magyar Jog*, 1998/6. 335–339.; PUSZTAI László: Korszerű ügyészség az ezredfordulón. *Ügyészek Lapja*, 1995/4. 4–21. Utóbbi szerző bölcsességére utal az ügyészség alkotmányos helyzetével kapcsolatos, egymással vitatkozó írások főbb érveinek összefoglalását záró néhány sora: „További, a törvényhozók meggyőzését célzó tanács helyett ezért a magam részéről e témát azzal zárnam, hogy akármelyik modell mellett döntenek, ne feledjék: az igazságszolgáltatás működésének alapja az a közbizalom, amely az abban közreműködők pártatlanságára épül. És a pártatlanságot a társadalom nemcsak a bíraktól, hanem az ügyészekről is joggal várja el. Ha tehát az ügyészséget a végrehajtott hatalomnak rendelik alá, bánjanak csínján az ügyész utasíthatóságával.” PUSZTAI László: i. m. 17.

² Lőrinczy György például jogállami megoldásként a kormánytól független, parlamentnek alá rendelt ügyészséget tudja elfogadni. Lásd erről: LŐRINCZY György: A magyar jogállamiság egyik feltétele a kormánytól független ügyészség? *Magyar Jog*, 1991/11. 665–672.; Egy jogállami megoldás a parlament alá rendelt ügyészség. *Ügyészek Lapja*, 1998/3. 31–64.

³ Az egyes álláspontok részletes ismertetését mellőzve megállapíthatjuk, hogy a szerzők leginkább a kormány alá rendelt, politikai felelősséggel tartozó ügyészséget vélik felruházhatónak széles diszkrecionális joggal.

A *diszkrecionális jogkör bővítése* Európa-szerte megfigyelhető tendencia. Kétségtelenül az opportunitás alapelvét előtérbe helyező eljárási rendszerekben nagyobb az ilyen megoldások választéka. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának ajánlása az eljárás egyszerűsítését szorgalmazva sorolt példákat a diverziós lehetőségekre „A vádemelésről lemondás célszerűségi okokból” címszó alatt, de lényegében az ügyész döntésétől függ (legalább részben) a hagyományos bírósági eljárástól eltérő megoldások alkalmazása, így a diszkrecionális jogkör átfogja az ilyen eljárások kezdeményezésének lehetőségét is.⁴

Rövid kitérőként megemlítjük, hogy hazánkban például az ún. *külön eljárások* közül az ügyész indítványához kötött a bíróság elé állítás, a tárgyalásról lemondás, valamint a távollévő terhelttel szembeni eljárás megindítása, és az ügyész által is kezdeményezhető (többnyire általa kezdeményezett) a tárgyalás mellőzése. Annak ellenére, hogy a vádemelési módok közül a vádelőkészítéssel, a nyomozás törvényessége feletti felügyelettel és a vádemeléssel kapcsolatos ügyészi feladatokról szóló legfőbb ügyészi utasítás⁵ a tárgyalás mellőzését, a bíróság elé állítást és az ügy nyilvános ülésen való elbírálását preferálja, mégsem állíthatjuk, hogy ezek a legalább részben ügyészi mérlegeléstől függő eljárások egyaránt népszerűek a vádhatóság szemében. A bíróság elé állítás és a tárgyalás mellőzése mondhatjuk, ügyészi szempontból szinte kötelezően igénybe veendő útjai a bírósági eljárásnak, ha a törvényben rögzített feltételek fennállnak. A *tárgyalásról való lemondásra* irányuló terhelti nyilatkozat elfogadása és az ügy nyilvános ülésen történő elbírálásának kezdeményezése azonban sokoldalú ügyészi mérlegelést igényel. Egyetértünk Hack Péterrel abban, hogy „... a magyar büntetőeljárás jogban az opportunitás lehetőségének kiszélesítése egyes intézmények vonatkozásában nem, vagy csak alig váltja be a hozzá fűzött reményeket.”⁶ Utalva a tárgyalásról lemondás szerény sikerére is, összefüggést talált a szerző az ügyészség alkotmányjogi helyzetével, az egyszerűsített eljárási forma alkalmazásában az ügyész érdekeltiségének hiányával.⁷ A tárgyalásról lemondás jogalkotói szándékot alulmúló mértékű alkalmazását hangsúlyozza a 2011. évi LXXXIX. törvény 22. §-ához fűzött indokolás is: „A tárgyalásról lemondás alkalmazására az elmúlt öt évben a vádirattal megvádolt személyek 0,3-0,4 százalékával szemben került sor. A szűk körű alkalmazás a formai kötöttségek nagy számára és a büntetési tételkeretek jelentős – a büntetési célok elérését veszélyeztető – csökkenésére vezethető vissza.” A tárgyalásról való lemondást az ügyész akkor fogadja el és indítványozza az ügy nyilvános ülésen történő elbírálását, ha azt az ügy körülményeire, a terhelt személyére, illetve az elkövetés körülményeire tekintettel indokoltnak tartja.

⁴ R (87) 18. Ajánlás a büntetőeljárás egyszerűsítéséről.

⁵ 11/2003. (ÜK. 7.) LÜ utasítás a vádelőkészítéssel, a nyomozás törvényessége feletti felügyelettel és a vádemeléssel kapcsolatos ügyészi feladatokról

⁶ HACK: i. m. (2003) 154.

⁷ „A kudarc többféle oka között kétségtelenül megtalálhatjuk az ügyészség hatályos alkotmányos helyzetét is, azt a tényt, hogy a törvény nem teszi érdekeltté az ügyészt ennek az egyszerűsített eljárási formának az alkalmazásában.”: HACK: i. m. (2003) 155.

Az 1998. évi XIX. törvény 535. §-ához⁸ fűzött indokolás tartalmaz néhány, az ügyészi döntés szempontjából lényeges körülményt: „E döntését a cselekmény jellegére, a gyanúsított személyére, a nyomozás adataira és a gyanúsított beismerő vallomására tekintettel hozza meg, ha a gyanúsított kéri az ügy nyilvános ülésen történő elbírálását.” Az ügy nyilvános ülésen történő elbírálásának kezdeményezésével kapcsolatban a számonkérhetőség, az átláthatóság épp azért lenne fontos, mert a terhelt a remélt előnyökért cserébe lemond a tárgyaláson való elbíráláshoz fűződő garanciákról. Erre vonatkozó nyilvános útmutatás – csakúgy, mint más, de terhelti szemszögből talán kevesebb kockázattal járó diszkrecionális döntésnél – azonban ez esetben sem áll rendelkezésre.

Mielőtt továbblépnénk, néhány kérdés tisztázásra szorul. Az egyik *az utasíthatóság és a diszkrecionális jogkör kérdése/összefüggése*. Damaška a hierarchikus igazságszolgáltatási modell jellegzetességei között említi az utasíthatóságot, a döntések felettes szerv általi felülbírálatának lehetőségét.⁹ Ebben a rendszerben a mérlegelés, a diszkrecionális döntések lehetősége nem egyeztethető össze a bizonyosságra törekvéssel sem. A koordinatív rendszerben viszont a diszkrecionális döntés érénynek számít, a kreativitás, a probléma-megoldási képesség helyet kap az igazságszolgáltatásban.¹⁰ Ezek után kevésbé csodálkozhatunk azon, hogy az opportunitás elvére visszavezethető széles diszkrecionális jogkör az angol-szász eljárási rendszerben nyert elsősorban teret, és a kontinentális rendszer elsősorban a munkateher könnyítésének egyik lehetőségét látta a szigorúan vett legalitás elvétől eltérő megoldásokban.

Az opportunitás elvén nyugvó jogintézmények, a diszkrecionális jogkör tekintetében jóval hosszabb múltra visszatekintő angolszász jogrendszerben vetődött fel először értelem-szerűen az a probléma is, hogy számon kérhető-e az ügyészen, hogy miért hozott adott ügyben bizonyos döntést, és miért tér el az ügyész álláspontja egy – legalábbis külső szemlélő számára – teljesen hasonló más ügyben.

A *számonkérhetőség* talán kicsit rosszul cseng, és a felelősségre vonás, a „pellengérré állítás” szinonimájaként értelmezhető.¹¹ Korántsem erről van szó. A számonkérhetőség, elszámoltathatóság annak lehetőségét biztosítaná, hogy az eljárás szereplői vagy

⁸ Időközben a Be. módosításai folytán a szakasz száma megváltozott, de az eredeti 535. §-hoz hasonlóan a jelenlegi 536. §-ban is csak a terhelt személyének és az elkövetett bűncselekménynek van meghatározó szerepe. Ezen túlmutató előírás, részletezés a vádemelés kérdéseiről szóló legfőbb ügyészi utasításban sem olvasható.

⁹ DAMAŠKA, Mirjan R.: *Structures of Authority and Comparative Criminal Procedure* (1975). Faculty Scholarship Series. Paper 1590. http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers 484–485. (letöltés: 2013.10.28.)

¹⁰ DAMAŠKA: i. m. 510–511.

¹¹ Ez az adott szóhoz kapcsolódó rosszul csengő jelentés indította Hack Pétert is arra, hogy a bíróság számonkérhetőségéről írott tanulmányát a szóhasználat tisztázásával kezdje. HACK Péter: A bírói függetlenség és számonkérhetőség. In: FLECK Zoltán (szerk.): *Igazságszolgáltatás a tudomány tükrében*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010. 21.

a társadalom képet alkothasson arról, mi áll az ügyész ilyen vagy olyan döntésének hátterében. Ahogy Hack Péter megfogalmazza: „A külső szemlélőben ugyanakkor felvetődik a kérdés: »ki őrzi az őrzőket«, ki ellenőrzi az ügyészi döntések törvényességét?»¹²

Míg a jogállami büntetőeljárás egyik alapvető sajátossága és a bíró „elszámoltatásának” egyik formája, hogy *a bíróságnak indokolnia kell a határozatait*,¹³ s ez alól csak az esküdt-szék bűnösség kérdésében hozott döntése jelent ésszerű kivételt, az ügyészi határozatok indokolása rövid, megköcköztatjuk többnyire sematikus. A skót ügyészi döntésről írja Peter Duff, hogy relatíve strukturálatlan és kevésbé átlátható, szemben a törvényhozás vagy a bíróságok által hozott döntésekkel, de megjegyzi, hogy ez a legtöbb igazságszolgáltatási rendszerre jellemző.¹⁴

A Transparency International 2007-es „Globális korrupciós jelentését” részletezve Hack Péter kiemeli, hogy „A tanulmány az igazságszolgáltatással kapcsolatosan követelményként fogalmazza meg az ügyészi munka átláthatóságát is. Rögzíti, hogy az ügyészségi eljárásoknak nyilvánosan kell zajlaniuk..., az ügyészeknek meg kell indokolnia döntéseit, nyilvánosságra kell hoznia eljárási szabályait, amelyek alapján a döntéshozók az ügyekben vizsgálnak és döntést hoznak.”¹⁵

Bár a számonkérhetőséget sokan hiányolják, és az igazságszolgáltatás egyik jelentős problémájaként említik, a szerzők nem vállalkoznak arra, hogy a számonkérési lehetőségek valamiféle katalógusát állítsák össze. Milyen számonkérésre kell elsősorban gondolnunk? Mondhatja bárki, hogy az ügyészség *a parlamentnek felelős*, a legfőbb ügyész beszámol, quasi számot ad a szervezet által végzett tevékenységről. Ez a beszámoló azonban éppen azokra a kérdésekre nem tér, természetéből adódóan nem is térhet ki, amelyek a jelen írás szempontjából központi problémának számítanak.

Ott, ahol hazánkhoz hasonlóan nemcsak a bíróság, de az ügyészség is független, sem a bíró, sem az ügyész számonkérhetősége nem immanens része az igazságszolgáltatásnak.¹⁶

¹² HACK Péter: *A büntetőhatalom függetlensége és számonkérhetősége*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 15.

¹³ Farkas Ákos erről a következőket írja: „A bíróság az általa lefolytatott bizonyítás eredményét szabadon mérlegeli és ez alapján hozza meg döntését. E szabadság azonban nem abszolút. Korlátozza azt az indokolási kötelezettség. Ennek során számot kell adnia arról, hogy a bizonyítékoknak egyenként és összességükben milyen szerepe volt a tényállás megállapításában és az ezen alapuló döntés meghozatalában... Betölti a vád és a védelem tájékoztatásának funkcióját, s ez képezi a fellebbezés és a másodfokú döntés alapját.” FARKAS ÁKOS – PAP GÁBOR: *Alkotmányosság és büntetőeljárás*. In: PUSZTAI László (szerk.): *Kriminológiai és kriminalisztikai évkönyv*, Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok. XXX. IKVA, Budapest, 1993. 88–89.

¹⁴ DUFF, Peter. The Prosecution Service: Independence and Accountability. In: Peter DUFF and Neil HUTTON (ed.): *Criminal Justice in Scotland*. Ashgate, 1999. 115.

¹⁵ HACK: i. m. (2008) 95.

¹⁶ Ez több okból is gondot okozhat. Mint Hack Péter írja: „A magyar büntető igazságszolgáltatásnak külön problémája, hogy a független és pártatlan, és egyúttal korlátozottan számonkérhető bíró mellett hasonló helyzetben lévő ügyészt találunk, ami rendkívüli mértékben megnehezíti

Ugyanakkor „Demokratikus jogállamban semmiféle hatalom, így sem a bírói hatalom, sem a vádlói jogosultságokban is megjelenő ügyészi hatalom nem maradhat ellenőrizetlen, és biztosítani kell azokat a viszonyokat, amelyek a bíróságok és az ügyészségek közérdeknek megfelelő tevékenységét garantálják”.¹⁷

Mindenekelőtt azt hiányoljuk, hogy *az ügyész döntéseinek háttérében álló körülmények*, azok a tényezők, amelyeket figyelembe vesz döntése meghozatalánál, *nem kapnak elegendő nyilvánosságot*. Másrészt nem minden esetben van lehetősége az eljárás szereplőinek arra, hogy *a diszkrecionális jogkörbe tartozó döntéseket vitassák*, azok felülvizsgálatát kérhessék.

Közel negyedszázada fogalmazták meg az ENSZ Bűnmegelőzéssel és az Elkövetők Kezelésével foglalkozó VIII. (1990. Havanna) Kongresszusán az ügyészek szerepéről szóló irányelvet.¹⁸ A dokumentum diszkrecionális funkciókról szóló 17. pontja előírja, hogy a vádemeléssel kapcsolatos döntések tisztességes és következetes voltának erősítése érdekében törvénynek, nyilvánosság számára hozzáférhető szabályoknak vagy rendelkezéseknek kell irányelveket tartalmazniuk a váddal kapcsolatos döntéshozatal vonatkozásában, beleértve a vádemelést és a vádemelés mellőzését is. 1999-ben a Nemzetközi Ügyészi Egyesület Etikai Kódexében jelent meg *a diszkrecionális jogkör gyakorlásának átláthatóságával kapcsolatos követelmény*.¹⁹

Fleck Zoltán elsősorban a bírósági tevékenység kontrollja kapcsán írja a következőket, de megállapításai az ügyészség quasi bírói tevékenységére is vonatkoztathatók: „Minden történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy a törvényeknek való alávetettség pusztán óhaj marad, amennyiben e deklarációt nem támogatja elégséges intézményi ellensúly vagy olyan jogi kultúra, amely valószínűtlenné teszi a hatalommal való visszaélést. Ez utóbbiban a kelet-európai társadalmak nem bízhatnak.”²⁰

Kérdéshetjük: miért ne bízánk meg az ügyészen, abban, hogy a lehető legjobb, az adott körülményeknek leginkább megfelelő döntést hozza? Miért akarjuk számon kérni? Hack Péter a bírákról írja, hogy „A büntetőeljárásban a bírák rosszindulata, tévedése vagy

a jogalkotó feladatát abban, hogy az eljárások hatékonyságát növelje, hiszen ezek a törekvések könnyen megfeneklenek a jogalkalmazással megbízott szervezetek ellenállásán.” HACK: i. m. (2010) 48.

¹⁷ HACK: i. m. (2008) 19.

¹⁸ Guidelines on the Role of Prosecutors Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990. http://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Guidelines_on_the_Role_of_Prosecutors.pdf (letöltés: 2013.10.25.)

¹⁹ A Preambulum rögzíti, hogy „...ezen diszkrecionális ügyészi hatásköröket a lehetőségekhez képest átlátható módon ... kell gyakorolni ...” Majd a Függetlenség címszó alatt 2.1. pontban a diszkrecionális jogkör független, politikai befolyástól mentes gyakorlásának követelményéről olvashatunk. <http://www.ugyeszek.hu/nemzetkozi+kapcsolatok/nemzetkozi+ugyeszi+egyesulet+iap/nemzetkozi+ugyeszi+egyesulet+iap.html#e> (letöltés: 2013.11.14.)

²⁰ FLECK Zoltán: Bevezetés: Igazságszolgáltatás és tudomány változó viszonya. In: FLECK Zoltán (szerk.): *Igazságszolgáltatás a tudomány tükrében*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010. 19.

tudatlansága tragikus következményekkel járhat.”²¹ Ugyanez elmondható az ügyészi diszkrecionális döntéshozattal kapcsolatban is, hiszen míg a bíró tevékenysége a nyilvánosság előtt zajlik, a jogorvoslat akár több lépcsőben is korrekciós lehetőséget biztosít, addig *az ügyész munkája* inkább az inkvizitórius eljárás sajátosságait viseli magán: *zárt és írásbeli*, a (fő)szereplők meghallgatására sem kerül sor minden döntés előtt, és a jogorvoslat is korlátozott.

Mégis – az előzőekben írtak ellenére is – általánosan elfogadott az a vélekedés, hogy: „Az ügyész eljárási helyzete és az ügyészek szakmai presztízse magától értetődővé teszi, hogy annak eldöntését, hogy egy adott esetben célszerű-e eljárást indítani vagy vádat emelni, avagy sem, illetve, hogy célszerű-e a törvény teljes garanciarendszerét felvonultató eljárási formát választani, vagy helyette egy egyszerűbb, kevesebb garanciát tartalmazó, így gyorsabb eljárási módot kell-e választani, a legkézenfekvőbb módon az ügyész tudja eldönteni. Felmerülhet azonban a kérdés, milyen szempontok vezetnek az ügyész döntése meghozatalakor.”²²

Az ügyésztől elvárható, és általában feltételezhető, hogy a jogszabályok megfelelő alkalmazásával, a jogalkotó által elvárt módon él a részére biztosított lehetőségekkel. Helyzetét nehezíti, hogy sokszor a jogszabályokban is csak elnagyoltan jelenik meg az egyes intézkedésekre okot adó körülmények, feltételek leírása. Az ügyészi döntést befolyásoló tényezők szempontjából elegendő a *vádemelés elhalasztásának* szabályait áttekinteni. Ebben kapott ugyanis az ügyész először érdemi jogosultságot arra, hogy a bírói útról való elterelés keretében széles körű mérlegelési lehetőséggel éljen. S ez a felhatalmazás nem csak arra vonatkozott, hogy milyen esetekben célszerű a vádemelést elhalasztani, hanem arra a kérdésre is, hogy alkalmaz-e, s ha igen, milyen „jogkövetkezményt”, azaz ír-e elő kötelezettséget, magatartási szabályt.

A többi diszkrecionális jogkörbe tartozó döntési lehetőséggel összehasonlítva azt mondhatjuk, hogy a vádemelés elhalasztásánál a jogalkotó meglehetősen sok támpontot nyújtott, a megszokottól jóval részletesebben határozta meg, milyen esetekben kíván lehetőséget biztosítani a bírói útról való elterelés e formájának alkalmazására, és mikor látja azt alkalmatlan megoldásnak. A *pozitív feltételek* körében adott a büntetési tétel, azaz a bűncselekmény súlya a büntetési tétel szerint e körbe tartozó bűncselekmények esetén is sokat nyom a latban, hogy a rendkívüli enyhítő körülményekre kell tekintettel lenni, és hogy mindezek gondos mérlegelésén túl csak akkor kerülhet sor a vádemelés elhalasztására, ha ennek a gyanúsított jövőbeni magatartásában mutatkozó kedvező hatása feltételezhető. Úgy vélhetnénk, az ügyész kellő útbaigazítást kap, s így vélhette a legfőbb ügyész is, hiszen a legfőbb ügyészi utasítás sem tartalmaz a felsoroltaknál pontosabb szempontrendszert. De vajon pontosan értelmezhető-e a feltételek, és a külső szemlélő, az eljárás laikus résztvevője szempontjából is elegendő-e ez a megfogalmazás, és vajon megfelel-e a kiszámíthatóság, az átláthatóság követelményének az említett törvényi rendelkezés? Úgy véljük, aligha tudja értelmezni még a jogvégzett

²¹ HACK: i. m. (2010) 22.

²² HACK: i. m. (1998) 337.

eljárási szereplő is azt, hogy mi lehet rendkívüli enyhítő körülmény, vagy miből lehet következtetni az ügyészi intézkedés kedvező hatására. Ezt támasztja alá az Országos Kriminológiai Intézetben a Legfőbb Ügyészség felkérésére folytatott aktafeldolgozáson alapuló vizsgálat, amely az ország valamennyi ügyészségére kiterjedt.²³ A szerzők rámutatnak, hogy az egyes megyék ügyészségein meglehetősen eltérő gyakorlat alakult ki.²⁴ A vádemelés elhalasztásának pontosabb mérlegelési szempontjait – így például azt, hogy a büntetlen előéletűekkel szemben került sor elsősorban ezen intézkedés alkalmazására – már az ügyészi gyakorlat munkálta ki.²⁵ Ugyancsak hiába keresünk publikus útmutatást arra, hogy mi minősülhet *rendkívüli enyhítő körülménynek*, ami mégiscsak a vádemelés elhalasztásának egyik fontos szempontja. A tanulmány az ügyészi gyakorlatból azt a következtetést szűrte le, hogy „A leggyakrabban alkalmazott enyhítő körülmény a büntetlen előélet volt (az ügyek csaknem felében). Emellett gyakran fordult elő a beismerés, illetve a kártérítés ígérete is mint enyhítésre okot adó tény.”²⁶

A kellően körül nem határolt feltételek, az ügyészi mérlegelés lehetőségének túl széles volta vezetnek oda, hogy a jogszabály értelmezése, a jogalkalmazói gyakorlat igen *eltérő helyzetbe hozza a terhelteket* attól függően, hogy hazánk melyik megyéjében indul ellenük eljárás. Éppen az ilyen lényeges eltéréseket produkáló gyakorlat tenné szükségessé a belső kontroll működését és – ha annak szükségessége felmerül – egy, a szempontrendszer konkretizáló útmutatás kiadását. Álláspontunk szerint egy ilyen, újdonság erejével bíró jogintézmény esetén meg sem kellene várni az eltérő gyakorlat kialakulását. Az eltérő bírói jogértelmezést, a jogalkalmazói gyakorlatban mutatkozó különbségeket lehet kezelni akár jogegységi eljárás kezdeményezésével, de a legfőbb ügyéset senki sem sarkallhatja arra, hogy adjon ki

²³ A vizsgálat eredményeiről számol be BARABÁS A. Tünde – MÉSZÁROS Ádám – WINDT Szandra: A vádelhalasztás eredményessége és feltételei 2006-ban: aktafeldolgozás, különös tekintettel a megelőzés és az individualizálás szempontjaira című írása. In: VIRÁG György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok*. 45. Budapest, 2008. 193–238.

²⁴ Például: „A magatartási szabályok alkalmazásának gyakorlata megyénként jelentős eltérést mutat.” 209. „A kár megtérítésének elrendelésében változik a megyei gyakorlat.” 210. „Arról már a 2006. évi statisztikai adatelemzés során is beszámoltunk, hogy igen nagy eltérések mutatkoznak a vádemelés elhalasztásának gyakorlatában megyei szinten.” 230. (Ennek okait számba is veszik a szerzők.) Az oldalszámok Barabás A. Tünde – Mészáros Ádám – Windt Szandra idézett művére utalnak. Barabás Andrea Tünde egy korábbi tanulmányában is utalt az egyes megyék eltérő gyakorlatára. „A vádelhalasztások számának alakulása igen eltérő az ország egyes megyéiben.” „Arra nehéz magyarázatot találni, hogy egyébként miért mutatkozik ekkora eltérés az egyes megyék között. Ennek részben oka lehet e lehetőség helyi elfogadottsága is.” BARABÁS Andrea Tünde: A vádelhalasztások számának alakulása a magyar büntetőeljárásban. In: VIRÁG György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok*. 44. Budapest, 2007. 201. és 203.

²⁵ Arról, hogy „A vádemelés elhalasztásával érintett elkövetők háromnegyede... büntetlen előéletű volt...” A szerzők a következőket írják: „Ezt a gyakorlatot feltehetően az ügyészi jogalkalmazás munkálta ki, hiszen a tartás elmulasztásától eltekintve a vizsgált esetekben az ügyész diszkrecionális joga a vádemelés elhalasztása.” BARABÁS–MÉSZÁROS–WINDT: i. m. 203.

²⁶ BARABÁS–MÉSZÁROS–WINDT: i. m. 204.

a jogalkalmazói gyakorlat egységesítését biztosító iránymutatást tartalmazó utasítást. Nem zárható ki, hogy *nem publikus formában* fogalmaztak meg ilyen irányelveket, de a számonkérhetőség, az átláthatóság követelményének egy ilyen, csak az ügyészek által megismerhető útmutatás nem felel meg. „Az útmutatás viszonylagos titkossága ugyan hangsúlyozza az ügyészi szervezet függetlenségét, így az ügyészség nem gondolja, hogy álláspontját nyilvánosságra kellene hoznia, vagy meg kellene magyaráznia bármely külső szervnek. Ez a hallgatás azonban csökkenti a számonkérhetőséget, és nyilvánvalóan nehezzé teszi a szervezeten kívül állók számára, hogy kommentálják az ismeretlen útmutatásokat, vagy eldöntsék, hogy ténylegesen követték-e azokat.”²⁷

Legkézenfekvőbb megoldásnak tehát az látszik, ha az ügyészség kimunkál egy olyan szempontrendszert, amely az ügyészt eligazítja, a társadalom érdeklődő tagjait pedig tájékoztatja arról, mikor milyen döntés tűnik a vádhatóság véleménye szerint leginkább megfelelőnek. Ez praktikusán azt jelenti, hogy a legfőbb ügyész kiad egy utasítást, amelyben részletezi a figyelembe veendő körülményeket.²⁸

Az önkényes döntések megelőzésére Bócz Endre szerint is *angol mintára kiadott irányelvek és a jogorvoslati lehetőség biztosítása* lenne alkalmas.²⁹ Hack Péter azonban aggályokat fogalmaz meg e megoldásokkal szemben.³⁰ Fel kell hívni a figyelmet ugyanakkor Bócz Endre azon kijelentésére is, hogy „A bíróságnak is joga kell legyen, hogy opportunusból fakadó megfontolásokat alkalmazhasson, de csak mint végső eszközt, hogy az ügyész esetleges tévedéseit helyesbítse.”³¹ Ez kétféle megoldást jelenthet: egyrészt – amint az a tárgyalás mellőzésére irányadó szabályok körében a büntetőeljárásról szóló törvényt érintő módosítások során egyre markánsabban megjelent – hogy a bíróság akkor is eljárhasson az egyszerűsítést, gyorsítást lehetővé tevő eljárási szabályok szerint, ha azt az ügyész nem kezdeményezi, mintegy korrigálva az ügyész „hibás” döntését. Másrészt jelentheti azt is, hogy az opportunus szempontok felülvizsgálata bírósághoz benyújtandó jogorvoslat keretében legyen biztosított. Bócz Endre szerint az ügyészi önkény kiküszöbölésére két, szóba jöhető

²⁷ DUFF: i. m. 127.

²⁸ A jelen írás szerzője várta, majd egy idő elteltével egyre inkább hiányolta az irányítás ezen eszközének megjelenését például a vádemelés elhalasztása kapcsán.

²⁹ „Az önkényes döntések megelőzése érdekében az ügyészeket mindenekelőtt megfelelő irányelvekkel kell ellátni, hasonlóan azokhoz az irányelvekhez, amelyeket »Code for Crown Prosecutors« tartalmaz a királyi vádhatóság tagjai számára Angliában és Walesben. Emelett jogorvoslati lehetőségeknek is kell léteznie.” Bócz Endre: *Legalitás, opportunitás és az ügyész diszkrecionális jogköre. Rendészeti Szemle*, 1994/1. 16.

³⁰ „Arról nem szól a szerző, hogy ezeket az irányelveket ki alkotná és érvényesülésüket hogyan ellenőrizné, illetve, hogy mi a garancia arra nézve, hogy ezek az irányelvek »megfelelőek«. Továbbá arról sem, hogy mi a teendő, ha a felettes ügyész „önkényes”, tehát nem a köz érdekét szolgáló utasítására cselekszik az ügyész, akinek döntése ellen éppen az utasítást adó feletteshez lehet fellebbezést benyújtani.” A magánvád korrekciós lehetőségét is kétségbe vonja. HACK Péter: *Az ügyészség alkotmányos helyzete és az új büntetőeljárás törvénye*. 337.

³¹ Bócz: i. m. 16.

jogorvoslatfajta létezik: a felettes ügyészhez való fellebbezés, és a sértett magánvádlókénti fellépése.³² A diszkrecionális jogkörbe tartozó bírói felülvizsgálatra tehát csak közvetett módon, a (pót)magánvádló fellépése kapcsán gondol. A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény az egyes opportunitás elvén nyugvó ügyészi döntések kapcsán Bócz Endre javaslatával megegyező megoldást tartalmaz: első lépésben a felettes ügyész által elbírálandó panasszal élhetnek az arra jogosultak, s a panasz elutasítása esetén a törvény által meghatározott esetekben a sértett jogosult pótmagánvádlóként fellépni.

Hack Péter a *társadalmi kontroll* lehetőségének megteremtését szorgalmazza. Helyesen ismeri fel, hogy az Egyesült Államokban elfogadott választási rendszer az európai jogi hagyományok közé nehezen lenne beilleszthető. Nem szabad megfedelkednünk arról sem, hogy a választóknak való megfelelés mint ügyészi döntést motiváló erő ugyancsak számos probléma forrása lehet. A másik lehetőséget Hack a *parlamentari kontroll* megteremtésében látja, további megoldást jelenthetne a *kormányon keresztül megvalósuló demokratikus kontroll*. Előírásokat tartalmazhatnának az ügyészek számára a büntetőpolitikai prioritásokat megfogalmazó *irányelvek* is.³³

Konklúzió

Magyarországon nem divat vizsgálóbizottságot felállítani, felelősöket keresni, ha az igazságszolgáltatás durva hibát követ el, s még annyira sem szokás a hibákból levonni a megfelelő következtetést. Ha mégis ilyenre kerül sor, annak általában megkérdőjelezhető jogszabálymódosítások lesznek a következményei. Különösen kevés szó esik az ügyben eljáró ügyészről, legfeljebb a bíró kerül a nyilvánosság (nem utolsósorban a sajtó) célkeresztjébe. „Sajátos helyzet, hogy a móri ügyben viszonylag széles körben ismert az elsőfokú ítéletet hozó bíró személye, míg arról még szűk szakmai körben sem sokat hallani, hogy ki volt a nyomozást irányító ügyész, ki képviselte a vádat, ki hozta a jogorvoslati szakaszban a döntéseket.”³⁴

Megoldásra vár a diszkrecionális jogkörben hozott ügyészi döntések számonkérhetőségének biztosítása, előttünk álló feladat az e célt szolgáló szervezeten belüli és kívüli eszközök feltérképezése, a külföldi jó gyakorlatok bemutatása, elemzése. A nyilvánosság számára is átlátható működés az eltérő gyakorlat felszámolása, a törvény előtti egyenlőség garantálása, a jogállami elvárások teljesítése szempontjából egyaránt kiemelkedő jelentőséggel bír.

³² Bócz: i. m. 16.

³³ „...a kormányzat rendelkezzen jogi felhatalmazással arra, hogy büntetőpolitikai prioritásokat határozhasson meg normatív módon, például irányelvek formájában.” Hack: i. m. (1998) 338. Ezáltal látja elkerülhetőnek azt a másfél évtized elteltével még mindig élő „rossz szokást” (vagy kényszerhelyzetet?), hogy a hibás vagy annak vélt jogalkalmazói gyakorlatot a jogalkotó a jogszabályok módosításával próbálja korrigálni.

³⁴ Hack: i. m. (2008) 49.

Hack Péter is kijelöli a vizsgálódás egyik irányát, amikor azt írja, „Külön vizsgálatra lenne szükség annak megállapítására, hogy az utóbbi évtizedek eljárási jogalkotása mennyiben tudta szolgálni azt a célt, hogy az eljáró hatóságok – köztük a bíróság – munkájának számonkérhetősége növekedjen.”³⁵

³⁵ HACK: i. m. (2010) 48.

◀ Menschenrechte – Die Herausforderung des postmodernen Staates am Beispiel der Kriminalitätspolitik¹

Resume: The article illustrates – using crime policy and criminal law after the nineties and especially after the September 11th as paradigmatic example – how the human rights standards reached before this time period have been lowered and have deteriorated in Western democracies. The transition countries of Central and Eastern Europe, which have during this time developed legislative solutions in this area based on human rights standards and democratic rule, have found themselves in a situation in which the »older democracies« have started to lower human rights standards which have been taken for granted for decades. The present time, therefore, demands an active support for respect of human rights, if we want to avoid a coming into being of a much more punitive state which will place security (and consequently greater punitivity) on the first place.

Prof. Katalin Gönczöl hat einen großen Teil ihres beruflichen Weges den Fragen des Schutzes der Menschenrechte gewidmet. Sowie als Strafrechtsprofessorin als auch in ihrer Funktion als Ombudsfrau in Ungarn konnte sie in internationalem Umfeld viele Ideen zum besseren und effektiveren Schutz der Menschenrechte beitragen. Ihre Hingabe für diese Fragen und ihre hohe professionelle Ebene habe ich bei unserer Zusammenarbeit und auch sonst immer sehr geschätzt. Deswegen widme ich ihr voller Freude diesen Artikel.

I. Menschenrechte als Fundament der modernen Gesellschaft und der Rechtsordnung

1. Werte, die den Inhalt der Menschenrechte darstellen, findet man in zahlreichen Entwicklungsprozessen der menschlichen Gesellschaft schon lange bevor sie in der Mitte des 20. Jahrhunderts von der UNO in einem rechtlichen Rahmen formiert wurden. Wenn

¹ Der Beitrag ist auf Slowenisch erschienen in: SPLICAL, S. (ed.) (2013): *Globalizacija v dobro ali zlo?* Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti ,www.sazu.si/publikacije/html. Die Autorin dankt für die Übersetzung ins Deutsch, die von dem Slowenischen wissenschaftlichen Institut in Wien vorbereitet wurde.

einzelne Menschenrechte bis dahin als rechtsverbindliche Normen, moralische Imperative oder naturgegebene Rechte bereits Gültigkeit hatten, so war es doch erst die Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg, in der diese zunächst in unverbindliche Normen der Generellen Deklaration zum Schutz der Menschenrechte und später in verbindliche Rechtsnormen der Konventionen zum Schutz der politischen und bürgerlichen und zum Schutz der wirtschaftlichen und sozialen Menschenrechte umgestaltet wurden. Es scheint, als hätte es dieser grauenvollen Ereignisse der Weltgeschichte als Prüfstein bedurft, um den Verantwortlichen der Weltpolitik klar zu machen, dass die Welt prinzipielle sowie verbindliche Rechtsnormen benötigt, mit denen die grundsätzlichen Rechte jedes Einzelnen geschützt werden; Rechte, die selbstverständlich erscheinen, solange sie existieren; Rechte, nach denen wir in dem Augenblick streben, in dem sie uns genommen werden.

2. Europa war von den Zerstörungen des Zweiten Weltkriegs in so besonderem Maße betroffen, dass die Politik nicht umhin konnte, rechtliche Mechanismen zu gestalten, die auf der europäischen Ebene einen einheitlichen oder zumindest vergleichbaren Rechtsschutz der fundamentalen Menschenrechte ermöglichen würden – das Ergebnis ihrer Arbeit war erstens die Erarbeitung der Europäischen Konvention zum Schutz der Menschenrechte und zweitens, was man insbesondere betonen muss, die Gründung des Europäischen Gerichtshofs für Menschenrechte. Beides sehr weit blickende Handlungen, die einen wesentlichen Einfluss auf die Entwicklung der Rechtssicherheit und die Einhaltung der Menschenrechte in Europa hatten – wobei dies jahrzehntelang natürlich nur für den westlichen Teil Europas galt.

3. Die Welt, in der wir nach dem Zweiten Weltkrieg bis zum Ende der Achtzigerjahre lebten, war – wie uns allen (den Älteren besser, den Jungen weniger) bekannt ist – bipolar und diese Bipolarität zeigte sich ausgerechnet auf dem Gebiet der Achtung der Menschenrechte sehr deutlich und war in der Folge auch konfliktträchtig: während Staaten mit einer totalitären Ordnung die Bedeutung der wirtschaftlichen und sozialen Rechte betonten, die bei ihnen gesichert sein sollten, stellten andererseits die Staaten mit einer pluralistischen Ordnung die Bedeutung der politischen und bürgerlichen Rechte in den Vordergrund.

4. Ende der Achtzigerjahre des vergangenen Jahrhunderts veränderte sich dann diese bipolare Welt erheblich: nachdem der eine Teil, der auf dem Einparteiensystem basierende Sozialismus, zusammenbrach, schien es zunächst, als ob dadurch einige der bedeutendsten Probleme der modernen Welt gelöst wären. Pluralistische Staatsordnungen, die der Definition nach demokratischer, weiter entwickelt und ökonomisch reicher sind, triumphierten oder lebten zumindest eine kürzere Zeit lang in der Illusion, das „Ende der Geschichte“ (FUKUYAMA) wäre eingetreten. Was sich übrigens bald als ein großer Irrtum erwies: die Geschichte fing in manchen Gebieten erst an – oft auf eine recht blutige Art und Weise.

5. Zeitgleich setzte eine internationale Entwicklung ein, deren Tendenz dahin ging, die Bedeutung und die Gültigkeit von Menschenrechten im Sinne eines selbstständigen Rechtskörpers zu verankern. Infolge der politischen Ereignisse, zu denen es vor allem in den mittel- und osteuropäischen Staaten gekommen war, begann sich die Beziehung gegenüber der Menschenrechts-Problematik in Staaten, die bis dahin die große Bedeutung der

Menschenrechte am meisten befürworteten, zu wandeln. Hier wird es versucht, diese These, die manchen vielleicht gewagt und unbegründet erscheint, am Beispiel der Kriminalitätspolitik und des Strafrechts zu bestätigen.

II. Kriminalitätspolitik und das Strafrecht als Beispiel eines Bereiches, in dem die Bedeutung der Menschenrechte abnimmt

1. Zwei Gründe sprechen dafür, das ich das Ausmaß der Achtung von Menschenrechten im Strafrecht als paradigmatisches Beispiel aus dem Gebiet des Schutzes und der Berücksichtigung von Menschenrechten überhaupt wähle: einerseits handelt es sich hierbei um eines der heikelsten Segmente des Rechtssystems, das hier erreichte Maß an Menschenrechtsschutz kann schon immer als Gradmesser für die allgemeine Gültigkeit eines solchen Schutzes erachtet werden; gleichzeitig zeigen sich aber am Strafrechtssystem die Veränderungen in der allgemeinen Einstellung der Gesellschaft und der Rechtsordnungen gegenüber der Frage der Achtung dieser Rechte am schnellsten und eindeutigsten.

2. Das Strafrecht und die Kriminalitätspolitik sind schon des Längeren mit dem Dilemma konfrontiert, ob die Erreichung eines höheren Grades des Menschenrechtsschutzes im Strafverfahren (und bei der allgemeinen Kriminalitätsbewältigung) Vorrang vor einer Steigerung der Effizienz der Kriminalitätsbewältigung haben soll. Zu entscheiden, wo die richtige Grenze zwischen beiden liegt, wäre wohl eines Urteils der Pythia würdig.

Für die exsozialistischen mittel- und osteuropäischen Staaten ist diese Frage auch insofern von besonderer Bedeutung, da gerade die Durchsetzung und Einhaltung der Menschenrechte einen entscheidenden Einflussfaktor für die Veränderungsprozesse Ende der Achtzigerjahre darstellten, ja sogar als der wesentlichste Veränderungsträger der „Samtrevolution“ in diesen Ländern bezeichnet werden können. In Polen, wo diese Prozesse zuallererst in Osteuropa einsetzten, stellte die Bewegung Solidarnosc den Kampf um bürgerliche und menschliche Rechte und Freiheitsrechte in den Vordergrund. Diese Rechte bildeten die Grundlage für die Gründung und Tätigkeit zahlreicher sozialer Bewegungen, die Mitte der Achtzigerjahre in Slowenien ihre Tätigkeit aufnahmen – und aktiv für die Rechte Homosexueller, für den Umweltschutz und andere Themen eintraten. Gerade die Forderung nach Achtung der Menschenrechte war es, die im Jahr 1988 Zehntausende auf den Platz Kongresni Trg in Ljubljana versammelte, wo gegen den politisch motivierten Strafprozess gegen die so genannte „Vierergruppe“ protestiert wurde. Und letztendlich bildete der Ruf nach Achtung der Menschenrechte die Leitlinie für Aktivitäten, die schließlich das berühmte Loch im Zaun an der Grenze zwischen Österreich und Ungarn bewirkten, durch welches – wie es schien – der Sozialismus aus seinen eigenen Staaten floh. Obwohl der Gedanke, die Welt näherte sich dadurch dem „Ende der Geschichte“, illusorisch war, zeugte er in den mittel- und osteuropäischen Ländern enorme Hoffnungen: die Überzeugung, es wäre jetzt möglich, eine andere, bessere und offenere Gesellschaftsordnung zu gestalten, war zumindest für eine Zeitspanne allgemein und allumfassend.

Das Strafrecht und generell die Kriminalitätspolitik schienen in diesen Ländern mit der Frage der Menschenrechte schon immer in enger Verbindung zu stehen: die auf das Einparteiensystem gegründete Staatsordnung produzierte automatisch diverse Arten von Systemverstößen gegen diese Rechte. Das Strafrecht verstieß gegen einige grundsätzliche politische Rechte, in dem System der Gewalteneinigkeit konnte keine unabhängige Justiz existieren, Eingriffe politischer Akteure in Strafverfahren waren nicht nur möglich, sondern auch sachlich begründet. Zu diesen und ähnlichen Verstößen kam es in Ländern mit kommunistischer Ordnung mit unterschiedlicher Intensität und in unterschiedlichen Zeiträumen, wobei es immer wieder auch Perioden mit einer mehr oder weniger ausgeprägten „Erwärmung“, wie wir es nannten, gab. Als Illustration für die Unterschiede in der Kriminalitätspolitik dieser Länder kann uns die Anzahl von Personen per 100.000 erwachsene Bürger, über die eine Freiheitsstrafe verhängt wurde, dienen. Während es in Slowenien Mitte der Siebzigerjahre ungefähr 60 bis 70 waren, waren es in der Sowjetunion ungefähr 600 und in den meisten anderen sozialistischen Ländern zwischen 200 und 300 (WALMSLEY, 1996, 18–22).

3. In der Zeit vor den demokratischen Veränderungen in den Neunzigerjahren herrschte im Gegensatz zu der oben erwähnten Kriminalitätspolitik in sozialistischen Rechtssystemen die Überzeugung, das die Achtung der bürgerlichen und politischen Rechte in „alten“ und „entwickelten“ Demokratien bedeutend höher ist: das Prinzip der Gewaltenteilung gewährleistete die Unabhängigkeit der Justiz, das Strafrecht kannte keine verbalen oder politischen Delikte, mit denen anderswo die Rechte zu Redefreiheit, Vereinigung, Gewissensfreiheit und Religionsfreiheit sowie andere Rechte eingeschränkt wurden. Zweifellos war das Ausmaß des Menschenrechtsschutzes in diesen Systemen in verschiedenen Perioden der Kriminalitätspolitik-Orientierung unterschiedlich: so widmete der so genannte „Rehabilitationsansatz“, der von den Zwanziger- bis zu den Siebzigerjahren des vergangenen Jahrhunderts vorherrschend war, dieser Frage weniger Aufmerksamkeit; manche vorgeschlagene Maßnahmen verletzten sogar unmittelbar einige dieser Rechte: z.B. zwangsweise Gesundheitsmaßnahmen für gewisse Gruppen von Straftätern, wie Sexualdelinquenten, so genannte „gefährliche Täter“ und andere.

4. Von den Siebzigerjahren an – nachdem die zuvor gültige so genannte „Rehabilitationsorientierung“ der Kriminalitätspolitik und das darauf basierende Strafrecht unter Kritik fiel –, setzten sich, vor allem in den USA, neue Schulen durch, die sich von dort aus auch nach Europa verbreiteten und als ihre Hauptparolen Gerechtigkeit, Verhältnismäßigkeit, Schuld und verdiente Strafe verkündeten: die neue Orientierungslinie *just desert* betonte schon mit dem Namen die Bedeutung von diesen Rechtspostulaten, insbesondere von Menschenrechten (VON HIRSCH, 1985).

Leider wurden dieser ersten, relativ liberalen Orientierung bald Elemente anderer Richtungen beigegeben, welche überwiegend punitive Elemente und Werte betonten: *law and order* und *incapacitation* als strafrechtliche Richtlinien waren weitgehend weniger am Schutz der Menschenrechte im Strafrecht interessiert und konzentrierten sich vielmehr auf eine effektive Kontrolle über die Kriminalität, was sich in der Praxis als überwiegend punitive Richtlinie erwies (WILSON, 1983, BECKETT, 1997).

5. In den Achtziger- und Neunzigerjahren des vergangenen Jahrhunderts erschien auf dem Gebiet der Kriminalitätspolitik ein neues Paradigma – Sicherheit und deren Gewährleistung. In einem weiteren sozialen Kontext gewannen Risiken und deren Vermeidung im alltäglichen Leben an Bedeutung, unter anderem das Risiko, Opfer einer Straftat zu werden. Die so genannte *risk society*, Risiko-Gesellschaft, wurde zu einem der wichtigsten Gebiete der Sozialforschung und das Abwenden von alltäglichen Risiken wurde zur Hauptfunktion auf verschiedenen Gebieten der sozialen Tätigkeit (BECK, 1992). Die Öffentlichkeit war dazu bereit, bestimmte Teile der Menschenrechte, wie z.B. das Recht auf Schutz der Privatsphäre, die bisher als unantastbar galten, zu opfern, um die Gefahr zu verringern, Opfer einer Straftat zu werden. Verdeckte Fernsehkameras, die an allen möglichen öffentlichen Orten installiert wurden, sind ein Beispiel dafür. Unter diesen sozialen Umständen und in einer solchen gesellschaftlichen Stimmung wurde die *Sicherheit eines Einzelnen und der Gesellschaft* zum wichtigsten Wert, der mit mehr Rechten für das Opfer einer Straftat verbunden war – für die Wahrung der Rechte der Verdächtigten und Verurteilten ist in einer derartigen Umgebung naturgemäß nur wenig Platz (GARLAND, 2001). Die politische Maxime war die Forderung des Kampfes gegen Kriminalität in einem Krieg gegen Kriminalität: *to fight the crime in a war on crime*.

6. Eine derartige Kriminalitätspolitik und auch das hiermit verbundene Strafrecht, das sich in den so genannten „alten Demokratien“ in den Achtziger- und Neunzigerjahren entwickelte, stand in starkem Kontrast zu den Entwicklungen in den Ländern von Mittel- und Osteuropa: hier standen die Forderungen nach Achtung der Menschenrechte im Strafrecht stark im Mittelpunkt und hatten einen ausschlaggebenden Einfluss auf die neue Gesetzgebung, die sich langsam formierte – politische Straftaten wurden abgeschafft, im Strafverfahren wurden alle Prozessgarantien eingeschlossen, die bisher vom Europäischen Gerichtshof für Menschenrechte sowie den Verfassungsgerichten mancher europäischer Länder und in den USA erstellt wurden. Es wurden Bedingungen für die Aufnahme von Aktivitäten eines unabhängigen Gerichtswesens gewährleistet, die Ermächtigungen der Polizei wurden reduziert und einer strengeren Kontrolle unterworfen. Wenn wir heute – in der Retrospektive – die Entwicklungen auf dem Gebiet der Kriminalitätspolitik in den Neunzigerjahren bewerten, müssen wir feststellen, dass Menschenrechte zum Thema Nr. 1 der Länder in Ost- und Mitteleuropa geworden sind, als ihre Mobilisationskraft in den westlichen Demokratien bereits wieder abnahm. Die westlichen Staaten und ihre strafrechtlichen Systeme beschäftigten sich in dieser Zeit vorwiegend mit Problemen wie z.B. dem Kriminalitätsrisiko in der postmodernen Gesellschaft, der öffentlichen Handhabung von Kriminalität und deren Prozessen, dem Gewährleisten maximaler Sicherheit sowie öffentlichen und privaten Partnerschaften auf dem Gebiet der Kriminalitätspolitik (GARLAND, 2001). Diese Prioritätensetzung bewirkte eine Abnahme der Bedeutung und des Einflusses von Menschenrechten und eine beträchtliche Umstellung in der Kriminalitätspolitik, die *punitiver* wurde. Meines Erachtens nach war diese Entwicklung für die Länder Mittel- und Osteuropas, die damals versuchten eine Kriminalitätspolitik und ein Strafrecht zu entwickeln, die human und auf der Achtung

der Menschenrechte gegründet sind, schädlich: nachdem manche dieser Länder jahrzehntelang in politisch hermetisch abgeschlossenen und strafrechtlich in äußerst punitiven Systemen existiert hatten, war es ihnen jetzt plötzlich möglich, kriminalitätspolitisch ein Konzept zu entwickeln, das vorwiegend die Achtung der Menschenrechte berücksichtigt.

7. Mitten in diesen Prozess des Versuchs, in diesen Rechtssystemen ein strafrechtliches System in einer materiell-rechtlichen und prozess-rechtlichen Hinsicht zu errichten, das alle grundsätzlichen Forderungen des Menschenrechtsschutzes umfasst, hinein platzten im Jahr 2001 die weltpolitisch mit weitreichenden Folgen verbundenen Anschläge des 11. September. Dieses Ereignis beeinflusste zweifellos wesentlich die Entwicklung der Kriminalitätspolitik und das darauf basierende Strafrecht weltweit: das Bedürfnis nach Effizienz wurde in der neuen Einstellung außerordentlich betont, was nur auf Kosten der zuvor angenommenen und anerkannten Normen des Menschenrechtsschutzes im Material- und Prozess-Strafrecht geschehen konnte. Zwar scheint es fast überflüssig, es müssen jedoch an dieser Stelle einige Konsequenzen, die aus dieser neugestalteten Kriminalitätspolitik und des an diese angepassten Strafrechts genannt werden: das Gefängnis von Guantanamo ist wohl das bekannteste und empörendste internationale Beispiel, ganz sicher aber nicht das einzige. Einer der renommiertesten Professoren des Strafprozessrechts in den USA (und er war nicht der Einzige) veröffentlichte mehrere Abhandlungen darüber, ob Folter gestattet ist, und falls ja, unter welchen Bedingungen Folter im Strafverfahren zugelassen sein soll (DERSCHWITZ, 2001). In Großbritannien inkriminierte das neu in Kraft getretene Gesetz über Kriminalität einige Handlungen als Straftaten, die zuvor nur als Vergehen oder sogar Zivildelikte galten. In Italien wurde eine Gesetzgebung beschlossen, die die Formierung von *vigilante groups*, einer Art Orts- oder Stadtwehren ermöglichte, die neben der Polizei auf Streife durch Dorf-, Markt- und Stadtstraßen gehen dürfen und Funktionen der Polizei ausüben. Auch die EU konnte sich solcher Maßnahmen nicht enthalten: der Rahmenbeschluss über Maßnahmen gegen Terrorismus (vom 13. Juni 2002) führt Terrorismus als eine politische Straftat ein, die sich ausnahmsweise auf die Phase der Vorbereitungstätigkeiten ausdehnt – es werden also Handlungen inkriminiert, für welche die Länder in Ost- und Mitteleuropa sich bemühten, sie als inkriminierte Phase der Ausübung einer Straftat abzuschaffen. Der europäische Auftrag für eine Festnahme und Übergabe, der aus der Hinsicht des Menschenrechtsschutzes sehr umstritten ist, wurde ebenso unmittelbar nach dem 11. September eingeführt. Kurz gefasst wurden Rechte, die man in Westeuropa in den letzten Jahrzehnten für selbstverständlich erachtete, auf einmal in Frage gestellt; man war bereit, die einmal erreichten Normen des Menschenrechtsschutzes für eine effizientere Bekämpfung der Kriminalität und wirksamere strafrechtliche Normen einzutauschen.

8. Auch Slowenien war aus diesen Prozessen keineswegs ausgeschlossen. Nachdem wir jahrzehntelang die zwanzigjährige Gefängnisstrafe als höchstes Strafmaß verhängt und die Todesstrafe abgeschafft hatten, die zwar formal in der Gesetzgebung bis September 1989 verankert war, in Slowenien jedoch ab 1957 nicht mehr ausgeführt wurde, haben wir kurz nach dem Inkrafttreten des neuen Strafgesetzbuches im Jahr 1995 mit einer Novelle die

dreißigjährige Gefängnisstrafe als Höchststrafe eingeführt – mit dem Argument, dass dieses von der EU verlangt wird; das jetzige Strafgesetzbuch von 2008 führte, ohne eine entsprechende vorangehende Fachdiskussion, die lebenslange Freiheitsstrafe ein – angeblich, weil es das Römische Statut verlangt. Auch der Rahmen für die Strafzumessung hat sich geändert: einerseits sind slowenische Gefängnisse heute überfüllt, andererseits werden in den Gerichten kaum noch Geldstrafen ausgesprochen.

9. So ist die Bilanz der Entwicklung der Kriminalitätspolitik und des darauf basierenden Strafrechts im ersten Jahrzehnt des neuen Jahrhunderts und Jahrtausends, wenn wir sie mit dem Maßstab der Achtung des Menschenrechtsschutzes im Strafrecht betrachten, bedenklich und Besorgnis erregend.

10. Die Geschichte lehrt uns, das in der jetzigen politischen Lage der Welt zwei Entwicklungsmöglichkeiten für die Staaten, die Gesellschaft sowie für ihre Kriminalitätspolitik und das Strafrecht insbesondere bestehen: die erste bedeutet eine Erweiterung der repressiven Reaktion, was zu einer immer weiteren Einschränkung des einmal erreichten Ausmaßes der Anerkennung der Menschenrechte führen würde. Das gilt nicht nur für das Strafrecht, sondern der Regel nach auch für alle anderen Teile des Rechts- und Gesellschaftssystems. Der andere Weg ist anspruchsvoller und nicht so spektakulär; hier kommen derartige Rechtsmittel für die Gewährleistung der allgemeinen Sicherheit zur Anwendung, mit denen die geltende Rechtsordnung zumindest versucht, die bereits erreichten Maßstäbe des Menschenrechtsschutzes zu achten und zu versichern. Der ganze Komplex der Forderung nach Wahrung der Menschenrechte bezieht sich natürlich nicht nur auf die Rechte im Strafverfahren oder in der Kriminalitätspolitik – es handelt sich hier auch um die Achtung der fundamentalen wirtschaftlichen und sozialen Rechte, die allen Menschen gewährleistet werden müssen, die zuletzt von der Wirtschaftskrise so stark betroffen wurden.

Eigentlich geht es hierbei ganz wesentlich auch um die Frage, ob sowohl die nationalen Ordnungen sowie die Weltordnung nach dieser Krise neue Wege suchen und finden wird: eine mäßigere Entwicklung, soziale Gerechtigkeit, wirtschaftliche Sicherheit, Achtung der grundsätzlichen Menschenrechte.

Vielleicht befinden wir uns gerade in diesem Moment auf einem Scheideweg zwischen diesen beiden Einstellungen. Ein entschiedenes Eintreten für den Schutz der Menschenrechte in der Form, in der sie in den vergangenen Jahrzehnten gestaltet wurden, ist durchaus vonnöten. Die Stimme für die Erhaltung der Menschenrechte ist nämlich auch die Stimme für die Erhaltung der Würde des Menschen.

LITERATUR

- BECK, U. (1992): *Risk society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
BECKETT, K. (1997): *Making crime pay: Law and order in contemporary American politics*. Oxford: Oxford University Press.

- DERSHOWITZ, A. (2001): „Want to Torture? Get a Warrant”. *The San Francisco Chronicle*.
- FUKUYAMA, F. (1992): *The End of History and the Last Man*. Free Press.
- GARLAND, D. (2001): *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*. Oxford: Oxford University Press.
- VON HIRSCH, A. (1985): *Past or future crimes: Deservedness and dangerousness in the sentencing of criminals*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- WALMSLEY, R. (1996): *Prison systems in Central and Eastern Europe: Progress, problems and the international standards*. Helsinki: HEUNI Publication Series No. 29.
- WILSON, J. Q. (1983): *Thinking about crime (2nd ed.)* New York: Basic Books.

◀ Konfliktusok és megoldási stratégiák Magyarországon

A konfliktusokról

A konfliktusok a mindennapi élet természetes velejárói, ugyanakkor sok esetben egyéni, közösségi és társadalmi szinten a kapcsolatok meghatározó tényezői.¹ A közgondolkodásba átszűrődik a konfliktus szó eredeti negatív jelentéstartalma: a latin *confligo* szóból származik, eredeti jelentése: összevet, (fegyveresen) összecsap, megütközik, perlekedik; az emberek a konfliktust többnyire rossznak, problémának tartják.²

Az emberek, embercsoportok közötti konfliktusok legfőbb okaiként az összeegyeztethetetlen vagy összeegyeztethetetlennek vélt célokat, érdekeket, értékeket vagy a szűkös javakért folytatott versengést szokták megnevezni.

C. W. Moore a konfliktusok keletkezésének okait öt csoportba sorolta:

- „a) információs eredetű, melyek alapja lehet: az információhiány, téves információk, különböző vélemények arról, hogy mi a fontos információ, az információ eltérő értelmezése, vagy túl sok információ;
- b) kapcsolati alapú, amelyet erős érzelmek, téves észlelések, kommunikációs zavarok, sorozatos negatív viselkedés okozhat;
- c) strukturális alapú, melyek eredete a források egyenlőtlen eloszlása, egyenlőtlen kontrollálási lehetőségek, egyenlőtlen hatalmi viszonyok, környezeti tényezők, melyek gátolják a kooperációt, vagy időhiány;
- d) érték-alapú konfliktusok, melyek azon alapulnak, hogy gondolatokat és viselkedéseket más kritériumok alapján ítélik meg a szereplők, az elérendő célok alapvető értékekkel terhelték, vagy különböző a szereplők életfelfogása, vallása stb.;
- e) érdek-alapú konfliktusok, amelyek oka az érdekek látszólagos, vagy tényleges ütközése.”³

¹ GESKÓ Sándor: *Mediáció helyi közösségekben. Módszertani kézikönyv*. OBMB-Konszenzus, 2009. http://www.konszenzus.org/docs/pubs/Mediacio_helyi_kozossegekben.pdf (letöltés dátuma: 2014.03.19.)

² BARCY Magdolna: *Konfliktusok és előítéletek. A vonzások és taszítások világa*. Oriold és társai, 2012.

³ C.W. MOORE: *The mediation process: Practical Strategies for Resolving Conflict*. San Francisco, CA: Jossey Boss. Idézi TARCZAL Katalin: *A konfliktus-feloldás alternatívái*. www.rezler-foundation.hu/docs/tarczal.doc 5. (letöltés dátuma: 2014.03.19.)

E tanulmány célja kettős: egyrészt képet kívánunk adni a magyar társadalom konfliktusterületeiről, a konfliktusok észleléséről, a konfliktuskezelési stílusokról, másrészt kísérletet teszünk a konfliktuskezelési stílusok mögött álló tényezők felderítésére elsősorban a konfliktuskezelési stílus és a konfliktus-észlelés kapcsolatának bemutatására.

Egy survey vizsgálat episztemológiai dilemmái

Az ELTE Társadalomtudományi Karának munkatársai az INFOTÁRS projekt (TÁMOP 4.1.2/A/2-10/1-2010-0011) keretében konfliktusmenedzsment képzési programot dolgoztak ki egyetemi hallgatók és diplomás humán szakemberek számára. E képzési programhoz a konfliktusok jellegével és megoldási módjaival is foglalkozó kérdőíves vizsgálat kapcsolódott. A minta két részből állt: egy 1010 fős országos többlépcsős rétegzett véletlen almintából és egy csak a rendeletben meghatározott komplex programokkal segített, leghátrányosabb helyzetű kistérségekben (LHH) lekérdezett 524 fős többlépcsős rétegzett véletlen mintából. A jelen tanulmányban a két almintát együttesen kezeljük megfelelő súlyozás alkalmazásával, így az eredmények országosan reprezentatívnak tekinthetők.

Kutatásunkban meghatároztuk az esetleges konfliktusok néhány színterét (család, szomszéd, vásárlás, munkahely, önkormányzat) és megkérdeztük, hogy kialakult-e ilyen helyzetekben konfliktus (igen, sokszor előfordult; igen, néhányszor, vagy egyszer előfordult; soha nem volt ilyen). Majd megkérdeztük, hogy a válaszadó mit tett vagy kihez fordult az ilyen konfliktusok esetén. Ekkor is előre megadott lehetőségek közül kellett választani (nem tesz semmit, csendben marad, inkább megtartja magának a véleményét; próbálja nyugodtan megbeszélni a zézeteltérést; rokonhoz, barátához, illetve külső intézményhez, szakemberhez fordul; hevesen vitatkozik, kiabál; megszakítja a kapcsolatot).

Megkérdeztük azt is, hogy általában mit tesz a kérdezt, a közvetlen környezete és Magyarországon az emberek konfliktus esetén. Itt három válasz lehetőséget adtunk meg: igyekszik csendben maradni, legfeljebb magában bosszankodik; megpróbálja megbeszélni a problémát és közösen megoldást keresni; nem hagyja magát, bármi áron megpróbálja érvényre juttatni az igazát.

Tudjuk, a konfliktuskezelési stílusok ennél a három típusnál jóval többfélék lehetnek. Ám minden esetben szerepet játszik a konfliktuskezelés stílusában, hogy az egyén elsősorban önérvényesítésre vagy együttműködésre törekszik. A klasszikus fogoly-dilemmából kiindulva a *versengő* típus önérvényesítő, mindenképpen nyerni akar, bármi áron, és a kimenet nagy valószínűséggel legalább az egyik fél vesztesége lesz. (Ez akkor is igaz, ha valamely jó cél érdekében, meggyőződésből védi, akarja érvényesíteni a saját igazát.) Az *alkalmazkodó* nem önérvényesítő, látszólag együttműködő, mert feladja a konfliktushelyzetben saját szempontjait, véleményét a békesség kedvéért. A kimenet: az alkalmazkodó fél vesztesnek tekinthető. A konfliktusokat *elkerülő* ember kibújik a helyzetből, az önérvényesítés és az együttműködés sem jellemzi. A *kompromisszumkeresés* valamilyen kölcsönösen elfogad-

ható megoldás megtalálására irányul, kölcsönös engedményeken alapul, de nem hatol el a problémák gyökeréig. A *problémamegoldó* típus önérvényesítő és együttműködő is, feltárja a konfliktus okait, és nyertes-nyertes végeredményre törekszik.

Természetesen egy kérdőíves vizsgálat alkalmatlan ilyen árnyalt lélektani folyamatok és bonyolult cselekvések pontos megragadására. Ezért mi három típust különítettünk el: *elfojtó*-nak tekintjük az alkalmazkodó és az elkerülő megoldásokat; *élező*nek a versengő típust, és *kooperáló*nak neveztük a kompromisszumkeresőket és a problémamegoldókat.

Mivel nem akarunk a Léderer Pál által alkotott találó kifejezéssel élve a „manipulatív szociotechnika”⁴ alkalmazásának hibájába esni, mielőtt az adatok ismertetésébe fognánk – és szándékosan nem az eredmények ismertetése kifejezést használtuk – néhány episztemológiai megfontolást vázolunk.

Az első megfontolni való a kutatás kulcskifejezéséhez, a konfliktus szóhoz kapcsolódik. Nem tudjuk, mit tekint a kérdezett konfliktusnak, és ez egybeesik-e a kutató konfliktus-fogalmával; mekkora e kifejezés értelmezési mezőjének kiterjedése. Sőt, az sem tudhatjuk, az állítólagos konfliktus szereplői egyaránt konfliktusként élték-e meg a helyzetet. Tehát anélkül végzünk statisztikai műveleteket a válaszokkal, hogy nem tudjuk, a kérdezett milyen jelentést tulajdonított nekik.

A konfliktus szó, véltük, ma is magán hordozza eredeti a negatív jelentéstartalmát: a konfliktus rossz – s ez is torzíthatja a válaszokat.

A válaszadók a kérdezés folyamatában bizonyos értelemben „szerepelnek”, igekeznek a társadalmi elvárásoknak megfelelni. Ráadásul alapvető pszichológiai jelenség a pozitív önképre törekvés – és a kérdezés során a válaszadók valószínűleg ilyen pozitív önképet akarnak sugározni magukról. Ha a konfliktus valami rossz dolog, akkor előfordulhat, hogy éppen ezért gyakoribb lesz a konfliktus-tagadás a válaszok között.

Kérdőív-szerkesztési alapvetés, hogy a válaszokat befolyásolja egy-egy kérdés elhelyezkedése a kérdőívben, vagy másként: a kontextus, amiben a válaszadók értelmezik azokat. A kérdőívben a megszokott szocio-demográfiai adatokon, azaz az úgynevezett kemény változókon kívül több tematikus kérdésblokk is szerepel a szociálpolitika legújabb intézkedéseivel kapcsolatos véleményekről, az előítéletességről, a társadalmi távolságokról. Ezek a kérdésblokkok elsősorban a kutatók érdeklődési körét tükrözik, és nem feltétlenül azt, hogy ezek a témák működésükben egymással valamilyen kapcsolatban lennének – bár ez sem kizárható.

Az emberek többsége valószínűleg nem teszi fel magának a kérdést, hogy milyen konfliktusokba is szoktam keveredni, mit csinálok ilyenkor – ezért az ezekre irányuló kérdések esetleg először készítenek az ilyesmivel szembenézésre a válaszadókat.

Összefoglalva: nem tudhatjuk, hogy a konfliktusok színtereivel, számosságukkal és a megoldási módszerekkel kapcsolatos változók pontosan minek az operacionálisan mérhető mutatói, ezért csak óvatosan szabad értelmezni a kapott összefüggéseket.

⁴ LÉDERER Pál: Rosszkedvünk tele ... s többi évszaka, mind. In: *A szociológus, a módszerei, meg a szövege. Rögeszme-félék a mesterségről*. Új Mandátum Kiadó, 2002, 167.

Konfliktusok és megoldási módszereik

A kapott 1534 válasz tanúsága szerint az adott színtereken ritkán keverednek a válaszadók konfliktusba, sőt: a megkérdezettek csaknem fele (44,4%) úgy véli, egyáltalán nincs a megadott színtereken konfliktusa (1 szintéren konfliktus 25%, 2 szintéren konfliktus 18,4%, 3 vagy több szintéren konfliktus 12,1%).

1. táblázat
A konfliktusok gyakorisága színterenként, %

	Soha nem volt ilyen	Egyszer vagy néhányszor	Sokszor	Összesen
családban	71,8	25,6	2,7	100,0
szomszédal	82	15,9	2,1	100,0
vásárláskor	78,1	20,1	1,9	100,0
munkahelyen	74,2	24,7	1	100,0
önkormányzatnál	90,7	8,6	0,7	100,0

A beszámolók szerint a leggyakoribbak a családi és a munkahelyi konfliktusok.

A konfliktusok létének negatív megítélésével kapcsolatos feltételezésünket megerősítik a konfliktusok megoldási módjaival kapcsolatos válaszok: az emberek vagy valóban konszenzusra próbálnak jutni, vagy vélelmezik, hogy ez lenne az elvárt, helyes válasz, viselkedés.

2. táblázat
Az egyes konfliktuskezelési formák összevont gyakorisága a különböző szituációs kérdésekben (az említés százalékában)

	igen	nem	Összesen
nem tett semmit	40,4	59,6	100,0
élezte a konfliktust	22,4	77,6	100,0
megbeszélésre törekedett	71,4	28,6	100,0
kilépett a helyzetből, a konfliktusból	27,6	72,4	100,0
külső szereplőt vont be	18,6	81,4	100,0

A megoldási módokkal kapcsolatban is visszaköszön, hogy a válaszadók tetemes csoportja (40,4%) passzív elszenvedője a konfliktusoknak, a „Ne szólj szám, nem fáj fejem!” vélt igazságának követője.

3. táblázat

A konfliktusok számának gyakorisága és a konfliktuskezelés általános típusa közötti összefüggés (%)

	Nem hagyja magát	Megbeszél	Csendben marad	Összesen
nincs konfliktus	7,9	56,6	35,5	100,0
1 szintéren	9,2	69,1	21,7	100,0
2 szintéren	11,7	66,3	22	100,0
3 szintéren	10,6	69,1	20,3	100,0
4 szintéren	7,5	83	9,4	100,0
5 szintéren	44,4	33,3	22,2	100,0

A konfliktusok meglétével kapcsolatos „hamis tudatra” irányuló feltételezésünk újabb megerősítése, hogy akik a konfliktus szinterenkénti kérdésekre azt válaszolták, nincs ilyen konfliktusuk (holott joggal feltételezzük, ezek a leggyakoribb szinterek), azok is úgy tudják magukról, vannak konfliktusmegoldási szokásaik. Egyfajta kognitív disszonancia érhető tetten vélt viselkedésükben: az átlagosnál inkább jellemzi őket a konfliktushiany, és ugyancsak az átlagosnál valószínűbb, hogy konfliktus esetén csendben maradnak.

A konfliktushelyzetet élező, a mindenáron önérvényesítésre törekvő „megoldás” a sokkonfliktusos emberek jellemzője.

Érdeklődtünk arról is, hogy miként vélekednek a megkérdezettek közvetlen környezetük konfliktusmegoldási stratégiáiról, és a magyarországi emberekéről általában.

4. táblázat

A konfliktusok megoldása percepciók keret szerint

	Élező (nem hagyja magát)	Kooperáló (megbeszél)	Elfojtó (csendben marad)	Összesen
Megkérdezett	9,3	63,3	27,3	100,0
Közvetlen környezet	25,3	55,2	19,5	100,0
Magyarországon az emberek	44,1	35,9	20	100,0

Jelentős különbség mutatkozik abban, ahogy az emberek önmagukat és a környező világot látják. Sőt: a kép annál viharosabb, minél távolabbi a véleményt formáló egyéntől. Önmagukat – ismételjük – még azok is, akiknek a megadott szintereken nincs konfliktusuk – passzív áldozatnak, a konfliktusok elszenvedőjének vagy még inkább megoldásra törekvő aktív

szereplőnek látják, addig minél távolabbi a viszonyítási keret, annál inkább növekszik a mindenáron győzni akarók tábora. Míg a megkérdezettek többsége, úgy véli, valamilyen békés utat választ (hagyja magát legyőzni, vagy a problémák megbeszélésére törekszik), addig a magyarországi lakosság, ők, a többiek mindenáron győzni akarnak.

A konfliktusok száma és megoldási stratégiáik alig-alig köthetők szocio-demográfiai jellemzőkhöz. A szignifikáns összefüggések, azaz egy-egy vélt vagy valós magatartásminta, attitűd valamely jól körülhatárolható társadalmi csoporthoz kötésének ritka előfordulása részben a fent vázolt epiztemológiai problémákkal lehet összefüggésben, részben azzal, hogy a személyiség, az attitűdök, a magatartásminták nem köthetők a „természeti törvények” erejével társadalmi nagycsoportokhoz; nem mondhatjuk, hogy a családosok inkább eltűrik a konfliktusokat, míg a szegények inkább generálják azokat.

Már az előzőekben jeleztük, hogy milyen ellentmondásokkal terhelt az önmagukat *konfliktus nélküliek*nek tudók tábora. Ezzel is összefüggésben lehet, hogy ők és a ritkán konfliktusba keveredők szocio-demográfiai jellemzőkkel, keresztábrákkal nem írhatók le egyértelműen.

Annál érdekesebb a *sokkonfliktusosak* (3-5 konfliktus) már erőteljesebben kirajzolódó arculata: inkább 26–45 éves, fiatal, diplomás felnőttek, akik gyereket-gyerekeket nevelnek, van munkából származó jövedelem a háztartásukban, tartós fogyasztási cikkekkel az átlagosnál jobban ellátottak, és egyfajta gazdasági modernitás is jellemzi őket.⁵

Érdekes összefüggéseket tárt fel, amikor egyszerű keresztábrákkal megvizsgáltuk, kirajzolódnak-e csoportok aszerint, hogy miként ítélik meg a válaszadók saját konfliktusmegoldási stratégiáikat, valamint környezetük és a magyarországi emberek vélt konfliktuskezelési formáit.

Az *elfojtók* (passzívak) között mindkét percepció keretben az átlagosnál több az idősebb, alacsony iskolai végzettségű, családi állapotát tekintve özvegy, munkából származó jövedelem híján lévő, gazdaságilag kevésbé modern ember.

A *kooperálók* (megbeszélésre törekvők) mindkét csoportban az átlagot meghaladó mértékben 26-45 éves, diplomás, sok fogyasztási cikkel rendelkező, gazdasági modernitással jellemezhető fiatal felnőttek.

A mindenáron önérdelkeiket érvényesítő, a *konfliktusokat élező* típus ön-percepció képe nem köthető egyértelmű szocio-demográfiai jellemzőkhöz, ám a közvetlen környezetüket érthető módon az átlagosnál inkább az elváltak látják megoldhatatlan ellentétekkel telinek. Érdemes kiemelni: az önmagukat romának valló megkérdezettek az átlagosnál nagyobb mértékben gondolják úgy, hogy a környezetük inkább élezi a konfliktusokat azok békés úton történő, megbeszéléses megoldása helyett.

⁵ Bankkártya, folyószámla, életbiztosítás, casco megléte.

A konfliktusmegoldási stílusok beágyazódása az attitűdrendszerbe

A konfliktusmegoldási stratégiák modellszintű magyarázatánál három eltérő tényezőcsoportot igyekeztünk figyelembe venni.

Az első tényezőcsoport a környezet konfliktusmegoldási stratégiájához köthető. Vizsgáltuk, hogy milyen a megkérdezettnek a szűkebb, illetve tágabb környezete konfliktusmegoldási mintázatairól alkotott képe, azaz megkérdeztük a válaszadókat arról, hogy mit gondolnak, mi a domináns konfliktuskezelési módszer a közvetlen környezetükben, illetve az országban (környezeti konfliktuskezelési stratégia egyéni vélelem). E mellett az elemzés során a környezet (település, illetve kerület) környezeti konfliktuskezelésről alkotott véleményét is összegeztük, és ennek hatását mint közösségi szintű hatást vizsgáltuk (környezeti konfliktuskezelési stratégia közösségi vélelem). Települési (kerületi) szinten is összegeztük az egyéni konfliktuskezelési stratégiákat (tényleges környezeti konfliktuskezelési stratégia).⁶

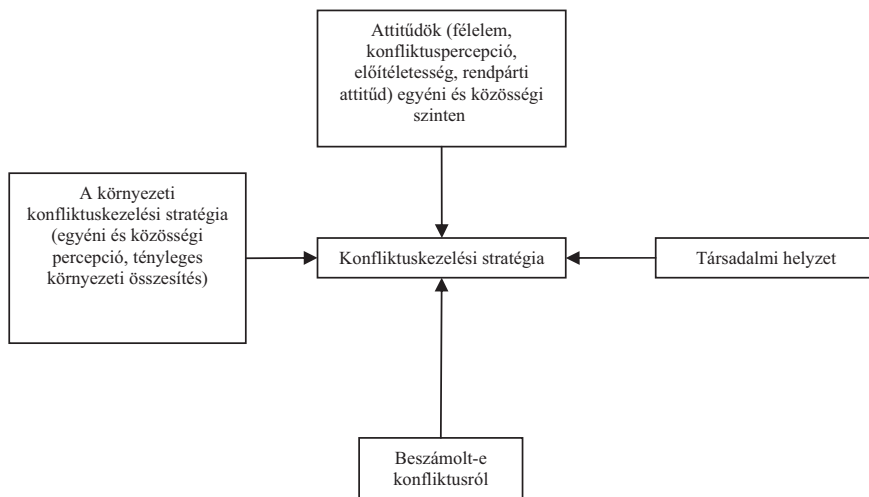
Másrészt olyan attitűdöket vizsgáltunk, amelyek kapcsolatban állhatnak az eltérő konfliktusmegoldási stratégiákkal: az előítéletességet (társadalmi távolság), a félelmet (egyes társadalmi csoportoktól, aktoroktól, intézményektől), a társadalmi ellentétéről alkotott vélekedést, illetve a rendpárti attitűdöt (amelyeket egyéni és környezeti szinten átlagolva vontunk be modellünkbe).

Végül modellünkben a tényezők harmadik csoportját a szocio-demográfiai helyzetet leíró tényezők alkotják: a nem, az életkor, a lakóhely településének mérete, az elvégzett iskolai évek száma, a gyermekszám, a háztartás ellátottsága tartós fogyasztási cikkekkel, a gazdasági modernitás, az egy lakószobára jutó személyek száma (laksűrűség), a munkajövedelem megléte a háztartásban, és a kistérség hátrányos helyzete.

⁶ A településenkénti összegzés hatásának mérését két dolog tett lehetővé: egyrészt a minta többlépcsős jellege (ami miatt településenként több megkérdezett került a mintába), másrészt ez előbbi tulajdonságot felhasználva az elemzéshez többszintű logisztikus regressziót használtunk, amelynek első szintje a vizsgált egyén, második szintje a település.

1. ábra

A konfliktusmegoldási stratégiákat magyarázó modell általános sémája

A konfliktusmegoldási stratégiákról alkotott kép méréséről már a korábbiakban esett szó, a társadalmi helyzetet leíró tényezők részletező kifejtésétől eltekinthetünk, ugyanakkor bővebb magyarázatra szorul a konfliktusmegoldási stratégiákkal kapcsolatba hozható attitűdök mérése, a mérőeszközök bemutatása. Az előítéletességet standard eszközzel, az úgynevezett társadalmi távolsággal mértük: a válaszadókat három hátrányos helyzetű csoporthoz (romák, homoszexuálisok, mozgáskorlátozottak) fűződő viszonyukról kérdeztük, majd a kapott társadalmi távolság-skála eredmények mögött főkomponens elemzés segítségével látens tényezőt kerestünk. Feltételezésünk az volt, hogy az ilyen módon megtalálható látens tényező a más csoporttal szembeni általános negatív attitűdöt mérheti.

5. táblázat

Egyes hátrányos helyzetű társadalmi csoportokkal kapcsolatosan érzékelt társadalmi távolságokon alapuló, a másság elutasítását mérő főkomponens összetétele.⁷

Faktor súlyok	
Roma társadalmi távolság-skála (0–6)	0,781
Mozgáskorlátozottak társadalmi távolság-skála (0–6)	0,569
Homoszexuálisok társadalmi távolság-skála (0–6)	0,801

⁷ A számok nagysága azt jelzi, hogy az egyes tényezők milyen mértékben határozzák meg a létrehozott főkomponenst (–1 – +1) skála. A számok előjele az összefüggés irányát jelzi.

A létrehozott főkomponens az eredeti változók információtartalmának 52%-át hordozza, ami előzetes feltevésünket igazolta.

A rendpárti attitűdöt egy olyan területen kívántuk vizsgálni, amely a konfliktusok gyakori forrása, és amelyről azt feltételeztük, hogy a válaszadók véleményével is rendelkeznek róla. Ezeknek a feltételeknek a szociális szféra felelt meg leginkább. Ennek megfelelően a következő kérdésekkel kapcsolatban kapott válaszok alapján alakítottuk ki a rendpárti attitűdöt mérő eszközt: a segélyezéssel kapcsolatos általános vélemény, a segélyezés feltételei, az iskolakerülés szankcionálása.

6. táblázat

Különböző szociális kérdésekre adott válaszok alapján létrehozott, a rendpártiságot mérő főkomponens összetétele.

Faktorsúlyok	
Segélyezéssel kapcsolatos attitűd (-2 gyámkodó, +2 autonóm) ⁸	-0,729
Rendpárti segélyezési attitűd ⁹	0,618
Iskolakerülés szankcionálása ¹⁰	0,634

A létrehozott főkomponens az eredeti információ csaknem felét (43%-át) őrizte meg.

A két attitűd mellett vizsgáltuk a különböző társadalmi aktorokkal, csoportokkal, intézményekkel kapcsolatos félelem mögött meghúzódó általános félelemérzetet. Az alábbi táblázat mutatja, hogy az egyes csoportokkal kapcsolatban érzett félelmek milyen mértékben járultak hozzá a létrehozott főkomponenshez, azaz ahhoz az általános félelemérzethez, amelyet közvetlenül nem tudtunk mérni (a főkomponens magas megőrzött információtartalma azt mutatja, hogy sikerült megragadni ezt a mögöttes tartalmat).

⁸ A segélyezéssel kapcsolatos attitűdöt két kérdéssel mértük: a segély megítélésének módjára kérdeztünk (normatív, vegyes vagy diszkrecionális), illetve a segélyezés formájára (pénzben, vegyesen vagy természetbeni juttatásként), ezekből összegeztünk egy indexet, amelynek egyik végpontja a természetbeni juttatást diszkrecionális döntéssel preferálók (ezt gyámkodó attitűdnek neveztük), a másik végpontja a pénzbeli juttatást normatív döntéssel preferálók (ezt autonómia-támogató attitűdnek neveztük).

⁹ A rendpárti segélyezési attitűdöt a segélyezéssel szemben a válaszadó által támasztott rendezettségére vonatkozó feltételek (folyamatos ellenőrzés, rendezett ház, lakás, rendezett életvitel) számával mértük.

¹⁰ Az iskolakerülés szankcionálását egy Gutmann-skálával mértük, amelynek egyik pontja minden szankció elutasítása, a másik végpontja a szülők börtönbe vetése.

7. táblázat

Különböző társadalmi csoportokkal, aktorokkal szemben megnyilvánuló félelemérzet alapján létrehozott, az általános félelemérzetet mérő főkomponens összetétele

Faktor súlyok	
Mennyire tart az adóhatóságtól?	0,779
Mennyire tart a bíróságtól?	0,789
Mennyire tart a kormánytól?	0,778
Mennyire tart a Magyar Gárdától?	0,722
Mennyire tart az önkormányzattól?	0,766
Mennyire tart a cigányoktól (romáktól)?	0,661
Mennyire tart a rendőröktől?	0,816
Mennyire tart az araboktól?	0,741
Mennyire tart a pártoktól?	0,773

A főkomponens az eredeti változók információtartalmának 57%-át hordozza.

Végül a konfliktusmegoldási stratégiák háttérében feltételeztük a társadalmikonfliktus-észlelés eltéréseit is. Az alábbi táblázat bemutatja, hogy a kialakított két főkomponens milyen módon függ az egyes társadalmi ellentétekkel kapcsolatos véleményektől.

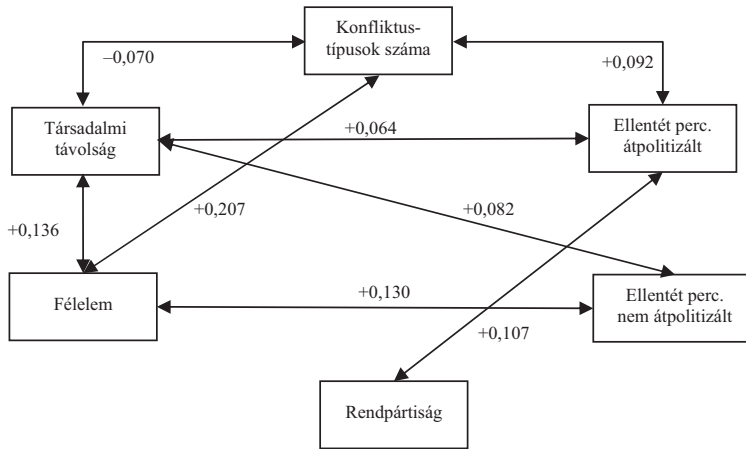
8. táblázat

Az egyes társadalmi csoportok között észlelt ellentét mértéke alapján létrehozott, az általános társadalmi feszültséget mérő két főkomponens összetétele

Elforgatott komponensmátrix		
	Főkomponensek faktorsúlyai	
	Nem átpolitizált ellentétek	Átpolitizált ellentétek
Az MSZP-t támogatók és a Fideszt támogatók között mekkora ellentét van?	,074	,756
A cigányok és nem cigányok között mekkora ellentét van?	,201	,742
A szegények és a gazdagok között mekkora ellentét van?	,235	,663
Magyarországon élő külföldiek és magyarok között mekkora ellentét van?	,850	,123
Fiatalok és idősek között mekkora ellentét van?	,848	,143
Az adófizetők és a támogatásból élők között mekkora ellentét van?	,633	,375
Hordozott szórás mértéke	44,55%	16,85%

A leírt tényezők és a konfliktusszám között az alábbi összefüggéseket találtuk (páros korrelációs vizsgálat mellett).

2. ábra
A vizsgált attitűdök, érzelmek és a megjelölt konfliktusterületek száma közötti korrelációs kapcsolatok

A vizsgált attitűd-jellegű tényezők között az összefüggés nem túlságosan erős. Kiemelhető a társadalmi távolság és a félelem, illetve a nem átpolitizált társadalmi ellentétek észlelése és a félelem közötti jelentősebb pozitív összefüggés. Ezen összefüggések jelentőségét kiemeli, hogy a konfliktusok számával a félelem áll a legszorosabb összefüggésben.

Egyéni konfliktusmegoldási stratégiák

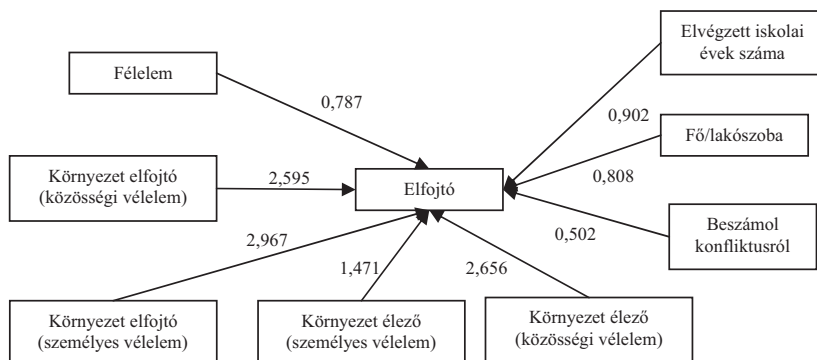
A konkrét modelleket több lépésben, többszintű logisztikus regresszió segítségével vizsgáltuk, a vizsgálatot elvégeztük mindhárom felkinált konfliktuskezelési stílus esetén.

ELFOJTÁS

Az elfojtó stratégia választását elsősorban a közvetlen környezet stratégiájáról alkotott kép és a környezet konfliktuskezelési stratégiája befolyásolja.

3. ábra

Az elfojtó megoldási stratégia többszintű logisztikus regresszióval létrehozott magyarázó modellje¹¹

(A modell magyarázóerejét mutató McKelvey és Zavoina pszeudo R-négyzet értéke: 0,25)

Azok, akik a környezetüket élezőnek vagy elfojtónak gondolják, közel háromszor, illetve másfélszer akkora valószínűséggel választanak elfojtó konfliktuskezelési stratégiát. E mellett külön hatásként, de hasonló módon érvényesül a közösségi vélelem a környezet elfojtó és élező magatartásáról (amivel a valós környezeti konfliktuskezelési stratégiát közelíthetjük meg a modellben). Együttesen értékelve a vélt és tényleges környezeti konfliktuskezelési stratégiák hatását azt mondhatjuk, hogy valójában a kooperatív környezeti konfliktuskezelési stratégia tényleges és vélelmezett hiánya (egymástól függetlenül) az, ami elsődleges jelentőségű az elfojtó stratégia választása szempontjából.

Szoros összefüggés van az elfojtó stratégia és a konfliktusok tagadása között. Azok, akik nem számoltak be konfliktusról, több mint két és félszer akkora valószínűséggel bizonyultak elfojtó konfliktuskezelési stílusúnak.

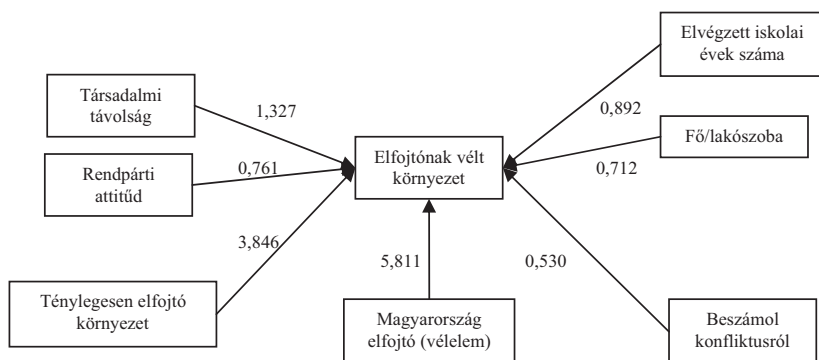
Az attitűdök közül egyedül a félelem bizonyult szignifikánsnak egyéni szinten. Az alacsonyabb általános félelmi szint növeli az elfojtó stratégia valószínűségét.

Végül a társadalmi helyzet vizsgált tényezői közül csak az elvégzett iskolai évek száma és a lakószűrűség függ össze jelentősen az elfojtó stratégiával. Ez alapján az alacsonyabb iskolai végzettség, illetve a kisebb lakószűrűség valószínűsíti inkább az elfojtó konfliktus megoldási stratégiát. Utóbbiak háttérben az állhat, hogy az alacsonyabb iskolai végzettség kevesebb eszközt ad a konfliktusok kezeléséhez, míg az alacsonyabb lakószűrűség a társas támogatás hiányán keresztül eredményezheti az elfojtó konfliktuskezelési stílus megjelenését.

¹¹ Az ábra a szignifikánsnak bizonyult egyes tényezők egy egységnyi változásának az elfojtó konfliktuskezelési magatartás valószínűségére gyakorolt hatását mutatja.

4. ábra

A környezetet vélt elfojtó stratégiáját magyarázó többszintű logisztikus regressziós modell

(McKelvey és Zavoina pszeudo R-négyzet: 0,203).

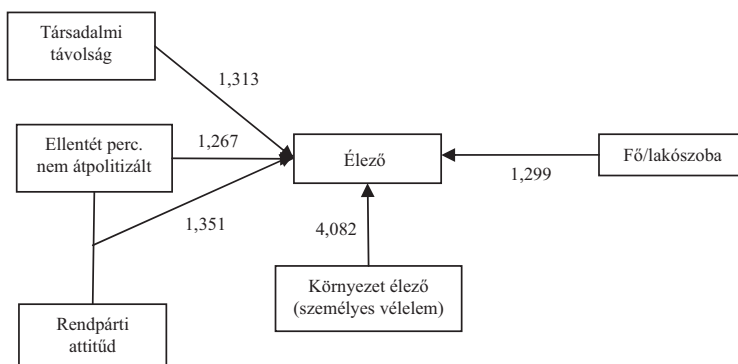
Tekintettel arra, hogy a legerősebb magyarázóerővel az elfojtónak vélt környezet bírt a leírt modellben, érdemesnek tartottuk megvizsgálni, hogy a számba vett magyarázó tényezők közül melyek lehetnek azok, amelyek ezt a vélelmet magyarázhatják. A magyarázó tényezők közé két további tényezőt vettünk fel: a tágabban értelmezett vélelmezett konfliktuskezelési stratégiát, és az egyéni konfliktuskezelési stílusok településenkénti összesítését (mért környezeti stratégia). Modellünk az mutatja, hogy azok, akik szerint a társadalom egészét az elfojtó stratégia jellemzi, csaknem hatszor valószínűbb, hogy a közvetlen környezetüket is elfojtónak gondolják. E mellett csak a második helyen szerepel a ténylegesen elfojtó környezet (de ez is csaknem négyszeres valószínűséggel jár együtt az elfojtó környezet vélelmével). E két hatás azt sejteti, hogy a környezet konfliktuskezelési stratégiájáról alkotott kép kevésbé tapasztalatokon, sokkal inkább egyéb tényezőkön alapuló konstrukció. Ezt támasztja alá az is, hogy ebben a modellben szignifikáns hatásként megjelennek az attitűdök is: a rendpárti attitűd csökkenti, a nagyobb társadalmi távolság viszont növeli az elfojtó környezet vélelmének valószínűségét.

A KONFLIKTUSOK ÉLEZÉSE

Az élező, a saját igazukért a végletekig kiálló konfliktuskezelési stratégiát választók döntését szintén elsősorban az határozza meg, hogy a környezetük konfliktuskezelési stratégiájáról milyen képük alakult ki.

5. ábra

Az élező megoldási stratégia többszintű logisztikus regresszióval létrehozott magyarázó modellje

(McKelvey és Zavoina pseudo R-négyzet: 0,203).

Ebben az esetben azonban a tényleges környezeti stratégia nem játszik közvetlen szerepet, nem volt szignifikáns az önálló hatása e tényezőnek. Itt tehát elsősorban a konfliktust élező stratégiát választók öngazolásaként (kognitív disszonancia redukálása miatt) a környezetükre kivetítik saját konfliktuskezelési stratégiájukat, miközben a környezetük valójában nem különbözik a más stratégiát választók környezetétől.

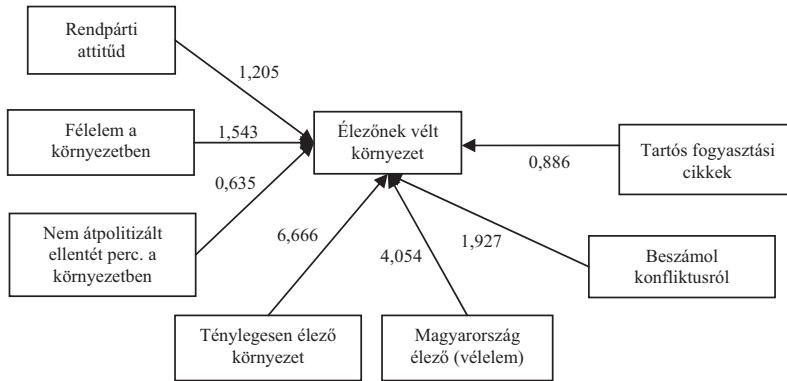
A vélt környezeti hatás mellett az elfojtó stratégiánál tapasztalható képest jóval jelentősebb és konzisztens az attitűdök szerepe az élező stratégia háttérében. A másság el nem fogadása (társadalmi távolság) és a konfliktusosabb társadalomkép egyaránt növeli az élező stratégia választásának valószínűségét. A konfliktusos társadalomkép hatását erősíti – de önálló hatással nem bír – a rendpárti attitűd is. A környezeti attitűdök (az attitűdök településenként átlaga) ebben az esetben sem volt szignifikáns hatása.

A környezet és az attitűdök hatása mellett a társadalmi helyzet kevésbé jelentős az élező konfliktuskezelési stílus háttérében. Egyedül a nagyobb lakósrűség növeli az élező konfliktuskezelési stratégia választásának valószínűségét.

A három tényezőcsoport mellett kiemelhető, hogy a három megoldási stratégia közül ez az egyetlen, ahol nincs szerepe annak, hogy a felkínált területeken jelölt-e meg konfliktust a válaszadó.

6. ábra

A környezet vélt élező stratégiáját magyarázó többszintű logisztikus regressziós modell

(McKelvey és Zavoina pszeudo R-négyzet: 0,312)

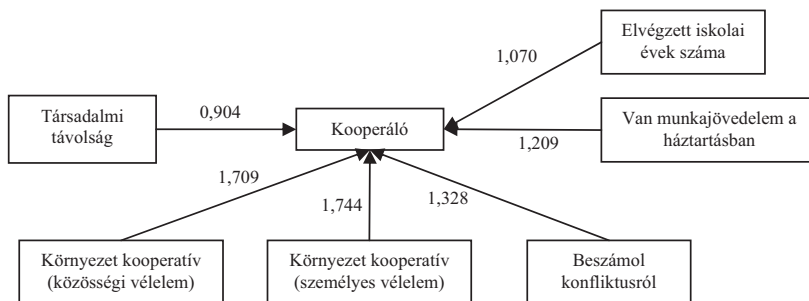
A modellben az előbbinél is meghatározóbb szerepe volt az élezőnek vélt környezetnek, így ebben az esetben is megvizsgáltuk e tényező hátterét. A felépített modellből jól látszik, hogy az élezőnek vélt környezet jóval erősebben kapcsolódik a ténylegesen élező környezethez, mint azt az elfojtás esetén láthattunk. E mellett csak másodlagos, de jelentős hatása a teljes magyar társadalmat élező konfliktuskezelési stílussal felruházó vélekedés. Míg az elsődleges modellben nem szerepelt a konfliktusok felvállalása, ebben a modellben a harmadik legerősebb hatásának bizonyult ez a tényező, így a környezeti vélelmen keresztül az élező konfliktuskezelési stílussal is összefüggésbe hozható. A többi tényező hatása, bár statisztikailag szignifikáns, nem mondható jelentősnek.

KOOPERÁCIÓ

A kooperatív konfliktus megoldási stílus hátterében – az elfojtó stratégiához hasonló módon – a környezet vélt és valós megoldási stratégiái, ezek közül szignifikáns módon a hasonló stratégia, illetve önálló hatásként annak feltételezése áll (a két hatás egyforma erősségű).

7. ábra

A kooperatív konfliktusmegoldási stratégia többszintű logisztikus regresszióval létrehozott modellje

(McKelvey és Zavoina pseudo R-négyzet: 0,233)

A kooperatív stratégia választásában jelentős szerepet játszik a konfliktus felvállalása – vagyis az, hogy az általunk felkínált területek valamelyikén volt már konfliktusa a megkérdezettnek. Ez a tényező valamivel több, mint 1,3-szeresére növeli a kooperatív megoldási stratégia választásának valószínűségét.

E tényezők mellett a társadalmi helyzet szerepe jelentősebb, mint az attitűdöké: a magasabb státusz (legalábbis a magasabb iskolai végzettség, illetve a munkajövedelem megléte) függ össze pozitívan a kooperatív konfliktuskezelési stratégia választásával.

Végül a vizsgált attitűdök közül egyedül a másság elutasítását mérő társadalmi távolság mutatott összefüggést a kooperatív stratégiával: a másság elutasításának hiánya növeli a kooperatív stratégia választásának valószínűségét.

Tanulságok

Az egyes konfliktuskezelési stratégiákra vonatkozó modelleket érdemes egymás tükrében is megvizsgálni.

9. táblázat
Az egyéni konfliktuskezelési stratégiát magyarázó többszintű
logisztikus regressziós modellek összefoglalása

		Saját konfliktuskezelési stílus		
		Elfojtó	Élező	Kooperáló
Környezetről alkotott kép	Elfojtó	+	0	0
	Élező	+	+	0
	Kooperatív	(-)	0	+
Környezet képe a konfliktusok kezeléséről	Elfojtó	+	0	0
	Élező	+	0	0
	Kooperatív	(-)	0	+
Személyes attitűdök	Előítéletesség	0	+	-
	Félelem	-	0	0
	Társadalmi ellentétek észlelése	0	+	0
	Rendpártiság	0	(+)	0
Környezeti attitűdök	Előítéletesség, félelem, ellentétek észlelése, rendpártiság települési szinten	0	0	0
Személyes társadalmi helyzet	Iskolázottság	-	0	+
	Gazdasági helyzet, gazdasági modernitás	0	0	+
	Lakósűrűség	-	+	0
Beszámol konfliktusról		-	0	+
Magyarázó erő (McKelvey és Zavoina pseudo R-négyzet)		0,250	0,203	0,233

Összességében elmondható, hogy a saját konfliktuskezelési stílus esetén minden típusra dominánsan jellemző a hasonló stratégia feltételezése a környezetben.

Az *elfojtó* és a *kooperáló* stratégia esetén a tényleges környezeti stratégia hasonló hatást gyakorol, mint a vélt környezeti stratégia, ami arra utal, hogy ezekben az esetekben egyszerre történik mintakövetés (a tényleges környezeti stratégia hatása) és a saját stratégia racionalizációja a környezetre történő kivetítésen keresztül (a vélt stratégia hatása). Az *elfojtó* konfliktuskezelési stílus esetén e mellett döntő hatása van annak is, hogy a vélt vagy tényleges környezetben hiányzik a kooperáló stratégia. Az *élező* stratégia esetén más a helyzet:

ebben az esetben csak a vélt élező környezeti stratégia hatása volt pozitív, így feltételezhetjük, hogy nem mintakövetésről, sokkal inkább a választás racionalizációjáról van szó.

Az *attitűdök* szerepe elsősorban az élező konfliktuskezelési stratégia választása szempontjából domináns. A négy vizsgált tényező közül három, a másság elutasítása (társadalmi távolság), a konfliktusos társadalomkép (társadalmi konfliktusok percepciója) és közvetve a rendpártiság gyakorol egyaránt a stratégia kiválasztásának valószínűségét növelő hatást. A kooperáló stílus választásának valószínűségét csak a másság elutasításának hiánya növeli e tényezőcsoportból, míg az elfojtó stratégia választásával az alacsonyabb félelmi szint függ össze – esetlegesen a félelem elfojtása miatt. A környezeti attitűdök – a környezeti konfliktuskezelési stratégiától eltérően – nem befolyásolták szignifikánsan a konfliktuskezelési stratégiákat.

A *társadalmi helyzet* legkonzisztensebben a kooperáló stílus választását határozza meg: e stratégia választásának valószínűségét a jobb státusz (magasabb iskolai végzettség, a munkajövedelem megléte) egyértelműen növeli. Az élező stratégia a nagyobb lakósűrűséggel, míg az elfojtó a kisebb lakósűrűséggel és alacsonyabb iskolai végzettséggel mutatott összefüggést. Mindkét esetben pszichológiai faktorokat is sejtethünk a háttérben.

Fontos tényezőnek bizonyult a konfliktus felvállalása is (azaz a válaszadó jelölt-e meg a felkínált konfliktusterületek bármelyikén konfliktust). Míg az elfojtó stratégia választásának valószínűségét az növelte, ha valaki – bár megmondta, hogy milyen módon kezeli a konfliktusait – azt állította, hogy nincs konfliktusa egyetlen vizsgált területen sem, a kooperáló stratégia választásának valószínűségét éppen ellenkezőleg: a konfliktusok felvállalása növelte. Az élező stratégia választását ez a tényező nem befolyásolta.

Az egyes tényezők hatásainak áttekintése után kialakult az egyes stratégiák választására jellemző kép.

Az *elfojtó* stratégiát elsősorban a környezetben vélt vagy tapasztalt kooperációs készség hiánya hívja elő. Háttérben egy általános elfojtó attitűd állhat, amely megnyilvánul a konfliktusok létének tagadásában és az alacsonyabbnak mondott félelemérzetben is. A külső tényezők közül a kisebb lakósűrűség és az alacsonyabb iskolai végzettség gyakorolt pozitív hatást e stratégia választására.

A *kooperatív* stratégia döntően mintakövetésen és a környezetben feltételezett kooperatív stratégián alapul. Ez a hatás nem véletlen: a kooperatív stratégia csak akkor lehet sikeres, ha a környezet hasonló stratégiát folytat. A kooperatív stratégiát megalapozza a másságot (akár a más véleményt) elfogadó attitűd, ez állhat a társadalmi távolság negatív hatása mögött. A kooperatív stratégiához feltétlenül szükséges a konfliktusok tudatos értelmezése, ami modellünkben összefügghet a magasabb iskolai végzettséggel és a konfliktusok felvállalásával. E mellett a kooperatív stílus választását megkönnyíti, ha az adott személy nincs források szűkében. Ez állhat a stratégia választása és a munkajövedelem megléte közötti pozitív összefüggés háttérben.

Az *élező* konfliktuskezelés stratégia választását elsősorban az – egymással is összefüggő – attitűdök motiválhatják: a másság elutasítása, a konfliktusos társadalomkép és az

utóbbi hatását erősítve a rendpárti attitűd. Ehhez járulhat hozzá külső tényezőként a nagyobb lakósűrűség – sajátos pszichológiai környezet teremtve a konfliktusoknak. Nem játszanak szerepet e stratégia választásában ugyanakkor a környezetben tapasztalható konfliktuskezelési stratégiák. A környezetre az e stratégiát választók csupán kivetítik – és ezzel racionalizálják – saját stratégiájukat.

◀ Durkheim után, avagy a normális válság közepette

Elmélkedés az anómiáról, a társadalom integrációjáról és újabb változásairól

Émile Durkheim a társadalmi integráció kérdéseinek körében fogalmazta meg szociológiai elméletét a 19–20. század fordulóján. Abból indult ki, hogy az embereknek szabályozó erőre van szükségük, s ez nem lehet más, mint a társadalmak által életben tartott erkölcsi normák rendszere. Úgy látta azonban, hogy a gazdasági és politikai erők átalakulása, illetve a szekularizáció folyamatának következtében több nemzedék óta labilissá vált a társadalmi integráció és meggyengült a normák érvényessége. „Így vált állandó, mondhatnánk normális állapottá a válság és az anómia.”¹

A normálissá vált válságból és anómiából fegyveres harc, világháború lett rövid idő múlva, 1914–1918 között. De hogyan alakultak később a társadalmi integráció és anómia folyamatai? És milyen tanulságokkal szolgálnak jelenkorunk számára ezek a folyamatok?

Megpróbálok röviden és vázlatosan felelni ezekre a kérdésekre. Két periódust fogok elkülöníteni. Az első periódus a múltat, a „rövid 20. századot” foglalja magába – nagyjából 1914-től az 1970–1980-as évekig –, a második pedig az azóta eltelt időt, vagyis a jelent. A korszakolás néhány problémájára hamarosan majd kitérek. Előbb azonban idézzük fel röviden Durkheim elméletének sorsát!

Anómia és deviancia a „rövid 20. század”-ban

Durkheim 1917-ben halt meg. Hazájában tanítványai folytatták munkáját, s az elméletek történészei ma igen fontosnak tartják a „Durkheim-iskola” tevékenységét. De az 1950-es évekig világszerte igen kevesen érdeklődtek művei iránt. Az anómia elméletét – néhány, főleg észak-amerikai szociológuson kívül – úgyszólván elfelejtették a fenyegető fasizmus és a II. világháború idején. 1945 után ebben is nagy változás következett.

A szociológusok főként az ipari társadalmak létviszonyaival és az iparosodás következményeivel foglalkoztak. Sokan kutatták a társadalmi különbségek és egyenlőtlenségek, a városiasodás, az iskoláztatás és művelődés, a családszervezet alakulásának problémáit.

¹ DURKHEIM, Émile: *Az öngyilkosság*. Budapest, 1982. 241.

De olyan jelenségeket is, mint a munkanélküliség következményei, a bűnözés, az öngyilkosságok és elmebetegségek, az alkoholizmus és más függőségek. A szociológia súlypontja ekkoriban került át Európából a tengerentúlra, ahol az 1950-es évektől fokozott érdeklődés támadt Durkheim művei, főként *Az öngyilkosság* iránt. Az Egyesült Államokban régi hagyománya volt a „társadalmi problémák” tudományos vizsgálatának, Durkheim pedig magyarázatot ígért a „társadalmi patológiák”, a bűnözés, a különféle függőségek és öngyilkosságok okaira. A magyarázatok során azonban az „anómia” okai helyett, szinte észrevétlenül, a *devianciák* vizsgálata került előtérbe.²

A vizsgálendő tárgy és a vizsgálódó szellem változásainak legfontosabb teoretikusa Robert K. Merton volt. Amíg Durkheim számára az anómia a társadalom patológikus állapotát jelentette, addig Merton a normasértések, a *deviáns viselkedés* típusaira irányította a figyelmet. Elméletének rendkívül széles körű és tartós hatása lett. Hosszú ideig ez szabta meg a kutatások irányát. Így azután a szociológusok nem a társadalmi rend zavarai, sokkal inkább a magatartást szabályozó normák megsértésének módjaival és változataival foglalkoztak. Abból indultak ki, hogy az emberek többsége alkalmazkodik a jogi, erkölcsi, ízlésbeli normák előírásaihoz, mert elfogadja az uralkodó kultúra által meghatározott célokat és a célok elérését szolgáló intézményes eszközöket. Merton írása alapján ezért állították szembe az egységesnek tekintett konformizmust a nonkonformizmus négyfajta módjával: az újítással, a ritualizmussal, a visszahúzóddással és a lázadással.

Az anómia „középszintű elmélete”, Merton alkotása így azonosította a *szociabilitást* a *konformizmussal*. A „társas lény”-ből így lett „beilleszkedő lény”, amelynek képe elhomályosította mindazokat a feszültségeket és konfliktusokat, melyek egyén és társadalom mindenkori kapcsolatait jellemzik. Hiszen amikor az embereknek minél teljesebben kell feloldódnuk a nem általuk választott elvárások teljesítésében, akkor a beilleszkedés megnyomoríthatja öntudatukat, és megterhelheti lelki egészségüket. Ha az érvényes normatív rend nem enged kételyt és konfliktusokat, viszont ígéri az automatikus beilleszkedést és stabilitást, akkor eltorzulhat a személyiség, de a szociális integráció is. Amikor a sikeres szerepteljesítést és szocializációt a hézagmentes beilleszkedéssel mérjük, akkor olyan eszményeket követünk, melyek a kényszer-integrációnak és a kényszeres konformitásnak, illetve a velük járó mentális és szociális megbetegedések határhelyezeteinek felelnek meg.

Mindebből kitűnik, miért tolodott el a normarendszer vizsgálatának tárgya és a szociológiai kutatások feladata. Kivételek persze voltak és vannak, mint például Erich Fromm *Utak egy egészséges társadalom felé* című, eredetileg 1955-ben megjelent könyve,³ ami „*a normalitás patológiájával*” foglalkozik. De összességében az anómia kérdéseit hosszú időre a devianciák kutatására korlátozta a szociológiai pozitívizmus. Az 1950-es évektől sokasodó kutatások a „társadalmi beilleszkedés zavarai”-ként valójában nem annyira a társadalmat,

² SOMLAI Péter: A társadalmi integrációtól és anómiától a globalizációig: Durkheim elméletének sorsa. In: SOMLAI Péter – SURÁNYI Bálint – TARDOS Róbert – VÁSÁRHELYI Mária (szerk.): *Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára*. Budapest, 2009. 99.

³ FROMM, Erich: *Utak egy egészséges társadalom felé*. Budapest, 2010.

sokkal inkább egyéneket és csoportokat minősítettek. Nem véletlen, hogy az „anómia” fogalmát ezek után sokan kezdték pszichológiailag értelmezni. Ennek jegyében készítették „anómia-skálákat” diagnosztikus célokra.⁴

Posztmodern világkép

Eric Hobsbawm és más történészek vezették be a „hosszú 19. század” fogalmát. Azt kívánták jelezni ezzel, hogy a legfontosabb történelmi folyamatok időzítésére alkalmasabb, ha nem az 1801–1900 közötti, hanem az 1789-től 1918-ig, a francia forradalomtól az oroszországi forradalomig terjedő időszakot tekintjük egységesnek. E gondolat folytatásaként használják újabban a „rövid 20. század” fogalmát. Magam is úgy hiszem, hogy érdekesebb ott meghúzni a határokat, ahol világosabban látszanak a törések. Márpedig ezek nem 1901-ben és 2000-ben, hanem inkább 1918-ban és 1989–1990-ben történtek, s közöttük mentek végbe a 20. század legfontosabb műszaki, gazdasági, politikai és kulturális folyamatai.

1989-ben, az államszocialista rendszerek bukásával és a hidegháború végével új korszak kezdődött. De a politikai változások mellett a tudományos, technikai, gazdasági és társadalmi korszakváltást is figyelembe kell venni.

A posztindusztriális átmenet során a számítógépes információfeldolgozás lett a gazdasági élet motorja. Ez vezetett rendkívüli termelékenységhez és csökkenő létszámhoz az ipari és mezőgazdasági vállalatokban. Az 1973-as olajválság kikezdte a keynesi jóléti gazdaságpolitika hitelét. Az új időszak globál-monetarista politikája a privatizációban kereste a megoldást, elősegítette a pénzügyi szektor terjeszkedését, és támogatta a multinacionális vállalatok térnyerését. A piacok, a hálózatok és projektek körében alakul azóta is az új kapitalizmus valósága. A gazdaság erősen globalizálódott, de hogyan alakultak a fejlett országok munkaerőpiacai és társadalmi az utóbbi évtizedekben?

A posztindusztriális társadalmakban növekedett a munkavállalás bizonytalansága és esetlegessége. Kevesebb a stabil vállalat, a tartós foglalkoztatás, mind ritkább a „standard munkaviszony”, vagyis az olyan állapot, amely a béren kívül sok biztosítékot és törvények által szavatolt jogosultságokat tartalmaz (a munkaidő és munkakörülmények szabályozását, jogot a minimálbérhez, a nyugdíjba menetelhez, a fizetett szabadsághoz stb.). A hidegháború idején a nyugati demokráciákban válaszként alkották meg ezeket a jogosultságokat a szocialista rendszerek kihívásaira. Így terjedhettek el polgári életformák a munkások között. A 20. század utolsó évtizedeitől azonban a kiszervezések, a standard munkaviszony felszámolása, a széles körben terjedő munkanélküliség sok helyen visszavezetett a Dickens-korabeli állapotokhoz: kiszolgáltatottsághoz, személyes függőséghez és állandó létbizonytalansághoz.

⁴ BESNARD, Philippe: Anomie. In: SMELSER, Neil J. – BALTES, Paul B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Vol. 1. Amsterdam, 2001. 510.

Az átmenet egész rétegeket szorított ki a munkaerőpiacról, s taszított tartós szegregációba. Az ezredfordulóra az OECD-országok „kockázat-társadalmában” a munkanélküliek seregéből lett reménytelenül nyomorgó, felesleges ember, „mélyszegény”, az „underclass” tagja. Magyarországon is éles társadalmi különbségek és ellentétek alakultak ki a 2010-es évekre. Miközben ausztriai életszínvonalat vár el az igen szűk, jobb módú középosztály, addig a Balkánra emlékeztetnek a városi és falusi szegények életviszonyai, de több közintézmény (iskola, kórház, vasúti kocs, őrszoba) állapota is. Hajléktalanokat tiltanak ki nagyvárosok közterületeiről, és ezrek állnak sorban egy tál meleg ételért.

Legvilágosabban a társadalmi létviszonyok sérülékenysége tanúsítja az *anómiát*. De etnikai, vallási és nemzeti ellentétek is korrodálják a társadalmi normarendszert. A fejlett országokban a közéletnek, a társadalmi integrációnak és szerepeknek egyre újabb területeire irányul az emberi jogok követelése. Ezzel egyidejűleg azonban nem szűntek meg, sőt, új életre keltek az etnocentrizmus, a nacionalizmus és a kirekesztés erői. Így azután válságba kerültek, és szerte Európában visszaszorultak az inklúziós tendenciák és a multikulturalizmus intézményei.

Az *inklúzió* a diszkrimináltak és marginalizált csoportok tagjainak egyenlősítését jelenti, a multikulturalizmus pedig azt, hogy a politikai demokrácia keretei teret engednek a kulturális közösségek önazonosságának. Hiszen az adott állam szociokulturális sajátosságait és normáit önkéntesen, nem pedig politikai kényszerek hatására kell elfogadnia azoknak is, akik másként szocializálódtak. Csakhogy az utóbbi évtizedekben megváltozott a helyzet Nyugat-Európában: például a törököké Németországban, az észak-afrikaiaké Franciaországban, a pakisztániaké Nagy-Britanniában. A nagyszülők nemzedékének beilleszkedési terveit és multikulturalizmusát az unokák közül sokan már nem akarják elfogadni. Hogyan is akarnák, ha nincs munkájuk, ha szegregálják és másodosztályú állampolgárságba kényszerítik őket?

Kelet-Európában hasonló erők feszítik szét a társadalmi normarendszert. S nemcsak az egykori Szovjetunióban és Jugoszláviában lefolyt, illetve jelenleg is folyó háborúk, az „igaz hit”, a „nemzeti önvédelem” vagy az „etnikai tudatosság” jegyében szervezett fegyveres szembenállások tanúsítják ezt. A 2008-ban és 2009-ben végrehajtott romagyilkosságokból tapasztalható volt, hogy Magyarországon is alakultak kivégző osztagok. De az is tapasztalható lett, hogy a rasszista gyilkosságok nem csökkentették a szélsőjobb elfogadottságát. Ellenkezőleg, első sikerét éppen ekkoriban érte el a „Jobbik”: közel félmillió szavazatot szerzett a 2009-es európai parlamenti választáson. Az erősödő globalizáció és az egyidejűleg erősödő nacionalizmus, rasszizmus tendenciái élesen jelzik új világunk váratlan ellentéteit.

Egyéb tapasztalatok is világosan utalnak az anómiára. A fejlett országok lakosainak nagy hányada (Magyarországon a lakosság túlnyomó többsége) nem bízik az általa megválasztott parlamentben, a kormányban, a politikusokban és pártokban. S hiányzik a bizalom más közéleti intézmények iránt is. S a bizalom apadásának érzését kíséri egy másik érzés, a bizonytalanság: „A globális társadalom minden szereplőjének egyik legnagyobb

problémája a folyamatos biztonságihiány” – írta egyik, nemrég publikált tanulmányában Gönczöl Katalin.⁵

Hogyan értelmezzük mindezt? A posztindusztriális átmenet szükségképp járt együtt új társadalmi intézmények és kulturális formák kialakulásával, a társas létviszonyok megújulásával. Tudjuk-e világosan szétválasztani az anómia jelenségeit a változás eredményeitől? Vajon nem a változások okozzák azt, hogy megrendült a társadalmi integráció?

Integráció és változás a közelmúltban

Az előbb már utaltam új társadalmi jelenségekre a posztindusztriális társadalmakban. Néhány olyan példával gyarapítom most ezeket az utalásokat, amelyek a változások társadalomtörténeti súlyát tanúsíthatják.

Az 1970-es évektől *új kapcsolati formák* terjedtek el a fejlett országokban. Kezdték csökkeni a házasságkötések, és növekedni a házasság nélküli együttélések száma, illetve a házasságon kívül született gyerekek aránya. A fiatalok később vállalnak gyereket, évről-évre többen élnek egyedül („szinglik”), és ugyancsak növekvő számban élnek nyíltan együtt melegek és leszbikusok. A népesedés kutatói „*második demográfiai átmenet*”-nek nevezik ezt a folyamatot, aminek eredményeként alaposan megváltozik a népesség összetétele. Az ilyen életformákkal párhuzamosan új erkölcsi normák és magatartásmódok nyernek teret.

Fontos eltolódásokat lehet megállapítani az *életkori és nemi szerepekben*. A múlt század utolsó harmadától kezdve megnyúlt az ifjúkori életszakasz. Jóval tovább tanulnak a fiatalok, többször kell pályát változtatniuk, többen és hosszabb ideig lettek munkanélküliek, megváltoztak párkapcsolataik. Így azután a 30 év körüli „poszt-adoleszcensek” életvezetése egészen más lett, mint amilyen volt a korábbi nemzedékek fiataljaié. Ez egyaránt vonatkozik a fiúkra és lányokra. Fontos változás következett be a társadalmi nemek szerepeiben („gender”) is. Ezt jelzi, hogy a lányok hasonló arányban vagy még fokozottabb mértékben vesznek részt a felsőoktatásban, mint a fiúk. A megnyúlt tanulási évek és a kitolódó élettartam miatt alaposan csökkent a kereső munkával töltött életszakasz aránya az emberek teljes életútjában. Kitolódott az időskor életszakasza is. Régebben csak néhány év, ma viszont évtizedek várnak azokra, akik nyugdíjba kerülnek.

A változások eredményeinek és az anómia tapasztalatainak világos különválasztását nehezítik az egyidejűleg keletkező, de ellentétes tendenciájú jelenségek értelmezése. Ilyeneket találni az *értékrendekben*. Az ipari társadalmak gyarapodás-központú értékrendjével szemben a múlt század 70-es éveitől sokkal fontosabbak lettek a *poszt-materiális* értékek (például az önmegvalósítás, önkifejezés és autonómia, a stabil identitás, az életminőség és az ökológiai tudatosság). Egyidejűleg szembetűnő lett viszont a materiális életfeltételek szűkössége vagy hiánya a mélyszegények és az „underclass” tömegeinek körében. Az értékrendek

⁵ GÖNCZÖL Katalin: Pesszimista jelentés a posztmodern büntetőpolitika klimatikus viszonyairól. *Mozgó Világ*, 2010/április. <http://mozgovilag.com/?p=1190>. Letöltve: 2013.01.20

éles ellentéteit találjuk a személyes és szociális *identitás*, illetve a hozzájuk kapcsolódó *eszmekörök* körében is. Egyfelől mindenütt a „gyökerek” (az etnikai közösség, a nemzeti karakter, a vallási hagyományok) keresését tapasztalni. Utaltam már az identitás-politika széleskörű támogatására és súlyos következményeire. Mindeközben azonban szociológusok és szociálpszichológusok az identitás széttöredezettségéről és a „patchwork-identitás”-ok megjelenéséről értekeznek.

Durkheim számára a társadalmi integráció a kollektív tudatot, közös érzületeket, főleg pedig az erkölcsi normák stabil közösségét jelentette. Úgy gondolta, hogy a társadalmi változások ezt a rendet veszélyeztetik. De nem foglalkozott az erős integráció és stabilitás jellegével. Később David Lockwood két szerkezeti egységre, a *rendszer-integráció és a szociális integráció* szerkezetére bontotta fel a fogalmat.⁶ A rendszerek szintjén személytelen erők (a pénz és a hatalom mechanizmusainak) munkálkodását, a szociális integrációban pedig egyéni és kollektív szereplők interakcióit figyelhetjük meg, a közvetlen kommunikáció világát találjuk. A modern társadalmak nem működhetnek funkcionálisan differenciált mechanizmusok nélkül. De a rendszerintegráció működési követelményei (például a pénzügyi vagy költségvetési egyensúly fenntartásáé vagy a törvényes rend betartásáé) deformálhatják és megnyomoríthatják a társadalom szociális integrációját. Az ilyen torzulásokat nevezte „az életvilág gyarmatosításának” Jürgen Habermas.⁷

Torzító következményekre esetek tucatjait említhetik a mai társadalmak kutatói. Például szociológusok gyakran figyelnek fel arra, hogyan hatolnak be áruviszonyok és piaci követelmények informális személyközi kapcsolatokba és a társas világba, s ennek során hogyan deformálják a mindennapi életet, tönkretéve emberek személyes identitását. Kriminológusok jól ismerik a büntető törvénykezés és igazságszolgáltatás nem szándékolt hatásait.

Az utóbbi évtizedek változásait figyelembe véve kapcsolódnak sokan Durkheim anómia-elméletéhez.⁸ E törekvések ellenére nem ismerünk olyan – széles körben elfogadott – elméletet, amelynek nézőpontjából világosan és meggyőző módon tudnánk elkülöníteni az anómia jelenségeit és a változások eredményeit. Talán a társadalmi integráció újabb folyamatainak tüzetesebb elemzése fog majd elvezetni egy ilyen elmülethez.

⁶ LOCKWOOD, David: Social Integration and System Integration. In: ZOLLSCHAN, George K. – HIRSCH, Walter (eds.): *Explorations in Social Change*. Boston, 1964. 244.

⁷ HABERMAS, Jürgen: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest, 2011.

⁸ NÉMEDI Dénes: *Durkheim. Tudás és társadalom*. Budapest, 1996; MUKHERJEE, S. Romi (ed.) *Durkheim and Violence*. Malden, 2010.

◀ Az orvosi tevékenység néhány időszerű büntetőjogi aspektusa

Kedves Kati!

Az idő múlásával sokunk egyre nosztalgikusabbá válik, erősödnek a régi emlékek, sűrűbben visszatérnek a gyerekkor élményei. Akkoriban kis rózsaszínű, kapcsos-szívecskés emlékkönyvecskékben ilyesmiket olvastunk, felhőkön könyöklő, pufók angyalok képe fölé bigygyesztve:

*„Evezz, evezz az élet tengerén,
De ki ne köss a bánat szigetén!”*

Felnőttünk, s ma már persze nem érhetjük be ennyivel. A világ szigorúbb lett, az ártatlan, szent naivitás örökre a múlté, mostanság valószínűleg már a nagycsoportosok egy része is kiröhögi a hasonló giccses szentenciákat. Más, komolyabb könyvekbe írunk tehát, más, fontosabbnak, bölcsőbbnek vélt dolgokat.

Evezni mindazonáltal kell (necesse est).

S nekem az évek során az evezőlapátok folyamatos emelgetésében nagyon sokat segített türelmes bölcsességed, megértő kedvességed, emberi és szakmai tartásod, élményszámba menő írásaid, olykori bátorító és ösztönző szavaid. Köszönöm szépen, és kérek, segíts tovább hajózni.

Először azt terveztem, hogy tiszteletedre egy örökzöld, s mind hektikusabbá váló kérdéskör-ről, a büntetőeljárások elhúzódásának mítoszáról és valóságáról írok, aztán arra gondoltam, hagyom ezt még érlelődni, várok talán kevésbé zaklatott időszakig. Helyette álljon itt néhány gondolat egy szintén esetleg érdekes, de higgadtan vizsgálható terület, az „orvosi büntetőjog” köréből.

Kényes területre lép a büntetőjogász, ha a gyógyítás és a jog összefüggéseit, az orvosi felelősség határait vizsgálja.

Minthogy az orvosok munkája közismerten nagy tétellel járó tevékenység – hiszen tudjuk, az egészségünkről, sokszor az *életünkről van szó* – nyilván nem ritkán fordulnak elő e bonyolult és összetett kérdéskörrel kapcsolatban szélsőséges megnyilvánulások is.

Kende Péter *Mik vagytok ti, istenek?* című, az ezredforduló éveiben megjelent könyve – amelyben a szerző orvosi műhibákat gyűjtött csokorba – meglehetősen felháborodást váltott ki orvosi (s részben jogász) körökben, azért is, mert a riportok és esettanulmányok nehezen ellenőrizhető forrásokból származtak. A szerző maga is utalt arra, hogy a novellisztikus íróknak csak a magva igaz, ez azonban épp elég okot ad az aggodalomra.¹ Ha az olykor megdöbbentő eseteket néha túlzónak tekintjük is, nem helyeselhető a másik véglet sem. Orvosok részéről is sűrűn megfigyelhető ugyanis, hogy konferenciákon, tudományos tanácskozásokon szinte végletekig kitérítik az elkerülhetetlen műtéti kockázatok körét, határait.²

S minthogy az élet sokszínűsége sohasem gyömszölhető jogi formulákba, vagy akár ankétok zárónyilatkozataiba, nehéz megtalálni a helyes, és minden esetben követhető elveket.

Sok mindenről lehetne írni az orvos büntetőjogi felelőssége kapcsán, hadd említsek, távolról sem teljes körűen, néhány olyan, egymástól jórészt lényegi kérdésekben eltérő problémát, ami súlyos etikai kérdéseket is felvet³, egyben érzékeltetve a szélsőséges helyzetek dilemmáit is:

Vajon eldönthető-e mindig pontosan, hogy

- a terhességmegszakítás mikor kívánatos, mikor igazolható, tolerálható eljárás, s mely esetekben magzatelhajtás bűncselekménye?⁴
- az orvostudományi kutatás körébe vonható géntechnológiai eljárások mikor, meddig szolgálják a megelőzést, egy-egy kórisme feltárását, esetleg nemhez köthető betegségek elkerülését, s mikor minősülnek akár nemzetközi ismertséget, szakmai presztízst, hírnépszerűséget célzó pl. génmanipulációs, akár reprodukciós jellegű eljárásnak?
- a megfelelő donor szerveinek sürgős, a formalitásokat lehetőleg mellőző felhasználása adott esetben a beteg önrendelkezési jogának megsértése vagy életmentés céljából történő szervkivétel?
- hol végződik a felesleges szenvedések megrövidítése, s hol kezdődik a tudatos halálba segítés?

¹ Hibiszkusz Könyvkiadó Kft., Budapest, 1999. Bevezető.

² Hallottam olyan véleményt is, mely szerint „*ha az operáció sikeres, az orvosé az érdem, ha nem, a sors (a körülmények, a későn orvoshoz forduló beteg, egy senki által előre fel nem mérhető komplikáció stb.) hibáztatható*”.

³ Az „orvosi büntetőjog” aspektusainak egyértelmű megítélését nemcsak bizonyos jogágak kollíziója, hanem valamennyi problémakör erőteljes etikai „beágyazottsága” is nehezíti.

Lásd erre nézve pl. *Medizin-Recht-Ethik*. Rechstphilosophische Hefte, Bd. 8., Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main, 1998.

⁴ A terhességmegszakítás összetett problematikája már fél évszázada vitákat váltott ki a magyar irodalomban is. Nizsalovszky Endre 1970-ben már megkülönböztetett „végszükségi”, „orvosi”, „eugenikai” és „etikai” indikációt (*A szerv- és szövetátültetések joga*. KJK, Budapest, 1970. 29.), s azóta, a „súlyos válsághelyzet” értelmezése, Alkotmánybírósági beadványok és döntések vagy a magzati élet fokozottabb védelmét célzó aktuális törekvések csak tovább nehezítették a megalapozott döntést.

- biztosan mindig megalapozott-e a bűnismétlési prognózis kényszergyógykezelés elrendelésénél? Egyáltalán megállapítható-e teljes bizonyossággal, kinek a kompetenciájába tartozik e prognózis megalapozása vagy kizárása? Mennyiben pszichológiai, orvosi, illetve kriminológiai kérdés?
- S talán végül még egy, már röviden említett tradicionálisan vitatott pont: mikor fordul át a megengedett műtéti kockázat következménye műhibává?

Legtöbbször persze, amikor a hasonló kérdésekre megpróbálunk válaszolni, nem a skála két végpontján elhelyezhető szélsőséges eseteket minősítjük, ám éppen a könnyen átjárhatónak tűnő határok (amelyek a széles mérlegelést lehetővé tevő orvostudomány és a mérlegelés lehetőségét általában szűkítő jogi felfogás különbözősége folytán nem is fedhetik egymást) teszik nagyon nehézé, sokszor szinte lehetetlenné a helyes értékelést.

Minden egyes dilemma akár érintőleges megtárgyalására nyilván nem vállalkozhatom, ezért szinte találomra csak négy olyan kérdéskört emelek, ki, amelyek hagyományosan vitát szoktak kiváltani, s melyek esetében egymástól akár markánsan eltérő vélemények tanúi lehetünk. Büntetőjogi nézőpontból, s gyakran a saját, nem feltétlenül többségi álláspontomat hangsúlyozva röviden foglalkozom tehát a *passzív eutanázia* problémájával, egyes *műtéti kockázatok* körével, aztán az *elmeorvos-szakértői vélemények* egzaktságának, ellenőrizhetőségének megítélésével, végül a *kényszergyógykezelés* aktuális gondjaival.

Az eutanázia formáinak ébren tartott problémái

Az eutanázia összetett kérdésköréből is csak egyetlen, folyamatosan aktuális probléma felvetésére van módom. Mind jogászai, mind orvosi körökből időről időre, egyre nyomatékosabban felvetik, hogy a passzív magatartással, mulasztással megvalósított eutanáziát indokolt kizárni a jogellenes tettek köréből.

A megoldást kezdettől fogva nehezítette a „passzív eutanázia” fogalmának nem egységes értelmezése, egymástól tartalmilag is eltérő esetkörökre való alkalmazása is.

A hazai szakirodalom a problémát kezdetben a légzés és a szívműködés klinikai halál állapotában való fenntartására korlátozta, általában arra az álláspontra helyezkedve, hogy ebben a helyzetben az orvosi felelősség nem vehető fel, a kezelés elhagyása esetén legfeljebb „a tényekből levont jözan következtetésekről” lehet szó.⁵

Horváth Tibor valamelyest tovább ment, amikor olyan sajátos „orvosi bűncselekmény” megalkotásának szükségességét fontolgatta, amely „megállapítaná az eljáró orvos felelősségét, ha az az indikált reanimációt az adott helyzetben felróhatóan elmulasztja, vagy a reanimáció szabályait tudatosan vagy hanyagságból megsérti.”⁶

⁵ Így foglalt állást pl. Monory Bulcs a kérdéskör egyik első büntetőjogász kutatója *Az euthanasia modern értelmezése* című írásában. *Magyar Jog*, 1982/4. sz.

⁶ HORVÁTH TIBOR: *Euthanázia és büntetőjog*. Állam- és Jogtudomány XV. kötet 1. sz., 1972. 50.

Később, jórészt a ránk mindig nagy hatással volt német dogmatika precizitása és erős fogalomalkotási késztetése hatására megerősödött az a nézet, hogy indokolt különbséget tenni a *passzív* eutanázia és az *indirekt* eutanázia formái között. Az utóbbi akkor vehető fel, ha a halálos betegség esetében a mind növekvőbb dózisban adagolt fájdalomcsillapítás vagy kábítás mellékhatásaként következik be a halál, a passzív tett pedig hasonló esetben az orvosi kezelés megszakítását vagy el sem kezdését jelenti.

Az indirekt eutanázia esetében, ha felismeri is az orvos – s az esetek zömében nyilván felismeri – a fokozatosan növekvő intenzitású fájdalomcsillapítás és a halál gyorsabb bekövetkezése közötti okozati összefüggést – a méltányos büntetőjogi megoldást a jogellenesség *kötelességek kollíziójából* adódó hiánya kínálhatja.⁷

Az élet fenntartása és a szenvedések enyhítése egyaránt kötelessége az orvosnak. A választás ilyen esetben az orvos tudományos és etikai meggyőződéséből, szakmai tapasztalataiból adódó felelőssége, ám egyben privilégiuma is. Úgy vélem, a döntés mikéntjébe a büntetőjognak nem lehet beleszólása.

A *passzivitás* megítélése körében is differenciálnunk kell. Amennyiben az a beteg önrendelkezési jogának folyamánya, kérdéses lehet már az is, hogy egyáltalán az eutanázia körében tárgyalható kérdésről van-e szó.⁸ Mindenesetre itt nyilván nem kötelességek összeütközéséről van szó, hanem arról, hogy a betegjogok adott esetben felülírhatják az orvosi kötelességeket.

A legbonyolultabb problémát kétségtelenül mindig az az esetkör vetette és veti fel, ha a beteg akaratától függetlenül, az orvos elhatározásából marad el vagy szakad meg az életfenntartó beavatkozás.

A kérdéssel nálunk legutóbb egy alapos monográfiában is foglalkozó Filó Mihály elfogadja ezt a német dogmatika rendszerében „normatív elhatárolási elméletként” kidolgozott teóriát, amely a „felróhatóság súlypontjából” kiindulva és a cselekmény „szociális értelme” figyelembevételével mulasztásnak – tehát *passzív* tevékenységnek tekinti az életet fenntartó készülék kikapcsolását is, s így az orvos felelősségét – minthogy a halálhoz vezető tevékenysége nem tevőleges – büntetőjogi terminológiával élve, a „tényállásszerűség” szintjén zárja ki.⁹

Magam ezzel a véleménnyel nem tudok azonosulni. Lehet-e azt állítani, hogy az életfunkciókat fenntartó készülék kikapcsolása alapvetően különbözik pl. halált előidéző szerek beteg szervezetébe juttatásától? Aki erre igenlően felel, továbbá sikerül arról is meggyőznie magát, hogy egy kapcsoló elfordítása, vagy az áramellátásnak a villásdugó kihúzása segítség-

⁷ A külföldi irodalomban hajlanak a felelősség „végszükség-szerű helyzetben cselekvés” miatti kizárására is. Ez a mi terminológiai rendszerünkől némiképpen idegen megoldás, a végszükséget mi „veszélyhelyzetként” értelmezzük, és csak igen erőltetetten lehet a végstádium szenvedéseire kiterjeszteni.

⁸ Pl. JOBBÁGYI Gábor: *Orvosi jog*. Szent István társulat, Budapest, 2005. 143. A szerző szerint az ellátás visszautasítása „a természetes folyamatok szabadjára engedése”, s ezért különböztetendő meg határozottan a passzív eutanáziától. A kérdés, persze, ismét inkább terminológiai, mint tartalmi: felfogható úgy is, hogy itt is tudatos orvosi mulasztásról van szó, ám az ilyen mulasztás az önrendelkezési jog primátusa miatt nem jogellenes.

⁹ FILÓ Mihály: *Az eutanázia a büntetőjogi gondolkodásban*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009.

gével történő megszüntetése nem „tevékenység”, hanem „mulasztás”, az valóban könnyebb helyzetben van,¹⁰ ám filozófiai síkon megkísérelt megoldása a büntetőjog aktuális „cselekménytanával” nem egyeztethető össze. Az elvont gondolatmenetet felülírja a józan ész és a gyakorlat.

Úgy vélem, meghatározó jelentősége annak van, hogy a beavatkozás vagy az azzal való felhagyás okozati összefüggésben áll-e a büntetőjogi értelemben releváns agyhalál bekövetkezésével. Ha igen, már nem a tények körében, hanem a bűnösség, illetve a büntetést érdemlőség körében indokolt vizsgálódnunk: az elkövetett tett körülményeit figyelembe véve egyáltalán *indokolt-e*, s ha igen, milyen súlyú és jellegű joghátrány alkalmazása. Ezért a tényállás formális megvalósulása szempontjából az aktív, illetve (az amúgy is gyakran önkényesen értelmezett)¹¹ passzív eutanázia megkülönböztetését sem tartom e körben meghatározó kérdésnek, mert a büntetőjogi felelősséget nem oly módon vélem kizárhatónak, hogy adott esetben a tolerálható passzív eutanázia körébe próbálunk gyömöszölni nyilvánvalóan aktívnak minősíthető tevékenységeket.

Világos tehát, hogy a tényállásszerűség a vizsgált esetkörben nem jelent feltétlenül egyben büntetendőséget is, a körülmények gondos egyedi vizsgálata elkerülhetetlen.

Ugyancsak megfontolandó a beteg döntési jogának érvényesülését sokszor akadályozó, mai, túl merevnek tűnő rendszer óvatos revíziója is.

Ahhoz, hogy az önrendelkezési jog keresztülvitele mind elméleti, mind gyakorlati szempontból kielégítő és megnyugtató megoldás mentén történjék (s az orvosokat is megfelelően védje), indokoltnak tartom mindenekelőtt annak az igénynek a felkarolását, hogy Magyarországon is létezzen egy olyan nyilvántartás, amely pontosan és hozzáférhetően tartalmazza a betegek egészségügyi akaratnyilatkozatait, ide értve az életfenntartó és életmentő beavatkozások visszautasításával kapcsolatos aktuális nyilatkozatokat is. Ettől függetlenül azonban – alapos, jogi és egészségügyi kérdéseket egyaránt átfogó empirikus hatásvizsgálatok tapasztalatai alapján – felülvizsgálható és talán felül is vizsgálandó az életmentő és életfenntartó ellátások visszautasításának hatályos jogi szabályozása is. A jelenlegi szabályok – részben érthető garanciális okokból – szinte alkalmazhatatlanná teszik az „élő végrendeletek” gyakorlati érvényesülését.

A jövő mintha a szigorú szabályok némi lazításának irányába hatna.

¹⁰ A mulasztást megvalósító személy tette ti. büntetőjogi értelemben csak akkor minősül „elkövetési magatartásnak” – s így csak akkor alapoz meg „tényállásszerűséget” –, ha az ilyen személyt az eredmény elhárításának kötelezettsége terheli.

¹¹ Egyes, a passzív eutanázia forgalmába vonható cselekmények igazolását néha kissé ötletszerűnek látszó, olykor spekulatív, de mindig igen jól hangzó kifejezések alkalmazásával próbálják megalapozni. Ilyen pl. a „terápiás túlbuzgóság elkerülésére” vagy a „palliatív medicina határait” történő hivatkozás.

Néhány gondolat a megengedett műtéti kockázat értelmezéséről

Büntetőjogásként tudjuk, hogy a még elfogadható, megengedhető kockázat számos, egyébként negatív következményt eredményezhető területen kizárja a büntetőjogi felelősséget.

Ha elismerjük is a gyógyítás során mindig kimutatható általános kockázatot, mégsem állítható, hogy itt *merőben más* kritériumokat kellene kidolgoznunk, mint mondjuk a kockázatvállalás bizonyos szintjeivel szintén együtt járó közlekedés vagy a gazdálkodás területén. Általánosságban elmondható, hogy a kockázat vállalása mindig akkor zárhatja ki a büntetőjogi felelősséget, ha

- az valamely nyilvánvalóan előnyös cél megvalósítása érdekében történik;
- a cél elérésére igazolható (s nem csupán elvi szinten remélhető) esély van; végül
- ezáltal egyértelműen kedvezőbb helyzet alakulhat ki, mint amely a kockázat vállalása nélkül áll fenn vagy érhető el.

Úgy tűnik azonban, sajnos nem változott az a szemlélet, amely megreked az első feltételnél, és amely így szinte minden jó szándékú beavatkozást hajlamos további vizsgálat nélkül a műtéti kockázat körébe sorolni. Nyilvánvaló pedig, hogy generális mércével még egy adott területen belül sem mérhetünk: ami az egyik esetben elfogadható kockázat lehet, a másikban biztosan nem az.

Hogy konkrét példával is éljek: ennek igazolására megemlíthető az az eset, amelynek során egy szívelégtelenségben szenvedő idős betegnél érfestést végeztek, ennek során egy vérrög leszakadt, az eret elzárta, s a beteg meghalt. Noha a hasonló eljárásoknál mindig felmerül a plakk- vagy vérrögleszakadás veszélye, itt okkal lehetett felvetni az átalagosnál nagyobb kockázat lehetőségét. Ezt a szakértő mégis kizárta, s a szabályszegést csak a beteg írásos beleegyező nyilatkozatának hiányában jelölte meg, amely viszont persze nem volt okozati összefüggésben a halállal.¹²

Azt, hogy az érfestést üdvös cél érdekében végezték, nehéz lenne vitatni. Ám hogy ettől az eljárástól egy súlyos érszűkület miatti szívbetegségben szenvedő személy állapotának lényeges javulását lehetett volna remélni, csak akkor állíthatnánk, ha egyáltalán nem lett volna mód ennek, az adott esetben nyilvánvalóan veszélyes eljárásnak a kiváltására.

A műtéti kockázatok kapcsán külön kell szólni a törülőkendők, műtéti eszközök beteg testében hagyásának sajtós megítéléséről.¹³

¹² BRFK Vizsgálati Osztálya 75/2000.

¹³ A probléma távolról sem új, lassan száz éve ismerünk hasonló eseteket. A Kúria egy jellemző, 1938-as döntésében pl. ez olvasható: „*A kir. Ítéletábla helyesen mutatott rá ítéletében arra, hogy dr. K. K. műtőorvos vádlottnak az a mulasztása, mely szerint a vádbeli eset alkalmával a műtétnél használt tamponkendőket sem személyesen nem vette számba, sem pedig azok számontartásával a segéderőként alkalmazott I. I.-t meg nem bízta, gondatlanság volt, s ez a gondatlanság azzal az eredménnyel, hogy egyik tamponkendő a sértett testében maradt és abban hónapokig tartó*

Napjainkban makacsul tartja magát az a szerintem nehezen igazolható szakértői nézet, hogy a sebészeti beavatkozások természete, jellege folytán senki ne csodálkozzék azon, ha valami a műtét után esetleg a has- vagy mellüregében marad – ez a bonyolult beavatkozás sokszor elkerülhetetlen kockázata –, inkább reménykedjen, hogy az idegen anyagot a betokosodása vagy a mérgezés előtt észreveszik.

A foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés értelmezése kapcsán számos ilyen esettel találkozhatunk.

Egy rákos beteg feltárása során nem is egy, két törlőkendőt hagytak a hasüregben. A feltárás eredményeképpen megállapították, hogy a beteg nem operálható. A nyomozást „a megengedett műtéti kockázattal kapcsolatban kialakult gyakorlatra” hivatkozva bűncselekmény hiányában megszüntették.¹⁴

Ennek az újabb „gyakorlatnak” persze voltak közvetlen előzményei. Még a 90-es évek közepén a Magyar Orvostudományi Társaságok és Egyesületek Szövetsége rangos tanácskozást is szervezett *Kockázat vagy szabályszegés, ha ok nélkül idegen test marad a szervezetben* címmel.¹⁵ A konferencián hiába érveltek néhányan (többségében persze jogászok) azzal, hogy egy „idegen test” nem „ok nélkül” marad a betegben, hanem azért, mert azt bizony kellő körültekintés hiányában bent felejtik, s ez a közvetlen veszélyt önmagában nyilvánvalóan előidéző tény akár a gondatlan szabályszegés büntetőjogi fogalmának iskolapéldája is lehetne. Annak ellenére, hogy további szempontok alapján a felelősség ilyen esetekben történő megállapíthatóságával számos orvos is egyetértett, állásfoglalást fogadtak el, mely szerint „az a tény önmagában, hogy a műtét során használt eszközökből valamelyik véletlenül a betegben maradt, nem minősíthető gondatlanságnak, illetve szakmai szabályszegésnek. (...) A beteg kockázata, hogy az idegen test bennmaradása egyetlen módszer alkalmazásával sem kerülhető el teljes biztonsággal.”¹⁶

A gyakorlat, mint láttuk, azóta sem változott, sőt a döntéseknek vagy az azokat determináló szakvéleményeknek ma már jóformán egységes elvi alapja sincs. Van, aki a kockázatvállalást

káros elváltozást okozott, okozatosan összefügg. Minthogy pedig dr. K. K. ezt a káros eredményt nemcsak szaktudásánál fogva, de a közönséges élettapasztalat szerint is előre láthatta és azt megfelelő körültekintéssel elháríthatta volna, az ő mulasztásában a büntetendő gondatlanságnak minden eleme felismerhető.” (B. II. 1132/1938). Ez a felfogás, mint látni fogjuk, a háború után fokozatosan megváltozott.

A jelenlegi vitákról és véleményekről lásd részletesebben DÁVID Lilla: Foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés a műtőben. *Ügyészek Lapja*, 2009. 4. és 5. szám.

¹⁴ BRFK Vizsgálati Osztály 778/1999.

¹⁵ A tanácskozásra a Magyar Orvostudományi Társaságok és Egyesületek Szövetsége rendezésében 1995. június 9-én került sor.

¹⁶ Pedig pár évtizede az ilyen helyzeteket a különösen kritikus törlőkendők esetén úgy igyekeztek elkerülni, hogy a kendőbe egy vékony fémzálat szőttek, s a műtét után rendszeresen megröntgenezett betegek testében ezáltal kimutatható volt a bent hagyott kendő. Ma már, jórészt finansiális és ezzel összefüggő technológiai okokból a kendőket ismét fémzállal gyártják, így az átvilágítás költségei is megtakaríthatók.

azért tartja megengedhetőnek, mert általa szabályszegés sem valósult meg (tehát „tárgyi ismérv hiányzik”), vannak, akik a kérdést az alanyi oldal, a bűnösség körébe utalva a gondatlanságot zárják ki (s ekkor a bűnösség hiánya miatt nincs büncselekmény), akadnak, akik biztonság kedvéért mindkettőt, végül előfordul, hogy egyesek a büntetőjog jövőben is megmenekülni látszó fogalmával, a „társadalomra veszélyesség” hiányával érvelnek.

E következtetések csak egyben közösek: nincs sok közülük a megengedett kockázatvállalás tényeleges feltételeihez.

Megítélésem szerint e körben a gyakorlatnak a jövőben – ha nem is sokkal szigorúbb, mindenképpen sokkal következetesebb kritériumokat kell támasztania.

A beszámíthatóságot érintő szakvélemények egzaktága és ellenőrizhetősége

A DNS-vizsgálatok eredménye vagy a vércsoport-azonosítás legtöbbször legfeljebb az alkalmazott technikát tekintve igényel különleges szakértelmet. Nem okoz gondot egy fegyver „csőtorkolati energiájának” lemérése, vagy ha egy lőszer e mivoltát, kilövésre alkalmas voltát kell megállapítani. Általában megpróbálják kilőni, s vagy sikerül, vagy nem. Legtöbbször okmány- vagy vegyész-szakértőknek sem kell a leleti részben tudományos értékezőkbe bocsátkozniuk.

A pszichiátria – talán laikusként is megkockáztathatom – sokkal kevésbé egzaktabb módszerekkel, és ezért objektíve nehezen ellenőrizhető eredményekkel dolgozik. Nem túlzás azt állítani, hogy számos ügyben nem is annyira a bíró, mint inkább az orvosszakértő, véleményén múlik egy-egy ügy kimenetele.

A nálunk is helyesen deklarált és általában helyesen is értelmezett „szabad bizonyítás elve” annyira azért sohasem volt szabad, hogy a bíró érdemben felülvizsgálja a szakértő véleményét. Ha vannak is olykor kétségei, nem szívesen vállalja az ítélete megalapozatlanság címén történő hatályon kívül helyezésének kockázatát.

E helyzetet felmérve egyesek már „szakértői bíraskodást” emlegetnek.

Amikor néhány éve egy durva jogalkotói hibával úgy iktatták ki a Btk.-ból az újszülött megölésének tényállását, hogy ugyanakkor az utolsó pillanatban a törvényben maradt az egyidejűleg eltörlésre javasolt 14 éven aluli sértetti életkor, mint minősített eset, az a helyzet állt elő, hogy a szülés alatt vagy után elkövetett gyermeköléseket a korábbi 2–8 év helyett a törvény egyszeriben akár életfogytig tartó szabadságvesztéssel fenyegette, de enyhítő szakasszal is legkevesebb öt évet kell kiszabni.

Felsejlett tehát a borús jövő: az olykor indokolt szigor mellett bizonyára lesz majd olyan ügy is, amiben szerencsétlen, sokszor kilátástalan helyzetbe került, magukra hagyott, fiatal lányanyákra kétségbeesett tettük miatt a rablógýilkosokéval azonos tartamú börtönbüntetés vár.

„Egyet se búsuljatok – fogalmazott akkor egy neves orvosszakértő ismerősöm (persze, nem nagy nyilvánosság előtt) – eddig nem minősítettük a szülés kiváltotta sajátos lelkiállá-

potban lévő anyákat korlátozottan beszámíthatónak (hiszen éppen erre találták ki a korábban a törvényben meglévő privilegizált esetet), most majd néha, ha nyilvánvaló igazságtalanságot észlelünk, megteesszük.” S ekkor, mint tudjuk, korlátlanul enyhíthető a büntetésük. Azóta már volt is több ilyen ügy.

De jó-e – tehetjük fel a kérdést –, ha csak ilyen, a különleges szakértelemmel már-már visszaelő segítségre számíthatunk? Jó-e, ha ilyenkor az igazságszolgáltatás szakértők bennfentes szakmai vitájává válik? Ha cinkos összekacsintással próbáljuk meg betönni a jogalkotói dilettantizmus szülte joghézagokat?

Hadd említsek egy másik példát arra, milyen nehéz adott esetben a beszámíthatóság fokának, mértékének megítélése.

Pár éve nagy port vert fel egy ügy, amiben nemrégiben első fokú ítélet született.¹⁷

A vád szerint az I. r. vádlott igazságügyi orvosszakértőként a szakmai szabályok megszegésével, 3 millió forint jogtalan előny fejében egy „elvárt tartalmú”, „szakmailag nem megalapozott következtetést tartalmazó” szakvéleményt adott arról, hogy T. Péter (egy jól ismert, alvilági főnöknek tartott vállalkozó) egyik korábbi bűncselekménye elkövetésekor – amiért súlyos büntetést is kapott – kóros elmeállapotú volt, s közepes fokban korlátozott volt tette következményeinek felismerésében. Ennek alapján perújítás keretében jelentősen mérsékeltek is a büntetését. Később valami véletlen folytán (egy erre utaló üzenetet tartalmazó levél alapján) merült fel az ügyben a korrupció gyanúja.

A kérdést illetően a tárgyaláson szakértők egész légióját hallgatta meg a bíró, hiszen okkal tulajdonított meghatározó jelentőséget annak, hogy a vizsgált személy sok-sok évvel korábban milyen tényleges szellemi állapotban volt. Ha valóban megalapozatlan (netán hamis) szakvélemény született, akkor ez – ha közvetve is – erősíthette, igazolhatta volna a vesztegetés gyanúját.

A tárgyalás egyes részei nem kevesebb, mint négy rangos szakértői csoport tudományos eszmecsereje folytán olykor már-már szakértői kongresszus benyomását kelthették.

A vádlott orvosszakértő asszony és munkatársai határozottan állították, hogy velük szemben semmiféle előzetes „elvárás” a védelem részéről nem fogalmazódott meg, jogtalan előnyben egyikük sem részesült, a vizsgálatért a szokásos munkadíjat kapták meg. Egyébként a bíróság rendelte ki őket – igaz, védői indítványra. Azt valamennyien határozottan állították, hogy T. Péter a cselekmény elkövetésének időpontjában közepes fokban korlátozva volt belátási képességében.

Egy tőlük független szakértő csoport vezetője szerint: „a vádlott szakvéleménye minden tekintetben megalapozott”, társa hozzátette: „arra nézve, hogy a vizsgált személy 10 évvel ezelőtt milyen állapotban volt, ma már senki nem adhat megalapozott véleményt”, s ő is úgy vélte, hogy fennállt a közepes korlátozottság.

A harmadik vélemény szerint a vádlott szakvéleménye ugyan szakmailag nem megalapozatlan, ám „kicsit túlértékelték” a vizsgálat eredményéből levonható következtetést. A kérdés tehát inkább az, hogy a személyiségzavar ténye kihatott-e, s milyen mértékben a beszámításra.

¹⁷ Nógrád Megyei Bíróság 1718/2007.

E bizottság egy másik tagja a kóros elmeállapot enyhébb formáját illetően szintén egyetértett, ám a betegséget a vádlott általi értékeléssel szemben nem „bipoláris affektív zavaroként”, hanem „disszociális személyiségzavarként” értékelte.

Végül a *negyedik csoportba tartozó szakértők* szerint a bipoláris személyiségzavar valóban vitatható, mert az endogén (belső) tényezők eredménye, T. kétségtelenül fennálló személyiségzavara pedig szerintük exogén (külső) tényezőkből eredeztethető.

Az ügyben prognosztizálható volt a felmentő ítélet. A személyiségzavar pontos diagnosztizálása, s még inkább az a körülmény, hogy az hogyan hatott ki a beszámítási képességre, lehet szakmai vita tárgya (ellenkező esetben a Be.-nek nem is kellene szabályoznia a szakértői vélemények felülvizsgálatának lehetőségét, új szakértő bevonását, a szakértők párhuzamos meghallgatását stb.). Az e körben fennálló nézetkülönbségek azonban nehezen vezethetnek olyan következtetések levonásához, hogy az egyik vagy a másik szakértő bizonyosan nem a szakma szabályai szerint járt el.

Az eset ugyanakkor azt is példázhatja, hogy a „szakértői bíraskodás” aggasztó perspektívái nem teljesen légből kapottak.

A kényszergyógykezelés határozatlan idejének problémája

Végül röviden vizsgáljunk meg egy, a Btk. szankciórendszerét érintő kérdést is.

A közveszélyes elmebetegek gyógyítását, egyben a társadalom velük szembeni védelmét szolgáló intézkedésről, a kényszergyógykezelésről sokáig viszonylag kevés szó esett.

Az ezredforduló környékén többen meggyőzően igazolták, hogy a jogállami felfogásnak és normáknak megfelelően az intézkedést határozott idejűvé kell változtatnunk.

Pár éve felcsillant a remény, hogy nem minden pozitív gondolatot utasítanak el: a javaslat végre nyitott fülekre talált, az intézkedés tartamát az egészségesekre kiszabható szabadságvesztés felső határához igazították. Ennek azonban nem sokáig örülhettünk.

Az új Btk. visszatért az eredeti állapothoz, e szabadságelvonó intézkedés ismét visszasüllyedt a relatíve határozatlanság bizonytalan ködébe. Kár.

Nehezen fogadható el az a lehetséges érvelés, hogy az egészségeseket megillető jogbiztonsági és emberieségi megfontolások kóros elmeállapotúak esetében háttérbe szorulhatnak.

A hivatalos indok, persze, jóval pragmatikusabb: „*a civil pszichiátriai intézményrendszer nem volt és továbbra sincs felkészülve a megnövekedett létszámgigyre*”.

Ez nem értelmezhető másként, csak úgy, hogy adott esetben sajnálatos anyagi, infrastrukturális körülmények (ágy- és ápolószám) nagyobb súllyal esnek a latba, mint egyes, nyilvánvalóan elmebetegeket is megillető alapvető szabadságjogok. Megjegyzem, ez az indok sem feltétlenül megalapozott. Évente alig tucatnyi olyan személyt kellene az IMEI-ből¹⁸ elbocsátani, akik kitöltik az új szabályok szerinti maximális időt. Az ő elhelyezésük lenne 3000-es civil ágyszám mellett megoldhatatlan?

¹⁸ A kényszergyógykezeléseket Magyarországon az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetben (IMEI), Budapesten hajtják végre.

De még erre sem került sor, mert a Legfelsőbb Bíróság úgy döntött, hogy a kényszergyógykezelés maximális tartamát előíró új szabály a már korábban elrendelt intézkedésekre nem is alkalmazható.¹⁹

Mindez azt is jelenti, hogy a civil pszichiátriai intézeteknek – az IMEI átlagos ápolási idejét figyelembe véve – kb. 4-5 év múlva kellett volna az első néhány beteg átvételéről gondoskodniuk. Ennyire sürgős volt hát a korábbi, embertelenebb szisztéma visszaállítása?

S ilyen tartósnak ígérkezik a hiányos infrastruktúra?

Ami az „állampolgárok félelmét” illeti – ami szintén indokként hangzott el –, ez azért merőben alaptalan, mert az IMEI-ből évente a kb. 230 ápolat közül hozzávetőlegesen 15-20 személy amúgy is szabadlábra kerül. A további kezelést nem igénylő kikerülteknek csak mindössze kb. 4%-a visszaeső, s ők sem feltétlenül újabb erőszakos cselekményt követnek el. Az az évente néhány tovább kezelendő személy, aki a határozott idő eltelte után kerülne át polgári intézetekbe, amúgy sem adhatna okot reális állampolgári félelemre.

Mindez azt a szakirodalom által eddig óvatosan került problémát is felvetheti, hogy a bűnismétlési prognózis – mint az intézkedés elrendelésének egyik konjunktív feltétele – mennyiben a pszichológusok, milyen mértékben az orvos-szakértők, s mennyiben a jogászok hatáskörébe tartozó kérdés. E körben – ha egyáltalán nem formálisan értékelik a feltételt – mintha olykor sajátos áthárítási mechanizmusok jelei is felsejlenének.

Pedig az eltérő kompetenciák határainak pontosabb tisztázása a 12 és 14 év közötti személyek egyenkénti büntethetőségének megítélésénél máris fontos igényként jelentkezik.

¹⁹ 1/2011. Büntető Jogegységi Határozat.

◀ Két évtized

A negatív jelenségek, így a bűnözés vizsgálatának szokásos, szakmai közmegegyezésen alapuló rendszere a rövidebb-hosszabb időszakok adatainak elemzése. Ezek általában öt-tíz éves időszakok. Ennyi idő szükséges ugyanis ahhoz, hogy a meghatározó tendenciákat felismerjük és megbízható módon elemezzük.

A bűnözés alakulását, és különösen arról alkotott képünket a társadalmi-gazdasági változásokkal együtt az azokkal kölcsönhatásban álló jogszabályváltozások is befolyásolják. Ez lehet a jelenség lényegét érintő (pl. dekriminalizáció, privilegizált tényállás keletkezése vagy megszüntetése), és lehet a bűnözés és más alakzatok közötti határ módosítása (pl. értékhatás-változás).

A bűnözés társadalmi észlelése (természetesen a sértettét követően) a bűnüldöző szervek útján történik. Erről és e szervek tevékenységéről a – fennállása óta részben változó elnevezésű, de lényegét tekintve azonos – rendőrségi-ügyészségi statisztikai rendszer szolgáltat adatokat. Ennek két fő része (a jelenségre és a tevékenységre vonatkozó részek) közül a jelenséget tárgyi (bűncselekményi) és alanyi (elkövető, bűnelkövető, vádlott) oldalról mutatja be. A továbbiakban – terjedelmi okokból – a tárgyi oldalt vesszük vizsgálat alá, míg az alanyi oldal elemzésétől el kell tekintenünk.

Az ismertté vált (regisztrált) közvadás bűncselekmények

A regisztrált közvadás bűncselekmények száma 1991-ben 440 370 volt. Ez – némi hullámmal – 1998-ig 600 621-re emelkedett, majd csökkent, és 2010-ben csaknem az időszak kezdetén mérttel megegyező: 447 186 volt. A két évtized adatait vizsgálva azt látjuk, hogy a bűncselekmények évi átlagos száma 1991–2000 között 471 747, míg 2001–2010 között 425 771 volt. Ez csaknem 10 százalékos csökkenés. Az átlaghoz viszonyított eltérés az első évtizedben: 1994-ben 389 451 bűncselekmény, ami az átlag 82,56%-a, míg az 1998 évi 600 621 a második évtized átlagánál 41,07%-kal magasabb.

A második évtizedben az ingadozás mértéke lényegesen kisebb volt: a legkevesebb bűncselekmény (2009-ben) 394 034, az átlag 92,55%-a, míg a legtöbb, 465 694 az átlagnál csupán 9,38%-al volt magasabb. A 100 000 lakosra jutó gyakorisági mutató, melyet a bűncselekmények száma mellett a népesség számának és korösszetételének alakulása is befolyásol, értelemszerűen 1998-ban volt a legmagasabb. Az első évtizedben három olyan év volt, amikor e mutató túllépte az ötezres határt:

1997	5056
1998	5926
1999	5011,

és két olyan év, amikor négyezer alatt volt:

1993	3889
1994	3790.

A második évtizedben ötezer feletti érték nem volt mérhető, és négyezer alatti is csak egy évben, 2009-ben: 3928.

A vagyon elleni bűnözés

A bűnözés cselekményi oldalának mennyiségi szempontból domináns tényezője a *vagyon elleni bűnözés*. Összbűnözésen belüli aránya 1991-ben tárgyi oldalon 81,0% volt, majd csökkent, 2000-ben már 70% alá: 69,1%-ra, és ez a tendencia folytatódott, 2010-ben már csupán 61,2% volt. Az arányváltozás oka a bűncselekmények számának mérséklődése: 1991–2000 között évente átlagosan 357 788, míg 2011–2010 között 273 935, ami az előző időszak mennyiségének csupán 76,56%-a.

Az időszakon belüli ingadozást vizsgálva az látjuk, hogy az ingadozás az 1991–2000 közötti időszakban volt nagyobb. Az átlaghoz viszonyított eltérés 1994-ben csaknem 20% volt (az átlag 80,24%-a) míg 1998-ban (457 188 bűncselekmény) 27,78%-kal több volt annál.

Az időszak második felében a legkevesebb vagyon elleni bűncselekményt (253 366) 2009-ben regisztrálták, ez az évtized átlagának 92,49%-a, míg a legtöbbet (317 900) 2001-ben, ami 16,05%-kal több az átlagnál.

A vagyon elleni bűncselekmények számánál említést kell tenni annak szerkezetéről is. E bűncselekmények az első évtizedben mintegy $\frac{3}{4}$ -e, a második évtizedben $\frac{2}{3}$ -a *lopás* volt. Külön utalnunk kell azonban az 1998-ban mért magas számra: az ebben az évben regisztrált 457 188 vagyon elleni bűncselekményből 119 646 (26,17%) csalás volt. (Ezek sorozat-bűncselekmények voltak, néhány elkövetővel) Összehasonlításként közöljük a csalások számát és vagyon elleni bűncselekményeken belüli arányát a megelőző és a következő években is:

1996	50 923 (13,94%)
1997	69 312 (17,64%)
1998	119 646 (26,17%)
1999	52 269 (14,60%)
2000	27 391 (8,79%)

A vagyoni elleni bűncselekményekkel kapcsolatban még két kérdést kell megemlítenünk. Az egyik a bűncselekmények számának alakulására ható jogszabályváltozások sora, a másik az okozott kár.

A *jogszabályváltozást* a szabálysértési és a vétségi alakzatokat elválasztó határ módosítása jelenti. Csak emlékeztetőül: ez a határ 1979-ben 1000 Ft, 1983-ban 2000 Ft, 1993-ban 5000 Ft, 2000-ben 10 000 Ft, 2007-ben 20 000 Ft volt, jelenleg pedig már 50 000 Ft. Nyilvánvaló, hogy az ilyen mértékű emelés nem marad hatástalan sem a bűncselekmények számának alakulására, sem az okozott kár összegét jelző adatokra. Az ilyen mértékű emelés – összehasonlítva a jövedelmi viszonyok alakulásával (elsősorban a nettó nominál átlagkereseti index és a reálbérlétszám változásával) –, valamint a fogyasztói árak (fogyasztói árindex) alakulásával, legalábbis elgondolkoztató, és a vagyoni elleni bűnözés kedvező mennyiségi alakulásának téves képzetét keltheti. (Büntetőjogi szempontból ez akár igaz is lehet, bár a károsultak véleménye ettől valószínűleg eltér.)

Míg az *értékhatár* emelése a bűncselekmények számát csökkentő hatású, addig az okozott kár tekintetében már más következményekkel jár. Az értékhatár alatti bűncselekmények és az általuk okozott kár kirekesztésével a teljes összeg csökken, az egy bűncselekményre átlagosan jutó kár összege viszont emelkedik.

A vagyoni elleni bűncselekmények által *okozott kár összege* 1991-ben 21 milliárd 79 millió 480 ezer forint volt, ez egy bűncselekményre számítva 59 100 Ft-ot jelent, ez 2000-ig váltakozva emelkedett-csökkenett, ekkor 96 milliárd felett volt. Egy bűncselekményre számítva 309 610 Ft. Az emelkedő tendencia tovább folytatódott, és 2010-ben 139 milliárd 969 millió Ft, ez egy bűncselekményre számítva 511 560 Ft. (A legnagyobb kárösszeg a vizsgált időszakban 153 milliárd 717 millió Ft, egy bűncselekményre számítva 557 167 Ft.)

Az erőszakos bűnözés jellemzői

A közvélemény (nem kis mértékben a tömegtájékoztatási eszközök hatására) élénk érdeklődést mutat a személy elleni bűncselekmények, elsősorban is az *emberölések* alakulása iránt. A megfigyelt két évtizedben a befejezett emberölések és az erős felindulásban elkövetett befejezett emberölések száma összesen 4633 volt. A legtöbb (313) 1994-ben, a legkevesebb (133) 2010-ben. A tendencia – a természetes hullámváltozás mellett – egyértelműen csökkenő. E bűncselekmények évi átlagos száma öt éves időszakonként:

1991–1995	304
1996–2000	261
2001–2005	212
2006–2010	149

Az élet elleni bűncselekmények száma és e téren a közbiztonság helyzete tehát lényegesen jobb, mint azt sokan feltételezik.

A közlekedési bűncselekmények

A társadalom közérzetét jelentősen befolyásoló tényező a közlekedés helyzete is. Ebben ugyanis valamilyen módon mindenki érintett, és személyes tapasztalatokat szerez.

A közúti közlekedési bűncselekmények száma 1991-ben 29 160 volt. Ez a következő évben 32 336-ra nőtt, majd lényegében a második évtized végéig, 2010-ig tartó kismértékű és átmeneti emelkedésekkel tarkított csökkenő tendencia alakult ki. (2010-ben 14 981 közúti közlekedési bűncselekmény történt.)

Az első évtized, 1991–2000 között a közúti közlekedési bűncselekmények évi átlagos száma 23 783, míg 2001–2010 között 19 035 volt, ami 20%-os csökkenés. A kedvező változás döntő módon a XX. század utolsó évtizedének második felében 1996–2000 között következett be. Ezt bizonyítják az ötéves időszakokra számított átlagok:

1991–1995	28 063
1996–2000	19 503
2001–2005	19 913
2006–2010	18 156

Az ilyen bűncselekmények évi átlagos száma tehát az első időszakhoz viszonyítva mindegy egyharmadával csökkent. A közúti közlekedési bűncselekmények mintegy kétharmada-háromnegyede ittas járművezetés alapesete. Az ezek visszaszorítására tett intézkedések hatékonysága ezért jelentős mértékben hat a közlekedés helyzetére. Az ismert ittas járművezetések száma 1991-ben 21 535 volt, ez 2000-ig 11 669-re csökkent, majd a mérséklődés folytatódott, és 2010-ben már csak 9 710 ilyen bűncselekményt regisztráltak.

A közúti közlekedési bűncselekmények számának mérséklődésében tehát igen jelentős, mondhatni meghatározó szerepe volt az ittas járművezetések számában bekövetkező csökkenésnek. A lényeges változás itt is az első évtized második felében következett be. Ezt egyértelműen jelzi az ilyen bűncselekmények évi átlagos számának és közúti közlekedési bűncselekményeken belüli arányának alakulása:

1991–1995	20 915	(74,53%)
1996–2000	12 688	(65,06%)
2001–2005	13 170	(66,14%)
2006–2010	11 956	(65,85%)

A közlekedési bűncselekményekkel foglalkozva nem kerülhetjük meg a legsúlyosabb esetek, a *halálos közúti balesetet* okozó bűncselekmények számának vizsgálatát sem. A tendencia itt is kedvezően alakult: míg 1991-ben még 859 (sőt 1992-ben 917) ilyen bűncselekmény történt, addig ez a szám 2000-ig 570-re, 2010-ig 346-ra csökkent. A változás itt is a már korábban megfigyelt módon alakult: a lényeges csökkenés az első évtized második felében következett be.

A halálos közúti balesetet okozó közlekedési bűncselekmények évi átlaga öt éves időszakonként:

1991–1995	800
1996–2000	581
2001–2005	503
2006–2010	415

A gyermek- és fiatalkorúak jogait és érdekeit sértő bűncselekmények

A felnövekvő generációk testi-szellemi fejlődésének biztosítását hivatottak szolgálni azok a szabályok, melyek a büntetőjog eszközeivel védik a gyermek- és fiatalkorú népesség érdekeit.

Az anyagi biztonságot szolgálja a tartáshoz való jog. A *tartási kötelezettség elmulasztása* mint bűncselekmény száma sajátosan alakult: 1991-ben 5483 ilyen bűncselekményt regisztráltak, ez 2000-ig 1952-re csökkent, majd emelkedni kezdett, és 2010-ben már 3107 volt. A csökkenő, majd emelkedő tendencia következtében az első és a második évtizedben az egy évre jutó bűncselekmény átlagos száma csaknem változatlan:

1991–2000 között	2613
2001–2010 között	2620 volt.

Az átlagok mögött tehát csökkenő, majd emelkedő tendencia, és az egyes időszakokon belül a szélső értékek jelentős különbsége figyelhető meg. Okainak feltárása a kriminológia egyik érdekes feladata lehetne, különös tekintettel a gazdasági-társadalmi viszonyok változásaira.

Eltérő változás figyelhető meg a *kiskorú veszélyeztetése* megnevezésű bűncselekmény alakulásában: az emelkedő tendencia itt folyamatos. A bűncselekmények évi átlagos száma időszakonként:

1991–1995	674
1996–2000	1 040
2001–2005	1 495
2006–2010	1 882

A mintegy háromszoros növekedés oka lehet az ilyen bűncselekmények számának tényleges emelkedése, de lehet a lényegében változatlan számú cselekménnyel kapcsolatos társadalmi érzékenység fokozódása, és természetesen nem zárható ki mindkét tényező együttes előfordulása sem.

A gyermekek és serdülőkorban lévők egészséges nemi fejlődését hivatott biztosítani azoknak a magatartásformáknak a szankcionálása, amelyeket a *megrontás* megnevezésű bűncselekményként jelöl a BTK. E bűncselekmények ismert száma nem túl jelentős, tényleges előfordulásával kapcsolatban azonban kockázatos becslésekre (számításokra) vállalkozni. (Ilyen számítást egyébként korábban végeztünk.) A megrontások száma és évi átlaga a következőképpen alakult:

Időszak	A megrontások száma	Az éves átlag
1991–1995	857	171
1996–2000	900	180
2001–2005	974	195
2006–2010	909	182

A gazdasági bűnözés

A *gazdasági bűncselekmények* összбűnözésen belüli aránya nem érte el az 5%-ot, számuk azonban egyértelműen emelkedett: míg az első évtizedben évente átlagosan 8927, addig a második évtizedben már csaknem ennek kétszerese, 16 114 ilyen bűncselekmény vált ismertté. A gazdasági bűncselekmények közül a pénzhamisítás emelkedése érdemel figyelmet: 1991-ben 142, míg 2010-ben 1970 ilyen bűncselekmény vált ismertté. A bűncselekmények száma:

Időszak	A bűncselekmények száma	Az éves átlag
1991–1995	2266	453
1996–2000	7790	1558
2001–2005	7279	1456
2006–2010	11 574	2315

Az *adócsalások* száma ugyancsak emelkedett, és ez elsősorban az első évtized második felében következett be. A második évtized második felében jelentős mérséklődés – vagy átmeneti stabilitás – volt kimutatható. Természetesen itt sem állapítható meg egyértelműen, hogy ennek oka a cselekmények tényleges számának – esetleg a korábbi eljárások hatásaként – csökkenő száma, vagy az ellenőrzés lazulása.

Az adócsalások alakulása

Időszak	A bűncselekmények száma	Az éves átlag
1991–1995	864	173
1996–2000	11 505	2301
2001–2005	17 775	3555
2006–2010	9260	1852

Az államigazgatás, igazságszolgáltatás, közelet tisztasága elleni bűncselekmények száma ugyancsak változatosan alakult:

Időszak	A bűncselekmények száma	Az éves átlag
1991–1995	28 084	5617
1996–2000	43 661	8732
2001–2005	43 779	8756
2006–2010	29 894	5379

A növekvő, majd csökkenő tendenciák okára statisztikai módszerekkel csak célzott vizsgálatok segítségével lehetne magyarázatot találni.

A korrupció

A *korrupcióval* kapcsolatban a közvéleményben (és a sajtóban) igen sokféle nézet fogalmazódik meg. Ezek megalapozottsága, lényegében a látenciára vonatkozó feltételezések megalapozottsága vagy cáfolata egyértelműen nem bizonyítható. Kétségtelen, hogy ezek közül a magatartásformák közül a hivatali vesztegetés az, ami iránt a társadalom – érthető okokból – a legkevésbé toleráns. Az ilyen bűncselekmények száma a következőképpen alakult:

Időszak	A bűncselekmények száma	Az éves átlag
1991–1995	1509	302
1996–2000	2320	464
2001–2005	2714	543
2006–2010	1176	235

A Btk. e fejezetében szankcionált sajátos társadalmi-gazdasági viszonyokban bekövetkezett változásokkal összefüggő, lényegében azzal magyarázható bűncselekmény az *embercsempészség*. Alakulása rendkívül nagy szélsőségeket mutat, amit nyilvánvalóan a nemzetközi helyzet alakulása is nagymértékben befolyásol.

Időszak	A bűncselekmények száma	Az éves átlag
1991–1995	4115	823
1996–2000	16 996	3399
2001–2005	16 716	3343
2006–2010	1418	284

A bűncselekmények számának szélsőséges ingadozását jól jelzi, hogy volt olyan év (2001), amikor 10 266, és volt olyan (2010) amikor csupán 152 ilyen bűncselekmény vált ismertté.

A közrend elleni bűncselekmények kategóriája meglehetősen változatos magatartásformákat tartalmaz. Ezeknek a jogsértéseknek a száma az első évtized második felében jelentősen emelkedett, és az a tendencia – már lényegesen kisebb mértékben ugyan –, de tovább tartott.

Időszak	A bűncselekmények száma	Az éves átlag
1991–1995	175 624	35 125
1996–2000	337 511	67 502
2001–2005	381 305	76 261
2006–2010	394 854	78 971

A közrend elleni bűncselekményekkel kapcsolatban elsősorban a garázdaságra asszociálnak. Az adatok ezt a vélekedést nem támasztják alá. A garázdaságok száma és kategórián belüli aránya következtében e bűncselekmények számának alakulása nem gyakorol lényeges hatást a közrend elleni bűncselekmények számának változására:

Időszak	A bűncselekmények száma	Az éves átlag
1991–1995	27 298	5460
1996–2000	35 357	7071
2001–2005	49 268	9854
2006–2010	53 543	10 709

A garázdaságok számának emelkedése valamivel elmaradt a fejezetbe tartozó bűncselekmények többségénél tapasztalható emelkedést és miután fejezeten belüli aránya 10–16% volt, a kategória egészének emelkedésére nem volt lényeges hatása.

Lényegesen jelentősebb volt azonban az *okirattal kapcsolatos bűncselekmények* szerepe.

Időszak	Közokirat-hamisítás	Magánokirat-hamisítás	Visszaélés okirattal
1991–1995	40 598	60 242	31 257
1996–2000	74 462	93 995	92 293
2001–2005	61 688	96 723	107 492
2006–2010	55 407	83 526	131 150

A számok azt mutatják, hogy az előzőekben már tárgyalt bűncselekményekhez hasonlóan a legjelentősebb változás (emelkedés) az első évtized második felében következett be. Figyelmet érdemel még, hogy a *közokirat-hamisításnál* és a *magánokirat-hamisításnál* a 2006–2010 közötti időszakban megfigyelt csökkenéstől eltérően a visszaélés okirattal megnevezésű bűncselekmények száma tovább emelkedett. Ezért a változások érzékeltetésére az összefoglaló adatok mellett érdemes bemutatni a vizsgált két évtized kezdő és záró éveinek adatait.

Év	Közokirat-hamisítás	Magánokirat-hamisítás	Visszaélés okirattal
1991	3873	4335	3925
2010	13 099	22 896	23 831

A bűncselekmények jellegére és más jogsértésekkel fennálló (esetleges) kapcsolatára tekintettel érdemes lenne részletesebb kriminológiai vizsgálatokat végezni.

A *kábítószer-fogyasztás* alakulása, egyike a társadalmat legtöbbet foglalkoztató problémáknak. Az ezzel kapcsolatos viták szinte állandóan az érdeklődés középpontjában vannak. Ezért az ilyen bűncselekményeknek a száma is figyelmet érdemel, még akkor is, ha itt minden valószínűség szerint igen jelentős látenciával kell számolnunk.

Visszaélés kábítószerrel

Időszak	A bűncselekmények száma	Az éves átlag
1991–1995	1089	218
1996–2000	9341	1868
2001–2005	24 064	4813
2006–2010	25 937	5187

Csak kiegészítésként: 1991-ben 46, 2010-ben 5527 ilyen bűncselekmény vált ismertté. Az emelkedés mértéke már az előzőekben közölt adatokhoz hasonlóan itt is az első évtizedben volt jelentős, azzal, hogy annak első és második szakasza mellett az emelkedés 1996–2000 és 2001–2005 között is igen nagymértékű volt. Az emelkedés minden valószínűség szerint az ilyen bűncselekmények számának gyakoribbá válása mellett a felderítés hatékonyságának javulásával is összefügg.

Összegzés

A bűnözés tárgyi oldalát a megfigyelt két évtizedben vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy azoknál a bűncselekményeknél, amelyeknél emelkedés figyelhető meg, ez az esetek nagyobb részében – mértékét tekintve – az 1991–1995 és az 1996–2000 közötti időszakban volt a legkifejezettebb. Azoknál a bűncselekményeknél (elsősorban a közúti közlekedésieknél), ahol javulás következett be, az szintén hasonlóan alakult, vagyis az átrendeződés (mennyiségi és ennek megfelelően strukturális) szempontjából a XX. század utolsó évtizede hozott lényeges változást. Ezek az adatok más, itt terjedelmi okokból sem idézhető adatokkal együtt arra utalnak, hogy a társadalmi (politikai és gazdasági) változások egyrészt a negatív jelenségek mennyiségére, másrészt összetételére is hatást gyakoroltak.

Az ismeretek további elmélyítése céljából mindenképpen indokolt morfológiai differenciálás alapján a részadatok felhasználásával további elemzések végzése.

◀ Vigyázó szemetek keletre (is) vessétek! – Büntető populizmus és tömeges bebörtönzés Grúziában

A hazai és a külföldi kriminológiai irodalom is mérsékelt érdeklődést mutat Grúzia felé, annak ellenére, hogy a kaukázusi köztársaság az USA növekedési ütemét is meghaladó bebörtönzési hullámot produkált a 2004 és 2010 közötti időszakban. Bár első ránézésre kevés izgalommal kecsegtet az ország közelmúltbeli kriminálpolitikájának elemzése, mélyebb vizsgálat után nyilvánvaló, hogy fontos szempontokat adhat a büntető populizmussal kapcsolatos hazai gondolkodáshoz, amelynek jelentős inspirációt jelentettek Gönczöl Katalin munkái¹. Ezzel az esettanulmánnyal az a szándékom, hogy bemutassam, hogyan válik egyik napról a másikra a punitív populizmus a kriminálpolitika egyik fő mozgatórugójává és hogyan érhei el a tömeges bebörtönzés állapotát öt év leforgása alatt. A párhuzam Magyarország szempontjából azért is fontos, mert az összehasonlító értékvizsgálatok szerint a grúz társadalom értékszerkezete lényegesen közelebb áll a magyaréhoz, mint bármelyik a kettő közül az amerikaihoz vagy az angolhoz, amelyek sokszor viszonyítási pontként szolgálnak a kriminálpolitikáról való gondolkodásban. Ebből a szempontból, a grúz példa, amelyik kiemelkedik a kelet-európai országok közül, intő jel lehet Magyarország számára is.

Grúzia azért kiemelkedő, mert a többi poszt-szovjet országhoz képest történetileg nem volt rá jellemző a kimagasló bebörtönzési ráta. A térség legjelentősebb börtönnépességével Oroszország rendelkezik, ahol 2014. január 1-én 677 200 főt tartottak fogva. Az ország 1013 büntetés-végrehajtási intézetének hivatalos kapacitása meghaladja a 900 000 főt.² Bár 1991-et követően az orosz börtönnépesség is egyharmadával³ nőtt, és 2000 nyarára elérte a 1 091 973 fős történelmi rekordot, a folyamatos amnesztiákkal a börtönnépesség azóta

¹ GÖNCZÖL Katalin: A nagypolitika rangjára emelkedett büntetőpolitika. *Jogtudományi Közlöny* 2002/5. 197-204.

GÖNCZÖL Katalin: Populizmus a büntetőpolitikában. *Élet és Irodalom*, 2013/36.

GÖNCZÖL Katalin: Pessimista jelentés a posztmodern büntetőpolitika klimatikus viszonyairól. *Mozgó Világ* 2010/4 12-22.

GÖNCZÖL Katalin: *A büntető populizmus és a társadalmi kirekesztettség*. kézirat, 2014.

² World Prison Brief. <http://www.prisonstudies.org/country/russian-federation> (letöltve: 2014. március 20.)

³ Összehasonlításképpen: Piacentini adatai szerint ez a növekedés az Egyesült Királyságban 45%, az USA-ban 61% volt ugyanebben az időszakban.

szinte egyenletesen csökken, így az egykor 700 fős fogvatartotti ráta jelenleg 472.⁴ Grúzia bebörtönzési rátája hosszú növekedés után 2011-ben érte el az akkori orosz szintet,⁵ amelyel ez a két ország kiemelkedett a régióban, mert 550 körüli bebörtönzési rátájuktól messze elmaradt Fehéroroszország 380 fős adata mögött, sőt, még nagyobb volt a különbség Grúzia és szomszédai, Azerbajdzsán (228) és Örményország (156) között.

A World Value Survey legfrissebb, ötödik hullámának eredményei szerint a magyar társadalom érték szerkezete az ortodox körbe sorolt országok értékeihez áll legközelebb, és lényeges eltérést mutat a nyugati kultúrába soroltakéhoz képest. A Ronald Inglehart által kidolgozott értékvizsgálatok lényege, hogy különböző értékek mentén, alapvetően a nyitottság és a zártság, illetőleg a tradicionális/vallásos és a világi/racionális értékpárok mentén indexek képzésével vizuálisan jeleníti meg különböző országok értékpozícióit.⁶ Magyarország értékei mind a zártság és nyitottság, mind a tradicionális és világi gondolkodás összesített skáláján a kutatásban résztvevő ortodox országokéihoz (Oroszország, Ukrajna, Moldova, Bulgária) álltak közel. Igaz ez a megállapítás a szólásszabadság, szabad véleménynyilvánítás, az intézményi bizalom, a tolerancia, valamint az egyéni és állami felelősség értékeire is. Általában véve a nyugati országok, de kiváltképpen az USA, az Egyesült Királyság és a skandináv társadalmak értékei alapvetően különböznek mind a magyarokétól, mind az ahhoz nagyon közel elhelyezkedő ortodox értékekhez képest.⁷

1. Állókép 2003-ból: bűnözés, büntető igazságszolgáltatás, viktimizáció

A grúz társadalom a Szovjetunió felbomlása után viharos éveken ment keresztül. 1991 decemberében és 1992 januárjában polgárháborús állapotok uralkodtak a fővárosban, Tibilisziben. Grúz szerzők, többek között Alexandre Kukhianidze, innen számítják a bűnözés ugrásszerű növekedését, az utcai erőszakos bűncselekmények, rablások elszaporodását, amelyeket gyakran a polgárháborúban felfegyverkezett paramilitáris csoportok tagjai követtek el.⁸ Két paramilitáris szervezet jött létre, a Jaba Ioseliani vezette Mkhedrioni és a Tengiz Kitovani által alapított Grúz Nemzeti Gárda, amelyek éveken keresztül de facto rendfenntartóként működtek, és komoly szerepük volt az egy évvel később kibontakozó pol-

⁴ PIACENTINI, Laura: *Surviving Russian Prisons – Punishment, Economy and politics in transition*. Portland: Willan Publishing, 2004.

⁵ World Prison Brief. http://www.prisonstudies.org/sites/prisonstudies.org/files/resources/downloads/wpp1_9.pdf (letöltve: 2014. március 20.)

⁶ INGLEHART, Ronald: *Modernization and Postmodernization – Cultural and Political Change in 43 Societies*. New Jersey: Princeton University Press, 1997.

⁷ KELLER Tamás: *Magyarország helye a világ értékterképén*. Budapest: Tárki, 2009. http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_wvs_keller.pdf (letöltve: 2014. március 20.)

⁸ KUKHIANIDZE, Alexandre (2009): Corruption and organized crime in Georgia before and after the ‘Rose Revolution’. *Central Asian Survey*, 2009/2. 215–234.

gárháborúban, valamint az abháziai és dél-oszétiai konfliktusban is.⁹ A fegyveres konfliktus lezárultával 1995-re a rendszerváltás előtti párttitkárnak, Eduard Shevardnadzének már nem volt szüksége a paramilitáris csoportok vezetőinek támogatására, megerősítette a rendőrséget, és megkezdte a központi hadsereg megszervezését. Ioselianit és Kitovanit őrizetbe vette, és a kormányzati pozíciókat a korábbi nómenklatúrához tartozó pártfunkcionáriusokkal tölthette fel, akikre támaszkodva megszilárdította a kormányzatot. A korábban is jellemző nepotizmus és korrupció tovább erősödött, de a kommunista retorikát nacionalista váltotta fel.¹⁰

Az 1990-as évek elején virágzott fel egy sajátos szervezett bűnözési forma, amely az államszervezet helyett végezte a javak újraelosztását, valamint felelt az általa felügyelt terület közbiztonságáért is. Közülük is kiemelkedett a szervezett bűnözés elitje, akiket oroszul „Vor v zakonye”, grúzul „kanonieri kurdebi” néven ismertek. Az általuk alkotott maffia-hálózat védelmet biztosított a lakosság egy részének, és informális vitarendezési megoldásokat működtetett. A Vor a szervezett bűnözők hierarchiájában az elitet jelentette, ezt a státuszt különféle rituálék (saját szleng, eskütétel, tetoválások, becenevek)¹¹ is övezték.¹² Stefes szerint a kommunizmus időszakában működő centralizált korrupció felbomlása az átmenet éveiben rendszerszintű decentralizált korrupció kialakulásához vezetett, amely elérte az úgynevezett „state capture” szintjét, amikor az állam magánérdekek fogságába kerül.¹³

Az ismertté vált bűncselekményekre vonatkozó statisztikák szerint 2003-ban 17 397 bűncselekmény vált ismertté, amelyek közül 10 326-ot minősített „súlyos bűncselekménynek” a Grúz Statisztikai Hivatal. Ebből 499 emberölés és 617 volt a fiatalok által elkövetett bűncselekmények száma.¹⁴ Ezek az adatok azonban rendkívül megbízhatatlanok. A 2000-ben készült Nemzetközi Viktimizációs Felmérés (ICVS) adatai szerint amíg a budapestiek a sérelmükre elkövetett bűncselekmények 46%-át jelentették be a rendőrségnek, Tbilisziben ez az arány 15% volt, ami romlást jelentett még az 1996-os 17%-os válaszhoz képest is.¹⁵ Az ICVS 2000-es adatai is jelentősen magasabb viktimizációs adatokat mutatnak

⁹ Amnesty International: Georgia: Summary of Amnesty International's Concerns (1998). <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR56/002/1998/en/29bab221-d9d7-11dd-af2b-b1f6023af0c5/eur560021998en.pdf> (letöltve: 2014. március 20.)

¹⁰ Lásd KUKHIANIDZE (89. l.)

¹¹ LOBIANIDZE, G. – GLONTI, G.: *Thieves-In-Law in Georgia: History and Realities*. Tbilisi: 2004. 9.

¹² SLADE, Gevin (2012): Georgia's War on Crime: Creating Security in a Post-Revolutionary Context. *European Security*, 2012/1. 37–56.

¹³ STEFES, Cristoph H.: *Understanding Post-Soviet Transitions*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan 2006. 23., 35.

¹⁴ National Statistics Office of Georgia: Criminal Justice Statistics http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=602&lang=eng (letöltve: 2014. március 20.)

¹⁵ ALVAZZI DEL FRATE, A. – VAN KESTEREN, J. (megjelenés alatt): *Criminal Victimization in Urban Europe*. Turin: UNICRI http://www.unicri.it/services/library_documentation/publications/icvs/statistics/Table_ECE.PDF (letöltve: 2014. március 20.)

Tbilisziben, mint Bakuban.¹⁶ Bár alacsonyabb viktimizációs prevalenciát mértek, mint 1996-ban, még mindig több mint háromszor annyi válaszadó vált áldozattá a felmérést megelőző egy évben, mint Azerbajdzsán fővárosában.

Egy 2003-as felmérés szerint a bűnözéstől való félelem is magasabb értékeket mutatott, mint a régió többi államában. A korábbi Szovjetunió tagállamaival összehasonlítva csak Moldovában és Kirgizisztánban mértek magasabb értékeket, mint Grúziában.¹⁷ Ez hasonló egy 2004-ben publikált másik felmérés eredményeivel is, amelyben arról kérdezték az embereket három kaukázusi országban, hogy biztonságban érzik-e magukat éjszaka az utcán. Az eredmények egyértelműen mutatták, hogy a bűnözéstől való félelem jelentősen magasabb Grúziában, mint a szomszédos Örményországban vagy Azerbajdzsánban.¹⁸

A grúz börtönnépesség 8,000 és 10,000 fő között mozgott a 2003-at megelőző 10 évben. A bebörtönzési ráta az 1995-ös 180-ról 1998-ig 250-re emelkedett, majd 2001-re 180 alá süllyedt. A csökkenéshez több amnesztia járult hozzá, amelyek során egyszerre körülbelül 1000 fogvatartottat engedtek szabadon. Ez a bebörtönzési ráta a kétezres évek elején hasonló volt a másik két kaukázusi állam bebörtönzési rátájához.¹⁹ A HEUNI adatai szerint a telítettség 2001-ben 65%-os volt, bár férőhelyek kiszámításánál 2m² nettó mozgásteret vetek figyelembe felnőtt férfi fogvatartottak esetében, amely kisebb, mint a magyarországi 3 m², és fele a CPT által javasolt legalább 4 m² értéknek. A 2001-es látogatásáról tett jelentésében a CPT felhívta a figyelmet egy sor nagyon súlyos problémára. Néhány intézetben, illetve intézetrészben olyan nagy volt a zsúfoltság, hogy több fogvatartottnak közös ágya volt.²⁰

A fenti adatok egy olyan társadalom képét rajzolják ki előttünk 2003-ban, ahol a politikai és gazdasági bizonytalanság mellett jelentős problémát jelentett a közbiztonság és a személyes biztonság hiánya, illetve ennek az érzete is. A végletesen meggyengült, maffiacsoportokkal összefonódott, egyéni érdekeket előtérbe helyező államszervezet, és ezen belül a rendőrség nem volt, és nem is lehetett képes a biztonság szavatolására. A bűnözéstől való félelem együtt járt azzal, hogy a lakosság büntető igazságszolgáltatás szervezeteibe vetett bizalma rendkívül alacsony volt, és maga a szervezetrendszer is demoralizálódott.

¹⁶ Lásd ALVAZZI DEL FRATE – VAN KESTEREN (96. l.)

¹⁷ Lásd SLADE (93. l.)

¹⁸ Lásd SLADE (93. l.)

¹⁹ WALMSLEY, Roy: *Further Developments in the Prison Systems of Central and Eastern Europe*. Helsinki: HEUNI 2003.

²⁰ <http://www.cpt.coe.int/documents/geo/2002-14-inf-eng.pdf> (letöltve: 2014. március 20.)

Általában nagyon rossz volt az intézetek állapota, de néhány magánelzárás végrehajtására szolgáló helyen nem volt természetes fény és szellőzés, illetve fogvatartottak csoportja nem vehetett részt mindennap egy órás szabad levegőn tartózkodásban sem. A CPT-hez több tucat panasz érkezett, amelyek kínzásról vagy más embertelen, megalázó bánásmódról szóltak. A Bizottság számára a hatóságok is elismerték, hogy a korrupció nagyon komoly problémát jelent a büntető igazságszolgáltatásban, ezen belül is a börtönrendszerben, ahol kenőpénzért nemcsak jobb elhelyezési körülményeket lehet elérni, de adott esetben a szabadságvesztés idejét is lehet rövidíteni.

2. A válasz: zéró tolerancia

A rózsás forradalommal 2003 őszén hatalomra került Saakashvili és kormánya gyökeresen eltérő kriminálpolitikai irányt képviselt, és azonnal változtatásokat vezetett be. Átalakult a kriminálpolitikai diskurzus és az azt körülvevő politikai klíma is, és a változások hamarosan büntetőeljárési és végrehajtási szabályok módosításában is manifesztálódtak. A reformok nem hagyták érintetlenül a büntető igazságszolgáltatás szervezetrendszerét sem.

„Zéró toleranciát akarunk. Mert működik. Ez egy tény, hogy működik.” Ezekkel a mondatokkal vezette be évadnyitó parlamenti beszédében Saakashvili a zéró tolerancia politikáját a kis súlyú bűncselekmények esetére.²¹ Egy 2006 márciusi nyilatkozatban az elnök így hivatkozott az új kriminálpolitikai irányvonalra. „Bevezettük a zéró tolerancia politikáját és folytatnunk is kell ezt. Mindenkit börtönbe kell juttatnunk a törvények szerint, és úgy kell módosítanunk a büntetőeljárési törvényt, hogy senkit se lehessen feltételesen szabadságra bocsátani. Úgy fogjuk módosítani a büntető törvénykönyvet, hogy a szabálysértéseket teljesen felszámoljuk egyszer és mindörökre. Zéró tolerancia lesz ezekkel szemben.”²²

Megváltozott a kriminálpolitikai diskurzus jellege. Az elnök sikerrel démonizálta a Vorokat elsősorban, de a bűnözőket is általában, és használta fel a démonikus képet a büntetőpolitikai fordulat legitimációjához. „Azt akarom, hogy mindenki tisztában legyen vele, milyen veszélyt jelentett volna a társadalmunkra (...) ha 4000 veszélyes, mindenre elszánt bűnöző kimenekül a börtönből az utcára a múlt éjjel: feltört és ellopott autók százai, megerőszakolt emberek százai, kirabolt házak százai, több száz gyilkosság és számtalan további katasztrófa és zűrzavar” – mondta az elnök egy börtönlázadás leverése után. „Azt akarom, hogy mindenki visszaemlékezzen arra, hogy ugyanebből a börtönből menekültek el bűnözők százai 1991-ben Gamsakhurdia elnöksége alatt, ami után kitört a polgárháború, ami rablásokkal és zűrzavarral járt.”²³ „Megtisztítjuk az utcáinkat ettől a szeméttől” – utalt az elnök a bűnelkövetőkre, és kiemelte: „mindegy mit csinálnak a bűnözők, mi mindenképpen rendet teszünk és az emberek biztonságban fogják érezni magukat.” Az elnök beszédében háborús logikát követ, a társadalmat „ökre” és törvénytisztelő „mire” osztja, a diskurzust érzelmi síkra tereli, és a démonizált bűnelkövetők elleni fellépés szükségességével legitimálja a rendőrség börtönlázadás leverésére tett lépésein túl a büntetőpolitikai fordulat további lépéseit is, többek között a szabálysértők elleni szigorúbb fellépést.

Nem véletlen, hogy ez a retorika kísértetiesen hasonlít arra, amit amerikai politikusoknál láthattunk. Saakashvili a kilencvenes évek elején az USA-ban tanult, 1994-ben LLM fokozatot szerzett a Columbia University-n, majd a Patterson Belknap Webb & Tyler ügyvédi irodában dolgozott ügyvédként, ahol korábban Rudy Giuliani, New York polgármestere,

²¹ <http://www.opendemocracy.net/gavin-slade/georgias-prisons-roots-of-scandal> (letöltve: 2014. március 20.)

²² Civil.ge: Saakashvili Speaks about Prison Riot. *Hails Police*, 2006. március 27. <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=12191&search=> (letöltve: 2014. március 20.)

²³ Lásd (102. l.)

a zéró tolerancia „atyja” is partner volt.²⁴ Saakashvili fordulatát segítette az is, hogy az USA fontos külpolitikai szövetségest látott benne Oroszországgal szemben.²⁵ Slade kutatásai szerint az új elnök büntetőpolitikájában kiemelkedő szerepet kapott az amerikai minta: a grúz változásokat amerikai szakértők segítették korábbi amerikai példák alapján.

A reformfolyamatban a rendőrség és a büntetés-végrehajtás szervezeti és személyi megújítása kapott prioritást. 2003-ban 1282 volt a 100 000 főre jutó rendőrök száma.²⁶ A közel 60 000 főre duzzadt rendőrség létszámát azonnal 16 000 fővel csökkentették.²⁷ Ezután a megmaradt rendőröknek mindegyikének újra kellett pályáznia saját állására, aminek következtében további 15 000 rendőrnek szüntették meg a jogviszonyát.²⁸ 2006-ra a rendőrség létszáma 17 000 főre csökkent, a 100 000 főre jutó rendőrök száma 373 volt. A közlekedési rendőrséget, amely az egyik legkorruptabbnak tartott rendőri egység volt, teljes egészében (2700 fő) feloszlatták, és a feladatai ellátására 2004 nyarán egy új szervezeti egység jött létre területi alapon, amelynek feladatai közé tartozott a kisebb súlyú bűncselekményekkel kapcsolatos eljárások lefolytatása is. A rendőrök fizetését a tízszeresére emelték. Nyugati, első-sorban amerikai trénerek vettek részt az új alkalmazottak kiválasztásában, képzésében. A reform folyamán nagy hangsúlyt fektettek a logisztika megújítására: új rendőrörsök kialakítására, új egyenruha bevezetésére, modern kommunikációs hálózat létrehozására, és a járműpark teljes cseréjére. Új irányítási és vezetési struktúrát alakítottak ki, és újjászervezték a rendőrséget felügyelő minisztériumot is.²⁹ A lakossági percepciók a változások hatására gyorsan javulásnak indultak. A Világbank Governance indikátorában százpontos skálán Grúzia 2004 óta 34 pontot javított, és jelentősen javította helyzetét a TI Korrupciós Percepció Indexén is.³⁰ A rendőrséggel kapcsolatos pozitív lakossági attitűdök a 2004-es 49%-ról kevesebb mint egy év alatt 77%-ra növekedtek, és 2010-re a rendőrség lett a harmadik abban a rangsorban, ahol a lakosság intézményekbe vetett bizalmát mérik.³¹

²⁴ <http://www.pbwt.com/about/alumni/> (letöltve: 2013. március 20.)

²⁵ Az új grúz kormány munkáját jól ismerők szerint a kormány gyakorlatilag éjszaka dolgozott, washingtoni idő szerint, hogy a tanácsadók a döntéseiket egyeztetni tudják amerikai kollégáikkal. DE WAAL, Thomas: So long, Saakashvili. *Foreign Affairs*, 2013. október 29. <http://www.foreignaffairs.com/articles/140227/thomas-de-waal/so-long-saakashvili> (letöltve: 2013. március 20.)

²⁶ DEVLIN, Matthew (2009): *Seizing the Reform Moment: Rebuilding Georgia's Police 2004–2006*. Princeton University, 2009. https://www.princeton.edu/successfulsocieties/content/data/policy_note/PN_id126/Policy_Note_ID126.pdf (letöltve: 2013. március 20.)

²⁷ Lásd DEVLIN (107. l.)

²⁸ Lásd KUKHIANIDZE (89. l.)

²⁹ Lásd KUKHIANIDZE (89. l.)

³⁰ URUSHADZE, Erekle: *Overview of Corruption and Anti-corruption in Georgia*. Tbilisi: Transparency International Georgia, 2013. http://www.transparency.org/files/content/corruptionqas/Overview_of_corruption_in_Georgia.pdf (letöltve: 2014. március 20.)

³¹ Lásd SLADE (93. l.)

A rendőrségi reformot követően jelentős változások következtek be a büntetés-végrehajtásban is. A személyi állomány közel 80%-át lecserélték, és a fizetéseket is jelentősen megnövelték. A Vorokat, a bebörtönzött korábbi maffiavezéreket, akik az intézeteken belülről tovább irányították a szervezetüket, a korábbi decentralizált intézetek helyett egy intézetben helyezték el, ahol jelentősen korlátozták a kapcsolattartásukat. A grúz ombudsman adatai szerint 80%-kal estek vissza az őrizetben és a rendőrségi fogdáiban, valamint előzetes letartóztatásban lévők kínzás miatti panaszai 2005-ben.³² A változások visszatükröződnek a CPT megállapításaiban is: 2007-es vizsgálatukkor csak elvétve érkeztek hozzájuk panaszok kínzással kapcsolatban.³³

3. Jogszabályi változások: zéró tolerancia és a jogalkotási hullám

2004-ben vezették be a grúz büntető eljárásjogban a „guilty plea” intézményét, amely gyakorlatilag egy megállapodás a terhelt és az ügyész között. A jogintézmény lényege, hogy anélkül hozhasson a bíróság ítéletet a büntetőügyben, hogy tartalmilag értékelné a tényeket. A megállapodás irányulhat egyrészt a bűnösség beismerésére, másrészt a büntetés mértékére is. A jogintézmény rövid idő alatt nagy hatást gyakorolt, 2010-ben már az ügyek 80%-át (19 956 ítéletből 15 876) ilyen megállapodásokkal zárták le.³⁴

Az ügyészi szervezet 2004-et követően a fegyveregyenlőség elvét sértő eljárási jogosultságokat szerzett, és a bíróságot az ügyészi indítványok jóváhagyójának szerepébe szorította. A helyzet különösen aggasztó az előzetes letartóztatások elrendelése esetén. 2009-ben a 8713 ügyészségi javaslat 94,1%-át, 2010-ben a 8761 javaslat 92,1%-át tartotta megalapozottnak a bíróság.³⁵ A váderedményességi mutatók szerint 2009-ben 18 354 személyt talált bűnösnek a bíróság és 18-at mentett fel, 2010-ben pedig 19 940-et ítél el és csupán 8-at mentett fel.³⁶ A bíróság függetlenségének alacsony foka, az ügyészség által a bíróságra helyezett nyomás, a fegyveregyenlőség elvének sérelme, valamint a védelemhez való jog érvényesülésének egyéb hiányosságai miatt a beismerő vallomásoknak kiemelt szerepe lett a bűnözés elleni harcban. Jogvédő szervezetek szerint a kirendelt védői intézmény diszfunkciói miatt

³² ombudsman.ge (letöltve: 2014. március 20.)

³³ <http://www.cpt.coe.int/documents/geo/2007-42-inf-eng.pdf> (letöltve: 2014. március 20.)

³⁴ CAPE, Ed – NAMORADZE, Zaza: *Effective Criminal Defence in Eastern Europe – Bulgaria, Georgia, Lithuania, Moldova, Ukraine*. Chisinau: Soros Foundation Moldova, 2012. <http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/criminal-defence-20120604.pdf> (letöltve: 2014. március 20.)

³⁵ Lásd CAPE–NAMORADZE (116. lj.) 161.

³⁶ Lásd CAPE–NAMORADZE (116. lj.) 155.

a bíróság döntése pusztán formalitás marad, gyakorlatilag a guilty plea megállapodások átvételére szorítkozik.³⁷ A váderedményességi mutató és a beismerő vallomások kölcsönösen hatnak egymásra: a magas váderedményességi mutató miatt a terhelt inkább beismeri a bűncselekményt az esetlegesen csökkentett szabadságvesztés reményében, a megállapodások magas aránya és a bíróság mechanikus átvétele miatt pedig magasán marad a váderedményességi mutató. A mechanizmust a grúz emberi jogi biztos így írta le 2010-es riportjában: „a legtöbb terhelt tulajdonképpen biztos abban, hogy úgyszólván el fogják ítélni, a védők pedig ahelyett, hogy tovább dolgoznának az ügyfelük felmentéséért, azt tanácsolják nekik, hogy egyezzenek meg az ügyéssel, hogy a lehető legalacsonyabb büntetést kapják. Ez a magatartás különösen gyakori olyan cselekményeknél, ahol szabadságvesztés a kiszabható büntetés.”³⁸

A törvénymódosítási hullám más területeket is elérte. A meghirdetett zéró tolerancia politika jegyében több cselekmény előkészületét is sui generis bűncselekménnyé nyilvánították, bizonyos szabálysértéseket bűncselekménnyé nyilvánítottak, megváltoztatták egyes bűncselekmények tényállását, szigorították a pártfogói felügyelet magatartási szabályait és a szabályok megszegésének következményeit, valamint korlátozták a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét is. Megemelkedtek a büntetési tételek, az új szabályok értelmében például egy kb. 12 000 forint értékű lopás esetében a kötelező minimumbüntetés három évi letöltendő szabadságvesztés lett.³⁹ A kábítószerrel visszaélés esetén egy olyan büntetékiszabási elvet alkalmaztak, amely értelmében a harmadik elkövetés esetén kötelezően életfogytig tartó szabadságvesztést kell kiszabni.⁴⁰ A reform részeként kizárták az összbüntetésbe foglalás lehetőségét, az új szabályok szerint azokat össze kell adni, és még akkor is kumulatíván kell számolni, ha azok halmazata csak látszólagos.⁴¹ A Vorokkal szembeni fellépés részeként az ilyen szervezetben való részvételt is büntetendővé tették, akkor ha más bűncselekmény nem valósult meg hét és tíz év közötti szabadságvesztéssel.⁴²

A reformok hatására a börtönnépesség minden addiginál dinamikusabb növekedésnek indult. A 2003-as 6274-es börtönnépesség 2006-ra 15 464-re, 2010-re pedig 23 789 főre nőtt. A reformfolyamat első két évében a börtönnépesség közel két és félszeresére emelkedett, 2010 végére pedig a zéró tolerancia meghirdetésének évéhez képest négyszeresére duzzadt,

³⁷ Georgian Young Lawyers' Association: *Monitoring Criminal Trials in Tbilisi and Kutaisi City Courts* (2013) 187. <http://gyla.ge/uploads/MONITORINGCRIMINALTRIALSINTBILISIANDKUTAISICITYCOURTSJanuary-June2013.pdf> (letöltve: 2014. március 20.)

³⁸ Lásd CAPE–NAMORADZE (116. l.)

³⁹ KURY, Helmut – SHALIKASHVILI, Moris – PHUTKARADZE, Edisher: Georgia. in CHU, Doris C. – NEWMAN, Graeme R. (eds.): *Crime and Punishment Around the World*. Santa Barbara: ABC-Clio, 2010. 71–76.

⁴⁰ Lásd SLADE (93. l.)

⁴¹ A CPT 2010-es látogatásról tett jelentése szerint a növekedés legfőbb oka ez volt. <http://www.cpt.coe.int/documents/geo/2010-27-inf-eng.pdf> 46. szakasz (letöltve: 2014. március 20.)

⁴² Lásd SLADE (93. l.)

a korábbi 180 fős bebörtönzési ráta 548 fősre növekedett. Ezzel Grúzia az USA és Oroszország után a harmadik legmagasabb bebörtönzési rátát érte le 2010-re.

A fogvatartottak elhelyezése hatalmas forrásokat igényelt. Amíg 2004-ben a büntetés-végrehajtási szervezet költségvetése a GDP 0,1%-át tette ki, ez az arány 2007-re 0,5%-ra növekedett. Az intézmények felújítására és újak építésére fordított összeg 2009-re megtízszereződött.⁴³ A költségek egy részét a költségvetés más forrásaiból finanszírozták, így 2007-re a közbiztonságra fordított kiadások elérték a szociális ellátásokra fordított kiadások összegét. A maffiaellenes törvényben biztosított felhatalmazások alapján az elítélt és bebörtönzött több tucat Vor vagyonának jelentős részét lefoglalták, és a kormányzat híradásai szerint a börtönrendszer fejlesztésére fordították.⁴⁴

A bűnözési adatok és a viktimizációs felmérések első ránézésre azt mutatják, hogy a reform rendkívül sikeres volt. A Statisztikai Hivatal adatai szerint a regisztrált bűncselekmények száma 2004 és 2006 között meredeken növekedett, majd a maximum elérése után öt év alatt a felére csökkent. Számos tényező korlátozza azonban a következtetések levonását. Egyrészt az, hogy a büntetőjogi reform részeként 2005 májusától a bűncselekmények köre és tényállása megváltozott, másrészt pedig eljárási szabályok miatt más szakaszban került sor a statisztikai adatok rögzítésére: a Statisztikai Hivatal szerint ezek a tényezők alakították a bűnözés terjedelmének látszólagos növekedését 2004 és 2006 között. Másrészt ezek az adatok feltűnően alacsony regisztrált bűnözést mutatnak egy 4,5 millió lakosú országban. Feltételezhető tehát, hogy az össz-bűnözés jelentős része látenciában marad.

Az első ránézésre kedvező adatok átértékelését támasztják alá a statisztikai hivatal viktimizációs adatai is. Az adatok szerint a sértettek száma nem csökkent jelentősen 2011-re, a regisztrált sértettek száma csak kismértékben maradt el a 2007-es szinttől. Az 1996-os ICVS adatokkal való összehasonlíthatóság biztosítása érdekében az igazságügyi minisztérium megbízásából viktimizációs felmérést készítettek 2010-ben is. Ez a viktimizálódás dinamikus csökkenését jelzi, viszont az adatfelvétel nem volt differenciált, és a módszertan miatt nem teszi lehetővé a megalapozott összehasonlítást a korábbi értékekkel.⁴⁵ Javultak a lakosság a bűnözés jövőbeli alakulására vonatkozó percepciói is.⁴⁶

Mivel a viktimizációs adatok elsősorban a vagyon elleni bűnözés csökkenésére utalnak, kézenfekvő feltenni a kérdést, hogy nem a 2005 és 2008 közötti, majd a 2010-et követő gazdasági fejlődés és az ezzel együtt járó 8-10%-os éves GDP-növekedés⁴⁷ járult-e hozzá

⁴³ <http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav102209b.shtml> (letöltve: 2014. március 20.)

⁴⁴ Ezt támasztja alá az is, hogy egy a folyamatról szóló igazságügyi miniszteri előadásban a lefoglalt vagyonokról szóló képeket újonnan épült intézetek képei követik. http://www.slideshare.net/E-Gov_Center_Moldova/criminal-justice-reform-davit-sakvarelidze-eng-as-of-sep-19-9590430 20. dia (letöltve: 2014. március 20.)

⁴⁵ Georgia Ministry of Corrections and Legal Aid

⁴⁶ http://www.slideshare.net/E-Gov_Center_Moldova/criminal-justice-reform-davit-sakvarelidze-eng-as-of-sep-19-9590430 (letöltve: 2014. március 20.)

⁴⁷ A Világbank adatai: <http://www.worldbank.org/en/country/georgia/overview> (letöltve: 2014. március 20.)

nagyobb mértékben a bűnözés csökkenéséhez. Egy másik lehetséges magyarázat a bűnözés csökkenésére a demográfiai mutatók átalakulása. A nyolcvanas évek legvégétől kezdődően meredeken csökkent a születések száma, így a kétezres évek végére lényegesen kevesebb fiatalok érte el a belépési kort: az 1990 után születettek kohorszaiban közel negyedével kevesebben szerepelnek, mint a Szovjetunió összeomlása előtti években.

4. A grúz zéró tolerancia politika kritikája

A reform jelentős anyagi ráfordításokat igényelt, amit csak részben sikerült más forrásokból fedezni, így az forrásokat vont el a társadalompolitika más területeiről. A folyamat egyik vesztese tehát a szociális ellátórendszer volt. 2009 és 2012 között a bentlakásos gyermekvédelmi intézmények száma a felére csökkent, a családi pótlékként kiutalt összeg 2005 és 2012 között negyedére csökkent.⁴⁸ A politika képmutató voltára igyekezett rámutatni Irakli Okruashvili korábbi legfőbb ügyész és védelmi miniszter is, miután szakított az elnökkel és új pártot alapított 2007-ben. Programadó beszédében elnyomással vádolta Saakashvilit, és kijelentette: „az elnök által bevezetett zéró tolerancia politikája egyértelműen szelektív” és a bebörtönzés kizárólag a szegényekre irányul.⁴⁹

A 2004-től érvényesülő büntetőpolitika egyik célpontja a kábítószer-fogyasztók és terjesztők voltak. 2006-tól kezdődően egyre szigorúbbá váltak az anyagi jogi szabályok, és a rendőrség is új intézkedési jogköröket kapott. 2006-tól a kábítószer-használat és a fogyasztási célú birtoklás is minden formájában bűncselekménynek minősül.⁵⁰ Csekély mennyiség esetén 11 évig terjedő, nagy mennyiség esetén 7 és 14 évi közötti, jelentős mennyiség esetén pedig 8 és 20 év közötti szabadságvesztés kiszabását írja elő a törvény. A jogszabály ugyanakkor néhány kivételtől eltekintve nem határozza meg, hogy mi számít csekély, nagy, illetve jelentős mennyiségnek, a gyakorlatban ezért a legtöbb esetben nagy mennyiség birtoklása miatt indítanak eljárást, érvényesítve ezzel a magas kötelező minimumbüntetést.⁵¹ Az EMCDDA a grúz legfelsőbb bíróság adataira hivatkozva arról számolt be, hogy 2011-ben 3543 embert ítélték el kábítószerrel visszaélés miatt. Az elítélések magas száma a fent bemutatott okokon kívül azzal is magyarázható, hogy az ítéletek a legtöbb esetben utcán végzett vizeletvizsgálatok eredményein alapulnak. 2006-ban a rendőrség speciális jogosítványokat kapott arra, hogy bárkit igazoltasson és utcai drogtesztre kötelezzen, aki „megalapozottan gyanúsítható” azzal, hogy kábítószerrel fogyasztott. 2011-es adatok szerint egy év alatt 27 138

⁴⁸ Geostat: http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=200&lang=eng (letöltve: 2014. március 20.)

⁴⁹ civil.ge: Irakli Okruashvili's Speech at Presentation of his Party <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=15862> (letöltve: 2014. március 20.)

⁵⁰ Grúz Btk. 260. §

⁵¹ European Monitoring Center for Drugs and Drug Addiction: *Country Overview: Georgia*. <http://www.emcdda.europa.eu/publications/country-overviews/ge#nlaws> (letöltve: 2014. március 20.)

esetben végeztek utcai drogtesztet, ami a gyakorlatban a helyszínen végzett vizelet-vizsgálatot jelent.⁵² A Grúz Pszichológiai Társaság felmérése szerint a női elkövetők jelentősen felülreprezentáltak a kábítószerrel visszaélés miatt szabadságvesztésre ítélték között. A családjuk kábítószer-fogyasztó férfi tagjai számára ugyanis a nők szerzik be a kábítószerrel, mert azt feltételezik, hogy kevésbé kerülnek a hatóságok látókörébe. A felülreprezentáltság másik oka, hogy amint büntetőeljárás indul egy nővel szemben, a családok az ezzel járó stigma miatt sok esetben kitagadják, és meg sem kísérelnek védelmet nyújtani számukra.⁵³ A Penal Reform International kutatása szerint 2013-ban a női fogvatartottak között 29% volt a kábítószerrel visszaélés miatt elítéltek aránya,⁵⁴ a Harm Reduction International szerint egy évvel korábban 34%.⁵⁵ A törvény és gyakorlata tehát a társadalmi struktúrákon keresztül hozzájárul a nők intézményes elnyomásához is.

A zéró tolerancia politikája jelentős problémákhoz vezetett a büntetések végrehajtása terén is. Bár a reform keretében kilenc új intézményt építettek és négyet újjítottak fel,⁵⁶ a túlszűfoltóság korábban nem tapasztalt mértéket öltött. Már a 2007-es CPT jelentés is említ zsúfolt körletrészeket és intézeteket, a 2010-es CPT jelentés azonban az egész börtönrendszerre jellemző extrém jelenségként írja azt le.⁵⁷ A 8. számú bv. intézetben, Gegutiban például az egy zárkában elhelyezett fogvatartottak felváltva aludtak, mert nem volt mindenkinek elég ágy. Egy 300 m²-es helyiségben, ahol 175 fogvatartottat helyeztek el, 140 ágy volt, egy 200 m²-es másik helyiségben, ahol 108 fogvatartottat helyeztek el, 84 ágyat talált a bizottság.⁵⁸ A tibiliszi intézetben a hivatalos 1018 férőhelyen a látogatás pillanatában 4316 fogvatartottat helyeztek el, az egy fogvatartottra jutó mozgástér fél négyzetméter volt átlagosan, egy 45 m²-es zárkában 100 fogvatartottat helyeztek el, akikre összesen 20 ágy jutott. A fogvatartottak havonta egyszer vagy kétszer fürdhetnek, és hetente kétszer-háromszor húsz percre hagyhatták el zárkáikat.⁵⁹ Egyértelmű, hogy az ilyen körülmények között működő börtönrendszer képtelen olyan foglalkoztatást, oktatást vagy munkáltatást biztosítani a fogvatartottak számára, amely a mentális állapotuk szinten tartáshoz szükséges

⁵² <http://iwpr.net/report-news/georgia-relax-drug-laws> (letöltve: 2014. március 20.)

⁵³ Anna Kanjaradze, a Georgian Professional Psychologist Association vezetőjével készült interjú alapján

⁵⁴ Penal Reform International (2013): *Who are women prisoners? Survey results from Armenia and Georgia*. London: PRI, 2013. 8. http://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/09/PRI-Research-report_Armenia-and-Georgia_UK_Final_SINGLES1.pdf (letöltve: 2014. március 20.)

⁵⁵ IAKOBISHVILI, Eka: *Cause for Alarm: The Incarceration of Women for Drug Offences in Europe and Central Asia, and the need for Legislative and Sentencing Reform*. London: Harm Reduction International, 2012. 10. http://www.ihra.net/files/2012/03/11/HRI_WomenInPrisonReport.pdf (letöltve: 2014. március 20.)

⁵⁶ MCLA http://www.mcla.gov.ge/index.php?action=page&p_id=1034&lang=eng (letöltve: 2014. március 20.)

⁵⁷ <http://www.cpt.coe.int/documents/geo/2010-27-inf-eng.pdf> (letöltve: 2014. március 20.)

⁵⁸ <http://www.cpt.coe.int/documents/geo/2010-27-inf-eng.pdf> 74. szakasz (letöltve: 2014. március 20.)

⁵⁹ <http://www.cpt.coe.int/documents/geo/2007-42-inf-eng.pdf> 43. szakasz (letöltve: 2014. március 20.)

lenne, személyiségfejlesztésről, a reszocializációhoz szükséges proszociális készségek kialakításáról pedig egyáltalán nem lehet beszélni.

A zéró tolerancia politikája számos, a túlszűfoaltsághoz kapcsolódó további problémát is okozott. A grúz ombudsman 2011-es jelentése szerint „a fogvatartottak száma nincs arányban a rendelkezésre álló férőhelyekkel. A túlszűfoaltság minden kétséget kizáróan az egyik legnyilvánvalóbb oka az egészségügyi ellátáshoz kapcsolódó problémáknak a börtönökben. Ezek közül elsőként kell kiemelni a fertőző betegségek terjedését, valamint a pszichés problémák elszaporodását. A túlszűfoalt intézetekben nem állnak rendelkezésre megfelelő források”, és a megnövekedett munkateher miatt a személyzet képtelen kezelni a fogvatartottak egészségügyi szükségleteit.⁶⁰

Egy ilyen körülmények között működő börtönrendszer az intézet rendjének fenntartásához sokszor olyan eszközöket vesz igénybe, amelyekre átlagos körülmények között nincs szükség, és amelyek adott esetben eléri a kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmód szintjét is.⁶¹ Például a 8. számú intézetben, Gldaniban tilos volt a fogvatartottaknak beszélgetni, kopogni a zárkák ajtaján vagy hangosan beszélni. A tilalmak megszegésért fegyelmi büntetéseket szabtak ki, adott esetben fegyelmi eljárás nélkül megverték a fogvatartottat.⁶² A CPT-nek is feltűnt, hogy az intézetben teljes csend volt a látogatás idején, ami egy 3500 fogvatartott elhelyezésére szolgáló börtönben elég szokatlan jelenség. A Georgian Young Lawyer's Association nevű jogvédő szervezet szerint ez speciális szabályok bevezetésének a következménye. Az intézetben tilos a rádióhallgatás és a tévézés, fegyelmi fenytés jár társasjátékokkal való játszásért is, mert például a dobókockával dobás túl hangos az intézetvezetés szerint.⁶³ A fenti „fegyelmi vétségekért” vagy azonnal megverték a fogvatartottat, vagy több napi magánelzárásra ítélték, ahol nem tartozott a felszerelési tárgyak közé az ágy, hanem széken vagy a betonon aludtak a fogvatartottak. A fegyelmi nyilvántartás szerint egy év alatt 500 esetben szabtak ki magánelzárást „hangoskodás” fegyelmi vétség miatt. Az intézeti erődemonstráció és nyomásgyakorlás másik eszköze lehetett a kollektív büntetések alkalmazása, amely alapján az összes fogvatartott felelőssé tehető egy zárkatárs által elkövetett cselekményért is. Az elvileg napi egy óra szabad levegőn tartózkodás helyett hetente néhány alkalommal kb. húszperces kint tartózkodás volt engedélyezett, a sétaudvarig azonban futni kellett. Ha egy fogvatartott nem volt képes végig a futásra, akkor az egész zárkát visszavitték a körletre.⁶⁴ A fogvatartottak elnyomásának és a represszív eszközök alkalmazásának elterjedtségét mutatja, hogy bár ez a különösen szigorú rezsím azt vetítené előre, hogy

⁶⁰ Public Defender of Georgia: *Annual Report 2011*. 292. <http://ombudsman.ge/files/downloads/en/hcqqyhb1wldxcayqiwg.pdf> (letöltve: 2014. március 20.)

⁶¹ Lásd CAVADINO DIGNAN (40. l.)

⁶² <http://www.cpt.coe.int/documents/geo/2010-27-inf-eng.pdf> 49.szakasz (letöltve: 2014. március 20.)

⁶³ Georgian Young Lawyers' Association Public Defender of Georgia: *Ill Treatment in Penitentiary Establishments and Temporary Detention Isolators in Eastern Georgia*. Tbilisi, 2012. http://gyla.ge/uploads/publications/2012/preveneciis_erovnuli_meqanizmi_eng.pdf 5. (letöltve: 2014. március 20.)

⁶⁴ Lásd GYLA (144. l.) 6–7.

fogvatartottak tucatjai tesznek majd bejelentést a személyi állomány jogsértései ellen, ezeknek az intézetekkel kapcsolatban nyoma sem volt. A CPT 2010-es jelentése ugyanakkor kiemelte, hogy az olyan fogvatartottak, akiket más intézetekbe szállítottak át Gldaniból, az új fogvatartási helyeken rendszerint kegyetlen körülményekről, verésekről számoltak be a korábbi fogvatartási hellyel kapcsolatban.

Gldani börtöne az egész világ számára híressé vált 2012 szeptemberében, amikor nyilvánosságra kerültek azok a videók, amelyeken felügyelők megkínoznak és megerőszakolnak több fogvatartottat a börtönben.⁶⁵ A tévében is levetített felvételek megrázták a grúz közvéleményt, a büntetés-végrehajtás parancsnokát azonnal menesztették, és néhány nap múlva lemondott a felügyeletet ellátó miniszter is. A felvétel nyilvánosságra kerülését követő napokban több tízezres tüntetések történtek a fővároson kívül több nagyvárosban is. Bár emberi jogi csoportok és nemzetközi szervezetek jelentései alapján úgy tűnt, hogy a rendszerszintű kínzás és abúzus eltűnt a grúz börtönökből, és csupán helyenként fordul elő kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód, a felvételek nyilvánvalóvá tették a társadalom számára, hogy a börtönök az emberi jogi jogsértések színhelyévé váltak, és a tömeges bebörtönzés túlsúlyossághoz és az embertelen bánásmód visszatéréséhez vezetett.

A videók azonnal a közelgő választás miatti kampány részévé váltak. A spontán tüntetések napokon keresztül zajlottak. Az elnök reakciója nem különbözött lényegesen attól, amivel 2004-ben látott neki a büntető igazságszolgáltatás reformjának. Első nyilatkozatában zéró toleranciát hirdetett bármilyen emberi jogi jogsértéssel szemben, „mert egy civilizált és emberséges országot akar építeni, és nem egy túlfegyelmezett, erőszakon alapuló Grúziát.”⁶⁶ Azonnal felfüggesztette az ország összes büntetés-végrehajtási alkalmazottját, és helyettük bevezényelte a rendőrséget a börtönökbe.⁶⁷ Az elnök – nem felismerve, hogy éppen a túlzott bebörtönzési politikája vezetett a katasztrófához – szigorú büntetéseket és sokévi szabadságvesztést helyezett kilátásba⁶⁸ a kínzást elkövetőknek, és kinevezte a korábban politikájával kritikus ombudsmant büntetés-végrehajtási miniszterré.⁶⁹

Ezek az intézkedések azonban nem tudták megállítani azt a mozgalmat, amely jogvédő szervezetek,⁷⁰ ellenzéki tüntetők, egyetemisták körében bontakozott ki, az emberi jogok tiszteletben tartását és a börtönkörülmények javítását követelve.⁷¹ A tüntetők felismerték, hogy a „tough on crime” politikája túllőtt a célon, és az elnyomás, az elszámoltathatatlanság

⁶⁵ Videók összefoglalója <http://on.aol.com/video/horrific-video-shows-georgian-prison-guards-raping-prisoner-517484837> (letöltve: 2014. március 20.)

⁶⁶ <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-19646826> (letöltve: 2014. március 20.)

⁶⁷ Nem kétséges azonban, hogy egy nem erre a feladatra kiképezett, és ettől frusztrált rendőrségi szervezeti egység válsághelyzetben milyen eszközöket választ a börtönökön belüli rend fenntartására.

⁶⁸ <http://civil.ge/eng/article.php?id=25221&search=> (letöltve: 2014. március 20.)

⁶⁹ <http://civil.ge/eng/article.php?id=25220&search=> (letöltve: 2014. március 20.)

⁷⁰ <http://gyla.ge/eng/news?info=1316> (letöltve: 2014. március 20.)

⁷¹ <http://civil.ge/eng/article.php?id=25225&search=> (letöltve: 2014. március 20.)

hatalom szimbólumává vált, amelyet a bűnözés csökkentésén túl az autoriter hatalom kiépítésére használnak. Grúziában 2012 szeptemberében olyat tapasztalhatott meg a világ, amit máshol a volt Szovjetunió tagállamaiban valószínűleg soha: emberek tízezrei követelték utcai tüntetéseken a semlegesítő kriminálpolitika végét és a fogvatartotti jogok tiszteletben tartását.

5. A felduzzadt börtönrendszer lebontása

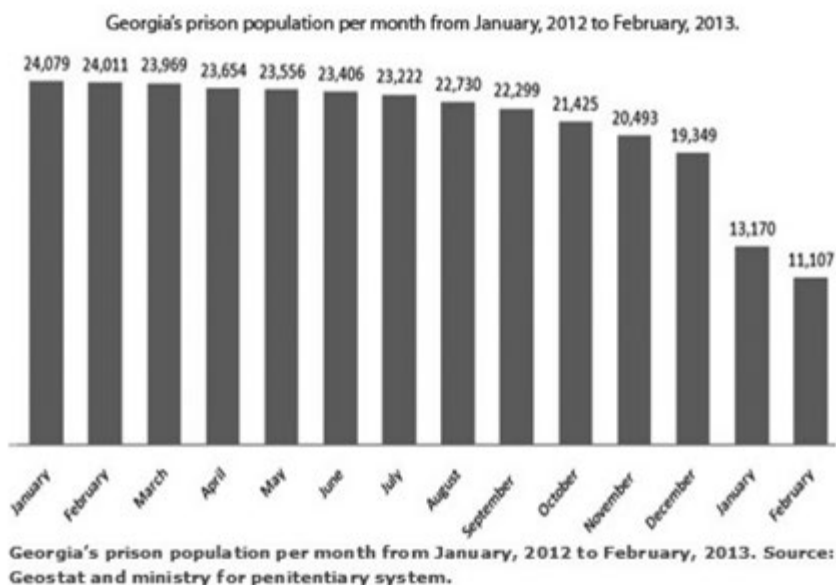
A kormány a 2012 októberében rendezett választásokon megbukott, és az új kormány prioritása lett a hatalmasra duzzadt börtönépesség csökkentése. Ezért, hogy gyorsítsák az elnöki kegyelmi döntések és a feltételes szabadságra bocsátások megnövekedett száma miatt az év során amúgy is megindult folyamatot, 2012 decemberében amnesztiatörvényt fogadott el a parlament. A törvény értelmében bizonyos bűncselekmények kivételével a legtöbb cselekményi kategóriában negyedével, harmadával vagy felével csökkentek a kiszabott büntetési tartamok, vagy adott esetben teljesen eltekintettek a büntetésektől. Szabadon engedtek 190 politikai bűncselekményért elítélt személyt is. A jogszabály értelmében 3000 fogvatartottat azonnal szabadon kellett engedni, és körülbelül 6000 fogvatartott nyújthatott be kérelmet azért, hogy egy erre létrehozott speciális bizottság felülvizsgálja az ítéletét és megállapítsa, hogy a törvény értelmében csökkent ítéletidő miatt a szabadítás indokolt-e.

A törvény értelmében azonnal szabadították azokat, akiket kisebb súlyú bűncselekményekért első büntényesként ítélték szabadságvesztésre, kivéve ha a bűncselekmény halált vagy súlyos testi sértést okozott, ha szexuális jellegű volt vagy prostitúcióhoz kapcsolódott, illetve ha hivatali hatalommal visszaélést, állam elleni bűncselekményt, hatóság félrevezetését vagy hamis tanúzást valósított meg. A kisebb súlyú bűncselekményért elítélt fiatalok is a törvény személy hatálya alá tartoztak, kivéve, ha a bűncselekmény halált okozott. Azokat is amnesztiában részesítette a törvény, akik gondatlanságból követték el a bűncselekményt, kivéve, ha halálos volt az eredmény. Súlyos bűncselekmények esetén is amnesztiát kapott az, akit bűncselekmény előkészülete vagy kísérlete miatt ítélték szabadságvesztésre. Az illegális kábítószer kereskedelem kivételével amnesztiában részesült az is, akit kábítószerrel összefüggésben ítélték börtönre első büntényesként, és végül az is, akit hatóságnak ellenszegülés miatt ítélték el.

Több kategória büntetési idejét csökkentették. Felezték több csalás jellegű vagy ahhoz kapcsolódó cselekmény, az adócsalás, vámcsalás, és az ittas vezetés büntetési tételét. Harmadával csökkentették a súlyos vagy nagyon súlyos cselekményt elkövető női elítéltek ítéletidejét, ha a magatartás nem okozott halált. A törvényjavaslatok szerint⁷² negyedével csökkentették volna minden további fogvatartott ítéletét, kivéve akit emberölés, szexuális bűncselekmény, terrorizmus miatt ítélték el és az életfogytig tartó szabadságvesztésen fogvatartottakat,

⁷² <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=25527> (letöltve: 2014. március 20.)

a törvény zárószavazásán ezt azonban elvetették.⁷³ Nem szavazott meg a parlament továbbá olyan korlátozásokat sem, mint például az ügyészség javaslata, amely kivette volna a hatóság tagjai sérelmére elkövetett cselekmények miatt elítélteket az amnesztiában részesítettek köréből, vagy olyan parlamenti indítványokat, amely szerint ha az amnesztiában részesült újra bűncselekményt követne el, azt súlyosító körülményként kell figyelembe venni.

6. Következtetések

A bűnözésről és a büntetésekről szóló politikai diskurzus hangneme egyelőre keveset változott. Az amnesztiatörvény is bekerült a politikai diskurzusbá: a korábbi elnök megtagadta a törvény aláírását azzal érvelve, hogy az új kormány csupán Oroszországot szolgálja ki az orosz kémek szabadon bocsátásával, és példátlan veszélybe sodorja az országot pedofilok, puccsisták és az államcsínyek elkövetők kiengedésével. Saakashvili kijelentette, „hogy nem szeretné ríogatni a társadalmat, de ez az amnesztia a bűnözési ráta jelentős növekedését fogja eredményezni”.⁷⁴ A parlament elnöke úgy reagált, hogy az elnök csak a hisztériakeltésben érdekelt. Érvei szerint az elmúlt években Grúziában számos ember nagyon „gyanús” vádakkal került börtönbe, ami ahhoz vezetett, hogy az ország bebörtönzési rátája az egyik legmagasabb lett a világon. A miniszterelnök pedig tájékoztatta a lakosságot arról, hogy a bűnözési ráta növekedése várható, de a folyamat lezajlásáig türelmet kért a társadalomtól.

⁷³ <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=25581> (letöltve: 2014. március 20.)

⁷⁴ <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=25602> (letöltve: 2014. március 20.)

Az amnesztiát januárban hajtották végre, a börtönnépesség két hónap alatt a felére csökkent.⁷⁵ Négy intézetet teljesen kiürítettek, néhányban pedig minimális fogvatartotti létszámot hagytak.⁷⁶

Az amnesztia rövidtávon megoldotta a legsúlyosabb problémát, a túlszűfolttságot, amely számos más problémának is a gyökere volt. Kérdés azonban, hogy valóban beigazolódtott-e a félelem a bűnözési ráta növekedéséről, valamint, hogy sikerül-e hosszú távú fenntartható megoldást találni. Bár az amnesztiát számos állam alkalmazza a poszt-szovjet térségben annak érdekében, hogy megakadályozza a börtönnépesség inflálódását, ez felveti annak kockázatát, hogy a rendszeres amnesztiák negatívan hatnak a társadalom büntető igazságszolgáltatásba vetett bizalmára, valamint hátrányosan alakítják a rendőrség, az ügyészség és a bíróság szervezeti morálját is. Hosszútávon mindenképpen olyan büntetőpolitika lenne kívánatos, amely inkább a „bemeneti oldalon” kísérli meg a probléma kezelését. Az elmúlt hónapokban ilyen intézkedések bevezetését is megkezdték: elsőként a felfüggesztett szabadságvesztés bevezetésével, majd a közérdekű munka büntetések arányának növelésével. Kis mértékben lett azonban csak enyhébb az ítélkezési gyakorlat.⁷⁷ 2013 októberében az elítéltek 12%-át ítélték pénzfőbüntetésre, 1%-át közérdekű munkára és 38%-át szabadságvesztésre, aminek egyharmada feltételes szabadságvesztés volt, és 48%-ban alkalmaztak próbára bocsátást.⁷⁸

A kriminálstatisztikai adatok egyelőre nem igazolták a bűnözés ugrásszerű növekedését. A nem súlyos cselekményi kategóriában jelentős csökkenés, a súlyos és különösen súlyos kategóriában együttesen pedig stagnálás figyelhető meg. Eltérő számokat közölt azonban a bűnözés alakulásáról a belügyminisztérium és az ügyészség, ezek értelmezése heves vitákat indított 2013 nyarán.⁷⁹ Az egyik értelmezés szerint csökkent, a másik szerint nőtt a bűnözés, attól függően, hogy melyik bázisadathoz képest készültek az adatsorok.⁸⁰ Figyelembe véve, hogy a regisztrált cselekmények struktúrájában viszont a különösen súlyos cselekmények arányának a növekedése figyelhető meg, figyelemreméltó, hogy a büntetéskiszabási gyakorlat még ezzel együtt is enyhébb lett.

⁷⁵ <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=25801> (letöltve: 2014. március 20.)

⁷⁶ [http://geostat.ge/cms/site_images/_files/english/crime/Unified%20Report%20on%20Criminal%20Justice%20Statistics%20\(October,%202013\).pdf](http://geostat.ge/cms/site_images/_files/english/crime/Unified%20Report%20on%20Criminal%20Justice%20Statistics%20(October,%202013).pdf) 36. (letöltve: 2014. március 20.)

⁷⁷ 2011. októberében az adatok az alábbiak voltak: szabadságvesztés: 44%, pénzfőbüntetés: 8,5%, próbára bocsátás: 48%, közérdekű munka: 0

http://geostat.ge/cms/site_images/_files/english/crime/Unified%20Report%20on%20Criminal%20Justice%20Statistics%20_October%202011_.pdf 38. (letöltve: 2014. március 20.)

⁷⁸ Lásd Geostat (157. l.) 28.

⁷⁹ Az adatok szintén egy-egy hónap regisztrált bűnözési adatait hasonlították össze: 2012. júniusét 2013. júniusával.

⁸⁰ Democracy and Freedom Watch: Contradictory new data about crime rate in Georgia. <http://dfwatch.net/contradictory-new-data-about-crime-rate-in-georgia-22231> (letöltve: 2014. március 20.)

Bár a jelenlegi kormányzat a bűnözést a társadalom normális jelenségének tekinti, szemben a korább, démonizáló megközelítésekkel, a sajtóban megfigyelhetők ezzel ellentétes tendenciák, például egyes kiemelt emberölésekről szóló riportokban.⁸¹ Ezt azonban a jelenlegi kormány és a vezető politikusok nem használják fel pánikkeltésre, a terjeszkedő bűnözés-kontroll legitimálására. Elképzelhető, hogy nem kriminálpolitikai szándék húzódik e mögött, hanem a punitív populizmushoz hasonló, csupán ellentétes előjelű politikai haszonszerzési szándék. A grúz társadalmat ugyanis a korábbi évek bebörtönzési hulláma miatt akkora sokk érte, amiben nem számíthat további legitimációra a semlegesítési célú kriminálpolitika.

A fentiekben részletesen elemzett grúz példa körülményei nem feleltethetők meg teljesen a magyarországi helyzetnek. Ugyanakkor alkalmas arra, hogy szemléltesse a félelmet kihasználó és gerjesztő punitív populizmus működési mechanizmusait és következményeit, amelyek Magyarország számára is intő jelek lehetnek. Úgy tűnik, hogy a grúz társadalom a tömeges bebörtönzést sokszerűen élte meg, és felismerve annak kirekesztő jellegét, valamint kormányzati eszközzé válását, demokratikus úton lépett fel ellene. A tömeges bebörtönzés politikája tehát ebben a kontextusban megbukott.

Egyre inkább úgy tűnik, hogy ez a felismerés is hatással van az Egyesült Államok kriminálpolitikájára. Jelenleg az USA börtönnépessége folyamatosan csökken, amely folyamat 2009-ben kezdődött meg. Ugyan a csökkenés elsősorban finansziális okokból történik, abban szerepet játszik a tömeges bebörtönzés politikája kudarcának felismerése is. Bár a csökkenés üteme közel sem hasonlítható a grúziaihoz, a korábbi évi 2%-os növekedéssel szembeni évi 1% körüli csökkenés a történelmi csúcshoz képest 50 000 fővel mérsékelte a bebörtönzöttek számát. A folyamat mögött elsősorban a kaliforniai változások állnak. Ez az állam adja az USA börtönnépességének 9%-át, ugyanakkor a büntető igazságszolgáltatási kontroll alatt állók számának a csökkenésében 56,3%-ot jelent Kalifornia.⁸² A csökkenés oka elsősorban a legfelsőbb bíróság döntése nyomán 2011-ben meghozott Public Safety Realignment Act, amelynek célja kettős volt. Egyrészt a feltételes szabadság alatti pártfogó felügyelet magatartási szabályainak megszegésére vonatkozó rendelkezések újrászabályozása révén elérni, hogy kevesebb szabaduló kerüljön vissza a szövetségi börtönökbe. Másrészt a törvény célja volt az is, hogy a kisebb súlyú, nem erőszakos és nem szexuális cselekmények elkövetőit ne a szövetségi börtönökben, hanem helyi fogdáknak helyezték el, vagy közösségi büntetésekre ítélik.⁸³ A rendelkezések hatásaként csak 2012-ben 14,600 fővel csökkent a börtönnépesség, ugyanakkor ennek csupán a fele jelent valójában csökkenést a bebörtönzési rátában, hiszen a fogdáknak elhelyezettek száma 8500 fővel nőtt. Ez alapján kijelenthető, hogy a törvény részben a fogvatartotti populáció átstrukturálását végezte el, ugyanakkor hozzájárul a bebörtönzés csökkenéséhez is.

⁸¹ Lásd Democracy and Freedom Watch (163. lj.)

⁸² <http://www.bjs.gov/content/pub/pdf/cpus12.pdf> (letöltve: 2014. március 20.)

⁸³ California Department of Corrections and Supervision: Factsheet (2013. december) <http://www.cdcr.ca.gov/realignment/docs/realignment-fact-sheet.pdf> (letöltve: 2014. március 20.)

◀ Húszezer karakter az erőszakról

Kiemelkedő tisztelettel egy rókának

„Basszus, Bernd, elegendő van már ebből az életből. Mindenki kinevet, senki nem ismeri fel az érdemeimet. Komolyan gondolom. Fegyvereim vannak. Holnap elmegyek a volt iskolámba, és jól alájuk piritok. Holnap hallotok majd rólam. Jegyezzétek meg a nevem és Winnenden nevét.”¹

*„Baráttal egy ágyban lakom,
Nem is lesz hervadó liliomom,
Nincs gépfegyverem, puskám, vagy nyílám,
Őlni szeretnék, mint mindannyian.”²*

„When you have to deal with a beast, you have to treat him as a beast.”³

Az első idézet „szerzője” a 17 éves Tim Kretschmer, aki egy internetes chat-oldalon posztolta ezeket a sorokat 2009 márciusában, közvetlenül azt megelőzően, hogy Baden-Württemberg tartomány Winnenden városának iskolájában 16 embert megölt. Az Egyesült Államok történetének legvéresebb iskolai átokfutását két évvel korábban, 2007 áprilisában, Virginiában követték el. Cso Szjung Huj, a Virginia Tech University 23 éves, angol szakos dél-koreai diákja az egyik kollégiumi épületben lelőtte volt barátnőjét és annak új barátját, majd két órával később az egyetemváros másik végén még további 30 diákot, azután végzett magával is. Egyes beszámolók szerint az osztálytermekben falhoz állította áldozatait, és közelről lötte agyon őket. A szemtanúk az mondták, a találatok után gonoszul kacagott, különben semmilyen érzelmet nem árult el az arca. Amikor a rendőrök végül betörték az épületbe, föbe lötte magát.⁴ Hátrahagyott búcsúlevelében ezt írta:

¹ Tim KRETSCHMER posztja.

² JÓZSEF A.: *Medáliák* (9)

³ „Ha vadállattal van dolgod, bánj úgy vele, ahogyan a vadállattal kell.” (Harry S. Truman, az Egyesült Államok elnöke, Samuel McCrea Cavertnek 1945. augusztus 11-én írt levelében a Japánra ledobott atombombák indoklásául. „...*The only language they seem to understand is the one we have been using to bombard them. When you have to deal with a beast you have to treat him as a beast. It is most regrettable but nevertheless true. ...*”) http://www.nuclearfiles.org/menu/library/correspondence/truman-harry/corr_truman_1945-08-11.htm

⁴ <http://nol.hu/archivum/archiv-443219-251160>. Letöltés dátuma: 2014. március 20.

„Elpusztítottátok a szívemet, megerőszakoltátok a lelkemet, lángba borítottátok a lelkiismeretemet. Azt hittétek, csupán egy szárnalmas fiú élete az, amit kioltotok. ... Ti nem tudjátok, milyen érzés, ha megaláznak, ti nem tudjátok, milyen az, ha arcon köpnek, ha elevenen kínoznak.”⁵

Erőszak, fiatalok ámokfutása hidegvérrel. Kíméletlen pusztítás és kegyetlenség egyfelől, szárnalmas, nyomorult (vagy inkább megnyomorított), sokszorosan megszegyenyített gyerekek dühe másfelől. Profilok, amelyek tökéletes összhangban vannak a szociálpszichológus Aronson elemzésével, a kirekesztett, megalázott, elutasított diákokról, az *out-group*ba száműzött, magukra maradt ámokfutókról.⁶ Képek, képzetek, amelyek jól illeszkednek a 21. század kedvelt félelmi toposzaihoz is – fokozódó agresszió, a társadalmi viszonyok eldurvulása, az élet egyre több metszetében fenyegetően megjelenő brutalitás. Atmoszféra, amely ismerős a média-valóság fogyasztói számára; vér, izzadság és könnyek, nyomasztó mennyiségben és megállíthatatlanul. Paradox módon minél inkább elutasítjuk az erőszakot, minél „civilizáltabbak” vagyunk, az agresszió annál inkább érdekel, foglalkoztat bennünket, annál jobban vevők vagyunk a vérengzés-árura.⁷ Ez izgalmas, magas hírértékű, „szexi”. Úgy érezzük, az agresszió egyre csak terjed: az erőszak – miként az oroszok a spájzban – már az iskolában (is) ott van. Már a gyermekeinket veszélyeztetni, sőt mi több, már ők maguk is veszélyt jelentenek.⁸ Az otthonok hallgatag falai közé rejtett családi erőszak „felfedezése” újabb narratívát teremtett, és a biztonság talán utolsó illúzióját is kikezdte.

Az erőszak pusztító, félelmetes. Egyéni szinten súlyos fizikai és hosszan tartó pszichés sérülést, szélsőséges esetben halált okoz, társadalmi szinten a közösség integrációját veszélyeztetni, ellehetetleníti a társas együttélést és a kooperációt. Nem meglepő ezért, hogy az erőszak a magatartás-tudományok egyik legnagyobb kihívása, az agresszív viselkedés az egyik legtöbbet kutatott témakör.⁹ A kezdetektől központi helyet foglal el a kriminológián és a kriminálpszichológián belül is, irodalma könyvtárnyi.

⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/Seung-Hui_Cho

⁶ ARONSON, Elliot: *Columbine után. Az iskolai erőszak szociálpszichológiája*. Budapest, Ab Ovo, 2009.

⁷ TREMBLAY, Richard E.: The development of aggressive behavior during childhood: What have we learned in the past century? *International Journal of Behavioral Development*. 2000, 24 (2), 129.

⁸ A (mai) fiatalok „romlása”, deviáns viselkedése, persze, egy igazi „felnőtt örökzöld”. Az új generációk magatartása és erkölcsisége miatti aggodalom és moralizálás a társadalmak régi és többé-kevésbé konstans jellemzője. Ahogyan Pearson a jelentős félelmeink történetéről írott nagy ívű áttekintésében megjegyzi, „minden korban meg voltak győződve annak igazsága felől, hogy a dolgok folyamatosan romlanak, és hasonló módon bizonyosak voltak abban, hogy a múlt békésebb volt.” (PEARSON, Geoffrey: *Hooligan: A History of Respectable Fears*. London: Macmillan, 1983.)

⁹ „az agresszív viselkedés az emberi magatartás egyik legtöbbet kutatott problémaköre. Vizsgálatában szinte minden tudomány részt vesz, amely az emberrel foglalkozik. ... Az agresszió ugyanis az ember egyik legalapvetőbb problémája. ... Az emberiség történelme elmondható úgy is, mint az emberi agresszív megnyilvánulások története.” BUDA Béla: Az agresszió megértésének pszichológiai korlátai. In: CSÁNYI V. (szerk.): *Agresszió az élővilágban*. Natura, 1986, 183.)

De hogyan is állunk valójában az erőszakkal a 21. század elején?

A látszólag egyszerű kérdés kusza és zavaros területre vezet. Bár az erőszak és az agresszió központi szerepet tölt be a bűnről való elméleti gondolkodásban, még sincs általános elmélete, pontosabban szinte annyi „miniteóriája” van, ahányan ezt a területet kutatták. Mi több, a kutatók komoly fogalmi/fogalomelhatárolási problémákkal szembesülnek, vagyis abban sincsen konszenzus, hogy pontosan mi az erőszak, vagy mit tekintünk agresszív viselkedésnek.¹⁰ Mondhatjuk persze, hogy annak – köznapi – eldöntése, hogy valami erőszakos vagy sem, csöppet sem rejtélyes vagy bonyolult; valamennyien tudjuk, mi az és mi nem. Tolan joggal utal e vonatkozásban Stewart bíró sokat idézett, az obszcenitás, illetve a pornográfia megállapítása kapcsán tett kijelentésére: „*I know it, when I see it*”, vagyis ha látom, felismerem, tudom, mi az.¹¹ Bár az elméleti megközelítés nyilván ennél precízebb meghatározást igényelne, jelen írás keretei közt mégis el kell fogadni ezt a módszertani pongyolaságot.

Ha a kérdésre visszatérve, a választ a média-valóságban vagy a média-valóság szorgos fogyasztói által adott véleményekben keressük, bizonyára a már említett narratíva, a mindennaposá vált, fokozódó és soha nem látott mértékű agresszió elbeszélése körvonalazódik. A legtöbb társadalomtudományi elemzés múlt-konstrukciója viszont ennek az ellenkezőjét állítja. Nevezetesen azt, hogy a modern kort jelentősen kevésbé uralja az erőszak, mint a megelőző történelmi periódusokat. Az elemzők szerint a modernitást az erőszak valamennyi formájának folyamatos csökkenése, lassú visszaszorulása, az erősebb kontroll és szankcionálás jellemzi.¹² Ezzel együtt jár az erőszak elfogadhatósági kritériumainak szigorodása,

¹⁰ Az irodalomban terjedelmes definíciós hezitálás, eltérő fogalomhasználat, illetve fogalmi differenciálási kísérletek találhatók (erőszak, agresszió, ellenségesség stb.). A legtöbb meghatározásban az erőszakot elsősorban a *káros következmény* – a sérelem okozása –, illetve a cselekvő motivációja, az (ártó) *szándék* emeli ki az egyéb magatartások sorából. Vagyis általában olyan magatartásnak tekintik, amelynek célja, hogy egy másik élőlénynek ártson, sérelmet vagy sérülést okozzon, hogy kárt vagy szenvedést idézzon elő. Ez egyszerűnek és kézenfekvőnek tűnik, ám például az *ártó szándék* mint definíciós kritérium – amint arra Tremblay rámutat – nem csupán a módszertani következmény miatt okoz nehézséget, nevezetesen, hogy a humán agresszió kutatásának a szándék tekintetében egy megfigyelő társadalmi megítélésére kell támaszkodni. A szándék-kritérium különösen a kora gyermekkori agressziófejlődés tanulmányozását illetően (és hasonlóan az állati agresszió vizsgálatánál) válik problematikusá. Arról nem beszélve, hogy a harag és félelem vezérelte reakciók egyértelműen nem állnak az akarat kontrollja alatt. A legtöbb – vagy talán valamennyi – agresszív viselkedés pedig impulzív, vagyis nem szándékolt magatartás. (TREMBLAY, Richard E.: *The development of aggressive behavior during childhood: What have we learned in the past century?* *International Journal of Behavioral Development*, 2000, 24 (2), 131.)

¹¹ *Jacobellis v. Ohio*, 378. U.S. 184, 197 (1964). Idézi: TOLAN, Patricik H.: *Understanding Violence* In: FLANNERY, Daniel J. – VAZSONYI, Alexander T. – WALDMAN, Irwin D. (eds.): *The Cambridge Handbook of Violent Behavior and Aggression*. Cambridge University Press, 2007, 5.

¹² PINKER, S. (2011): *The Better Angels of Our Nature: The Decline of Violence and Its Causes*. New York: Allen and Lane; GOLDSTEIN, J. (2011): *Winning the War on War: The Decline of Armed Conflict Worldwide*. New York: Dutton; MUELLER, J. (2010): *Atomic Obsession: Nuclear Alarmism*

és az erőszakkal szembeni társadalmi érzékenység növekedése is. A premodern társadalmi viszonyokat ezzel szemben az erőszak alkalmazásának korlátlanúsága, a barbár és kegyetlen agresszió megnyilvánulásai dominálták: tüzes szék és vaskorona, kerékbetörés, felnégyelés, lovakkal szétszaggatás, keresztre feszítés, karóba húzás, máglyán elégetés, nyilvános kivégzés, élve megfőzés, megtorlások és autodafék, nem beszélve az akár triviális kérdéseken kirobbanó, szakadatlan háborúk csatamezein lemészárolt százezrekről.¹³ A brutalitással összhangban álltak a premodern korok vallási értékrendszerei és uralkodó normái, amelyek igazolták az erőszak alkalmazását, már ha az adott társadalmi viszonyok között egyáltalán szükség volt ilyen igazolásra.

Malešević szerint a múltnak ez a felfogása és megjelenítése vagy pontatlan, vagy a kontextusából kiemelve értékeli az erőszak premodern világban betöltött szerepét.¹⁴ Úgy véli, a különböző történeti korokban jelenlévő erőszak jellemzőinek megértéséhez különbséget kell tennünk az elemzés három szintje között: külön kell elemezni az erőszak *mikro*- (interperszonális és csoporton belüli), *mezzo*- (csoportok közötti és államigazgatáson belüli), valamint *makro*- (államigazgatások közötti) szinteken megjelenő formáit. Azt állítja, hogy mikroszinten az erőszak – jellemzőit, a társas akciókban elfoglalt arányát és mintázatait tekintve – lényegileg nem változott, konstans. A népszerű akciófilmek és krimik által közvetített képzetekkel ellentétben ugyanis egy másik ember szándékos megsebesítése vagy megölése extrém nehézséget jelent, és gyakorta az egyén teljes morális világának a megsemmisítését előfeltételezi.¹⁵ Az európai országok zömében a 16. és a 20. század között egyértelműen csökkent ugyan a mikroerőszak gyakorisága, de ez a hosszú távú trend nem befolyásolta az erőszakos bűnözés mintázatait; a nem, kor és egyéb társadalmi tényezők szerinti megoszlások lényegében azonosak, „*a személyek közötti, szemtől szembeni gyilkosság mindig ritka jelenség volt, és az is maradt.*”¹⁶ Az ember hajlandósága az erőszakra nem változott az elmúlt néhány ezer év során. Ami változott, az a társadalmi intézmények képessége az erőszak monitorozására, ellenőrzésére és megelőzésére. A viszonylag stabil csökkenési trend tehát nem jelenti azt, hogy a premodern korokban a mikroerőszak féktelen és mindent betöltő volt.

from Hiroshima to Al-Qaeda. New York: Oxford University Press; SPIERENBURG, P. (2008): *A History of Murder.* Cambridge: Polity. Hivatkozik rá: MALEŠEVIĆ, Siniša: Forms of brutality: Towards a historical sociology of violence. *European Journal of Social Theory*, 2013: 16(3.) 273.

¹³ Erről és az itt következőkről ld.: MALEŠEVIĆ, Siniša: i. m.

¹⁴ MALEŠEVIĆ: i. m. 274.

¹⁵ Arra Malešević is utal egy lábjegyzet erejéig, hogy mindez nem jelenti azt, hogy az emberek immunisak lennének az erőszak irányába ható társadalmi nyomással vagy csoportnyomással szemben, amit Stanley Milgram (1961) és Philip Zimbardo (1971) klasszikus konformitáskísérletei is demonstráltak, előbbi az autoritásnak való engedelmesség, utóbbi a szituációból és szerepelvárásokból adódó alkalmazkodás vonatkozásában.

¹⁶ MALEŠEVIĆ: i. m. 276.

A nem provokált emberölést, a személyek és a saját csoport tagjai elleni random erőszak egyéb formáit szinte valamennyi társadalom elítéli, mindegyik vallás szigorúan megbélyegzi, és sehol a világon nem nyert általánosan elfogadott igazolást.¹⁷

Az interperszonális és csoporton belüli (vagyis a kriminológiai érdeklődést leginkább érintő) erőszak esetében tehát a csökkenő gyakorisági trend ellenére sincsen drámai változás, mert „mikroszinten a legtöbb emberi lény elkerüli a közvetlen erőszakos konfrontációt, és az ütéssel (*fight*) szemben a futást (*flight*) preferálja”.¹⁸ Ez elsősorban a „vad-civilizált” dichotómiában gondolkodó, és a „vadság korát” jóval erőszakosabbnak tételező elméleti paradigmát cáfolja (nem igaz, hogy a „civilizálatlan” korokban tombolt a fékevesztett erőszak), de a személyközi erőszak növekedését vizionáló médiaképpel is szembemegy (nem igaz, hogy a mai korban fokozódik a mikroagresszió). Lényegi és valóban drámai különbséget Malešević a szervezeti erőszak makroszintű alkalmazása és az ezt megalapozó struktúrák tekintetében lát.

A felvilágosodást megelőző korok erősen hierarchikus társadalmaiban az erőszak elsődleges eszköze volt a csoporthatárok erősítésének, a csoportok és társadalmi rangsorok elhatárolásának. Az arisztokraták elsősorban nem egymást, hanem az „alantasabb” társadalmi csoportok tagjait kínozták és ölték. Az erőszak a csoportközi státus-kommunikáció eszköze volt: a kegyetlenség világos üzenetet tartalmazott, és célja az adott csoport többi tagjának elrettentése volt a fennálló rend gyengítésétől, nem pedig az adott csoport megsemmisítése.¹⁹

¹⁷ Ez persze nem jelenti azt, hogy a mikroerőszak valamennyi formája valamennyi korban elutasított volt. A premodern társadalmakban elfogadott volt például a magas státuszúakat ért sérelmet vagy támadást megtorló bosszú, amiként a középkori európai etika akceptálta – sőt elvárta – a becsületet ért sérelemre adott erőszakos választ (pl. a párbaj intézménye). Ez azért is izgalmas, mert az evolúciós pszichológia magyarázata szerint a férfiak közötti erőszak magas szintjét a szexuális kiválasztódás egyik evolúciós jellemzője, a fokozott nemi belüli versengés eredményezte (DALY, Martin – WILSON, Margo (1988): *Homicide*. New York: Aldine De Gruyter, 1988). A férfiak közötti emberöléseket pedig – Daly és Wilson szerint – jellemzően a becsület, a státusz és a reputáció megvédésére irányuló (nagyreszt tudattalan) törekvés motiválja. Mivel a nők a magas státuszú és jó reputációjú férfiakat részesítik előnyben (hiszen tőlük remélhetik az utódok megfelelő támogatását és védelmét), a státusz és a reputáció közvetlenül korrelál a férfiak szaporodási sikerességével. A férfiak közötti emberölést a státusz és jó hírnév megvédésére irányuló, evolúciósan kialakult törekvéssel magyarázzák, aminek oka egyszerűen a szaporodási lehetőség, a nőkhöz való reprodukív hozzáférés biztosítása. (DALY–WILSON, 1988, 127–136. Részletesebben erről ld.: VIRÁG György: Miért erőszakolják meg a férfiak a nőket? Gondolatok és elméletek a szexuális erőszakról In: VÖKÖ Gy. (szerk): *Kriminológiai Tanulmányok* 50. Budapest: OKRI, 2013, 225–244). A premodern európai etika tehát ezt a motivációt legitímálta, ám a csoportokat és társadalmakat destabilizáló, a társas életet hosszútávon ellehetetlenítő random és féktelen mikroerőszak egyéb megnyilvánulásait tilalmazta.

¹⁸ MALEŠEVIĆ: i. m. 286. A „*fight-flight*” („harcolj vagy menekülj”, „üss vagy fuss”) válasz, a Walter Cannon által megalkotott terminológia, a veszélyre/támadásra/fenyegetésre adott alapvető fiziológiai reakciók, illetve az ezek által indukált alapvető viselkedés típusok elnevezésére.

¹⁹ Lásd: MALEŠEVIĆ: i. m. 280–281.

A modern kor államaiban viszont az adminisztratív hatalom korábban nem ismert koncentrációja valósult meg. Ezek az államok már olyan szervezeti hatalommal és legitim erőszakmonopóliummal rendelkeznek, amely lehetővé teszi az egész társadalmi rend ellenőrzését, csakúgy, mint egyes társadalmi csoportok tömeges kiirtását.²⁰ A modern korban az erőszak zöme nem belül, hanem a nemzetállamok közötti határokon jelenik meg, és a háborús áldozatok és költségek döbbenetes méretűvé válnak. Becslések szerint a háborús erőszaknak a 20. században több mint 120 millió áldozata volt, ami mintegy kétharmada az elmúlt ötezer év összes háborús áldozatának. „...az elmúlt száz év során mi, modernnek huszonkétszer több embert öltünk meg, mint elődeink a megelőző 4900 év során. ... a modern kor a tömeges mézszárlás igazi kora.”²¹

A szervezeti hatalomhoz ideológiai támaszték is társul. Mivel a modernitásban minden ember egyenlő erkölcsi értékű, ezért az erőszak alkalmazásához a célcsoportot dehumanizálni kell; ki kell rekeszteni őket az emberi közösség teljes jogú tagjainak sorából. Így ők „csupán »paraziták«, »piócák«, »patkányok«, »szörnyetegek«, és mint ilyenek nem érdemelnek az emberekkel egyenlő bánásmódot: el kell pusztítani őket.”²² Hogyan is lenne másként összeegyeztethető az emberi jogok és az emberi méltóság tiszteletén alapuló liberális demokrácia eszméje a civilek százezreit elpusztító atombombák alkalmazásával? Ezt az ideológiai igazolást tükrözték Truman elnök japánokra vonatkozó szavai – „Ha vadállattal van dolgod, bánj úgy vele, ahogyan a vadállattal kell.” A modernitásban a brutalitás szervezett és externalizált; a honfitárs megölése morálisan és jogi értelemben is súlyosan szankcionált, a külső (vagy külsővé tett) ellenséges harcossal szemben alkalmazott erőszak viszont legitim és hősi.

„...a modernitás nyit ajtót az erőszak rendkívüli burjánzása előtt. ... a modernításban a csoportközi és az államközi erőszak drámaian eszkalálódott és az államközi erőszak elképzelhetetlen arányokat öltött. Korunk a leginkább harcias kor az egész eddigi történelem során.”²³

Mindez tehát ismételten szembemegy a szelidülő modern világ képével, de közvetlenül a hétköznapi agresszió-növekedés képzeteivel sem kompatibilis, hiszen a növekvő erőszak elsősorban a nemzetek közötti térben lokalizálódik, továbbá a modern társadalmi szerveződés fokozódó hatalmát és az ezt borító ideológiai cukormáz erősödését, vagyis egy alapvetően államközpontú erőszak eszkalálódást modellezi.²⁴

Az erőszakkal kapcsolatban azonban nem csupán társadalmi szinten, a mennyiség és a történeti változás tekintetében vagyunk bajban, hanem individuális szinten, az agresszió kialaku-

²⁰ „A modern kor az, ahol a csoportközi erőszak soha nem látott mérteteket öltött”, amire a jakobinus guillotine-tól a náci koncentrációs táborokon és a szovjet Gulagon át a vörös khmerekig és más, huszadik századi genocídiumokig számos tragikus példa sorolható. (MALEŠEVIĆ: i. m. 281.)

²¹ MALEŠEVIĆ: i. m. 283.

²² MALEŠEVIĆ: i. m. 284.

²³ MALEŠEVIĆ: i. m. 286.

²⁴ Lásd: MALEŠEVIĆ: i. m. 286.

lása, lehetséges fejlődési pályái vonatkozásában is. Miért vagyunk agresszívek, honnan ered az erőszak, mikor, milyen hatások következtében alakul, változik, hogyan befolyásolható – kérdések, amelyekre igen eltérő elméleti válaszok, konstrukciók születtek. A *nature versus nurture* nem csupán mélyen gyökerező filozófiai probléma, az állásfoglalás fontos gyakorlati következményekkel jár. Az egyik esetben az agresszív késztetések gátlását kell elősegíteni, a másokban az intervencióknak az agresszió megtanulását, elsajátítását kell megakadályozniuk. A fejlődési szemlélet képviselői felvetik, hogy a bűnözés kutatásból szinte teljesen hiányzik a kora gyerekkori agresszió vizsgálata. Az agressziókutatások vagy felnőttekre, vagy serdülő és kisiskoláskorú gyerekekre irányulnak, azzal az implicit feltételezéssel, hogy az agresszív viselkedést csak ebben a fejlődési fázisban sajátítják el.²⁵ Tremblay hangsúlyozza, hogy az agresszív magatartás eredetének megértése és a fizikai agressziós karrier megelőzése egyaránt az élet első néhány évére való fókuszálást, a kora gyerekkori agresszió vizsgálatát és a pontos definíciót, az agresszió egyes formáinak elkülönítését igényli. A kisgyerekekre figyelmet fordító újabb vizsgálatok a fizikai agresszió jelentős arányát jelzik, amit a gyerek fizikai gyengesége és az „ártó szándék” hiánya miatt nem vesz komolyan a környezet. Az általuk Quebecben végzett vizsgálatban például az anyák a gyerekek 80%-ánál jeleztek fizikai agressziót 17 hónapos korban.²⁶

Egy írást – akkor is, ha csak 20 ezer karakter – illendő (lenne) valamiféle konklúzióval zárni. Ehhez, ha nem is kétségek nélküli, de valamilyen szintű bizonyosság szükséges. Az agressziót illetően ennek többnyire híján vagyunk. Sok korai antropológus azt feltételezte, hogy az ősi társadalmak mentesek voltak a mai világ erőszak-problémáitól, és előszeretettel tekintettek nemes vademberként öseinkre. A fosszilis csontmaradványokon talált traumatikus sérülések és az etnográfiai kutatások fényében mindez ideológiailag motivált mítosznek bizonyult. Ma nagyon valószínűnek tűnik, hogy a személyközi erőszak egyidős az emberiséggel, jelen volt a prehistorikus humanoid közösségek életében is. Minden jel arra mutat, hogy az emberek (elsősorban a férfiak) több tízezer év óta harcolnak egymással és ölik egymást.²⁷ Az erőszakot mégis kerüljük, féljük ma is, mert pusztító, fizikai és lelki értelemben egyaránt. A társas kapcsolatok kohézióját, a társadalom integritását szem előtt tartó *társadalomtudományok* számára negatív értékű, veszélyeztető, romboló az agresszív magatartás. Az *evolúciós viselkedéstudományokban* viszont nincs normatív értéke, mert értéktartalmat csak funkcionális értelemben, az alkalmazkodás szempontjából tulajdonítanak az egyes viselkedéseknek. Az erőszak ebben a megközelítésben az evolúció során szelektálódott és sikeresnek bizonyult konfliktusmegoldási modell, amely azért maradt fenn, mert adaptív előnnyel járt: megfelelő alkalmazkodást jelentett a kihívásokkal szemben, hatékony válasz volt a túlélés és a szaporodás szempontjából. Ha igaz az evolúció elmélete, akkor mi valamennyien kellően agresszív ősök leszármazottai vagyunk, és „ölni akarunk mindannyian”. Az elmúlt

²⁵ TREMBLAY: i. m. 129.

²⁶ TREMBLAY: i. m. 134.

²⁷ DALY–WILSON: i. m. 143–145.

száz év során a technikai fejlődés elképesztően felgyorsult, az ember ölési potenciálja rendkívül megnövekedett; a 20. század Malešević által említett hullahegyei részben ezzel is magyarázhatók. Korábban nem ismert mértékű lett a hatalom szervezeti koncentrációja is, ami működtethető az erőszak-kontroll irányában, de terepet biztosíthat az erőszak totális gyakorlásának is.

Az elképzelések sokfélesége zavarba ejtő, de nem feltétlenül baj. Az Arkhilokhosztól eredeztetett sün–róka metaforát a 20. században Isaiah Berlin Tolsztojról írt esszéjében keltette újra életre, két csoportra osztva az írókat, gondolkodókat.²⁸ A sündisznók a világot egyetlen vezérlő elv lencséjén keresztül, egyetlen koncepció keretei közt értelmezik. A rókák a világot összetettebben látják, nem sűrítik be egyetlen ideába; több, és nem feltétlenül ellentmondásmentes megközelítést alkalmaznak, eltérő alternatívákkal próbálkoznak. Az agressziókutató Leonard Berkowitz szerint, ha növekszik az ismeretünk arról, mi készíti az embereket mások bántására, mi könnyíti meg, vagy éppen mi nehezíti azt, hogy embertársunknak szándékosan sérelmet, fájdalmat okozunk, vagy hogy milyen következményekre vezet az agresszió, akkor nagy lépést teszünk az egymással való embertelen bánásmód csökkentése felé.²⁹ Ez talán sosem volt annyira fontos, mint most, a 21. század elején.

²⁸ BERLIN, Isaiah: *The Hedgehog and the Fox* (1953)

²⁹ „I have written this book in the belief that an increased knowledge of human psychology can contribute to the reduction of human aggression. If we knew more about what spurs people to assault others, what influences make it easier (or more difficult) to deliberately hurt one's fellows, and what are the consequences of aggression for the attacker as well as for the victim, we could do a great deal to lessen our inhumane treatment of each other.” (BERKOWITZ, Leonard: *Aggression. Its Causes, Consequences and Control*. Philadelphia: Temple University Press, 1993. 3.)

◀ Az utógondozás jelentősége

A büntetések, az intézkedések, az egyes kényszerintézkedések, és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény (továbbiakban: *új Bv. törvény*) nagyon fontos jelentőséget tulajdonít az utógondozás intézményének. Mindig időszerű és megalapozott tudományos törekvést tükröz, hogy a büntetőeljárás megindulásától az utógondozás megszűnéséig tartó folyamatot mint egységes egészet vizsgáljuk, mint olyat, amely a társadalommal összeütközésbe került személyt hivatott a társadalomba újra visszavezetni, ott elismertetni éppen a társadalom, a többi ember védelme érdekében. A jogállamiság követelményeinek teljesítésével az új viszonyokhoz kellett és továbbra is kell alakítani a büntető felelősségrevonás egészét, benne a büntetés-végrehajtást, valamint az azt követő utógondozást is. Mít ér a nyomozás vagy a tárgyalás által esetleg kiváltott „morénói pszichodráma”, ha az elítélt nem részesül további pozitív ráhatásban a büntetés végrehajtása alatt, ha nem kap segítséget szabadulása után a társadalomba beilleszkedéshez?

A nyomozás megindulásától a tárgyaláson és a végrehajtáson, valamint az utógondozáson át a hátrányos jogkövetkezmények alóli mentesülést követő várakozási idő utáni bünyügyi nyilvántartásból törlésig tartó szakaszok mindegyikének koncepciója és szerkezete középontjában – mint tettesnek és sértettnek egyaránt – az ember védelmének és tiszteletének kell állnia, melyből levezethető szabadságának korlátja is, amelyet csak annyiban gyakorolhat, és amelynek tiszteletben tartását csak annyiban igényelheti másoktól, amennyiben embertársainak ugyanolyan és éppúgy tiszteletben tartandó szabadságába és jogaiba nem ütközik. A bűnözésre adott válasznak mindenkor tiszteletben kell tartania a büntetőjog és a büntetés-végrehajtási jog társadalmi funkcióját; igazodnia kell ezek hagyományos értékeihez és a jogállamiság megkívánta feltételekhez, azaz az elkövetett bűncselekmény súlyához igazodó büntetés keretei között csak az individualizációval lehet a speciális prevenció szempontjait érvényesíteni. Ugyanakkor figyelembe kell venni a sértettek szükségleteit, valamint a lakossági elvárásokat is. A bűnelkövető emberben viszont nemcsak az individuumot, hanem az embertársat is látnunk kell.

A szabadságvesztés büntetés elsődleges célja a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény és az új Bv. törvény szerint is az ítéletben meghatározott joghátrány érvényesítése, és a személyiség olyan kedvező irányba fejlesztése, amely elősegíti, hogy az elítélt szabadulása után a társadalomba sikeresen visszailleszkedjen, és a társadalom jogkövető tagjává váljon.¹ A cél tehát a bűncselekmény folytán megbomlott jogi egyensúly helyreállítása, amely

¹ Új Bv. törvény 83. § (1) bekezdése

a büntető felelősségre vonás hatálya alatt álló személy részére cselekményéért hátránnyal járó következményt jelent, de egyben a társadalomba visszavezetésével, reszocializálásával, integrálásával a megbomlott egyensúly helyreállításának követelménye is érvényesül.

A büntetés-végrehajtás és az utógondozás feladatai szorosan kapcsolódnak egymáshoz, már a végrehajtás ideje alatt is messzemenően figyelemmel kell lenni az utógondozásra, meg kell tenni az előkészítő intézkedéseket az utógondozás eredményessége érdekében. „A legtökéletesebb büntetőeljárás vagy a legjobban szervezett és működő végrehajtás sem érhet el komoly eredményeket, ha nincs utógondozás.”² A gyakorlati tapasztalatok szerint is a legintenzívebb és legeredményesebb büntetés-végrehajtás is illuzórikussá válhat az utógondozás hiánya vagy helytelensége miatt. A büntetés-végrehajtás célja – annak elősegítése, hogy az elítélt szabadulása után a társadalomba beilleszkedjék, és tartózkodjék újabb bűncselekmények elkövetésétől – csak részben valósítható meg a végrehajtás ideje alatt, a továbbiakban az utógondozásra vár már a feladat, hogy a büntetés-végrehajtás során kialakított pozitív készséget realizálását, a reszocializációt, vagy amint a nyugati kriminológiai irodalomban fogalmazzák az utóbbi években, az integrációt biztosítsa.

Ha a történelmi előzményeket vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az utógondozás igénye történetileg messze megelőzte jogintézményként való megalkotását. Az elítéltek gondozására a 325-be tartott niceai zsinat egy külön szervezetet létesített *Hocutratores Pauperum* néven.³ Hasonlóképpen már az ókorban a karthágói püspök diakónusok kötelességévé tette, hogy viseljék gondját az elítélteknek.⁴ A XVIII. század végétől megindult börtönreformálási mozgalom eredményeképpen ismét egyik fontos kérdéssé lép elő. John Howard nem csupán az elítéltek helyzete és a börtönállapotok gyökeres javításáért szállt síkra, hanem törvényjavaslatot is nyújtott be az „elbocsátott elítéltek gondozásáról”. Az ugyanevezett patronázs-ügy további felkarolói (elsősorban Mary Carpenter és a „börtönök angyala”, Elizabeth Fry) további jótékony egyesületeket és intézeteket hoztak létre. Az utógondozás terén jó példát mutatott az 1826-ban alapított Rajna-Westfáliai Börtönügyi Társaság, amelyet a szabaduló elítéltek segítésére hozott létre Liedner. Mintaszerűen szervezte az utógondozás ügyét Belgium, ahol már 1850-ben, 1870-ben, majd 1891-ben külön törvényt alkottak a gyermekvédő és rabsegélyező egyesületek állami támogatásáról. A teljes kibontakozás és megerősödés az angol progresszív börtönrendszer végleges kialakulásával vált lehetővé. Az utógondozás először Angliában lett nem csupán társadalmi, hanem állami feladat, és Észak-Amerika teremtette meg a börtönügyi és utógondozási patronázmunka nemzetközi fejlesztésének és elősegítésének modern eszközéül a Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus intézményét.

² LUKÁCS Tibor: *Feljegyzés az élők házáról*. Budapest, 1979. 286.

³ VÁMBÉRY Rusztem: *Büntetőjog II*. Budapest, 1918. 127–128.; FINKEY Ferenc: *Büntetéstan problémák*. Budapest, 1933. 277.

⁴ FINKEY Ferenc: *Alkossunk törvényt az igazságügyi patronázs egyesületekről és a letartóztató intézetekből kibocsátottak utógondozásáról*. Budapest, 1943. 8.

Az utógondozással kapcsolatban *Eötvös József* már 1838-ban kifejtette, hogy „csak, ha a büntető társaság mellett egy másik áll, mely a süllyedt szerencsétlent magához felemelni igyekszik, csak ha a rendes tömlőci kormányt egyes polgárok segítik, részint a lelki pástort felváltva, vigasztalással közelítve a rabokhoz, részint oktatva őket, vagy kiszabadulásuk után jövő jólétekről gondoskodna, csak akkor remélheti mindezen intézkedések sikerét.”⁵ Deák Ferencnek és társainak európai színvonalú 1843-as javaslata össze tudta volna foglalni és a megvalósulás felé vinni az utógondozást, és a patronázst is, mint ahogy erre Finkey Ferenc több írásban rá is mutatott. Az utógondozási javaslatok az 1867-es kiegyezés és konszolidáció idején éledtek újjá, és ekkor lépett előtérbe valójában az úgynevezett *rabsegélyezés* eszméje.⁶

Buda-Pesten 1773-ban alakult meg az első magyar rabsegélyező egyesület, azzal a céllal, hogy a vagyontalan vizsgálati foglyoknak és elítélteknek megkönnyítse a polgári életbe visszatérését.

1900-ban 21, 1909-ben pedig már 33 rabsegélyező egyesület tevékenykedett az országban. A Patronázs Egyesületek Országos Szövetségét 1909-ben alapították. A XIX. század vége felé a fegyencóvás, majd a rabsegélyezés fogalmak voltak használatosak. Ezt a XX. század elején a patronázsmunka fogalom használata váltotta fel. A korabeli magyar szakirodalom még nem használta az utógondozás fogalmát, csak az 1940-es évektől vált gyakorivá. A hazai patronázstevékenység törvénybe iktatásáról, állami feladatként történt megfogalmazásáról az *1878. évi V. tcz. 27. §-a* rendelkezik először az úgynevezett rabsegélyezés ügyének törvénybe iktatásával. *Schäfer István* 1949. évi írása szerint „a visszaesők [...] magas arányszámának leszorítása érdekében [...] elsősorban az utógondozás kiépítése látszik a legsürgősebb feladatnak.” Az utógondozás szükségességét hangsúlyozva mutatott rá: „végzetes következményekkel járó szánalmas tévedés” az utógondozást akár felesleges jótékonykodásként felfogni, akár azt hinni, hogy a bíraskodással és a büntetés-végrehajtással – az utógondozás nélkül – az állam „büntetőjog szempontú köteleességei” kimerültek.⁷

A korabeli Büntetés-végrehajtási Szabályzat kiadásáról szóló *1105/1954. (XII.7) MT számú határozat* 19. pontjában előírta, hogy „a letartóztatottak munkába helyezéséről szabadulásuk után – lehetőleg – gondoskodni kell”. Az 1955-ben kiadott *Büntetés-végrehajtási Szabályzat* 189. § (3) bekezdése tartalmazott előírást arról, hogy a szabadulótól a szabadulást megelőző napon érdeklődni kell a szabadulása utáni terveiről, hasznos tanácsokkal kell ellátni és figyelmeztetni a visszaesés következményeire. Az első, kifejezetten utógondozásról szóló jogszabály az *55/1960. (XII.22.) Korm. számú rendelet* volt, amely a börtönből szabadult személyek munkába állításáról rendelkezett. Konkrét feladatokat fogalmazott meg a bv. intézetek számára is az elítéltek szabadulásának előkészítésével kapcsolatban. Hiányzott azonban a megfelelő együttműködés a korabeli tanácsi és a rendőri szervek között. Ennél fogva „sokszor épp azok az elítéltek nem kérték a segítséget, akiknek erre a legnagyobb

⁵ EÖTVÖS József: *Vélemény a fogházjavítás ügyében*. Pest, 1938. 48–49.

⁶ V. Ö. PÁL László: *Nevelés a büntetés-végrehajtásban*. Budapest, 1976. 155.

⁷ SCHÄFER István: *Utógondozás a visszaesés ellen. Jogtudományi Közlöny*, 1949/19, 419.

szükségük lett volna.”⁸ *A szabadságvesztésből szabadult személyek munkába állításáról szóló 12/1965. (VII.11.) Korm. számú rendelet* ismertette az utógondozás szervezetét és feladatait. Előírta a szabaduló elítéltek letelepedésének támogatását, továbbá, hogy a szabadult személy 8 napon belül köteles jelentkezni a tanácsnál. Hiányzott az utógondozás egységes irányítása is, tehát nem volt olyan szervezet, amely összehangolta volna az utógondozásban közreműködők munkáját. Az 1965. évi Kormányrendelet végrehajtása tárgyában kiadott *9/1966. EüM számú utasítás* módot nyújtott önkéntes vállalkozó pártfogó felügyelő kirendelésére, azonban a feladataik és jogkörük nem voltak pontosan meghatározva, így funkcióiknak nemigen tudtak eleget tenni.⁹ Az *1966. évi 21. tvr.* 34. § (1) bekezdésében előírta, hogy az elítéltet a társadalomba való beilleszkedése, a szabadulása utáni munkába állása érdekében kellő időben fel kell készíteni a szabadulásra. A *110/1967. IM számú utasítás* részleteiben szabályozta, hogy az utógondozás előkészítésénél melyek a büntetés-végrehajtási szervek feladatai. A korábbi, tehát az 1960. és 1965. évi Kormányrendeletek alapvető jellemzőjeként ítélte *Tavassy Tibor*, hogy nem tűzték ki célul az egységes komplett, komplex és mindenre kiterjedő utógondozási és pártfogási tevékenység létrehozását, hanem csak segítséget kívántak nyújtani a szabadultak társadalmi beilleszkedéséhez, elsősorban munkába állításukhoz.¹⁰

Az élet sürgetően vetette fel a szabadultak hatékonyabb támogatását, hiszen nem kevés közülük valóban fel akarja számolni a múltat, meg akarja találni helyét a társadalomban. *A szabadságvesztésből szabadult személyek utógondozásáról szóló 1975. évi 20. tvr.* egységes irányítás alatt működő utógondozási-pártfogási rendszert hozott létre. Következett az *1979. évi 11. tvr.*, amely már a bv. intézet számára és a munkáltatók számára is kötelezettséget írt elő.

Komoly fejlődést a *2003. évi XIV. törvény* hozott – Gönczöl Katalin akkori helyettes államtitkár munkásságának köszönhetően –, amely *a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló, többször módosított 1979. évi 11. számú törvényerejű rendeletet (továbbiakban: Bv. tvr.)* kiegészítve kötelezettségeket írt elő a bv. intézet és a pártfogó felügyelő részére is.

A *Bv. tvr.* 114–115. §-a, a *16/1989. (XII. 22.) IM rendelettel módosított 7/1979. (VI. 29.) IM rendelet* 13. és 15. §-a meghatározta a szabadságvesztésből szabaduló elítéltnak azt a jogát, hogy segítséget és támogatást kérhet, különösen a munkába állásához, a letelepedéséhez és szállás biztosításához, a megkezdett tanulmányok folytatásához. A letelepedésével és a munkába állásával kapcsolatos ügyeinek rendezése érdekében – az intézet rendjének sérelme nélkül – családtagjaival, volt vagy leendő munkáltatójával, a leendő pártfogóval levelezhet, és szükség esetén személyesen is érintkezhet. A szabadult elítélt alkalmazását nem tagadhatták meg a *Bv. tvr.* rendelkezése szerint amiatt, hogy szabadságvesztésre volt ítélve, kivéve, ha a büntetlen előélet

⁸ GLÁSER István: *A szabadságvesztés büntetés végrehajtása*. Budapest, 1975. 291.

⁹ V. ö.: VERMES Miklós: Az utógondozás szerepe a bűnisméltés megelőzésében. In: *Az összehasonlító Kriminológia Nemzetközi Központjának IV. Regionális Szeminárium*. Budapest, 1980. 217.

¹⁰ V. ö. TAVASSY Tibor: A szabadságvesztésből szabaduló visszaeső bűnözők társadalmi beilleszkedése. *Belügyi Szemle*, 1973/10, 33.

a munkakör betöltésének előfeltétele volt. Ekkor fogalmaztuk meg a pártfogó felügyelet és az utógondozás közötti különbséget először. Az utógondozás és a pártfogó felügyelet kapcsolatára jellemző, hogy az utógondozás tartalmát képezi a pártfogó felügyeletnek is, azonban az utógondozásnak a pártfogó felügyelettől függetlenül is kell érvényesülnie. Mindkét intézménynek van azonos tartalmi része, de amíg a pártfogó felügyelet – mint büntetőjogi szankció – kötelezettséget jelent az elítélt számára, ellenőrzési jogosultságot a hatóságnak, addig az utógondozás – mint büntetés-végrehajtási jogi intézmény – csupán lehetőség a segítség kérésére, igénybevételére, és kötelezettség a hatóságnál mutatkozik. Az utógondozással kapcsolatban szükséges kiemelni, hogy nem büntetőjogi intézkedés, még ha a pártfogó felügyelő is végzi.

Az utógondozás és a pártfogó felügyelet közötti főbb különbségek a következőkben foglalhatók össze:

- a) A pártfogó felügyelet tartalmi eleme a pártfogolt ellenőrzése és irányítása mellett a segítségnyújtás, az utógondozás tartalmi eleme viszont kizárólag a szabadult támogatása a társadalomba beilleszkedésben.
- b) A pártfogó felügyeletet a bíróság, ügyészség határozattal elrendeli, az utógondozás nem igényel bírósági, ügyészségi határozatot, a szabadult kérelmére történik.
- c) Alapvető különbség, hogy a pártfogoltat mindig magatartási szabályok terhelik, az utógondozás nem jár együtt magatartási szabályok előírásával.
- d) A pártfogolttal szemben különféle szankciók alkalmazására kerülhet sor a magatartási szabályok megszegése esetén, és annak következménye van, az utógondozás körében szankciók alkalmazása kizárt.
- e) A pártfogó felügyelet büntetőjogi intézkedés, míg az utógondozás a szabadságvesztésből szabadultat megillető büntetés-végrehajtási jogi intézmény, amely azok számára is biztosítva van, akiknek a pártfogó felügyeletét a bíróság nem rendelte el.

A pártfogó felügyelők tevékenységének fontosságát felismerve a jogalkotó megteremtette a pártfogó felügyelet és az utógondozás korszerűsítéséhez szükséges törvényi kereteket. Nagy eredmény volt, hogy létrejött az Igazságügyi Hivatal, az egyes megyei hivatalok, ahol a pártfogó felügyelők egységes országos irányítás alatt a pártfogó felügyelet és a közérdekű munka végrehajtásában, az utógondozással, a mediációval kapcsolatos feladataikat látták el. Ezzel megszűnt a szankciók és intézmények végrehajtásával kapcsolatos eltérő gyakorlat, a végrehajtás elkerült a még egymástól is független bíróságoktól.

Az addig is számos törvénnyel módosított Bv. tvr. rendelkezése szerint „A büntetés-végrehajtási intézet megállapítja, hogy az elítélt szabadulása után hol kíván letelepedni, és rendszeresen munkát végezni; elősegíti, hogy az elítélt rendezze a szabadulása utáni letelepedésével és munkába állásával kapcsolatos ügyeit. A feladatok teljesítése érdekében a büntetés-végrehajtási intézet az elítéltet meghallgatja, szükség esetén megkeresi azt a pártfogó felügyelőt, akinek az illetékességi területén az elítélt letelepedni kíván, hogy nyújtson segítséget a letelepedéséhez és a munkába állásához, illetőleg a megkezdett tanulmányok folytatásához.”

A pártfogó felügyelő kötelezettsége azon túlmenően, hogy végzi az utógondozást, a Bv. tvr. 114/A. § (2) bekezdése alapján – habár lehetőségként fogalmazza a törvény, de enélkül nem végezhető igazi utógondozási munka – a következő:

- a büntetés-végrehajtási intézetben felkeresheti az elítéltet, és tanácsot adhat a társadalomba való beilleszkedéséhez;
- a büntetés-végrehajtási intézetnek a megkeresésére, illetőleg az elítélttel történő megbeszélés alapján segítséget nyújthat az elítélt letelepedéséhez és munkába állásához;
- szükség esetén segíti az elítélt családi kapcsolatainak helyreállítását.

A pártfogó felügyelő kötelessége még az elítélt szabadulása előtt a bv. intézetet tájékoztatni intézkedésének eredményéről, amit a bv. intézet közöl az elítélttel.¹¹

„Ha a szabadságvesztésből szabadult személynek nincs megfelelő munkahelye és szállása, elő kell segíteni az olyan munkáltatónál való elhelyezkedését, amely szállást is nyújt, és a büntetés-végrehajtási szervekkel, valamint a pártfogó felügyelővel együttműködve szervesen támogatja a szabadságvesztésből szabadult személyek beilleszkedését a társadalomba.”¹² A helyi önkormányzat hatáskörébe tartozik, hogy külön jogszabály szerint segélyben vagy kölcsönben részesítheti a szabadult személyt. A büntetés-végrehajtási intézet és a pártfogó felügyelő köteles rendszeresen kapcsolatban állni a szabadságvesztésből szabadult személyek szállása és munkába állása gondjainak megoldására szakosodott szociális, karitatív és öntevékeny szervezetekkel.¹³

A büntetés-végrehajtási intézetben büntetésüket töltő elítéltek látogatása az illetékes megyei hivatal kijelölt pártfogó felügyelőjének a feladata, amit a *Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről, valamint ehhez kapcsolódóan egyes igazságügyi-miniszteri rendeletek módosításáról szóló 17/2003. (VI.24.) IM rendelet* 39. § (1) bekezdése „börtönpártfogolás”-nak nevezett. Célja az, hogy a bv. intézetből szabadlábra helyezés várható időpontja előtt legalább 6 hónappal elkezdődjön az elítélt tájékoztatása az esetleg elveszett iratai pótlása, szükség esetén egészségügyi, szociális intézményi ellátása, a munkavégzés, illetve a tanulmányok folytatása, a letelepedés és lakhatás, illetve a tanácsadó vagy felvilágosító programokon való részvétel lehetőségeiről és szabályairól; valamint az elítélt családjának, gondozójának a felkészítése az elítélt lehetőség szerinti visszafogadására.

Az utógondozott elítélt jogi helyzetére jellemző, hogy őt kötelezettség nem terheli, viszont „segítséget és támogatást kérhet, különösen a munkába állásához, a letelepedéséhez, szállás biztosításhoz, a megkezdett tanulmányai folytatásához, gyógykezeléséhez és gyógyító eljáráshoz”.¹⁴ Emellett segélyt vagy kölcsönt is kérhet a helyi önkormányzattól.

¹¹ Bv. tvr. 114. § (3) bekezdés

¹² Bv. tvr. 115. § (1) bekezdés

¹³ Bv. tvr. 115. § (3) bekezdés

¹⁴ Bv. tvr. 114. § (1) bekezdés

Az új Bv. törvény 191. § (1) bekezdésének első mondata azonos a Bv. tvr. 113. § (1) bekezdésének első mondatának első részével. Nem tartalmazza ennek első mondatából az „és az ehhez szükséges szociális feltételek megteremtéséhez” mondatrészt. Magától értetődően azért hagyta el ezt a mondatrészt a jogalkotó, mert az utógondozást végző pártfogó felügyelő a szociális feltételek megteremtéséhez sem gazdasági, sem hatalmi eszközökkel nem rendelkezik, és a jövőre nézve sem kívánta ilyennel felruházni. Nem teljesíthető törvényi rendelkezés szorításában vergődni eleve a hatékonyság ellen ható tényező. Az utógondozás a szabadságvesztésből szabadultnak jelent segítségnyújtást, de csak kifejezetten az ő kérelmére, amit a hivatkozott paragrafus (2) bekezdése tartalmaz.

A miniszteri indokolás az utógondozás fontos elemének tekinti, mint ami a hatékonyságát segíti elő, hogy kérelemre történik, nem hatóság vagy valamely szerv kezdeményezésére, vagyis nem kötelező a szabadultak részére.

Az utógondozás nem elhanyagolható kiegészítője a büntetés-végrehajtásnak, és differenciált intézkedéseket igényel a sikeres alkalmazás érdekében. A jól végrehajtott utógondozás alkalmas a büntetés-végrehajtás eredményeinek realizálására, pótolhatja még annak esetleges hiányosságait is. Gyakorlati tapasztalatok igazolják, hogy a legintenzívebb és legeredményesebb büntetés-végrehajtás is illuzórikussá válhat az utógondozás hiánya vagy helytelensége miatt. Hiába történt a szabadulás azzal, hogy soha többé nem „fogok” bűncselekményt elkövetni, ha szándékában nincsenek körülötte ezt erősítő, mellette állók, hanem csak ettől eltérítők – például volt bűntársai és környezete –, szertefoszlik a szabadságvesztés végrehajtása alatti minden fáradozás eredménye.

„A szabadságvesztésből szabadult elítélt segítséget és támogatást kérhet, különösen a munkába álláshoz, a letelepedéshez, a szállás biztosításához, a megkezdett tanulmányai folytatásához, gyógykezeléséhez és gyógyító eljáráshoz” – az új Bv. törvény 191. § (2) bekezdésének rendelkezésének alapján. Ebből kitűnően nem kimerítő, taxatív a felsorolás, hanem csak a beilleszkedés szempontjából a legfontosabb elemeket emeli ki a „különösen” szó használatával, amelyek az eddigi, illetve a hatályos szabályozásban is benne vannak. A családi kapcsolatok helyreállításának segítése ugyan nincs nevesítve külön, de a „megkezdett tanulmányai folytatásához, gyógykezeléséhez és gyógyító eljáráshoz” segítségnyújtást már nevesíti az új szabályozás.

„Az utógondozás egy komplex területet kell, hogy lefedjen, ki kell terjednie minden olyan területre, amelyben a volt fogvatartott segítséget igényel” – hívja fel a figyelmet helyeselve az indokolás ehhez a törvényi rendelkezéshez kapcsolódóan. Ezzel megerősíti azt a szándékot, hogy nemcsak a különös jelzővel kiemelt területekre kell az utógondozásnak kiterjednie, hanem arra, amelyen a fogvatartottnak, majd szabadultnak a leginkább szüksége van rá.

Az utógondozás tartamát legfeljebb egy évben határozta meg a törvényhozó. Saját kutatási és gyakorlati tapasztalataimra, illetve a visszaesési mutatókra figyelemmel, az utógondozást végző pártfogó felügyelők túlzott leterhelésének megakadályozására is tekintettel egyet lehet érteni ennek az időtartamnak a megjelölésével. Érezhető azonban, hogy ez egy hivatalos határidő, ami nem zárja ki a többi közreműködő további segítő tevékenységét.

A beilleszkedés, a segítség szempontjából csak az lehet a megoldás, hogy az elítélt által megjelölt letelepedés helye szerint illetékes pártfogó felügyelő végzi az utógondozást a helyi önkormányzatok, a munkáltatók, az elítélt társadalomba való beilleszkedését elősegítő, karitatív tevékenységet végző civil szervezetekkel, vallási közösségekkel, valamint egyéb önkéntes közreműködőkkel.¹⁵ Az indoklás a helyi önkormányzatok szerepét emeli ki, de nehezen képzelhető el a lelkesedésük azért a megfogalmazásért, miszerint „hiszen kötelességük a lakhatás biztosítása és a munkahelyteremtés”. A pártfogó felügyelő számára viszont egyértelműen kötelezettségként írja elő az új Bv. törvény 191. § (4) bekezdése, hogy mérje fel az elítélt szabadulását követő munkavállalásának és lakhatásának elősegítése érdekében az őt befogadó környezete szerinti munkáltatókat, civil szervezeteket, vallási közösségeket, amelyek vállalják a szabaduló elítélt foglalkoztatásának, lakhatásának a biztosítását. A törvényi rendelkezés azt sugallja, hogy vállalásról van szó. Ha a reintegrációs programba¹⁶ bevont, szabadságvesztés-büntetéséből folyamatosan legalább 10 évet büntetés-végrehajtási intézetben töltött elítélt szabadulása esetén munkavállalásának és lakhatásának megteremtésére irányuló intézkedések nem vezettek eredményre – az esetleges korábbi ígéretek ellenére sem –, a közfoglalkoztatást, illetve a lakhatást az állam biztosítja a hivatkozott § (5) bekezdése értelmében. Tehát az ő esetükben áll fenn az állami szerv kötelezettsége. Véleményem szerint ennek teljesítése ügyészi eszközökkel kikényszeríthető (felhívás, rendelkezés, büntető-, fegyelmi, szabálysértési, kártérítési eljárás kezdeményezése). A szociálpolitika ebben az esetben lép be kötelező, kikényszeríthető eszközeivel az utógondozásba, a többi esetben, ha vállalja. Sajnos ennek szükségessége nemcsak ezeknél az elítélteknél jelentkezhet a gyakorlati életben, hanem a rövidebb tartamú szabadságvesztést töltőknél, a hosszabb ideig előzetes letartóztatásban volt személyeknél, továbbá akiknek a kényszergyógykezelését megszüntették. A szabaduló elítéltek munkába állításának feltételei nem voltak, és ma sem könnyűek az irántuk észlelhető előítélet, bizalmatlanság okából is.

Már 1992-ben felhívtam a figyelmet arra, hogy az utógondozást, e fontos kérdést, szociálpolitikánk részévé kell tenni. Már akkor kutatási adatokkal támasztottam alá, hogy jó lenne a cél érdekében az utógondozást kiterjeszteni.

A differenciált utógondozással – fiatalok, fiatal felnőtt korúak, nők, gyerekek, betegek – kapcsolatos sajátos feladatok, a nehézségek megoldása útjainak keresése külön témát ölel fel.

A pártfogó felügyelők sok munkával leterheltek. Az erről szóló éves beszámolóik azonban az utógondozás terén végzett munkát az utóbbi 5 évben nem tükrözték, mintha a többi feladatok háttérbe szorították volna ezt.

A szabadságvesztés céljai elérése érdekében a végrehajtás minden szakterületének jól együtt kell működnie. Az utógondozás előkészítésének már a befogadás után el kell kezdőd-

¹⁵ V. ö. új Bv. törvény 191. § (3) bekezdés.

¹⁶ Reintegrációs program: az elítélt munkelő-piaci integrációjának elősegítését, a befogadását megelőző életkörülményeiből, életviteléből eredő hátrányok csökkentését, személyisége és szociális készségei fejlesztését célzó programok, foglalkozások – az új Bv. törvény 82. § 5. pontja.

nie. Támogatom azt a jogalkotói álláspontot, mely szerint a végrehajtás eredményessége érdekében nemcsak az elítélt, hanem a több elemből álló befogadó környezet (család, szűkebb közösség, önkormányzat, munkáltató, társadalmi szervezetek) felkészítése is szükséges a visszailleszkedés sikeressége érdekében. Az elítélt igényeit is figyelembe vevő egyéni komplex reintegrációs program kialakítása az új törvény értelmében magában foglalja az oktatást, képzést, és szükség szerint szakképesítés megszerzését, a különféle fejlesztő készségekre vonatkozó tréningeket, munkakeresésre irányuló ismereteket, minden olyan programot, tevékenységet, amely elősegíti, támogatja a társadalomba történő visszailleszkedés hatékonyságát, a visszaesés esélyének csökkentését. Könnyebb a társadalmi elvárásokhoz alkalmazkodnia az elítéltnak, ha a szabadságvesztés töltése alatt képesítést szerez és munkát végez.

Az új törvény a hosszabb tartamú szabadságvesztést és rövid tartamú szabadságvesztést töltők között differenciál a reintegrációs tevékenységben, az utógondozásuk előkészítésében is. A szabadulásra felkészítésben gondozás keretében a pártfogó felügyelő is az új törvény 185. § (3), (5)–(8) bekezdés, 186. § (2)–(5) bekezdés szerint tételesen felsorolt feladatok elvégzésével közreműködik. Ugyanúgy a kérelmekre társadalmi kötődési programba helyezett elítéltek (vétség miatt legfeljebb 1 évig terjedő szabadságvesztésre ítélték) visszailleszkedésének elősegítése érdekében.¹⁷

A hosszabb tartamú szabadságvesztésből szabadulóknak a börtönártalmak nagyobbak, mint az első büntényes, rövidebb tartamú szabadságvesztésből szabadultaknál. Az utóbbiak esetében az a feladat, hogy lehetőleg ne szakadjon ki abból a családi, szociális és munkahelyi környezetből, amelyben az elítélését megelőzően élt.

A tudományos kutatások újabban azokra az elítéltekre terjedtek ki, akik pártfogó felügyelet alatt álltak. Ezért végeztem az utógondozás előkészítésével kapcsolatos vizsgálatot, hiszen ők nem állnak ellenőrzés alatt a szabadulásuk után. Hol kell keresnünk a visszaeső bűnözés fennállásában szerepet játszó okokat, amelyek az utógondozással kiküszöbölhetőek? A rövid tartamú szabadságvesztést töltők esetében a nevelők nemigen foglalkoztak a büntetés-végrehajtási intézetben az utógondozás előkészítésével, a legtöbb esetben a közeli szabadulási napra tekintettel nem is igen volt lehetőségük erre. A munkába állással kapcsolatban csak egyetlen munkáltatót kerestek meg, akkor is, ha attól nem érkezett válasz. Nem kerültek rögzítésre, így az elítéltek egy részénél nem is lehetett megállapítani, hogy a nevelő, az utógondozást előkészítő előadó mit tett az elítélt elhelyezkedésének elősegítése érdekében, az elítélt élt-e a munkahely előzetes biztosítása végett a rendelkezésére álló lehetőségekkel, a nevelő ellenőrizte-e előírászerűen az elítélt ezzel kapcsolatos tevékenységét. Figyelmet érdemlő körülmény volt, hogy a 2483 értékelhető mintából a visszaesettek 32%-a egy évnél rövidebb szabadságvesztést töltött. A visszaeső elítéltek az okok 46%-át kifejezetten a szabadulás utáni környezetben vélték (10% hiába kért segítséget a beilleszkedéshez, nem kapott; 32,5% az alkoholt említette, rossz baráti vagy rokoni környezetre 25% hivatkozott, 10%-ot nem vettek fel dolgozni sehová, 6% családi élet felbomlását okolta stb.). 30%-kal nagyobb

¹⁷ Új Bv. törvény 187. §.

volt a férfiak visszaesése, mint a nőké. Még mindig lehetett olyan téves jogértelmezéssel is találkozni, hogy csak azokat kell a szabadulás utáni életre felkészíteni, akiknek elrendelték a pártfogó felügyeletét.

Külön említést érdemel, mivel nagy jelentősége van, hogy ha a fiatalok javítóintézeti nevelése azért szűnik meg, mert 21. életévüket betöltötték, vagy a bíróság által meghatározott tartam letelt, és családjukhoz nem térhetnek vissza; továbbá, ha az elbocsátás idején nem sikerült számukra lakhatási lehetőséget és megélhetési feltételeket teremteni, és ha a megkezdett tanulmányaikat javítóintézeti oktatás, képzés keretein belül szeretnék befejezni, az új Bv. törvény 384. §-a értelmében a javítóintézet utógondozói részlegébe kerülhetnek. Ez a kikísérletezett gyakorlat szintén jól szolgálja az utógondozás célját, a fiatalok társadalmi beilleszkedésének elősegítését. Átmenetileg a fiatalok ebben az esetben lakhat a javítóintézetben, ahol ellátást is biztosítanak számára, lehetőséget kap a megkezdett tanulmányai befejezéséhez.

A fogvatartottak társadalmi visszailleszkedési esélyének javítása integrált megközelítést tesz szükségessé, ami figyelembe veszi a problémák sokrétűségét. Egymástól elszigetelt erőfeszítések esetén nehezebben érhető el eredmények, a támogatásnak egységes folyamattá kell integrálódnia. Nem alakultak ki még azok az együttműködések, amelyek a hatékony támogatás feltételei. A bv. dolgozókon, a bv. felügyeleti ügyészekon és a pártfogó felügyelőkn kívül megkérdezettek kevéssé tájékozottak a probléma kezelésében. A volt fogvatartottak irányában a támogatói attitűd a munkáltatóknál szerény mértékben van jelen, látják annak nehézségeit, pedig az övék az egyik legfontosabb szerep. Célszerű lehet a munkáltatók ösztönzése a halmozottan hátrányos helyzetűek foglalkoztatására. Ide sorolom a szabadult, munkanélküli elítélteket is.

A bűnisméltés megelőzésének feladata elsősorban ott merül fel, ahová a volt fogvatartott visszatér, ezért a helyi szervezetek és az önkormányzat együttműködését, részvételét erősíteni kell a kérdés megoldásában. Öröndetes, hogy több közhasznú egyesület is alakult célprogramokkal a szabaduló emberek és munkanélküli családtagjaik segítségének megszervezése, a fogvatartottak szabadulás utáni reszocializációjának elősegítése végett. A végezhető tevékenységek a szabadultak szükségleteihez és a helyi lehetőségekhez illeszthető összetett szociális és munkerő-piaci problémákra megoldást kereső komplex szolgáltatások lehetnek. Így a kapcsolatfelvétel és tájékoztatás, pszichológiai tesztek felvétele, tréningek megszervezése és tartása, mentális gondozás, krízis-intervenció, szociális gondozás és ügyintézés, lakhatási lehetőségek felkutatása, munkába helyezés; utógondozás keretében oktatás, képzés, szakképzés, képesítést adó képzések szervezése, felnőttképzési szolgáltatások stb.

A bűncselekményt elkövetők reszocializációja eredményességének növelése szükségessé teszi az utógondozás továbbfejlesztését, abban a társadalom legkülönbözőbb erőinek, a nem kormányzati szerveknek is még aktívabb, szervezettebb, koordináltabb, szabályozottabb részvételét. A jövőben a gyakorlatnak jobban figyelembe kell vennie a tudomány jelzéseit, és fordítva szintén. A nyilvánvalóan viselkedési problémákkal küszködő bűnelkövetőket segítő humanitárius segítségnyújtás szándéka miatt újabb és újabb kezelési programokat

találtak ki az Egyesült Államokban és Európa több országában, az 1990-es években újabb teret engedve ezeknek. Az látszik helyes megoldásnak, de elfogadjuk, hogy egyes visszailleszkedési programok bizonyos bűnelkövetők esetében hatékonyabbak lehetnek, de csak bizonyos körülmények között.

◀ A kötet szerzői

BÁRÁNDY Péter

Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Büntetőjogi Tanszék

BÁRD Károly

Central European University
Department of Legal Studies

BÁRD Petra

Országos Kriminológiai Intézet

BÓCZ Endre

ny. á. fővárosi főügyész

BORBÍRÓ Andrea

Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Kriminológiai Tanszék

CSEPELI György

Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar
Szociálpszichológiai Tanszék

CSEMÁNÉ VÁRADI Erika

Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Bűnügyi Tudományok Intézete

DOMOKOS Andrea

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Büntetőjogi, Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

ERDEI Árpád

Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

FERGE ZSUZSA

Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar
Szociális Tanulmányok Intézete, Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék

FINSZTER Géza

Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

FLECK Zoltán

Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

GEDEON Valéria

Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Kriminológiai Tanszék

GOSZTONYI Márton

Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar

GÖRGÉNYI Iлона

Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék

GYÖRY Csaba

Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
Bűnügyi Tudományok Tanszék

INZELT Éva

Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Kriminológiai Tanszék

IRK Ferenc

Országos Kriminológiai Intézet

KABÓDI Csaba

Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

KADLÓT Erzsébet

egyéni ügyvéd

KEREZSI Klára
Országos Kriminológiai Intézet

Hans-Jürgen KERNER
University of Tübingen, Faculty of Law
Institute of Criminology

KORINEK László
Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Kriminológiai és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Krzysztof KRAJEWSKI
Jagellonian University
Department of Criminology

LÉVAY Miklós
Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Kriminológiai Tanszék

LIGETI Miklós
Transparency International Magyarország

LŐRINCZ József
Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

MEZEY Barna
Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék

MURÁNYI István
Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Szociológia és Szociálpolitika Tanszék

NAGY Ferenc
Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék

NAGY Marianna

Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Közigazgatási Jogi Tanszék

NÉMETH Zsolt

Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar
Kriminológiai Tanszék

RÓTH Erika

Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Alenka ŠELIŠ

University of Ljubljana Faculty of Law
Chair of Criminal Law

SIMON Dávid

Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar
Szociológiai Intézet

SOMLAI Péter

Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar
Szociológiai Intézet, Elmetörténeti Tanszék

TAUSZ Katalin

Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar
Szociális Tanulmányok Intézete, Szociálpolitika Tanszék

TÓTH Mihály

Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Büntetőjogi Tanszék

VAVRÓ István

Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

VIG Dávid

Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Kriminológiai Tanszék

VIRÁG György
Országos Kriminológiai Intézet

VÓKÓ György
Országos Kriminológiai Intézet